

ORDU
ÜNİVERSİTESİ

E-ISBN: 978-605-87863-7-0

I. GENÇ TÜRKOLOGLAR ÇALIŞTAYI BİLDİRİ KİTABI

(Ordu Üniversitesi / Türkiye, 22- 23 Mart 2018)

*I. Youth Turcologists Workshop Proceedings Book
(Ordu University / Turkey, 22-23 March 2018)*

Editörler / Editors

HÜSEYİN YILDIZ

ABDULKADİR ÖZTÜRK

ORDU - 2018

TÜRKOLOJİ KULÜBÜ

Genç Türkologlar Çalıştayı
(22-23 Mart 2018, Ordu / Türkiye)

Bildiri Kitabı

I. Youth Turcologists Workshop
(22-23 March 2018, Ordu / Turkey)
Proceedings Book

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yıldız

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Öztürk

E-ISBN: 978-605-87863-7-0

Ordu, Aralık 2018

KAPAK TASARIM – DİZGİ / MİZANPAJ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yıldız

İLETİŞİM

Ordu Üniversitesi Cumhuriyet Yerleşkesi Fen Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1. Kat, Altınordu /
ORDU, Telefon: 0452 226 52 00

EDİTÖRLERDEN...

Genç Türkologlar Çalıştayı Ordu Üniversitesi Türkoloji Kulübü öncülüğünde, Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Sanat Tarihi bölümlerinde öğrenim gören lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin katılımıyla 22-23 Mart 2018 tarihlerinde Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi salonlarında gerçekleştirilmiştir.

Çalıştayı gerçekleştirilmesinde başta, Ordu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tarık Yarılgaç, Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Tevfik Noyan ve Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Öznur Ergen Akçin, üniversitemizin çeşitli birimlerinde görev yapan tüm akademisyen hocalarımıza ve idari personelimize çok teşekkür ederiz.

Çalıştaya, üniversite içi ve dışından 77 başvuru olmuş, bunlardan 42'si sözlü olarak sunulmak üzere kabul edilmiştir. Bildiri sunan 42 öğrencinin 25'i Türk Dili ve Edebiyatı, 8'i Tarih, 5'i Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, 4'ü ise Sanat Tarihi bölümlerinden olup; 37'si Ordu Üniversitesi'nde, 5'i ise Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde, 2'si doktora, 15'i yüksek lisans ve 25'i lisans seviyesinde öğrenim görmektedir.

Çalıştayda Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarihi, Türk folkloru ve Türk sanatı alanlarında bildiriler sunulmuş olup, tarihten günümüze, üç kıtada Türk kültürünün izleri sürülmüştür.

Çalıştayı gerçekleştirilmesinde emek veren Türkoloji Kulübü öğrencilerinin tamamına ve bildiri kitabının hazırlanmasında emek veren öğrencilerimiz Gürkan Şentürk ve Şahan Polat Tekin'e de ayrıca teşekkür ediyoruz. Temennimiz üniversitemizin ve bölümlerimizin desteğiyle her yıl bu çalıştayı devamını getirmek ve *Genç Türkologlar Çalıştayı*'nı gelenekselleştirmektir.

ONUR KURULU

Prof. Dr. Tarık Yarılgaç (Ordu Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Öznur Ergen Akçin (Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı)

DÜZENLEME KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZTÜRK – Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ

DANIŞMA VE BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah EREN, Prof. Dr. Fatih ÜNAL, Prof. Dr. Ferruh AĞCA, Prof. Dr. İlhan EKİNCİ, Prof. Dr. İsmail DOĞAN, Prof. Dr. Necip Fazıl DURU, Doç. Dr. Ayşe PUL, Doç. Dr. Mesut TEKŞAN, Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ, Doç. Dr. Sadullah GÜLTEN, Doç. Dr. Salim KÜÇÜK, Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZTÜRK, Dr. Öğr. Üyesi Beytullah BEKAR, Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS, Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Gönül ERDEM NAS, Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ, Dr. Öğr. Üyesi İsa SARI, Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÖZER, Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin YILDIZLI, Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM, Dr. Öğr. Üyesi Sevinç EREN, Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜZEL, Dr. Öğr. Üyesi Yavuz UYSAL, Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖZKAYA, Dr. Dinçer APAYDIN, Dr. Erkan KARAGÖZ, Dr. Işıl İŞIKTAŞ SAVA, Dr. Musa SALAN, Dr. Reyhan GÖKBEN SALUK, Öğr. Gör. Serap KARADEMİR

İLETİŞİM

Web sitesi: turkoloji.odu.edu.tr, E-posta: oduturkoloji@gmail.com

Arş. Gör. Dilara KARAKAŞ – Arş. Gör. Dr. Mesut KARAKULAK

İÇİNDEKİLER

Editörlerden	13
Abdul Shukoor Koyuk “Afganistan Türkmenleri”	5
Abdurrahman Erin “Üç Tepe Üç Roman”	13
Bahar Dadaş “Aydın’da İncir ve İncir Kavram Alanı”	23
Bayram Görmez “Gagavuz Türkçesi Söz Varlığında Standart Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ağzlarına Göre Farklılaşan Kelimeler”	37
Burhan Şimşek “Eski Türkçede /n/ Sesi ile Başlayan Çift Ünsüzlerin Kullanımı Üzerine Tespitler”	45
Büşra Durmuş “XIX. Yüzyılda Karadeniz’de Ekonomik Meşruiyetin Bulanık Bir Alanı: Kaçakçılık”	55
Dilanur Sipahi “Hayatın Esere Düşen Gölgesi: Nigâr Hanım’ın Şiirlerinde Izdırap”	67
Elif Aydın Aslan “Merke, Çu ve Karabalta: Ahıska Türkleri”	75
Elif Dervişoğlu “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Kroniklerin Yeri”	85
Fatih Kamçı “Trabzon Ayasofya Kilisesi’ndeki Selçuklu Etkileri”	97
Furkan Çoban “Hophopname Üzerinden Azerbaycan Toplumuna Bir Bakış”	107
Gönül Kaya “Türk Süsleme Sanatında Nar Motifi”	121
Gülay Belen “XVI. Yüzyılda Eyalet-i Rum’da Bektaşiler ve Bektaşi Zaviyeleri”	143
Gülten Sönmez “Tokat Evlerinin Bekçileri: Kapı Tokmağı”	161
Gürkan Şentürk “Eski Türk Runik Metinlerinde Birden Fazla Yazıma Sahip Kelimelerin Sistematiği Üzerine”	175
Hakan Çelebi “Anadolu Ağzlarında ‘hapşırık’ Sözcüğünün Kullanımı ve Etimolojisi”	225
Hicran Kırömeroğlu “Aydın Bir Kadın Bakış Açısıyla Milli Mücadele Dönemi ve Halide Edip Adıvar”	235
Hülya Toprak “Çaykara’da Konuşulan Bir Dil: Romeyika”	241
Hüseyin Can Çetin “Tatar Türk Halk Edebiyatındaki Kol Gali’nin “Yosif Kitabı” Adlı Eserine Genel Bir Bakış”	249
Işıl Arslan “Karayca Süreli Yayınlar Üzerine”	261
Kaan Hasan Halıcı “Günümüz Türkiye Türkçesinde Meşhur Galatlar”	273
Kamil Yavuz “Anadolunun Fethinden 16.Yüzyıla Kadar Doğu Karadeniz’de Çepni Varlığı”	287
Mazlum Turan “Klâsik Türk Edebiyatında Kıyâfet-Nâme”	295
Mehmet Âkif Ünal “I. Petro’nun Batı Türkistan’a Karşı İzlediği Altın Madeni Politikası”	315

Menci Eye "Şer'iyeye Sicilleri'nin Kent Tarihinin Yazımındaki Yeri"	325
Merve Akbulut "Popüler Romandan Ustalığa Geçiş: Miskinler Tekkesi Örneği"	337
Merve Engin "Sinekli Bakkal Romanında Doğu-Batı Unsurları"	345
Mükremin Yıldırım "Codex Cumanicus'ta Yer Alan Unvan Grupları ve Özellikleri"	361
Oya Algan "Ayten Kaya Görgün'ün "Arıza Babaların Çatlak Kızları" Adlı Romanında Folklorik Unsurlar"	373
Seda Ulusoy "Erken Devir Osmanlı (Bursa) Camilerinde Görülen Bizans Etkileşimleri"	395
Serap Karameşe "Eski Uygurcada "İyi" ve "Kötü" Kavramlarıyla İlgili İkillemeler Üzerine"	409
Sevde Marasalı "Malatya'da Bulgur ve Bulgur Kavram Alanı"	425
Sevdenur Çakır "Osmanlı Türkçesindeki Farsça Tamlamaların İçindeki Sıfat Tamlamaları"	435
Sevilay Doğan "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Çerçevesinde Azerbaycan Edebiyatından İki Korku Temli Şiir"	443
Sevilay Türkyılmaz "Arapçada Dad (ض) Harfli Kullanılan Kelimelerin Türkçedeki Yansıması"	459
Şahsenem San "Romanlara ve Şiirlere İlham Kaynağı Olan İki Kadın: Celile Hanım ve Nahit Fıratlı"	473
Tuğba Güner "Eski Türkçede Şamanizmi Yansıtan Unsurlar"	483
Tuğba Turalı "Bâkî Dîvânı'nda Cefâ"	499
Şahan Polattekin "Türk Dünyasında Latin Harflerinin Kullanım Tarihi"	511

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİ

Abdul Shukoor Koyuk

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Yüksek Lisans Öğrencisi*

Öz: Afganistan'da en çok nüfusa sahip olan beşinci kavim Türkmenlerdir. Afganistan'da yaşayan Türkmenler farklı boylardan oluşup en büyük çoğunluğu Ersarı boyundan oluşmaktadır. Bu çalışmada da haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuz Türkmen Ersarılarının dilleri, tarihleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada konu olan bilgiler için Ersarı boyuna mensup şairlerin eserlerinden faydalanılmıştır.

Afganistan Türkmen edebiyatı şiir üzerine kurulmuştur. Nesir türünde eser yok denecek kadar azdır. Türkmenlere okullarda Farsça ve Peştunca ağırlıklı olmak üzere İngilizce, Arapça öğretilmektedir. Afganistan Türkmen Türkçesine özellikle Arapça ve Farsçadan birçok kelime girmiştir. Afganistan Türkmenlerinin dillerini incelerken Özbek Türkçesinin tesiri özellikle dikkate alınmalıdır. Afganistan Ersarılarının dili, Türkmenistan Ersarılarının dillerinden şekil ve ek bakımından kimi yerde ayrılır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Türkmen Türkçesi, Afganistan Türkmenleri, Ersarı Ağzı

Giriş

Bu çalışmada, Afganistan Türkmenleri ve Afganistan Türkmenlerinin Ersarı diyalekti tanıtılmaya çalışılmıştır. Afganistan Türkmenlerinin en çok nüfusa sahip olan boyu Ersarılarıdır. Afganistan Türkmenlerinin dilleri incelenirken, Ersarı ağzı esas alınmıştır (Şahin 2014: 138-152).

Afganistan Türkmenlerinin diyalektleri Türkmenistan'daki diyalekt çalışmalarında veya diyalekt sınıflandırmalarında az yer almıştır. Bundan sonra yapılacak olan diyalekt sınıflandırılması çalışmalarında, araştırmacıların Afganistan Türkmen ağızlarını dikkate almalarında fayda vardır (Şahin, 2014: 139).

Afganistan Türkmenlerinin dilleri büyük ölçüde Arapça ve Farsçanın tesiri altında kalmıştır. Afganistan'ın kuzeyi dışında yaşayan Türkmenlerin çoğu

Farlaşmıştır.Fars dillerinin tesiriyle dillerini kaybeden bu Türkmenler, Afganistan Türkmenleri tarafından Dari (Farsçanın bir lehçesi) Türkmen olarak adlandırılmaktadır (Şahin, 2014:139).

Aynı zamanda Afganistan’da Fars dillerinin tesiriyle dilini kaybeden Türkler tarafından bir yeni Farsça adıyla “Türk tabarane Dari Zaban”¹ (ترکتباران دری زبان) teşkilatı kurulmuştur.

Afganistan’da eğitim imkanları son derece kısıtlıdır. Türkmen çocuklarının çoğu eğitimlerini medreselerde ve resmî okullarda Arap ve Fars dilleriyle yapmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren Farsça ve Arapça öğrenen Türkmenlerin dillerine birçok Arapça ve Farsça kelimenin girdiği görülür. Arapça ve Farsçanın tesiriyle Türkmenler hem kimliklerini hem de dillerini kaybetmeye başlamıştır. Hem kimliklerini hem de dillerini kaybeden Gazne ve Hilment Türkmenleri, bunun en tipik örneğidir. Afganistan’da Türkmen Türkçesi hiçbir dönemde eğitim dili olmamıştır. Son zamanlarda Kâbil’de milli eğitim teşkilatlarında okullarda okutulmak üzere Türkmen Türkçesiyle yazılmış Türkmen dili ve edebiyatı kitapları hazırlanmıştır. Bu kitaplar hazırlanırken Türkmenistan edebî dilinin esas alındığı görülür. Afganistan Türkmenleri özellikle Afganistan’ın kuzeyinde, Özbeklerle siyasî ve sosyal bakımdan sıkı bir ilişki içerisinde. Özbekler ve Türkmenler birçok şehirde ve kasabada komşuluk yapmaktadır. Bu ilişkilere bağlı olarak hem Türkmenler hem de Özbekler birbirlerinin dillerini iyi bilmektedir. Bu ilişkiler neticesinde, Özbeklerin ve Türkmenlerin dillerinde başta Arapça ve Farsça kelimeler olmak üzere bazı kelimelerin ortak olduğu görülür (Şahin, 2014: 139).

1. Afganistan Türkmenleri

Türklerin devlet kurdukları coğrafyalardan birisi de Afganistan’dır. Afganistan’a ilk Türk akını Sakalarla ve Akhunlarla başlamıştır. Afganistan’da Özbek Türklerinden sonra en fazla nüfusa sahip olan Türk boyu Türkmenlerdir (Şahin, 2014: 140).

Afganistan’daki Gazneli hâkimiyeti 1040’ta Selçuklular’a geçer.² Selçuklular, 1040’ta Gaznelilere karşı Dandanakan zaferini kazandıktan sonra Afganistan’da hakimiyet kurmaya başladılar(Meçil, 1976: 1154). Selçuklu

1 Türktabarane Dari zaban (ana dilini kaybedip Dari dilinde konuşan Türkler)

2 Ayrıca bkz.SARAY, M. (1981). Dünden Bugüne Afganistan. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

hâkimiyetiyle birlikte Afganistan'daki Türkmen nüfusu artmaya başlamıştır (Şahin, 2014: 140).

Kısaca Afganistan'da MS. 1. yy dan beri devam eden Türk varlığı ve kimliğini korumak için tarih boyunca devam eden mücadeleler bugün de en çetin bir şekilde devam etmektedir.

Dilimizi koruyabilirsek, yazılan eserler Türkçe olursa yetişecek yeni nesil daha güçlü bir şekilde bu davaya sahip çıkacaktır. Bu sadece Afganistan için geçerli değil bütün Türk dünyası ve Türk devletleri için geçerli olan bir vakadır. Dilimize, örf adet ve geleneklerimize ne kadar sahip çıkar ve geliştirirsek, o kadar hayatta kalma şansımız olur. Dilini kaybeden millet tarih çöplüğündeki yerini alır (Anuş 2014).

Afganistan'da yaşayan Türkmenler, kendilerini oturumdar ve vatanî (göçmen) Türkmenler diye ikiye ayırır. Vatanî Türkmenlerin 1900'lü yıllarda ana vatanlarında yaşadıkları kıtlık yüzünden ve Stalin döneminde mallarına el konulmasıyla komünist rejimden kurtulmak için Afganistan'a yerleştikleri söylenmektedir. Oturumdar Türkmenler ise vatanî Türkmenlerden önce bu topraklara yerleşmiş olan Türkmenlerdir. Yağmurov da Türkmenlerin iç savaşlar, inkılâplar ve komünist rejim yüzünden Afganistan'a kaçıp yerleştikleri bilgisini verir (Ataniyazov 1994: 239).

Günümüzde Ersarılar, başta Türkmenistan olmak üzere, Afganistan ve İran'da yaşamaktadır. Ataniyazov'un tespitlerine göre Ersarılar; Türkmenistan'da Çärcev'de, Aglaba bölgesinde, Buhara'nın Galasiya, Alat, Garaköl; Kaşgaderya ilinin Baharıstan; Surhanderya ilinin nehir boyunca; Tacikistan'ın Kolhozabat, Cılıköl, Gumseññir, Şährituz bölgesinde yaşamaktadır. Bunlardan başka, İran'da, Afganistan'da ve Türkiye'de yaşamaktadırlar (Ataniyazov, 1994: 239).

2. Afganistan Türkmenlerinin Yerleşim Bölgeleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi Afganistan Türkmenlerinin yerleşim yerleri ile ilgili bugüne kadar birçok çalışma yapılmış, bunların çoğunda Türkmenlerin yerleşim yerleriyle ilgili net bilgilerin verilmediği görülmüştür. Bizim çalışmalar neticesinde tespit edebildiğimiz Türkmen yerleşim bölgeleri şunlardır:

Mezar-ı Şerif'e bağlı; Devletabad (Farhabat, Kultak, Şahi, İslam, Yukarı Sedrabat, Aşağı Sedrabat, Hayatan, Dehnev, Teligek, Karşigek, Coyarap, Çarbağ Seydan, Dehdaraz, Tagan Arık, Niçige, Kazan, Deli Arık, Dilbercan,

Aranci, Kureyş, Lütcegarık, Haşimabad, Hayrabat, Karagicele, Zadyan Veteni, Zadyan-ı Muhacir, Nakşırabad), Balkh (Belh), Şordepe, Kelder, Hulm, Çarbölek, Nehr-i Şahi, Çimtal, Şölgere, Zari, Kişindi.

Faryab'a bağlı; Andkhoy (Teveci, Sercenbağ) Gorgan (Mirabad, Tokuzderek, Çarbağ, Köhne Gorgan, Taze Gorgan, Nur Ata Baba, Yeke Pette, Yeketut, Bağibostan, Kemengir) Hançarbağ (Çekmenipayın, Arapşahi, Bala, Arapşahipayın, Çekmen, Köhnekala, Arapşahi Törehan, Çäkmeni Bala, Çekmeni Payan, Üçdepe, Gençhana) Karamkul (Yeketut, Üçburç, Kırk, Yokarı Ak Güzer, Aşakı Ak Güzer, Serbent, Bentbaş, Altbölek, Uludepe, Mirabad) Devletabad, Kureyş, Muhacir Kureyş, Aranci, Tophana Türkmenleri, Tört Ata Türkmenleri, Köne Bazar, Çarşangı, Haraba Çarşañı, Tahtayı Çarşañı, Pelvertli, Tahtayı Pelvertli, Tahtayı İşan, Almar, Kaysar, Cumabazar (Gara Şih).

Cevizcan'a bağlı; Hocadükü (Saltık, Gızılajak, Tagan, Çöpbaş, İslam, Mengecik, Kureyş, Bekevül, Surh) Karkın, Hamiyap, Murdiyan, Hanaka, Mengecik, Kureyş, Akça (Murdiyan, Hanaka, Mengecik) Şibirgan (Abşarhane, Yenikent, Baba Ali, Yekebaş, Mirveysmine, Gökümbe, Salmazan, Tunika, Ulı Çöpbaş, İslamcuy, Celalabad, Çihil Mert, Altıhoca, Pirmezid, Seksenkeppe, Lebicar Kureyş, Çığcı, Divanehane, Mahdumkulu Obası, Atçapar, Çağatay, Çerimgerhane, Deydimuş, Keylek, Gacarihane, İydimalla, Kureyş, Saltık, Selçuk, İslam, Bab-ı Ali, Gızılajak), Karkın.

Kunduz'a bağlı; Garagöterme, Zerkemer, Beşkeppe, Akmescit, Macar, Akgaya, Akdepe, Galayzar, Beşkebbe, İmamsahib, Macar, Akmescit, Akgaya, Ayhumçal. Kâbil'e bağlı; Dihmırathan, Darlaman, Begrami, Paktiyakut, Avşar. Bunlardan başka Herat, Helmend, Semangan, Bağlan (Çeşme-i Şir), Badgis'te (Mervçak'ta Herat ve Faryab arasında bir yer) Türkmenler yaşamaktadır. Tüm bu bölgelerde bir milyona yakın Türkmen varlığının olduğundan bahsedilmektedir. Afganistan'da resmî nüfus sayımı yapılmadığı için verdiğimiz rakam tahminî bir değerdir.

İran sınırına yakın bölgelere yaptığımız gezilerde Herat'ta Avşarlardan küçük bir gurubun yaşadığı, dillerini ise çoğunlukla unutmuş oldukları tespit edilmiştir. Yine Herat'ta; Teke, Yomut, Hatap, Olam, Alili, Mervî ve Selçukî Türkmenlerinin yaşadığı tespit edildi. Bunlardan sayıca en kalabalık olanı Teke Türkmenlerinin olduğu görüldü. Tekeler, Herat'ta Halife Rahmet, Gaşavri, Guryan ilçesine bağlı Kale-i Baba; Zendecan'a bağlı Caya ve Şada, Gulran'a bağlı Tüteçi, Gaşavri köyleri ile Turgundi ve Karadepe ilçelerinde yaşamaktadır. Guryan'da yaşayan ve kendilerini Selçukî diye adlandıran Türkmenler ise yalnızca Farsça konuşmaktadır.

Herat'ın küçük bir mahallesinde Cüneyt Han'ın askerlerinin torunları oldukları söylenen Yomut Türkmenlerinin yaşadığı tespit edilmiştir. Kendilerini Mövri "Mervî" Türkmenler diye adlandıran ve yaklaşık bir asırdan daha önce Afganistan'a Türkmenistan'ın Merv şehrinden göç eden Mervî Türkmenler ise Herat'a 35 km uzaklıkta olan iki köyde yaşamaktadırlar. Aralarında yaklaşık 2 km mesafe olan köylerden biri Meymezek diğeri ise Şekiban'dır. Şekiban'da yaklaşık 1400 evli Türkmenin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaya Herat ve çevresinde yaşayan Türkmenlerin kültürleri dâhil edilmemiştir(Şahin, 2016: 1148-1149).

Afganistan Türkmenlerinin yerleşim yerleri ile ilgili bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Büyük şairimiz Abdul Macid Turan vatan hakkında yazdığı şiirinde Türkmenlerin vatan edindiği yerler hakkında işaret etmektedir.

*Hurasandır bir adın
Kalbındadır Asyanın
Güzellikte yok tayın
Bagbostan vatanım
Ummulbelad Balhın var
Cevizcan Andhuyun var
Herat can Kabilin var
Şan Şöhratlı vatanım³*

3. Afganistan Türkmenlerinde Eğitim ve Öğretim

Zeki Velidî Togan, Afganistan ve Hindistan taraflarına yayılan Türklerin doğrudan doğruya Afganlaşmak veya Hintlileşmekten ziyade bu bölgelere Fars kültürüyle geldikleri, münevver sınıfın Farsça konuştuğu ve bu dilde mükemmel eserler verdikleri bilgisini verir⁴.

Afganistan topraklarında yaşayan Türkler arasında, geçmişten beri Fars dilinin hâkim olduğunu görüyoruz. Durum bugün de aynıdır ve bu etki Türk dilini unutturacak seviyelere gelmiştir.

Afganistan'ın resmî dillerinden birinin Türkmençe olmasına rağmen, Afganistan'da eğitim dili Farsçadır. 2015'te Kâbil Tâlim Tercüme Bürosu'na yaptığımız ziyarette birinci sınıftan altıncı sınıfa kadar, Türkmen dilinde

3 Ayrıca bkz. Turan, A (1997). Kızıl gül. Haripur: Pakistan

4 Ayrıca bkz. TOGAN, A.Z. Velidi (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

kitaplar hazırlanmış olduğu, Türkmenlerin yaşadıkları bazı bölgelerdeki okullarda bu kitapların yeni yeni okutulmaya başladığı tespit edilmiştir.

Türkmen kız ve erkek çocukları ayrı mekteplerde okutulmakla birlikte, on iki yıl eğitim görmektedir. Okul olmayan bazı köylerde, çocuklara köyün mollası tarafından dinî eğitim verilmektedir.

Afganistan'da eğitim imkânları son derece kısıtlıdır. Türkmen çocuklarının çoğu eğitimlerini medreselerde ve resmî okullarda Fars ve Arap dilleriyle yapmaktadır. Afganistan Türkmenlerinin arasında meşhur şairlerden biriside Abdul Kerim Behmendir şairimiz Abdul Kerim behmen medreseler eğitimi hakkında şöyle yazmaktadır.

*Okucının medam gami şerindir
Bil cennetin balıdır kitap
Farabi u melev u sinanın
Derslerinden hem doludur kitap
Medresenin yolun Behmen ahtargın
Fakültenin bilsen yoludur kitap⁵*

4. Afganistan Türkmenlerinin Toplumsal Yapısı ve Geçim Kaynakları

Türkmenler teşkilatlanma ve dernekleşme konusunda oldukça başarılıdır. Ülkede Türkmenlere ait birçok dernek bulunmaktadır. Türkmenlerde maslahat adı verilen bir danışmameclisi mevcuttur. Maslahatta herkes eşittir, tüm sorunlar ve anlaşmazlıklar oy birliği veya oy çokluğuyla karara bağlanmaktadır. Maslahatın kararına uymayanlar kabileden dışlanmakta ve köyün dışına sürülmektedir. Ancak maslahat kurumunun son yıllarda ortak kararlara dayanan demokratik fonksiyonunu yitirdiği, nüfuzlu kişilerin, beylerin kendi kişisel çıkarlarını topluma empoze ettiği bir kurum hâline geldiği söylenmektedir.

Geleneksel Türkmen liderleri aksakal, moysefit “saçı ağarmış” veya yaşulu diye adlandırılır. Ancak, bir kişinin aksakal veya yaşulu statüsüne yükselebilmesi için saç - sakalının ağarmış olması şart değildir. Burada önemli olan liderin (aksakalın) hayat tecrübesi, zekâsı, cesareti, maddi serveti ve aşiret kurallarına vakıf olması, diğer etnik gruplara karşı kendi toplumunun çıkarlarını savunabilmesidir.

Afganistan Türkmenleri geçimlerini çoğunlukla tarım, hayvancılık ve halıcılıkla sağlamaktadır. Kasabalarda ve köylerde Türkmen kadınları

⁵ Ayrıca bkz. Behmen, A (2003) Bagbostanım. Faryab: Afganistan

tarafından dokunan el dokuması halılar Kâbil’de pazarlanmakta oaradan da Pakistan’a ihraç edilmektedir. Nüfusunun büyük çoğunluğu tarımla uğraşan Türkmenler; susam, mısır, buğday, arpa, kavun, karpuz ekerler. Mevsimin kurak geçtiği dönemlerde yeterli ürün alınamadığı için Türkmenler büyük zorluklar çekmektedir. Özellikle su sıkıntısı büyük bir problemdir. Afganistan’ın kuzeyindeki bazı köylerde su bulunmadığı için Türkmenler, evlerinin önüne kazdıkları büyük havuzlarda kışın su biriktirmekte, biriktirdikleri o suyu yazın içme suyu olarak kullanmaktadır (Şahin, 2016: 1150).

Sonuç

Afganistanda genel olarak 36 ilçesinde Türkmenler yaşamaktadır. Afganistan Türkmenlerinin Afganistan’da nerelerde yaşadığı, genel olarak hangi boyların varlığını sürdürdüğü, sayıları gibi konularda farklı görüşler mevcuttur. Afganistan Türkmenleri, Afganistan’da çok zor şartlar altında yaşamaktadır. Türkmenler genel olarak Arap ve Fars dillerini çok iyi bilmektedir, eğitimlerini bu dillerle yapmaktadır. Afganistan’da yaşamakta olan Türkmenlerin Ersarı, Yomut, Teke, Sarık, Olam, boylarının varlığını tespit edebildik. Afganistan Türkmenlerinin en büyük boyunu Ersarılar oluşturmaktadır. Uzun zamandan beri Farsça ve Arapça Türkmen Türkçesine hâkim olmaya ve bu yolla da bazı Türkmenlerin dillerini ve kimliklerini kaybetmesine yol açmıştır. Türkmen Türkçesinin yalnızca konuşma dili olması, yazı dilinde de çok az kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Behmen, A. (2003). *Bagbostanım*. Faryab: Afganistan.
- Gökçe, A. (2014). *KonyaYenigün*. KonyaYenigünWebSitesi: www.konyayenigun.com/afganistanda-turk-varligi-makale,1727.html adresinden alındı
- Merçil, E. (1976). Afganistan Türkmenleri. *Türk Dünyası El Kitabı*. içinde Ankara: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü.

AFGHANISTAN TURKMENS

Abdul Shukoor Koyuk

*Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Contemporary Turkish Languages and Literatures, Master Student*

Abstract: *Turkmen are the fifth most populous people in Afghanistan. The Turkmen living in Afghanistan are made up of different lengths, and the great majority is made up of Ersari's neck. In this study, information is given about Turkmen Ersaris', which we have very little knowledge about them, languages and histories. For information subject to study, benefited from the Works of poets belonging to Ersari tribes and collections of dialect.*

Afghanistan Turkmen literature based on poetry. There is almost no prose Works. Schools in Afghanistan, taught mainly Persian and Pashto also English, Arabic. Many words enter to Afghanistan Turkmen Turkish from especially Arabic and Persian. When examining Afghanistan Turkmen language, influence of Uzbek Turkish should be considered specially. Afghanistan Ersaris language in some places leave from Turkmen Ersaris language in terms of shape and suffix.

Keywords: *Afghan Turkmen Turkish, Turkmens in Afghanistan, Ersari Dialect.*

ÜÇ TEPE ÜÇ ROMAN

Abdurrahman Erin

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi*

Öz: Türk romanının başlangıcı Türk edebiyatında Tanzimat edebiyatından, günümüze kadar büyük bir serüvenden geçmiştir. Türk edebiyatının temel yapı taşı olan romanlarda önemli olan tasvir boyutudur. Genel olarak romanlarda yapılan tasvirler eserin yazıldığı dönemin ve yazıldığı yerin içerisinde bulunan belirli bölgelerden oluşmaktadır. Tanzimat döneminin önemli tasviri Çamlıca tepesi, Servet-i Fünun Tepebaşı, Milli edebiyat döneminin ise Metris tepedir. Bu mekânlar buldukları dönem ve özellikleri ile özdeşleşmişlerdir. Bu makalede anlatılmak istenen durum üç tepenin, romanların ve dönemlerin bu mekânlarla nasıl anlatıldığını ve işlendiğini göreceğiz.

Anahtar Kelimeler: Çamlıca, Tepebaşı, Metris, Üç tepe, Roman

Giriş

Roman, olayları anlamak, anlatmak ve bir bilgi birikimi oluşturmanın yolunun en önemli yapısı olacağı düşüncesi ile doğan bir edebi türdür. Tanzimat Dönemi öncesi Türk edebiyatında hikâye ve roman gibi türlere yer verilmemiştir. Nesir alanında daha çok tarih, nasihatname, siyasetname, seyahatname vb. eser verilmiş, olay kaynaklı eser ise daha çok mesnevi türünde yazılmıştır. Tanzimat edebiyatı döneminde nesir kendini ortaya çıkartarak bir inkılap yaratmış, onu şiirden daha etkili olarak bir biçimde hazırlanmaya başlanmıştır. Romanın doğuşunun genel olarak gerekçesi; halkın okuması ve bilgi birikiminin yüksek seviyelere ulaşmasıdır. Tanzimat edebiyatından (1860) günümüze kadar (2018) sayısız yazılmış olan romanların yazıldığı dönemle özdeşleştiği görülmektedir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde dönem, roman ve mekân özdeşleşmesinin nasıl oluştuğuna değineceğiz.

Yahya Kemal'in Eğil Dağlar adlı kitabında bir araya getirilen yazılarından birisi de Üç Tepe isimli makalesidir. Yahya Kemal bu makaleyi Kurtuluş Savaşı mücadelesi döneminde yazmıştır.

Dergah mecmuasının baş makalesi diyebileceğimiz musahabeler dergide geniş yer tutar. Dergide bulunan otuz altı musahabenin on beşi Yahya Kemal'e aittir. Bunlardan 1. sayıda çıkan "Üç Tepe" başlıklı olan musahabe doğrudan doğruya Kurtuluş Savaşı ile ilgili(dir) (Karadişoğulları, 2005: 224).

Yukarıda da belirtildiği gibi Yahya Kemal bu makalesini Türk milletinin varoluş savaşı verdiği bir döneme istinaden yazmıştır. Makaleye göre Tanzimat edebiyatında başlangıç adımı atılan roman ilerleyen zaman içerisinde dönemlere ayrılacak kadar farklı kimliklere bürünmüştür. Bizim de çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde üç tepe ile bağlantı kurmaya çalıştığımızı göreceksiniz. Bu tepelerden birincisi Çamlıca Tepesi'dir, ikinci tepe Tepebaşı olarak bilinen yer günümüzde Beyoğlu'nun arka sokakları olarak geçmektedir, son tepemiz ise Metristepe'dir. Bu üç tepenin en önemli özellikleri romanlarla ve dönemlerle özdeşleşmiş olmasıdır. Çamlıca tepesinin Tanzimat dönemi, Tepebaşının Servet-i Fünun dönemi ve Metris tepenin ise Milli edebiyat dönemi ile özdeşleşmiş olduğunu yansıtmaktadır.

Yahya Kemal Beyatlı "Üç Tepe" başlıklı yazısında Türk edebiyatının şimdiye kadar iki tepeden (Çamlıca ve Tepebaşı) âleme baktığını, bugünün edebiyatının ise Metristepe'yi kendisine şiar edineceğini belirtir (Beyatlı, 2008: 71). Yahya Kemal Beyatlı'nın Üç tepe makalesi ile birlikte Çamlıca, Tepebaşı ve Metris tepe dönemlerin roman ve hikâyelerinin sadece içerisinde yer alan bir mekândan ibaret değil, Tanzimat, Servet-i Fünun ve Milli edebiyat dönemlerinin sanat anlayışı ile iç içe yaşamaktadır. Bu yazıda üç tepe, üç roman yani "İntibah, Mai ve Siyah, Kiralık Konak" dönemlerinin en iyi romanları kabul edilmeleriyle birlikte, içerisinde yer alan tepe tasvirleri ile örnekler üzerinden analiz ile özdeşleşmesini ve dönemim sanatını inceleyeceğiz.

1. Çamlıca Tepesi ve "İntibah"

Çamlıca, Namık Kemal ve genç arkadaşları Hamid, Ekrem, Sezâi ve ötekilerinin elli sene evvel âleme baktıkları tepedir. Namık Kemal, yeni edebiyatın ilk çocuklarına, orada, eski vezir konaklarında tesadüf etti. Bu çocuklar, İstanbul kibar efendilerinin Çerkez cariyelerinden doğmuş, dadılar ve lalalar elinde büyümüş, devlet rüyasını daha beşikte iken görmüş, biraz şehzade ruhlyudular (Beyatlı, 2008: 71). Tanzimat edebiyatının öncü isimlerinden Namık Kemal, ilk edebî roman olarak kabul edilen İntibah romanında tasvir olarak Çamlıca'yı seçmiştir. Yazar, İntibah romanına bahar

tasviriyle başlar. Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın konu ile ilgili bir yazısı konuya devamlılık sağlamaktadır.

Nitekim başındaki bahar ve Çamlıca tasviri âdetâ büyük mesnevilerin başındaki kasidelerin “nesib”ine benzer, hattâ bizzat muharrir burada “girizgâh” kelimesini bile kullanır. Hiç bir derin ve şahsî imajın bulunmadığı bu tasvir sadece eski şiir tabiatının bir vulgarisation'unu andırır (Tanpınar, 1997: 405).

Roman sanatının başlangıcı sayılan intibah romanı, Çamlıca tasvirine bahar tasviri ile başlar dönemim divan edebiyatı etkisinde devam ettiğinin göstergesi olarak bilinen bahar tasvirleri, hayatın içinden çıkıp insanların ruhuna değmesi ile son bulmaktadır.

Güller görüldükçe zannolunur ki birçok nev-reste nihâl-i cemal agyar nazarından kaçarak ağaç gölgelerine, yaprak aralarına saklanmış; arasına rüzgârı muvafık buldukça hicab-ı ihtifalarından çıkarlar, birbiriyle dudak dudaga gelirler; rüzgâr muhalefete başlayınca yine inzivaya çekilirler, birbirlerine mütehasirane arz-ı iştihak ile hafif hafif gülüşürler (Namık Kemal, 2008: 10).

Yazar, bu bölümde lalelerden de güllere benzer şekilde söz eder. Yazara göre laleler, bahçede yapılan bir eğlencede kendinden geçip sarhoş olan meclis erbabının bir köşeye bıraktıkları dolu kadehlerdir. Baharın yeşilliğinden, gülü ve lalesinden hayranlıkla söz eden yazar.(OKUMUŞ, 2011;17) Vermekte olduğum örnekte yazar bahar tasviri ile başlamış şiir sanatını kullanarak sanatkâr bir üslup ile yansıtmayı başarmıştır. Aynı şekilde yazıldığı dönemde yazmış olduğu roman ilk edebi eser olarak ortaya koyan N. Kemal dönemin sanatsal özelliklerini roman ile bileştirmiştir. Yukardaki örnekte bahar betimlemesi romantizm akımından etkilenerek ortaya çıkmıştır.

Çamlıca o nazar-gâh-i ibrettir ki bahar içinde insan çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınır ise gözünün önünde tabî, sınaî, fennî nice yüz bin türlü bedayiden mürekkep bir başka âlem görür. Bayağı hadika-i basar o âlem-i bedayiin bir maharet-i fevkalade ile nokta-i vahideye sığıştırılmış haritasına döner. Bir de gözünü aşağı meylettirmek isteyince nuri nazarı cihanın her türlü ezharını cami ve şükûfe-zara düşmüş zenbur gibi dakikada bir çiçeğe işleyerek, saniyede bir meyve ile oyalanarak aheste aheste sahil-i deryaya gidinceye kadar tab ü tûvandan kesilir (Namık Kemal, 2008: 13).

Bu edebiyat, çok sıhhatli, temiz havalı, çok sıcaktı; cephaneyi, üstüne çıkıp da berhava edecek zabıtlere, gemisini düşman vermemek için batıracak

kaptanlara vücut veriyordu. Yalnız bu edebiyat mazidir. Çamlıca gençleri o tepeden eski saltanatın rüyasını görüyor, o rüyaya yeni fikirlerle vücut vermeyi hayal ediyorlardı (Beyatlı, 2008: 72). Açıklama dışında baktığımızda, farklı bir âlemden bakmakta olduğumuzu Çamlıca tepesi dönemim sanatsallığı ile birleşmiştir. Türk romanının başladığı yer Çamlıca tepesi romantizm akımını tekrardan yazmaya başlamıştır. Çamlıca dönemin ve yazarın oluşturmakta olduğu idealizmden bahsetmektedir.

1860 Tanzimat döneminin ve romanının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tanzimat fermanının ilanı ile sanat anlayışı Namık kemal ve dönemin yazarları ile ilerletilmiş ve yenilikle başlamıştır. “Namık Kemal, romana "Son Pişmanlık" adını koymuştur. Dönemde yapılan yayınları denetleyen Maarif Vekâleti, romanın başlığını yazara danışmaksızın "İntibah: Sergüzeşt-i Ali Bey" olarak değiştirmiş, bazı kısımları sansürlemiştir. Günümüze ulaşan ismi sadece "İntibahtır". İntibahın Türkçe sözlük karşılığı "Uyanış" anlamına gelmektedir." Roman devrinin başlangıcı sayılan İntibah romantizm adı altında halka bilgi vermek amacı ile Uyanış ismi ile aydınlatılmaya başlamıştır.

2. Tepebaşı ve Mai ve Siyah

Yeni bir dönem ve yeni bir tepe olarak 19. yy'ın başlarında gözlerimizi Çamlıca'dan Tepebaşına çeviriyoruz. Servet-i Fünun döneminin en ünlü tepesidir. "İstanbul'un Anadolu yakasındaki semtlerinden Üsküdar'da bulunan Çamlıca'ya karşın Tepebaşı, Avrupa yakasında, Beyoğlu sınırları içindedir. Gayrimüslimlerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu Beyoğlu, binaları, modern restoranları, tiyatroları, mağazalarıyla Türklerin de ilgisini çekmeye başlar" (Okumuş 2011:17).

Çamlıca Tepesi'nden Tepebaşı'na geçiş nice muasırlara bir inhitat hâdisesi gibi görünüyor. Mâi ve Siyah kahramanı Ahmet Cemil'in Tepebaşı'ndaki meşhur gecesinden sonra son neslin gençleri milli rüyadan uyanarak var kuvvetleriyle medeniyete atıldılar (Beyatlı, 2008: 72).

Tepebaşı sahneye geldiği zaman dönemim siyasi boyutunun dışında tutulan bir durumdur. Romanın idealler ortamını öne çıkartmak için yazdığını, aslında Ahmet Cemil'in kendisini dinlemeyi İstanbul ve Haliç manzarasını seyre dalmayı ve düşünerek idealleri ortaya çıkarmaya çalışmakta:

Mütekellim bir ruh kadar belig olsun, bütün kederlerimize, neşvelerimize, düşüncelerimize, o kalbin bin türlü inceliklerine, fikrin bin çeşid derinliklerine,

heyecanlarına, tehevürlere terceman olsun; bir lisan ki bizimle beraber gurubun mahzun renklerine dalsın düşünsün, bir lisan ki ruhumuzla beraber bir matemini ye'sile aglasın. Bir lisan ki a'sabımızın heyecanına refakat ederek çırpınsın... Haniya bir kemanın telinde zabt olunamaz, anlaşılabilir, bir kaide altına alınamaz nagmeler olur ki ruhu titretir... Haniya fecirden evvel âfâka hafif bir renk imtizacile dağılmış sisler olur ki üzerlerinde tersim olunamaz, tayin edilemez akisler uçar; nazarlara buseler serper... Haniya bazı gözler olur ki sonsuz karanlıklarla dolu bir ufka açılmış kadar ölçülemez, nerede biteceğine vukufkabil olamaz derinlikleri vardır, hissiyatı yutar... İşte bir lisan istiyoruz ki onda o nagmeler, o renkler, o derinlikler olsun. Fırtınalarla gürlensin, dalgalarla yuvarlansın, rüzgârlarla sarsılsın; sonra müteverrim bir kızın yatağı kenarına düşsün aglasın, bir çocuğun beşiğine egilsin gülsün, bir gencin ümidle parlayan nazarına saklansın. Bir lisan... Oh! Saçma söylüyorum zannedeceksiniz, bir lisan ki sanki tamamile bir insan olsun (Uşaklıgil, 1938: 10).

Dönemin sanatçıları buldukları ekollere göre şiire veya romana yansıtıkları müzik ve resim estetik güzellik oluşturmaktadır. Romanlar genellikle realizm ekolü olarak ele alınmakta, müzik ve resim ekolü ise dönemin sanatı ve kimliğine bürünüp parnasizm ve sembolizm ekolü ile ilerlemektedir. Müzik ve resim yazarların ilgisi üzerine roman karakterlerine de yansımış Mai ve Siyah romanında Ahmet Cemil ile bize ulaşmıştır.

Waldteufel'in bu meşhur Valse-mı ne vakit dinlese bütün hayali inkişaf ederdi. Onun ismini kendine mahsus şive ile terceme etmişti: Bârân-ı elmas! Ne güzel, ne hülyalar getiren, nasıl rüya âlemleri açan bir isim (Uşaklıgil, 1938: 19).

Bunların dışında dönemin sanatçılarının yazdıkları genel olarak karamsar ve içine kapanıktır. Çünkü dönem Abdülhamit dönemidir ve sarayla karşı karşıya gelmemek için siyasi durumlardan uzak durmaktadırlar. Bu yüzden sanatçıların geneli siyasetten uzak durmaktadırlar.

Ahmet Cemil, Tepebaşı'nda etrafı seyrederek ve kalabalığın arasına girmek yerine hayallerine sığınır:

Ta ötede dönen bir levhanın yalnız bir kısmı şeklinde gözünün önünden akıp giden şu seyrancılara, ağaçların arasında küme küme oturan bütün bu halka onun bir nisbeti var mı ki gitsin de o kalabalığın içine atılsın? O bu dünyada herkesden uzak, herkese yabancı değil mi? (...) Onun âlemi işte şu yavaş yavaş açılan beyninin içinde mai bir sema, o mai semanın içinde birçok gülümseyen ümid yıldızlarından ibaretti. Orada da bârânı elmas... (Uşaklıgil, 1938: 21).

Tanzimat dönemi ile Servet-i Fünun dönemi arasında bir geçiş süreci ile yazarlar kendi seviyelerini biraz daha ileri çekmişlerdir. Halit Ziya'nın teknik başarısı dışında dönemi ile iç içe geçmiş olan roman özellikleri birlikte ilerletmesi daha üst seviyeye taşımıştır.

Halit Ziya'nın İstanbul'da yazdığı ilk roman olan “Mai ve Siyah”, kahramanın aşk ve sanat hülyalarının, meşhur ve zengin olma hayallerinin hayatın acımasız gerçekleri karşısında sönüşünü konu alır. (OKUMUŞ, 2011;17)

3. Metristepe ve Yaban

Son olarak ele alınacak tepe ise Milli Edebiyat'ın kalbi Metristepe'dir. Bugün Bozüyük civarında olan Metristepe, İnönü Savaşı'nın yaşandığı mekândır Milli Mücadele döneminden itibaren yazılan yazıların çoğu Metristepe'yi kapsamaktadır. Bu yazılarından en iyilerini yazan yazarlardan biri Yakup Kadri'dir. Yahya Kemal'in burayı nasıl anlattığına değinelim:

İnönü Meydan Muharebesi'nin son günleri Metris Tepe'den vaziyete bakan İsmet Paşa, neler gördüğünü milli timsal Mustafa Kemal Paşa'ya haber veriyordu. Tabanları ensesine vurarak kaçan düşman... Fistanellâları tersine çevrilmiş şemsiyeler gibi kaşan efszunlar... Alevler içinde yanan Bozüyük! Milli timsal, bu bozgunu seyreden İsmet Paşa'ya Metris Tepe'den daha neler görüldüğünü, yarının müjdesini almış millet rehberlerine has bir sesle hatırlatıyordu (Beyatlı, 2008; 70).

Yukarıda Yahya Kemal'in de büyük bir heyecan ve takdirle anlattığı bu tepe Yakup Kadri'de de yerini bulur:

Mutlak içimizde bir şafak doğuyor, bu şafak millî şuurumuzdur. Gerçi, biz bu şuuru birçok gözyaşı ve birçok kan selleri içinden, birçok acılar ve ıstıraplar ile kıvrana kıvrana bulduk, fakat yeryüzünde hangi tepeye zahmetsiz varılır (Karaosmanoglu, 1981:24).

Milli mücadele döneminin başlangıcından itibaren verilmekten olan mesajlar milli yazarlarımız tarafından yani Yakup Kadri, Halide Edip Adıvar vb. milli mücadele aşkı ile ilerlemektedir. Dönem milli edebiyat adını almasının en büyük sebebi yazarları ve mücadele dönemidir.

Bir millet yalnız maddî refah ile mesut olmaz; onun yetişmek istediği birçok yüksek tepeler vardı, öyle tepeler ki kiminde kutsal bir ateş yanar, kiminde can verici bir pınar kaynar, kiminde sarhoş edici rüzgârlar eser. Lâzım gelir ki, devlet adamları bu tepelere tırmanan kitlelerin önüne geçsin, arkalarından geriye doğru çekmek ukalalığına kalkışmasın. Bu lüzumsuz bir ihtiyatkârlıktır (Karaosmanoglu, 1981: 34).

Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi yazar, “tepe”yi millî şuura sahip fertlerin yorucu da olsa ulaşması gereken bir hedef olarak görür. Maddîyatın sağladığı imkânların saadet getirmeyeceğini, fertlerin bir ülküsü olması lazım

geldiğini ve bu idealle gerçekten bahtiyar olacağı bir mevkiye ulaşacağını ve hakikî devlet adamlarının halkın önünde yürümesi gerektiğini belirtir. Bu bağlamda yazara göre “tepe” varılmak istenen noktayı, milletin nihaî hedefini işaret eder (Okumuş, 2011; 17).

Diğer kitaplardan örneklere biraz bakmamız gerekirse Halide Edip Adıvar’ın Ateşten Gömlek adlı eseri Milli Edebiyat’ın en önemli kitaplarından biri olmakla beraber mücadeleye destek olduğunu gösteren yazar bu eseriyle öne çıkmaktadır. Ayrıca Metristepe’de mücadele hala devam etmektedir. Metristepe Milli edebiyatın ve mücadelenin başlangıcı konumundadır.

İkinci İnönü’nde alayın başında başımı kurşunlara uzatarak ölümü bekledim ve göğsümden ölümün yıldırım gibi geçtiğini, Metris Tepe’de duyarak bayıldığım an her şeyin bitmiş olduğunu zannediyordum (Adıvar, 2008: 172).

Sonuç

Genel olarak ele aldığımız tepeleri tek tek değerlendirmek gerekirse, “Çamlıca Tepesi” Tanzimat edebiyatı yazarlarınca görünüşü, manzarası, tabiat oluşumu vb. güzellikleri için romantik bir mekân olarak karşımıza çıkar. Burada romantizm akımının etkisi vardır. Erkek ve kadın ilişkilerinin rahat bir şekilde yaşanmaya başlandığını, devlet adamlarının yaşadığı köşkerin burada olması biraz daha farklılaştırmıştır. Tepelerin çoğu döneminin içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır aslında. Çamlıca yazarların gözdesi olan bir tepedir bu bakış açısına göre ve İstanbul’da bulunmaktadır.

Servet-i Fünun döneminin gözdesi olan tepe “Tepebaşı” günümüzde Beyoğlu’nun arka sokakları ile çevresi olarak bilinen bu tepe Servet-i Fünun yazarlarının dışarıdan bakıldığında onlara verilen isimlerle “Yüksek zümre edebiyatı, Salon edebiyatı” vb. isimler bu tepeyi seçmelerinin ve asıl nedenini ortaya çıkarmaktadır. Tepebaşı romanlarda anlatıldığı zaman batılı tarzın kaynağı olarak görülmektedir, bunun doğruluğunu Mai ve Siyah romanının ana karakteri Ahmet Cemil tarafından rahatça görmekteyiz. Batılı tarzı eline almaya çalışan Servet-i Fünun yazarları kendi döneminde siyasal devrinden yasaklar alınca ve istedikleri gibi olmayınca kendini tamamen batı tarzına yöneltmiştir. Tepebaşı otelleri, kafeleri, tiyatroları, mağazaları, kâgir evleriyle batılı bir hayat tarzının merkezi olan Beyoğlu’ndadır. Dönemin koşulları sanatı ve sanatçıyı ayrı bir şekilde etkilemiş, o yüzden Servet-i Fünun yazarları Tepebaşı’nı kendi evleri gibi görerek romanlarında bu mekâna oldukça yer vermişlerdir.

Son tepemiz Çamlıca ve Tepebaşı'nın aksine İstanbul'da değil Anadolu'nun kalbinde yer almakta olan Metristepe'dir. Milli mücadele döneminde yer alan Metristepe, diğer tepelerin aksine bireysellik değil, milli mücadele dönemini ele almaktadır. Milli Edebiyat döneminin yazarları Yakup Kadri, Halide Edip Adivar gibi yazarlar mücadelenin bu tepe üzerinde kazanılmış zaferlerle ilerlemesini bu tepeyi tasvir olarak ele almıştır.

Sonuç olarak ele almış olduğumuz Çamlıca, Tepebaşı ve Metri tepe olarak kullanılan mekânlar sadece bir mekândan ibaret değildir. Roman, dönem ve yazar özdeşleşmesi ile kendi değerlerini ortaya çıkartmıştır. Tanzimat edebiyatı artık "Çamlıca Tepesi" Servet-i Fünun "Tepebaşı" Milli Edebiyat ise "Metris Tepe" ile anılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adivar, Halide Edib (2008). *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Can Yayınları.
- Beyatlı, Yahya Kemal (2008). *Eğil Dağlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karadişoğulları, Ekrem (2005). Dergâh Mecmuası'nın Türk Edebiyatı İle Milli Mücadeledeki Yeri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2009). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, Namık (2008). *İntibah*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Okumuş, Salih (2011). Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Tepe Kavramı ve Simgesel Değerler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4: 17.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi
- Uşaklıgil, Halid Ziya (1938). *Mai ve Siyah*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.

THREE HILLS, THREE NOVELS

Abdurrahman Erin

*Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student*

Abstract: *The beginning of Turkish novel has passed from Tanzimat literature in Turkish literature as big as a day-long adventure. It is an important dimension of novels which are the basic building stone of Turkish literature. In general, depictions made in novels are made up of certain regions within the period of writing and where they are written. The important depiction of the Tanzimat period is Çamlıca Hill, Servet-i Fünun Tepebaşı, and the National Literature Metris Hill. These places are identified with their periods and features. In this article we will see how three hills, novels and periods are told and processed with these places.*

Keywords: *Çamlıca, Tepebaşı, Metris, Three hills, Novel*

AYDIN'DA İNCİR VE İNCİR KAVRAM ALANI

Bahar Dadaş

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Yüksek Lisans Öğrencisi*

Öz: Herodotos'un *caria* diye adlandırdığı incir Ege'nin antik çağlardan beri bilinen kültür meyvesidir. Türk varlığının Ege'de hayat bulması incir ile de karşılaşmasıdır diyebiliriz. Mezopotamya'nın en eski yerleşik medeni halkı Sümerli hekimlerin ilaç yapımında kekik, armut, söğüt gibi bitkilerin yanında incirden de faydalandıkları ansiklopedik kaynaklarda ifade edilmektedir. Türkler *caria*'yı yemiş, incir ve ballıdarı gibi adlarla ifade etmişler, halk arasında cennet meyvesi denmiştir. İncir sadece Ege bölgesi dışında Orta Asya'ya kadar yayılmış olmasına rağmen özellikle Aydın yöresinde geçim kaynağıdır. İncir bahçesinden, incir tatlısına uzanan bir süreç Aydın ve civarında yaşayan halk için günlük hayatlarında önemli bir yer tutar. İncir bahçesinin belenmesinden ağaçların ilaçlanmasına, incirin yağmur alması bile halkı yakından ilgilendirir. İncir ağacı, incirden yapılan yiyecekler ve bu kültür çevresindeki ritüeller, inanışlar, uygulamalar hatta atasözleri, türküler bu kavram alanı içerisindedir. Tebliğimizde Aydın ve çevresinde incir ve incir kavram alanını oluşturan kelime hazinesini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Aydın, *caria*, incir, yemiş, kavram alanı

Giriş

Kavram alanını "birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlımların, içinde düşünüldükleri alan" olarak tanımlıyoruz. Türkçedeki bıkmak, bezmek, usanmak, bıkkınlık getirmek, usanç, bezginlik, bıkkınlık öğelerinin bir kavram alanı içinde düşünülebilecekleri muhakkaktır (Aksan 1989: 253).

Ballıdarı, cennet meyvesi, furda, incirbiş, incirik, incirlik kelimelerinin ortak özelliğinin incir meyvesi olması sebebiyle incir kavram alanına girmektedir. Aydın ilinin Avrupa Birliği tarafından "Aydın İnciri" olarak tescil edilmesiyle Aydın ili, incirin kavram alanında önemli bir yere taşınmıştır.

1. İncir Ağacı Türleri

İncir Ağaçları, dişi ve erkek ağaçlar olarak ikiye ayrılır.

a. Dişi ağaçlar: Dişi ağaçların meyvesi çoktur ve iridir.

b. Erkek Ağaçlar: Erkek ağaçların meyvesi az, boyutu küçük olmakla birlikte dişi ağaçlarının meyveleri gibi yenilebilir lezzette değildir. Erkek ağaçların meyveleriyle ilekleme yapılmaktadır.

2. İncir Yetiştiriciliği

Ağaç bakımı sulama, budama, gübreleme, ilaçlama ve ağacın aşılınması gibi işlemler uygulanarak belli aylarda uygulamalar gerektirir. İncir ağacının bakımında yapılan belli başlı uygulamalar aşağıda verilmiştir.

a. Toprak işleme: Toprağın yeterince havalanmasını sağlamak için bahçenin konumuna ve eğimine göre yapılan işlemdir. Arazide işlenecek olan alanın üstünde bulunan çöpler, köksüz yabancı otlar gibi istenmeyen maddeler toplanır. Daha sonra bel küreği ya da bel çapası ile toprak 10 veya 15 cm derinliğe kadar belleme işlemi yapılmaktadır.

b. Fidanlama: İncir fidanları en uygun kış uykusu devresinde yani yaprak dökümü ile ilkbaharda yeniden su yürümesi arasında kalan dönemde dikilir. Tercih edilecek arazinin durumuna göre uygun dikim şekillerinden biri tercih edilir. Düz arazilerde kare veya dikdörtgen, az meyilli arazilerde ise üçgen dikim şekli tercih edilir.

c. Sulama: İncir ağacının yıllık yağış isteği 625 mm'dir. Yıllık yağışın yeterli olmadığı yıllarda ise yağışların miktarına da bağlı olarak 1-2 sulama yapmak yararlı hatta gereklidir. Ege bölgesinde yağışlar mayıs ayında görülür. Daha sonraki aylarda yağış yoktur veya önemsizdir. Yetersizlik durumunda mayıs ayında bahçelerde sulama yapmak gerekir. Yağışların çok yetersiz olması durumunda haziran sonu Temmuz başında ikinci bir sulama yapılmalıdır. Aşırı ve geç sulama yapmaktan da kaçınılmalıdır.

d. İlaçlama: İncirde görülen çeşitli hastalıkların ve zararlıların üremesini ve yayılmasını önlemek için yapılan kimyasal mücadelelerdir. Hastalığın ve zararlının türüne göre uygulanan işlemlerden oluşur.

e. Gübreleme: İncir yetiştiriciliği için 6–7,8 toprak pH'ı uygundur. İncir ağacı kireç seven bir bitki olduğundan oldukça yüksek kirece sahip topraklarda yetiştirilebilir. Toprak pH'ının düşük olduğu yerlerde toprağa kireç verilmesi gerekir. Kireçleme ile toprağa verilecek kireç miktarı, toprak pH'ı, toprağın yapısı (bünyesi) organik madde içeriği ve kullanılacak kireç materyallerinin özelliklerine bağlı olarak değişir.

f. Budama: İncir ağacı budaması, ağacın havalanmasını ve sağlıklı dalların yeniden gelişmesini sağlamak için, her yıl yapılan işlemdir. Budama işlemleri, ağacın dinlenme dönemi olan Aralık-şubat ayları arasında yapılır. Aykırı, kırılmış, hastalıklı ve kuru dallar kesilerek çıkarılır.

g. Hasat: Taze meyveler, sabahın erken saatlerinde, serinlikte, güneş ve sığağa maruz kalmadan hasat edilmelidir. Hasat elle yapılır. Taze incir meyvesi avuç içiyle ezilmeye neden olmayacak şekilde kavranıp sağa-sola döndürülerek burkma ve çekme hareketiyle daldan sapıyla birlikte ve kabuğu yırtılmamış olarak koparılır.

h. Depolama: Tarım ürünlerini, hasat döneminden çok daha sonraki bir dönemde pazarlamak üzere, kalitesini koruyacak koşullarda tutularak saklanması işlemine depolama denir. Depolar güneş almayan serin yerlerde kurulmalı, kuru, havalanabilen ve kokusuz ortamlar olmalıdır. Depoya henüz kurumamış incirler konulmamalıdır. Depoya konulan incirler mutlaka kurumuş (nem düzeyi % 20-22) olmalıdır.

3. İncir Türleri

a. Taze olarak kullanılan(sofralık) başlıca incir çeşitleri:

Akça: Taze olarak kullanılan, kabuğu ince ve yeşil renk olan incir çeşidi.

Bardakçı: Meyvesi orta iri, armut şeklinde, ince kabuklu ve yeşil renktedir. Damarları belirgin, meyve iç rengi pembe-kırmızıdır. Tatlı ve kolay soyulabilen bir çeşittir. Aydınlılar tarafından badacık denilen incir çeşidi.

Bektaş: Taze olarak kullanılan, içi kırmızı, kabuğu kalın ve sarı olan incir çeşidi.

Beyaz Orak: Beyaz orak; Turfanda yetiştiricilik bakımından önerilen, partenokarp meyvedir. Ege bölgesinde özellikle Turgutlu yöresinde yaygındır

Bursa siyahı: Bursa yöresinde taze tüketim amacıyla yetiştirilen, meyveleri iri, şekli yuvarlak ve kabuk rengi mor olan incir çeşidi.

Darpak: Taze olarak kullanılan, kabuğunun rengi açık yeşil olan ballı incir çeşidi.

Gök lop: Meyve eti pembe, açık kırmızı renkte ve kaliteli bir sofralık çeşittir.

Kara yaprak: Boyutu küçük ve ince kabuklu sofralık incir çeşidi.

Kavak İncir: Açık mor renkli bir tür incir.

Mor Güz: Ege bölgesinin kasım sonuna kadar taze meyve verebilen turfanda çeşitlerindedir.

Patlıcan inciri: İri ve mor bir tür incir.

Siyah orak: Ağaçları bodur, dalları seyrek. Çift ürün veren bir çeşittir.

Sultan Selim inciri: İstanbul'a has bir çeşit olan sultan selim inciri, açık yeşil renkli, iri ve bol etli olan incir çeşidi.

Yediveren inciri: Ege bölgesinde sadece Manisa'nın Turgutlu ilçesinde yetişen ve yıl içinde bir ağaçtan 7 kez meyve alınması nedeniyle "yediveren inciri" adı verilen incir çeşidi.

Yeşil güz: Koyu yeşil kabuk rengi ve kırmızı et rengi ile albenisi olan, geç olgunlaşan, yüksek kaliteli sofralık, incir çeşidi.

b. Kurutmalık incir çeşitleri:

Halebi: Gaziantep'e has olan kurutmalık incir çeşidi.

Sarı lop: 7-8 m yükseklikte 8-9 m genişlikte seyrek dalları olan incir çeşidi.

Sarı zeybek: Meyve kalitesi ve özellikleri yönünden sarı lop incirine benzer türdedir. Şekilolarak oval olan incir çeşidi.

c. Dölleme (ilekleme): Erkek(iğlek) incirler grubu dişi incirlerin döllemede (ilekleme) kullanılır. Önemli çeşitleri ise şunlardır:

Akilek: Orta mevsim, erkek incir çeşidi.

Büyük ilek: Erkenci, erkek incir çeşidi.

Elma ilek: Erkek incir çeşidi.

Hacı mestan ileği: Orta mevsim, erkek incir çeşidi.

Kara ilek: Orta mevsim, erkek incir çeşidi.

Kıbrıslı: Erkenci, erkek incir çeşidi.

Kongur: Erkenci, erkek incir çeşidi.

Körpe ilek: Geç olgunlaşan erkek incir çeşidi.

Kuyucak ileği: Geç olgunlaşan erkek incir çeşidi. Yazar, bu bölümde lalelerden de güllere benzer şekilde söz eder. Yazara göre laleler, bahçede yapılan bir eğlencede kendinden geçip sarhoş olan meclis erbabının bir köşeye bıraktıkları dolu kadehlerdir. Baharın yeşilliğinden, gülü ve lalesinden hayranlıkla söz eden yazar.(OKUMUŞ, 2011;17) Vermekte olduğum örnekte yazar bahar tasviri ile başlamış şiir sanatını kullanarak sanatkâr bir üslup ile yansıtmayı başarmıştır. Aynı şekilde yazıldığı dönemde yazmış olduğu roman ilk edebi eser olarak ortaya koyan N. Kemal dönemin sanatsal özelliklerini roman ile bileştirmiştir. Yukardaki örnekte bahar betimlemesi romantizm akımından etkilenerek ortaya çıkmıştır.

4. İncir Üretim Firmaları

Aydın'da başlıca incir üretim firmaları İncirliova, Nazilli, Sultanhisar, Ortaklar, Germencik, Söke, Kuyucak, Köşk ilçelerinde bulunmaktadır. Ayrıca;

- a. Akça Holding A.Ş.
- b. Aydın Erbeyli İncir Araştırma Müdürlüğü.
- c. Franko Meyve İhracat Tic. ve San. A.S.
- d. Işık Tarım Ürünleri San. ve Tic. A.Ş.
- e. Kırıcı Dış Tic. A.Ş.
- f. Sultar Tarım Ürünleri Değerlendirme San. Ve Tic. Ltd. Şti.
- g. Tariş İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği.

5. İncirden yapılan ilaçlar:

İncir çekirdeği kremi: İncir Çekirdeğinin mucize ürünlerinden biri olan İncir çekirdeği Kremi cilde doğal bir yumuşaklık, enerji, sıkılık ve direnç katar.

İncir çekirdeği yağı: Yüksek oranda Omega-3 ve E vitamini ihtiva eden doğal bir üründür. İncir Çekirdeği Yağı içerek sağlık, sürerek güzellik sunan mükemmel bir şifa kaynağıdır. Bilinen hiçbir yan tesiri yoktur. İçeriğindeki yüksek oranda bulunan Omega -3 ve E vitamini size Doğal Enerji verir. Kalp

ve beyin dostu İncir çekirdeği yağı vücudun enerjisini maksimum seviyeye çıkarır.

İncir çekirdeği sabunu: İncir çekirdekleri sabun içinde kırılmış ilk doğal sabundur. Ciltteki ölü hücreleri incir çekirdeği parçacıklarıyla soyarak temizler. İçeriğinde bulunan incir çekirdeği yağındaki E vitamini sayesinde cildi besleyip yeni hücre oluşturur.

6. İncirden Yapılan Ürünler ve Tarifler

Yüksek kalori değeri, mineral maddeler ve besin maddeleri içeriğiyle gıda maddeleri arasında özel bir yeri olan kuru incirin çok çeşitli tüketim alanları mevcuttur. Kuru incir, uluslararası pazarlarda, çerezlik olarak tüketildiği gibi pasta imalatında, çeşitli yemeklerin yapımında, dilimlenmiş olarak ekmek imalatında, şekerli mamuller imalatında ve meyve karışımlarında kullanılmaktadır. Doğrudan tüketimi tercih edilmeyenlerden pekmez, hurda incirlerden de etil alkol üretilmektedir. Etil alkolün üretimi esnasında incir çekirdekleri de boya, kozmetik ve ilaç sanayinde değerlendirilmektedir.

a. İncir cipsi: Geçtiğimiz yıl Aydın'ın Kuyucak ilçesinde incir üreticisi, eşinin yol kenarındaki tezgahta satamadığı yaş incirleri, ince ince dilimleyip kurutarak değerlendirmiştir. Güneşte kuruyan ince dilimlerin beğenilmesi üzerine "incir cipsi" adıyla satışa da çıkarmıştır.

b. İncir delemesi: Genellikle Malatya ilinde çobanlar tarafından yapılır. Keçi ya da koyun sütünden olur. Kaynatılan süt soğumak üzereyken, incirin yaprağı kırılınca yaprağın dibinden beyaz bir süt çıkar bu süt bir çaput ya da pamuğa sürülür o incirin yaprağına sarılarak alınır. Bir damla incir sütü soğumak üzere olan süte batırılarak sıkılır. 10 dakika sonra o süt aynı yoğurt şeklinde donar. Peynir gibi olur ve yenilir.

c. İncir ıslaması: genellikle Aydın ilinde yapılmaktadır. İncirler yıkanıp altı eşit parçaya bölünür. Tepsiyeye yayılır. Tencerede süt ve vanilya kaynatılarak incirlerin üzerine dökülür. Çok hafif ateşte pelteleşinceye kadar pişirilir. Soğumaya bırakılır. Tabaklara alınıp üzerine tarçınlı ceviz içi serpilir. Tatlının tam kıvamında olabilmesi için kıvılcım ateşinde pişmesi gerekir. Ocakta pişirildiğinde süte ilave edilirse tatlının tam kıvam alması sağlanabilir. Şekersiz olduğu için hem besleyici hem de şifalıdır.

d. İncir reçeli: 500 gr yabani incir, 500 gr toz şeker, 2 su bardağı su, 2 diş karanfil. İncirlerin kabuğu soyulur. Tencerede üzerini örtecek kadar su ile kaynatıp süzülür. Tekrar su ekleyip haşlanır. Bu işlem üç kez yapılır. İncirlerin

suyu süzgeç üzerinden süzülür. Başka bir tencerede şeker ve su kaynatılır. Limon suyu ve karanfil eklenip 15 dakika kaynatıldıktan sonra incirler ilave edilir. 30 dakika daha kaynatılıp koyulaşınca ocaktan alınır ve soğutularak kavanozlara boşaltılır.

7. İncir Ağacının Halk İnançlarında Yeri

Tarih boyunca insanın zihninde en çok yer edinen incir ağacı, insanın evriminde ve medeniyetin doğuşunda da rol oynamıştır. Her dinde kendinden söz ettirmiş, kralları, kraliçeleri, bilim insanlarını, askerleri etkisi altına almıştır.

Kralların “varlık” ve “güç” istedikleri bu ağaç, Mısır’da “başı ve ilki” simgelemektedir Roma mitolojisinde Romulus ve Remus, Forum’un ortasında yetişen incir ağacının altında doğmuşlar ve “meyveleri yerlere kadar sarkan incir ağacı altında dişi kurt tarafından emzirilmişlerdir (Chevalier-Gheerbrant 1982:439-440). Güney Doğu Asya’da ölümsüzlüğün ve üst bilginin sembolü olan incir ağacı, “temiz bir ahlâkın yol göstericisi” olarak da değerlendirilir. Burada kastedilen ölümsüzlük, uzun bir yaşam değil, anlamlı geçen bir yaşamdır. Çin’de ölümsüzlük sadece bilgi ve akıl, zekâ-espriyle yakalanabilir (Chevalier-Gheerbrant 1982: 439-440). Siddarta Guata’nın Budizm’in temelini oluşturan ilhamı, incir ağacının altında otururken aldığı bilinmektedir. Buddha her şeyi dener. Zengin ve keyifli bir yaşam, felsefe, yoga hiçbir şey onu tatmin etmez. Bir incir ağacını altında oturur ve düşünceye dalar ve bu ağacın altında aydınlanır (Koçak 2004).

Türk mitolojisinde de bolluk ve bereketin simgesi olan incir ağacı, halk arasında gölgesinde oturanlar için sonucu pek olumlu olmadığı kastedilir. Yani yukarıda bahsedilen Siddarta Guata’nın incir ağacının altında otururken ilham gelmesi örneğindeki inanışın tam tersidir. Bizde incir ağacının altında oturmak, iyi değildir, insanı ağırlaştırır ve zihnini bulandırır. Ayrıca İncir ağacının altında yatmanın uğursuzluk getireceği söylenir. Ayrıca incir ağacından düşenin iflah olmayacağı artık işleri düzgün gitmeyeceği, incir ağacının altında duranın akıl sağlığını yitireceği gibi inanışlar, yediden yetmiş tüm halk tarafından bilinmektedir.

8. Türkü, Şiir, Mani ve Bilmecelerde İncir Kavramı

a. Türkü

Hastane önünde incir ağacı: Hastane Önünde İncir Ağacı adlı Türkünün Yöresi, Yozgat Akdağmadeni'dir. Türkü, 1953 yılında Nida Tüfekçi tarafından derlenmiştir.

b. Mani

Bir maniye incirin sütü şu şekilde yansımıştır:

*İncirin sütü akar
Aktığı yeri yakar
Yâr askere gidiyor
Gözümde yaşlar akar*

c. Bilmecce

Türk sözlü geleneğinin ürünü olan bilmecelerde,

“Dal üstünde darı ambarı”, “İçi bitli dışı kitli” şeklinde tanımlanan incirin içindeki çekirdekler bazen darıya, bazen de bite benzetilmektedir. Meyvenin sayılamayacak kadar çok tohumunun olması bu meyveyi “verimliliğin sembolü” yapmaktadır.

Türk sözlü kültür ürünlerinden bir bilmecede incir ağacının özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

“Ol nedir ki yüz yaşında bir karı, İrili ufaklı oğlancıkları, Her birinin vardır oğlancıkları, Her birinin vardır türlü sayesi, Onları hep sütle besler teyzesi”. İncir ağacına mit dünyasından günümüze “kutsallık”, “varlık, yaşam, güç”, “bilge, bilgelik, aydınlık”, “dişilik, doğurganlık”, “verimlilik, bereket-bolluk” olmak üzere semboller yüklenmiştir. İncir ağacının bu olumlu sembollerinin yanı sıra bir de olumsuz niteliğine de rastlanmaktadır (Koçak 2004).

9. İncir ve İncir Ağacıyla İlgili Terimler, Atasözleri ve Deyimler

a. Terimler

Aflatoksin: Aspergillus flavus ve Aspergillus parasiticus isimli küf mantarlarının uygun şartlar altında oluşturduğu toksik yapıda olan metabolik bir artıktır.

Aygır incir: Erkek incir olarak tanımlanır.

Balçık incir: Kurutulmuş incir, balçık hurması.

Bandırmak: Üzüm ve inciri kurtlanmaması için tuzlu su ile yıkayıp sermek.

Beyaz kök çürüklüğü: İncirde görülen bir hastalık çeşiti.

Bezirgan inciri: Küçük ve esmer renkli incir.

Buruk incir: Meyvelerin sap kısımlarında mantarlaşma olur ve meyveler kendiliğinden dökülür.

Bo inciri: Buda'nın altında vahye erişmesi nedeniyle budistlerin kutsal saydığı incir ağacı.

Çelikleme: Bahçe çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılan, eşeysiz üreme yoluyla bitki üretme ya da çoğaltma yöntemlerinden biridir.

Çelik marazi: İncirde görülen bir hastalık türüdür

Derim: İncir hasat zamanı.

Encil: İncir.

Furda: Küçük incir.

Frenk inciri: 1.Kaktüsgillerden, yaprakları etli ve yayvan dikenli bir bitki, firavun inciri, Hint inciri (Opuntia ficus-indica). 2. Bu bitkinin kalın, dikenli kabuğu olan tatlı yemişi.

Gümüşkanat: İncirlerin olgunlaşması ve kuruması için çok önemli olan Kuzeyden esen poyraz.

İğlek(İlek) incir: Baba incir, erkek incir.

İlekleme: . İlekleme: İçinde ilek sineği olan erkek incir dizisini aşı yapmak için dişi incir dalına asmak.

İmbat: Meyvenin irileşmesi ve ince kabuklu olmasında rol oynayan öğleden sonra batıdan esen nemli deniz rüzgârı.

İncir: 1. Dutgillerden asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, yaprakları geniş dilimli bir ağaç (Ficus carica). 2. Bu ağacın yaş veya kuru olarak yenilen etli, tatlı yemişi, ballıdır.

İncirbiş: İncir mevsiminde çıkan ve öten bir çeşit böcek.

İncirik: Ezilmiş incir.

İncir kurdu: Görüldüğü zaman erkek incirin olgunlaşmış olduğunu belirten bir çeşit sinek.

İncir kuşu: Sarıasma da denilen serçe büyüklüğünde sarı bir çeşit kuş.

İncirlik: İncir Ağacı.

İncirop: İlkbaharda yetişen fındık büyüklüğünde, kökü yenir bir ot.

İncir üzüm olduran: Ağustosböceği.

Kanlı balsıra: İncirde görülen zararlılardan biridir.

Kavurga incir: Türklere özgü, tahıldan yapılan geleneksel ve yöresel bir kuruyemiş türüdür.

Kerevet: İncir kurutmada yardımcı sedir.

Kolon: Kurutulan incirlerin hurma biçiminde paketlenmesi.

Kuru incir: Özel olarak güneşte kurutulan incir.

Kuru meyve akarı: Kuru meyve akarı bir depo zararlısıdır. İncir bahçelerinde bu zararlının barınmasını sağlayacak kuru dallar, işi bitmiş ilekler ve ürün artıkları toplanıp yakılmalı ve ilkbaharda toprak sürülmelidir.

Layör: Kurutulan incirlerin yelpaze şeklinde paketlenmesi.

Lokum: Kurutulan incirlerin sap kısmının yana yatırılarak paketlenmesi.

Malçlama: Toprağın üzerine doğal veya sentetik herhangi bir materyalin serilmesidir. Malçlama, toprak sıcaklığını düzenlemek, toprak yüzeyinde olabilecek buharlaşmayı azaltmak, kök çevresinde bitki büyümesine uygun

olacak şekilde muhafaza etmek, yabancı otları kontrol altında tutmak amacıyla yapılır.

Şekil budaması: Yeni dikilmiş fidanlarda istenilen yükseklikte, ürüne yatıncaya kadar ağacın iskeletini ve tacını oluşturmak amacıyla yapılan budamadır.

Teraslama: Suyun yüzeysel akışını denetlemek ve toprak erozyonunu en aza indirmek amacıyla bir yamacın konturu üzerine kurulan toprak set.

Ürün budaması: Verim çağındaki ağaçlarda şekli korumak ve normal sürgün verdirmek üzere kırılmış dallar, sıklaşmış sürgünler çatal ve çapraz gelişmiş, birbirinin üstüne binmiş dallar kesildiği budamadır.

Yabani incir: 1.İncir ağacının yabani türü. 2.Yaban inciri.

Yemiş: 1.İncir. 2.Kuruyemiş. 3.Söğüt ağacı meyvesi.

Yemişen: Kırmızı, ufak yemişleri olan, dikenli yabanıl bir ağaç.

b. Atasözleri

Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz: Atasözü. Kötü malzeme ile güzel iş meydana getirilemez.

İncir(bağ) babadan, zeytin dededen kalmalı: Bu atasözünde İncir ağacı yaşlanarak babadan evlada, zeytin ağacı da ondan çok yaşlanarak dededen toruna kalırsa daha verimli olur.

c. Deyimler

Bir çuval inciri berbat etmek: Bu deyimde, düzelmekte olan bir durumu yersiz, yanlış davranışlarla bozmak.

İncir çekirdeği doldurmamak: Çok az veya çok önemsiz olmak.

Ocağına incir ağacı dikmek: Ocağına incir (darı) dikmek (ekmek) deyimini, birinin evini barkını dağıtmak. İncir ağacının kökleri geniş bir alana yayılır ve çok güçlüdür. Bu nedenle birisinin ocağına dikilecek incir ağacı o ocağı (evi) yıkacaktır.

Sonuç

Tarih boyunca insanın zihninde gizemli etkileriyle incir ağacının, halk inançlarındaki yerinin izlerini görmekteyiz. İncir, Aydın çevresinde kendine göre bir geçim kaynağı olmanın yanında ağacından ilaçlamasına, çeşitliliğinden kullanımına bir dizi alanda bir kavram alanı oluşturmuştur.

İncir, türkü, şiir, mani ve bilmecelerde yerini alırken, incir ağacıyla ilgili terimler, atasözleri ve deyimlerde de geniş bir yelpazede kavram alanı içerisinde kelime zenginliği olarak karşımıza çıkar. Çalışmamıza aslında bir ön araştırma da diyebiliriz.

Bu çalışmada incir ve kavram alanı içerisinde doksan yedi kelime çeşitliliğine ulaşılmıştır. Daha uzun ve çerçevesi geniş bir çalışma sonucunda çok daha fazla çeşitliliğe ulaşılacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1989). Kavram Alanı - Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine (Kelime bilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I:). TDAY Belleten 1971, 253-262
- Aksoy, Ö. A. (1995). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü, İnkılap Kitabevi.
- Anonim (2018) <http://www.tdk.gov.tr> (19.02.2018)
- Anonim (2018) <https://www.dunya.com/kose-yazisi/aydin> (20.02.2018)
- Anonim (2018) <https://arastirma.tarim.gov.tr> (20.02.2018)
- Anonim (2018) http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0ncir%20Yeti%C5%9Ftiricili%C4%9Fi.pdf (21.02.2018)
- Derleme Sözlüğü, Cilt 11, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979.
- Derleme Sözlüğü, Cilt 5, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- Derleme Sözlüğü, Cilt 7, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.
- Göçmez A. ve Seferoğlu (2014). Sofralık ve Kurutmalık İncir Kalite Kriterleri ve Kaliteyi Etkileyen Faktörler, TÛTAD, 2014, 98-108.
- Koçak, A. (2004). "Bilgelik" Varlık Bereket Sembolü İncirin Serüveni, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Türk Kültüründe Ayrıntılar: Meyve Sempozyumu (Basılmamış Bildiri Metni).
- Konak, R. (2017) Aflatoksin ve Kuru İncir. <http://www.apelasyon.com/Yazi/704-aflatoksin-ve-kuru-incir> (21.02.2018).
- Tan, N. (2013). Kuru İncirde Kurutma ve Depolama. <http://apelasyon.com/Yazi/13-kuru-incirde-kurutma-ve-depolama> (21.02.2018)
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

FIG CONCEPT AREA AND FIG IN AYDIN

Bahar Dadaş

*Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Contemporary Turkish Languages and Literatures, Master Student*

Abstract: *The fig that Herodotos calls caria is the fruit of the Aegean culture known since ancient times. We can say that Turkish existence also comes to life with figs in the Aegean. The oldest resident civilized population of Mesopotamia is expressed in encyclopedic sources of Sumerian physicians benefiting from the incredible as well as plants such as thyme, pear, willow in medicine. The Turks have eaten caria, expressed with names such as figs and balloons, and called the fruit of heaven among the people. Although the fig is spread only to Central Asia outside the Aegean region, it is a source of liveliness especially in the Aydın region. Even fig trees that are planted by the hive of a fig plant are very interested in the people. A process extending from fig tree to fig sweet is an important part of daily life for the people living in and around Aydın. Fig tree, food made from fig and rituals, beliefs, practices, even proverbs, folk songs in this cultural environment are in this concept field. In our notification, we will try to determine the vocabulary that constitutes the fig and fig concept area in and around Aydın.*

Keywords: *Aydın, caria, fig, eaten, concept area*

GAGAVUZ TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞINDA STANDART TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINA GÖRE FARKLILAŞAN KELİMELER

Bayram Görmez

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi*

Öz: Gagavuz Türkçesi Türkçenin Batı koluna mensup Oğuz Lehçelerinden birisidir. Milli varlığını dilini koruyarak günümüze kadar sürdürebilen Gagavuz Türklerinin Anadolu coğrafyasından göç ederek bugünkü Moldova sınırlarında bulunan Komrat bölgesine yerleştikleri iddia edilmektedir. Yaşadıkları coğrafyalar, üzerlerindeki bulunan siyasi hakimiyet, inanç sistemleri ve farklı kültürlerle temasta bulunmaları sonucunda sözlü kültür unsurlarıyla birlikte kelime dağarcıklarının bu derece zengin olması ağızlarda ve yazı dilinde diğer lehçelere göre bazı kelimelerin farklılaşmasına neden olmuştur. Gagavuz Türkçesinin söz varlığının standart Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla kıyaslanması temelinde yapılan bu çalışmada bu iddianın ne derece doğru olabileceğini tanımlamak, ardey, arkan, barak, cıba, vs. sözcüklerden yola çıkılarak, tartışılacak ve sonuçlar doğrultusunda yorumlar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesi, ağız, söz

Giriş

Kaynaklarda Gagavuz adının yazılı olarak ilk kez 1817 yılında Rus nüfus sayım belgelerinde geçtiği belirtilmektedir. Gagavuzların 20. yüzyıla kadar kendilerine ait alfabe ve yazı dillerinin olmaması, bu Türk topluluğu hakkında yeterli bilgiler edinmeye engel olmuştur. Bu sebeple genellikle “Gagauz” şeklinde yazılan Gagavuz adının etimolojisi hakkında araştırmacılarda görüş farklılıkları oluşmuştur. Yaşar Nabi Nayır “gök” anlamında kullanılan Gaga ve Oğuz adının birleşerek Gök-Oğuz şeklinimeydana getirdiği savunmuştur. Gökoğuz etimolojisi yakın dönemlere kadar popüler olarak kullanılmıştır.

Gagavuz isminin etimolojisi hakkında birçok farklı görüş vardır⁶ (Özkan, 1999: 183).

Bunlardan en dikkat çekenini Bulgar tarihçi Georgi Balasçev'in ortaya attığı Gagavuzların Dobruca'ya gelen Selçuk Oğuzlarının torunları olduğu ve Gagavuz adının da *Keykavus* isminden geldiği tezidir.

A. H. Cebeci Anadolu'dan gelen Türkmenlerin /k/ sesini /g/ olarak söylediğini, 14. ve 15. yüzyıllarda Dobruca yer adlarında yine /k/ seslerinin /g/ ile yazıldığına dair bilgiler vermektedir (2008: 2).

Buna istinaden Balasçev ve diğer araştırmacıların çoklukla dile getirdiği Anadolu Türklerinin Keykavus ismini Gaygavuz şeklinde telaffuz etmiş olacakları görüşüikna edici görünmektedir. Gagavuz Türkleri ağırlıklı olarak sırasıyla bugünkü Moldova Cumhuriyeti'nde Gagauzeli Özerk Devleti'nde (160.700), Ukrayna, Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Kazakistan'da yaşamaktadırlar ve halkın çoğunluğu Ortodoks-Hristiyan bir Türk topluluğudur. Gagavuzca en çok onların yoğun olarak yaşadığı bölge olan Moldova'da konuşulmaktadır ve dilleri Türkiye Türkçesine dil ölçütleri bakımından oldukça yakındır. Gagavuz Türkleri ile Türkiye Türkleri diğer lehçelere göre daha kolay anlaşabilmektedir. Bu çalışmada Gagavuzcanın söz varlığı incelenerek, Türkiye Türkçesi ve ağızlarına göre farklılaşan bazı sözcükler tespit edilip, yorumlanmaya çalışılacaktır.

⁶ Manov, Radloff'un, bu adın *Aguz* ve *Oğuz/Uz* kelimelerine *Ga* veya *Gaga* kelimeleri getirilerek yapılmış, *Uzlardan bir kabile* görüşünü aktarmıştır (Özkan : 183-184).

Diyonis Tanasoğlu, Gag kısmının eski Oğuzlarda "*hak, asıl, öz*" manalarına geldiğini belirtmiş, *Hakoğuz* şeklinde ifade etmiştir (Diyonis Tanasoğlu, Gaguzlar.).

Vecihe Hatipoğlu *Kaka Uz* ve *Aga Uğuz* tamlamaları üzerinde durmuş, *Karağuz, Garaguz* ifadesinin metatez yoluyla *Gagauz* şeklini aldığını belirtmiştir (Hatipoğlu : 5).

Pokrovskaya, *Kanga-guz*'dan geldiğini ifade etmiştir. Çince ve İran dilinde *kanal, nehir, su* anlamına gelen bu sözcüğün *Kanga- Gaga'*ya dönüşmüş, *guz* da *vuz* şeklini alıp, zamanla *v* sesi de düşmüş *Gagauz* şeklini aldığını belirtmiştir (Cebeci : 6).

A.B Ercilasun, yaşayan Meshet Türklerine *Gagavan* denilmesinden hareketle bu adın Oğuz/Kıpçak karışımının bir ifadesi olarak *Gagauz* şeklinde ortaya çıkabileceğini söylemiştir. (MAGT.).

A. Mecit Doğru, Gagauz kelimesinin Türkmençe'de Ata anlamına gelen "*Kaga*" olduğunu ve bu söyleyişin Batı Oğuz şivelerindeki telaffuz farkı sonucu "*Gaga*" olduğunu düşünmektedir (Doğru'dan Akt. Cebeci : 6).

VERİ

Gagavuz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ortak olan bazı kelimeler anlam bakımından farklılaşmıştır. Bu tür farklılaşan kelimelerden bazıları şunlardır:

Gagavuz Türkçesi	Türkiye Türkçesi
abur: Buhar.	1.Kaba, anlayışsız. 2.Obur, çok yiyen.
alaflanlanmaa: Hayvanlara ot ve saman verilmesi	(<i>alaflanmak</i>)Kızmak, öfkelenmek, (koyun kelleleri için) ütülenmek
alık: Deli.	Eğer, semer, palan, hayvanın beline konulan eski çul.
ardey: 1. Biber 2. Hareketli, süratli.	1. Otlak alanda kısrakların saçını ördüğü sanılan kötü görüntü.
arış: 1. Kütük. 2. Araba oku; ok.	1. Kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı.
arkan: Kement, urgan.	1. Uzak. 2. Erkek ismi (1. temiz, arı kandan gelen. 2. Üstün, galip.)
balaban: Uzun boylu sağlıklı adam.	1.Doğan (alıcı kuş). 2. Örümcek. 3. Mayıs böceği.
barak: Barınak, yer, mekan.	1.Çok kıllı insan. 2. Çok kıllı köpek. 3. Şaşkın.
banda: Çete.	Yabani armut.
bertik: 1. Çıkık; çıkmış; burkulmuş. 2. Sapık, sapıtılmış.	1.Yara, bere.
beşeret: Çok çirkin.	Basiret.
bıçırgan: 1. Atlarda olan bir hastalık.	Midye.
bota: Küçük ağaç fiçisi.	Deve yavrusu.
cıba: 1. Küçük. 2. Kısa. <i>Cıba kırkma:</i> Kısa saç traşı yapmak. 3. Koyun derisi.	1. Tüyü kırılmış keçi veya koyun. 2. Kel, saçsız. 3. Zayıf, ince ve küçük. 4. Bozkır, verimsiz toprak.
cıda: At yelesi.	1.Mızrak. 2. Süs. 3. Pulluk vidası.
çep: Tıkaç (fiçinin tıkacı).	1.Çöp. 2. Göç.
çerep: Kapkacak kırığı, parçalar.	1.Çorap. 2. Küçük toprak çanak.
çılbır: Dizgin.	1.Kaynamış suyun içine kırılan yumurta piştikten sonra kevgirden geçirilip üzerine sarımsaklı yoğurt ve sos dökülerek hazırlanan bir tür yemek. 2. Yulara takılan ip veya zincir.
çiti: Kırpıntı, artık.	1.Saman taşımak için kağnılara konan büyük sepet. 2. Başörtüsü, yemeni.

çol: Fakir.	1.Lavabo, banyo.
çotra: Ağaçtan yapılmış su kabı.	İçki sofrası, içkili eğlence.
dalap: İhtiyaç.	1.At isteyen kısrak, erkek isteyen dişi eşek ya da hayvan. 2. Cinsi münasebete düşkün kadın, fahişe.
dinek: Salıncak.	1.Dinlenmek için durulan yer. 2. İtaatsiz, inatçı, dik kafalı. 3.Boynuzları dik ve sivri olan hayvan.
engi: Yenge, kardeşin hanımı.	Nezle.
esirik: Şakacı, şımarık.	1.Sarhoş. 2. Kızgın, öfkeli, sinirli.
epelek: Bir tür ot.	1.Kelebek. 2.Saçı dağınık.
karık: Parça.	1.Bağ ve bahçelerde sebze için ayrılan bölümler, evlek. 2. Bağ ve bahçeleri sulamak için açılan ince su yolu.
kastel: 1. Kasır, köşk. 2. Şato	1.Havuz, şadırvan. 2. Mısır sapı.
kaşa: Lapa.	Mısır kırmasıyla yapılan çorba.
kırnak: Temiz.	1.Cariye. 2. Çalımı süslü gezen kimse. 3. Pinti, titiz. 4. Cilveli, oynak kadın.
kıyak: 1. Yiğit, cesur. 2. Merhamatsız, insafsız.	1.Hoşgörü, ayrıcalık tanıma. 2. İnsan dışkısı, pislik. 3. Sazlık yerlerde biten, hayvanların çok aç kalmadıkça yemediği kalın ve kuruduğu zaman yanları keskinleşen çayır otu.
kurnik: Tavuk kümesi.	Çukur.
kuşka: Hücre, Kafes	1.Taş yığını. 2. Semerin arka kısmı.
künde: Kapan, aldatmaca.	1.Et tahtası. 2. Çamur taşınan tahta araç.
mahra: Bina.	1.Üzüm taşımaya yarayan, ağzı geniş dibi dar tahta kap. 2. Değerli kimse. 3. Elverişli uygun şey.
makak: Koltuk değneği.	1.Kurbağa. 2. Çok kirli.
minnet: 1. Din. 2. Mezhep.	Yapılan bir iyiliğe karşı kendini borçlu sayma, gönül borcu.
mozak: Beyin.	1.Domuz yavrusu. 2. Ham olmamış meyve.
nacaklı: Oyun kağıdı, vale.	İbibik kuşu.
şatra: Çadır.	Büyük delikli kalbur.

Sonuç

Türkçenin Batı koluna mensup olan Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesine yakın lehçelerden birisidir. Dillerine çok düşkün olan bu Türk topluluğu günümüze kadar onu muhafaza etmeyi başarmıştır. Gagavuz Türkçesi söz varlığında, fonetik bakımdan Türkiye Türkçesine yakın birçok sözcük vardır. Dillerin yapısında o dili konuşanların yaşadıkları coğrafyalara göre veya etkilendikleri kültürlere göre anlam bakımından farklılaşan kelimeler bulunmaktadır. Bu durumun bir örneği de Gagavuz Türkçesinde görülür. Gagavuz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi söz varlığı kıyaslandığında ikisi arasında anlam bakımından kelimeler arasında *abur, alaflanmaa, ardey, arış, arkan, balaban, barak, banda, bertik, beşeret, bıcırgan, bota, cıba, cıda, cibre, cep, çerep, çılbr, çiti, çol, çotra, dalap, dinek, engi, esirik, epelek, karık, kastel, kaşa, katmtı, kırnak, kıyak, kurnik, kuşka, künde, mahra, makak, minnet, mozak, nacaklı* ve *şarta* sayılabilir. Türkiye Türkçesi ile Gagavuz Türkçesi arasındaki bu kelimeler aynı zamanda yalancı eş değer kelimeler olarak nitelendirilebilir. Ne var ki, bu konuda yapılan bir çalışma olan Buke 2014'te; Gagavuz Türkçesi sözlüğünden hareketle bizim verdiğimiz kırk kelimeye yer verilmemesi dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH, Mustafa. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358368> (09.03.2018)
- BASKAKOV, N. A. (1991), Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BÜKE, H. (2014). "Gagavuz ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler". Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(10), 215-229. Büyük Türkçe Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (09.03.2018)
- CEBECİ, H, Ahmet. XVI. YÜZYIL OSMANLI TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE GAGAUZLAR, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi). Ankara. 2008.
- Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü) :http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas
- Genel Ağ Kaynakları
- Güncel Türkçe Sözlük:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (09.03.2018)
- HATİPOĞLU, Vecihe. Türk Tarihinin Başlangıcı, A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi, C. VIII, Ankara, 1979. s.5 DOI: 10.1501/Trkol_0000000109
- MANOV, Atanas. Gagauzlar (Hristiyan Türkler), Bulgarcadan çev: M. Türker Acaroğlu, Ankara, 2001.
- MENZEL, Theodor. "Gagauzlar", İslâm Ansiklopedisi, MEB, C. 4, s. 706.

- ÖZKAN, Nevzat. (1999). Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, (c.12, ss. 183). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- TANASOĞLU, Diyonis. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358379> (07.04.2018)
- YILDIZ, Hüseyin, (2008). Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler, Gazi Türkiyat Dergisi, S. 5, Ankara, s. 611-569.

DIFFERENT WORDS FROM TURKEY TURKISH AND ITS DIALECTS IN GAGAUZ TURKISH VOCABULARY

Bayram Görmez

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: *The Gagauz Turkic is one of the Oghuz dialects belonging to West Branch of Turkic. It is claimed that Gagauz Turks, migrated from the Anatolian geography and settled in the Komrat region located on today's Moldova borders. The geographies they live in, their political dominance, their belief systems, their presence in different cultures and their rich vocabulary with oral cultural elements have caused the differentiation of some words in the subdialects and in the written language compared to other dialects. It will be discussed how this claim is true with the words *alaflanmak, ardey, arkan, barak, cıba* etc. And comments will be made in the direction of the results in this study which is made to compare the vocabulary of the Gagauz Turkic with Standard Turkey Turkic and subdialects.*

Keywords: *Gagauz Turkic, Turkey Turkic, subdialects, word*

ESKİ TÜRKÇEDE /N/ SESİ İLE BAŞLAYAN ÇİFT ÜNSÜZLERİN KULLANIMI ÜZERİNE TESPİTLER

Burhan Şimşek

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Altay dil ailesinin kollarından biri olarak gösterilen Türkçe, yapı bakımından sondan eklemeli diller arasında değerlendirilmektedir. Türkçenin hece yapısı genellikle ünlü (e-), ünsüz + ünlü (ye-), ünlü + ünsüz (al-), ünsüz + ünlü + ünsüz (kal-) görünümünde olup, bazen de ünlü + ünsüz + ünsüz (alt-) ve ünsüz + ünlü + ünsüz + ünsüz (kırk-) yapısında kullanımlara da rastlanmaktadır. Türkçenin en eski kaynakları olan Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi metinlerinde de bu yapının örneklerine rastlanmaktadır. Türkçe hece yapıları içinde çift ünsüzle biten kelimeler iki ünsüzün aynı hecede bulunması bakımından dikkat çekicidir. Bu çalışmada Eski Türkçedeki /n/ sesiyle başlayan çift ünsüz kullanımları öncelikle Köktürk harfli metinler, Eski Uygur metinleri, Dîvânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig taranarak tespit edilecek, sonra da bu veriler üzerinden gerek konum gerekse ses esası sınıflandırma ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, hece yapısı, çift ünsüz, sınıflandırma

Giriş

Türkler, tarihi süreç içinde kendi hâkimiyet alanlarını kurmaya başladıkları günden itibaren, gerek sosyal ve siyasal alanda gerekse ilim ve dil alanlarında köklü bir gelişim göstermiş, bu gelişimi de verdikleri eserlerle gelecek nesillere taşımayı başarmışlardır. Bu veriler ilk 6-8. yüzyılları arasında hüküm süren Köktürk “Büyük Türk Kağanlığı” hâkimiyetiyle başlamış olup, daha sonra yerini Uygur hâkimiyetine bırakan bir medeniyetin miras eser geleneğiyle devam eder. Bu süreç içinde, Köktürkler zengin bir kültür varlığı ve birikimiyle Uygurlara birçok miras bırakmış ve bu kitabe geleneğinin devamlılığını sağlamıştır. Bunlardan en önemlileri olan, Orta Asya Ötüken civarındaki, Dünya literatürüne de girmiş, dili zengin yazılı eserlerden “Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk” adına dikilmiş yazıtlardır. Köktürklerden sonra Uygurlar da, sadece alfabe değişimiyle bu geleneği devam ettirmişler ve

birçok anıt eser vermişlerdir. Türkler, dil alanında böyle köklü eserler verirken, dikkat çekici unsurları; dil grameri kullanımlarının özenle işlenmiş olmalarıdır. Karahanlı döneminde ise, artık eserlerin taş üzerine değil de kâğıtlara geçmesi daha fazla eser verme açısından önemli unsurdur. Bu dönemde Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig; mesnevi tarzında yazılmış, içerisine 173 tane dörtlük serpiştirilmiş ve Tarık Buğra Han'a sunulmuş büyük bir eserdir. Tarihi kaynaklarda da 'Mutluluk Veren Bilgi' adıyla karşımıza çıkan bu eser, içerisinde; din, felsefe, eğitim-öğretim, aile düzeni, ahlak, yasa ve töre bilgisi, devlet, siyaset, ordu, görgü kuralları, spor, edebiyat, matematik, gökbilim, sağlık, tarım ve hayvancılık, para vb. konularda birçok temel bilgiyi barındıran muazzam bir eser olmanın yanı sıra zengin bir Türkçe eserdir. Eser, bu yönüyle Türk Dili Araştırmalarına da kaynaklık etmiştir. Bir diğer büyük eser ise, Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Dîvânü Lügâti't-Türk'tür. Bu eser, başlı başına bir Türkçe Gramer kitabı olmakla beraber, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olma özelliği de taşımaktadır. Kâşgarlı Mahmud bu yönüyle; ünlü Dil Bilimci 'Türkolog' Wilhelm Radloff tarafından "Türkologların Atası" olarak nitelendirilmiştir. Aslında Kâşgarlı Mahmud, döneminin şartlarına göre; en güzel dil araştırması yapan bir dilci, halk arasına inen ve halkı birebir tasvir eden bir halk derlemecisi ve Oğuz boylarının haritasını çizen bir etnografıdır.

Eski Türkçedeki sesler ve işaretler üzerine yapılan çalışmalar arasında Karadoğan 2002, Çağırın 2012, Sertkaya 2012 ve Yıldız 2016 sayılabilir. Bu çalışmalarda /ny/ ligetürünün kökeni üzerine çeşitli yönleri ileri sürülmüştür.

Bu çalışmada ise işlenecek konu yine /n/ sesiyle ilgili olup, sesin farklı bir yönünü, hangi ünsüzlerle çift olarak kullanıldığını ortaya koyacaktır.

Bu çalışmada bu kadar zengin kaynaklara sahip eserlere yer verilerek, Türkçenin gelişim süreci içinde değişimini /n/ sesi ile başlayan çift ünsüzleri üzerinden incelenecek ve tespit edilecek, sonucunda ise bu veriler üzerinden /n/ sesi ile başlayan çift ünsüzlerin kelime içindeki gerek konumu gerekse ses esaslı sınıflandırması ve değerlendirmeleri yapılacaktır.

Ses	Veri	Anlam	Kaynak
nç	abınç	rahatlık, sevinç, refah, avunma.	EUTS
nç	ögrünç	1. sevinç, sürur 2.ökrünç	EUTS
nç	ögünç	neşe, sevinç	EUTS
nç	sevinç	sevinç	EUTS, KB, DLT
nç	inç	rahat, huzur içinde, müsterih	EUTS, KB

nç	tünç	dinç, dinçlik, rafah, sükûnet	EUTS
nç	adunçsuz	değişmeyen, sabit = <i>adınsız</i>	EUTS
nç	akinçsiz	sabit, yerinden oynamaz, sağlam, muhkem	EUTS
nç	ayınç	korku	EUTS
nç	aymanç	korku	EUTS
nç	korkınç	korkunç	DLT, EUTS, KB
nç	alınç	alan, elde eden	EUTS
nç	alkınçsuz	eksilmeden, azalmadan, bol, bitmez tükenmez, sonsuz.	EUTS
nç	altınç	altıncı	EUTS
nç	ançgınça	bu sırada, eni sonu, nihayet.	EUTS
nç	kikinç	açıklama, izahat, cevap, sonuç	EUTS
nç	änçgü	barış	EUTS
nç	ançma	daha o kadar, daha o denli.	EUTS
nç	ärinç	bulunmaktan "şüphesiz, kesin olarak, tamamıyla"	EUTS
nç	bulunç	bulunma, elde edilme	EUTS
nç	äsiägänçsiz	esirgemedi, cömert, eli açık	EUTS
nç	avınç	avunma	KB, DLT
nç	avınçga	ihiyar >avıçga, avıçka	EUTS
nç	ayanç	saygı	EUTS
nç	yükünç	secde, ihtiram, hürmet, saygı, ululama	EUTS
nç	basınç	baskı, tazyik, zulüm	EUTS, KB
nç	ıyınç	tazyik, baskı = <i>ıyınç</i>	EUTS
nç	bazınç	ibrişim veya yün çilesi	DLT
nç	beşinç/bişinç	beşinci	ETY
nç	yorınçka	yonca	DLT, EUTS
nç	bir yegirminç	on birinci	ETY
nç	bulganç	kargaşalı, anarşi içinde, kaotik	ETY
nç	buranç	havasızlık, sıkıntılı, huzursuz	EUTS
nç	tarkınç	karışık, huzursuz	ETY
nç	büzünç	bağda yetişen, ilaç olarak yenen, sapı ve yaprakları kırmızı bir bitki	DLT
nç	erinç	şüphesiz, muhakkak ki, galiba, muhtemelen	ETY, KB, DLT

nç	<i>eziñç</i>	1.keder, sıkıntı, azap 2.vah, heyhat, ne yazık	ETY
nç	<i>irinç~erinç</i>	zavallı, yazık	ETY
nç	<i>ökünç</i>	1.teessüf, yazıklanma 2.vah, heyhat, ne yazık	ETY
nç	<i>kılınç</i>	iş, icraat, amel	EUTS
nç	<i>kazganç</i>	kazanç	DLT, KB, EUTS
nç	<i>inanç</i>	güvenilen, inanılan; güvenme, inanma	KB, DLT
nç	<i>küvenç</i>	güvenç, güven	KB, EUTS
nç	<i>ikinç</i>	ikinci	EUTS, KB, DLT
nç	<i>ilenc</i>	düşüncesinin yanlışlığı ortaya çıkan nasihatçıyı kınama, bir işte bozukluk çıkınca yaparı utandırma	DLT
nç	<i>inanç buyruk</i>	mutemel, inak	EUTS
nç	<i>inç kâlmäk</i>	yavaşcacık gelmek	EUTS
nç	<i>inç kılmak</i>	sakinleştirmek	EUTS
nç	<i>yinçke</i>	ince;bk. yinçge	KB, EUTS, DLT, ETY
nç	<i>inçsirät-</i>	tedirgin etmek, üşendirmek, taciz etmek	EUTS
nç	<i>inenç</i>	1.inanç 2.bir unvan niteleyicisi	ETY
nç	<i>irinç</i>	felâket, sefillik, bahtsızlık	EUTS, KB
nç	<i>irinç</i>	nimet içinde olma ve nimet içinde yaşama	DLT
nç	<i>irinçkä-</i>	acımak, merhamet etmek	EUTS
nç	<i>ökünçsiz</i>	nedametsiz, acısız	EUTS
nç	<i>iyinç</i>	kovalamak, takip	EUTS
nç	<i>kalınçsız</i>	bütün, tamamen, kalısız, bakiyesiz	EUTS
nç	<i>kenç</i>	1.genç 2. 18.kalbak-taş yazıtının bitigçisi	ETY, KB, DLT, EUTS
nç	<i>kanç</i>	ne kadar	EUTS
nç	<i>kanınçsız</i>	kanmayan, doymayan	EUTS
nç	<i>karınçlığ</i>	hakaret etme, aşağılama	EUTS
nç	<i>kärinçsiz</i>	eşsiz, kıyaslanmıyacak kadar iyi, aşırı, üstün	EUTS

nç	kēnçliyü	bayramlarda ve hükümdarın ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan, otuz arşın yüksekliğinde, minareye benzer sofra	DLT
nç	kılınç	huy	DLT, KB, EUTS
nç	köfünç	gurur, kibir = kövanç	EUTS
nç	körünç	1.piyas, görülecek şey olan 2.görünüş, manzara	EUTS, DLT
nç	közünç	ünlü, şanlı, meşhur, şöhretli	EUTS
nç	külünç	gülünç	KB, DLT
nç	küsünç	istek, arzu, dileme, dilek	EUTS
nç	okunç	çağrı, davet, çağırma	EUTS
nç	onunç	onuncu	ETY, EUTS, DLT
nç	orunç	rüşvet	KB, DLT
nç	ödkünç	sahte, taklit	ETY, KB
nç	öğünç	öğünç, , öğünme, övünme	KB, DLT
nç	ökünç	nedâmet, pişmanlık	EUTS, KB, DLT
nç	ötkünç	hikâye	DLT
nç	ötünç	rica, arz	ETY
nç	ötünç	borç	DLT
nç	sakınç	fikir, düşünce, niyet, tasavvur, istiğrak	EUTS, KB, DLT
nç	sekizinç	sekizinci	ETY, EUTS
nç	sanç	deriden çanta	EUTS
nç	sanç-	1.(ucu sivri bir nesneyi bir yere veya birine)batırmak, saplamak 2.kargıyla yaralamak veya öldürmek 3.sançmak, dürtmek, vurmak 4. (düşman vb.lerini) bozguna uğratmak (-dı, -mak)	ETY, KB, DLT
nç	särinç	tad, lezzet, hoşluk	EUTS
nç	şımnanç	rahibe, zahide	EUTS
nç	sınçgan katı	dikenli bir ağacın, sıkıldıktan sonra yoğurda katılan ve tutmaca renk veren meyvesi	DLT
nç	sınçkan	musa ağacı	EUTS
nç	sırınçga	sırça	KB
nç	täginç	vasıl olma, erişme, yetişme	EUTS

nç	tüksinç	tomar, fasıl, başlık, daire, muhit, devir = tagzinç	EUTS
nç	tançga	çürümek (-dı)	DLT
nç	tançkıla-	dilimlemek, parça parça etmek, kesmek, parçalamak	EUTS
nç	tänğlänçsiz	ölçüsüz, sayısız, tartısız	EUTS
nç	ülgülänçsiz	ölçülemeyecek kadar, büyük, hadsiz, ölçüsüz	EUTS
nç	tarıkınç	sıkılma, rahatsızlanma, öfke	EUTS
nç	tayanç	sırdaş	EUTS, KB
nç	tezginç	hayat	KB
nç	tezginç	dağ vb. yerlerin dönemeçleri	DLT
nç	tınçrun-	sessiz olmak	KB
nç	todunçsuz	doymaz	EUTS
nç	tokuzunç	dokuzuncu	ETY, EUTS
nç	totunçsuz	tutulamayan	EUTS
nç	törtünç	dördüncü	ETY, EUTS, KB, DLT
nç	tözkärinçsiz	temelli olmayan, temelleştirilmeyen	EUTS
nç	tudunç	haya, utanç	EUTS
nç	uğunçsuz	tedbirsiz	EUTS
nç	umunç	umma, umut	EUTS, KB, DLT
nç	unç	mümkün, olabilir	ETY
nç	unçsuz	minnetsiz	EUTS
nç	utanç	utanılacak = utunç	DLT
nç	üçünç	üçüncü	ETY, EUTS, KB, DLT
nç	ürkünç	ürkütücü	DLT
nç	üzlünçsüz	fasılasız, kopmadan, süreli	EUTS
nç	yägirminç	yirminci	EUTS, DLT
nç	yanç-	1.günah işlemek, suçlu olmak 2.ezmek, kırmak, parçalamak	EUTS, KB, DLT
nç	yanınçsuz	dönmeyen, geri gelmeyen	EUTS
nç	yarlıkançsuz	merhametsiz, taş yürekli, şefkatsiz, katı yürekli	EUTS
nç	yazınç	yazuk, günah	EUTS

nç	yetinç/yitinç	yedinci	ETY, EUTS
nç	yılınçga	ılık	EUTS
nç	yılınçga aş	yağsız, tuzsuz, tatsız yemek	DLT
nç	yinçge kişi	mütedeyyin ve sürekli ibadet eden insan	DLT
nç	yinçge kız	odalık	DLT
nç	yinçgelen-	1.tevazu gösterip boyun eğmek, (tanrı'ya) ibadet ve zahitlik edip boyun eğmek 2. odalık edinmek	DLT
nç	yinçrün-	başını eğmek	KB
nç	yirinçlig	iğrenç, kötü = yirinçülüğ	EUTS
nç	yirtinç	dünya, âlem, kainat = yirtinçü	EUTS
nç	yitinçsiz	ulaşılamayan, erişilemeyen	EUTS
nç	yörgeç	yol vb. şeylerin kıvrımı, dönemeç	DLT
nç	yükünç	tapınma, ibadet	ETY
nç	zarmunçmu d	bir reyhan türü (<i>ocimum ip</i>)	DLT
nd	and	ant, yemin, söz	KB, DLT
nd	azand	hikaye, masal	EUTS
nd	çandtur-	reddetmeye kışkırtmak = çantur-	DLT
nd	kend	oğuzlarca ve onlara uyanlarca köy	DLT
nd	kıyand	gergedan	EUTS
nd	köndger-	1.söyletinceye, ikrar ettirinceye kadar uğraşmak 2. (yolu)göstermek	DLT
nd	sandri-	hezeyan etmek, saçmalamak = sanrı- (-dı)	DLT
nd	sandruş	çekişme ve mücadele; tartışma = sandırış	DLT
nd	sandvaç	bülbül	KB
nd	yandru	tekrar, yeniden	DLT
nd	yind-	(ev vb..yerleri) aramak = yin-	DLT
nd	yund	Türkçede 12 yıldan birinin adı, at yılı	DLT
ngç	tingç	vasıl olma, erişme, yetişme = tağınç	EUTS
nj	irinj	nimet içinde yaşama	DLT
nt	ant	ant, yemin.	ETY, EUTS
nt	avant	sebeb, illet, esas, temel	EUTS
nt	ķaint	kaynatmak = kayınturmak	EUTS
nt	kintrik	sis, bulut	EUTS
nt	küntki	harem dairesindeki = küntaki	EUTS
nt	urunt	kavga, çarpışma	EUTS
nt	yunt	1.at 2. Türklerin on ikili hayvan takviminin bir yılı = yont	EUTS, ETS
nz	irinç	felâket, sefillik, bahtsızlık = irinç	EUTS

Sonuç

Sonuç olarak Türkçe kökenli kelimelerde /nç/ ve /nt/ ünsüzlerinin aynı hecede yan yana bulunarak bir çift ses oluşturduğu görülmektedir. Eski Türk Yazıtları, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Dîvânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig taramalarından elde edilen sonuca göre içinde /n/ sesi bulunan bu tür çift ünsüzlerin toplam sayısı 152'tür. Bu kelimelerin sayısal dağılımı şu şekildedir.

Ses grubu	Kelime Sayısı
/nç/	130
/nd/	12
/nt/	7
/nj/	1
/nz/	1
/nç/	1

Bu verilerin yanı sıra /nç/ ünsüzlerinin aynı hecede yan yana geldiği kelimelerin 62 tanesi kalınlık uyumu, 68 tanesi ise incelik uyumu göstermektedir. /nd/ çift ünsüzlerinde bu oran, kalınlık uyumu olarak 9 adet, incelik uyumu olarak 3 kelime ile sınırlı kalmaktadır. /nt/ çift ünsüzüne bakıldığında kalınlık uyumu 4, incelik uyumu ise 3 adet kelimeye karşımıza çıkmaktadır. Gerekli taramalardan elde edilen sonuca göre /nj/, /nz/ ve /nç/ çift ünsüzlerinin bulunduğu 3 kelimeye ise kalınlık-incelik uyumuna bakıldığında, bu 3 kelimenin de incelik uyumuna uyduğu görülmektedir. Bu verilerin tabloya dökümü şu şekildedir.

Ses grubu	Kalın Ünlülerle	İnce Ünlülerle
/nç/	62	68
/nd/	9	3
/nt/	4	3
/nj/	-	1
/nz/	-	1
/nç/	-	1

Bu sınıflandırma kelimenin hece sayısı olarak yapıldığında ise verilerde bulunan tek heceli, iki heceli, üç heceli, dört heceli ve beş heceli kelimelerden iki heceli kelimelerde incelenen çift ünsüzlerin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu veriler hece sayısına göre kelime varlığının çok olduğu heceler olarak sıralama yapıldığı zaman ise iki hecelilerin 98 kelimeye geçtiği belirlenmiştir. Diğer yandan üç hecelilerin 33 kelime, tek hecelilerin 17 kelime, dört hecelilerin 3 kelime ve son olarak beş hecelilerin 1 kelimeyle sınırlı kaldığı

sonucuna ulaşılmıştır. Hece sayısı olarak kelimelerin tabloya dökümü şu şekildedir.

Hece sayısı	Kelime sayısı
Tek heceli	17
İki heceli	98
Üç heceli	33
Dört heceli	3
Beş heceli	1

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- ÇAĞIRAN, Ö. (2012). Köktürk Türkçesindeki Bir Çift Ünsüz İşareti 'F' Üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1/3 2012: 16-22.
- DLT = ERCİLASUN, Ahmet Bican –AKKOYUNLU, Ziyat, Divânu Lugâti't-Türk/Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014
- ETY = ŞİRİN, Hatice, Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi/Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016
- EUTS = CAFEROĞLU, Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü/Ankara: Türk Dil Kurumu, 1968
- KARADOĞAN, A. (2002). Köktürkçedeki Ń Sesi Üzerine, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 139/Ağustos 2002: 137- 140.
- KB= ARAT, Reşid Rahmet, Kutadgu Bilig/İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1979
- SERTKAYA, Osman Fikri (2012), Göktürkçedeki Ɔ (ny) Runası Üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1/4 2012: 1-10.
- YILDIZ, H. (2016). Eski Türk Runik Yazısında [Ɔ] Ligatürünün Kökeni ve /ń/ Sesi Üzerine. III. Beynəlxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumunun (Bakı / 25-27 Mayıs 2016) Materialları - I. Bakı: Bakı Avrasiya Üniversitesi, 303-307.

DETERMINATIONS ON USING OF DOUBLE CONSONANTS STARTING BY THE SOUND /N/ IN OLD TURKIC

Burhan Şimşek

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: Turkish which is shown as one of Altay Language Family, is accepted agglutinative language. The Turkish syllable structure is generally shown vowel (e-), consonant + vowel (ye-), vowel + consonant (al-), consonant + vowel + consonant (kal-) but sometimes different usage can be encountered such as vowel + consonant + consonant (alt-) and consonant + vowel + consonant + consonant (kirk-). The texts of Köktürk, Uygur and Karahanlı Period, are the oldest source of Turkish, can be found traces of examples of this kind of structure. In Turkish syllable structure, the words ending with double consonant are attention grabbing in terms of being two consonants in the same syllable. In this study, the usage of double consonant in ancient Turkish /n/ starting with voice, especially the texts with Köktürk letters, Ancient Uygur texts, *Dîvânü Lügâti't-Türk* and *Kutadgu Bilig* will be found by scanning. And then, over this data, both setting and sound based classification and evaluation is going to be done.

Keywords: Ancient Turkish, syllable structure, double consonant, classification

XIX. YÜZYILDA KARADENİZ’DE EKONOMİK MEŞRUIYETİN BULANIK BİR ALANI: KAÇAKÇILIK

Büşra Durmuş

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Karadeniz, stratejik önemi dolayısıyla tarih boyunca İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip olan devletler için ele geçirilmesi ve korunması zorunlu olan bir bölge olmuştur. Osmanlı Devletinde de II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yapılan fetihlerle bir Türk denizi haline gelmiş, uzun bir dönem boğazların kapalılığı ilkesi uygulanarak hâkimiyet sağlanmıştır. XVIII. Yüzyılda imzalanan antlaşmalar sonucu Karadeniz uluslararası ticarete açılmış ve devlet buradaki otoritesini kaybetmiştir. Bu noktadan sonra bölgede var olan kaçakçılık faaliyetleri şekil değiştirerek uluslararası bir boyut kazanmıştır. Devletin ve halkın kaçakçılığa karşı tutumu ise değişkenlik göstermiştir. Bu çalışmada Karadeniz’in nasıl uluslararası bir kaçakçılık denizi haline dönüştüğü ve devletin bu faaliyetler karşısında sergilediği tutum üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Karadeniz, Kaçakçılık

Giriş

Liman kentleri bir ülkenin dünya ticaretine açılan kapısı hükmündedir. Ticaret ise dünya kapitalizmine dâhil olmanın temel organıdır. Ticari metanın ülke sınırını aşabilmesi ancak liman kentlerindeki tüccarların yönlendirmesi ile gerçekleşebilirdi. Bu doğrultuda Avrupalı devletler tarafından liman kentlerinin önemi anlaşılacak buna uygun ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti gibi dış ticareti denetime tabii tutan devletler ise yenedünyanın kapitalist yapısına adapte olmakta zorluk çekmişlerdir (Keyder, Özveren, Quataert, 1994: 121).

Osmanlı Devleti’nin adaptasyon noktasında sıkıntı çektiği bölgelerden biri de Karadeniz’dir. Karadeniz, iç deniz olma statüsünü 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile kaybetmiştir. Bu tarihten sonra Karadeniz’de ticaret hakkı İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa devletlerine de tanınmıştır. Karadeniz’in

uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte Ruslar başta olmak üzere Avrupalı tüccarlar oldukça aktif bir konuma gelmişlerdir (Akgün, 2000: 6).

Avrupa ile etkileşimin artmasıyla devletin dışa kapalı ekonomisi yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır. Bu çözüme ilk olarak denizlerde görülmüştür. Özellikle buharlı gemilerin ülkeye girmesi ticari anlamda büyük değişimlere yol açmıştır (Ekinci, 2007: 115).

Osmanlı sularında buharlı gemilerin çoğalması, yelkenli gemiciliğe dayanan Osmanlı geleneksel deniz ticaretinin değişmesine sebebiyet vermiştir. Yelkenliden buharlı gemiye geçiş evresi ise hem devlet hem yelkenli gemi sahipleri için sancılı geçmiştir (Ekinci, 2006: 35).

Karadeniz, öncesinde bir iç deniz hükmünde olduğundan dolayı uluslararası ticarete açıldığında geleneksel yapısından kopması kolay olmamıştır. Bu bağlamda değişime daha kolay adapte olan Akdeniz limanlarından ayrılmaktadır.

Tarih boyunca süregelen eski-yeni, modern-geleneksel çekişmesi şüphesiz ki denizlerde de varlığını sürdürmüştür. Modern teknoloji gelirken önüne çıkan her türlü geleneksel düşünceyi yıkarak etkisi altında almaya zorlamıştır. Buna karşı geleneksel bakış açısı ise farklı yollara girerek varlığını sürdürme çabasından geri durmamıştır. Bunu yaparken bazı zamanlarda meşruiyetin sınırlarının ihlal edildiği de olmuştur. Buharlı gemiler karşısında yelkenli gemiler varlıklarını kaçakçılık yaparak veya bandıra değişikliği yapıp himaye arayarak sürdürmeye çalışmışlardır. Bu noktada kaçakçılık buharlı gemilere karşı bir tür başkaldırı olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı denizlerindeki geleneksel yapının temsilcileri olan yelkenliler, modern dünyanın unsuru olan buharlı gemilere karşı varlıklarını koruyarak her şeye rağmen 19. yüzyılın sonuna kadar ayakta kalabilmişlerdi (Ekinci, 2006: 63-65).

Karadeniz, coğrafi şartları ve deniz araçlarını sağlamadaki eksikliği dolayısıyla kaçakçılığa açık olan bir bölgedir. Ancak kaçakçılığın Karadeniz'deki seyri bu tarihlerden öncelere dayanır. Örneğin hububat kaçakçılığı 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devletin tüm çabalarına rağmen engellenememiştir. 16. yüzyılda İtalya'da yaşanan kıtlık sonucu İtalyanların hububat ihtiyaçlarını yüksek fiyatlarla Osmanlı üzerinden karşılamaları Avrupalı tüccarlara satış yapan kazalarda kıtlık çıkmasına sebebiyet vermiştir. 18. yüzyılda yaşanan Rus savaşları, devletin hububat ambarı konumunda olan Karadeniz'in üretim yapısını da olumsuz etkilemiştir. Bu koşullar altında hem ordunun ihtiyaçları, hem de başkent İstanbul'un iâşesini sağlamak adına hububata ihtiyaç duyuluyordu. Bu nedenle devlet özellikle savaş

zamanlarında hububatın ihracını önlemek adına tedbirler almış, iskeleleri ve üretim bölgelerini kontrol altında tutmuştur. Aynı zamanda hububatlar gemiye yüklenirken gemi reislerinin isimleri, yüklenen ürünün cinsi ve miktarı da defterlere kaydedilmiştir. Böylece kaçakçılığın önüne geçilmeye çalışılmıştır (Genç, 2004: 51).

Karadeniz'in coğrafi özelliklerinden dolayı küçük gemilerin sayısı daha fazladır. Özellikle Doğu Karadeniz'e doğru gidildikçe gemilerin boyutu küçülmektedir. Osmanlı tebaasının yabancı tüccarlar karşısında yaşadığı olumsuzluklar ve haksız rekabet, yerli tüccarları iç ticarete yöneltmiştir. Bu da iç ticarete uygun küçük gemilerin yapılmasına neden olmuştur. Karadeniz'de büyük tonajlı gemilerin sayıca fazla olmamasının sebebi ise doğal limanın az olmasına ve bugünkü anlamda iskelelerin olmayışına bağlanmaktadır (Ekinci, 2013b: 890-892).

Yüksek tonajlı gemilerin limanlara giriş-çıkışını kontrol etmek küçüklerine oranla daha kolaydır. Bu bağlamda büyük gemiler daha güvenlidir (Temizer, 2013: 1079).

Bazı zamanlarda küçük sandalların güvenlik zafiyeti nedeniyle yasaklandığı bilinmektedir. Küçük sandalların yasaklanmasının bir diğer nedeni ise bu sandallara haddinden fazla yolcu ve eşya alınmasaydı (Uygun, 2017: 801).

İskelesi olmayan yerlerde veya küçük iskelelerde kaçakçılığı takip işlemi büyüklerine oranla daha zordur. 1890 yılında kaçmaya çalışan 18 Ermeni, Fransız bir şirket aracılığıyla Samsun'dan İstanbul'a getirilmiştir. Kaçakçıların iskele olmadığından dolayı istedikleri yerden gemiye kolayca bindikleri öğrenilince Samsun'da bir iskele inşasına başlanmıştır (Temizer, 2013: 1079).

Denetimden uzak denizler kaçakçılığın oluşumunda kolaylık sağlamıştır. Devlet, kaçakçılığı önleme noktasında eksik kaldığı için burada ayanların gücünden faydalanmak istemiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti ayanları kaçakçılığın denetlemek için kullanmak istese de ayanlar arasında kaçakçılar ve korsanlar ile iş birliği yapanlar mevcuttu (Ekinci, 2013a: 21).

19. yüzyılda Karadeniz'de düzenli olarak sefer yapan büyük devletlerin (Avusturya, Fransa, İngiltere) kumpanyaları ile başa çıkamayan yerel yelkenliler, büyük gemilerle rekabet edemedikleri durumlarda gemilerine Rus bandırası çekerek avantaj sağlamaya çalışmışlardır. Bunu yapmalarındaki temel sebep ise düşük vergiden yararlanabilmek ve devletin resmi takip organlarından kaçarak rahat bir şekilde ülkeye kaçak eşya veya pasaportsuz yolcu sokabilmektir. Trabzon ve Rize'deki kayıkçılar, gemilerine Rus bandırası

çekerek balıkçılık bahanesi ile Batum sahillerine gidip burada kaçakçılık yapıyorlardı. Bu sebepten dolayı devlet, Batum sahillere gitmek isteyen balıkçılara şüphe ile bakmıştır. Kayıkçılar arasında gerçekten göçmen balıkları avlamak amacıyla gidenler olsa da devlet endişelerinde haksız değildir (Kılıçaslan, 2012: 225).

Bu konuda verilebilecek diğer bir örnek ise Trabzon'dan kalkan balığı avlamak bahanesi ile Romanya'ya giden bir grup kayıkçının aslında bölgede sipariş üzerine silah kaçakçılığı yaptığının ortaya çıkmasıdır (BOA, ZB, 460/84).

Kaçakçılığı organize eden kişiler arasında üst düzey devlet görevlileri de vardır. Kaçakçılığın farklı konumlarda bulunan insanları ortak bir çıkar ilişkisi içerisinde bir araya getirdiği görülmektedir. Yani köyde bulunan çiftçiden en üst düzey devlet görevlisine kadar geniş bir yelpazede karmaşık bir çıkar ilişkisi göze çarpmaktadır. Yine itibarlı kişiler ve bölgelerde tanınmış ailelerin de kaçakçılığa bulaştığı bilinmektedir. Kaçakçılık noktasında devlet yerel idarecilere geniş haklar tanıyarak kaçakçılığı yapan her kim olursa olsun cezalandırılması gerektiğinin üzerinde durmuştur (Genç, 2004: 55-59).

Kendisine kaçakçılık suçu isnat edilen kethüdazade Galib Şurayı devlete yazdığı maruzatında kaçakçılığa bulaşmadığını, kaçakçılığın aslında Trabzon iskele memuru Necib tarafından yapıldığını bildirmiştir. İskele memuru Necibin göreve geldiği zamandan itibaren ne kadar kaçakçılık edildiye hepsinden haberdar ve etkin olduğunu belirtmiştir. İskele memuru Necib, Karadeniz'de kaçakçılık yapan veya buna göz yuman memurlardan sadece bir tanesiydi. (BOA, ŞD 1859/14).

Devlet, kazalarda ortaya çıkan kaçakçılık olayları ile ilgili olarak her dönemde kaza kadısı, ayan, yeniçeri vs. gibi görevlileri uyarmaktan geri durmamıştır. Kaçakçılığın kimler tarafından hangi amaçla yapıldığı da üzerinde durulması gereken bir olaydır. Limanlardan yabancı tüccarlara satılan mallarda yerel idareci ve askeri görevlilerin tutumları önem arz etmektedir. Bu kişilerin zaman zaman yapılan işlere göz yumduğu, hatta bazen bizzat kendilerinin yabancı tüccarlara mal sattıkları bilinmektedir (Genç, 2004: 53-54).

Kayıkçılar, mesleklerinin sağladığı imkânla gümrükten eşya kaçırma, ülkeye kaçak yolcu sokma, silah ve mühimmat kaçakçılığı gibi pek çok illegal işe bulaşmışlardır (Temizer, 2013: 1080).

Kayıkçıların Rolü

Karadeniz’de bugünkü anlamda liman bulunmadığı, denizin kumla dolu olduğu için vapur ve gemilerin karaya yanaşmaları mümkün değildi. Bu nedenle gemi ile kıyı arasında getir götür işlemini kayıkçı esnafı yapardı. Kayıkçılar, genel olarak küçük ve orta boylu gemiler aracılığıyla malları rihitime taşırlardı (Üçüncü, 2015: 31).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı’nın önemli limanlarında modern tesisler inşa edilmiş, bu da limanlarda çalışan hamal ve kayıkçıları ekonomik olarak derinden sarsmıştır. İşlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalan kayıkçılar, yabancı liman şirketleri ile kıyasıya mücadele girişmiştir (Nacar, 2016: 41).

Kayıkçıların yaşadığı sıkıntılardan biri de karantina usulüydü. Sağlığı tehdit edecek bir durum oluştuğunda karantina altına alınan kayıkçılar iş yapamayıp maddi olarak zarara uğruyorlardı. Buna karşın bazı zamanlarda Rusya’dan gelen kayıkçıların tahaffuzhaneye uğramadan Karadeniz sahillerinde kaçak eşya ve yolcu getirdiği bilinmektedir. Karantina İdaresi bunun önüne geçebilmek adına gözetleme filikaları görevlendirmiştir. Kayıkçılar birtakım zorluklar yaşamışsa da devlete sorun oluşturmaktan da geri durmamışlardır. Kayıkçıların yol açtığı en büyük sorunların başında insan ve silah kaçakçılığı gelmektedir. Bunu en çok yapanlar ise Ermeni ve Rum kökenli kayıkçılardı. Ermeni isyanlarının başladığı dönemlerde Ermeniler arasında silah ve mühimmat kaçakçılığı veya kaçak yollarla yurt dışına çıkma olayları oldukça yaygınlaşmıştır. Ermeni ve Rumlar bu tür gayrimeşru işlerini kayıkçılar vasıtası ile gerçekleştirmektedirler (Temizer, 2013: 1079).

Kayıkçılar arasındaki diğer bir sorun ise hangi usule göre çalışacaklarıydı. Osmanlı hükümeti bu konuda yaşanan rekabeti ve haksızlığı önlemek adına nöbet usulü tanzim etmiştir. Ancak nöbet usulü, limanlarda yaşanan sorunlara tam manası ile çözüm getiremediği gibi çeşitli tartışmalara da yol açmıştır. Bu sefer de nöbet usulüne karşı çıkanlar ve destekleyenler arasında çatışmalar olmuştur. Nöbet usulüne karşı olan bazı tüccarlar rekabet ortamının kalkmasıyla mavnacıların rahat hareket ettiğini, nakliyatta yüklenen malların muhafazasında sorumsuz davrandıklarını öne sürerek nöbet usulünün kaldırılması istemişlerdir. Tanin gazetesinde Sinop’ta nöbet usulünün sağladığı rahatlıkla çapar ve mavnacıların kahvelerde oturduğu, himayelerindeki mallara göz kulak olmadıkları ve yolculardan fazla para aldıklarına dair haber yayınlanmıştır. Samsun’daki tüccarlar da nöbet

usulünün yalnızca kayakçıların işine yaradığı, onlar dışında kimseye fayda sağlamadığı yönünde şikâyetlerde bulunmuşlardır (Nacar, 2016: 46-47).

Tüccarlar, nöbet usulünün kaldırılması noktasında kendilerine destek veren mavnacılar da bulmuşlardır. Nöbet usulü taraftarı olanlar ise bu mavnacıların rahatlıkla kaçakçılık yapabilmek adına nöbet usulünü istemediğini öne sürerek kendileri haklı çıkarmaya çalışmışlar. Örneğin Hacı Molla Dursun ve arkadaşları nöbet usulüne karşı çıkan mavnacıları vatan haini olarak ilan ederek silah kaçakçılığı yaptıklarını ileri sürmüşlerdir. Nöbet usulü kaçakçılığın önüne geçmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Nacar, 2016: 53).

Kayıkçılar aracılığı ile yapılan kaçakçılığın önüne geçilmek için 1885 yılında bir nizamname yayınlanmıştır. Nizamnamenin ilk maddesi, vapur ve yelkenli gemiler aracılığıyla gelen malların bundan sonra doğrudan gümrük noktasına götürüleceği ile ilgiliydi. Yine bu nizamnameye göre kaçakçılık yaptığı tespit edilen kayıkçıların kaçırdıkları malları müsadere edilecek ve kaçırmaya çalıştıkları malların bedelinin iki katı nakdi olarak ödenecekti. Nizamname yabancı sefaretlere de gönderilmiş, nizamnameye uygun hareket etmeleri doğrultusunda sorumlu kişiler uyarılmıştır (Temizer, 2013: 1080).

Ermeniler ve Silah Kaçakçılığı

Yukarıda da belirtildiği üzere kayıkçı esnafının verdiği en büyük zararlardan biri insan ve silah kaçakçılığıdır. Bu işi yapanların başında ise çoğunlukla Ermeni ve Rum kökenli kayıkçılar gelmektedir (Temizer, 2013: 1079).

Berlin Antlaşmasından sonra Anadolu'da yaşayan Ermenilerin bir kısmı Osmanlı Devletine karşı harekete geçmiştir. Ermeni komitacıların silah ve mühimmat ihtiyaçları, çoğunlukla deniz vasıtasıyla kaçak olarak tedarik edilmeye çalışılmıştır. Karadeniz kıyıları da bu faaliyetlerden olumsuz etkilenmiştir. Devlerin limanları kontrol edecek deniz araçlarının olmaması kaçakçıların işini kolaylaştırmıştır (Özcan, 2015: 407)

Ermeniler, silah kaçakçılığı faaliyetlerini Anadolu kıyılarındaki limanlarda yürütmekteydiler. Liman çalışanlarının çoğunun Ermeni olduğu bölgelerde kaçakçılık daha kolay işlemekteydi. Bu yerler ilerleyen zamanlarda isyan merkezi olma potansiyeli taşımaktaydı. Fatsa limanı da komitacıların merkezi olma tehlikesi taşıdığından Osmanlı hükümeti burada nakliye işlerini titizlikle yürütmüştür (Özcan, 2015: 410).

Trabzon ve Samsun, Karadeniz'in ithalat ve ihracatında oldukça önemli limanlardır. Kaçakçılar, silah kaçakçılığı ve casusluk hareketlerini bu önemli limanlarda gerçekleştiriyorlardı. Aynı zamanda silahlar komiteler vasıtasıyla Samsun ve Trabzon'dan iç bölgelere naklediliyordu (Özcan, 2007: 100).

Ermeniler daha çok Londra ve Amerika'ya kaçarak buralarda komitacılık yapıyorlardı. İskele memurlarının ifadelerine göre sık sık sahile inerek yurtdışına kaçma eğiliminde bulunmuşlardır (Özcan, 2017: 88).

Ermeniler kılık değiştirerek İstanbul'dan Avrupalı devletlerin gemileri aracılığı ile Doğu Akdeniz'e kaçıyordu. Ermeni kaçakçıları daha çok Fransız ve İngiliz gemilerinde bulunan kahveciler yardım etmekteydiler. Bu kişiler, akşam vakitlerinde gemici kıyafeti giyerek kayıklar vasıtasıyla kaçakçıları vapurları taşırlardı. Bazıları da hac yapmak üzere Kudüs'e gideceği iddiası ile Yunan bandıralı vapurlara binip Kıbrıs'a kaçıyordu. Komitacılar için Kıbrıs bir nevi köprü vazifesi görmekteydi. Amerika'ya göç eden veya kaçak yollarla giden Ermeniler daha sonra Amerikan vatandaşı olarak Osmanlı topraklarına geri dönmeye çalışmışlardır. Amerika'ya kaçanların bir kısmı kaçak olarak Anadolu'ya tekrardan geri dönüş yapmışlardır (Özcan, 2017: 85-86).

Devletin Ermeni isyanları ile uğraştığı 1890'larda bazı kayıkçıların balıkçılık süsü vererek cephane kaçakçılığı yaptığı bilinmektedir. Muhtemel kaçakçılığı önlemek adına geceleri balık avı yasaklanarak cephane kaçakçılığının önüne geçilmeye çalışılsa da bu yöntem gerçekten balıkçılık yapan kayıkçıların mağduriyetine sebep olmuştur (Temizer, 2013: 1080). Ermenilerin zararlı faaliyetlerinin artması üzerine Osmanlı hükümeti limanlarda güvenliği artırmıştır. Gemilerin limana giriş çıkışları esnasında güvenlik elemanları görevlendirilmiş, iskelelerde pasaport kontrolleri yapılmaya başlanmıştı. Ancak görevli zaptiyelerin çoğu görevlerinde ihmalkâr davranmışlardır (Özcan, 2015: 408). Kaçakçıların en sık kullandıkları güzergâh merkeze ve buna bağlı olarak denetime uzak olan yerlerdi. Buralarda komiteler vasıtası ile örgütlenerek silah ve cephane ediliyorlardı. Her ne kadar son dönemlerinde artış gösterse de eşya ve silah kaçakçılığının Osmanlı'da bundan çok daha erken dönemlerde de rastlamak mümkündür. Örneğin 16 Mayıs 1560 tarihli hükme göre Hindistan'a gümüş eşya ve silah kaçırıldığı bilinmektedir (Arıkan, 2011: 288)

Osmanlı Devleti belirli sebeplerden dolayı silah, hububat, balmumu, koyun, at, vs. gibi çeşitli malların ihraçlarında belli dönemlerde yasaklamış, bu yasaklar kaçakçılığın doğuşuna ortam hazırlamıştır (Arıkan, 2011: 299 – 300). Ermeniler Osmanlı topraklarında ithalat ve ihracatı yasak olan maddeleri

devlet denetiminden uzakta olan sahillere ülkeye sokmuşlardır. Yapılan kaçakçılık faaliyetleri devletin dikkatinden kaçmayarak söz konusu durum memurların ihmalkârlığına dayandığında gümrük memurları takibe alınmıştır. Osmanlı, komitacılık faaliyetleri ile mücadele etmek için de çeşitli tedbirler almıştır. Bunlardan en önemlileri ise tabiiyetini değiştirenleri yeniden tabiiyeti altına almamaktır. Bu şekilde yurtdışına kaçanların geriye dönmelerini engellemeye çalışmıştır (Özcan, 2017: 90). Osmanlı Hükümeti, ABD'ye yolladığı nota ile Ermenilerin dönüşünün Montroe Doktrinine aykırı olduğunu, bu nedenle de geri gelmek istediklerinde Osmanlı topraklarına dönüş yapamayacaklarını bildirmiştir. Ancak Amerika Hariciye Nazırı verdiği cevap notasında doktrininin Ermenileri kapsamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Babîâli tabiiyetinden çıkmak için yasal olarak izin almamış olanlara vize vermeme kararı almıştır (İpek, 1995: 265). Yine kış aylarında yapılan kaçakçılığı önleyebilmek adına iskelelerde görevli olan çavuşlar görev yerlerinde ikamete tabi tutulmuşlardır. Ayrıca kaçakçılığı kontrol için gemiler ve istihbarat elemanları görevlendirilmiştir (Genç, 2004: 51).

Rejiye Karşı Bir Direniş: Kaçakçılık

Osmanlı'nın dış borçlarına karşılık olarak Düyun-u Umumiye İdaresi ile yapılan anlaşmayla 1883 yılında Reji İdaresi kurulmuştur. Muharrem Kararnamesinin 9. Maddesine göre Reji, tütün idaresini tekeline almıştır. "Müşterekü'l Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye" adıyla da anılan idare, Osmanlı Bankası, Alman Bleichroder ve Avusturyalı Credit Anstalt banka gruplarının denetimine girmiştir (Ösen, 2016: 1256).

Tütün, ilk dönemlerde yasaklanmasına rağmen varlığını koruyan ve tüketimi yaygın olarak devam eden bir üründü. Devletin en önemli gelir kaynaklarından olan tütünün üretim merkezlerinden biri de Trabzon'du. Trabzon'da üretilen tütünler buradan Kafkaslara ihraç ediliyordu. (Ösen, 2015: 51)

Reji, kuruluşundan itibaren gösterdiği faaliyetlerle Osmanlı Hükümetinin de halkın da tepkisini çekmiştir. Rejiye karşı direnmek hatta onu ortadan kaldırmak herkesin ortak paydada buluştuğu bir düşünceydi. Rejiye karşı gösterilen en etkili direniş ise kaçakçılıktı. Devlet, Reji'ye karşı sürdürülen bu direnişe II. Meşrutiyetin ilanına kadar göz yummuştur. Edgar Vincent, Times'a verdiği bir demeçte kaçakçılık ile ilgili şunları söylemiştir: "Vilayetlerde belirli bir direnişle karşılaştık, birçok bölgede kaçakçılığın bastırılması için yerel yöneticilerin işbirliğini sağlamak güçtür. Anadolu'nun

bazı bölgelerinde kaçakçılık silahlı çetelerce yapılmaktadır... Bu cüretkâr kaçakçıların takibi sırasında can kayıpları meydana geldiğini söylemekten üzgünüm.” Kaçakçılığın gittikçe yaygınlaşması, devletin rejiye kaçakçılığı engellemede yardımcı olmamasından kaynaklanmaktaydı. 1890 yılına gelindiğinde resmi tütün satışlarının 6 milyon kg olmasına karşın kaçak tütün satışlarının 12-13 milyonu bulması bunu kanıtlar niteliktedir (Quataert, 2017: 44-47).

Düyun-ı Umumiye tarafından güvenliği sağlamak ve kaçakçılığı takip etmek ile görevlendirilen kolcular zaman zaman halka olan davranışlarında abartıya kaçmışlardır. Rejinin kolcuları görevlendirme sebebi kaçak tütün üretimini engelleyerek kâr elde etmektir. Tütünün kaçak olarak üretilmesinin sebepleri arasında Reji'nin alımlarda düşük fiyat verip pahalıya satması ve alımları geciktirmesi vardı. Tüketicinin kaçak tütün alma nedeni ise Reji'nin sattığı tütünün pahalı ve kalitesiz olmasıydı (Dığıroğlu, 2012: 399-400)

Üretici ile Reji arasında yaşanan sorunlardan biri de ambar meselesiydi. Rejinin sözleşmede olduğu halde ambar yapmaması üreticileri kaçakçılığa itiyordu. Trabzon'dan Erzurum'a yapılan kaçakçılığın sebebinin bölgede ambar olmamasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Tütün kaçakçılığı Reji İdaresinden önce de yapılıyordu. Ancak şirketin kurulmasından sonra hayli artış göstermiştir (Ösen, 2015: 53-54).

Kaçakçılık yapanların çoğu devlet memurları ve ordu mensuplarıydı. Bazı kaçakçılar için kaçak tütün satmak mali bir zorunluluk iken bazıları için yabancı bir şirket karşısında devlete destek sağlamaktı (Quataert, 2017: 50).

Reji idaresi döneminde devlet, kaçakçılığı şirkete karşı bir başkaldırı olarak değerlendirip bir şekilde buna göz yumsa da bazı tütün kaçakçılarının daha sonra işin içine silah kaçakçılığını dâhil etmesiyle iş çığırından çıkmış, başlangıçta yabancı girişimi tehdit eden bir unsur olan kaçakçılık daha sonra devletin güvenliğini tehlikeye sokan bir seviyeye ulaşmıştır. (Ekinci, 2006: 65).

Sonuç

Karadeniz; küçük gemi ve iskeleleri, denizlerde güvenliği sağlamadaki eksikliği ile kaçakçıların gözde mekânlarından biri olmuştur. Coğrafi etkenlerin dışında mali ve idari açıdan da devlet denetiminden uzak bir bölge olması kaçakçılar için avantaj sağlayan bir durumdur. 18. Yüzyılda yapılan antlaşmalarla uluslararası ticarete açılan Karadeniz'de devletin etkisi günbegün azalmıştır. Karadeniz'in dış ticarete açılmasıyla birlikte bölgede var olan kaçakçılık faaliyetleri de artış göstererek uluslararası bir boyut

kazanmıştır. Kaçakçılık, her dönemde devletin uğraşmak zorunda kaldığı bir unsur olsa da bu tarihten sonra iyice yaygınlık göstermiştir. Kaçakçılığın nedenleri ise bölgelere ve kaçırılan ürünün türüne göre değişim göstermektedir. Bu bağlamda kaçakçılık; bazen yabancı bir devlete karşı kendi ülkesini savunma amacıyla yapılan bir direniş, bazen mali sıkıntılar ve devlet görevlilerinin baskıları sonucu oluşan bir etken, bazen modern gelişime karşı verilen bir tepki, bazen de örgütlenme faaliyetlerini yürütme aracı olarak kullanılmaktaydı. Devletin kaçakçılığa verdiği tepki de aynı şekilde değişim göstermektedir. Örneğin tütün tekelinin Reji idaresine bağlı olduğu dönemde tütün kaçakçılığına göz yumulurken, II. Meşrutiyetten sonra hükümetin değişmesiyle daha sıkı önlemler alınmıştır. Silah ve mühimmat kaçakçılığı ise hiçbir dönemde hoş karşılanmamıştır. Devletin kaçakçılığı sona erdirmeye noktasında sergilediği çabalar ise çoğu kez başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ZB, 460/84, 8 E 1323.

BOA, ŞD, 1859/14, B 17 1338.

Kitap

Arıkan Z. , “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Olan Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 279-306.

Keyder Ç., Yükselen E., Quataert D. (1994), *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-191*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev: Gül Çağalı Güven.

Quataert D. (2017), *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Üçüncü U. (2015), *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon’da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya*, Trabzon: Serander Yayınevi.

Makale / Bildiri

Akgün N. (2000), “Trabzon Gümrüğünde İktisadi Faaliyetler (1750-1800) I”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, s. 1-21

Dıgıroğlu F. (2012), “Samsun Reji Nezareti”, *Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011)*, Cilt: 3, s. 393-400.

Ekinci İ. (2006), “XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 2, s.35-76.

Ekinci İ. (2007), “19. Yüzyıl’ın İkinci Yarısında Samsun’da Deniz Ulaşım,” *Geçmişten Geleceğe Samsun*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Cilt: 2, s. 113-141.

Ekinci İ. (2013a), “Karadeniz’de Ayanlar ve Denizcilik”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, s. 16-49.

- Ekinci İ. (2013b), “Karadeniz’de Ticari Değişim ve Büyük Ticaret Gemisi Yaptırma Çabaları (1750-1850)”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik II*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s. 885-905.
- Genç S. (2004), “XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağı’nda Hububat Kaçakçılığı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 7, s. 49-60.
- İpek N. (1995), “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 6, s. 257-280.
- Kılıçaslan E. (2012), “Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya”, *Türk Denizcilik Ticareti Tarihi Sempozyumu IV (Doğu Karadeniz)*, s. 219-230.
- Nacar C. (2016), “20. Yüzyılın Başında Samsun Limanında Çalışmak: Serbest Ticaret ve Nöbet Usulü Tartışması”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, İletişim Yayınları, Sayı: 136, s.40-60.
- Ösen S. (2015), “Osmanlı Devleti’nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 38, s.49-68.
- Ösen S. (2016), “20. Yüzyıl Başlarında İzmit Sancağı’nda Tütün Üretiminde Karşılaşılan Sıkıntılar ve Tütün Kaçakçılığı”, *Uluslar arası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, s.1255-1264.
- Özcan T. (2015), “XX. Yüzyılın Başlarında Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: Fatsa Limanı”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12, s.395-411.
- Özcan T. (2017), “İngiliz İdaresindeki Kıbrıs’ın Ermeni İsyanlarındaki Rolü (1878-1908)”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2017, s. 77-101.
- Özcan T., *II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz’de Meydana Gelen Etmeni Olayları*, İstanbul: Akis Kitap.
- Pakalın Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Temizer A. (2013), “Karadeniz Ticaretinde Seyyar İskeleler: Kayıkçılar”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik II*, (Ed. Osman Köse), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s.1077-1084.
- Uygun S. (2017), “Karadeniz’de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç”, *Geçmişten Günümüze Göç II*, (Ed. Osman Köse), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s.789-807.

HAYATIN ESERE DÜŞEN GÖLGESİ: NİGÂR HANIM'IN ŞİİRLERİNDE İZDIRAP

Dilanur Sipahi

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi*

Öz: Eserin anlaşılması ve incelenmesinde sanatkârın hayatından hareketle metne yaklaşan kuramlar da vardır. Her sanatkâr kaçınılmaz olarak yaşadığı sosyal çevreden etkilenir ve bu etki bir şekilde eserinde ortaya çıkar. Bu bilgiden hareketle geçiş dönemi şairlerinden Nigar Hanım (1862-1918)'in şiirlerine bakıldığında ızdırap, keder, elem, cefa gibi kavramların yoğun biçimde yer aldığı görülür. Bu çalışmamızda özel bir çocukluk çağı geçiren şairin çok erken yaşta yapmak zorunda kaldığı ve hüsrarla sonuçlanan evliliğinin şairin şiirinin oluşmasına etki edip etmediği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nigar Hanım, şiir, ızdırap, elem

Giriş

Erkek şairlerin kimi zaman, yaşamları boyunca karşılaşmış oldukları zorlukları şiirlerine aktarmaları gibi, kadın şairlerin de aynı şekilde davrandıkları, çekmiş oldukları sıkıntıları şiirlerine yansıttıkları görülmektedir. Nigâr Hanım'da bu tür şairlerden biri olarak yaşamını kelimelere dökmüş ve böylece temelinde ızdırap hissini olduğu pek çok şiir/nesir ortaya koymuştur.

1. Nigar Hanım'ın Hayatı

İstanbul'da doğdu. Asıl adı Sandor Farkaş olup, 1848 Macar İhtilâlinden sonra Türkiye'ye sığınarak ihtida eden ve Macar lakabıyla tanınan Osman Paşa'nın kızıdır. Annesi, Sadrazam Keçecizâde Fuad Paşa'nın mühürdarı Nûri Bey'in kızı Emine Rif'atî Hanım'dır. Yedi yaşında iken Madam Garos'un Kadıköy'deki yatılı okuluna verildi. Bu okulda Fransızca, piyano, resim ve

dikişin yanı sıra Rumca, İtalyanca ve Ermenice öğrendi. Dönemin ünlü ismi Ebüllisan Şükrü Efendi'den Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri aldı. Örtünme yaşının yaklaşması sebebiyle okuldan alındı, piyano ve lisan derslerine evde devam etti. Henüz çocuk denecek yaşta iken yaptığı, mutsuzluğuyla edebî hayatını etkileyecek olan evliliğinden Sâlih Münir, Sâlih Feridun ve Sâlih Kerâmet adlı çocukları dünyaya geldi.

Nigâr Hanım, savaş yıllarının salgın hastalığı olan tifüse yakalanmıştır. 1 Nisan 1918'de kaldırıldığı Şişli Etfal Hastanesi'nde vefat etmiş; Rumelihisarı Kayalar Mezarlığı'nda annesiyle babasının kabirleri arasında toprağa verilmiştir (Bekiroğlu 2007: 83-85).

2. Nigâr Hanım'ın Eserleri

Nigâr Hanım'ın şiirlerinden oluşan şiir kitapları, manzum ve mensur karışık olarak yazılmış eserleri, basılmış ve basılmamış tiyatroları, sevgi mektupları ve yarım kalmış küçük hikâyesi vardır. Ölümünden sonra yayınlanan hatıraları da kitaplaştırılmıştır.

Nigâr Hanım'ın ilk şiir kitaplarından olan Efsûs iki cilt olup 1886-1890 yıllarında İstanbul'da basılmıştır. Efsûs'un birinci cildinde şairin yaşının getirdiği hassasiyetler ile yazılmış şiirleri bulunmaktadır. İkinci cildinde ise evlenmiş, çocukları olmuş, hayatta aradığını bulamamış genç bir kadının yaşamından izler taşıyan şiirler yer alır. Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi'nin ilk kitabı olarak çıkan ve önceki eserlerinden farklı olarak manzum ve mensur olmak üzere iki kısımda tertip edilmiş olan Nîrân, 1896'da; olgunluk dönemi eseri olan ve yine manzum ve mensur olarak iki bölüm halinde düzenlenen en hacimli eseri olan Aks-i Sedâ ise 1900'de yayımlanmıştır. Safahât-ı Kalb adını taşıyan sevgi mektuplarının baskı tarihi 1901'dir. 1916'da, basılan vatanî-hamâsî şiirlerini Elhân-ı Vatan isimli küçük bir kitapçıkta bir araya getiren Nigâr Hanım'ın bir de Girive adlı üç perdelik oyunu vardır. 1910 yılında sahneye konulan bu eser 1912'de basılmıştır. Ayrıca Tesîr-i Aşk ve Sû-i İstimâl adlı tiyatro denemeleri de vardır. Nigâr Hanım şiir kitaplarında Batı dillerinden çevirdiği hikâye ve şiirlere de yer vermiştir. Şairin, vefatından elli yıl sonra açılmasını vasiyet ettiği yirmi defter tutan hatıralarından bir kısmını oğlu Salih Kerâmet Bey, 1959 yılında Hayatımın Hikâyesi adıyla kitaplaştırmıştır (Cunbur 2011: 138-139).

3. Hayat-Eser İlişkisi

Eseri sanatçısından bağımsız düşünülemediği ve sanatkârın hayatından hareketle metne yaklaşan kuramlar olduğunu söylemiştik. Bu bağlamda, sanatı duyguların dile getirilmesi olarak yorumlayan ve daha sonra Tolstoy tarafından başka çizgiye taşınan “Anlatımcılık Kuramı’ndan söz etmek yerinde olacaktır. Bütün kuramlar eserin ne olduğu sorusuna cevap verir ama Anlatımcılık Kuramı yazarın hayatını göz önüne alarak açıklar. Anlatımcılık kuramında bulunan sanatçıya yönelik eleştiride “yazara dönük” biyografik eleştiri sanatçının kişiliği ile eserleri arasında sıkı bir bağ olduğu ilkesine dayanır. Anlatımcı kuram da sanatı her şeyden önce duyguların ve yaşantıların dile getirilmesi diye tanımladığı için, bu kanıda olan eleştiriciler sanatçıya dönerek onun hayatını, psikolojisini, kişiliğini incelemeye çalışırlar. Her sanatçının kendine göre üslubu vardır ve üslûp karakterin anahtarıdır. Sanatçı istesin veya istemesin kişiliğinin damgasını eserlerine basar (Moran (tarihsiz): 117-119).

“Şair henüz çocuk denilecek bir yaştaiken on dördüncü yaşının baharındayken evlendirilir. Ne acıdır ki mükemmel şartlar içinde mutlulukla geçen çocukluğunu talihsiz bir evlilik hayatı izlemiştir. Nigâr Hanım'ın eşi Mehmed İhsan Bey içki ve kumar düşkünüdür. Bu kötü alışkanlıkları yüzünden evini, ailesini ihmâl etmekle kalmaz, Nigâr Hanım'a ezâ ve cefâ da yapmaya başlar. Bir tartışma sonunda gördüğü muameleye dayanamayarak baba evine döner. Ancak akraba ve dostlar araya girerek genç karı kocayı yeniden bir araya getirirler. Şairin gösterdiği bütün gayretlere ve dünyaya gelen çocuklara rağmen bu evlilik yürümez ve boşanmayla sonuçlanır. Nigâr Hanım üç oğluyla birlikte bir kez daha baba evine gelir. Talihsizlikler bitmemiştir. Şair 1898'de babası Osman Paşa'yı da kaybetmiş bu sefer de geçim sıkıntısı başlamıştır.” (Cunbur 2011: 137).

Doğduğu günden itibaren yetiştirilme tarzı itibariyle, Doğu ve Batı kültürü ikileminde kalan ve küçük yaşta şiir yazmaya başlayan Nigâr Hanım'ın edebi hayatındaki tutarsızlığının da yaşadığı bu ikilemden kaynaklandığı düşünülebilir. Şair, Bekiroğlu'nun ifadesiyle güftesi garplı, bestesi şarklı bir mizaca sahiptir.

4. Nigâr Hanım'ın Şiirlerinin İncelenmesi

Nigar Hanım'ın, içinde şiirlere yer verilen dört kitabı bulunmaktadır. Bu dört kitaptaki şiirlerin toplam sayısı 191'e ulaşmaktadır. Bu 191 şiirde ızdırap, gam, keder ve elem kelimelerine yer verilen şiirlerin dağılımı ise şu şekildedir:

	toplam şiir sayısı	içinde ızdırıp vb. kavramlara yer verilen şiir sayısı
Efsus 1. Kısım	21	11
Efsus 2. Kısım	81	58
Aks-i Seda	64	27
Elhân-ı Vatan	11	2
Nîrân	14	6
<i>toplam</i>	191	104

Nigâr Hanım'ın hayatındaki sıkıntıların şiirlerine yansması kaçınılmaz olmuştur. Şiirlerinde acı hayattan yakınmalarını, gönül kırıklıklarını ve üzüntülerini buluruz. Efsûs adlı eserinin önsözünde “Bunlar şiir ve edebiyat değil, şevk ve emel terâneleri arasında gizlenmiş birer yeis feryâdından ibârettir. Her biri tâlihsiz hayatımın birer yadigârıdır” sözlerine yer verir (Cunbur 2011: 139).

Bütün bunlar göz önüne alındığında Nigar Hanım'ın hayatının şiirlerine nasıl yansıdığı Anlatımcılık Kuramı bağlamında satırbaşlarında incelenecektir. Ele alınan şiirler Refika Altıkulaç Demirdağ'ın Nigâr Hanım Toplu Şiirleri (2015) kitabından alınmıştır.

Şair, İzdırâb şiirinde, hayatının dert âleminde geçtiğini ve kıymetli ömrünün boşa gittiğini; hatta kalbi hareket ettikçe kederin hızlıca kalbine toplanıp ümitsizliğinin ıslak gözde tekrar belirdiğini ifade etmiştir:

*Dirîg, geçdi hayatım bu âlem-i gamda
Yazık, yazık heder oldu bütün bir ömr-i azîz;
Tehâcüm-i elem etdikçe kalbimi tehzîz
Tezâhür etmede ye'sim bu çeşm-i pür-nemde (s. 89)*

Aceb Niçin? şiirinde neden dertten derde düştüğünü sorgulayan şair, cihanda elem ve kederden uzak birine rastlamadığını ifade eder:

*Neden bu cândân da böyle insân
Aceb gamdan gama olmakda dûçar?
Cihânda görmedim bir ferdi kim ben
Ola âzâde-i âlâm u ekdâr (s.92)*

Yine Âh şiirinde kendi haliyle Mecnun'unkini kıyaslayan şair kendini (elem ve kederli olmakta) Mecnun'dan daha üstün bulur:

*Kendi ahvâlîmle Mecnûn'unkini etdim kıyas
Bir cihetle doğrusu Mecnun'u fa'ik bulmadım (s.95)*

Şair, Keder şiirinde elemelerinin sevinçlerine galip geldiğini; bugünkü

gönlünün halinin dünden daha kötü olduğunu söyler:

*Yine zebûn-ı meserret elem muzafferdir
Ki dün ki hâl-i dilimden bugün ki bed-terdir (s.83)*

Kendi Kendime Bir Söyleniş şiirinde şairin bahsettiği *yâr*, eşi İhsan Bey'dir. Şair kaderin eşiyle kendi arasına perde çektiğini; eşinin her şeye sahipken yine de memnun olmayıp başka yerlerde eğlendiğinden yakınır:

*Ben neredeyim âh o yâr nerede
Devrân aramızda çekdi perde (s.75)*
...
*Her nimete âşinâ iken yâr
Dâ'im niçin olmayıp da handân (s.75)*
...
*Yok, yok o kollar da eğlenir de
Ancak beni ağlatır bu hicrân (s.76)*

Aynı şiirdeki şu mısralarda ise şair Allah'a yalvarır; canının yanmasındansa canının alınmasını istemiştir. Bütün bu hallerin yüce bir büyü olabileceğini de düşünmüş ve kendisinde ne büyük bir olgunluk olduğunu ifade etmiştir:

*Yâ canımı al benim ilahî
Yâ etme tahassürüyle suzân
Bilmem ki nedir ne hâldir bu (s.76)*
...
*Efsûn mu 'acep ne âldir bu?
Yârab bu ne bitmez
Bende görülen kemâldir bu (s.76)*

Şair, *Vahdet* adlı şiirinde halden anlayan içten birinin varsa elinden tutmasını istemiştir. Yalnızlık derdiyle perişan olduğunu söyleyen şair gece gündüz garip kaldığını ve ağladığını ifade eder:

*Acaba ehl-i hâl bir sâdik
Bu güzergahda yok mu tutsûn elim?
Derd-i vahdetle ben perişânım
Gece gündüz garîb u giryânım (s.71)*

Nigâr Hanım, tüm sıkıntılara tam 12 yıl boyunca yavruları için katlandığını *Evlâdım* şiirinde anlatır:

*Tamam, on iki yıl çünkü bin meşâkk-ı elem
Geçirdi yavrularım için bu kalb-i mağdurum (s.64)*

Nigâr Hanım, Mâder-i Mütéhassir şiirinde ise bu defa evlat ayrılığını dile getirir bu mahrumiyetin doğal olarak kendini perişan ettiğini en sonunda ayrılığın yine vâki olduğunu belirtir.

*Elbette beni eder perîşân
Evlâd firâkıdır bu hüsrân* (s.65)

...

*Vâki yine ayrılık nihayet
Evlâd-ı firâkı gamlı hasret* (s.66)

Bu kadar dert ve kederden muztarip olan Şair Nigâr, *Neden Böyle?* şiirinde ise aşkın şiddetinin kalbine kuvvet verdiğini ve bu sayede ne kadar dert gelirse gelsin katlanabileceğini düşünür:

*Ne kadar derd hücûm etse yine katlanırım
Şiddet-i aşk ile bu kalbime kuvvet gelir...* (s.92)

Sonuç

Anlatımcılık kuramı ışığında ele alınan şiirlerinde; iyi bir eğitim almış olan şairin küçük yaşta yapmış olduğu evliliğinin hayatını ne kadar olumsuz etkilediği görülmekte; çektiği acılara tanık olunmaktadır. İncelenen ve çalışmada ele alınmayan birçok şiirinde elem, ızdırap, keder, gam gibi kavramları çok işlediği görülmektedir. Şairin kayda geçen 191 şiiri bulunmaktadır ve bu şiirlerin 104'ünde ızdırapla ilgili söz varlığına yer verilmektedir. Oran olarak bakıldığında şairin şiirlerinin yarısından fazlasında bu tür kavramların yer alması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- Bekiroğlu, N. (1998). *Şâir Nigâr Hanım*. Trabzon: Timaş Yayınları.
 Bekiroğlu, N.(2007). Nigâr Hanım. TDV *İslam Ansiklopedisi* c. 33, s. 83-85.
 Cunbur, M.(2011).Osmanlı Dönemi Türk Kadın Şairleri. Ankara: Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını.
 Demirdağ, A.R (2015).*Nigâr Hanım Toplu Şiirleri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
 İspirli, A.S.(2007). Kadın Divan Şairleri ve Geleneğin Uzantısı. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
 Moran, B. (Tarihsiz). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: Cem Yayınevi.

FALLING SHADOW AT WORK OF LIFE: MISERY ON NIGÂR HANIM'S POEMS

Dilanur Sipahi

*Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student*

Abstract: *There are theories approaching the the text from the aspect of artisan's life for review and understanding of the work. Every artisan is effected by his/her social environment inevitably, which is reflected in the work in some way. In this respect, concepts of suffering, misery, anguish and sorrow are highly prevalent in poems of Nigâr Hanım(1862-1918), a poet of the transition perio. Poet had lived a special childhood and was obliged to get married at an early age, which ended miserably. We aimed to determine the effects of this unhappy marriage on construction of her poems.*

Keywords: *Nigâr Hanım, poem, misery, anguish*

MERKE, ÇU VE KARABALTA: AHISKA TÜRKLERİ

Elif Aydın Aslan

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Ahıska, bugün Gürcistan topraklarında yer alan, Türkiye'ye on beş kilometre uzaklıkta ve Ardahan'a sınırı olan eski bir vilayettir. 1944 sürgününden önce burada yaşayan Türkler de Ahıska Türkleri olarak adlandırılmaktadır. Sürgünle beraber Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine dağıtılan Ahıska Türkleri'nin birçoğu bugün hala sürgün yerlerinde hayatlarını idam ettirmektedirler.

Biz de bu çalışmamızda Ahıska Türkleri'nin tarihine ve bugün Kazakistan'ın Merke ve Çu bölgeleri ile yine buraya sınır olan Kırgızistan'ın Karabalta bölgesinde yaşayan Ahıska Türkeri'nin durumunu ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, sürgün, Çu, Merke, Karabalta

1. Ahıska ve Ahıska Türkleri

Dede Korkut kitabında Ak-Sıka (Ak Kale) olarak geçen Ahıska, bugün Gürcistan topraklarında yeralan, Türkiye'ye on beş kilometre uzaklıkta ve Ardahan'a sınırı olan bir şehirdir. Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur, Hirtız gibi kasabaları ile bunlara bağlı yaklaşık iki yüz köyü vardır.

Bölgenin tarihine kısaca baktığımızda eski çağlarda Hurriler, İskitler, Urartular, Kimmerler gibi kavimler buraya hâkim olmuşlardır. Bununla beraber yine çok eski tarihlerde bölgede Türk unsurunun varlığına ilişkin kayıtlar da bulunmaktadır. M. Brosset; M.Ö. 4. yüzyılda Makedonya kralı Büyük İskender'in seferi sırasında Kafkasya 'ya geldiğinde Kıpçak ve Buntürk adıyla anılan Türk boylarıyla karşılaştığını ve bu boyların İskender'e karşı koyduklarını belirtmektedir (Brosset 1849: 33-34).

Bu boylara ilaveten, Meshler adını taşıyan, Türk olmayan; ancak kökenlerinin de kesinlik kazanmadığı bir kavmin var olduğuna dair bilgiler vardır. Rus ve Gürcü kaynaklarında, Ahıska bölgesine verilen Mesketya adının da bu kavimden gelebileceği belirtilmektedir. Yine 6. yüzyıldan

itibaren İranlılar, Bizanslılar ve Hazarlar bölgede hüküm sürmüş unsurlardır (Buntürk 2007).

Ahıska'nın Türk tarihi açısından önemi Kıpçaklar ve Atabekler dönemidir. Gürcü kralı 2. David, Selçuklulara ve İranlılara karşı savaşabilecek bir ordu oluşturmak için Kıpçaklar'dan yardım istemiş ve ülkesine davet etmiştir (1118-1120). Zamanla güçlenen Kıpçak Atabekleri 1267' de Tiflis'e karşı bağımsızlıklarını ilan ettiler ve 310 yıl kadar varlıklarını devam ettirdiler. Bölgedeki bu Kıpçak Atabek varlığından Zeki Velidi Togan şu şekilde bahsetmiştir;

Ortaçağ'da gelip Orta Kür'ün güneyinde yerleşen ve Hristiyanlığı kabul eden Kıpçaklar kavim sıfatıyla köy ve kasabalarda yaşıyorlardı. Anı'nın doğusunda Elegez Dağı eteğinde bunların, (Ermenice kaynaklarda, Kıpçak manastırı anlamına anıla) Kıpçak-avank isminde manastırları vardı. İlhanlı Hükümdarı Abaka Han zamanında (1268-1282), Ahıska bölgesinde sahneye çıkan Hristiyan-Türk Çıldır Atabekleri ile bu Kıpçakların İslamlaşması başladı (Togan 1970: 258).

Osmanlı Devleti'nin 1578'de Ahıska, Çıldır, Ahılkelek, Hirtız kalelerini alması ile Kıpçak Atabekleri, hükümetlerini bitirmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı'nın bu fethi ile Hristiyan olan Kıpçaklar İslamlaşmaya başladı.

Rusların Kafkasya'da hâkimiyet kurmak istemeleri, onları önemli bir bölge olan Ahıska'ya yöneltmiştir. 1828' de hücumla geçmeleri ve başarılı olmaları ile Ahıska, Rusların eline geçmiş oldu. Bunun üzerine Ruslar şehirde çıkardıkları büyük bir yangınla Ahıska'yı zapt eder. Şehirdeki camilerde ve Kutsal Meryem Katolik Kilisesi'nde toplanan sivil halk, Ruslar tarafından ateşe verilerek yakılmıştır. Bu Ahıska muharebesinde halktan 8 bin kişinin öldüğü bilinir (Bilge 2015: 353).

Müşir Ahmet Fethi Paşa, " Ahıskalı kadın ve erkek müdafilerinin namına kadirbilir halefler tarafından bir ulu abide dikilse layıktır." demiştir. Bu savaşla birlikte ve daha sonraki zamanlarda Ruslar tarafından bölgenin etnik yapısının Ermeniler lehine değiştirilmeye çalışıldığı görülür.

Rus başkomutanı Paskeeviç, Ermenistan, Gürcistan ve Kafkasya bölgesine 10.000 Ermeni ailesinin yerleştirilmesini sağlamak için görev alır. Rus savunma bakanı tarafından Paskeeviç'e gönderilen 1829 tarihli yazıda, Rus ordusuna yaptıkları hizmetler ve yardımlar göz önünde tutularak (ileride karşılaşılabilecek savaşlarda bu ahalinin yeniden kullanılması için) getirilecek Ermenilerin Ahıska sınırlarına yerleştirilmesi gerektiği belirtilir. Bu doğrultuda İran'dan üç buçuk ay içinde 41.245, Doğu Anadolu'dan ise tahmini

100.000 Ermeni (ve Rum) Rusya'ya yani Ahıska ve Gürcistan bölgesine göç ettirilmiştir. Bu göçler, Ahıska bölgesinin nüfusunu ve etnik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. 1830'lu yıllarda Ahıska şehir nüfusunun %91,8'ini Ermeniler oluşturmaktaydı. Öyle ki, bölgeye gelen seyyahların Ahıska'nın gerçek bir Hıristiyan şehrine döndüğünü belirtmeleri dikkat çekicidir (Buntürk 2007: 39-43).

Osmanlı, savaş sonrası Rusya ile Edirne Antlaşması imzalamış ve savaş tazminatı olarak Ahıska'yı Ruslara vermiştir. Böylece Ahıska'nın, Ahıskalı'nın kötü kaderi başlamış oldu. Savaş sonunda 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanır. Kars, Çıldır ve Batum savaş tazminatı olarak Ruslara bırakılır. Kırzioğlu, bu felaketi öğrenen halkın, Rusların da baskıları sonucu 1882 yılına kadar üç yılda 82 bin Türk'ün Kars sancağından yeni sınırın batısına geçtiğini bildirir (Zeyrek 2001).

Sonraki dönemlerde geri alınan Ahıska, 1921 Moskova Antlaşması ile tekrardan Türk topraklarından koparılmış oldu. Aynı yılda da Gürcistan Sovyetler Birliği'ne katıldı. 1926 sayımına göre ise Ahıska'da 137 bin Türk bulunuyordu. 1930 yıllarında dini ve kültürel baskılar ile siyasal baskılar da arttı. Azeriler içinde Ahıska Türkeri'ni eritme politikaları başladı. SSCB İçişleri Halk Komiserliği tarafından Ahıska Türkeri'nin lideri Ömer Faik casusluk suçlaması ile hapse atıldı. Ahıska'da eğitim kurumları açılmaya başlandı. Bu okullardaki eğitim dili Azerbaycan Türkçesiydi. Bu kurumlardaki eğitim, kadro yetersizliği dolayısıyla, Azerbaycan'dan gelen öğretmenlerin yardımlarıyla yapılmaktaydı. (Avşar & Tunçalp 1994)

Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi 4 Haziran 1923'te Ahıska kazasındaki devlet kurumlarında Azerbaycan ve Rus dilleri kullanılmasını kararlaştırdı. Bundan sonra bütün Ahıska bölgesinde Rusça ve Azerbaycan Türkçesi kullanılmaya başlanmıştır. Bir yandan da Ahıska Türkleri'ne zorla Gürcü soyadları kabul ettirilmeye başlandı.

1930'lu yıllardan itibaren L. P. Beriya başkanlığındaki Gürcü yönetimi "Mesketlerin Gürcü kültürünü benimsemesi ile ilgili tedbirler" adı verilen planı yürürlüğe koydu. Bu doğrultuda birçok Türk okulunda Gürcüce eğitime geçildi. Devlet kurumlarında çalışan pek çok kişi de Gürcü milliyetini ve Gürcü soyadını kabul etmek zorunda kaldı (Buntürk 2007: 181).

Bir Sovyet politikası olarak, 1936 yılında Azerbaycan'daki Türkler yeni etnik kimlik olarak Azerbaycanlı ismini taşımak zorunda kaldılar. Aynı şekilde Azerbaycan sınırında Gürcistan topraklarındaki Ahıskalı Türkler de Azerbaycanlı olarak anıldılar. Hatta sürgünden sonra Rusya içlerine

gönderilen birçok Ahıska Türkü'nün pasaportunda kimlik olarak Türk değil Azerbaycan yazılmıştır.

Yine kaynak kişilerimizden aldığımız bilgilere göre, dine karşı baskılar da artmıştır. Cami ve mescitler kapatılmış, insanların evlerinde bile ibadet etmelerine müsaade edilmemiştir.

2. Sürgün

2.Dünya Savaşı yıllarında kırk bin Ahıska Türkü erkeği, Sovyetler Birliği adına Almanlara karşı savaşmak üzere cepheye gönderildi. Savaş sırasında 25 bin Ahıskalı'nın öldüğü belirtildi (İzvestiya, 9 Mayıs,1988). Geride kalanlar ise Ahıska-Borcom demiryolunda çalıştırıldılar. 1944 tarihinde sürgün edilmek için bindirilecekleri tren vagonlarının demiryolu hatlarını kendi elleriyle yapmış oldular. Stalin'in kararı ile tehlike unsuru olarak görülen Ahıska Türkleri 15 Kasım gecesi evlerinden toplanarak sürgüne zorlandılar. Yüz bini aşkın Ahıskalı topraklarından koparılarak Orta Asya bozkırlarına dağıtıldı.

SSCB İçişleri Bakanlığının verilerine göre (1 Ekim 1948'de) 1944 Kasım'ında Gürcistan'dan sürülenlerin sayısı 94.955 kişidir (Büntürk 2007: 217). Diğer bir kaynağa göre ise 115 bin (Hacılı 1992: 25). 1944-1956 yılları arasında da sürgün esnasında ve sonrasında ölenlerin sayısının 30 bin olduğu kaydedilmiştir (Büntürk 2007: 152). Sürgün edildikleri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan gibi ülkelerde azınlık olarak yaşamaya mecbur bırakıldılar. Azınlıklar, dünyanın en büyük ülkesinde köle olarak yaşamaktan gurur duymalıdır (Conques 1974: 42) anlayışı, Sovyetler Birliği'nin kendinden görmediği halklara karşı olan tutumunu çok iyi ifade etmektedir. 1944 Ahıska sürgünü için çeşitli sebepler sıralanmaktadır. En önde gelen sebep ise Stalin'in bu sürgünü, Kars ve Ardahan'ı alabilmek için stratejik önemi olan bu bölgeyi Türkler'den temizlemek için yaptığıdır. Türklerle birlikte sürülenler arasında aynı coğrafyada yaşamasına rağmen diğer milletlerin değil de Türk taraftarı Kürt ve Hemşinlilerin de olması bu tezi destekler niteliktedir (Zeyrek 2001: 520-536). Sürgünle birlikte Türkler'den boşalan arazilere Ermeniler ve Gürcüler yerleştirilmiştir.

Ahıska Türkleri sürüldükleri yerlerde 1956 yılına kadar "özel iskân kontrolüne" tabi tutuldular. Başka köylere dahi gitmelerine izin verilmedi. Stalin'in ölümüne kadar zor şartlarda yaşayan bu Türkler, 1956 yıllarında köylerinden ayrılmaya ve akrabalarını görmeye başlayabilmişlerdi. Ancak "hudut bölgesi" denildiği için yaşadıkları yere yani Ahıska'ya geri dönmelerine izin verilmedi. 30 Mayıs 1968 tarihinde ise "Sovyetler Birliği

Yüksek Sovyet Prezedyimu Kararnamesi'' ile ilk defa Ahıska Türkleri resmi olarak ele alındı.

Ahıska Türkleri'nin ikinci büyük sürgünü 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana şehrinde yaşanmıştır. Fergana olayları, Fergana'nın Kuvasay kasabasında çilek satan Özbek kadını ile genç bir Ahıska Türkü'nün tartışması ile patlak vermiştir. Bu kavga, Fergana, Margila, Taşlak ve Kuvasay bölgelerinde tam bir ayaklanma halini almış ve iki hafta boyunca sürmüştür.

Fergana olaylarından hemen önce Özbekistan'da Ahıskalılar aleyhine propagandalar yapılıyor, her yerde tehdit ediliyorlardı. Özbek halkı Ahıska Türkleri'ne karşı:

- ✓ Ahıska Türkleri zaten suçlu oldukları için Özbekistan'a sürülmüştür. Özbekistan'ı terk ederek Gürcistan'daki anayurtlarına dönmelidirler;
- ✓ Ahıska Türkleri Özbekistan'daki Rus ve diğer milletlerle anlaşarak, Özbekler'in bağımsızlığına engel olmak istediler;
- ✓ Hırsız, uyanık ve ahlaksız Ahıska Türkleri, Özbekistan'da yerli halka kıyasla servet sahibi olmuşlardır. Şeklinde suçlamalarla kışkırtılmışlardır.

Fergana olayları sonucunda binlerce insan ölmüş yahut yaralanmıştır, köyler yakılıp yıkılmıştır. Ahıska Türkleri Sovyet Güvenlik Güçleri tarafından şehir dışındaki kamplara yerleştirilmiş ve buradan da Rusya'nın çeşitli yerlerine (Smolenski, Voronej, Kursk, Orlov, Ryazan, İvanovo, Belgorod, Tula, Oryol... vs.) göç ettirilmişlerdir. Ahıska Türkleri yine aynı politikalar doğrultusunda, bir yere değil de farklı bölgelere dağınık olarak yerleştirilmişlerdir.

Fergana olaylarından bir ay sonra 74.000 Ahıskalının Özbekistan'ı terk ettiği belirlenmiştir (Buntürk 2007: 393).

Ahıska Türkleri 1990'lar da dağılmaya başlayan Sovyetler Birliği ile özgürlüklerini kazanmışlardı. Böylece bağımsızlığını kazanmış olan Gürcistan, Ahıska Türkeri'nin vatana dönüşlerini kabul edeceklerini açıklamasına rağmen, bugün dahi bu durum gerçekleşmemiştir. 1992'de Türkiye, Iğdır'a Ahıskalı ailelerden bazılarını yerleştirdi. Ancak bu girişim de ne yazık ki ileriki dönemlerde pek devam ettirilmedi.

1990 SSCB sayımına göre: Özbekistan 105 bin, Kazakistan 50 bin, Kırgızistan 27 bin, Azerbaycan 18 bin, Rusya 10 bin, Gürcistan 2.5 bin Ahıska Türkü vardı. Günümüzde beş yüz bin civarında nüfusa sahip oldukları düşünülen Ahıska Türkeri'nin nüfus dağılımı ise şöyledir: Türkiye 50 bin,

Kazakistan 150 bin, Rusya 70 bin, Azerbaycan 100 bin, Kırgızistan 50 bin, Özbekistan 25 bin, Ukrayna 15 bin, ABD 10 bin. (Seferov & Akış).

Bugün hala bir araya gelemeyip dağınık biçimde yaşamaktadırlar. Buna rağmen dinlerini, dillerini, kültürlerini muhafaza etmeye devam etmektedirler. Sovyetler'in onları başka toplumlar içinde asimile etme çabası boşa çıkmıştır.

Tarihlerine baktığımız Ahıska Türkeri'nin kökenleri ile ilgili bugün hala yanlış yorumlar yapılmaya devam edilmektedir. Özellikle Gürcü ve Rus kaynakları, Ahıskalıların İslamlaşmış Gürcüler olduğu, Türk kökenli olmadıklarını savunmaktadır. Elbette bunlar bir politikanın ürünü olan düşüncelerdir. Bir halkın tarihi köklerine inmek istiyorsak önce konuştuğu dile bakmalıyız. Elde edilen bulgular o halkın kimliğini ele verecektir. Bugün de yüz binlerce konuşuru olan bu Ahıska ağızına baktığımızda Gürcü kökenli kelimelere oldukça az rastlamaktayız (lobiya "fasulye", çarhali "şeker pancarı", hınkal "mantı", lazut "mısır", tuta "kara dut", kotoş "mısır koçanı", çinçari "ısırgan otu"...). Bir konuşuruna rastladığımızda şivenin neredeyse tam olarak Ardahan, Kars şiveleriyle aynılık göstermesi ve kökenlerine inilen sözcüklerin Divanü Lügati't Türk'te verilen birçok Oğuzca sözcük ile eski Kıpçak eserlerindeki Kıpçakça sözcüklerin ciddi bir oranın bugün hala ağızda yer alması Ahıskalılar'ın Türk olduklarına dair kanıt niteliğindedir.

İzvestiya gazetesinin 30 Ocak 1989 sayısında yer alan şu söz sanırım Ahıska Türkleri'nin kimliklerinin tartışılmasının ne denli gereksiz olduğunu göstermiştir: "Bu konuda hiç kimse jürilik yapamaz, yargıçlığı üstlenemez. Her bir millet, her bir vatandaş kendi kökünü, kendi milliyetini kendisi belirler".

3. Merke, Çu ve Karbalta (Ahıska Türkleri)

Orta Asya'nın geniş bozkırları ile eski Türk anayurdu Altaylar'a kadar uzanan geniş bir saha (2.717.300 km²) üzerine kurulmuş olan Kazakistan; batıdan doğuya doğru İdil (Volga) nehrinin aşağı mecrası ve Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarından Doğu Türkistan'a kadar 2.500 km. uzunluğunda ve kuzeyden güneye doğru yaklaşık 1700 km genişliğindedir.

Doğu ve güneydoğusundaki dağlık alan bir tarafa bırakılacak olursa, büyük kısmı ova ve platolardan meydana gelen Kazakistan'ın Asya kıtasının orta kısmında yer alması nedeniyle iklimi, genellikle çok kurak ve şiddetli karasal bir özellik taşır. Kuzeyden güneye doğru kuraklığın artması, toprak ve bitki örtüsünde gözle görünür bir şekilde farklılık oluşturur. Kuzeyde kara

topraklar (çernozem) üzerinde adalar halinde sıralanan küçük orman ve ağaçlıklar ile kaplı bozkır sahası, güneye doğru gittikçe bir çöl manzarasına dönüşür (Yiğit 2001).

Ahıska Türkleri'nin büyük çoğunluğu bugün hala Kazakistan 'da yaşamaktadır. Yaklaşık olarak 170 bin Ahıska Türkü'nün yaşadığı düşünülmektedir. Bunlardan 70 bini Almatı, 70 bin Çimkent, 30 bin ise Cambul'dadır.

Taraz, Tarâz veya Tıraz, önceleri Talas, Jambıl veya Cambul ve Evliya Ata; Kazakistan'ın Jambıl Eyaletinin merkezi olan bir şehirdir. Güney Kazakistan'da, Kırgızistan sınırına yakın olup Talas Nehri üzerindedir. Türkçe'de "merkez" anlamına gelen Merki-Merke, İlk ve Ortaçağ'da Batı Türkleri'nin yaşadığı önemli bir şehirdi. Merke, Orta Çağ'da da Taşkent (Şaş) ve Türkistan üzerinden Taraz'a, buradan da Kulan yoluyla Aspara'ya, daha sonra da Çin'e ulaşan Ana İpek Yolu üzerinde yer almaktaydı. Bugün bir ilçe olmasına rağmen eskiden beri Bişkek-Almata-Taraz yolu kavşağında yer almaktadır ve Güney Kazakistan'ı Kuzey Kazakistan'a buradan da Rusya'ya ve Çin'e bağlamaktadır. Hafif engebeli bir arazide kurulan Merke, Kırgızistan sınırındadır. Fakat günümüzde Taraz ve Almatı gibi iki büyük şehir arasında kaldığından eski canlılığını ve önemini yitirmiştir. Sadece Taşkent ve Türkistan üzerinden gelen ve Almata'ya ulaşan yol kavşağında bulunduğu ve Güney Kazakistan'ın Kırgızistan'a giriş kapısı olduğu için önem arz etmektedir. Merke 'de bugün yaşayan Ahıska Türkleri'nin sayısı ise 10 bin civarındadır.

Güney Kazakistan'da, merkezi Taraz olan Jambıl Oblusu'nda (eyalet), Taraz ile Merke arasında kalan topraklar, İlkçağ'dan bu yana, Talas ve Çu Nehri tarafından sulanır. Geniş bir alanı içine alan ve tarihte Çu Havzası diye bilinen bölge İlk ve Ortaçağ'da Türklerin yoğun olduğu bir yerleşim yeri ve tarım alanıydı. Daha doğudaki Almatı ve Karaganda Oblusu sınırlarında İli Nehri ve Lepsi Çayı'nın döküldüğü Balkaş Gölü'nün de bulunduğu bir tarım havzası olan bu topraklara tarihte Yedi Su Bölgesi denilmektedir (Deniz 2015).

Burası Kazakistan nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerden biridir. Çu Havzası'nın büyük bir bölümünü de bugün Kazaklar'ın yanısıra bölgeye sonradan yerleştirilen Ahıska ve Azerbaycan Türkleri meydana getirmektedir. Kazak resmi kayıtlarında ve halk arasında da tüm bu halklara Türk denilmektedir. Burada yaşayan Ahıska Türkeri'nin sayısının ise 5 bin olduğu bilinmektedir.

Kara-Balta; Kırgızistan'ın Çuy İli'nin Cayıl İlçesindeki şehir. Cayıl İlçesinin merkezi Karabalta Kazakistan sınırına yakın olup Merke'ye 90 km, Bişkek'e ise 60 km mesafededir. 37 bin genel nüfusu olmakla beraber burada yaşayan Ahıskalılar'ın sayısının 3 bin olduğu bilinmektedir.

1944 sürgününden beri hayatlarını bu bölgelerde devam ettiren Ahıska Türkleri yoğun Kazak nüfusuna ve diğer halkların (Rus, Uygur, Balkar, Karaçay, Dugan, Kırgız, Alman, Çeçen, Tacik, Özbek, Dugan, Koreli) varlığına rağmen kültürlerini muhafaza etmektedirler. Onları bu bölgelerde yaşayan diğer etnik unsurlardan ayırt etmek kolayca mümkündür. Tipoloji olarak Anadolu'nun Ardahan ve Kars yöresindeki insanlarıyla ciddi bir benzerlik göstermektedirler. Yemek kültürleri, düğünlerindeki adetler, giyim-kuşamları, İslamiyet'e bağlılıkları, büyüğe olan saygıları gibi Türk-Müslüman geleneklerini de hala yaşatmaları ne denli özlerine sadık kalmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Merke, Çu ve Karabalta'daki Ahıska Türkleri dillerini muhafaza etmeyi başarmış bir halktır. Ancak genç nüfusun söz varlığında çok az da olsa Rusça kelimelerin yer alması ve Rusçanın neredeyse ikinci bir dil olarak kullanılması yaşadıkları coğrafyada Rus dilinin etkili olmasından dolayıdır. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasına rağmen hala Rusça eğitim veren okulların varlığı ve Rus dilinin prestijli dil konumunda olması Ahıska ağızındaki Rusça tesiri açıklamaktadır. Bu dil etkileşimi veya iki dillilik meselesi anlaşılır vaziyette olup Ahıska Türkeri'nin ağız özelliklerini ciddi oranda korumaya devam ettiklerini de belirtmek gerekir. Kültürlerini ve dillerini tüm olumsuz şartlara rağmen korumaları, Rusların yıllardan beri süregelen asimile etme politikasına ne denli direndiklerinin açık kanıtıdır. Ayakta kalma çabalarını da kurdukları derneklerden ve okullarda çocuklarına Türkçe dersleri aldirmalarından anlıyoruz. DATÜB, TİKA ve Yunus Emre Enstitüsünün iş birliği ile bugün bu bölgelerdeki Kazak okullarında Türkçe dersler verilmesi sağlanmaktadır.

Kültürel anlamda genel durumlarının iyi olmasıyla birlikte ekonomik anlamda da durumları iyi seviyededir. Her yerde tutunmayı başaran, azimli ve çalışkan yapıları vardır. Genel olarak nüfusun çoğunluğu geçimini tarım, hayvancılık ve ticaret ile sağlamaktadır. Ayrıca Rusça ve Kazakça 'ya hâkim olmalarından dolayı Türkiye'de Rus turistlerin yoğunluk olarak geldiği Antalya gibi turistik şehirlere sezonluk çalışan olarak gitmektedirler. Ancak bu durum bu bölgelerden Türkiye'ye göçü hızla arttırmaktadır.

Sonuç

Türkiye ile tanışan ve Türkiye’de yaşayan Ahıska Türkleri ile münasebete geçen bu Ahıska Türkeri’nin Türkiye’ye göçü her geçen yıl artmaktadır. Merke, Çu ve Karabalta ilçeleri orta yaş ve yaşlı kesim için ideal bir yaşam alanıyken genç nüfus için Türkiye çok daha cazip bir hal almıştır. Yıllardır kardeşçe yaşadıkları Kazak Türkleri ile genel olarak iyi geçinmelerine rağmen asıl olarak ait oldukları bayrağa ve topraklara gitmek isteyişleri oldukça makul bir istektir. Ancak bu bölgelerden Türkiye’ye göç bu hızla devam ettiği sürece yarım asrı dahi bulmayan bir süreçte bu bölgelerde yaşayan Ahıska Türkeri’nin nüfusu yok olma düzeyine gelecektir.

KAYNAKÇA

- AVŞAR, Z. & TUNÇALP Z. (1994). Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri. Ankara: TBMM Kültür ve Sanat Yayınları.
- BILGE, S. M. (2015). Osmanlı Çağında Kafkasya. Kitabevi Yayınları, 353.
- BROSSET, M. Histoire de la Georgia-1 Partie. S.- Petersburg: 33-34.
- BUNTÜRK, S. (2007). Rus Mücadelesinde Ahıska Türkleri. Ankara: Berikan Yayınevi.
- CONQUEST, R. (1974). Stalins Völker Mord. Wien. 42.
- DENİZ, B. (2008). Batı Göktürklerin Başkenti: Min Bulak.
- DENİZ, B. (2015). Ak Kesene: Çu Havzasında Bir yapı. Bilig, 73.
- ERSÖZ, S. (2013). Türkiye Ahıskalıları Ağzı. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- HACILI, A. Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti. Bakı.
- KIRZIOĞLU, F. (1976). Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi. Ankara: Atatürk Üniversitesi yayınları.
- KURAT, A. N. (1972). İdil Boyu ve Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara. 84.
- SEFEROV, R. & AKIŞ. A. Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türkelrinin Yaşadıkları Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 393.
- TOGAN, Z. V. (1970). Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul. 258.
- YALÇINKAYA, A. (1999). Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliğinde Moskova- Türkler İlişkileri. İstanbul: Beta.
- ZEYREK, Y. (2001). Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri. Ankara.
- ZEYREK, Y. (2006). Ahıska Araştırmaları. Ankara.

MERKE, ÇU AND KARABALTA: AHİSKA TURKS

Elif Aydın Aslan

*Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Contemporary Turkish Languages and Literatures, Master Student*

Abstract: *Meskheta (Ahiska) is an old town within Georgian borders, 15 km far from Turkey, bordering the city of Ardahan, Turkey. The Turks inhabiting there before the 1944 exile are called as Meskhetian (Ahiska) Turks. Many of the exiled Turks are still inhabiting in the regions where they were exiled.*

In this study, we are going to discuss the history and the situation of these Meskhetian Turks currently inhabiting in the Merke, Çu and Karabalta regions of Kirghizstan.

Keywords: *Ahiska Turks, Meskhetian Turks, exile, Çu, Merke, Karabalta*

OSMANLI TARİH YAZICILIĞINDA KRONİKLERİN YERİ

Elif Dervişoğlu

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Tarih, Yüksek Lisans Öğrencisi*

Öz: Osmanlı tarihçiliği XV. yüzyılın ortalarında başlamış ve zaman içerisinde, Menâkıbnâme, Destan, Gazâvatnâme, Tevârih-i Âl-i Osman, Biyografi ve Şehnâme türlerinde eserler kaleme alınmıştır. İlerleyen asırlarda farklı tarih türleri de ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılın başında ilk vakanüvis tayini ile birlikte resmî tarih yazıcılığı başlamıştır. Bununla beraber gayri resmî olarak tarih yazmak geleneği de sürdürülmüştür. Osmanlı tarihinin temel kaynaklarından olan “Vekâyinâme” türü, olayların günü gününe tespit edilip yazılması dolayısıyla “Kronik” olarak da adlandırılmaktadır.

Bu çalışma, günümüz tarih araştırmalarında vazgeçilmez kaynak niteliği taşıyan kroniklerin, Osmanlı tarih yazıcılığındaki yerine ve önemine dâir bir durum incelemesi yapmak amacıyla kaleme alınmıştır. Osmanlı kronikleri ve kroniklerdeki Osmanlı tarih yaklaşımı, bu konuda yapılan araştırmalar çerçevesinde tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Kronikler, Vakânüvis, Tevârih-i Âli Osman

Giriş

Kronikler, Osmanlı tarihyazımı sahasında, araştırmacıların sıklıkla başvurduğu kaynaklardır. Bir diğer başvuru kaynağı olan arşiv belgeleri ile birlikte bu tarihî metinlerden, Osmanlı tarihinin ana kaynakları addolunarak, istifâde edilmeye çalışılır. Kronikler, tarihyazımındaki oldukça büyük ve mühim yerleri dolayısıyla, pek çok araştırmaya konu olmuşlardır. Bununla beraber, bu tür çalışmaların, söz konusu eserlerin nicelik ve çeşitliliğindeki çoklukla kıyaslandığı zaman, kâfi miktarda olmadığı görülecektir.

Bu husûsu, kronikler hakkında bir araştırma çalışması esnâsında müşâhede etmemiz üzerine, konuya dâir bir durum incelemesi, bir tarama, değerlendirme metni yazmak ihtiyacı hâsıl oldu. Zîra bu çerçevedeki hiçbir çalışma, tek başına, araştırmamızın temelindeki soruların cevaplarını karşılayamadı. Bu sebeple, mevcut literatür tarandığında ön plana çıkan

çalışmalardaki dağınık cevapları ve ipuçlarını, belirli bir perspektifle değerlendirmek fikri, araştırmamızın kavramsal çerçevesini belirledi.

Çalışmamız, kronik, kronik yazarlığı, kroniklerin maksat, muhtevâ, neşr ve araştırmalar esnâsında sağlayacakları faydalara dâir sıralı soruların cevaplarını bulmaya çalışmak için hazırlanmıştır. Bu gâye ile yaptığımız araştırmada, ulaşılabilen cevaplar, genel çerçevede ele alınarak, Osmanlı tarihyazımında kroniklerin yeri husûsunda temel kabul edilen noktalara dikkat çekilmek istenmiştir. Yukarıda işaret edilen noktalar tetkik edildiğinde, sorularımızın detayları ortaya çıkacaktır. Şöyle ki: Kronik nedir, niçin yazılmıştır, kronik yazarları eserlerine kaydettikleri hâdiselere dâir bilgileri, haberleri nereden alıyorlardı, kaynakları nelerdi, bilgiler temin edilip yazıldıktan sonra ne oluyordu, kroniklerin içinde ne tür veriler var, onlardan neler öğrenilebilir, tarihî kaynak olarak değerlerini artıran yanları nelerdir, neşr nasıl oluyordu, bu eserler cemiyette muhataplarına nasıl ulaşıyordu, nasıl kullanılırlar, ne tür çalışmalar yaparken kroniklerden faydalanılır ve ne için olmazsa olmazdırlar?

1. Kronikler

Kronik yazarlığı için daha çok edebî kabiliyetiyle tanınmış kişiler veya ilmiyeye mensup vakanüvisler tayin edildiği düşünülmektedir. Bu kişilerin kendi sahalarında sahip oldukları ehliyetin eserlerine aksettiği ifâde edilmektedir. Ayrıca, doğru, tecrübeli ve îtimat edilebilir insanlar olmasına dikkat edilmiştir. Vakanüvisler, dönemlerinin hadiselerini yazmakla birlikte, tarihin sürekliliği açısından, önceki dönemlerin tarihini de tamamlamakla vazifelendirilmişlerdir. Bu sebeple, seleflerinden kalan evrakın yeni tayin olunan vakanüvislere verildiği ifâde edilmektedir (Kütükoğlu, 2012: 458).

Lâkin, bahsedilen bu genel kurala uymayan durumların da olabileceği bilinmelidir. Bazı yazarların, kendilerinden sonra gelenlere ellerindeki bazı bilgileri vermedikleri, kezâ, ayrıca devlet kademelerinden de bazı bilgileri almakta zorlanmış olabilecekleri hatırdta tutulmalıdır.

Resmî kronikçilerin, kendi dönemlerine âit hadiseleri yazarken kullandıkları malzemenin temini hakkında şu şekilde bilgiler mevcuttur:

Kroniğe kaydedilmesi uygun görülen hususların sadâret mektupçusu, beylikçi ve âmedci tarafından reîsülküttâbın izniyle vak'anüvislere haber verilmesi; azil ve tayinlere dâir hususların tahvil ve ruûs kalemlerinden, merasimle ilgili olanların teşrifat kaleminden ilmühaber sûretleriyle bildirilmesi gerekiyordu. Vak'anüvislerden de hadiseleri tahkik etmesi

bekleniyordu. Bazan vükelânın kendilerini gizlice bilgilendirdiği de oluyordu. Ayrıca vak'anüvislerin dış dünyaya ve özellikle Osmanlı Devleti'nin münasebette bulunduğu Avrupa devletlerine dâir hadiselere de yer verebilmeleri için her ay Avrupa'ya dâir olaylardan vak'anüvislerin haberdar edilmesi de arzedilmiştir (Kütükoğlu, 2012: 458).

Kronik yazarları, sözlü kaynakları da kullanmışlardır. Ayrıca, bilhassa kendi şahit oldukları hadiseleri kaydettikleri için eserleri Osmanlı tarih yazıcılığı açısından mühim mevkidedir (İpşirli, 1999: 253). Kronikçilerin, kullandıkları kaynaklardan nakiller yaparken, aynen aktarma, meâlen aktarma veya kaynağını belirtme şeklinde genel bir usûl takip ettikleri ifâde edilmektedir (İpşirli, 1999: 252-253). Meselâ bu noktada, Yahşi Fakih'in Menâkıbnâmesi ile Ahmedî'nin İskendernâmesi'nin Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarına âit bilgi veren kroniklere kaynak olduğu belirtilmektedir (İnalçık, 2015a: 93-94, 106)

Vakanüvislerin, eserlerini, genellikle her yılın başında, padişaha sunulmak üzere sadârete verdikleri ve sonra gerektiği üzerinde düzenlemeler yaptıkları ifâde edilmektedir (Kütükoğlu, 2012: 458). Vakanüvislik hâricinde yazılan kroniklerde ise yazarların devlet tarafından bilgilendirilmediği düşünüldüğünde, tarihlerini daha ziyâde müşâhedelerine, işittiklerine ve okuduklarına dayandırdıkları görülmektedir. Kısaca ifâde etmek gerekirse, Osmanlı tarih yazarlarının metotları, şahit olduklarını yazmak, şahit olmamışsa da kendi dönemi içerisinde duyduklarını yazmak, görmemiş ve duymamışsa da bir öncekinin aktardıklarını yazmak şeklinde ortaya konulabilir. Bu noktada, kendisi görmüş gibi yazanlar olduğu da göz önünde tutulmalıdır.

2. Maksat

Kroniklerin yazılma veya yazdırılma sebepleri düşünüldüğünde, hâdiselerin kaydedilmesi, nakledilmesi, yaşananların gelecek nesillerce bilinmesi arzusu gibi başlıklar öncelikli olarak akla gelmektedir. Görünürdeki sebepler bunlar olmakla birlikte, esâsen bu sebeplerin arka planındaki maksatları tetkik etmek, kroniklerin değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu noktada, Edward Hallett Carr'ın, Tarih Nedir? kitabında, Ortaçağ tarihinin olgularından bahsederken işaret ettiği çerçeveyi hatırlamak faydalı olacaktır:

...tarihinin olguları olarak bildiklerimizin hepsi, bizim için, ... kronik yazarı kuşaklarınca seçilmiştir. ...bilinen olguların neredeyse hepsi, buna

inanana, başka kişilerin de inanmasını isteyenlerce bizim için önceden seçilmiştir ve belki de içlerinde tersine kanıtlar bulabileceğimiz olgular kütlesi geri getirilemeyecek bir biçimde kaybolmuştur. Ortadan kaybolan tarihçiler, yazıcılar ve Kronik Yazarları kuşağının ... eli, temyiz ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde geçmişin kalıbını belirlemiştir (Carr, 2016: 64-65).

Ayrıca yine bu çerçevede, Ahmet Güneş'in "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet (bkz. 2005)" başlıklı makalesi dikkat çekicidir. Güneş, makalesinde, tarihin oluşturulma maksadını, hadiseler ve durumlar arasındaki münâsebeti ve bu noktadaki şartlar örgüsünü tahlil ederek ortaya koymaktadır. Tarih yazıcılığındaki sebeplerin başında gelen, tarihin meşruiyet için kullanılması maksadına açıklık getirmek için, adı geçen makaleden özet hâlinde kısa pasajlar nakletmek isâbetli olacaktır:

Tarihçi ve meşruiyet ilişkisini, tarihin bir vasıta olarak kullanılmasını, ortaya koyması bakımından Osmanlı tarih yazıcılarının, talipleri veya teşvikçilerinin kimliği, çevre yahut ortamları ve bu kapsamda tarihlerini yazma gerekçeleri işlenmeye değerdir. Her türlü âdet, inanç, pratik ve her türlü müessese meşruluğunu büyük ölçüde eskiliğinden alır. Mevcut vekâyinâmelerin yazılış tarihleri ile anlatılan olaylar arasındaki zaman farkı, olayları yeniden biçimlendirerek "işlevsel bir geçmiş" oluşturmayı kolaylaştırıyordu (Güneş, 2005: 8, 19, 20).

Yine bu makalede, kroniklerden de nakiller yapılarak, çeşitli noktalarda temas edilen, tarih yazıcılığında ön ve arka plandaki meşrûiyet sebep ve gerekçeleri şu şekilde ifâde edilmektedir.

Hükümdarların başarılarının ölümsüzleştirilmesi anlayışı, seçkin ve en şerefli sultanlar olarak Osmanlı sultanlarının kabul edilmesi ve bunun için tarih yazılması, hanedanla ilgili hikayelerin düzeltilip açıklanarak kaleme alınması (gereği), seçkinlerin veya muhatap kitle halksa onların faydalanabileceği sade bir üslupla Türkçe eserlerin yazılması (isteği), eserlerin, padişahın talebi veya Osmanlı ocağında yetişenler tarafından sadakat duygusuyla kaleme alınması, yakını, taraftarı yahut takipçisi olunan (veya aynı mensubiyete sahip bulunan) bir şahsın öne çıkarılması, korunması, aklanması, yüceltilmesi ve savunulması (Güneş, 2005: 16-17, 34-35)

Bu noktada, Halil İnalçık'ın ortaya koyduğu şu hüküm cümleleri dikkat çekmektedir:

Âşıkpaşazâde, gâyesinin Osmanlı ailesinin kökenini, yurtlarını, göçlerini ve fetihlerini anlatmak olduğunu söyler. Fakat, onun asıl hedeflerinden biri de

Vefâî halifesi Ede-Balı'nın ve kendi ailesinin, Osmanlı hânedanının ortaya çıkmasında ve kurulmasında nasıl önemli bir rol oynadığını göstermek idi (İnalçık, 2015b: 127).

Meşruiyet hem genel hem de özel amaçlar taşıyabilmektedir. Devletin, hanedanın, bir şahsın veya bir grubun meşruiyeti gibi. Bu ameliye, dönemin etkin ya da baskın öğeleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Geleneksel toplumlarda, dinsel öğeler ya da yorumlar vurgulanmaya değerdir. Oğuz şeceresi Osmanlıların dünyevi saltanat iddiasını meşrulaştırmıştı. Dönemin bağlamı ve devletin niteliği gereği, dünyevi olduğu kadar ilahi meşruiyete de ihtiyaç duydular. İlgili hikayelerde rüya motifini bulmak doğaldır. Osman Gazi'nin gerçekte böyle bir rüya görüp görmediği bir yana, tarih yazıcılığı açısından, aslında, öncelikle, Osman Gazi'nin kutlu rüya görebilecek vasıfta iyi hâl sahibi bir zat olduğu vurgulanmış, Osmanoğullarının bir dünya devleti kuracakları öngörülmüş ve bunun meşru(i) zemini hazırlanmıştı (Güneş, 2005: 18, 21, 24).

Bunlara ilâve olarak, kronik yazarlarını himâye eden veya eserin yazılmasını isteyen kimselerin istekleri, cemiyetin temâyülü ve bir kamuoyu oluşturmak ya da kamuoyunu etkilemek, Âşıkpaşazâde'nin eserindeki gibi⁷, bir okur kitlesine sunulmak maksatları da kroniklerin yazılması veya yazdırılmasının sebepleri arasında zikredilmektedir. Kroniklerin sunuldukları mevki ile sunulan kişi, kroniklerin yapısı açısından oldukça mühimdir. Ayrıca, bir iç siyaset malzemesi olarak, meselâ, daha önceki bir padişah veya devlet adamına muhalefet yahut onun müdafaası için kullanılabilirdi de değerlendirilmektedir. Netîce îtibâriyle, mevcut meselelerin çözülmesi veya geçiştirilmesi için tarihe müracaat edildiği ifâde edilmektedir (Güneş, 2005: 8-9, 17, 31-32, 42, 45).

3. Muhtevâ

Kroniklerin muhtevâsına ve usûlüne dâir bilgilere temas edilmek istendiği noktada; "Kroniklerin içinde ne tür veriler var, onlardan neler öğrenilebilir, tarihî kaynak olarak değerlerini artıran yanları nelerdir?" gibi soruların

⁷ Ben fakir, İstanbul'da her şeyden elimi çekmiş olarak oturmuş, dua ile meşguldüm. Bir aralık azizlerden birkaç kişi Osmanlı Hanedanının tarihinden ve menkıbelerinden bahsettiler. Benden de sordular. Ben fakir dahi cevap verip dedim ki: "Orhan Gazi'nin imamı olan İshak Fakı'nın oğlu Yahşi Fakı'da Osmanlı Hanedanı menkıbelerini Bayazıd Han zamanına kadar yazılmış buldum. Bilip işittiklerimden, bazı hallerinden ve menkıbelerinden kısaltıp yazdım." (Bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 2014: 13).

cevaplarını tetkik etmek isâbetli olacaktır.

Osmanlı tarih yazıcılığının ilk kaynaklarından biri olan Saray Takvimleri'nin, kısa metinler manzûmesi şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Saray takvimlerinde, Hazreti Adem'den itibaren peygamberlerin ve Abbasi halifelerinin kronolojik listeleri, Selçuklu, Osmanlı ve Karaman hânedanlarının mühim hadiseleri, içinde bulunulan yıl hakkında kehânetler, rüya tabiri esasları, astronomik ve astrolojik bölümlerin mevcut olduğu belirtilmektedir. Selimnâmeler/Süleymannâmeler, isimleriyle müsemmâ, padişahların şehzadelik ve saltanat yıllarının anlatıldığı müstakil eserlerdir. Genel olarak kronoloji ağırlıklı olan Tevârih-i Âl-i Osman türü eserler ise, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, yazarın bulunduğu zamana kadar gelen ve Osmanlı'yı konu edinen eserlerdir. Osmanlı'nın anlatıldığı bölüm haricinde, İstanbul ve Ayasofya tarihi kısımları da öne çıkmaktadır. İstanbul'un fethi sonrasında ise bu bölümler, fethi dâir anlatımlara dönüşmüştür. Bu eserlerde, sonradan ilâve ve çıkarmalar yapıldığı ifade edilmektedir. Kronik tarzı eserlerin detaylı muhtevâ bilgileri mevcuttur. Yazarların, eserlerinin muhtevâsını, Sebeb-i te'lif-i kitâb başlığı altında anlattıkları görülmektedir (Adalıoğlu, 1999: 287-288-289-290). Anonim Tevârih-i Âl-i Osman türü eserler, muhteviyat açısından çeşitlilik gösteren fakat esasta birbirine bağlı olan, popüler tarihler olarak nitelendirilmektedir (Menage, 1978: 231).

Bu noktada, eserlerin genel muhtevâsına dâir bilgilere temas edilebilir. Kroniklerin muhtevâ bilgileri, eserde, Sebeb-i te'lif-i kitâb bahsi dışında, Mukaddime veya Münderecât fihristi kısımlarında da görülebilir. Padişahların siyasî ve askerî faaliyetleriyle birlikte, ilmî, dinî, sağlık ve sosyal gâyelerle yaptırıldıkları kurumları ve diğer olayları kronolojik olarak anlatan Tevârih-i Âl-i Osmanlar (Öztürk, 1999: 258) ile idarî, siyasî, sosyal, askerî hâdisat ve benzeri bilgileri muhtevâ kronikler haricinde, yukarıda da temas edildiği üzere, kroniklerden pek çok farklı tür bilgiye ulaşmak mümkündür. Teşkilat tarihleri, biyografik eserler, tarihî coğrafya, seyahatnâme, şehir tarihleri, gaza-fetih-zafernâmeler gibi tarihî metinler, isimlerinin işaret etmiş olduğu muhtevâyı taşırlar. Tarih ilmi ve felsefesine dâir bilgiler veren kronikler de mevcuttur. Tenkit usûlünce yazabilen kronikçiler⁸ de görülmektedir. Kroniklere hâl tercümeleme eklenmeye başlayınca, biyografik bir içerik kazanmaya başladıkları belirtilmektedir. Esasında hâl tercümeleme öncesinde de kroniklerde biyografik bilgiler bulunduğu dikkat

⁸ "Genel olarak Anonim Tevârih, yönetimi eleştiren kısımlarda diğerlerine göre daha ayrıntılıdır." (İnalçık, 2015a: 96).

çekilmektedir. Meselâ, Aşıkpaşazâde'nin eseri, biyografi bentlerinin yer aldığı ilk Osmanlı tarihi olarak da nitelendirilmektedir. Müstakil biyografi eserlerinden başka, vekâyinâmelerdeki biyografi ve vefeyât kısımları ile ayrıca şuarâ tezkireleri de bu noktada ele alınmaktadır (Emecen, 1999: 84-85-86). Rûznâmelerde, padişahın hayatıyla ilgili, saray içi veya dışı faaliyetlerine dâir bilgilerin yer aldığı ifâde edilmektedir. Saray hayatı, tayin, azil, sürgün, yangın, deprem, doğum, ölüm gibi olaylar, politik gelişmeler ile merasimlerden bahsedilmektedir. Bu bilgileri dönemin başka tarih eserlerinde de bulmak mümkün olmakla birlikte, rûznâmelerin, hâdisâtın içerisine nüfûz etmeleri dolayısıyla daha detaylı ve mühim bilgiler ihtivâ ettiklerine dikkat çekilmektedir. Padişahın şahsî ilgi sahaları ve İstanbul şehir tarihiyle alâkalı bilgiler de bu eserlerden takip edilebilir (Sarcaoğlu, 2012: 279). Gazavatnâmelerin muhtevası ise konularına göre, bir padişahın, vezir ya da kumandanların veyahut belli bir yerin-kalenin fethinin anlatıldığı eserler olarak özetlenmektedir (Erkan, 2012: 439). XVII. yüzyılda, eserleriyle Kâtip Çelebi'nin, Osmanlı tarihçiliğinde muhtevâ ve meseleleri ele alış şekli açısından dönüm noktası olduğu ifâde edilmektedir. Müellif, tarih, terâcim, bibliyografi, oto-biyografi, tarihî coğrafya ve atlas konularında kaleme aldığı eserleriyle tarih yazıcılığı sahasında mümtaz bir yere sahiptir (İpşirli, 1999: 250).

Osmanlı tarih literatürüne dâir Mehmet İpşirli'nin şu değerlendirmeleri de muhtevâ noktasında dikkat çekicidir:

Bu literatür hemen her bakımdan Osmanlı devrinin aynası durumundadır. Nitekim bu sâyede kuruluştan yıkılışa kadar yöneticilere ve topluma hâkim olan zihniyeti; toplumu meşgul eden hususları, kullanılan resmî ve hususî dilin geçirdiği safhaları açıkça takip edebiliyoruz. Bir misal vermek gerekirse, kuruluş devrindeki fetih ve gaza ruhu ve bunun dayandığı temeller; yükselmeyi hazırlayan sebepler, bu dönemde müesseselerin işleyişi; duraklama ve gerilemenin sebepleri, yöneticilerin kurtuluş yolları aramaları ve önerdikleri çareler; XIX. yüzyılda Batı modelinin benimsenmesi sırasındaki yanlışlıklar ve kısır döngü ile nihayet devletin tasfiyesini kendine has ruh hali içerisinde, tarih telifatından takip etmek mümkün olmaktadır (İpşirli, 1999: 254).

4. Neşr

“Kroniklerin neşri” noktasına, yani bu eserlerin cemiyette muhâtaplarına nasıl ulaştığı husûsundaki sorulara, resmî kronikler bir miktar ayrı tutularak

cevap verilebilir. Eserlerin, genel olarak, hem yazarların az çok tanıdığı küçük okur gruplarını bilgilendirmek için, hem de (yukarıda da bahsedildiği üzere) büyük ve anonim bir okur kitlesine sunulmak için, yani bir nevi yayımlanmak maksadıyla yazıldığı ifade edilmektedir. Matbaanın kullanımının sınırlı olduğu dönemler için bir eserin yayımlanmasının, yazarların bir araya gelip eserlerini birbirlerine okumaları veya göstermeleri şeklinde olduğu, bu edebî toplantılarda kişilerin eserlerini sunmasının, bu eserlerin yayımlanması anlamına geldiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, genelde bir nüshanın da yazarı himâye eden veya eserin takdim edileceği şahıs için hazırlandığı ve bu kişinin yazara hediye vermesinin beklendiği, zira yazarın emeğinin karşılığını alabilmesinin bu şekilde mümkün olduğu düşünülmektedir (Faroqhi, 2003: 210).

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı tarih yazıcılığında kroniklerin yeri, bir tebliğ metni sınırları içerisinde, incelenmeye çalışıldı. Şüphesiz, konu pek çok yönden ele alınarak farklı değerlendirmeler yapılabilir. Giriş bölümünde temas edilen sorulara, belirli başlıklar altında cevaplar verilmeye gayret edildi. Bu başlıkların kapsamına girmeyen son üç sorunun cevapları ise, araştırmada kroniklere dâir edinilen bilgiler çerçevesinde, aynı zamanda sonuç olarak, değerlendirilmeye çalışılacaktır. Kronikler nasıl kullanılır, ne tür çalışmalar yaparken kroniklerden faydalanılır ve ne için olmazsa olmazdırlar?

Yapılacak araştırmanın kapsamına göre, kroniklerin farklı kullanım şekilleri olabilmektedir. Bu durum, tarih araştırmacısının çalıştığı döneme veya konuya göre farklılık arz eder. Meselâ, Klasik dönem çalışılıyorsa, o dönemin eserlerine ağırlık verilmesi beklenir. Fakat müstakil bir konu çalışılıyorsa böyle bir sınırlandırma yapılmayabilir. Bu bağlamda araştırmacılar, Osmanlı tarihyazımına dâir kaleme alınan araştırma eserlerinden, dönemin veya konunun kaynakları hakkında bilgi edinebilmektedirler. Kroniklerin kendi fihrist veya konu başlıkları da aranılan meselenin bulunmasında kolaylık sağlamaktadır. Transkribe edilmiş kronik metinleri veyahut bu eserlerin fihrist ile dizin kısımları da aranılan konunun yeri hususunda araştırmacılara yol gösterici olabilmektedir.

Kronikleri kullanırken, ayrıca bir husûsa dikkat etmek lâzımdır ki bu aynı zamanda metodolojinin bir gereğidir. Tarih araştırmacısının, eline geçen diğer verilere uyguladığı gibi, kroniklerdeki bilgileri de çapraz sorgulamalara tâbi tutması ve farklı ana kaynaklardan teyit etmesi beklenir. Bir araştırma

yaparken, sadece tek bir kaynak grubuna dayanılması veya söz konusu eserlere kutsiyet atfedilmesi durumunun, çalışmanın eksik kalmasına sebebiyet vereceği göz önünde tutulmalıdır.

Eğer aranan bilgiye, transkribe edilmiş bir metinde ulaşılmışsa, alınacak cümlelerin orijinal kaynaktan teyit edilmesi isâbetli olacaktır. Böylece, transkripsiyonda yapılmış hataların tekrarlanmasının önüne geçilir. Bununla birlikte, başvuru kroniğin, sahasında kabul edilmiş bir edisyon kritiği yapılmışsa eğer, daha güvenilir bir nüsha ortaya çıkmış demektir. Zîra kroniğin farklı nüsha ve parçalarının karşılaştırılmasıyla yapılan bir çalışma olan edisyon kritikten maksat, eseri aslına en uygun şekilde yayına hazırlamaktır. Dolayısıyla edisyon kritik, kroniğin ulaşılabilecek orijinal hâliinden daha sağlıklı olacaktır. Karşılaştırmalı metin eleştirisiyle yeniden inşa edilen eser, telâfi, teyit, tamamlamalar vs. ile müellifin tam olarak ortaya çıkardığı şekle getirilmeye çalışılmıştır. Bu şekliyle edisyon kritik, araştırmacıların asıl kullanacağı metin hâline gelmiş demektir. Ayrıca, kronikleri belirli bir maksat için kullanmak hâricinde, çalışılan dönemi ele alan kronikleri okumak, tarih araştırmacısına farklı bir perspektif kazandıracaktır. Hatta bunun üzerine, söz konusu eseri, aslından okumak da ilâve edilirse, çok daha verimli netîcelere ulaşılabilir.

Ne tür çalışmalar yaparken kroniklerden faydalanılacağı meselesi, “Muhtevâ” başlığı altındaki bilgiler ışığında, detaylı olarak değerlendirilebilir. Genel çerçevede ise vakanüvis kronikleri üzerinden bakıldığında, daha ziyâde devlet merkezli işler, bürokrasi, devlet çevresinde odaklanmış hâdiselerle ilgili konular olarak düşünülebilir. Diğer taraftan, böyle bir sınırlama yapılmadığında ise kroniklerin çeşitliliğine bakılarak, Osmanlı tarihinin her saha ve noktasında kullanılabileceği görülecektir. Günlük hayata dâir de kullanılabilir, zîra bu konuda pek çok ipucu veren kronikler vardır. Müellif, müşâhedelerini aktardığında, başka kaynaklarda rastlanılmayan unsurlara temas edebilir. Kronik yazarlarının, eserlerine, zaman zaman şahsi değerlendirmelerini de aksettirdikleri görülür. Bu değerlendirmeler, bazı noktalarda, vakaların yazılmasından daha mühim bir hâle gelir. Çünkü müellifin bakış açısı ve temsil ettiği grupların yâhut dönemin zihniyetine dâir ipuçları bu satırlardan çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla, tarihyazımındaki en ehemmiyetli hususlardan biri kabul edilen, zihniyeti olabildiğince yakalayabilmek, zihniyetin ne olduğunu görebilmek, bu değerlendirmeler sâyesinde mümkün olabilmektedir. Netîce îtibâriyle kronikler, Osmanlı tarihyazımı için olmazsa olmaz mesâbesindedirler.

KAYNAKÇA

Kitap

- Afyoncu, E. (2016). Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi. (2014). (Haz. Atsız). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ayverdi, İ. (2005). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. C. 2. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Carr, E. H. (2016). Tarih Nedir? (Çev. Misket Gizem Gürtürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Faroqhi, S. (2003). Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? (Çev. Zeynep Altok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2014). Tarih Araştırmalarında Usûl. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Makale / Bildiri

- Adalıoğlu, H. H. (1999). Osmanlı Tarih Yazıcılığında Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Geleneği. Osmanlı, 8: 286-292.
- Emecen, F. M. (1999). Osmanlı Kronikleri ve Biyografi. İslâm Araştırmaları Dergisi, 3: 83-90.
- Erkan, M. (2012). Gazavatnâme. DİA, 13: 439-440.
- Güneş, A. (2005). Tarih, Tarihçi ve Meşruyet. OTAM, 17.
- İnalçık, H. (2015a). Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu. Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz). 93-117.
- İnalçık, H. (2015b). Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı? Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz). 119-145.
- İpşirli, M. (1999). Osmanlı Tarih Yazıcılığı. Osmanlı, 8: 247-256.
- Kütükoğlu, B. (2012). Vak'anüvis. DİA, 42: 457-461.
- Menage, V. L. (1978). Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı. Tarih Enstitüsü Dergisi, 9: 227-240.
- Özcan, A. (2013 Bahar). Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 1: 271-293.
- Öztürk, N. (1999). Osmanlılar'da Tarih Yazıcılığı Üzerine. Osmanlı, 8: 257-261.
- Sarıcaoğlu, F. (2012). Rûznâme. DİA, 35: 278-281.
- Severcan, Ş. (1999). Süleymannâmeler. Osmanlı, 8: 301-317.

THE PLACE OF CHRONICLES IN OTTOMAN HISTORIOGRAPHY

Elif Dervişoğlu

*Ordu University, Turkey
History, Master Student*

Abstract: *It is uncertain when Ottoman historiography first began. In time, works in genres such as Menâqıbnâme, Destan, Gazâvatnâme, Tevârih-i Âl-i Osman, biography, and Şehnâme began to appear, which were followed by other genres. The appointment of the first state chronicler is regarded as the beginning of official historiography in Ottoman lands. However, the tradition of passing down non-official records of history continued. The genre of “Vekâyinâme”, one of the principle sources of Ottoman history, is also called “Kronik” (chronicle) for identifying and recording daily events.*

This paper examines the place and importance of chronicles in Ottoman historiography, essential sources of modern-day historical studies. It aims to analyse Ottoman chronicles and their approach to history within the framework of research carried out on this subject.

Keywords: *Ottoman history, chronicles, chronicler, Tevârih-i Âli Osman*

TRABZON AYASOFYA KİLİSESİ'NDEKİ SELÇUKLU ETKİLERİ

Fatih Kamçı

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Sanat Tarihi, Yüksek Lisans Öğrencisi*

Öz: Anadolu coğrafyası binlerce yıl boyunca farklı kavimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu kavimler dolayısıyla farklı kültürleri de beraberinde getirmiş olup birbirleriyle sürekli kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Özellikle Anadolu'ya girişi sağlayıp burada kalıcı olduklarını hissettiren Türkler ve Bizanslılar arasında bu kültür alışverişi farklı boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki hem Bizans yapılarında hem de Selçuklu ve daha sonrasında Osmanlı yapılarında bu etkileşimi ortaya seren farklı izler günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin Trabzon Ayasofya Kilisesi (Cami) üzerinde bulunan süsleme ve sütun başlıklarındaki plastik bezemelerin Selçuklu etkili olduğu açıkça ortadadır. Bu çalışmada Selçuklu ve Bizans etkileşimleri Trabzon Ayasofya'sı örneğiyle anlatılıp oluşum aşamalarına ve nedenlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Bizans, Trabzon Ayasofya'sı, Mimari, Süsleme

Giriş

Türkler 1064 yılındaki Ani savaşıyla ilk kez Anadolu'ya girmişler ve yakın komşuları olan Bizanslılar ile etkileşimleri başlamıştır. Bu zamandan sonra bu etkileşim 1453 yılına kadar hiç kesilmemiş ve birçok alanda birbiriyle kültür alışverişi yapmışlardır.

Bunun en kalıcı ve günümüzde gözlemlenebilir olan bölümü mimari alanda olmuştur. Bu bakımdan Bizanslıların Selçuklular üzerindeki etkisi tartışılmaz olup cami planlarından, mimari öğelere kadar birçok unsuru komşularından almışlardır. Selçuklular Bizans'ı plan olarak etkileyememiş olsa da mimari bezeme ve el sanatları alanında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Özellikle Bizans'ın seramik, kumaş ve fildişi işçiliğinde ve taş kabarmalarında görülen kartal motifi 13. yüzyıla kadar tek başlı iken bu yüzyıldan sonra çift başlı olarak işlenmiştir. Bunun dışında önemli bir alanda insan figürleridir. Örnek olarak bazı Bizans keramiklerinde, bağdaş kurmuş

oturur şekilde elinde bir gül ya da silah tutan figürler görülmektedir. Ayrıca mimari bezeme alanındaki taş süslemeler bu etkiyi daha da kuvvetlendirir.

Çalışmamızda, bu konuya güzel bir örnek olan Trabzon Ayasofya Kilisesi'nde bulunan Selçuklu etkili bezeme unsurları örneklerle beraber açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Trabzon Ayasofya Kilisesi

Trabzon Ayasofya'sı eski şehir olarak nitelendirebileceğimiz Ortahisar sur içinden yaklaşık 1.5 km uzaklıkta, batı yönünden şehre giren yolun sağ tarafında bulunmaktadır. Denize bakan yapı topluluğu bir ana kilise, kuzeyindeki daha küçük boyutlu olan ikinci bir kilise ve 1427 yılına tarihlenen (Easmond 2016: 59) yüksek bir çan kulesinden oluşmaktadır. Ana kilise 1238 ve 1263 yılları arasında imparator I. Manuel Komnenos tarafından yaptırılmıştır (Mango 2006: 245).

Bizans İmparatorluğu'nda 1081-1185 yılları arasında hüküm sürmüş olan bu hanedanın son imparatoru olan Andronikos Komnenos'un (1183-1185) ayaklanan halk tarafından tahttan indirilip yerine II. İsaakios Angelos'un geçmesiyle hükümlerlikleri son bulmuştur. II.İsaakios Angelos tahta geçtikten sonra Andronikos Komnenos ve oğlu Manuel'i öldürmüştür. Manuel'in hapsedilen iki çocuğu Aleksius ve David akrabaları olan Gürcü kraliçesi Tamara tarafından hapisten kaçırılmıştır (Türkan 2003: 18). Daha sonra 13 Nisan 1204 yılında Latinler İstanbul'u istila edip bir Latin devleti kurmuşlardır. İstanbul'dan kaçan asilzadeler ve soylular hakkında desteğiyle farklı bölgelerde Bizans'ın devamı sayılabilecek küçük devletler kurmuşlardır. Bunlardan ilki Lazkaris'in kurduğu İznik'teki devlet olmuştur. Bundan kısa süre sonra da Gürcü kraliçe Tamara'nın desteği ile Manuel'in oğulları olan Aleksius ve David Trabzon'u ele geçirmiş ve Trabzon devletini kurmuşlardır (Rice 1997: 71).

Üçyüz yılı aşkın bir süre kilise olarak kullanılan yapı Evliya Çelebi'nin kaydına göre 1577'de camiye çevrilmiştir. Bundan sonra uzun süre cami olarak kullanılmış, 1864 yılında Rıza Efendi'nin başlılarıyla tamir ettirilmiştir. Rus işgali sırasında (1916-1917) bir depo ve hastane olarak işlevini sürdürmüş ve bu sırada Rus arkeolog F. I. Uspensky tarafından, bina çevresinde kazılar yapılmış ve fresklerin bir kısmı gün yüzüne çıkarılmıştır. Son olarak da 1958-1962 yıllarında bina Edinburgh Üniversitesi tarafından restore edilmiş ve Vakıflar Müdürlüğü bütün fresklerini temizleyip ortaya çıkarmıştır (Köse 2010:174) (Res.1). Bu tarihten sonra 28 Haziran 2013 yılına kadar müze olarak

kullanılan yapı o tarihten itibaren tekrar cami olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kapalı Yunan haçı planında ele alınmış kilisenin esas mekanı, dört sütun üzerine oturan yüksek kasnaklı geleneksel Bizans kubbesiyle örtülmektedir. Kubbe kasnağı onikigen olup her kenarına İsa'nın oniki havarisinden biri resmedilmiştir. Yapıya kuzey, güney ve batı cephelerde dışarı taşırılmış şekilde ele alınmış eyvan tarzındaki bölümlerde bulunan birer kapı ile girilmektedir. Doğu cephesinde dışarı taşırılmış şekilde işlenmiş, ortadaki beş köşeli yanlardakiler yarım yuvarlak formda üç adet apsis bulunmaktadır. Ana apsinin önüne yerleştirilmiş iki ayak ile de yan apsisler pastophorion hücreleri haline getirilmiştir. Kilisenin ana girişini oluşturan batı cephede bulunan narteks kısmı üç bölümlü olup yanlar beşik tonozla orta kısım ise çapraz tonozla örtülmüştür.

Kilisenin en dikkat çekici özelliklerinden biri ise süslemeleridir. Günümüzde bir kısmı hasar görmüş ve dökülmüş olsa da apsisler, kubbe, kubbe geçişleri, duvarlar, girişler ve narteks kısmının tamamının fresklerle kaplı olduğu kalan izlerden belli olmaktadır. Bu fresklerden elliye yakını tanımlanabilecek durumdadır.⁹ D.Talbot Rice göre 13. yüzyıl sonları ya da 14. yüzyıl başlarına ait olan freskler "Bizans Rönesans'ını" yansıtmaktadırlar (Rice 1968: 73)¹⁰

Freskler dışında yer döşemeleri ve özellikle dışa taşırılmış eyvanvari girişlerin üzerinde bulunan kabartmalar, silmeler ve frizler yapıyı özgün hale getiren önemli süslemeleri barındırırlar. Bu süslemelerin farklı stilleri ve uygulamaları bunların Bizans dışında bir kültürün etkisinin ürünü olduğunu göstermektedir. Özellikle Bizans mimarisinin tanınmış bir örneği olmasına karşın üzerindeki Selçuklu etkileri şaşırtıcı derecede çoktur. Mukarnaslı nişleri Selçuklu cami ve kervansaraylarında görülen türdendir. Etkileşimin

⁹ Ayasofya'daki freskler stil ve ikonografik özellikleri bakımından büyük önem arz etmektedirler. Renklendirme iyi olmamasına karşın önceki dönemlerle karşılaştırıldığında büyük gelişme göstermiştir. Tam boydaki figürlerin ve sahnelerin arkasında koyu renkli loş gölgelendirme, fırtınalı gökyüzü, sarı-kahverengi, gri ve koyu yeşil arka planlar bulunmaktadır. Derinlik ve boşluk anlamında genel bir anlayış vardır ve modellemede muhtemelen batı etkisinin bir sonucu olarak kesin belli ölçütlere uyulmuştur.

¹⁰ Bizans Rönesansı; 1261'de şehrin Latinlerden geri alınmasıyla başlayan ve 1453'te biten Paleologos hanedanı döneminde yaşanan Bizans'ın ekonomik ve sanatsal olarak kendini sınırlı da olsa yenilediği döneme tarihçilerin verdiği addır. Bu dönemde hem ekonomik yapı ve İtalyan devletleriyle ticari ilişkiler yeniden canlanmış, hem de katı Hıristiyan tutuculuğu göreceli olarak kırılıp özellikle mozaik sanatında daha özgür ve din dışı figüratif çalışmalar yapılmıştır. Kariye Müzesi mozaikleri bu dönemin başyapıtı olarak kabul edilir.

ötesinde, kilisenin yapımında Türk ustaların çalışmış olabileceği dahi iddia edilmiştir (Umar 2000: 125).

2. Trabzon Ayasofyasında Selçuklu Etkileri

Trabzon Ayasofya'sı esasında bir Bizans yapısı olmasına karşın dış süslemeleri eklektik bir özellik göstermektedir. Bazı bilim adamları Trabzon İmparatorluğu ile Gürcü Krallığı arasındaki akrabalık bağından yola çıkarak bu yapıda bir Gürcü etkisi olduğunu öne sürmektedirler. Fakat bütün unsurları da Gürcü etkili değildir. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun diğer bir komşusu olan Selçuklular ile de sürekli etkileşim içinde olduğu bilinmektedir. Hatta Selçuklular ile Trabzon Rum imparatorluğunun ilk karşılaşması imparatorluğun kuruluş yıllarına kadar dayanmaktadır (Keçiş 2009: 147). Bu sebeple Trabzon Ayasofya kilisesinde Gürcü etkileriyle birlikte Selçuklu etkisi de görmek mümkündür.

Trabzon Ayasofya kilisesindeki bu etkiler plan bazında değil, daha çok bezeme olarak görülmektedir. Batı cephesindeki giriş kısmında 9 adet ve kuzey cephesinde en önemli örnekleri içeren 12 adet taş süsleme ile yanlarında doğu karakterli açık ve koyu renk taşlarla yapılmış süslemeler bunların başlıcalarıdır. Kilisenin içinde ise bordür fresklerinde bu etkileşime dair izler görülür. Etkileşim gösteren 27 parça taş süsleme aynı elden çıkmadığı gibi her birinin tamamen Selçuklu havasını taşıdığı da söylenemez; 15 parça Selçuklu özellikleri gösterirken, karışık üsluptaki öteki parçaların Selçuklu tarzından etkilenmiş yabancı ustalar tarafından yapıldığı söylenebilir. Ancak yapılaş şekillerine bakılınca, bu taş eserlerin, süsledikleri bölümlerle aynı zamanda işlendiği; hepsinin kilise için kullanılan malzemeden yapıldığı ve çok az değişikliğe uğrayarak günümüze geldiğini söylemek mümkündür.

İlk olarak batı cephede bulunan bazı tanıdık motifler göze çarpmaktadırlar. Buradaki impost düzenli sütun başlıklarının üst bölümleri mukarnaslarıyla Türk-Selçuklu tarzındadırlar (Res.2). Aynı cephenin iki yanında bulunan nişlerin üzerindeki silmelerde basit geometrik geçmeler bulunmakta olup çok daha karmaşık Selçuklu motiflerini örnek aldığını söylemek mümkündür (Eyice 1991: 223). Nişlerin mukarnas kavsaraları ise sütun başlıklarındakine göre daha kaliteli olup taş süslemelerde de daha değişik motifler kullanılmıştır. Aynı cephedeki başka bir silmede de ok şeklinde bir motif bulunmaktadır. Anadolu'daki halı dokuyan ustaların motiflerine benzeyen bu motif göçebe bir Türk boyunun simgesi olabilir (Rice 1997: 77). Dokunduğu andan itibaren çok değerli olan bu halılardaki motiflerin taş süslemelere de geçmiş olması muhtemeldir. Buradaki taş süslemelerin dokumalardan

esinlendiğini kabul etsek bile, geri kalan süslerdeki Selçuklu özellikleri, Selçuklu sanatının taş ve ahşap oyma örneklerinden etkilenmiştir.

Selçuklu sanatında sevilerek kullanılan yıldız ve rozet motifleri her iki silmenin batı yüzlerindeki 12 bölümden dördünü süslemektedir (Res.3-4). Aynı motifler kuzey cephedeki silmelerin üzerinde de bulunmaktadır (Res.5). Bütün yıldız ve rozet motifleri birer çerçeve içinde yer almaktadırlar. Bunlar da çoğunlukla, kuvvetli bir Selçuklu üslubuna bağlı olarak, bir daire, çiçek yaprağına benzer bir motif, at nalı gibi bir ilmik ya da beşgenler içine yerleştirilmişlerdir.

Kilisenin güney cephesi en önemli ve en süslü bölümdür, ancak buradaki süslemelerin sadece 3 tanesi Selçuklu etkilidir. Bu taş parçalarının ikisi, taş kabartmaların büyük kısmını çevreleyen kemerin dış kenarlarına yerleştirilmiştir. Birbirine benzeyen bu motiflerin merkezinde altı köşeli yıldız başka bir altı köşeli yıldız formundaki şebekenin içinde yer almaktadır (Res.6). İnce rumi ve kıvrım dallar bu ağ şebekesini oluşturur ve iç içe geçmiş bu motifler birbirini tekrar edip merkezde bulunan 6 köşeli yıldızı ön plana çıkarmaktadır. Kilisenin içinde bulunan “opus sectile” tipindeki yer döşemesinde de aynı motif tekrarlanmıştır (Res.7). Ortadaki motifin daire içine alınması ve dış kısımlarında bulunan arabesk motifler hiç kuşkusuz İslam kaynaklı olduğunu gösterir ve Selçuklu sanatında sıkça görülmektedir. Ayrıca batı tarafta yer alan süslemenin en dış kısmındaki sarmaşık motifleri içinde hayvan motiflerine de yer verilmiştir. O dönemdeki İran seramik ve küçük eserlerinde sıkça rastlanan arabesk ve küçük hayvan motifleri Selçukluda alçı ve ahşap eserlerde de karşımıza çıkmaktadırlar (Rice 1997: 79).

Kilisenin konumuzla ilgili en önemli kısmı kuzey cephesidir. Bu cephede toplamda 12 tane Selçuklu üslubunda süsleme bulunmaktadır. Bunlardan 3 tanesi girişin orta kemerinin üstünde ana süslemeyi oluşturmaktadır. İçlerinden en özenle işlenmiş ve en önemli olanı ortadakidir (Res.8). Buradaki karmaşık geçme şeritler, aralarında 5 köşeli yıldızlar oluşturan kırık geometrik şekillerde yerleştirilmiştir. Bunun benzerlerine Anadolu’daki 13.yüzyıl Selçuklu eserlerinde rastlanmaktadır (Köse 2000: 55). Ortasındaki 8 köşeli yıldız formunun içindeki dolgu düşmüştür. İki yanındaki ile bu taş kabartmanın bir Selçuklu ustası tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Kuzey girişin doğu ucunda bahsettiğimiz taşları çevreleyen kemerin dışında bulunan taş parçası kuşkusuz Selçuklu sanattan esinlenmiş olmakla birlikte, o dönemdeki Selçuklu desenlerinden çok farklı bir görüntü içermektedir (Res.9). Gerçek Selçuklu geçmelerinde görülen olağanüstü uyum ve ahenkten söz

etmek mümkün değildir. Bu da Müslüman olmayan, yabancı üslupla çalışan bir ustanın elinden çıktığı izlenimi vermektedir.

Kuzey girişin batı kemerinin iki yanında daha önce ortasında haç motifi bulunan taş parçaları bulunmaktadır. Ortadaki haç kısmı hemen hemen kaybolmuş olmakla birlikte haçı çevreleyen dış kısım daha iyi durumdadır. Selçuklu özelliği taşıyan bu süslemede ana motif bir lale veya lotus çiçeğinden oluşmaktadır (Res.10). Aynı yerde bulunan yan giriş kemerinin üzerinde başka bir tanıdık motif karşımıza çıkar. Bu bezeme Konya Karatay Medresesi taş kapısı üzerinde de yer almaktadır (Res.11).

Kuzey cephede enteresan bir diğer süsleme ise kuzey duvarın doğu ucunda tek bir parça taş üzerine yapılmış olan silmedir. Üzerinde İslami karakterli bir geçme motifi bulunmaktadır. Benzer süslemelere 13. yüzyıl Selçuklu eserlerinin çoğunda rastlanmaktadır. Örneğin Kayseri Karatay Kervansarayı'nın at nalı şekilli taş kapı kemerinin bordüründe buna benzer bir bezeme mevcuttur (Res.12). Bir diğer örnek olarak Diyarbakır Mesudiye Medresesi'nin süslemeleri verilebilir (Res.13). Kuzey girişin en batısındaki payenin hemen üstünde karışık desenli bir taş bulunmaktadır. Dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu motifin Konya Sırçalı Medrese'nin mihrabındaki sırlı tuğlalardaki motiflerle benzerliği görülmektedir (Köse 2000: 56) (Res.14).

Bir başka ilgi çekici desen de kuzey girişin doğu duvarındaki güney kemerin dibinde yer almaktadır. Bütün yüzeyi kaplayan baklava dilimlerinin bir tarafında yuvarlak bir desen varken diğer tarafında ışınal bir desen yer almaktadır (Res.15). Esasında Orta Asya kökenli olan bu desenin 13. yüzyıl İran seramiklerinde ve erken Türk kumaşlarında örneklerini görmek mümkündür (Rice 1997: 83).

Kuzey cephedeki başka bir taş süsleme ise ortasında rozet motifi bulunmaması dışında Kayseri Sultan Han'ın mescidindeki kemerlerde bulunan süslemelerle çok büyük benzerlik göstermektedir (Res.16). Bugün orta apsisin içine yerleştirilmiş olan ancak orijinal yerinin orası olmadığı bariz şekilde belli olan başka bir süsleme de yine Sultan Han'ın kemerlerinde görülen geçmelerin benzerini oluşturmaktadır (Res.17). Bu benzerlikler eserlerin, Sultan Han'ın inşasında da çalışmış bir usta tarafından bezenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç

Selçukluların Anadolu'ya girdikleri ilk dönemlerden beri yakın komşuları olan Bizanslılar ile kültürel ve sanatsal etkileşimleri olmuştur. Ancak bu konu

bir bozkır toplumu olan Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde, çadırlarında yaşayan ve hiçbir sanatsal gelişim içinde olmaksızın sadece gördüklerini taklit eden bir toplum olduğunu göstermemektedir. Anadolu'ya ilk gelen Türk topluluğu olan Selçuklular komşuları olan Bizanslılardan etkilenmiş ancak Bizanslıları da aynı şekilde etkilemişlerdir. Selçuklu mimarisinin Anadolu'nun Hıristiyan mimarisinden etkilenmesinin başlıca örnekleri Selçuklu cami tipolojisinde "Bazilikal planlı camiler" içerisinde değerlendirilen bir grupta karşımıza çıkar. Bir diğer örnekte olarak da Anadolu mescitlerinde uygulanmaya başlanan, Bizans mimarlığının asıl öğelerinden olan ve Ortaçağ Anadolu Türk mimarlığında sıkça kullanılan pandantif verilebilir.

Her ne kadar Selçuklular Bizanslıları mimaride plan olarak etkilememiş olsa da figüratif alanda etkileşim tek yönlü olmamıştır. Selçuklu etkisiyle Bizans sanatına giren bazı figüratif öğeler de bulunmaktadır. Bizans'ın seramik, kumaş ve fildişi işçiliğinde ve taş kabarmalarında görülen kartal motifi 13. yüzyıla kadar tek başlı iken bu yüzyıldan sonra çift başlı olarak işlenmiştir. Bizans çift başlı kartallarındaki Selçuklu stillerinde daha çok kumaş sahasında görülmektedir. Selçuk sanatında arma, hâkimiyet aydınlık sembolü, koruyucu amaçlarla kullanılan çift başlı kartal motifi Bizans'ta aynı amaçla kullanılmıştır. Bizans sanatında bazı örneklerde figüratif unsurlar içinde insan başlı, kuş gövdeli tasvirler, tamamen Selçuklu stilinde görülür. Sıratlı ve Lüster tekniğinde işlenmiş bu harpillerin en tipik stili Chersonese'de sgraffitoya uygulanmıştır. Bizans seramiklerinde Selçuklu etkili bir diğer figür ise insan figürüdür. "Leningrad Hermitage müzesinde ve Chersonese'den getirilen tabakta Türk tipi bağdaş kurmuş figür, desenli bir kaftan giymiş ve elinde bir kadeh ve ya bitki tutmaktadır. Koldaki tirazda neshi yazı seçilir, bunlar tamamen İran ve Anadolu Selçuklu figüratif yapılarıdır. Bizans sanatında imparatorluk ve kudret, kuvvet sembolü olan aslan, av hayvanları ve hayvan mücadele sahnelerinde de Selçuklu etkisini görmekteyiz. Aslan, Selçuklu sanatında taş, alçı, ahşap, çini malzeme üzerinde görülen bir figürdür ve hayvan mücadele sahnelerinde aslanın hâkimiyet durumunda verildiği astro-mitolojik sahnelerde yine Selçuklu etkilidir. Bundan başka Bizans tabaklarında tavşan, tilki, aslan, oğlak gibi çeşitli av hayvanlarına ait figürlerinde 11.-13. yüz yıllarda Selçuklu etkisiyle Bizans sanatına tesir ettiğini bilinmektedir (Sarıca 2007:124). Dolayısıyla Selçuklular süreciyle beraber bu sanatın Anadolu'da görülmesi Bizans'a etki ettiği, bir yaklaşım olarak ele alınması mümkün gözükmemektedir.

Bu bilgiler ışığında asıl konumuz olan Trabzon'daki Ayasofya Kilisesinde bulunan Selçuklu ve İslam etkili bezemelerin orada bulunmasına

şaşırlmamalıdır. Bu yönüyle de Trabzon Ayasofya kilisesinin ünik bir eser olmaktan çıkarak, Bizans sanatı içinde birçok yapıda bu tür bezemeleri görmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz

KAYNAKÇA

- Eastmond, A. (2016). Byzantium's Other Empire. İstanbul: Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi Yayınları
- Eyice, S. (1991). Türk İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C.IV: 223
- Kalın, A., Yılmaz, D. (2012). A Study on Visibility Analysis of Urban Landmarks: The Case of Hagia Sophia in Trabzon. Mimarlık Fakültesi Dergisi. XXIX/1:247
- Keçiş, M. (2009). Trabzon Rum İmparatorluğunun kuruluşunda Çevreyle olan ilişkileri. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 147
- Köse, İ. (2000). 4000 Yıllık Mirasın Kutsal İzleri: Ayasofya. Ankara: Akademi Pazarlama İthalat
- Köse, İ. (2010). Hagia Sophia in Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 174
- Mango, C. (2006). Bizans Mimarisi. (Çev. Mine Kadiroğlu). Ankara: Simurg Yayınları
- Rice, T. (1997). Bir Tutkudur Trabzon (Ed. İ. Gündoğ Kayaoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Sarıca, M. (2007). Batı Anadolu'da Selçuklu Bizans Etkileşimi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 122
- Türkan, A. (2003). Trabzon'da Hıristiyanlık Tarihi ve Sümela Manastırı'nın Hıristiyanlıktaki Yeri, Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 18
- Umar, B. (2000). Karadeniz Kapadokyası (Pontos). İstanbul: İnkilap Kitapevi.

THE INFLUENCES OF SELJUK IN HAGIA SOPHIA CHURCH IN TRABZON

Fatih Kamçı

*Ordu University, Turkey
History of Art, Master Student*

Abstract: *Anatolia's geography has been home to different tribes for thousands of years. Because these tribes brought together different cultures and exchanged cultures with each other. This cultural change has reached different dimensions, especially between the Turks and Byzantines who entered Anatolia. So much so that Byzantine structures and Seljuk and Ottoman structures later emerged, this interaction has reached different traces. For example, it is obvious that the decorations and plastic decorations in the column capitals on the Hagia Sophia church (mosque) were effective in Seljuk art. In this study, Seljuk and Byzantine relations will be explained with Trabzon Hagia Sophia sample and the reasons and stages of formation will be discussed.*

Keywords: *Seljuk, Byzantine, Trabzon Hagia Sophia, Architecture, Decoration*

HOPHOPNAME ÜZERİNDEN AZERBAYCAN TOPLUMUNA BİR BAKIŞ

Furkan Çoban

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: *Hophopname*, Azerbaycan edebiyatının milli şairi Mirze Elekber Sâbir'e aittir. Eser, şairin sağlığında yayınlanmamıştır. Sâbir vefat ettikten sonra sevenleri tarafından 1912 yılında basılmıştır. Sâbir'in sağlığında yayınlanmayan bu eserde Azerbaycan toplumunun sorunlarına değinmiştir. Sâbir, toplumun zayıf ve eksik yönlerini mizahî bir yolla şiirlerinde göstermiş ve tenkit etmiştir. Sâbir, toplum tarafından pek çok kez ağır darbelerle maruz kaldıysa da onlara yüz çevirmek yerine yaralarına merhem olmaya çalışmıştır. İlk şiiri "Şarki Rus" gazetesinde çıkan şairin, asıl ünü "Molla Nasreddin" dergisinde yayımlanan şiirleriyle doğmuştur. *Hophopname* eserinde bulunan şiirlerin çoğu Molla Nasreddin dergisinde yazdığı dönemde kaleme alınmıştır. Şiirlerinin konusunu büsbütün hayattan almış ve bunları hitap ettiği halkın anlayacağı dilde yazmaya çalışmıştır. Şiirlerini değişik mahlaslarla yazan şair en çok "Hophop" mahlasını kullanmıştır. Bu çalışmada Sâbir'in *Hophopname* 'de bulunan şiirleri üzerinden bulunduğu toplumun sorunlarını tespit edeceğim.

Anahtar Kelimeler: *Hophopname*, Mirze Elekber Sâbir, Azerbaycan, Molla Nasreddin, satirik şiir

Giriş

XX. yüzyılın başları, Azerbaycan'da ve bütün Çarlık Rusya'sında büyük hadiselerin boy gösterdiği zamandır. Bakü petrol sanayi nedeniyle süratli bir gelişme göstermiş, kısa zamanda Azerbaycan'ın kültür ve medeniyet merkezi hâline gelmişti. 1905 Rus İhtilali "kavimler hapishanesi" olarak bilinen Çarlık Rusya'da hürriyet güneşini doğurmuş, Türkler ve Müslümanlar arasında siyasi, edebî ve içtimai faaliyetlerin süratle gelişmesini sağlamıştır.¹¹

¹¹ AKPINAR, Y. (1994). Azerî Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul. s. 69.

İşte bu gelişmeler neticesinde Azerbaycan'da matbuat hayatı gelişmeye başlamıştı. 1903'te "Şark-ı Rus" gazetesi, devamında "Füyûzat" ve "Molla Nasreddin" gibi dergiler çıkarılmaya başlanmıştı.

XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı ve matbuatı Azerbaycan Türklerinin millî birliği fikrini, onların kendi devletlerini kurma hakkını ilk defa gündeme getirdi. 19. yüzyıl edebiyatında, Rus mezaliminin ve imparatorluk siyasetinin Ezop diliyle, mizahi şekilde tenkit olunmasına karşılık, bu dönemde artık aynı mezalim açık bir şekilde konuşulur, hatta ona karşı mücadele yolları ve usulleri de aranır olmuştur.¹²

Halkta yavaş yavaş milli uyanış başlamıştı. Eleştirilmeyen Rus siyaseti eleştirilmeye başlanmıştı. Bu mücadelenin en güçlü neferi ise Mirze Elekber Sâbir'di.

1. Mirze Elekber Sabir'in Hayatı

Asıl adı "Elekber Tâhîrzâde" olan şair, 30 Mayıs 1862 yılında Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini mollahanede almıştır. Çocukluğundan itibaren şiire büyük bir ilgi duyuyordu. Seyid Azim Şîrvânî'nin Şamahı'da açtığı Usul-i Cedid mektebinde okurken hocasının da teşvik ve tesiriyle şiirle alakasını geliştirdi. Mükemmel Farsça öğrendi. Bu sıralarda yazdığı şiirler daha çok eski tarzda gazel, kaside ve bazı dini manzumelerden (mersiye, naat) ibaretti.¹³

Sâbir, 21 yaşına gelinceye kadar babasının yanında durmuş, dükkânı işletmiştir. Ancak bu işten bıkan Sâbir, seyahat etme bahanesi ile 1883 yılında evden ayrılır. İki yıl süren seyahatinde şair, Horasan, Nişapur, Sebzivar, Hemedan, Taşkent, Semerkant, Buhara ve Aşkabat'ı gezer. Aşkabat'ta bulunduğu sırada babasının ölüm haberini alır ve Şamahı'ya dönmek zorunda kalır.¹⁴

Eve döndükten sonra babasından kalan dükkânı işletmeye çalışsa da bu işi yürütemez ve dükkânı kapatıp sabun yapıp satan kardeşinin yanına gider. 1887 yılında şair, akrabalarından olan Billûrnisa adlı bir kızla evlenir. On beş yıl içinde bu hanımdan sekiz kızı olur. 1908 yılında şairin bir oğlu (Mehmet Selim) doğar. Şairi, böyle büyük bir aileyi geçindirme kaygısı sarar.

¹² TAŞKESENLİOĞLU, L., (2013). Azerbaycan Türk Edebiyatı Millî Şairi Mirze Elekber Sâbir ve Hopopname, TEKE Dergisi, 2/3, 96-132.

¹³ AKPİNAR, Y. (1994). Azerî Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul. s. 69.

¹⁴ YILMAZ, Hayati. Mirza Ali Ekber Sabir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1 (Yaz 2012), s.361-386.

Sabun yapıp satmakla geçinen Sâbir çok büyük sıkıntılar içinde kalır.¹⁵ Bu sancılı dönemler şair vefat edene kadar devam edecektir.

Sâbir'in kaleminden çıkan şiirler daha hiçbir yerde yayınlanmadığı için arkadaşları dışında kimsenin onun şiirlerinden haberi yoktu. 1901 yılında Şamahı'ya dönen Abbas Sihat, Şamahı'nın aydınlarından olan Agalibey Naseh ve Mehmed Terrah'la sohbetler Sâbir'in sanatının şekillenmesinde etkin olmuştur.¹⁶

1903 yılında Şark-i Rus gazetesinde yayınlana şiiri ile Sâbir edebiyat camiasında yavaş yavaş adından söz ettirmeye başlamıştı. Asıl ününü ise Molla Nasreddin dergisinde yazdığı şiirlerle kazanmıştı.

Sabun yapıp satarak geçimini sağlayamayan Sâbir, eskiden beri hep aklında olan okul açma fikri aklına düşer. Fakat bunun için Maverayı Kafkas Müslümanları Dinî İdaresi'nde sınavlara girip sertifika alması gerekiyordu. Öğretmenlik sınavlarından başarıyla çıkarak öğretmenlik sertifikası alan Sâbir, bir vakit yardımcı öğretmenlik yaptıktan sonra 1908'de Şamahı'da "Ümid" adlı bir okul açar. Bu okulda hem eğitim alanında hocası saydığı Seyid Ezim Şirvâni 'nin geleneklerini devam ettirmek, hem de yeni aydın nesiller yetiştirmek istiyordu. Fakat fanatik ve cahil Şamahılılar, onun okulunu işletmesine izin vermediler. Hiç kimse kendi çocuğunu bu okula vermek istemediğinden "Ümid" okulu kapandı. Sâbir, Bakü'ye geçerek, Bakü yakınlarında "Seadet" okulunda öğretmenlik yapmaya başladı. Şiirlerini Molla Nasreddin dergisi ile bir arada Bakü'de yayınlanan çok sayıdaki gazete ve mecmuaların sahifelerinde okuyucularına takdim etti.¹⁷

Bütün bu sıkıntılı dönemlerin üstüne hastalıklar eklenince artık bedeni kaldıramaz olmuştu. Hastalığı gittikçe şiddetlendiği için artık Bakü'de kalamıyor ve Şamahı'ya dönüyor. 1911 yılında Tiflis'te kalan Mirze Celil, Sâbir'in hastalığını duyar duymaz ona bir mektup yazarak onu yanına çağırması, tedavisini burada kendi elleriyle yaptırmak istediğini söylemişti. Sâbir, bu yakın dostunun ricasını kırmadı ve tedavi için Tiflis'e gitti. Mirze Celil ve eşi Hamide Memmedguluzade, Sâbir'e az rastlanır bir ihtimamla hizmet ettiler.¹⁸

¹⁵ YILMAZ, Hayati. Mirza Ali Ekber Sabir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1 (Yaz 2012), s.361-386.

¹⁶ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt 5. (1989). İstanbul.

¹⁷ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt 4. (1993). İstanbul

¹⁸ TAŞKESENLİOĞLU, L., (2013). Azerbaycan Türk Edebiyatı Millî Şairi Mirze Elekber Sâbir ve Hophopname, TEKE Dergisi, 2/3, 96-132.

Doktorlar ameliyat olması gerektiğini söylemişti. Fakat Sâbir buna razı değildi. “Benim karnım sizin için para cüzdanı değil ki, açıb bakasınız sonra da kapadasınız” diyerek hasta yatağında bile mizahını konuşturur.¹⁹

Ölümünden beş gün önce ameliyata razı olan şair, Bakü’ye gider. Ancak doktorların yapılacak bir tedavi kalmadığını söylemesi üzerine Şamahı’ya geri döner. Şairin, tedavi için Bakü’ye gittiğinde İslamiyye Misafirhanesinde kaldığı zaman onu ziyarete giden Hacı İbrahim Kasımov “Ma’lumat” gazetesinde onun için maddi yardım kampanyası açmak istediğini söyler. Sâbir, bu teklifi reddeder. Kasımov’a gazetesinde “Ben vücudumda olan etimi halkımın yolunda çürüttüm. Eğer ömür vefa etseydi kemiklerimi de halkımın yolunda koyardım. Fakat ne çare ölüm aman vermiyor.” diye yazmasını söyler.²⁰

Sâbir’in sağlığındayken eseri basılmamıştı. İçinde ukde kalmış olacak ki vefat ederken dostu Abbas Sihat’a tek vasiyet olan şiirlerini kitap haline getirmesini söylemiştir.12 Temmuz 1911 de vefat ediyor ve Yedi Günbed mezarlığına defnediliyor.²¹

2. Mirze Elekber Sabir’in Edebi Kişiliği

Yaklaşık otuz yılını şiire veren Mirze Elekber Sâbir, daha sekiz yaşındayken mollahanede yazdığı şiirlerle ne kadar hünerli olduğunu göstermişti. Sâbir ’deki cevheri ilk keşfeden, Usul-i Cedit mektebinde okurken hocası olan Seyid Ezim Şirvani’dir. Sâbir’in yazdığı şiirler hocasının o kadar hoşuna gidermiş ki ona Nizâmî’nin Hamse’sini hediye etmişti. Çocukluk döneminde aldığı bu güçlü eğitimin meyvelerini daha sonraları toplamıştır.

20. yüzyılın başlarına kadar Sâbir, Azerbaycan’da bir şair olarak tanınmamaktaydı. Sâbir’in gazel ve kasideleri hâlâ hiçbir yerde yayımlanmamıştı. Çünkü dönem itibarıyla tüm çevrede yenilik hareketleri baş göstermişken eski şiire rağbet olmuyordu. Rusya’da, İran’da, hatta Osmanlı Devleti’nde yenileşme hareketleri peş peşe başlamıştı. Rusya’da çarlık sarsıntıda, İran’da ve Türkiye’de ise inkılaplar gerçekleştiriliyordu. Bu hareketlenmeler ve daha sonraları tanıştığı Abbas Sihat, Muhammed Terrah ve özellikle Feridun Bey Köçerli gibi yenilikçi şahsiyetlerle giriştiği yeni şiirin

¹⁹ <https://youtu.be/LXmA7kGdrZE>

²⁰ YILMAZ, Hayati. Mirza Ali Ekber Sabir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1 (Yaz 2012), s.361-386.

²¹ SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. Hz. Abdülmecid DOĞRU. s. XI.

nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmaları, Sâbir'in sosyal hayata ve edebiyata bakışını değiştirdi.²²

İlk şiiri Tiflis'te "Şark-i Rus" gazetesinde yayımlanır. Bu aynı zamanda Sâbir'in sosyal muhtevada yazdığı ilk şiiridir. 1905'teki birinci Rus ihtilali ve bütün şarkın uyanması, milli özgürlük mücadelesinin yaygınlaşması Sâbir'in şiirlerine de etkisiz kalmaz. 1905'te "Hayat" gazetesinde yayımlanan "Bejnemilel" adlı ve bir edebi program karakteri taşıyan şiiri, edebiyata yeni bir şairin geldiğini müjdelemektedir.²³ Asıl ününü "Molla Nasreddin" dergisinde yayımlanan şiirleriyle kazanmıştır.

Molla Nasreddin dergisinin 28 Nisan 1906 tarihli 4. sayısında şairin ilk şiiri yayımlanmıştır. Celil Memmedguluzade'nin "Niye Meni Döyürsünüz?" yazısıyla beraber çıkan bu şiire, Bakü'nün her bölgesinde her köşesinde rastlanır oldu:

*"Millet nece târâc olur olsun, ne işim var?
Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var?
Goy men toh olum, özgeler ile nedi kârım,
Dünya vü cihan ac olur olsun, ne işim var?"*

Sözleri ile başlayan şiiri daha sonra Sâbir'in en meşhur şiirlerinden biri olacaktır.

Mirze Elekber, şiirlerinde genellikle "Hophop" imzasını kullanmıştır. Sonralar yayınlanacak kitabın adını da bu imzadan dolayı "Hophopname" koymuşlardır. 1910 Haziran ayında Selman Mümtaz'ın Sabir ile yaptığı mülakatta şair "Hophop" imzasını niçin kullandığını ve anlamının ne olduğunu şöyle açıklamıştır: "– Bu tahallüsü bana aziz dostum Meşedi Habib vermiştir. 'Hophop' bir kuşun adıdır. Bu kuşun bu addan başka halk arasında birkaç adı daha vardır ki: Fatmabacı, Bubbu, Öp-öp ve Şanepipik (Taraklıkuş) bunlardandır." Elekber "Hophop" imzasından başka birçok imza daha kullanmıştır. Bazıları şunlardır: "Sabir", "E. Sabir", "Elekber Tahirov", "E.S.", "Meczub" "Güleyen", "Ağlar Güleyen", "Yaramaz", "Ebunesr Şeybani", "Mur'at", "Qoca Emi", "Boynuburuq", "Deli Şair", "Fazil", "Çayda Çapan", "Din Direyi", "Örümcek", "Molla Cibişdanqulu", "Boynuyoğun", "Bir Âlim", "Tükezban Cici", "Qarınqulu", "Dindar", "Qoca Dranlı", "Qocabey", "Cingöz

²² TAŞKESENLİOĞLU, L., (2013). Azerbaycan Türk Edebiyatı Millî Şairi Mirze Elekber Sâbir ve Hophopname, TEKE Dergisi, 2/3, 96-132

²³ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt 4. (1993). İstanbul

Bey”, “Yarıkönül”, “Palanduz”, “Gözü Yuxulu”, “Sevdayi”, “Çuvalduz”, “Patıltı”, “Əlan”, “Bağban”, “Nizedar”, “(...)”²⁴

Mirze Elekber Sâbir, şiirlerinde iyi bildiği Farsçayı kullanmıştır. Fakat halka yönelik şiirlerinde Farsça kelimeler azalmaktadır. Bu şiirlerinde halkın konuşma diline kullanmıştır. Toplumunu eleştirdiği bu şiirlerinde halkın dilini kullanması halk üzerinde tesiri daha büyük olmuştur. Şiirlerinde toplumu iyi gözlemlediğini görüyoruz. Her şiirinde yatan bir amaç vardır. Bu amaç, halkın bulunduğu karanlıktan aydınlığa çıkarmaktır. Buda bize Sâbir’in asıl gayesinin sanat yapmak olmadığını gösterir.

3. Hophopname’nin Hazırlanışı

49 yıllık yaşamında hiç kitabı basılmayan şairin şiirleri gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Her edebi şahsiyet gibi Sâbir de eserlerini ölümsüzleştirmek istemişse de geçim sıkıntıları buna hep engel olmuştur. Hayallerini kendi gerçekleştirenmiş olsa da başta en yakın arkadaşı olan Abbas Sihat ile sevenleri ve dostları onun bu hayalini gerçekleştirmiştir.

Şairin vefatından sonra “Me’lumat” adlı gazetede ise “Sâbir’e Heykel” isimli bir makalede tüm dünyada büyük sanatçıları anmak için büyük büyük heykellerinin yapıldığı, Azerbaycan’da ise Sâbir’in bir heykelinin dikilmesi gerektiği söyleniyordu. Bu yazıya cevap olarak “Kaspi” gazetesinde Sâbir’in heykele ihtiyacı olmadığı, acilen kitabının çıkarılması gerekliliği vurgulanıyordu. Bu hadise Sâbir’in dostlarına bir fikir verdi.²⁵

Şairin ölümünden bir yıl sonra büyük dostu Sihat, şairin eşi Büllurnisa Hanım, ortak dostları M. Mahmudbeyov’un çabaları ve halktan toplanan yardım parası ile bu vasiyeti yerine getirmiştir. Şairin şiirleri “Hophopname” adı altında Sihat’in hazırladığı metin ve onun mukaddimesi ile 1912 ve 1914 yıllarında iki defa yayımlanmıştır. Hophopname’nin 1914 baskısına şairin muhtelif şiirlerinin mazmununa uygun olarak ressam Azim Azimzâde (1880-1943) tarafından çizilen renkli karikatürler de ilâve edilmiştir. Azerbaycan’da Hophopname’nin birçok baskısı yapılmış, hâlen de yapılmaktadır²⁶

²⁴ ALAN, Nazmi,(2011). MİRZE ELEKBER SÂBİR HOPHOPNAME (Hophopname’de Yer Alan Atasözü, Deyim, Alkış Ve Kargışlar), Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

²⁵ TAŞKESENLİOĞLU, L. (2013). Azerbaycan Türk Edebiyatı Millî Şairi Mirze Elekber Sâbir ve Hophopname, TEKE Dergisi, 2/3, 96-132

²⁶ YILMAZ, Hayati. Mirza Ali Ekber Sabir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1 (Yaz 2012), s.361-386.

Hophopname Rus okuyucularca da tutulmuştur; 1950-1983 arasında Rus ve Azeri çevirmenlerce Rusçaya çevrilip Sen Petersburg, Moskova ve Bakü'de yayımlanmıştır. Hophopname bir kere de Türkiye'de basılmamıştır, ama Azerice özgün haliyle. Bu basımı 1975'te Ankara'da Abdülmecit Doğu yapmıştır. Bunlardan başka eser Fars, Tacik, Ermeni, dillerine de çevrilmiş, 1977'de de İngilizceye Çevrilerek ABD'de yayımlanmıştır.²⁷

4. Şiirlerinde İşlediği Konular

Sâbir, 49 yıl gibi kısacık ömründe bizlere ışık tutacak pek çok şiir bırakmıştır. Şiirler genellikle estetik amaç için yazılırken Sâbir'in şiirleri farklıydı. Onun şiirlerinde sosyal bir dava var. Halkın içinden gelen Sâbir, onların sorunlarını biliyordu. İyi gözlemlediği toplumu şiirlerine iyi şekilde aktarıyordu. Onların eksileriyle artılarıyla yansıtıyordu. Belki de halk tarafından Sâbir'in bu kadar sevilmesinin sebebi buydu.

a. Din

Sâbir, dindar aileden gelmekteydi. Ailesi onun din eğitimi alması için mollahaneye göndermesi bunu kanıtlar niteliktedir. Sâbir'in yaşadığı dönemde din farklı yorumlanıyordu ve mollalar dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı. Halk, molaların ağızından çıkan sözlerle hareket ediliyordu. Okumaktan kaçınan cahil halk mollaların ağızından çıkan sözlere Allah kelamı gibi itaat ediyorlardı. Bu durumu ağır şekilde eleştiren Sâbir'e dinsiz yakıştırmaları bile yapılmıştı.

Farklı iki mezhebin kesiştiği coğrafyada yaşayan Sâbir, dini konularda iyi gözlemler yapmıştır. Günümüzde de yaşandığı gibi o dönemde de ayrılıkçı düşünceler varmış. Şairin "Gorhurem" şiirinde:

*"Leyk bu gorhmazlıg ile doğrusu,
Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi
Harda Müselman görürem gorhurem...
Bisebeb gorhmayıram, vechi var :
Neyleyim ahır, bu yoh olmuşların
Fikrini gan gan görürem, gorhurem
Gorhurem, gorhurem, gorhurem..."*²⁸

bu farklılıklar mübalağalı bir dille aktarılmıştır. Şair, yeryüzünde çeşit çeşit insanlar gördüğünü ama onlardan endişe ve sıkıntı duymadığını, fakat nerde

²⁷ SÂBİR, M. E. (2007). Hophopname. İstanbul. hz. İsa ÖZTÜRK

²⁸ SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. hz. Abdülmecid DOĞRU. s.95

bir Müslüman görse korktuğunu, çünkü onların düşüncesinde bir çatışma, ayrışma, dolayısıyla kan gördüğünü şiirinde dile getirmiştir.

Şair; “Ay Haray”, “Zahidin Hülyası”, “Şikâyet”, “Ey Emu”, “Şirvan”, “Ah...”, “Ay Can”, “Bir Utan”, “Ya’lilaceb “gibi daha çok şiirinde dini sorunları işlemiştir.

b. Eğitim

Halkının yükselişinin ancak eğitimle olacağını düşünen Sâbir, bu alanda çokça çalışmalar yapmıştır. Fakat halkı bunun farkında değildi. Cahil halk Sâbir’in yaptıklarına karşıydı. Sâbir, mevcut eğitimin yetersiz oluşundan ötürü Batılı tarzda eğitim veren Ümit okulunu açmıştı. O dönemde Batılı tarzda eğitime hoş bakılmamaktaydı. Halk çocuklarını okula göndermemesi üzerine bir süre sonra Sâbir okulu kapatmak zorunda kalmıştır. Bütün bu tepkilere rağmen son nefesine kadar mücadelesine devam etmiştir.

Sâbir eğitime bu denli önem vermesinin sebeplerinden biri de çocukken kendisinin de eski usul mektepte okurken çektiği zorluklardır. Kendisinin çektiği zorlukları Türklerin geleceği olan o çocukların çekmesini istememesidir.

Halk dini kullanarak çocuklarını eğitimden uzaklaştırmış. Sâbir bir babanın ağızından öğretmenlere hitaben yazdığı “Oğutmuram El Çekin” şiirinde:

*“Oğul benimdir eğer, oğutmuram, el çekin!
Eylemeyin dengese, oğutmuram, el çekin! ...*

*Gerçi bu bedbeht özü élme heveskardır.
Kesbi-kamal étmeye seyi dehi vardır,
Mence bu işler bütün şiveyi-küffardır.
Dine zererdiz zerer, oğutmuram el çekin!
Éylemeyin dengese, oğutmuram el çekin!
Bes ki uşağdır hele, yahşî-yaman sanmayır,
Élmin ebes olduğun anlamayır, ğanmayır,
Sair uşağlar kimi her söze aldanmayır,
Éyleyir ömrün heder, oğutmuram el çekin!
Éylemeyin dengese, oğutmuram el çekin!”²⁹*

babanın dini kullanarak çocuğunu neden okutmadığını anlatmaktadır.

²⁹ SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. hz. Abdülmecid DOĞRU. s.243

. Şair; “Neçin Mektebe Reğbetim Olmayır”, “Bilmem Ne Görübdür Bizim Oğlan Ohumagdan “,”Aylıma “,”Tehsil-i Elm”, “İnsanlar”, “Leyli ve Mecnun”, “Nefsin Gerezi Eglin Merezi”, “Arzu”, “Bundan Sora”, “Usul-i Cedid”, “Teşekkür”, , “Ay Can Ay Can”, “Tebaet” ve diğer pek çok şiirinde de eğitimle ilgili sorunları işlemiştir.

c. Toplumsal Yozlaşma

Sâbir, toplumun çağdaş düşüncelere bu kadar uzak kalmasını yine toplumun kendisine bağlamaktadır. Sâbir, temelinde cehalet olan ahlaki çöküşü şiirlerinde çokça işlemiştir. Yolsuzluk, cimrilik, kibirlilik, dini duyguların sömürülmesi, açgözlülük gibi sorunları mizahi şekilde şiirlerinde dile getirmiştir.

Toplumsal yozlaşmayı çok açık şekilde işlediği “Bir Meclisde On İki Kişinin Sohbeti” şiirinde:

“Vekil

Hagsıza hağlı deyib, bir çoh günaha batmışam.

Hekim

Derdi teşhis etmeyib, gövm-egraba ağlatmışam.

Tacir

Men helal ile heramı bir-birine gatmışam.

Rövzehan

Ümmetin pulun alıb, men gözlerin islatmışam.

Derviş

Nerde bulsam sog açıb, min-min, yalan söz atmışam.

Sofi

Ruzü şeb hağ-hağ deyib, men her kesi oynatmışam.

Molla

Günde bir fitva verib, mehlugu çoh aldatmışam.

Elm

Get’i-ümmid etmişem, yekser bu gövmü atmışam.

Cehl

Ortada keyf eyleyib, men hem merama çatmışam.

Şair

Bülbüle, eşge, güle dair yalan fırlatmışam.

Evam

Anlamam hergiz, cehalet besterinde yatmışam.

Gezetçi

*Men ceridem dolmağ için metlebi çok uzatmışam*³⁰

toplumun her kesiminden insanların bu günaha ortak olduğunu görürüz. Haklıyı haksız gösteren vekil, işinin hakkını vermeyen doktor, haram yiyen tacir, halkın duygularını sömüren molla gibi on iki isim üzerinden toplumdaki yozlaşmayı gözler önüne sermektedir.

Şair; “Fahriye” , “Amalimiz Efkarımız Efna-yı Vetendir”, “Böyle Lezzetli Hayat”, “Vermirem A”, “Paradır”, “Part Part”, “Serhesab”, “Şükr Ola”, “İlahi”, “Sual- Cavab”, “Bize Ne”, “Baggal Kişi”, “Cavan”, “Menim Tek”, “Kişi”, “Millet Marşı”, “Gurban Bayramı” gibi daha çok şiirinde şiirlerinde toplumsal sorunları işlemiştir.

d. Kadın ve Çocuk

Gelecek çocuklara emanettir ve bu çocukları yetiştiren kadınlardır. Bu yüzdendir ki kadınlar ve çocuklar toplum tarafından el üstünde tutulmalıdır. Fakat Sâbir’in görüşlerine toplumu ters düşmektedir. Kadınlar ve çocuklar toplum tarafında değersiz görülmektedir. Cahil halk evlatlarını kendi gibi yetiştirmekte, küçük kız çocuklarını kendilerinden yaşça büyük adamlarla evlendirmektedir.

Çocuklarını yanlış şekilde eğiten aileleri eleştirdiği “Ol Gün Ki Sene Halik Eder Lutf Bir Övlat” şiirinde:

*“Ol gün ki sene halig eder lütf bir övlat
Olsun üreyin şad
Te’yin ele cindarı ki, etsin ona imdad
Tâ değmeye hemzad
Sağdan sola, soldan sağa sal boynuna heykel
Goy cinni meettel
Min gûne tilismata tutub eyle mügeffel
Gezdir onu el el
Ger deyse sovuğ, sancılanıb olsa da bimar
Hökm et gele cindar
Gösterme tebibe o cigergûşeni zinhar
Goyma ola murdar
Ağlarsa uşag derdinin ahtarma devasın
Ancag söy anasın Gorhuzsun o da damdabaca ile çağasın
Kessin de sedasın*³¹

³⁰ SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. hz. Abdülmecid DOĞRU. s.297

³¹ SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. hz. Abdülmecid DOĞRU. s.8

çocuk Allah'ın lütfu olarak görülür. Fakat hastalandığı zaman doktora değil cinciye götürülür, derdini anlatmaya çalışınca hortlaklarla korkutularak susturulur, okuma çağına geldiğinde okula gönderilmez.

O dönemde çocukların kendilerinde yaşça büyük adamlarla evlendirilmesi yaygındı. “Goyma Geldi” şiirinde:

*“Dudkeş kimi bir papağ başında,
Ağ tükleri bellidir gaşında,
Gerçi gocadır -babam yaşında,
Amma sorağandı, goyma geldi!
Kirdarı yamandı goyma geldi!
İyrenmişem ağzının suyundan,
Getran gohusu gelir bûyundan,
Lap doğrusu gorhmuşam huyundan,
Bir ef'i ilandı, goyma geldi!
Kirdarı yamandı, goyma geldi”³²*

küçük kızın ağızından babası yaşında bir adamla evlendirilmesi hadisesi anlatılıyor. Küçük kızın evlendirildiği adamdan ne denli korktuğunu onu hortlağa benzetmesinden çok iyi anlıyoruz.

Şair; “Uşaglara”, “Gavur Gızı”, “Dilber”, “Nedamet ve Şikâyet”, “Elmli ve Elmsiz Ana”, “Analar Bezeyi” gibi çok şiirinde kadın ve çocuklarla ilgili sorunları işlemiştir.

e. İşçi ve Köylü

İşçiler ve köylüler, mal sahipleri nazarında insan yerine konulmadığı dönemde Sâbir şiirlerinde işçilerin ve yoksul köylülerin hakkını her daim savunmuştur. Yaşam koşullarının elverişsizliği, hak ettiklerini alamayışları gibi sorunlar Sâbir'in işçi ve köylüleri sahiplenmesine sebep olmuştur.

İşçilere yazdığı “Bakü Fe'lelerine” şiirinde:

*Olmaz bu ki her emre dehalet ede fe'le
Dövetli olan yerde cesaret ede fe'le
Asude nefes çekmeye halet ede fe'le
Yainki hüguğ üste edavet ede fe'le
Bu çerh-i felek tersine dövrân edir imdi
Fe'le de özün dahil-i insan edir imdi
Fe'le mene bir söyle, neden hörmetin olsun?
Ahır ne sebeb söz demeye gudretin olsun?*

³² SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. hz. Abdülmecid DOĞRU. s.152

*El çek, bala, dövetlilere hidmetin olsun,
Az çoh sene verdiklerine minnetin olsun!
Bu çerh-i felek tersine dövrän edir imdi,
Fe'le de özün dahil-i insan edir imdi.³³*

çalışanların hor görüldü, hatta bezen insan yerine bile konulmadığını dile getirmiştir.

Şair; “Fe’le, Özünü Sen de Bir İnsan mı Sanırsan”, “Ekinci” gibi daha çok şiirlerinde köylü ve işçilerin sorunlarını işlemiştir.

f. Vatan ve Millet Sevgisi

Sâbir, şiirlerinde sık sık vatan ve millet sevgisini dile getirmiştir. Ayrıca açtığı okullarla vatanına hizmet etme amacı gütmüştür. Sâbir, şiirlerinde vatanını ve milletini sevmeyen ve ülkesinin gelişmesini istemeyenleri ağır şekilde eleştirdiğini görmekteyiz.

Molla Nasreddin dergisinde ilk yayımlanan “Millet nece tarac olur olsun ne işim var” şiirinde:

*“Millet nece tarac olur olsun, ne işim var!
Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var!
Goy men toh olum, özgeler ile nedi karim,
Dünya vü cihan ac olur olsun, ne işim var!*

*Ses salma, yatanlar ayılar, goy hele yatsın,
Yatmışları razı deyilem kimse oyatsın,
Tek tek ayılanlar varsa da hag dadına çatsın,
Men salim olum, cümle cahan batsa da batsın,*

Millet nece tarac olur olsun, ne işim var!

Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var!

...

*Övrad-i veten goy hele avare dolansın,
Çirkab-i sefaletle eli, başı bulansın,
Dul övret ise saile olsun, oda yansın,
Ancag benim avaze-yi şe'nim ucalansın*

Millet nece tarac olur olsun, ne işim var!

Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var!”³⁴

³³ SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. hz. Abdülmecid DOĞRU. s.16

³⁴ SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. hz. Abdülmecid DOĞRU. s.5

vatanını ve milletini sevmeyen, halkının gözetmeyen ve milletin yükselişini istemeyen din adamlarını ağır şekilde tenkit etmiştir.

Şair; “Her Ne Versen Ver”, “Mektub”, “Sebr Ele!” gibi daha çok şiirinde vatan ve milletine yüz çevirenleri işlemiştir.

Sonuç

Kısa süren ömrü halkının aydınlanmasına adanmış Sâbir şiirlerinde; eğitimin önemi, halkın dini duygularıyla oynayan sahtekârları, yoksulu işçiyi ezen zalim zenginleri, kadınların ve çocukların halini, küçük yaşta evlendirilen kızları, entelektüel geçinip toplumunu ve geçmişini küçümseyen yenilikçileri, yeniye tamamen kapalı cahil halkı işlemiştir.

Halkının yükselişini isteyen şair, halkı mizahi dille hicvetmiştir. Halkı şiirlerinde eleştirirken yine onların anlayacağı sade dili seçmiştir. Halkını ve ülkesi için bu kadar çalışması ülke genelinde ve ülke dışında sevilmesine sebep olmuştur.

Kaynakça

- AKPINAR, Y. (1994). Azerî Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul.
- SÂBİR, M. E. (1975). Hophopname. Ankara. Hz. Abdülmecid DOĞRU.
- SÂBİR, M. E. (2007). Hophopname. İstanbul. Hz. İsa ÖZTÜRK.
- SABİR, M. E. (2004), Hophopname, I Cilt. Bakı: Şerg-Gerb Yayınları.
- SABİR, M. E. (2004), Hophopname, II Cilt. Bakı: Şerg-Gerb Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt 5. (1989). İstanbul.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt 4. (1993). İstanbul.
- Makale/Bildiri
- ALAN, Nazmi,(2011). MİRZE ELEKBER SÂBİR HOPHOPNAME (Hophopname’de Yer Alan Atasözü, Deyim, Alkış Ve Kargışlar), Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- TAŞKESENLİOĞLU, L. (2013). Azerbaycan Türk Edebiyatı Millî Şairi Mirze Elekber Sâbir ve Hophopname, TEKE Dergisi, 2/3, 96-132.
- YILMAZ, Hayati. Mirza Ali Ekber Sabir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1 (Yaz 2012), s.361-386.
- İnternet Kaynağı
<https://youtu.be/LXmA7kGdrZE>.

THE VIEW TO AZERBAIJAN COMMUNITY OVER HOPHOPNAME

Furkan Çoban

Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: Hophopname belongs to the national poet Mirza Elekber Sabai of Azerbaijani literature. The piece was not printed while in the poet's health. It was published in 1912 by lovers after he died. This work, which was not published in the health of Sa'bir, touches on the problems of Azerbaijani society. He has shown and criticized the weak and incomplete aspects of society in his poems in a humorous way. Although he had been subjected to heavy blows by the society many times, he tried to be an ointment to his wounds rather than turning them away. The first poem was born in the poem "Şarki Rus", the poet whose original name was "Molla Nasreddin". Most of the poems found in the Hophopname work were received at the time of writing in the Molla Nasreddin magazine. His poetry has taken on a whole new life and tried to write on the ground that the public could understand. The poet who wrote his poems with various mahlaslar used mostly "Hophop". In this work, I will identify the problems of the community that Saab had through his poems in Hophopname.

Keywords: Hophopname, Mirza Elekber Sa'bir, Azerbaijan, Molla Nasreddin, satirical poem

TÜRK SÜSLEME SANATINDA NAR MOTİFİ

Gönül Kaya

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Sanat Tarihi, Lisans Öğrencisi*

Öz: Kökeni çok eskilere dayanan nar, birçok uygarlık ve kültürlerde farklı sembolik anlamlar ve simgesel özellikler taşımaktadır. Çalışmada narın Türk sanatına nereden geldiği, hangi yapılar üzerinde kullanıldığı ve ne tür sembolik anlamlar taşıdığı hakkında bilgiler verilmiştir. Zenginlik, bereket, neslin devamı ve doğanın verimliliği gibi anlamlar yüklenen nar, dini kitaplarda, mitolojik öykülerde, mimari yapılarda ve tekstil, çini, seramik, minyatür gibi küçük el sanatlarında süsleme öğesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca evlilik bağının devamı ile yaşam ve yeniden doğuş gibi anlamların da yüklendiği, Türk halk kültüründe sözlü geleneklerimiz içerisinde de hala yerini koruyan önemli sembollerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk sanatı, nar, sembol, bereket, süsleme

Giriş

Türk süsleme sanatında bitkisel kompozisyonlarla sık karşılaşılmaktadır. İnsanlar doğada gördükleri ağaç, çiçek, yaprak, dal ve hatta geometrik şekilleri bile süsleme unsuru olarak kullanmış, kullandığı bu motifleri kimi zaman aslına uygun olarak doğada bulunduğu şekli ile, kimi zamanda stilize ederek yansıtmak istemiştir. İnsanoğlu yaşamı boyunca nesnelere, büyü gücü ve sembolik anlamlara geldiğini düşünüp bunlara bazı özel manalar yüklemek istemiştir. Böylece bir yandan yaptığı eseri süsleyecek, bir yandan da motiflere yüklediği anlamlarla onları kutsallaştırmak istemiştir. Nar motifi sanat tarihçilerimiz tarafından her zaman bir merak konusu olmuş ve bir takım araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmamızda nar motifinin nereden geldiği kökeninin nereler olduğu, farklı dinlerde ne tür anlamlar içerdiği ve Türk kültüründe nerelerde görüldüğü üzerinde kısa bilgiler verilecektir. Nar; bazen bir mimari eser üzerinde cami, han, saray duvarları bazen de küçük el sanatlarımızda dokuma, seramik, çini, minyatür ve mezar taşlarında süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Nar; tılsımlı, koruyucu, ölümsüzlük,

doğurganlık, bolluk ve bereket gibi anlamlarının yanı sıra dini bir sembol olarak da kullanılmış olduğunu görüyoruz.

Günümüzde pek çok bölgede tarımı yapılan nar, kışın yapraklarını döken, çalı görünümündeki küçük ağaçlarda yetişmektedir. Boyu 2 ile 5 m arasında değişebilen bu ağaçların, yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renktedir. Kırmızımtırak sarı renkte, sert kabuğa sahip, küre şeklinde meyveleri ve büyük bir portakal görünümündedir. İçinde çok sayıda kırmızimsı, sulu taneleri vardır. Haziran Temmuz aylarında açan çiçekleri, uzun bir olgunlaşma sürecinden sonra meyveye dönüşerek sonbahara doğru ağaçlardan toplanır (Foto:1 (Çağlıtütüncigil, 2013: 63). Sanat açısından ise nar, bir tür süsleme motifi, Türk tezeyinatında çok kullanılan cennet meyvesi sayılan bir motiftir (Arık, 2009:1).

Latince adı *Punica Granatum* olan nar, Fas'lılar "Enar", Arapça'da ise "Rumman" olarak adlandırılır. Türklerde ise nar, enar veya anar gibi birbirine yakın anlamlarda ifade edilir. Tükçe'ye, Farsça enar kelimesinden geçen bu isimlendirme, Anadolu'da yaşayan Türkler arasında hala nar olarak kullanılmaya devam etmektedir (Çağlıtütüncigil, 2013: 63).

Çok taneli bir meyve olan narın anavatanı İran ve çevresi olarak gösterilmektedir. Başta Akdeniz olmak üzere Afganistan ve Hindistan'a buralardan yayıldığı düşünülmektedir. Nar meyvesi sıcak bölgelerin meyvesidir. Bundan dolayı nar, Orta ve iç Asya'nın soğuk iklime sahip steplerinde yetiştirilmesi pek mümkün değildir. Bununla ilgili de herhangi yazılı veya sözlü bir belge bulunmamaktadır. Türk kültüründe narın sembolik anlamlarının yanı sıra, Orta Asya'da bitki olarak yetişmeyen nar motifinin çıkış noktasının Türk kültürü olduğu söylenemez. Bunun için en uygun bölge anavatanı olarak düşünülen İran ve çevresindeki bölgelerdir. Söz konusu nar motifi özellikle bu coğrafyada yaşayan halkların tanıdığı bitki türünden ve inanışlarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Yani nar motifi ilk örneklerinin bu çevrelerde bulunması gerektiği, diğer kültürlerle ve Türk sanatına da buradan yayıldığı söylemek daha doğru olacaktır (Çağlıtütüncigil, 2013, 78).

1. Mitlerde Nar

İnsanlığa şifa dağıtan bu mucizevi meyve mitolojik anlatılarda ve halk inanışlarında olağan üstü özellikleriyle yer almaktadır. Mitolojik dönemlerden bu yana inanışlarda ve anlatılarda nar, güzellik kaynağı ve güzelleştirici unsur olarak düşünüldüğü için, güzelliğe dair bütün unsurların kahramana yansıması istenilerek, tercih edilmiştir.

Kırım'da anlatılan bir efsaneye göre "Çınar, Nar ve Servi" adlı üç kız kardeş deniz kenarında yaşayan bir balıkçı ve eşinin kızlarıdır. Nar adlı kızlarının akli fikri süslenmede, güzel olmadığını ve yanaklarının kırmızı olmadığını için sürekli anne ve babasıyla kavga edermiş. Nar adlı kızın tek hayali yoldan gelen geçenlerin ona bakmaları ve hayran bir şekilde izlemeleridir. Geçimsiz ve saygısız olan Çınar, Nar ve Servi adlı kızları anne ve babaları tarafından kargışlanır (lanetlenir). Gökten gelen bir ses ile kızlar arzularına göre cezalandırılmış. Çınar adlı kızı çınar ağacına, servi adlı kızı servi ağacına ve nar adlı kızı da çehrayı (pembe) çiçekli bir nar ağacına dönüşür. Herkes ona hayran hayran bakar fakat kimse de yaklaşip çiçeklerini koklamaz. Çünkü nar ağacının çiçeklerinin kokusu olmaz. Meyvelerinin içi kıpkırmızıdır, fakat kimseyi doyurmaz, susuzluğunu gidermez (Şenocak, 2016: 230). Bu da insanların sadece dış güzellik değil iç güzellik ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmak içindir. (Foto:2)

İran mitolojisinde yenilmezliğin ve güçlülüğün sembolü olmuştur. İsfenderiya'nın nar yedikten sonra yenilmez olduğu anlatılır. Pehlevice yazılmış metinlerde özellikle de Bundehişn'de defalarca nar ağacından söz edilir ve nar en güzel meyveler arasında kabul edilir. Ateşkedelerde de birkaç nar ağacı dikilir ve dalları kutsal törenlerde "Bersem" olarak insanların ellerinde bulundurulur. Günümüzde de imamzade türbelerinin yakınlarında, tepelerde ve kutsanan yerlerde bulunan nar ağaçları, özellikle de tek olanları kutsanıp adak için ziyaret edilir. (Yıldırım, 2008: 285)

Azerbaycan'da anlatılan ' Taş olan ejderha ile nar olan kız' adlı efsanede ise; pir babanın kimseyle görüşürmediği kızı, babası evde yokken bir oğlana aşık olur. Pir baba onları yakalayınca oğlanı önce ejderhaya, sonra taşa, oğlana olan aşkından dolayı ağlayıp üzülen kızını da taşın yanında nar ağacına dönüştürür. (Ergun, 1997: 416)

Yunan Mitolojisinde ise bolluk ve bereket tanrıçası olarak kabul edilen Demeter, kızı Persephone (Kore), arkadaşları ile kırlarda dolaşırken nergiz çiçeğini toplarken birden bire yer yarılar ve içine gider. Dört atın çektiği, yeraltı diyarı Tanrısı Hades, yer üstüne çıkarak Persephone'yi (Kore) yeraltı krallığına kaçıtır. Kızının kaybolmasına sinirlenen, üzülen Demeter, kızını bir daha görene kadar yeryüzünde meyve yetişmesini engelleyeceğini söyler. Araya Zeus girer, Persephone'nin yılın üçte birinde Hades ile geri kalanında Demeter ile kalacağını söyler. Bu şarta uyulmayacağı düşünen Hades, Persophone'ye nar tanelerini yedirir. Ölüler ülkesinde bir şey yiyenlerin yeryüzüne çıkma hakları bulunmadığı görülen Yunan Mitolojisinde Persophonin yediği nar taneleri yüzünden yılın üçte birini yeraltında geri

kalanı yeryüzüne çıkmaya hak kazanır. Bu mitolojik hikâyeye göre Persephone'nin arkadaşları ile beraber yeşil çayırlara çiçek toplamaya gittikleri zaman diliminde evlilik, yaşam ve yeniden doğuşun simgesi olarak da nar kullanılmıştır. Zeus'un karısı ve kız kardeşi olan kadınları gözettiğine, onların hayatını düzenlediğine, analığı ve doğumu koruduğuna inanılan tanrıça Hera'nın da sembolü nardır (Foto:3).

“Tanrıça Hera çoğu zaman yüksek bir taht üzerine oturmuş olarak tasvir edilir. Onun bir elinde çoğalmanın sembolü olan nar, diğerinde ucunda kuğu kuşu bulunan bir hükümdarlık asası bulunur. Burada nar, tanrıça Hera'nın varlığını, bereketini ve gücünü temsil eder, enerji ve sağlık vermesi yönüyle çoğalmanın sembolü olarak görülür. “Yunan mitolojisinde, verimlilik, üretkenlik ve bolluk simgesidir. Aşk ve şehvet tanrıçası Afrodit kutsal nar ağacını Kıbrıs adasına kendi eliyle dikmiştir (Cerrahoğlu, 2012: 647-48)

Musevilik inancına göre de Hz. Adem'in cennetten kovulmasına neden olan elmanın, renk ve formundan dolayı da nar olabileceği düşünülmektedir. Nar Tevrat, İncil, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde adından bahsedilmiş kutsal meyve olarak kabul edilmiştir. . Kur'an-ı kerimde üç ayette adından bahsedilmiş. (Foto:4) En-am suresi 99. ve 141. ayet, Rahman suresi 68. ayet bunların ilk ikisinde nar, Allah'ın yarattığı güzel şeylerin bir örneği olarak verilmiştir. Üçüncüsünde ise cennetteki bir meyve olarak anlatılmaktadır.

Mitoloji ve dinlerde nar, bereketi, doğumu ve çoğalmayı sembolize etmektedir. Pek çok meyvede çekirdek, meyvenin ortasında sınırlı sayıda saklı iken narda, sınırsız sayıda oluşmaktadır. Bu nedenle nar, bereketin, bir neslin devamlılığı ve güzelliğin sembolü olmuştur. Nar taneleri çokluğu ile üzüme, dış şekli, rengi ve anlatılarda zürriyet sembolü olarak kullanılmasıyla elmaya benzetilir.

2. İslâm Öncesi ve İslâm Kültüründe Nar

İslamiyet öncesi ve sonrası Türk süsleme sanatlarında kullanılmış olan nar, görsel etkilerden uzak, estetik etkileri olmayan daha çok sembolik anlamlarla önem kazanmıştır ve bu yönüyle ön plana çıkmıştır. Nar İslamiyet öncesi Türk kültüründe ve süsleme sanatlarında genellikle bolluk ve bereket sembolü olarak değerlendirilmiştir. Eseri yapan veya yaptıran kişi, tanrının bolluk ve bereket dağıtıcı özelliklerini meyvelerle sembolleştirmek istemiştir. Bunun içinde sembolleştireceği meyveyle de uygun olması gerektiğini düşünmüştür. Çünkü tanrılarda buna karşılık bolluk ve bereketini kişi veya toplumlardan esirgemeyecekti. Böylece tanrının cömertliğine vurgu yapılmış

hem de insanların yaşamlarını zenginlik ve ferah içinde sürdürülebileceğine inanıyordu.

İslamiyet öncesinde bereket sembolü olan nar, aynı zamanda doğurganlığı, yaşamı, uzun ömrü, ölümsüzlüğü, süreklilik ve sonsuzluğu temsil eden bir simgeydi. Çok taneli bir meyve olması ve çekirdeğinden çok sayıda devamının yetişmesi, doğumu, çoğalma ile yeniden yaşama dönüş ve dirilişin simgesi durumuna da getirmiştir. Nar, neslin devamını, soyun kuşaktan kuşağa varlığını sürdürmesi gibi sembolik anlamlarda taşımaktadır. Ayrıca narın yılın belirli mevsimlerinde üretimin olmayıp daha sonra tekrardan canlanması dinsel açılarla bağdaştırılmış, bu özelliğinden dolayı zaman zaman ölümden sonraki hayatı öteki dünya da yeniden dirilmenin sembolü gibi de düşünülmüştür.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra ise aynı simgesel özelliklerini devam ettirdiği, bunlara ek olarak yeni dine uygun olarak yorumlanarak farklı anlamlarda kazandırılmıştır. Bunlar daha çok Kur-an ve hadislerde anlatılmıştır. Şaman dininde bolluk ve bereket gibi sembolleri olan nar, İslamiyet'te aynen devam etmiş. İslam dininin kuralları içinde cennet meyvesi simgesi olmak gibi bir sembolik anlam eklenmiştir. Nar Tevrat, İncil, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde adından bahsedilmiş kutsal meyve olarak kabul edilmiştir.

Hayat ağacı ve dalın ucuna eklenen nar motifleri, Türklerin ağaç kültürünün ve bu kültüre bağlı olarak gelişen hükümdarlık simgesinin bir uzantısı olarak kabul görmüştür. Kutadgu Bilig'de hükümdarlık simgelerinden Kün-ay'la birlikte nar dalının görülmesi, Hakan'lılar devrinde İslamiyet'ten sonraki ağaç simgesinin nar ağacına dönüşmesi bu motifin hükümdarlık simgelerinden birine dönüştüğünün açık bir göstergesidir. Bu noktadan yola çıkarak İslamiyet sonrasında yerel idareciler tarafından yaptırılan mimari eserlerin ve minyatürlerin süsleme programına dahil edilen nar ağacı motiflerinin, en azından bazılarının bolluk, bereket ve cennet sembolü olmanın yanında, İslamiyet öncesi inanışlara gönderme yapılarak hükümdarlığın veya hükümdar sülalesinin simgesini de taşıdığı söylenebilir. Bazı ağaçların dalları arasındaki narlar ise daha sonra bu sülaleden yetişecek olan diğer hükümdar veya yöneticilerin habercisi şeklinde yorumlanabilir (Çağlıtütüncigil, 2013: 79).

3. Türk Sanatında Nar Sembolizmi

Meyvelerin bereket olarak yorumlanmasının nedenlerinden biri çok

çekirdekli olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü çekirdek bir tohum ve neslin sürekliliğini güvence altına almaktır. Meyveler içinde taşıdıkları bereket nedeniyle dünyanın yumurtası olarak düşünülmüştür. Türklerde bereket sembolü olarak kullanılan meyve motiflerinden özellikle üzüm, incir, kavun, karpuz, buğday başağı, zeytin, hurma gibi taneli bitki ve meyveler genellikle doğurganlığın, bereketin ve hayat ağacının sembolü olarak eski çağlardan beri kullanılan süslemeler arasındadır. Narın da benzer sembolik anlamlar taşıması nedeniyle bu meyveler arasında daha sık görülmektedir. Anadolu'da süslemede kullanılan ilginç bereket sembollerinden biri olan nar motifi, Anadolu kültürünün hemen her alanında karşılaşılan bir simgedir. Bunlar; seramik, çini, mimari, mezar taşları ve minyatürde süsleme unsuru olarak özellikle dikkat dikkat çekmektedir. Türk süsleme sanatına nar motifinin nereden kaynaklandığı, ilk örneklerinin nereden görüldüğü ve ne tür sembolik anlamlar ifade ettiği konusu sanat tarihçileri tarafından her zaman merak konusu olup, araştırmalar yapılmıştır.

Nar motifinin ilk örneği Uygur Dönemine ait bir duvar resminde görülmüştür. VII-VIII. yüzyıllarda yapıldığı düşünülen bu resim Orta Asya'da, Balavaste'de bulunmuş (Foto:5). Kısmen bozulmaların olduğu bu duvar resminde dini bir konunun işlendiği anlaşılmaktadır. Ön tarafta Budist tanrıların tasvir edildiği iki figür yer almakta, arkadaki figürlerin yalnız başı ve yüzü ayırt edilebilmektedir. Ön plandaki figür, dirseğini bükerek yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde, tam olarak neyi anlattığı anlaşılamayan, ancak gök ve güneş sembolü olduğunu tahmin ettiğimiz çarkıfelek benzeri yuvarlak bir nesne tutmaktadır. Aynı figürün, göğüs hizasına doğru kaldırdığı sol elinde ise bir bitki veya meyve bulunmaktadır. Bitkinin şeklinin küre formu olması ve üç dilimli taç kısmından anlaşıldığı üzere küçük bir nar meyvesi olduğu anlaşılır. Nar stilize edilerek aslından biraz uzaklaşarak bolluk ve bereket sembolü olduğu düşünülür (Çağlıtütüncigil, 2013: 69).

Nar motifleri X.-XIII. yüzyıllarda İran ve Suriye'deki Selçuklu sanatında siva üzerine renkli boyalarla yapılmış süslemelerde, stuko³⁵ ve seramik örneklerde de görülür. XII. ve XIII. Yüzyıllara tarihlenen seramikler üzerinde yer alan av sahneleri zengin figürlü ve farklı tekniklerde seramik örneklerinde insan ve hayvan figürlerinin yanı sıra nar ağacı ile boşlukları dolduran nar dalları yer almaktadır. Muhtemelen bu nar motifleri ava bereket getirdiğine inanılır ve tılsımlı olarak kabul edilir (Foto: 6) (Çağlıtütüncigil, 2013: 69).

³⁵ Stuko; alçı, mermer tozu ve tutkalın karıştırılması ile yapılan, kurumadan üzeri şekillendirilebilen, duvar kaplamaları ve mimari dekorasyonda kullanılan bir çeşit karışım.

Anadolu Selçuklu döneminde mimari ve el sanatları ürünlerinde süsleme programlarında nar motifine çok sık rastlanmaktadır. Konya'da Beyşehir Gölü kıyısında, Kubadabad Sarayının (1236) duvarlarını kaplayan, sıraltı ve lüster³⁶ tekniğindeki yıldız biçimli çiniler önemli örneklerdir. Saray ileri gelenlerini ve soyluları gösteren, Türk usulü bağdaş kurmuş oturan ya da ayakta duran insan figürlerin yanı sıra, hayvan figürlerinin etrafı oldukça üsluplaştırılmış, bir nar ağacı olarak düşünülen bitki dalları ile çevrelenmiştir. Bazen insan figürlerinin, tek meyve formunda nar veya nar dalı tutarken tasvir edildiği görülmektedir. Ancak bu bazı kaynaklarda çinilerde görülen meyvenin haşhaş olabileceği ileri sürülmüştür (Foto: 7).

Nar motifi aynı şekilde taşta başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Erzurum çifte minareli medrese (1252) Sivas Gök Medrese (1271), Konya İnce Minareli Medrese (1265) taç kapılarında nar motifleri bulunmaktadır. Sivas Gök Medrese'deki nar, taçkapı cephesine simetrik olarak işlenmiş, palmiye şeklindeki hayat ağacı dalları arasında görülmektedir. Bu ağaçtaki narlar, küre şeklinde narların içi geometrik motiflerle bezenmiştir (Foto:8).

Erzurum çifte minareli medrese taç kapısında da benzer şekilde aynı motif görülmektedir. Ağacın tepesinde çift başlı kartal kabartması, dalların uçlarında ise değişik meyve ve kuş tasvirleriyle birlikte nar motiflerinin de olduğu görülür (Foto: 9).

Beylikler ve Osmanlı döneminde taş, alçı, çini ve minyatür sanatında bu motifin hala devam ettiği görülmektedir. Birgi ulu cami (1312) 'nin kuzey cephesine yerleştirilen mermer taç kapı sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Kemerin kilit taşı üzerinde hayat ağacını temsil eden ve aynalı bir vazo içinden çıkan beş tane kabartma nar motifi yerleştirilmiştir. Narlar, iki yana uzanan, yaprakları karşılıklı dizilmiş ince dalların üzerinde yer almaktadır. (Foto: 10) Bu dönemde çini ve minyatürlerde de nar motifine rastlanmaktadır. XV-XVIII. Yüzyıllar arasında Osmanlı da çini önemli bir süsleme unsurudur. Cami, mescit, medrese gibi dini yapıların yanı sıra; saray, hamam, çeşme, köşk, kütüphane ve konutlar da çinilerle süslenmiştir. Nar motifi ile süslenmiş önemli bir cami ise İstanbul Rüstem paşa camidir. İlk olarak Rüstem paşa caminin revaklı avlu panosunda bir meyve tasviri ile karşılaşılır. Panoda dört ayrı kökten çıkan iki çiçekli ağaç bulunur. Bu iki ağaçtan sağdakinin dalları sola, soldakinin dalları sağa doğru uzanarak birbiriyle bütünleşmiştir.

³⁶ Lüster tekniği; Çini yapımında kullanılan bir sır üstü tekniğidir. Mat beyaz ve sırlı çini üzerine "lüster" denilen bir gümüş ya da bakır oksitli bir birleşikle desenler işlendikten sonra, çininin alçak ısıda yeniden fırınlanması yöntemi

Panonun sağ alt tarafında taç kısmı çiçek tomurcuklu, stilize edilmiş dört meyve veya tohumu yer almaktadır (Doğanay, 2003: 46).

İznik'te imal edildiği düşünülen, kırmızı sıraltı tekniğindeki çinilerin karanfil, lale, haçer yaprağı ve kıvrım dallardan oluşan narçiçeği ve meyvesine yer verilmiştir. Desenler beyaz zemin üzerine mavi ve kırmızı renkte işlenmiştir (Foto: 11).

Nar motifi sembolik anlamlarından dolayı kumaşlarda da kullanıldığı görülmektedir. Dekoratif özelliği nedeniyle nar meyvesi ve çiçekleriyle beraber motif olarak kumaşları süslemiş" efsanelerin ve cennet meyvesi" özelliğiyle kumaşlarda kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı dönemi saray kumaşları olarak adlandırılan bu kumaşlar sultan ve ailesi, saray mensupları için özel olarak saray atölyelerinde dokunmuş nadir kumaşlardır. Bunlar hükümdarlığı temsil etmiştir. Kumaş süsleme motifleri içerisinde yer alan 'nar' motifi 15. Yüzyıldan itibaren Türk kumaşlarında görülen bir motiftir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu motif daha natüralist bir hal almıştır. Stilize edilen motifler başka motiflerle de bezenerek örneğin narın üzerinde ufak çiçekler, gül, sümbül benekleri, karanfil, lale ve yapraklar görülebilir.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan bir kaftanda görülen 60 cm büyüklüğündeki 'nar motifi' 'cennet meyvesi' olduğunun kanıtıdır. Nar özellikle 16.yüzyılda İtalyan ve İran kumaşlarında kullanılmıştır. Fakat bu kumaşlar ile aralarındaki desen ve teknik açısından farklılıklar bulunmaktadır (Akpınarlı, Balkanal, 2012: 196).

Osmanlı saray kumaşı üzerindeki nar motifli kaftan, beyaz pamuktan dokunmuştur. 14.yüzyıl Denizli bezi olduğu düşünülüyor. Önde ve arkada tarçın renkte ikişer büyük nar motifi bulunmaktadır. Narın altında üç çift yaprak, iki tanesi narı sarmış durumdadır. İçleri stilize çiçek bezemelidir. Kollarında da aynı motif tekrarlanmış durumdadır. Astarı tarçını bezden olup etrafı açık kahverengi bezdir (Foto:12).

Çocuk kaftanı; ipek kaftan T.S. Müzesi'nde yer alır. 17.yüzyıla aittir. 73 cm boyundadır. Önü kırmızı ipek ve sarı tel şeritlidir. Zemini güvez renginde olup, kendinden dal yaprak lale ve karanfil desenlidir. Üzerinde sarı kılaptan ve mavi siyah ipekle nar motifleri vardır. Bunları içleri güvez, karanfil ve yeşil yeşil yapraklıdır. Bu motiflerin arasında altışar yapraklı çiçekler bulunmaktadır. Etrafı mavi ipekle çevrilidir (Foto:13).

Akdeniz bölgesinde yer alan ve Side kentinde basılan sikkelerin yüzlerinde yer alan 'nar' motifi 'Side' kentinin anlamı ve simgesidir. Side kentinde kullanılan yerel dil göre 'Side' nar anlamına gelmektedir. Nar Anadolu'da

bereket sembollerinden biri olup roma imparatorluk döneme dek şehrin sembolü Side sikkelerinde simgesel bir motif olarak kullanılmıştır (Arık, 2009: 588-91) (Foto:14).

Mezar taşları üzerinde işlenen bazı motifler (at, tüfek, kılıç, saz, tarak v.s) süsleme unsuru olmanın dışında, mezar sahibinin de kadın mı erkek olduğuna, hayatta iken ne tür bir meslekle uğraştığına, hatta kişinin kahraman veya savaşçı bir kimliğine sahip olup olmadığını anlatmak için sembollerle anlatılmıştır (Çağlıtütüncigil, 2013: 62). Mezar taşı üzerindeki motifler hem öteki dünyanın cennetin simgesi, hem de ölen kişinin cennete girme isteğinin sembolik bir şekilde ifadesidir. Motifin narçiçeği şeklinde verilmesi ile mezar sahibinin genç yaşta vefat ettiği de anlatılmak istenmiş de olabilir (Foto:15).

Aynı motif, Türk dönemi minyatürlerinde de konu edinilmiştir. Bu minyatürlerin, ilim ve fen gibi konuların yanı sıra günlük hayatın zevkleri olan eğlence, ziyafet ve şölenlerini, edebi destan ve aşk hikâyelerini, dinsel ve mitolojik olayları anlatan sahnelerinde nar motifleri ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri de Dublin Chester Beatty Library’de bulunan ve molla camii tarafından XV. Yüzyılda yazılan Nefehat’ül Üns adlı minyatürlü yazmadır. Burada bazılarının melek ve cinlerin de tasvir edildiği 9 minyatür vardır (Çağlıtütüncigil, 2013: 74) (Foto: 16).

Bu minyatürlerin birinde, ortada sahneye hâkim bir konumda, taht üzerinde bağdaş kurmuş otururken tasvir edilen bir melek figürü görülmektedir. Ayrıca tahtın iki yanında biri ortadaki meleğin dizleri hizasında, diğerleri daha aşağıda, grup halinde sıralanmış beş melek figürü görülmektedir. Merkezdeki figür cepheden, diğerleri $\frac{3}{4}$ cepheden verilmiştir. Baş, kol ve el duruşları farklı pozisyonlardaki bu figürlerin kıyafetleri de farklıdır. Tahtın solunda yer alan iki figürden alttakinin ileri doğru uzattığı sol elinde hem de sahnenin ortasında ve daha aşağıda görülen tepsilerin içerisindeki, kubadabat sarayı duvar çinilerindeki örnekleri anımsatan nar meyveleri bulunmaktadır. Kırmızı renkteki bu narların bazılarının taç kısmı dilimli, bazılarının ki ise açmamış bir tomurcuk şeklinde tasvir edilmiştir. Gerek figürün elinde tuttuğu gerekse tepsilerde yer alan narların, cennetin sembolü gibidirler. Cennetten bir yerde geçtiğini düşündüğümüz bu sahne, narın cennet simgesi olarak ele alınışının işareti şeklinde kabul edilmiştir.

Sonuç

Başta da bahsettiğimiz gibi narın anavatanın Anadolu olmadığını dana çok sıcak bölge olan İran ve çevresinden Anadolu’ya Türklere ve çevresine

buralardan yayıldığı düşünülmektedir. Bitkisel motifler içerisinde meyve, meyveler içinde de nar, Türk süsleme sanatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Nar motifi bazen bir taşa bazen bir çini üzerine bazen de dokuma üzerine süsleme unsuru olarak işlendiği görülüyor. Bu motif sadece nar bitkisinin görüntüsünü yansıtmak amacıyla yapılmış tasvirler olmadığını, aynı zamanda bir takım sembolik anlamlarda taşıdıkları anlaşılmaktadır. Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrası süsleme programında yer alan bu motif bolluk, bereket, doğurganlık, uzun ömür, neslin devamı, hükümdarlık ve cennet simgesi gibi pek çok anlam içermektedir. Sanatçı içinde bulunduğu inanç sistemine uygun olarak bu anlamlardan bir veya birkaçını aynı anda gönderme yaparak birtakım duygu ve düşüncelerini nar aracılığı ile aktarmaya çalışmış ve onu sembolize etmek istemiştir. Türklerde bereket sembolü olarak kullanılan meyve motiflerinden özellikle nar, üzüm, incir, kavun, karpuz, buğday başağı, hurma, zeytin, dut vb. taneli bitki ve meyveler genellikle doğurganlığın, bereketin ve hayat ağacı sembolü olarak eski çağlardan beri kullanılan süslemeler arasındadır. Meyvelerin yorumlanma özelliklerinden biri olan çekirdekli bir yiyecek maddesi olmasından dolayıdır. Çünkü çekirdek bir tohumdur ve neslin sürekliliğini devam ettirir.

Meyveler içinde taşıdıkları birden fazla çekirdek veya tohum nedeniyle dünyanın yumurtası olarak düşünülmüş ve farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. Meyveler bazen ölümsüzlük, bazen mutluluk, bazen de bereket sembolü olmuşlardır. Bereketi ifade eden meyve sembolleri Anadolu'da el dokumalarında, işlemlerde taş ve metal işçiliğinde seramik ve pişmiş toprak örneklerde zengin çeşitliliğine sahiptir (Gültekin, 2008:1).

Bazı yörelerimizde düğünün başladığını haber vermek, düğünün bolluk ve bereket içinde geçmesi, gelecek gelinin üreyen olmasını dilemek amacıyla nar kullanılmıştır. Düğünün başladığını haber vermek için dikilen bayrak direğin uç kısmına mendil, eşarp, çam, nar dalları ve yaprakları, yanına da turunç, ayva, nar, elma gibi meyveler takılmaktadır (Şenocak, 2016: 234).

Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile yuvasını, sembolize eden nar, zürriyet bolluk ve bereket sembolleriyle Anadolu'da halk arasında yapılan 'nar kırma törenleri'' çok eski bir geleneğin devamı olarak Anadolu'nun pek çok yöresinde rastlanılmaktadır. Gelinler narı yere vurup parçalarken 'Bu nar taneleri kadar çocuğum olsun.' diye dua ederler. Yeni gelinlerin evlerine nar taneleri serpilerek evliliklerinin devamlı, bereketli, çocuklarının çok olacağına inanılırdı. Nar kırma törenlerindeki nar tanelerinin ne kadar uzağa giderse o kadar uzaktan bereket ve bolluk geleceğine inanılmaktadır.

Nar çocuk sahibi olabilmenin dışında evlilikte bütünlüğün, bereketin, birlik ve beraberliğin sembolüdür. Bu yüzden Azerbaycan'da hala oğlanların, evlenmek istedikleri kızlara sevgi simgesi olan olgunlaşmış nar gönderirler. Bir tek narın içindeki binlerce parça refah ve zenginliğin işareti olarak kabul edilir. Buna bağlı olarak çocukların takdis törenlerinde yapılan uygulamalarda nar taneleri, pirinç ve kuru üzüm taneleri ile karıştırılarak etrafa serpilir. Benzer uygulama Anadolu'da Elazığ ve çevresindeki düğün törenlerinde uygulanır. İnanışa göre gelin, evine girerken ayağının önüne nar atılarak tanelerinin etrafa dağılması sağlanırdı.

Kaynakça

- ([\(10.03.2018\)](https://www.google.com.tr/search?q=%C3%A7i%C3%A7ekli+nar+a%C4%9Fac%C4%B1&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjJloKK3uHZAhUK1xQKHUljDLQQsAQIjw&biw=1707&bih=766#imgrc=UGji4CsLVYzNDM:)
- Akpınarlı, H. F, Balkanal, Z, (2012), 16.- 18. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, I, s.196.
- Arık, S, (2009), Türk Dokumacılık Sanatında Nar Motifi, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Sayı:1, 583-593.
- Çağlıtütüncigil, E, (2013), Türk Süsleme Sanatında Nar; Form, Köken ve İkonografik Anlamı, TÜBAR XXXIII, Bahar, 61-92
- Cerrahoğlu, M, (2012), Mitolojilerde ve Türkiye'de Derlenen Masalarda Narın Yeri, Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 7/1, 643-651
- Doğanay, A, (2003), XVI. Yüzyıl, İznik Duvar Çinilerinde Meyve Tasvirleri, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 24, 43-63
- Ergun, M. (1997), Türk Dünya Efsanelerinde Değişme Motifi I-II, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gültekin, R. E, (2008), Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/5, 9-31
- <http://arkeopolis.com/yunan-mitolojisinin-guclu-kadini-hera/>(10.03.2018)
- Şenocak, E, (2016), Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve Nar, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, sayı:8, 228-251
- Yıldırım, N, (2008), Fars Mitolojisi Sözlüğü, İstanbul, Kabalcı Yayınları.

FOTOĞRAFLAR

Foto: 1 Meyve şeklindeki nar

Foto:2 Çiçekli Nar Ağacı

(<https://www.google.com.tr/search?q=%C3%A7i%C3%A7ekli+nar+a%C4%9Fac%C4%B1&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjJloKK3uHZAhUK1xQKHUljDLQQsAQIjw&biw=1707&bih=766#imgrc=UGji4CsLVYzNDM:>) (10.03.2018)

Foto:3 Yunan Mitolojisinde Bereket Tanrısı Hera
(<http://arkeopolis.com/yunan-mitolojisinin-guclu-kadini-heral>) (10.03.2018)

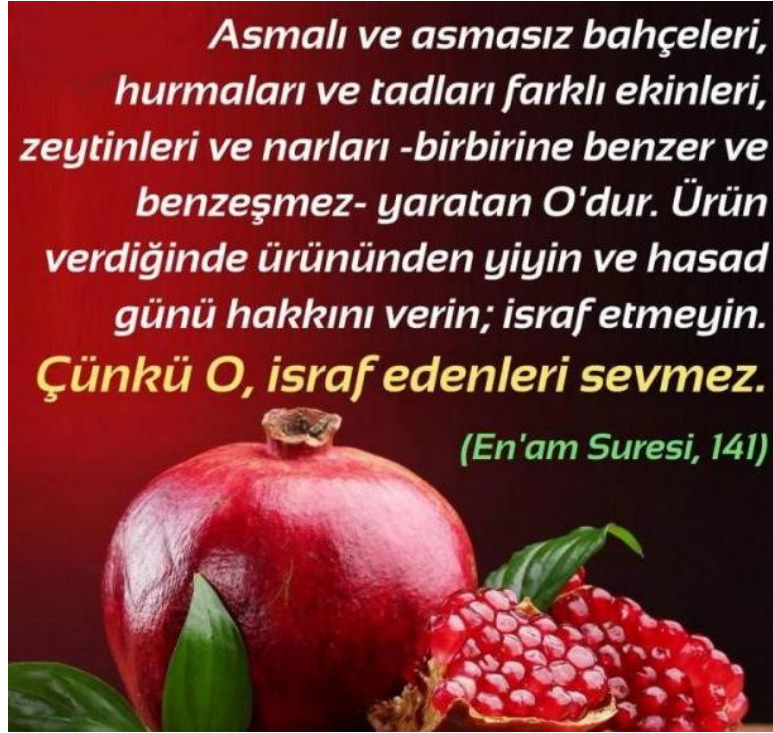

Foto: 4 Kur'an-ı Kerim'de Nar Suresi

Foto: 5 VII. ve VIII. Yüzyllara Ait Uygur Duvar Resmi

Foto: 6 İran'da bulunan 12. ve 13. Yüzyıla Ait Minai Tabak Üzerinde Av Sahnesi

Kuveyt İslam Sanatı Müzesi İran Minai Tabak

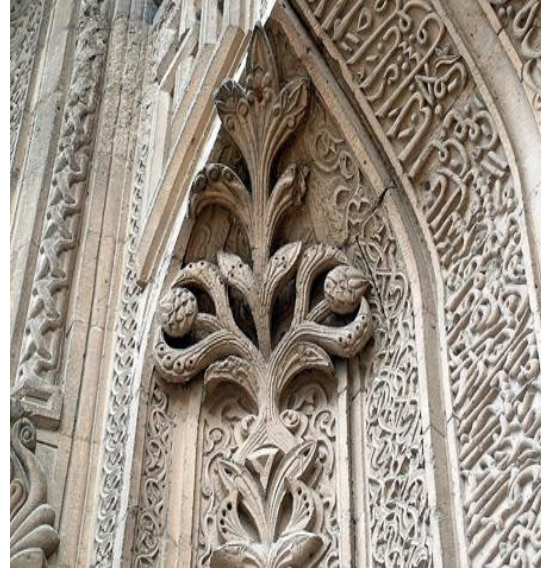
*Berlin İslam Eserleri Müzesi 12. yy
İran 13.yy başı Seramiğindeki Nar
Motifi*

Foto: 7 Konya Kubadabat Sarayı Çinileri

Foto:8 Sivas Gök medrese taç kapısı üzerinde yer alan hayat ağacı dalları arasındaki nar motifi

Konya ince minareli medrese taç kapısındaki nar

Foto:9 Erzurum Çifte Minareli Medrese (1252)

Foto: 10 Birgi Ulu Cami Taç Kapısı Üzerindeki Nar Motifi

Foto: 11 Rüstem Paşa Camindeki Nar Bezemeli İznik Çinileri

Foto:12 14.yüzyıla Ait Pamuklu Kaftan, T.S. Müzesi'nde, Kayıt No: 2/4640, Boyu 1.48 cm

Foto: 13 T.S.M. Kayıt No: 2/4499 17.Yüzyıla Ait 73 Cm Büyüklüğünde İpek Çocuk Kaftanı

Foto: 14 Side Kentinin Sikkeleri Üzerindeki Nar Motifi

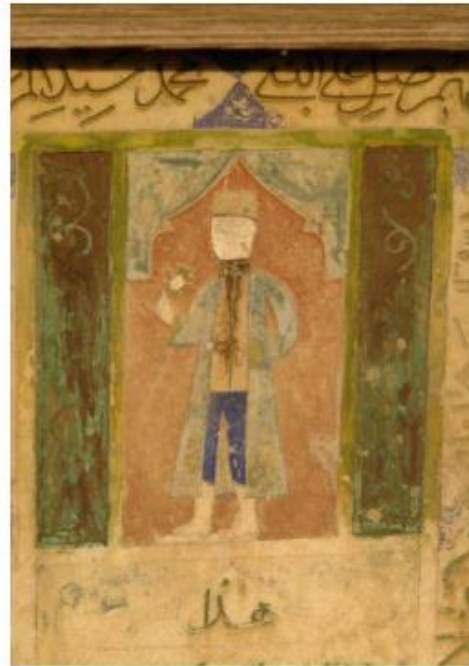

Foto: 15 Gence (Azerbaycan) şehir mezarlığı Resul Oğlu Muhtar'a ait mezar taşında elinde narçiçeği tutan insan figürü

Foto: 16 Nefhat'ül- Üns Minyatürü

POMEGRANATE MOTIF IN THE TURKISH DECORATION ART

Gönül Kaya

*Ordu University, Turkey
History of Art, Undergraduate Student*

Abstract: *Based on its origins, pomegranate bears different symbolic meanings and symbolic characteristics in many civilizations and cultures. The study provides information about where pomegranate came from, what structures it used and what kind of symbolic meanings it carries. Pomegranate has been used as a decorative element in religious books, mythological stories, architectural structures and small handicrafts such as textiles, tiles, ceramics and miniature. In addition, the continuation of the marriage bond and the meaning of life and rebirth, the Turkish folk culture has been one of the important symbols that still preserves its place in our oral traditions.*

Keywords: *Turkish art, pomegranate, symbol, abundance, ornament*

XVI. YÜZYILDA EYALET-İ RUM'DA BEKTAŞİLER VE BEKTAŞİ ZAVİYELERİ

Gülay Belen

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Tarih, Doktora Öğrencisi

Öz: Bir Türk Halk tarikatı olan Bektaşilik Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. XIV. yüzyıldan itibaren Hacı Bektaş Veli aneleri etrafında Hacı Bektaş Veli Zaviyesi'nin faaliyetleriyle Anadolu ve Rumeli'de yayılmaya başlayan Bektaşilik bağdaştırmacı yapısıyla zamanla Türkmen aşiret çevrelerinden doğan bütün gayri Sünni öğeleri de içine alarak onları kaynaştırmış ve Osmanlı Devleti'nin en önemli halk tarikatlarından biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda rolü olduğu bilinen Bektaşiler devlet nezdinde de büyük itibar görmüştür. Nitekim devletin kuruluş döneminde Anadolu'da ve Rumeli'de çok sayıda Bektaşî zaviyesi açılmış ya da Bektaşî zaviyeleri padişahlar ve devlet adamları tarafından zengin vakıflarla desteklenmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine göre Bektaşî zaviyeleri özellikle Kızılırmak'ın doğusunda yoğunlaşmaktadır. Bektaşilik üzerine yapılan çalışmalar da Bektaşî zaviyelerinin Anadolu'da daha çok Babai hareketinin de merkezi olan Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Kırşehir ile Konya, Ankara, Erzurum ve güneyde Antalya'da toplanmış olduğunu göstermiştir. Çoğunluğu Eyalet-i Rum sınırları içerisindeki bu yerler aynı zamanda gayri Sünni grupların yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir. Bu bağlamda Bektaşî zaviyelerinin yoğun olduğu bölgeler ile Anadolu'da meydana gelen isyanların yayıldığı bölgeler arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Nitekim Anadolu'da özellikle Eyalet-i Rum sınırları içinde meydana gelen Şah Veli, Baba Zünnun, Süklünoğlu Musa, Kalender Çelebi gibi birbiriyle bağlantılı isyanların çoğu Bektaşilerin yoğunlukta yaşadığı Tokat, Amasya, Sivas gibi yerlerde ortaya çıkmış ya da bu bölgelere yayılmış ve son bulmuştur. Bölgede bulunan ve Bektaşiler tarafından takdis edilen Balım Sultan, Meyane Sultan, Koyun Baba, Piri Baba, Abdal Ata, Kılıç Abdal, Seydim Sultan, Açıkbaş gibi çok sayıda zaviye Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarında rol oynamışlardır. Tahrir defterlerinde Bektaşlu ya da diğer zaviyelerin adlarıyla kurulmuş yerleşim yerlerine rastlanması Bektaşî zaviyelerinin bölgenin iskânında ve yeni yerleşim yerlerinin oluşumuna da katkı sağladığını açıkça göstermektedir. Ayrıca zaviyelerde yaşayan dervişlerin tarımsal faaliyetlerde bulunarak bölgenin ekonomisine katkı sağladıkları da bilinmektedir. Bu bağlamda çalışmada genel hatlarıyla Eyalet-i Rum'da Bektaşî zaviyelerinin sosyal, siyasi ve ekonomik hayata etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî Tarikatı, Bektaşî Zaviyeleri, Eyalet-i Rum

Giriş

Anadolu'ya Malazgirt savaşından sonra başlayan Türk göçü Moğol istilasından sonra artarak devam etmiştir. Bu göç dalgalarıyla Anadolu'ya gelenlerin içinde pek çok tarikat mensubu dervişte yer almıştır.³⁷ Göçlerle Anadolu'ya gelen Türkmenler Ömer Lütfi Barka'nın "Kolonizatör" olarak adlandırdığı dervişlerin önderliğinde, bu topraklarda yaşayan ve onlardan kaçan Bizans ahalisinin terk ettiği topraklara, boş arazilere ya da savaşarak ele geçirdikleri topraklara yerleşmişlerdir.³⁸ XII. yüzyıldan itibaren yeni bir siyasal, etnik ve dini değişime sahne olan Anadolu böylece Türkleşme ve Müslümanlaşma sürecine girmiştir.³⁹

Selçuklu ve Beylikler devri Anadolu'sunun toplumsal ve dini yapılanması dönemin diğer bütün alanlarını da derinden etkileyen faktörlerdendir. Dolayısıyla bu dönemin toplumsal ve dini yapısının yalnızca Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre gibi şahsiyetler etrafında açıklanmaya çalışılması yanlış ve eksik olacaktır.⁴⁰ XII. yüzyıl Anadolu'sunda, sonraki yüzyılların toplumsal, kültürel ve dini yapısının oluşmasında büyük payı olan çok önemli başka simalar da yetişmiştir. Fakat Anadolu topraklarında konar-göçer çevrelerin hem yöneticiliğini hem dini önderliğini yapmış olan bu simalar hakkında genelde kırsal kesimde yaşadıkları için dönemin yazılı kaynaklarında neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Bundan dolayı onların tarihsel şahsiyetlerini tam anlamıyla açığa çıkarmak çok zordur. Bununla birlikte Anadolu'ya gelen dervişlerin hangi tarikata mensup olduğunu tespit etmek de kaynakların yetersizliği sebebiyle çoğu zaman mümkün değildir. Bu durum kırsal alanda yaşayan dervişler için çok daha zor hatta imkânsızdır.⁴¹

"Kolonizatör Türk dervişleri" Anadolu'da Türkmen boylarını sevk ve idare ederek onların iskânını sağlamışlar ve yerleştikleri yerleri şenlendirmişlerdir. Baba, dede, abdal ya da sultan olarak adlandırılan bu Türkmen şeyhleri ve

³⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 253; Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 31, Sayı 52, 2012, s. 36.

³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 29; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 256

³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 25.

⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 13.

⁴¹ Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", s. 36; Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 8.

dervişler Anadolu'da İslamiyet'in öncüleri ve propagandacısı olmuşlardır.⁴² Nitekim onlar Anadolu'ya yerleştikten kısa bir süre sonra burada zaviyeler kurarak mürit yetiştirmeye başlamışlardır. Selçuklu hükümdarları tarafından desteklenen dervişler Anadolu beylikleri ve Osmanlı padişahları tarafından da desteklenmeye devam etmişlerdir. Böylece Anadolu'da küçük büyük çok sayıda zaviye kurulmuştur. Kolonizatör dervişler tarafından kurulan bu zaviyelerin etrafı zamanla zaviyelere bağlanan vakıflarında etkisiyle sosyal ve ekonomik açıdan gelişip büyümüştür. Bölgede ilk iskan yerlerinin bazılarının bu şekilde zaviye etrafında şekillendiği bilinmektedir.⁴³

Sosyal, iktisadi ve dini şartlara bağlı olarak kurulan zaviyelerin yaygınlaşmasında siyasi sebepler de etkili olmuştur. Nitekim halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan şeyh ve dervişlerin bu nüfuzundan yararlanmak için beylerin, mahalli idarecilerin hatta padişahların dahi zaviyeler açtıkları bilinmektedir.⁴⁴ Anadolu ve Balkanlarda kurulan tekke ve zaviyelerin maddi ihtiyaçlarını karşılamak adına devlet, köy, mezra, bağ, bağçe, dükkan, han gibi yerleri tekke ve zaviyelere vakfetmiştir. Böylece zaviyeler Anadolu'nun iskânında ve İslamlaşmasında çok büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Başlangıçta Babailer hareketine mensup çok sayıda Türkmen babasından yalnızca bir tanesi olan Hacı Bektaş Veli'de bu derviş göçleriyle Anadolu'ya gelip yerleşmiştir. Onun ünü ve üst derecede bir veli olarak kabul görmesi ilk Osmanlılar ile olan ilişkilerine ve Yeniçeri Ocağı'nın piri olarak kabul edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Dönemin kaynaklarında adının çok fazla geçmemesi de onun birinci dereceden bir kişi olmamasıyla alakalı olmalıdır.⁴⁵ Tarihi bir şahsiyet olarak Hacı Bektaş Veli ve ilk dönem Bektaşileriyle ilgili dönemin kaynaklarında doğru ve kesin bilgilere ulaşmak zordur. Şehirden uzakta yaşamayı tercih etmiş olan Hacı Bektaş Veli'nin döneminin siyasi olaylarına da karışmamış olması kaynaklarda kendisi ve zaviyesi ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılmasını güçleştirmektedir.⁴⁶ Aslında XIII. ve XV. yüzyıllar arası tarihini yansıtan kaynaklar daha çok dönemin siyasi olaylarına yönelmiş

⁴² Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 13, 26.

⁴³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 256; Sadullah Gülten, *Bozok Türkmenleri*, Pervane Yayınevi, İstanbul 2015, s. 33-34; Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", s. 36.

⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", s. 248; İlhan Şahin, "Hacım (Hacıbektaş) Köyünün Sosyal ve Demografik Tarihi (1485-1584)", *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986, s. 31.

⁴⁵ İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar (Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları)*, Demos Yayınları, İstanbul 2015, s. 187, 193.

⁴⁶ M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Toplumunun Dini Yapısına Bir Bakış Denemesi: Ahilik-Bektaşilik İlişkisi I", *Araştırmalar*, S. 2, Isparta 1999, s. 2.

ve bu konuda bolca malzeme bırakmıştır. Fakat dönemin dini hareketleri bu kaynaklara yeterince yansımamıştır.⁴⁷

Hacı Bektaş Veli ve ilk Bektaşiler ile ilgili bilgilerimiz çoğunlukla menkıbelere dayanmaktadır. Bektaşî tarikatı ve çevresi ile ilgili yapılan araştırmalarda kullanılan ve bugüne Bektaşî çevreleri vasıtasıyla ulaşan Hacı Bektaş Veli, Hacım Sultan, Abdal Musa, Seyyid Ali Sultan, Sultan Şucauddin, Otman Baba, Koyun Baba gibi Rum Abdallarının ileri gelenlerinin velayetnameleri Bektaşî tarikatı ortaya çıkmadan önce teşekkül eden eserlerdir. Bunlar bugün Bektaşî çevreleri tarafından benimsendiği için Bektaşî menakıbnameleri olarak kabul edilmektedir. Bunların en önemlisi Elvan Çelebi tarafından kaleme alınan Menakıbu'l-Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye'dir. Eser temel olarak Baba İlyas, Oğlu Muhlis Paşa ve onun oğlu Aşık Paşa ve müritlerinin anlattığı rivayetlere dayanır. Bununla birlikte bu eser bize XII. ve XIV. yüzyıllar Anadolu'sunun siyasi ve dini tarihi hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. XV. yüzyılın sonlarında Uzun Firdevsi tarafından kaleme alındığı tahmin edilen Velayetname-i Hacı Bektaş Veli'de Bektaşiler ile ilgili önemli tarihsel veriler sunmaktadır.⁴⁸ Menakıbu'l-Kudsiyye ile aynı dönemde kaleme alınan Mevlana Celeleddin Rumi'yi ve etrafındakileri konu edinen Eflaki'nin Menakıbu'l Arifin adlı eseri de Hacı Bektaş Veli hakkında başvurulmuş kaynaklardandır.⁴⁹ Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen eserler ve menkıbeler ise ondan çok daha sonraları yazılmıştır. Menakıbnameler haricinde Hacı Bektaş Veli'ye dair bize en ayrıntılı ve sağlam bilgiyi veren kaynak Aşıkpaşazade'nin Tevarih-i Ali Osman adlı eseridir. Aşıkpaşazade aynı zamanda Babai ayaklanmasının lideri Baba İlyas-ı Horosani'nin torunudur.⁵⁰ Bu eser Bektaşilik ve Hacı Bektaş Veli ile ilgili yapılan çalışmalarda hala en etkili kaynaktır. Aşıkpaşazade'nin dışında Oruç Bey, Neşri gibi ilk Osmanlı vekayinamelerinde de Bektaşî tarikatı hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür.⁵¹

⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.

⁴⁸ Bektaşî tarikatı ile ilgili menakıbnameler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 25-51; Gülağ Öz, *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşilik*, Kültür Yayınevi, Ankara 2013, s. 13-22.

⁴⁹ Gülağ Öz, *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşilik*, s. 15-16.

⁵⁰ Rıza Yıldırım, "Hacı Bektaş Veli ve İlk Osmanlılar: Aşıkpaşazade'ye Eleştirel Bir Bakış" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 51, s.108; İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 21.

⁵¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 142.

Menkıbeler ve ilk Osmanlı kronikleri dışında Bektaşiler ve onların toplumsal ilişkileri ile ilgili olarak özellikle tahrir defterleri ve vakfiyeler de temel kaynaklar arasında yer alır. Bunların dışında kimi toprak sahipleri ve vergi mükellefleri arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili kayıtları içeren Ahkâm defterleri ile Mühimme defterlerinde de tarikat hakkında bilgiye ulaşmak mümkün olmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi gibi edebi kaynaklarda Bektaşiler hakkında istifade edilmesi gereken kaynaklardandır.⁵² Bektaşilik ve Bektaşi tarikatı hakkında yapılacak çalışmalarda başvurulacak tüm bu kaynaklar kullanılırken dikkat edilmesi gereken en önemli husus her bir kaynak eserin kendi döneminin ürünü olarak kabul edilip o dönemin koşullarında ele alınıp eleştirel bir yaklaşımla kullanılması gerekmektedir.

1. İlk Bektaşiler ve Bektaşi Tarikatının Ortaya Çıkışı

Anadolu'da XIII. yüzyılda çok şiddetli dini hareketler meydana gelmiştir. Türkmenler arasında başlayan şiddetli dini kaynaşmalardan biri ve belki en önemlisi de Babai hareketidir.⁵³ Selçuklu Devleti zamanında meydana gelen bu büyük hareket Anadolu'nun bundan sonraki dönemlerinde meydana gelen pek çok olayın da alt yapısını oluşturmuştur. İlk dönem Bektaşilerinin Babai hareketi ile bağlantılı olduğu bugün artık bilinen bir gerçektir. Bektaşiliği Babai hareketine bağlayan Rum Abdalları zümresidir. Babai ayaklanmasında rol oynayan pek çok derviş zümresi ayaklanma bastırıldıktan sonra farklı yerlere dağıldılar. Dağılan bu derviş zümreleri çoğunlukla uç bölgelerde yeni kurulmaya başlayan beyliklerin içinde kendilerine uygun ortamlar buldular. Babai hareketine mensup tüm bu dervişler topluluğu daha sonra Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük rol oynayan Abdalan-ı Rum zümresini oluşturmuşlardır. XIV. ve XV. yüzyıla gelindiğinde ise Rum Abdallarının yetiştirdiği mürid ve halifeleri Bektaşiler tarafından tarikatın ilk kurucuları olarak kabul edilmiştir.⁵⁴

Bir Türk Halk tarikatı olan Bektaşilik XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gelişmeye başlamakla birlikte kökenleri daha eski zamanlara

⁵² Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, Simurg Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 121-122.

⁵³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar (Makaleler-İncelemeler)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 121.

⁵⁴ İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 190-191; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 122, 141.

dayanmaktadır.⁵⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, muhtemelen XIII. yüzyılda Moğol istilası önünden kaçan derviş göçleri arasında bulunan Yesevi veya daha kuvvetli bir ihtimalle Haydari dervişlerinden biri olarak Anadolu'ya gelmiş burada yeni bir sufi çevreye intisap etmiştir. Bu çevre Yesevilik ve Haydariliğe çok benzeyen XIII. yüzyılda Anadolu'da önce ünlü Türkmen şeyhi Dede Garkın, sonra da onun halifesi Baba İlyas-ı Horasani tarafından temsil edilen Vefailik tarikatı çevresidir.⁵⁶ Baba İlyas, Hacı Bektaş Veli, Emirci Sultan ve Şeyh Edebali'nin Anadolu'da Dede Garkın tarafından Temelleri atılan Vefaiyye tarikatıyla bağlantıları olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda XIII. yüzyıl Anadolu'sunun önemli tarikatlarından biri de Vefai tarikatıdır.⁵⁷ Anadolu'da kurulan beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği erken dönemde Vefaiyye ağırlıklı popüler sufiliğin etkisi altında bulunmaktaydı. Babai hareketiyle bağlantılı olan ve Hacı Bektaş kültürünü merkeze alan Bektaşiliğin Vefaiyye tarikatıyla ilişkisi onu zaman içinde Osmanlı Devleti'nin en büyük popüler tarikatı haline getirmiştir.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Anadolu'da ve Rumeli'de faaliyetlerde bulunan Kalenderi, Haydari ve Vefai dervişleri "ilk Bektaşiler" olarak adlandırılmaktadır. Fakat yaşadıkları dönemde bu dervişler Bektaşiler olarak adlandırılmıyordu. XIV. yüzyıldan itibaren Hacı Bektaş Veli ananeleri Hacı Bektaş Veli Zaviyesi'nin faaliyetleriyle bu zümreler arasında yayılmaya başlamıştır.⁵⁹ Babai hareketiyle başlayan bu halk dini zamanla Yesevilik, Vafailik, Haydarilik ve Kalenderiliği de içine alan bağdaştırmacı (syncretic) bir akım haline dönüşmüştür.⁶⁰ Bektaşilik zamanla yerleştiği ortamlardaki eski inanç ve gelenekler ile birlikte tarihi ve toplumsal olaylara ait izler de taşıyan bir yapıya sahip olmuştur.⁶¹ Bu yapısıyla Bektaşilik XV. yüzyıldan

⁵⁵ İrene Melikof, "Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri Bektaşiler-Kızılbaş (Alevi) Bölünmesi ve Neticeleleri", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, İstanbul 1999, s. 17.

⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 170-171.

⁵⁷ Dede Garkın ve Vefai tarikatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan Vefaiyye ve Yeseviiyye Gerçeği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014

⁵⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 144.

⁵⁹ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1991, s. 373.

⁶⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 201; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 121.

⁶¹ İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 32; İrene Melikof, "Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri", s. 18.

itibaren heteredoks bir mahiyet kazanmaya başlamıştır.⁶² Bektaşî tarikatının heteredoks yapıya sahip olmasında Vahdet-i Vücut sisteminin de etkisi olmuştur. İslam dünyası içinde pek çok tarikatı etkisi altına alan Vahdet-i Vücut sistemi Bektaşî tarikatı içinde hulul inancıyla birleşerek asıl mahiyetinden uzaklaşmıştır. Böylece Bektaşîlik “syncretique” yani bağdaştırmacı yapı ile kendine mahsus hüviyetini kazanmıştır. XV. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu’da görülmeye başlayan Hurufiliğin Bektaşî tarikatına da etki etmesiyle tarikat bugünkü mahiyetini kazanmıştır.⁶³

Selçuklu Devleti’nde göçebe Türkmenler arasında yaygın olan Babailiğin yerini Osmanlı döneminde Bektaşî tarikatı almıştır denilebilir. Nitekim Hacı Bektaş Veli, Babai akımına mensup pek çok Türkmen babasından biridir. Dönemin kaynaklarında Barak Baba, Sarı Saltuk, Geyikli Baba’dan bahsedilmesine rağmen Hacı Bektaş Veli’nin adı geçmemektedir.⁶⁴ Buna rağmen Babai akımı kendisine isim babası olarak Hacı Bektaş Veli’yi seçmiş ve böylece bu akım XVI. yüzyılda Bektaşîlik adını almıştır.⁶⁵

Hacı Bektaş-ı Veli 1250’lerden sonra bugün Hacıbektaş kasabasının Sulucakaraöyük köyünde zaman zaman münzevi bir hayat sürmekle beraber kendine bağlı oymağın başında bulunuyordu. Bütün benzeri Türkmen şeyhlerinde olduğu gibi Hacı Bektaş Veli’ye bağlı bir Türkmen oymağı bulunuyordu.⁶⁶ Hacı Bektaş Veli, Dede Garkın, Emirci Sultan gibi buldukları kabilelerin hem siyasi hem de dini lideri olan dervişler Anadolu’da uygun gördükleri yerlere aileleri ve müritleriyle birlikte yerleşip buralarda zaviyeler açmışlardır. Yerleşimci dervişlerin dini ve siyasi lider olmaları onların Türkmenler üzerindeki nüfuzlarını artırmış ve bu sayede çok kalabalık kitleleri kolayca harekete geçirebilmelerinde etkili olmuştur. Dervişler açtıkları zaviyelerde etrafındaki insanların hem dünyevi hem de dini işleriyle meşgul olmuşlardır.⁶⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, Türkmen şeyhi olarak kendi cemaati içinde mürşitlik görevini yürütürken, aynı zamanda Anadolu’da halifeleri aracılığıyla Hristiyanlar ve işgalci Şamanist Moğollar arasında İslam propagandası da yapmıştır. Ancak onun İslam propagandası,

⁶² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 121; İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 167.

⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, “Bektaşîlik”, *DİA*, Cilt 5, Ankara 1992, s. 375.

⁶⁴ İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 203.

⁶⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 27; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s. 102.

⁶⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 170-171.

⁶⁷ İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 198; Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 31, 34-35; Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler”, s. 262.

İslam fıkının sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Ortodoks bir anlayışla değil, Horasan Melametiyyesi'nin kuru zühd karşısı cezbeci karakterini yansıtan bağdaştırmacı yani Heterodoks bir İslam anlayışıyla gerçekleşmiştir.⁶⁸

Bektaşî tarikatı bağdaştırmacı yapısından dolayı içerisinde özellikle aynı sosyal tabandan gelen çok sayıda heterodoks tarikata mensup derviş zümresini barındırmaktadır. Osmanlı sınırları içinde Kalenderî ve Haydarî dervişleri gibi toplumsal açıdan sapkın görülen derviş zümreleri devletin takibatından kurtulmak için Mevlevî ve Bektaşî gibi devletin meşru gördüğü tarikatlara yaklaşmışlardır. Yeniçeri Ocağı ile de bağlantısı olan Bektaşî tarikatı gayri-Sünnî derviş grupları arasında üstünlük kazanmış ve onların sığınağı olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Kalenderî ve Haydarîler Bektaşîler arasında eriyerek kaybolmuşlardır. Bu derviş zümrelerinin Bektaşî ve Mevlevîler ile ilişkileri tahrir defterlerine de yansımıştır.⁶⁹ Bektaşî tarikatı yalnızca Kalenderî ve Haydarî dervişlerini değil Türkmen aşiret çevrelerinden doğan bütün heterodoks öğeleri içine alarak onları kaynaştırmış bir tarikattır.⁷⁰

Anadolu'da meydana gelen sosyal, dini ve siyasi hareketlerin ortaya çıkardığı Bektaşîlik tarikatı XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştır.⁷¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında Bektaşîler devlet tarafından desteklenmekteydi. Devlet eliyle Anadolu'da ve Rumeli'de çok sayıda zaviye açılmıştır. Buna karşılık pek çok Bektaşî dervîşi özellikle Balkanlarda seferlere katılmış çoğu gazi olmuştur. Bu dönemde aşırı Şii inançlar henüz Bektaşîlik öğretisinin içine girmediği için devlet ile tarikat arasındaki ilişki karşılıklı olarak sorunsuz devam etmiştir. Bu durum daha sonraki dönemde Hurufîlik ve Safevî propagandasının da etkisiyle değişecektir.⁷²

Hacı Bektaş Veli'den sonra Abdal Musa tarafından temsil edilen Bektaşîlik, Hacı Bektaş-ı Veli kültüründen hareketle Rum Abdalları arasında, Osmanlı Beyliği'nde yayılmıştır.⁷³ Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri Kadıncık Ana (Hatun Ana) tarafından korunmakla birlikte tarikat gerçek anlamı ile birlikte Abdal

⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, s. 172.

⁶⁹ Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 101-102; Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", s. 39, 46, 51.

⁷⁰ İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 191.

⁷¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", s. 373.

⁷² İrene Melikof, "Alevî-Bektaşîliğin Tarihi Kökenleri", s. 21-22.

⁷³ Fahri Maden, *Seyyah ve Süfi (Evlîya Çelebi Seyehatnamesi'nde Bektaşîler)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, s. 14; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, s. 233-234.

Musa tarafından kurulmuştur.⁷⁴ Sulucakarahöyük tekkesi Hacı Bektaş Veli ananesinin hareket noktası olmuş, Hacı Bektaş Veli ananesi etrafında gelişen menkıbeler bu merkez tekkeden Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmıştır. Rum Abdallarına mensup dervişlerin en ünlülerinden olan Abdal Musa Sulucakarahöyükteki bu tekkede yetişmiş buradan hareketle önce Bursa en nihayetinde Elmalı'ya yerleşerek hayatını burada açtığı zaviyede tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ve Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda da etkisinin olduğu bilinen Abdal Musa ile birlikte çok sayıda dervişin yetiştiği bu tekke bundan sonra tarikatın merkezi olarak kalmaya devam etmiştir.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'da yayılan Bektaşilik, XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rumeli topraklarında da etkili olmaya başlamıştır.⁷⁶ Bektaşiler Abdal Musa gibi Hacım Sultan, Kaygusuz Abdal, Sultan Sücauddin, Otman Baba, Akyazılı ve Kızıl Deli Sultan gibi Rum Abdalları zümresine mensup dervişleri Bektaşî tarikatının en önde gelen evliyalarından kabul edip takdis etmiştir.⁷⁷

XV. yüzyıla gelindiğinde toplum ve devlet nezdinde nüfuzu artan Bektaşilik, Balım Sultan ile birlikte teşkilatlı bir tarikat haline gelmiştir. Hacı Bektaş Veli tekkesine şeyh olarak atanan Balım Sultan Bektaşî tarikatının en etkili şeyhlerinden biridir. Tarikatın ayin ve erkânında önemli değişiklikler yapmıştır.⁷⁸ Tarikatın ayin ve erkânını Kalenderi ve Haydari esaslara göre düzenleyen Balım Sultan Bektaşiliği XVI. yüzyılda tarikat şekline sokmuştur.⁷⁹ Hacı Bektaş Veli'nin adıyla tarih sahnesine çıkmış olan Bektaşilik, merkezîyetçi bir sistemle yönetilmekteydi. Bektaşiliğin merkezîyetçi bir yapıya ulaşmasında II. Bayezid döneminin etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde bir taşra teşkilatı şeklinde örgütlenen Bektaşilik, tarikata ait diğer zaviyeleri merkez tekkeye bağlayarak güçlü bir merkezîyetçi sistem oluşturmuştur. Böylece Bektaşî tarikatı Hacı Bektaş Veli Zaviyesine bağlı hale gelmiştir. Öyle ki tekkelerin başında bulunan "babalar" Divan-ı Hümayun'un da onayı ile Bektaşiliğin merkezi sayılan Hacıbektaş'taki dergâhtan atanmaya başlamıştır.⁸⁰

⁷⁴ İrene Melikof, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 203; M. Saffet Sarıkaya, "Ahilik-Bektaşilik İlişkisi", s. 2.

⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 123.

⁷⁶ Fahri Maden, *Seyyah ve Sufi*, s. 14.

⁷⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 124.

⁷⁸ Fahri Maden, *Seyyah ve Sufi*, s. 15-16; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 120.

⁷⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 233-234.

⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 88.

XVI. yüzyılda oluşmaya başlayan Bektaşî tarikatı Osmanlı Devleti'nin her alanında büyük etkisi olmuş bir tarikattır.⁸¹ Bektaşîler tarafından takdis edilen Balım Sultan, Meyane Sultan, Koyun Baba, Piri Baba, Abdal Ata, Kılıç Abdal, Seydim Sultan, Açıkbaş gibi çok sayıda zaviye Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarında rol oynamışlardır. Bektaşîlik Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri gücü olan Yeniçeri Ocağı tarafından da benimsenmiştir. Öyle ki XVI. yüzyıldan itibaren bir Bektaşî babası Yeniçeri Ocağı'nda kalmaya başlamıştır.⁸²

2. Eyalet-i Rum'da Bektaşîler ve Bektaşî Zaviyeleri

Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan itibaren "iklimi Rum, memleket-i Rum" olarak bahsedilen Anadolu'nun tamamı içinde Amasya, Tokat, Sivas ve çevresi "Rumiyye-i suğra" olarak adlandırılmıştır. 1413 yılında ise eyalet haline getirilen bölge "Eyalet-i Rumiyye-i Suğra" olarak anılmaya başlanmıştır.⁸³ Çekirdeğini Sivas, Tokat, Amasya'nın oluşturduğu Eyalet-i Rum'un merkezi ve sınırları zaman içinde değişkenlik göstermiştir. 1520 yılına kadar beylerbeylik merkezi Amasya ve Tokat arasında değişirken bu tarihten itibaren eyaletin merkezi Sivas olmuştur.⁸⁴ XV. yüzyıl sonlarına doğru Amasya, Tokat, Sivas, Canik, Çorum ve Karahisar-ı Şarki'ye tahrir defterlerinde "Vilayet-i Rum'u Kadim" denilmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren yeni fetihlerle eyalet sınırlarına dahil olan Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt, Divriği gibi sancaklara ise "Vilayet-i Rum'u Hadis" denilmiştir. Böylece iki bölümde ifade edilen Rum Eyaleti XVI. yüzyılda on iki sancakla en geniş sınırlarına ulaşmıştır.⁸⁵

Bektaşî zaviyelerinin genel olarak dağılışına baktığımızda zaviyeler bazı yerlerde yoğunlaşırken bazı yerlerde hiç bulunmamaktadır. Anadolu'da Bolu Sancağı, Güneybatı Anadolu da Menteşe ve Karaman vilayetleri gibi bazı yerlerde neredeyse hiç Bektaşî zaviyesi yoktur. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde de bahsi geçen zaviyeler özellikle Kızılırmak'ın doğusunda yoğunlaşmaktadır. Bu hattın batısında ise çok az sayıda Bektaşî tekkesi varlığını koruyabilmiş gözükmektedir. Bursa ve çevresinde de Bektaşî

⁸¹ Ahmet T. Karamustafa, *İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, s. 100-101.

⁸² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 202.

⁸³ Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, S. VI, Ankara 2006, s. 51; Ali Açık, "Rum Eyaleti", *DİA*, C. 35, s. 225-226.

⁸⁴ Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", s. 51; Ali Açık, "Rum Eyaleti", s. 226.

⁸⁵ Ali Açık, "Rum Eyaleti", s. 226.

zaviyelerinin yoğunlaştığı yine Seyahatnamede bahsedilmiştir.⁸⁶ Selçuklu Anadolu'sunda Türkmen aşiretlerinin yoğun olduğu Ankara ile Kayseri arasındaki bölgede etkinlik gösteren Bektaşilik Osmanlı döneminde ise özellikle Kızılırmak ile Erzurum arasındaki bölgede ve Toros Dağları'nda yine ilk olarak Türkmen aşiretleri arasında yayılmıştır.⁸⁷ Tarikatın kuruluşundan itibaren Anadolu'da hızla yayılan Bektaşi zaviyeleri çoğunlukla küçük kasaba ve köylerde kurulmuştur. Sünni çevrelerin Bektaşi şeyh ve dervişlerine bakış açısı ve Bektaşi şeyhlerinin köylü ahali üzerindeki propaganda ve tesirlerinin daha fazla olması bu durum üzerinde etkili olmuş olmalıdır.⁸⁸ Bektaşilik üzerine şimdiye kadar yapılan çalışmalar Bektaşi zaviyelerinin Anadolu'da daha çok Babai hareketinin de merkezi olan Orta Anadolu'nun önemli şehirlerinden Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Kırşehir ile Konya, Ankara, Erzurum ve güneyde Antalya'da toplanmış olduğunu göstermiştir. Nitekim çoğunluğu Eyalet-i Rum sınırları içerisindeki bu yerler Heterodoks grupların yoğun olarak yaşadıkları yerlerdi.⁸⁹

Anadolu'da heterodoks dervişlerin zaviyelerinin çoğunun zamanla Bektaşilerin eline geçtiği bilinmektedir. Örneğin devletin takibatından kurtulmak isteyen Kalenderi dervişleri Bektaşi zaviyelerine sığınmışlardı. Bu zümreye ait zaviyelerin de zamanla Bektaşi tarikatına geçmiş olduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi bugün tarikatın "pir evi" olarak bilinen Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş Veli Zaviyesidir.⁹⁰ Haslok bu zaviyenin eskiden bir Hristiyan manastırı olduğu için Hristiyanlar tarafından da ziyaret edildiğini belirtmiştir.⁹¹ Türkmen dervişlerinin Anadolu'ya geldikten sonra burada kurdukları zaviyelerin bazıları bu şekilde daha önceden başka dinlere ait ibadethanelerin zaviyelere dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Bektaşi tarikatının ortaya çıkışında çok büyük etkisi olduğu bugün artık bilinen Babai hareketine mensup dervişlerin müritleri Anadolu'da çok sayıda zaviye kurmuştur. Bundan dolayı Baba İlyas'ın halifelerinin pek çoğunun Orta Anadolu'da zaviyeleri bulunuyordu. Bu zaviyelerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük tarikatlarından biri olan Bektaşi tarikatının

⁸⁶ Seyahatnameye göre Bektaşi zaviyelerinin dağılışı için bkz. Fahri Maden, *Seyyah ve Sufi Eoliya Çelebi Seyhatnamesi'nde Bektaşiler*, İstanbul 2013; Surayıya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, s. 54-55.

⁸⁷ Halil İncalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 202.

⁸⁸ F. R. Haslok, *Bektaşilik Tetkikleri*, Çev. Ragıp Hulusi, 2000, s. 2; Ahme⁸⁸ Halil İncalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 202.

⁸⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", s. 261; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 211-212.

⁹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 201, 212.

⁹¹ F. R. Haslok, *Bektaşilik Tetkikleri*, s. 50-51; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", s. 261, 268.

merkezi Hacı Bektaş Veli Zaviyesidir.⁹² Hacı Bektaş Veli Zaviyesi dışında Eyalet-i Rum sınırları içerisinde yer alan Çorum'un Mecitözü kazasındaki Elvan Çelebi zaviyesi de Bektaşiler tarafından kurulmayıp sonradan Bektaşiler tarafından kullanılmış ve idare edilmiş zaviyelerden biridir.⁹³ Yine Osmancıkta yer alan Koyun Baba zaviyesi de sonradan Bektaşî zaviyesine dönüşmüştür.⁹⁴ Bunların dışında Eyaleti Rum'da kurulmuş olan Abdalata, Balım Sultan, Seydim Sultan, Demir Şeyh, Abdalbudu gibi bazı şeyhlerin kurmuş olduğu zaviyeler de Bektaşîlerin ilk zaviyeleri olarak kabul edilmektedir.⁹⁵

Anadolu'da meydana gelen isyanların yayıldığı bölgeler ile Bektaşî zaviyelerinin yoğun olduğu bölgeler arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Bektaşîliğin Kalenderilik ile ilişkisi dikkate alındığında Anadolu da kalenderilerin ortaya çıkardığı ya da katıldıkları isyanlarda da Bektaşîlerin etkilerini sorgulamak gerekmektedir.⁹⁶ Anadolu'da özellikle Orta Anadolu'da meydana gelen isyanların pek çoğu Bektaşîlerin yoğunlukta yaşadığı Tokat, Amasya, Sivas gibi yerlerde ortaya çıkmış ya da yayılmıştır. Bununla birlikte Orta Anadolu'da ortaya çıkan isyanlar bölgede bulunan kabile ve cemaatler arasındaki dayanışmanın da etkisiyle hızla yayılmıştır. Meydana gelen bu isyanlarda tarikat liderlerinin de etkisi önemli rol oynamış olmalıdır. Nitekim pek çok tarikatın liderinin aynı zamanda bir kabile ya da boy beyi olduğu bilinmektedir.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nde devlete karşı ilk dini sosyal nitelikli isyan Rumeli de ortaya çıkan Şeyh Bedreddin isyanıdır. İsyanı Bektaşîlerinde inanç önderi olarak kabul ettikleri Sarı Saltık gibi dervişlerin müridleri de katılmıştır. Bu sayede Şeyh Bedreddin kısa sürede etrafına çok sayıda taraftar toplamış, isyan kısa sürede çok geniş alanlara yayılmıştır.⁹⁸ Ancak bu isyan ne ilk ne de son olmuştur. Osmanlı Devleti sınırları içinde Anadolu'da da buna benzer pek çok dini-sosyal içerikli isyan meydana gelmiştir. Bu isyanların siyasi, sosyal, dini ve içtimai pek çok sebebi olmakla birlikte biz burada daha çok bu isyanlar ile

⁹² Sadullah Gülten, *Bozok Türkmenleri*, s. 29; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", s. 255-256; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 201.

⁹³ Semavi Eyice, "Çorum'un Mecitözü'nde Aşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 15, 1969, s. 240-241.

⁹⁴ Haşim Şahin, "Koyun Baba", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 229-230.

⁹⁵ Ahmet Cahid Haksever, "Çorum'da Bektaşî Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 36, 2008, s. 67-86.

⁹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 188-189.

⁹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 35.

⁹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 187-188.

özellikle Orta Anadolu’da yoğunlaşan Bektaşî zaviyelerinin ilişkisi üzerinde duracağız.

Bektaşî tarikatının Babai hareketiyle olan bağlantısına yukarıda değinmiştik. Babailer isyanının meydana geldiği bölge daha sonra Bektaşîlerin de yoğun olarak yaşadığı Eyalet-i Rum sahası içerisinde yer almaktadır. Anadolu’da dini-sosyal içerikli ilk isyan olarak bilinen Babai İsyanı Selçuklu Devleti zamanında meydana gelmiştir. İsyanın meydana geldiği bölge göçebe hayat süren Türkmen boylarının da yoğunlukta yaşadığı bir bölgedir. Osmanlı idaresinden sonra da bölgede birbiriyle bağlantılı pek çok isyan meydana gelmiştir. Şahkulu, Şah Veli, Süklünoğlu Koca, Nur Ali Halife, Şah Kalender isyanları bunlara örnektir.⁹⁹

Orta Anadolu’da XVI. yüzyılın ilk yarısında aynı sosyal tabana mensup kimselerce çıkarılan dini ve sosyal içerikli çok büyük isyanlar meydana gelmiştir. Bunlardan ilki Şahkulu isyanıdır. 1511 yılında meydana gelen Şahkulu Baba Tekeli isyanı her ne kadar Orta Anadolu sahası dışında Bektaşîlerinde yoğun olarak yaşadığı Elmalı ve civarında ortaya çıkmış olsa da kısa süre sonra isyan Orta Anadolu’ya yayılmış ve nihayet Sivas’ta sona ermiştir. İsyân bastırıldıktan kısa bir süre sonra onun halifesi olan Nur Ali Halife Tokat civarında isyan etmiştir. İsyân kısa sürede yayılmış isyancılar da Amasya’ya kadar ilerlemiştir.¹⁰⁰ 1518 yılında Sivas’ta ortaya çıkan Şah Veli isyanı da kısa süre sonra Tokat’ta patlak vermiştir. Babai isyanının lideri Baba İlyas gibi Şah Veli’de kendini mehdi olarak ilan etmiş, kısa sürede etrafına çok sayıda taraftar toplamıştır. Şah Veli Bozoklu Celal olarak da bilinmektedir. Anadolu’da bundan sonra meydana gelecek isyanlar için kullanılan “Celali” tabiri de ondan kaynaklanmıştır. Hangi amaçla ve ne türden olursa olsun her asi celali olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁰¹ Kanuni Sultan Süleyman’ın Mohaç seferi sırasında yine aynı bölgede, Bozok’ta Süğlün Koca ve Baba Zünnun isyanı baş göstermiştir.¹⁰² 1526 yılında meydana gelen Şah kalender isyanı da yine Bektaşî tarikatının etkisinin olduğu bir isyandır. Nitekim isyanın

⁹⁹ Sadullah Gülten, *Bozok Türkmenleri*, s. 27; Efkân Uzun, XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630–1655), Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 59-60.

¹⁰⁰ Ahmet Refik, “16. Yüzyılda Rafızilik ve Bektaşîlik (1558-1591)”, *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşîlik*, Haz. Gülağ Öz, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2013, s. 118-119; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 188-189.

¹⁰¹ Celali İsyânları için bkz. Mücteba İlgürel, “Celali İsyânları”, *DİA*, C. 7, Ankara 1993, s. 252-257.

¹⁰² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 188-190; Sadullah Gülten, *Bozok Türkmenleri*, s. 30; Ahmet Refik, “16. Yüzyılda Rafızilik ve Bektaşîlik (1558-1591)”, s. 119-121.

yöneticisi Şah Kalender'in Hacı Bektaş soyundan geldiği bilinmektedir. Bölgedeki halk üzerinde büyük bir nüfuzu olan Şah kalender Türkmen aşiretleri tarafından da desteklenmiştir. Şah kalender kısa sürede bölgedeki ışık, torlak ve abdal çok sayıda kişiyi etrafına toplamıştır.¹⁰³ Orta Anadolu'da meydana gelen ve yukarıda bahsi geçen isyanlara genel olarak baktığımızda isyanların Babai hareketinin merkezi ve bu hareketin yayıldığı bölgelerde meydana geldiği görülmektedir. Bu bölge heteredoks grupların sonraki dönemlerde de yoğun bir şekilde yaşadığı bir bölgedir. Çıkan isyanların aynı sosyal tabana mensup insanların katılımıyla gerçekleşen isyanlar olduğunu söylemek çok da yanlış olmasa gerektir. Konar-göçer Türkmen aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bu bölgede isyanlara aşiretlerinde katılımı yoğun olmuştur. Böylece isyanlar kısa sürede çok geniş alanlara yayılmıştır.

Orta Anadolu'da XVI. yüzyılda meydana gelen isyanlarda dönemin siyasi atmosferinin de etkisi büyük rol oynamıştır. Nitekim isyanın meydana geldiği dönemde özellikle Eyalet-i Rum'da Safevi propagandası hız kazanmış ve etkisini bu isyanlar üzerinde de yoğun bir şekilde göstermiştir. Hatta bu isyanları ortaya çıkaran da Osmanlı-Safevi mücadelesi olmuştur denilebilir. Safevilerin bölgedeki aşiretler üzerinde de nüfuzunun fazla olması isyanların kısa sürede yayılmasında ve isyana katılanların sayısının hızla artmasında rol oynamıştır. Nitekim bölgedeki konar-göçer Türkmenler arasında Safevilere bağlı pek çok aşiretin bulunduğu bilinmektedir. Büyük olasılıkla bölgede bulunan heteredoks dervişlerde Türkmenlerin Safevilere destek vermelerinde etkili olmuş olmalıdır.¹⁰⁴ Bölgede meydana gelen isyanların neredeyse hepsinde isyan lideri kendini mehdi olarak ilan etmiş ve bu sayede etrafına çok sayıda mürid toplayabilmiştir.¹⁰⁵ Anadolu'da ve Rumeli'de heteredoks dervişler yalnızca isyanlara iştirak etmemişler aynı zamanda çok sayıda soygunculuk, eşkıyalık ve suikast girişimlerinde de bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti içinde özellikle bu tür olayların XVI. yüzyıl içerisinde sıklıkla yaşandığı bilinmektedir. XVI. yüzyıla ait arşiv kayıtları heteredoks derviş gruplarının karıştıkları eşkıyalık hareketlerini yansıtmaları bakımından önemli örnekler sunmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰³ Ahmet Refik, "16. Yüzyılda Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)", s. 122-123; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 190; Efkân Uzun, XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması, s. 60.

¹⁰⁴ Sadullah Gülten, *Bozok Türkmenleri*, s. 27.

¹⁰⁵ Ahmet Refik, "16. Yüzyılda Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)", s. 118-119.

¹⁰⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 191.

Sonuç

Bektaşî zaviyelerinin genel olarak dağılışına baktığımızda zaviyeler bazı yerlerde yoğunlaşırken bazı yerlerde hiç bulunmamaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde de bahsi geçen zaviyeler özellikle Kızılırmak'ın doğusunda yoğunlaşmaktadır. Bu hattın batısında ise çok az sayıda Bektaşî tekkesi varlığını koruyabilmiş gözükmektedir. Bursa ve çevresinde de Bektaşî zaviyelerinin yoğunlaştığı yine Seyahatnamede bahsedilmiştir. Bektaşî zaviyelerinin Bursa ve çevresinde yoğunlaşması onların ilk Osmanlılarla ilişkileri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda oynadıkları rol ile alakalı olmalıdır. Bir uç beyliği olarak Osmanlı Beyliği heteredoks derviş zümreleri için uygun bir ortam sunmaktaydı. Kızılırmak'ın doğusunda özellikle Tokat, Amasya, Çorum, Sivas, Kırşehir gibi yerlerde yoğunlaşması ise tarikatın Babai hareketi ile bağlantısının da etkisiyle bu coğrafyada yoğunlaştığı düşünülebilir. Nitekim yukarıda da değindiğimiz üzere Babai hareketine mensup dervişlerin halifeleri XV. yüzyılda Bektaşî Tarikatının kuruluşunda rol oynamışlardır. Onların müridlerinin açtığı zaviyelerin büyük bir kısmı daha sonra Bektaşî zaviyelerine dönüşmüştür. Bununla birlikte Orta Anadolu sahası içerisinde yer alan bu yerler Heteredoks Kolonizatör Türkmen babalarının yoğun olarak gelip iskân ettikleri yerlerdir. Konar-göçer Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bu coğrafya heteredoks İslam'ı benimsemiş bu topluluklar için uygun bir ortam olsa gerekir.

Anadolu'da gerçekleşen pek çok dini-sosyal içerikli isyanın yoğun bir Safevi-Osmanlı mücadelesinin yaşandığı XVI. yüzyılda gerçekleşmesi tesadüf olmasa gerek. Anadolu'daki heterodoks inanca mensup zümreler, Safevi propagandası ile isyana teşvik edilmiştir. Bundan dolayı heteredoks derviş gurupları siyasi otorite tarafından sürekli bir takibat ve baskı altında tutulmuşlardır. Devletin takibatından kurtulmaya çalışan bu derviş zümrelerinin çoğunluğunun sığındığı yerde Bektaşî zaviyeleri olmuştur. Bunda Bektaşî tarikatının bu heteredoks derviş zümrelerinin inancına uygun bir yapıya sahip olması büyük rol oynamıştır. Dini, sosyal, siyasi pek çok sebebi olsa da bu isyanların tek bir kişi tarafından başlatılmış olması ve kısa sürede isyana çok sayıda kişinin katılması bu isyanların ideolojik boyutunu da gözler önüne sermektedir. Nitekim isyanların pek çoğu mesiyani hareketler olarak ortaya çıkmış, isyanın lideri adeta bir kurtarıcı rolü üstlenmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen bu isyanları yalnızca dini sebeplere bağlamak doğru olmayacaktır. Bu isyanlar dini kaygıların ötesinde Anadolu'da yaşayan göçebe, yarı göçebe ve bazı yerleşik kesimle bir ölçüde tımarlı sipahi zümresinin maruz kaldığı sıkıntılar, ayrıca yerel yöneticilerin baskı ve haksızlıklarıyla doğrudan ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, Türkler, Ed. Hasan Celal Güzel, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 242-278.
- EYİCE, Semavi, “Çorum’un Mecidözü’nde Aşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi”, Türkiyat Mecmuası, C. 15, 1969, s. 211-244.
- FAROQHİ, Suraiya, Anadolu’da Bektaşilik, Simurg Yayıncılık, İstanbul 2003.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum”, Vakıflar Dergisi, S. VI, Ankara 2006, s. 51-63.
- GÜLTEN, Sadullah, “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu’da Kalenderîler ve Haydarîler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 31, Sayı 52, 2012, s. 35-54.
- GÜLTEN, Sadullah, Bozok Türkmenleri, Pervane Yayınevi, İstanbul 2015.
- GÜNEŞ, Ahmet, “16. Yüzyılda İznikte Zaviyeler ve Gelir Paylaşımı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 23, S. 36, 2004, s.
- GÜNEŞ, Ahmet, “16. Yüzyılda Osmanoğulları’nın Beşiği Eskişehir İle Karacaşehir’de Sosyal Kurumlara İlişkin Köy Gelirleri ve Bunların Paylaşımı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 31, 2000, s.
- HAKSEVER, Ahmet Cahid, “Çorum’da Bektaşi Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları”, Ekev Akademi Dergisi, S. 36, 2008, s. 67-86.
- HASLOK, F. R., Bektaşilik Tetkikleri, Çev. Ragıp Hulusi, 2000.
- İLGÜREL, Mücteba, “Celali İsyanları”, DİA, C. 7, Ankara 1993, s. 252-257.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T., Tanrının Kuraltanıamaz Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550), Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, Ankara 1991.
- MADEN, Fahri, Seyyah ve Sufi (Evliya Çelebi Seyehatnamesi’nde Bektaşiler), Kapı Yayınları, İstanbul 2013
- MELİKOF, İrene, “Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri Bektaşi-Kızıllaş (Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri”, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, İstanbul 1999.
- MELİKOF, İrene, Uyur İdik Uyardılar (Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları), Demos Yayınları, İstanbul 2015.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, C. 12, 1978, s. 247-270.
- OCAK, Ahmet Yaşar, Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- OCAK, Ahmet Yaşar, Ortaçağlar Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan Vefaiyye ve Yesevviyye Gerçeği, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

- OCAK, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- OCAK, Ahmet Yaşar, Osmanlı Sufiliğine Bakışlar (Makaleler-İncelemeler), Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- OCAK, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- OCAK, Ahmet Yaşar, Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZDEMİR, Rifat, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", OTAM, S. 5, 1994, s. 235-258.
- REFİK, Ahmet, "16. Yüzyılda Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)", Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşilik, Haz. Gülağ Öz, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2013.
- ŞAHİN, İlhan, "Hacım (Hacıbektaş) Köyünün Sosyal ve Demografik Tarihi (1485-1584)", Osmanlı Araştırmaları VI, İstanbul 1986, s. 31-38.
- SARIKAYA, M. Saffet, "Osmanlı Toplumunun Dini Yapısına Bir Bakış Denemesi: Ahilik-Bektaşilik İlişkisi I", Arayışlar, S. 2, Isparta 1999.
- UZUN, Efkân, XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655), Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

BEKTASHIS AND BEKTASHI ZAWIYAS IN EYALET-I RUM IN THE XVITH CENTURY

Gülay Belen

Ordu University, Turkey
History, PhD Student

Abstract: *Bektashism, a Turkish folk order of Sufism, started developing in Anatolia from the 13th century onward. Thanks to the efforts of zawiyas of Hacı Bektaş Veli, it began to spread across Anatolia and Rumelia from the 14th century onward around the teachings of Hacı Bektaş Veli, and with its harmonizing nature, it incorporated the non-Sunni elements that eventually emerged within Turkman tribes, and integrated them in the society, thus becoming probably the most important folk order of Sufism in the Ottoman State. As a matter of fact, many zawiyas existed in the region were either those that were founded in Anatolia and Rumelia during the formative period of the state, or those that were supported with rich endowments from sultans and statesmen.*

According to Evliya Çelebi's Seyahatname, Bektashi zawiyas were often time situated on the east of the Kızılırmak River. Studies on Bektashism written up to now have shown that Bektashi zawiyas centered in such cities as Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Kırşehir, which often time also served as centers for Babai movement, as well as cities like Konya, Ankara, Erzurum and Antalya in the south. These places, most of which fall within boarders of Eyalet-i Rum, were at the same time places where the non-Sunni groups lived the most. In this regard, the relationship of the places where the Bektashi zawiyas centered with the places where uprisings that took place in Anatolia emerged from is interesting.

Such zawiyas as Balım Sultan, Meyane Sultan, Koyun Baba, Piri Baba, Abdal Ata, Kılıç Abdal, Seydim Sultan, and Açıkbaş, located in the region and sanctioned by Bektashis, had effects on social, political, economic, and cultural spheres of the Ottoman State. The fact that cadastral record books mention settlements with names as Bektaşlu or with those of other zawiyas clearly points out that Bektashi zawiyas contributed to initial habitation of the region as well as the establishment of new settlements. In this regard, the present work deals with the effects Bektashi zawiyas had on the social, political as well as economic lives in Eyalet-i Rum.

Keywords: *Bektashi Dervish Order, Bektaşî Zawiyas, Eyalet-i Rum*

TOKAT EVLERİNİN BEKÇİLERİ: KAPI TOKMAĞI

Gülten Sönmez

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Sanat Tarihi, Lisans Öğrencisi*

Öz: Kuruluş ve mekân düzenlemesi bakımından Tokat evleri, Türk ev mimarisinin özelliklerini taşımakta olup bu çalışmada hızla yok olan kapı tokmakları ele alınmıştır. Ana işlevi ses çıkarmak olan tokmaklar konutların giriş cephesini süslemelerinin yanı sıra devrin sanat görüşü ve anlayışını dile getirmeleri açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Bunların dışında tokmak ve halkalar ev sahibinin mensubu olduğu dini, mesleği ve ekonomik durumu hakkında da bilgi vermektedir. Çalışmamızda Tokat merkez de bulunan sivil mimari örnekleri üzerindeki kapı tokmakları tespit edilmiş ve Tokat Müzesindeki örneklerle de zenginleştirilmiştir. Çalışmamızın esas konusunu oluşturan Tokat evleri kapı tokmakları tipolojisi oluşturulmuştur. Bu tipolojide tokmaklar üç ana başlık altında; figürlü, soyut bitkisel motifli, geometrik biçimli olarak ele alınmıştır. Anadolu maden sanatının hem yapım hem de süslemede estetik kaygıların gözetildiği en güzel örnekler arasında olan, Tokat evlerindeki kapı tokmaklarının yok olmadan belgelendirilmesi çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, sivil mimari, kapı tokmağı, tokmak, el sanatları

Giriş

Kapı tokmağı eski evlerin kapılarında bulunan ve kapıyı çalmaya yarayan top biçiminde metal tutamak olarak bilinmektedir. Maddi kültür varlıklarımız içerisinde ele alınması gereken önemli folklorik değerlerimizdendir. Bu bakımdan Anadolu maden sanatının geldiği noktayı gösterirken, bir yandan da Anadolu'nun zengin süsleme kompozisyonlarının güzel örneklerini bize sunmaktadırlar. Kapı tokmakları, kapıya ilişkin anlam dünyasının tılsım gücü taşıyan nesnelere olmakla birlikte; bireysel yaşama dair 'mahrem' ile toplumsallığa dair 'açık' olanı birbirine bağlayan nesne görevi de görmüşlerdir. Aynı zaman da kapı tokmağı ev sahibinin zevkini, sosyal durumunu, inançlarını da bize göstermektedir (Taner 1979:8).

Demir, Şamanizm’den bu yana Müslüman Türkler için daima kutsal bir maden olmuştur. Demire dokunan insan ise kutsanmış sayılmıştır. Bu inanca göre demirden saban demiri yapan usta bereketin kapısını onunla açtığı gibi kapı tokmağı ve kapı şakşağı yaparak da evlerin kapısını misafire açtırmıştır. Kapı tokmağı tutan insan ise zaten o eve kötülük düşünemez inancı ortaya çıkmıştır. Kapı, kapalı mekânın dışa açılan yüzü olmuş tatlı dil ve güler yüzle misafiri karşılamak da ilk kapıda başlamıştır. Bunun ilk temsilcisi de “kapı tokmakları” olmuştur. Bu ince düşünceden dolayı kapı tokmaklarına özen gösterilmiştir. Eski çağlardan beri kullanılan kapı tokmaklarının yerini, günümüzde çeşitli ziller almıştır. Ancak kapı tokmakları atalarımızın ince düşüncelerinin ve zarif sanat anlayışlarının en güzel örneklerindedir. Osmanlı devletinde bir sanat kolu olan maden sanatı özellikle sivil mimari örneklerinin dışında cami, medrese gibi taşınmaz eserlerin kapılarında yer alan kapı tokmakları dönemi itibariyle oldukça işlevsel özelliğe sahiptirler. Kapı tokmakları anlamsal niteliği ve işlevi açısından önemli bir yere sahip olup Tokat evlerinde bulunan ve Tokat Müzesindeki örneklerle bakıldığında Sivas-Divriği, Safranbolu, Malatya, Mardin, Niğde, Isparta gibi Anadolu’nun birçok ilindeki örneklerle benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır (<http://unyezile.com/tokmak.htm> (18.05.2017)). Bu doğrultuda temel işlevi ses çıkarmak olan kapı tokmaklarının Anadolu evlerinin cümle kapılarında madenin üstün bir estetik anlayışla sunulmasını Tokat evlerinin kapı tokmaklarıyla da çeşitlilik kazanmıştır.

1. Tokat Evlerinde Kapı ve Kapı Tokmağı Geleneği

Kapı tokmakları, bugünkü karşılığı ile kapı zili ve kapı kollarının yerlerine kullanılmakta olup ana işlevleri, kapıya vurulmak yoluyla haber vermek ve çekerek kapıyı kapatmaktır. Kimi zaman halkalar kapı tokmağı yerine de kullanılmışlardır. İşlevi ile bağlantılı kapı halkaların, kapı çekeceği, kapı şakşağı; kapı tokmaklarına ise tak tak adı verilmiştir (<http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/tokat-muzesi>) (01.05.2017).

Tarihi gelişim süreci içinde kapı tokmak ve halkalarının bilinen ilk örneğine Kırgızistan Abakan’da rastlanmıştır. Batı dünyasında M.Ö. 9. yüzyılda, daha sonra da Roma döneminde kapı tokmakları görülmüştür. Mısırlıların tahtadan kilitler yaptığı fakat kapıyı çalmak için tokmak yapmadığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında bazı yapılarda kapı tokmakları görülmektedir (Çal 1999:344).

Anadolu'ya ait kapı tokmaklarının günümüze gelebilen en eski örneği Artuklulara ait olan Mardin Cizre Ulu Camisi'nin 13. yüzyılın başlarına tarihlenen ejder biçimli kapı tokmağıdır (Alav 2014). Bu tokmakların ejderleri badem gözlü, sivri kulaklı ve kanatlı yaratıklardır. Kanatlarını ısırır pozda tasvir edilmiş bu figürler kazıma tekniğiyle yapılmış yılan pulu deseniyle kaplı gövdeleri birer düğüm oluşturarak, birbirine dolanan kuyrukları kartal başlarıyla sonlanmaktadır. Tokmakların çeşitli sembolik anlamlar taşıdığı bilinmektedir (Öney 1992: 212). Bugün bu ejder biçimli tokmalardan biri İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, diğeri Kopenhag David Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 15. yüzyılda Osmanlılar da kapı halka ve tokmaklarının yaygınlaşmaya başlaması ile maden bir sanat dalı haline gelmiştir.

Kapılar yapıda güçlü bir mimari kompozisyona sahiptirler. Mimarının vazgeçilmez unsurlarından olup yapıda ilk eylem yapıya girişle başlar (Bayram 2004: 26). Tokat evlerinde hemen bütün evlerin cümle kapıları kanatlı olup, atların ve arabaların geçebileceği yükseklik ve genişlikte yapılmıştır. Kapı kanatları çam kerestesinden yapılmış ve arkalarından kuşaklarla bağlanmıştır. Kapı kuşaklarının aralarına konulan çapraz veya düz silme demirler kabara denilen çivilerle çakılmış ve yöresel maden sanatkârları buraya şakşak diye tabir edilen oymalı pullar üzerine tokmaklar ve çekecekler denilen iri halkalar, kilitler, zemberekler yapmışlardır. Tokat evlerinde maden işçiliği kapı tokmakları ve kapı kollarında görülmekle birlikte bunlar demir, bronz ve pirinçten yapılmış olup, iri halkalar, bitkisel motifler, lale biçimli ve az da olsa el biçiminde örneklere rastlanmaktadır (<http://www.hursozgazetesi.com/-3699-haber-3-eu.html> (12.03.2017)). Tokat'ta çıkardığı sestem gelenin kim olduğunu tahmin ettiren kapı tokmakları tarihi evler de kullanılmaya devam ediliyor. Üç tokmak kültürü de kentte yüzlerce yıldır yaşatılan bir değer olup gelen misafirin cinsiyeti, yaşı gibi bilgiler daha kapı açılmadan anlaşılmaktadır. Birçok evde tokmak sayısı üç olmasa da Tokat'a özgü 'Lale Biçimli' kapı tokmaklarından hemen hemen her kapıda bir tane de olsa görülmektedir. Haremlik selamlık kültürünü esas alan üç tokmaklar genel olarak çift kanatlı kapısı olan evlerde bulunmaktadır. Sol kapıda bulunan ve naif sesi olan ilk tokmak eve gelen bayanlar tarafından, sağ kapıda üstte bulunan tokmak ise erkek misafirler tarafından kullanılmaktadır. En yüksek ses bu tokmaktan çıkmaktadır. Sağ altta bulunan tokmak ise tiz sesli olup çocuklar için tasarlanmıştır (<http://www.trthaber.com/videolar/tokatta-uc-tokmak-kultur-32657.html> (12.03.2017)). Halka ve tokmaklar yalnız evlerde değil cami, türbe, medrese, han gibi farklı yapıların kapılarında da yer almaktadır. Kullanıldıkları yere göre

biçim, malzeme, yapım ve süsleme teknikleri de farklılık göstermektedir. Halka şeklinde olanlar genellikle evlerde, yılan şeklinde olanlar kalelerde, “Ya Fettah” (bütün kapalı kapıları açan ve sıkıntıları gideren) ya da “Ya Hafız” (saklayan, koruyan) yazılıları cami ve türbelerde kullanılmıştır (Kaya 2010: 344).

2. Kapı Tokmağı Bölümleri

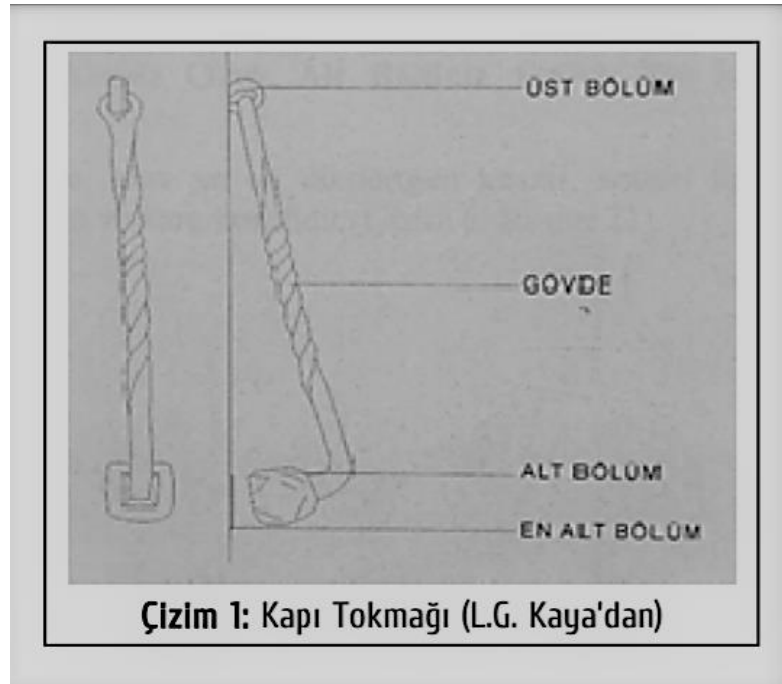
Tokmaklar yapısal olarak dört bölümden oluşmaktadır (Göktaş Kaya 2010: 347) (Çizim1).

1. Gövde. Kapı tokmağının ana elemanı olup çok farklı biçimlerde yapılmaktadır.

2. Üst bölüm. Kapı çivisi de denilen üstte yer alan tokmağın kapıya tutturulmasına yarayan bölümü. Geleneksel Türk kapı tokmaklarında dövme demirden yapılmakta, gövdenin üst ucundaki delikten kapı çivisinin bir kolu geçirildikten sonra kapıya çakılmaktadır.

3. Alt bölüm. Ses çıkarmak amacıyla tokmağın gövdesinin vurulduğu elemandır.

4. En alt bölüm. Ses çıkarmak amacıyla vurulan eleman olup, kapıya ayrı olarak yerleştirilen elemandır. Kimi gruplarda bu amaç için kalpaklı çivi kullanılırken, kimilerinde de bitkisel biçimli bir parça olmaktadır.

3. Tokat Evlerinin Kapı Tokmağı Tipolojileri

A. Figürlü Kapı Tokmakları

A.1. El Biçimli Kapı Tokmakları

El biçimindeki kapı tokmaklarına Tokat Müzesinden alınan örneklerde bir adet bulunmaktadır. Türkiye’de yaygın olarak kullanılan kapı tokmaklarının başında gelen el biçimli kapı tokmaklarının hepsi döküm tekniğinde yapılmıştır. Bol kıvrımlı bir elbiseyle bilekten itibaren verilmiş insan eli biçiminde olan kapı tokmağıdır. El, avcunda bir top tutar şekilde ve başparmak diğerlerinden biraz ayrıdır, diğer parmaklar bitişiktir (Fotoğraf 1-2). Orta parmak veya yüzük parmağında bir yüzük bulunmaktadır. Örnekler sağ el veya sol el şeklinde yapılmaktadır. Bu grubun Türkiye’ye Avrupa’dan ithal edildiği sonra benzer üretimin Anadolu’da devam ettiği düşünülmektedir. Başka bir örnekte yine müzeden döküm tekniğinde yapılmış, üst bölümü bir elin sıkıca yumruk şeklinde tuttuğu çubuğun iki yanından başlayarak kabara ve yapraklardan oluşan çelenk şeklindeki esas gövde kısmı üzerinde küçük bir aslan başı ile sonlanmaktadır. Aslan başının alın, göz, burun ve yeşileri detaylı işlenmiştir. Tırnakları olan elin üst kısmında bir vida ve somun yer almaktadır (Fotoğraf 3). Doğanın tartışılmaz güçlü hayvanı olan aslan toplumların yaşamında koruyucu güç ve kuvvetin sembolü olarak hep etkili olmuştur. Anadolu’da erken kültürlerden itibaren geniş bir kullanım alanına sahip olan aslan, sonrasında Türk Sanatında da yerini almıştır. Türkiye’de özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında geleneksel evlerinin kapılarında görülmeye başlanmıştır (Çal 1999: 278).

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

B. Soyut Bitkisel Dokulu Kapı Tokmakları

B.1 Gövdenin Tamamen Bitkisel Olduğu Örnekler

Gövdenin tamamen bitkisel motifli olduğu grupta tokmağın gövde kısmı yani vurulan elemanı oval şeklinde gelerek üzerinde bitkisel motiflerin

bulunduğu alt bölümünde kabartma şeklinde bir akant yaprağı ile sonlanan tokmağın üst bölümü ile en alt tokmağın vurulduğu elemanında bitkisel bir formda sonlandığını görmekteyiz (Fotoğraf 4). Biçim ve üslup açısından bu grup, 18. yüzyılla birlikte Osmanlı toplumunu da etkilemeye başlayan Barok üslubunun izlerini taşımaktadır. Başlangıçta Avrupa'dan örnekler ithal edilse de sonrasında benzer örnekler Anadolu'da yapılmaya devam edilmiştir (Göktaş Kaya 2010: 352-353). Tokat Müzesinden aldığımız bir örnekte de döküm tekniğinde demir malzemeyle yapılmış olan bir tabla ile koldan oluşan tokmaktır. Tokmağın gövde kısmında C-S kıvrımlardan oluşan stilize edilmiş bitkisel yaprak motifleriyle, en alt bölüm de vazo şeklinde tasarlanmış üzerinde kabartma çiçek motifleriyle bezeli olup en üst bölümde kabartma şeklinde hareketli son bulur (Fotoğraf 5).

Yaptığımız araştırmalarda Kastamonu, Denizli, Bartın, Kula, Şirince de gövdenin tamamen bitkisel olduğu örneklerle rastlamaktayız. Ayrıca yayınlarda Divriği (Denktaş, 2005:117) örneği yer almaktadır.

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

B.2. Kapı Gövdesiyle Lale Motifi Biçiminde Buluşan Kapı Tokmağı

Tokat merkez bölgesindeki tokmakları incelediğimizde en çok karşılaştığımız örneklerden birisini oluşturmaktadır. Döküm tekniğiyle yapılan tamamı pirinç ve tunç malzemededen elde edilmiş, görünüş olarak lale formunu andıran kapı tokmağıdır. Asıl gövde kısmı içbükey hatlarla oluşturulmuş olup iki yanında üstte dışbükey çengel biçiminde bir bütün oluşturan tokmak lale formunu andırmaktadır. Tokmağı kapıya monte etmekte kullanılan menteşe parçalarının üst kısmı daire şeklinde, alt kısmı üçgen ya da üçlü palmet formundadır. Üçgenin alt kenarı yuvarlatılarak yumuşatılmıştır. Tokmağın üzerine vurduğu parçada yine aynı formda

yapılmıştır (Fotoğraf 6-7). Halk tarafından ‘koçbaşı’ şeklinde farklı isimlerle de anılmaktadır.

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

B.3. Kapı Gövdesiyle “C” Biçiminde Buluşan Kapı Tokmakları

Dövme ve döküm tekniğiyle yapılmış olan bu tip tokmakların gövde kısımları bazen düz sade ve bezemesiz olup bazen de bezemeli olarak yukarıya doğru ‘C’ biçiminde olan ana gövdenin iki yanında tokmağı kapıya monte etmek için kullanılan menteşe parçalarının üst kısmı daire, alt kısmı üçgen formunda tasarlanmıştır. Tokmağın üzerine vurulduğu parçada aynı formda yapılmıştır (Fotoğraf 8). Başka bir örnekte ise yine gövde kısmı ‘C’ şeklinde olup tokmağın tutturulduğu menteşe parçaları ile tokmağın vurulduğu en alt kısım üstte daire altta uç kısımları palmet motifi şeklinde son bulmaktadır (Fotoğraf 9). Yaptığımız araştırmada benzer formda kapı tokmaklarına Trabzon’da (Olşen, 1988) rastlamaktayız.

Bu grup içerisinde bezemeli kapı tokmaklarını gövdenin sadece volütlerle hareketlendirildiği örnekler ve gövdenin tamamen bitkisel motiflerle bezendiği örnekler olarak kendi içinde gruplayabiliriz.

Bezemeli gruba giren örneklerin çoğu döküm tekniğinde yapılmış olup, bunların Avrupa kökenli olma ihtimalleri vardır. Ancak bunlar da çok kullanılan kapı tokmaklarından olup yakın zamana kadar Tokat’ta da üretiliyor idi (Çal 1999: 280). Tokmağın üst, alt ve en alt bölümünün bitkisel motifli olup, ağzı yukarı doğru ‘C’ şeklinde uçlarında ve gövdesinde volütlerin olduğu örnektir (Fotoğraf 10). Anadolu’nun birçok şehrinde karşılaşılan kapı tokmağı olmakla birlikte ayrıca yayınlarda Adana, Afyon, Akşehir, Giresun, Tokat, Niğde, İnebolu (Çal, 1999: 280), Divriği (Denktaş, 2005:117) örnekleri yer almaktadır.

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

C. Geometrik Biçimli Kapı Tokmakları

C.1. Kapı Gövdesiyle "U" Biçiminde Buluşan Kapı Tokmakları

Bu tip tokmakların formları tam olarak 'U' harfini hatırlattığı için bu adla gruplandırılmıştır (Denktaş 2005: 117). 'U' harfinin her iki kolunun bağlandığı menteşe kısımları daire formunda olup tokmağın tutturulduğu kısımları oluşturur. Tokmağın vurulduğu en alt bölüm ise beş yapraklı yonca motifi şeklinde tasarlanmıştır (Fotoğraf 11). Yine tam 'U' şeklinde olmasa da o formu andıran diğer örneklerde gövde kısmının ortasında bir topla sonlanan 'U'nun uç kısımları yukarı doğru hafif kıvrım yaparak yine daire formundaki menteşe yuvalarına takılmıştır. En alt tokmağın vurulduğu kısımda da baklava formunda bir vidası bulunmaktadır (Fotoğraf 12). Yayınlarda Divriği (Denktaş, 2005:117), Trabzon (Olşen, 1988: 103) benzer örnekler yer almaktadır.

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

C.2. Düşey Bir Çubuk Biçiminde “C” Şeklinde Kıvrımdan Oluşan Kapı Tokmakları

Düşey çubuklar daire, kare, ya da dikdörtgen kesitli, olabilmektedir. Kapı gövdesiyle ‘C’ şeklinde buluşan düşey bir kıvrımdan oluşan kapı tokmağıdır (Denktaş 2005:116). Tokmak üst bölümden bir halkayla tutturulmuş, alt bölümü yani tokmağın vurulan parça ise daire formundadır. En alt bölümü tokmağın vurulduğu parçası daire şeklindedir (Fotoğraf 13-14). Tokat merkez bölgesinde bir tane örneğine rastladığımız bu tipteki tokmağın; yaptığımız araştırmada benzer örneklerine Divriği (Denktaş, 2005), Bartın (Göktaş Kaya, 2010) rastlamaktayız.

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Değerlendirme

Tokat merkez bölgesi ve Tokat Müzesi'ndeki örnekler incelenmiş olup, müzeden alınan örnekler müzeye satın alma yoluyla geldiği için Tokat'a mı ait yoksa il dışında mı yapıldığı bilinmemektedir. İl merkezinden alınan örneklerdeyse hala evlerin üzerinde tarihi kapı tokmaklarının yaşatılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Renk renk kapılar üzerindeki tokmakların işlevselliklerinin ötesinde, biçimleriyle de yöresel kültürün izlerini taşımaktadırlar.

İncelenen hiçbir kapı tokmağında usta adı veya tarihe rastlamamaktayız. Müzedeki örnekler baktığımızda müzeye geliş tarihlerine ve benzer örnekler bakılarak Geç Osmanlı dönemine tarihlenmektedir. Biçim ve üslup açısından kent örnekleri, 18-19.yüzyıl Osmanlı kapı tokmakları geleneğini devam ettirmektedir.

Malzeme açısından değerlendirme yapıldığında dövme ve döküm tekniğinde çoğu demir ya da pirinçtir. Kimi tokmalarda döküm tekniğiyle özgün biçimler üretilmiştir. Kapı tokmaklarının hareketli elemanının altına, ahşap kanat üstüne vurulduğu zaman ses çıkarmasını sağlayan en alt bölümde kapaklı çivi yerleştirilmiştir. Süsleme tekniği olarak da kazıma ve kabartma ile karşılaşmaktayız. Kullanılan malzeme, yapım tekniği ve süsleme açısından Tokat örnekleri genel olarak Türkiye'deki geleneksel kapı tokmaklarıyla paralellik göstermektedir.

Teknolojinin hayatımıza girmesiyle birlikte işlevselliğini kaybeden kapı tokmakları seri üretime dayalı estetikten yoksun yeni tip kapı tokmakları ile yaşatılmaya çalışılmaktadır. Eski evlerin kanatlı kapıları üzerindeki; her biri bir sanat eseri niteliğinde, değişik biçim ve motiflerle süslenmiş, binlerce yıllık Tokat kültürünün özünü yitirmiş ve de günümüzde bu seslerin kaybolduğunu hissettiğimiz o harika emek ürünlerinin yerini tutamazlar. Hala yaşatılmaya çalışılan geleneksel kapı tokmaklarının koruma altına alınması ve insanların bu konu hakkında bilinçli hareket etmesiyle gelecek nesillere daha kolay aktarılması sağlanmalıdır.

Sonuç

Bu araştırmada temel işlevi ses çıkarmak olan kapı tokmaklarının Anadolu evlerinin cümle kapılarında ağaç ve madenin üstün bir estetik anlayışı ile sosyal yaşamın işlevsel boyutuna sunulmuş birlikteliğini Tokat evlerinin kapı tokmaklarında örneklendirilmiştir.

Çalışma sonucunda tespit edilen kapı tokmakların çoğu döküm bir kısmı da dövme tekniğinde yapılmış olup malzeme olarak genellikle demir ve pirinç malzeme kullanılmıştır. Anadolu'nun değişik illerinde bulunan kapı tokmakları ile Tokat merkez bölgesi ve Tokat Müzesindeki kapı tokmakları büyük oranda benzerlik göstermektedir. İncelenen iller; Sivas, Malatya, Niğde, Safranbolu, Trabzon, Amasya başta gelmektedir. İncelenen hiç bir kapı tokmağında tarih ibaresiyle karşılaşılmamış olup genel olarak Geç Osmanlı dönemine (19.yy'a) tarihlendirilir.

Kapı tokmaklarına baktığımız da bize dönem hakkında, bulunduğu yörenin maden sanatı hakkında, tokmak bulunan evdeki ailenin gelir durumu; mesleği gibi konular hakkında bilgi vermeleri açısından da önemlidirler. Bu bakımdan yok olmaya, çalınmaya ve kaybolmaya hazır durumdaki tokmakları çalışmamızda konu olarak alıp fotoğraflayarak ve başka tokmaklarla kıyaslayarak bilim dünyasına tanıtılmıştır.

KAYNAKÇA

- Afyon Şehrinin Kapı Tokmakları, Vakıf ve Kültür, C.II, S.6, Ankara, 1999, s.50-53.
 Niğde'de Kapı Tokmakları, AD Art Decor, S.77, İstanbul, 1999, s.122-125.
 Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları, Osmanlı, C.XI, Ankara, 1999, s.275-284.
 ACUN, Hakkı "Ejder Başlı Kapı Tokmakları Ve Değişik Örnekler", Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan, Ankara,1993, s.1-19.
 AKOK, Mahmut, "Tokat Şehrinin Eski Evleri", AÜ İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, ss.129-147
 ALAV, Aşkın, "Geleneksel Isparta Evlerinde Kapı Tokmakları", SDÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ISPARTA, 2014
 BAYRAM, Şirin, "Kapı/ Giriş Mekânı, Anlam ve Tasarımı için Tipolojik Araştırma. 19.Yy Beyoğlu (PERA) Örneği" İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İSTANBUL 2004
 BEŞİRLİ, Mehmet (2005), ORTA KARADENİZ KENTLERİ TARİHİ-I- TOKAT (1771-1853), GOP Üniversitesi, TOKAT
 BİNGÖL, Battal, "Malatya Evleri Kapı Tokmaklarının Resimde İmge Olarak Kullanılması", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 1-72, MALATYA, 2011
 BODUR, Fulya (1987), Türk Maden Sanatı, Türk Kültür Hizmet Vakfı, İSTANBUL
 ÇAL, Halit, "Geleneksel Ayaş Evlerinin Kapıları ve Kapı Tokmakları", Ayaş ve Çevresi Kültür-Sanat Sempozyumu Bildirileri 2-3 Mayıs 1997 Ayaş, Ankara,1997, s.91-109.
 DENKTAŞ, Mustafa, "Divriği'nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.19, s. 113-139, KAYSERİ, 2005

- ERGİNSOY, Ülker (1993), Başlangıcından Bugüne Türk Maden Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ANKARA
- ERGİNSOY, Ülker(1978), İslam Maden Sanatının Gelişimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İSTANBUL
- GÖKTAŞ KAYA, Lütfiye, “Geleneksel Kapı Halka ve Tokmakları Safranbolu”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 12, ss.341-369, 2010
- GÜNDOĞDU, Hamza; BAYHAN, Ahmet Ali; AKTEMUR, A. Murat; KUKARACI, İ. Umut; ÇELİK, Adem; GÜNEŞ, Burhanettin (2006), Tarihi Yaşatan İl TOKAT, PYS Vakıf Sistemi Müdürlüğü, ANKARA
- <http://unyezile.com/tokmak.htm>(E.T 18.05.2017)
- <http://www.hursozgazetesi.com/-3699-haber-3-eu.html>(E.T 12.03.2017)
- <http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/tokat-muzesi>(E.T 01.05.2017)
- <http://www.trthaber.com/videolar/tokatta-uc-tokmak-kulturu-32657.html>(E.T 12.03.2017)
- KELEŞ, Reyhan, “ Tezkirelere Göre XV-XIX. Yüzyıllarda Yaşamış Tokatlı Şairler”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 54, s.135-188, 2005
- KÖŞKLÜ, Zerrin, “İtalya Örnekleriyle Daire Biçimli Kapı Tokmakları”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, s.191-208, 2013
- OLŞEN, Koray, (1988) “Trabzon’da Kapı Tokmakları”, Trabzon, 2. Sayı, Trabzon, s.102–103.
- ÖNEY, Gönül (1992), Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ANKARA
- ÖNEY, Gönül “Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri”, Belleten, C.XXXIII, S. 130, Ankara, 1969, s. 171-193.
- TANER, Pertev, 1979 “Kapı Tokmakları”, Türkiyemiz, 27. Sayı, İst. s.7–10.

GUARDS OF TOKAT HOMES: KNOCKER

Gülten Sönmez

Ordu University, Turkey
History of Art, Undergraduate Student

Abstract: In terms of establishment and layout, Tokat houses carry the characteristics of Turkish home architecture, and the door knobs that are disappearing rapidly have been discussed in this study. The knockers, which are the main function of sound making, have a distinctive design in terms of expressing the artistic vision and understanding of the entrance, as well as the entrance ceiling of the houses. Apart from these, knobs and rings also provide information on the religious, occupational and economic situation of the landlord. In our work, the door knockers on the examples of civil architecture in the Tokat center were identified and enriched with examples from the Tokat Museum. The typology of Tokat houses door knockers, which constitute the main theme of our work, has been established. In this type of studs, under three main headings; figurative, abstract vegetative motif, geometric shape is taken as. One of the most beautiful examples of the aesthetics of Anatolian mine art both in construction and in ornamentation is the fact that the door knockers in the Tokat houses are documented without extinction.

Keywords: Tokat, civil architecture, door knocker, knocker, handicraft

ESKİ TÜRK RUNİK METİNLERİNDE BİRDEN FAZLA YAZIMA SAHİP KELİMELERİN SİSTEMATIĞI ÜZERİNE

Gürkan Şentürk

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Eski Türkçe harf ve ses yapısı bakımından Çağdaş Türk Lehçelerine göre bazı farklılıklar gösterir. Eski Türkçe metinleri incelediğimizde bu imla ve ses farklılıklarına sıkça rastlanmaktadır. Bu farklılıklardan biri bir kelimenin birden fazla şekilde yazılmasıdır. Örneğin ortadan kalmak, asimile olmak anlamına gelen “yit” kelimesi “tiy” “ty” olmak üzere iki farklı şekilde yazılır. Eski Türk yazıtlarının taranmasıyla yapılan bu çalışmada öncelikle runik harfli yazıda birden fazla şekilde yazılan kelimeler tespit edilecektir. Sonra tespit edilen veriler üzerinden sınıflandırma, analiz ve değerlendirmeler yapılarak, bu birden fazla şekilde yazılan kelimelerin bir sisteme bağlı olup olmadığı ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köktürkçe, runik yazı, runik harfler, diziliş, sistematik analiz

Giriş

Türkçenin ilk yazılı metinleri runik harfli kayıtlardan oluşmaktadır. Bu kayıtlar daha çok Orhun ve Yenisey bölgesi yazıtlarında ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Eski Türk runik yazısıyla yazılmış kayıtların bir derlemi sayılabilecek olan ETYS esasında tüm kelimeler taranarak birden fazla yazımı olan 264 kelime tespit edilmiş ve bu kelimeler üzerinden analizler yapılmıştır.

Veri

111		119		127	
112		120		128	
113		121		129	
114		122		131	
115		123		132	

116	┆	124	Σ	133	⌘
117	⌈	125	◊		
118	9	126	Υ		

Veri derleme esnasında kimi runik harfleri elektronik ortama aktarmada yaşanan sorunlardan dolayı söz koşunu harflere sayı kodu verilmiştir. Yukarıda bulunan tabloda bu kodların karşılığı olan harfler verilmiştir.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Abçi	Υ↓/Υ⊗	356	2	⊗
Abçi	Υ↓/Υ⊗	356	2	↓
Açıg	λΥ/λΥ	264	2	┆
Açıg	Υλ/Υλ	440	2	┆
açi/içi	┆λ┆/┆Υ┆/┆λ	349	3	⊗
açi/içi	┆λ┆/┆Υ┆/┆λ	349	3	┆
Ad	×↓/×↓	336	2	↓
Ad	×↓/×↓	336	2	×
Ad	×↓/×↓	336	2	↓
Adınçığ	Υ↑⊗/Υ↑□⊗	250	2	↓
Adınçığ	Υ↑⊗/Υ↑□⊗	250	2	□
adrıl-	↓ΥX/↓Υ⊗	445	2	⊗
adrıl-	↓ΥX/↓Υ⊗	445	2	×
akunçı/akınçu	>□H/┆□>ᶑ	358	2	┆
akunçı/akınçu	>□H/┆□>ᶑ	358	2	H
akunçı/akınçu	>□H/┆□>ᶑ	358	2	ᶑ
akunçı/akınçu	>□H/┆□>ᶑ	358	2	>
alig/ilig	εΥ┆/εΥ↓/ε┆Υ/εΥ	427	4	↓
alig/ilig	εΥ┆/εΥ↓/ε┆Υ/εΥ	427	4	┆
Alp	↓/↓1	250	2	↓
altı	┆∧Υ/┆⊗J	435	2	J
altı	┆∧Υ/┆⊗J	435	2	Υ
altı	┆∧J/┆⊗J	424	2	⊗
altı	┆∧Υ/┆⊗J	435	2	⊗
altı	┆∧J/┆⊗J	424	2	∧
altı	┆∧Υ/┆⊗J	435	2	∧
altı otuz	(111)∧> ┆∧J/4⊗> ┆⊗J	431	2	11 1
altı otuz	(111)∧> ┆∧J/4⊗> ┆⊗J	431	2	⊗
altı otuz	(111)∧> ┆∧J/4⊗> ┆⊗J	431	2	4

Asra	𐤀𐤑𐤁/𐤀𐤑𐤁	329	2	𐤀
Asra	𐤀𐤑𐤁/𐤀𐤑𐤁	329	2	𐤁
Asra	𐤀𐤑𐤁/𐤀𐤑𐤁	329	2	𐤂
Aş	^𐤁/𐤁/^	347	3	𐤁
Aş	^𐤁/𐤁/^	347	3	𐤂
Aş	𐤀/𐤁	322	2	𐤀
Aş	𐤀/𐤁	322	2	𐤁
aş-	𐤀/𐤀/𐤁	454	3	𐤁
aş-	𐤀/𐤀/𐤁	454	3	𐤂
aş-	𐤀/𐤀/𐤁	454	3	𐤃
aşgiti/işgiti	𐤀𐤑𐤁/𐤀𐤑𐤁	336	2	𐤁
Aşilik	𐤀𐤑𐤁/𐤀𐤑𐤁	439	2	𐤁
At	𐤀𐤑/𐤀/𐤁	398	3	𐤁
At	𐤀𐤑/𐤀/𐤁	398	3	𐤂
atan-	𐤀𐤑/𐤀/𐤁	527	2	𐤀
atan-	𐤀𐤑/𐤀/𐤁	527	2	𐤂
Ay	D/(117)/(118)/(119)	303	4	117
Ay	D/(117)/(118)/(119)	303	4	118
Ay	D/(117)/(118)/(119)	303	4	119
Ay	D/(117)/(118)/(119)	303	4	D
az-	(111)𐤁/(114)/(111)	465	3	111
az-	(111)𐤁/(114)/(111)	465	3	114
az-	(111)𐤁/(114)/(111)	465	3	𐤁
Balbal	𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑𐤁	340	2	𐤁
Balbal	𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑𐤁	340	2	𐤂
balbal kıl-/balbal kış	𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁	503	2	𐤁
balbal kıl-/balbal kış	𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁	503	2	𐤂
balbal kıl-/balbal kış	𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁	503	2	𐤃
balbal kıl-/balbal kış	𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁	503	2	𐤄
balbal kıl-/balbal kış	𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑 𐤁𐤁𐤁	503	2	𐤅
Ban/Bin/Man	𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑	278	4	𐤁
Ban/Bin/Man	𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑	278	4	𐤂
Ban/Bin/Man	𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑	278	4	𐤃
Ban/Bin/Man	𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑	278	4	𐤄
Bangü/Bankü/Bengü	𐤁𐤁𐤁/𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑	257	2	𐤁
Bangü/Bankü/Bengü	𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑/𐤀𐤑	257	2	𐤂

Barım	ᲔᲕᲗ/ᲔᲕᲗ(112)	336	2	11 2
Barım	ᲔᲕᲗ/ᲔᲕᲗ(112)	336	2	Თ
Bars	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	404	2	Თ
Bars	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	205	3	Ვ
bars	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	404	2	Ვ
bas-	ᲓᲗ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	454	3	Დ
bas-	ᲓᲗ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	454	3	Თ
bas-	ᲓᲗ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	454	3	Ვ
Basmıl	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	233	2	Თ
Basmıl	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	233	2	Ვ
Baş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ Ვ	314	3	Ვ
Baş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ Ვ	314	3	Ვ
Baş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ Ვ	314	3	Ვ
başla-	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	477	2	Ვ
başla-	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	477	2	Თ
Bel	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ(120)	314	3	12 0
Bel	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ(120)	314	3	Თ
Beş Balık	ᲓᲗᲗᲗᲙ/Ვ ᲓᲗ ᲓᲗ	227	2	Თ
beş/biş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	424	4	Თ
beş/biş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	424	4	Დ
beş/biş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	424	4	Დ
beş/biş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	424	4	Ვ
beş/biş	ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ/ᲕᲗᲙ	424	4	Თ
beşinç/bişinç	ᲕᲗᲙᲗᲙ/ᲕᲗᲙᲗᲙ	434	2	Დ
bına başı/bın başı	ᲓᲗᲗᲗᲙ ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ ᲓᲗᲗᲗᲙ	362	2	Თ
biçin/beçin	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	305	2	Დ
Bilga	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	375	3	Დ
Bilge	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	252	2	Დ
Bilge Kağan	ᲓᲗᲗᲗᲙ ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	201	2	Დ
Bilig	ᲕᲗᲙᲗᲙ/ᲕᲗᲙᲗᲙ	397	2	Დ
Bin/Bın	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	428	4	Თ
Bin/Bın	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	428	4	Დ
Bin/Bın	ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ/ᲓᲗᲗᲗᲙ	428	4	Ვ
bir	ᲓᲗᲗᲗᲙ	264	2	Დ
Bir otuz	(111)ᲗᲗᲗ/ᲕᲗᲙ ᲓᲗᲗᲗᲙ	431	2	11 1
Bir otuz	(111)ᲗᲗᲗ/ᲕᲗᲙ ᲓᲗᲗᲗᲙ	431	2	Თ
Bir otuz	(111)ᲗᲗᲗ/ᲕᲗᲙ ᲓᲗᲗᲗᲙ	431	2	Ვ

Bunta	ᠪᠤᠨᠲᠤ/ᠨᠪᠤᠨᠲᠤ	277	2	ᠪ
buyla/bıla	ᠪᠤᠢᠯᠠ/ᠪᠤᠢᠯᠠ	362	2	ᠢ
buyla/bıla	ᠪᠤᠢᠯᠠ/ᠪᠤᠢᠯᠠ	362	2	ᠢ
buyla/bıla	ᠪᠤᠢᠯᠠ/ᠪᠤᠢᠯᠠ	362	2	ᠢ
Çabiş	ᠴᠠᠪᠢᠰ	363	2	ᠰ
Çabiş	ᠴᠠᠪᠢᠰ	363	2	ᠰ
eki alig	ᠡᠬᠢ ᠠᠯᠢᠭ	432	2	ᠯ
eki alig	ᠡᠬᠢ ᠠᠯᠢᠭ	432	2	ᠯ
eki otuz	(111)ᠡᠬᠢ ᠣᠲᠤᠰ	431	2	ᠣ
eki otuz	(111)ᠡᠬᠢ ᠣᠲᠤᠰ	431	2	ᠣ
eki otuz	(111)ᠡᠬᠢ ᠣᠲᠤᠰ	431	2	ᠣ
eki otuz	(111)ᠡᠬᠢ ᠣᠲᠤᠰ	431	2	ᠣ
elt-/ilt-	ᠡᠯᠲᠤ/ᠢᠯᠲᠤ	467	2	ᠲ
eşid-	ᠡᠰᠢᠳᠤ-	490	2	ᠲ
Gu/Gü/Mü	ᠭᠤ/ᠭᠦ/ᠮᠦ	284	3	ᠮ
Gu/Gü/Mü	ᠭᠤ/ᠭᠦ/ᠮᠦ	284	3	ᠮ
Gu/Gü/Mü	ᠭᠤ/ᠭᠦ/ᠮᠦ	284	3	ᠮ
Gu/Gü/Mü	ᠭᠤ/ᠭᠦ/ᠮᠦ	284	3	ᠮ
ıd-/yıd-/ıt-	ᠢᠳᠤ/ᠶᠢᠳᠤ/ᠢᠲᠤ	456	3	ᠳ
ıd-/yıd-/ıt-	ᠢᠳᠤ/ᠶᠢᠳᠤ/ᠢᠲᠤ	456	3	ᠳ
ıd-/yıd-/ıt-	ᠢᠳᠤ/ᠶᠢᠳᠤ/ᠢᠲᠤ	456	3	ᠳ
Iduk	ᠢᠳᠤᠬ	407	2	ᠳ
Iduk	ᠢᠳᠤᠬ	407	2	ᠳ
Iduk baş	ᠢᠳᠤᠬ ᠪᠠᠰ	226	2	ᠰ
Iduk baş	ᠢᠳᠤᠬ ᠪᠠᠰ	226	2	ᠰ
Inal/İnal	ᠢᠨᠠᠯ	253	2	ᠨ
Inal/İnal	ᠢᠨᠠᠯ	253	2	ᠨ
inançı/unançu/inançu	ᠢᠨᠠᠨᠴᠢ	377	3	ᠨ
inançı/unançu/inançu	ᠢᠨᠠᠨᠴᠢ	377	3	ᠨ
inançı/unançu/inançu	ᠢᠨᠠᠨᠴᠢ	377	3	ᠨ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠰ

Işbaras	ዩዛያዋ/ዩዛያዋ	364	2	ጎ
ibris/irbiç	ጸጥ/ጸጥ	312	2	ጸ
ibris/irbiç	ጸጥ/ጸጥ	312	2	ጥ
ibris/irbiç	ጸጥ/ጸጥ	312	2	ዩ
iç	ጌ/ዩ	377	2	ጌ
iç	ጌ/ዩ	377	2	ጸ
iç	ጌ/ዩ	377	2	ጥ
içgar-	ጥጸ/ጥጥ/ጥጥ	456	3	ጌ
içgar-	ጥጸ/ጥጥ/ጥጥ	456	3	ጸ
içgar-	ጥጸ/ጥጥ/ጥጥ	456	3	ጥ
içlik-	ጎጸ/ጎጸ	447	2	ጌ
içlik-	ጎጸ/ጎጸ	447	2	ጸ
içlik-	ጎጸ/ጎጸ	447	2	ጥ
içreki	ጸጥጥ/ጥጥጥ	263	2	ጌ
içreki	ጸጥጥ/ጥጥጥ	263	2	ጸ
idi/edi	ጥጥ/ጥጥ	259	4	ጥ
igid-/igit-/egit-	ጸጥ/ጸጥ/ጸጥ	463	3	ጸ
igid-/igit-/egit-	ጸጥ/ጸጥ/ጸጥ	463	3	ጥ
ikagü/ekigü	ጥጥጥ/ጥጥጥ	435	2	ጥ
il/el	ጥጥ/ጥጥ	376	3	ጎ
il/el	ጥጥ/ጥጥ	376	3	ጥ
il/el	ጥጥ/ጥጥ	376	3	ዩ
il/el etmiş	ጥጥ ጥጥ	377	2	ጥ
ilbilga/elbilga	ጥጥጥጥ/ጥጥጥጥ	377	2	ጸ
ilbilga/elbilga	ጥጥጥጥ/ጥጥጥጥ	377	2	ጎ
ilbilga/elbilga	ጥጥጥጥ/ጥጥጥጥ	377	2	ጥ
ilgarü/iligarü	ጥጥጥጥ/ጥጥጥጥ	324	2	ጥ
İlk	ጥጥጥ	257	3	ጥ
illa-/ella-	ጥጥጥ/ጥጥጥ	480	2	ጎ
illa-/ella-	ጥጥጥ/ጥጥጥ	480	2	ጥ
illa-/ella-	ጥጥጥ/ጥጥጥ	480	2	ዩ
İllig	ጥጥጥ/ጥጥጥ	263	2	ጥ
illig/ellig	ጥጥጥ/ጥጥጥ	397	2	ጥ
iltabar/eltabar	ጥጥጥ/ጥጥጥ	364	2	ጥ
İlteriş	ጥጥጥ/ጥጥጥ	377	2	ጥ
İlteriş Kağan	ጥጥጥ ጥጥጥ	202	2	ጥ
inal/inal	ጥጥጥ/ጥጥጥ	377	2	ዩ
inal/inal	ጥጥጥ/ጥጥጥ	377	2	ጎ
inal/inal	ጥጥጥ/ጥጥጥ	377	2	ጥ

inal/inal	ᳵᳱ᳚/᳚᳚	377	2	ᳱ
ir-er-	᳚᳚/᳚/᳚᳚	447	3	᳚
ir-er-	᳚᳚/᳚/᳚᳚	447	3	᳚
irinç/erinç	᳚᳚/᳚᳚᳚	295	8	᳚
irkin/erkin	ᳱ᳚᳚᳚/ᳱ᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	364	3	᳚
irkin/erkin	ᳱ᳚᳚᳚/ᳱ᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	364	3	᳚
irkin/erkin	ᳱ᳚᳚᳚/ᳱ᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	364	3	᳚
irkin/erkin	ᳱ᳚᳚᳚/ᳱ᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	364	3	᳚
irkin/erkin	ᳱ᳚᳚᳚/ᳱ᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	364	3	᳚
irkin/erkin	ᳱ᳚᳚᳚/ᳱ᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	364	3	᳚
irkin/erkin	ᳱ᳚᳚᳚/ᳱ᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	364	3	᳚
iş küç	᳚᳚᳚ ᳚/᳚᳚᳚ ᳚᳚/᳚᳚᳚ ᳚᳚	400	3	᳚
iş küç	᳚᳚᳚ ᳚/᳚᳚᳚ ᳚᳚/᳚᳚᳚ ᳚᳚	400	3	᳚
iş küç	᳚᳚᳚ ᳚/᳚᳚᳚ ᳚᳚/᳚᳚᳚ ᳚᳚	400	3	᳚
iş/eş	᳚/᳚᳚	400	2	᳚
it-/et-	᳚᳚/᳚᳚᳚	456	2	᳚
itin-	᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	447	2	᳚
itit-/etit-	᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚	456	2	᳚
kabiş-	᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	447	3	᳚
kabiş-	᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	447	3	᳚
kabiş-	᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	447	3	᳚
Kadaş	(123)᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	351	3	12 3
Kadaş	(124)᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚	351	3	᳚
Kadaş	(124)᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚	351	3	᳚
kagan kış-	᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚	481	2	᳚
kagan kış-	᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚	481	2	᳚
kalür-/kalir-	᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚	457	2	᳚
Kam/Kem	᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚	222	2	᳚
Kam/Kem	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚	222	2	᳚
kan	᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚	352	2	᳚
kan	᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚	352	2	᳚
Kanaras/Kankaras	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚	230	2	᳚
Kanaras/Kankaras	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚/᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚	230	2	᳚
Kanü tarman/Tarban	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚	227	2	᳚
Kanü tarman/Tarban	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚	227	2	᳚
kaş	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚	314	2	᳚
kaş	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚	314	2	᳚
Kaş/Keş	᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚	419	2	᳚

Kaş/Keş	ḤḤḤ/ḤḤ	419	2	Ḥ
Kaş/Keş	ḤḤḤ/ḤḤ	419	2	Ḥ
katıgılan	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	522	3	Ḥ
katıgılan	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	522	3	Ḥ
katıgılan	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	522	3	Ḥ
Katun	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	222	2	Ḥ
Katun	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	222	2	Ḥ
katun	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	345	2	Ḥ
Katun	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	222	2	Ḥ
Katun	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	222	2	Ḥ
katun	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	345	2	Ḥ
Kayık/keyik	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	312	2	Ḥ
kırk	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	427	2	Ḥ
kırk	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	427	2	Ḥ
kırk	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	427	2	Ḥ
Kırkız	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	236	2	Ḥ
Kırkız	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	236	2	Ḥ
Kısga	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	257	2	Ḥ
Kısga	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	257	2	Ḥ
Kısga	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	257	2	Ḥ
Kısga	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	257	2	Ḥ
Kısra/Kesra	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	287	2	Ḥ
Kız	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/(111)ḤḤ	345	3	11 1
Kız	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/(111)ḤḤ	345	3	Ḥ
Kız	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/(111)ḤḤ	345	3	Ḥ
Kızıl	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	266	2	Ḥ
Kızıl	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	266	2	Ḥ
Kızıl	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	266	2	Ḥ
Kızıl	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	266	2	Ḥ
kidin	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	324	2	Ḥ
kin/ken	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	353	2	Ḥ
kin/ken	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	353	2	Ḥ
kirü/karü	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	325	2	Ḥ
kısra/kesra	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	325	2	Ḥ
Kişi	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	346	3	Ḥ
Kişi	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	346	3	Ḥ
Kişi	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	346	3	Ḥ
Kodı	ḤḤḤḤ/ḤḤḤḤ	287	2	Ḥ

Kodı	↓>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ	287	2	↓
Koduz	Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ	346	2	Ꞥ
Koduz	Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ	346	2	↓
Kol	ꞤꞤꞤ/Ꞥ>Ꞥ	322	2	↑
Kol	ꞤꞤꞤ/Ꞥ>Ꞥ	322	2	Ꞥ
Kol	ꞤꞤꞤ/Ꞥ>Ꞥ	322	2	↓
Kol	ꞤꞤꞤ/Ꞥ>Ꞥ	322	2	Ꞥ
Kol	ꞤꞤꞤ/Ꞥ>Ꞥ	322	2	>
Kol	ꞤꞤꞤ/Ꞥ>Ꞥ	322	2	Ꞥ
Korgan	↓>ꞤꞤ/Ꞥ>ꞤꞤ	340	2	Ꞥ
Korgan	↓>ꞤꞤ/Ꞥ>ꞤꞤ	340	2	Ꞥ
kork-	ꞤꞤ>Ꞥ/ꞤꞤ>Ꞥ/ꞤꞤ>Ꞥ	471	3	Ꞥ
kork-	ꞤꞤ>Ꞥ/ꞤꞤ>Ꞥ/ꞤꞤ>Ꞥ	471	3	↓
kot-/kod-	Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ	458	4	Ꞥ
kot-/kod-	Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ	458	4	Ꞥ
kot-/kod-	Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ	458	4	Ꞥ
kot-/kod-	Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ	458	4	Ꞥ
Kök	ꞤꞤꞤ/Ꞥ	266	2	Ꞥ
Kök	ꞤꞤ/ꞤꞤ/ꞤꞤ	284	3	Ꞥ
Kök	ꞤꞤ/ꞤꞤ/ꞤꞤ	284	3	Ꞥ
Köl	ꞤꞤꞤ/ꞤꞤꞤ	322	2	Ꞥ
Köl	ꞤꞤꞤ/ꞤꞤꞤ	322	2	Ꞥ
kör-	ꞤꞤꞤ/ꞤꞤꞤ	473	2	Ꞥ
kör-	ꞤꞤꞤ/ꞤꞤꞤ	473	2	Ꞥ
Ku Sanün	ꞤꞤꞤ >Ꞥ/↓	217	2	Ꞥ
Ku Sanün	ꞤꞤꞤ >Ꞥ/↓	217	2	>
Ku Sanün	ꞤꞤꞤ >Ꞥ/↓	217	2	Ꞥ
kubrat-	ꞤꞤꞤ>Ꞥ/ꞤꞤꞤ>Ꞥ	458	2	Ꞥ
kubrat-	ꞤꞤꞤ>Ꞥ/ꞤꞤꞤ>Ꞥ	458	2	Ꞥ
Kul	Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ	402	2	Ꞥ
Kul	Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ	402	2	↓
Kunçuy	ꞤꞤꞤ/Ꞥ(124)Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ	357	5	12 4
Kunçuy	ꞤꞤꞤ/Ꞥ(125)Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ	357	5	Ꞥ
Kunçuy	ꞤꞤꞤ/Ꞥ(125)Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ	357	5	Ꞥ
Kunçuy	ꞤꞤꞤ/Ꞥ(125)Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ	357	5	>
Kunçuy	ꞤꞤꞤ/Ꞥ(125)Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ/Ꞥ>Ꞥ>Ꞥ	357	5	Ꞥ
Kurı	↓>ꞤꞤ/Ꞥ>ꞤꞤ	325	2	Ꞥ
kurı	↓>ꞤꞤ/Ꞥ>ꞤꞤ	326	2	↓

kurıdn	↓>𐌆𐌆𐌆𐌆)/𐌆𐌆𐌆𐌆)	326	2	𐌆
kurıdn	↓>𐌆𐌆𐌆𐌆)/𐌆𐌆𐌆𐌆)	326	2	𐌆
kut	𐌆>𐌆/𐌆>𐌆	408	2	𐌆
kut	𐌆>𐌆/𐌆>𐌆	408	2	↓
kut	𐌆>𐌆/𐌆>𐌆	408	2	𐌆
kut	𐌆>𐌆/𐌆>𐌆	408	2	𐌆
kutlug	(126)>𐌆𐌆>𐌆/(126)𐌆𐌆>𐌆	408	2	12 6
kutlug	(126)>𐌆𐌆>𐌆/(126)𐌆𐌆>𐌆	408	2	>
Kü	𐌆𐌆/𐌆𐌆	397	2	𐌆
Kü	𐌆𐌆/𐌆𐌆	397	2	𐌆
Küç	𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	254	2	𐌆
Küç	𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	254	2	𐌆
kül	𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	378	2	𐌆
kül	𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	378	2	𐌆
Kül çor/Kül iç çor	𐌆> 𐌆 𐌆𐌆𐌆/𐌆> 𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆>𐌆𐌆𐌆𐌆	210	3	𐌆
Kül çor/Kül iç çor	𐌆> 𐌆 𐌆𐌆𐌆/𐌆> 𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆>𐌆𐌆𐌆𐌆	210	3	𐌆
Kül çor/Kül iç çor	𐌆> 𐌆 𐌆𐌆𐌆/𐌆> 𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆>𐌆𐌆𐌆𐌆	210	3	𐌆
Kül tigin	𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	210	2	𐌆
Kül tigin	𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	210	2	𐌆
küllüg	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	400	2	𐌆
küllüg	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	400	2	𐌆
Külüg	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	255	2	𐌆
Külüg	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	255	2	𐌆
Kümü	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	237	2	𐌆
Kümüş	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	333	4	𐌆
Kümüş	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	333	4	𐌆
Kümüş	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	333	4	𐌆
Kümüş	𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆	333	4	𐌆
Kün	𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	304	2	𐌆
Kün	𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆	304	2	𐌆
kün batsık/batsık	𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆	326	3	𐌆
kün batsık/batsık	𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆	326	3	𐌆
kün batsık/batsık	𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆	326	3	𐌆
kün batsık/batsık	𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆	326	3	𐌆
Kün togsık	𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆	327	5	𐌆
Kün togsık	𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆/𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆	327	5	𐌆

Kün togsık	ᠵᠢᠨᠲᠣᠭᠰᠢᠴᠢ/ᠠᠨᠲᠣᠭᠰᠢᠴᠢ/ᠠᠨᠲᠣᠭᠰᠢᠴᠢ/ᠠᠨᠲᠣᠭᠰᠢᠴᠢ	327	5	ᠶ
Küntüz	ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ/ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ/ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ	304	3	ᠶ
Küntüz	ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ/ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ/ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ	304	3	ᠬ
Küntüz	ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ/ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ/ᠵᠢᠨᠲᠤᠵᠤ	304	3	ᠪ
Lagzin	ᠯᠠᠭᠵᠢᠨ/ᠯᠠᠭᠵᠢᠨ	306	2	ᠯ
Ok	ᠣᠬ/ᠠ	420	2	ᠠ
Ok	ᠣᠬ/ᠠ	420	2	ᠶ
Ok	ᠣᠬ/ᠠ	420	2	ᠠ
Orkun	ᠣᠷᠬᠤᠨ/ᠣᠷᠬᠤᠨ	222	3	ᠶ
Otuz	ᠣᠲᠤᠵᠤ/(114)ᠰᠢᠵᠤ/(114)ᠰᠢᠵᠤ	426	3	114
Otuz	ᠣᠲᠤᠵᠤ/(114)ᠰᠢᠵᠤ/(114)ᠰᠢᠵᠤ	426	3	ᠬ
Otuz	ᠣᠲᠤᠵᠤ/(114)ᠰᠢᠵᠤ/(114)ᠰᠢᠵᠤ	426	3	ᠬ
Ozmuş Tenin Tegin/Tiğın	ᠣᠵᠮᠤᠰᠤᠲᠡᠨᠢᠨᠲᠡᠭᠢᠨ/ᠣᠵᠮᠤᠰᠤᠲᠡᠨᠢᠨᠲᠡᠭᠢᠨ	212	2	ᠯ
ökün-/ökin-	ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ	471	4	ᠯ
ökün-/ökin-	ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ	471	4	ᠶ
ökün-/ökin-	ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ	471	4	ᠮ
ökün-/ökin-	ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ/ᠣᠶᠦᠨ	471	4	ᠮ
Ökünc	ᠣᠶᠦᠨᠴᠢ	295	2	ᠶ
Ökünc	ᠣᠶᠦᠨᠴᠢ	295	2	ᠮ
Ökünc	ᠣᠶᠦᠨᠴᠢ	295	2	ᠮ
Ökünc	ᠣᠶᠦᠨᠴᠢ	295	2	ᠠ
Ökünc	ᠣᠶᠦᠨᠴᠢ	295	2	ᠪ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠶ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠮ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠮ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠶ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠮ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠮ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠮ
Öküş	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠮ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠯ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠶ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠯ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠶ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠶ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠮ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠮ
Öküş kıl-	ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ/ᠣᠶᠦᠨᠰᠢᠯ	458	6	ᠮ

öndün/öntin	ደክነጢ/ደክጸጢ	328	2	×
öndün/öntin	ደክነጢ/ደክጸጢ	328	2	ከ
Örgin	ደፍጥጢ/ደገፍጥጢ	340	2	ገ
Ötüken	ደፍክጢ/ደፍክጢ	219	2	ፍ
Ötüken	ደፍክጢ/ደፍክጢ	219	2	ፍ
Özlük	ጥደሃፍ/ጥደሃፍ	262	2	ፍ
Özlük	ጥደሃፍ/ጥደሃፍ	262	2	ፍ
Saç	ሊ/ሃኝ	316	2	ኝ
Saç	ሊ/ሃኝ	316	2	ገ
Saçlan-	ደሃሃሃ/(131)ሃሃሃ	466	2	13 1
Saçlan-	ደሃሃሃ/(131)ሃሃሃ	466	2	ደ
sakın-	ጋዘ/ጋዘኝ/ጋገኝ	471	3	ዘ
sakın-	ጋዘ/ጋዘኝ/ጋገኝ	471	3	ፍ
sakın-	ጋዘ/ጋዘኝ/ጋገኝ	471	3	ገ
sakın-	ጋዘ/ጋዘኝ/ጋገኝ	471	3	ኝ
sakın-	ጋዘ/ጋዘኝ/ጋገኝ	471	3	ሃ
San/Sin	ገጥ/ገጥ	281	2	ገ
sanç-	ግሃ/ግሃ	458	2	ኝ
sanç-	ግሃ/ግሃ	458	2	ሃ
Sansız	ካኝኝ/ካሃኝኝ	261	2	ኝ
Sansız	ካኝኝ/ካሃኝኝ	261	2	ሃ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ደ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ገ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ደ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ግ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ግ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ግ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ግ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ግ
Sanün/Sanun	ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ/ጋጋግሃ	370	6	ግ
sıgta-	ገገገ/ገገገ	521	2	ገ
sıgta-	ገገገ/ገገገ	521	2	ኝ
sınar	ሃሃሃ/ሃሃሃ	288	2	ገ
sınar	ሃሃሃ/ሃሃሃ	288	2	ሃ
Siz	ካገ/ካገ	282	2	ገ
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	ገገገገ/ገገገገ/ገገገገ/ገገገገ ገገገ	227	3	ገ
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	ገገገገ/ገገገገ/ገገገገ/ገገገገ ገገገ	227	3	ጋ

Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠣᠨᠠ ᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨ ᠰᠣᠨᠠ	227	3	>
Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠣᠨᠠ ᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨ ᠰᠣᠨᠠ	227	3	ᠰ
Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠣᠨᠠ ᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨ ᠰᠣᠨᠠ	227	3	ᠶ
Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠣᠨᠠ ᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨ ᠰᠣᠨᠠ	227	3	ᠶ
Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠣᠨᠠ ᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨ ᠰᠣᠨᠠ	227	3	D
Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠣᠨᠠ ᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨ ᠰᠣᠨᠠ	227	3	᠐
Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠣᠨᠠ ᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨ ᠰᠣᠨᠠ	227	3	^
sök-	ᠰᠣᠬ-	459	2	ᠰ
sök-	ᠰᠣᠬ-	459	2	ᠰ
sök-	ᠰᠣᠬ-	459	2	B
sökür-	ᠰᠣᠬᠦᠷ-	459	2	ᠰ
Sub	ᠰᠤᠪ	322	2	ᠰ
Sub	ᠰᠤᠪ	322	2	ᠶ
Sünüş	ᠰᠦᠨᠦᠰ	414	2	I
Sünüş	ᠰᠦᠨᠦᠰ	414	2	ᠶ
şad/çad	ᠰᠠᠳ/ᠴᠠᠳ	371	5	Y
şad/çad	ᠰᠠᠳ/ᠴᠠᠳ	371	5	I
şad/çad	ᠰᠠᠳ/ᠴᠠᠳ	371	5	ᠰ
şad/çad	ᠰᠠᠳ/ᠴᠠᠳ	371	5	ᠶ
şad/çad	ᠰᠠᠳ/ᠴᠠᠳ	371	5	ᠶ
Taba	ᠲᠠᠪᠠ	310	2	ᠲ
Taba	ᠲᠠᠪᠠ	310	2	ᠲ
takagu/takıgu	ᠲᠠᠬᠠᠭᠤ	306	2	ᠲ
tanri kuli	ᠲᠠᠨᠢᠷᠢ ᠬᠤᠯᠢ	346	2	ᠲ
tanri kuli	ᠲᠠᠨᠢᠷᠢ ᠬᠤᠯᠢ	346	2	Y
tanri kuli	ᠲᠠᠨᠢᠷᠢ ᠬᠤᠯᠢ	346	2	J
tanri kuli	ᠲᠠᠨᠢᠷᠢ ᠬᠤᠯᠢ	346	2	↑
tap-	ᠲᠠᠫ-	522	2	ᠲ
tap-	ᠲᠠᠫ-	522	2	ᠲ
Tarkan	ᠲᠠᠷᠬᠠᠨ	372	2	ᠲ
Tarkan	ᠲᠠᠷᠬᠠᠨ	372	2	ᠲ
Taş	ᠲᠠᠰ	333	5	12 1

Taş	ƒ/ƒ/ƒ	316	3	ƒ
Taş	^/ ƒ(121)/ƒ/ƒ/ƒ	333	5	ƒ
Taş	ƒ/ƒ/ƒ	316	3	ƒ
Taş	ƒ/ƒ/ƒ	316	3	ƒ
Taş	^/ ƒ(121)/ƒ/ƒ/ƒ	333	5	ƒ
Taş	^/ ƒ(121)/ƒ/ƒ/ƒ	333	5	ƒ
Taş	^/ ƒ(121)/ƒ/ƒ/ƒ	333	5	^
Taş	^/ ƒ(121)/ƒ/ƒ/ƒ	333	5	^
taşık-	ƒ/ƒ/ƒ	450	3	ƒ
taşık-	ƒ/ƒ/ƒ	450	3	ƒ
taşık-	ƒ/ƒ/ƒ	450	3	ƒ
taşık-	ƒ/ƒ/ƒ	450	3	ƒ
Tıl	ƒ/ƒ	381	2	ƒ
Tıl	ƒ/ƒ	381	2	ƒ
ti-/te-	ƒ/ƒ	476	2	ƒ
tigin/tegin	ƒ/ƒ/ƒ	373	2	ƒ
tik-	ƒ/ƒ	459	2	ƒ
Tinsi/Tensi oğlu	ƒ ƒ ƒ ƒ ƒ ƒ	227	3	ƒ
tir/-ter-	ƒ/ƒ	459	2	ƒ
Tirig	ƒ/ƒ/ƒ	343	2	ƒ
tiril-/teril-	ƒ/ƒ/ƒ	451	2	ƒ
Tiyin/Tedin	ƒ/ƒ/ƒ	297	2	ƒ
tog-	(126)>ƒ/(126)>^	467	2	12 6
tog-	(126)>ƒ/(126)>^	467	2	ƒ
tog-	(126)>ƒ/(126)>^	467	2	^
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	11 1
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	11 3
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	ƒ
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	>
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	↓
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	ƒ
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	ƒ
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	↑
Tokuz	(111)^ƒ/(111)ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/ƒ/(113)^ƒ	425	5	^
Tokuz Oğuz	ƒ/ƒ> ƒ>ƒ/ƒ>ƒ	239	2	>
Tokuz yegirmi	ƒ>ƒ/ƒ/ƒ (111)>ƒ/ƒ>ƒ ƒ>ƒ	431	2	11 1
Tokuz yegirmi	ƒ>ƒ/ƒ/ƒ (111)>ƒ/ƒ>ƒ ƒ>ƒ	431	2	ƒ

Türk	hTnH/ḡTnH	245	2	h
Türk	hTnH/ḡTnH	245	2	ḡ
tüşür-	T^NnH/TNnH	460	2	l
tüşür-	T^NnH/TNnH	460	2	n
tüşür-	T^NnH/TNnH	461	2	^
ulgat-	∧(126)J>/∧J(126)J>	467	2	12 6
ulgat-	∧(126)J>/∧J(126)J>	467	2	J
Ulug	ʔ<J>/ʔ<Y>	250	2	J
Ulug	ʔ<J>/ʔ<Y>	250	2	Y
Ulug	ʔ<J>/ʔ<Y>	250	2	>
Uluş	Ƴ(122)>/U>	338	2	12 2
Uluş	Ƴ(122)>/U>	338	2	J
Uluş	Ƴ(122)>/U>	338	2	l
Uluş	Ƴ(122)>/U>	338	2	Ƴ
Urunu	(125)⊙q>/>⊙q>/>Yq>	373	3	12 5
Urunu	(126)⊙q>/>⊙q>/>Yq>	373	3	⊙
Urunu	(126)⊙q>/>⊙q>/>Yq>	373	3	⊙
Urunu	(126)⊙q>/>⊙q>/>Yq>	373	3	Y
üç yüz	(111)nʔ YN/nʔ n	428	2	11 1
üç yüz	(111)nʔ YN/nʔ n	428	2	n
Üçün	nʔn/nʔn	290	2	n
Ürün	Ynʔ/Ynʔ	267	2	n
Yalnus	Ƴ>⊙JD/I>YJD	347	2	l
Yalnus	Ƴ>⊙JD/I>YJD	347	2	Ƴ
Yalnus	Ƴ>⊙JD/I>YJD	347	2	⊙
Yalnus	Ƴ>⊙JD/I>YJD	347	2	Y
Yan-/yay-	DD/⊙D	511	2	D
Yan-/yay-	DD/⊙D	511	2	ḡ
Yan/Yen	ḡD/nʔ	293	2	ḡ
Yan/Yen	ḡD/nʔ	293	2	nʔ
Yan/Yen	ḡD/nʔ	293	2	D
Yan/Yen	ḡD/nʔ	293	2	ʔ
yaratıt-	ḡqD/ḡḡqD	461	2	ḡ
yaş	ƳD/ƳD/^D/^JD	344	4	J
yaş	ƳD/ƳD/^D/^JD	344	4	Ƴ
yaş	ƳD/ƳD/^D/^JD	344	4	Ƴ
yaş	ƳD/ƳD/^D/^JD	344	4	^

Yeg	ዓፄ/ዓገፄ	256	2	ገ
yegan/yigan	ዳፍገፄ/ዳፍገ	356	2	ገ
yegirmi/yigirmi	ገጳገፍገፄ/ገጳገገፄ	426	2	ገ
Yer sub/Yir sub	ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ገገፄ ገገፄ/(112)>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ ገገፄ	386	6	11 2
Yer sub/Yir sub	ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ገገፄ ገገፄ/(112)>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ ገገፄ	386	6	ገ
Yer sub/Yir sub	ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ገገፄ ገገፄ/(112)>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ ገገፄ	386	6	ገ
Yer sub/Yir sub	ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ገገፄ ገገፄ/(112)>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ ገገፄ	386	6	ሄ
Yer sub/Yir sub	ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ገገፄ ገገፄ/(112)>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ ገገፄ	386	6	ገ
Yer sub/Yir sub	ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ገገፄ ገገፄ/(112)>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ/ሀ>ሄ ገገፄ ገገፄ	386	6	ሄ
Yer/Yir	ገገፄ/ገገፄ	320	2	ገ
yeti/yiti	ገከፄ/ገከፄ	425	2	ገ
yeti/yiti otuz	(114)ጳ>ገከፄ/ሀጳ>ገገፄ/ሀጳ>ገከፄ	431	3	11 4
yeti/yiti otuz	(114)ጳ>ገከፄ/ሀጳ>ገገፄ/ሀጳ>ገከፄ	431	3	ገ
yeti/yiti otuz	(114)ጳ>ገከፄ/ሀጳ>ገገፄ/ሀጳ>ገከፄ	431	3	ሄ
yeti/yiti otuz	(114)ጳ>ገከፄ/ሀጳ>ገገፄ/ሀጳ>ገከፄ	431	3	ከ
yeti/yiti otuz	(114)ጳ>ገከፄ/ሀጳ>ገገፄ/ሀጳ>ገከፄ	431	3	ጳ
yeti/yiti yegirmi	ገጳገገፄ ገከፄ/ገከፄ	430	2	ገ
yetinç/yitinç	ገገፄ/ገገፄ	435	2	ገ
yetmiş	ጳጳፄ/ጳጳፄ	427	2	ገ
yetmiş	ጳጳፄ/ጳጳፄ	427	2	ጳ
yığ-	ጳጳፄ/ጳጳፄ	462	2	D
yığ-	ጳጳፄ/ጳጳፄ	462	2	ፄ
Yıl	ጳጳፄ/ጳጳፄ	301	2	D
Yıl	ጳጳፄ/ጳጳፄ	301	2	ፄ
yılkı	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	313	4	ገ
yılkı	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	313	4	ሄ
yılkı	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	313	4	ጳ
yılkı	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	313	4	ፄ
yımşak	ጳጳፄ/ጳጳፄ	265	2	ገ
yırı	ጳጳፄ/ጳጳፄ	328	2	D
yırı	ጳጳፄ/ጳጳፄ	328	2	ፄ
Yış	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	321	5	ሄ
Yış	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	321	5	ሄ
Yış	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	321	5	ሄ
Yış	ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ/ጳጳፄ	321	5	D

Yış	^D/ŞİD/Ƴİİ/ƳİD/Şİİ	321	5	İ
Yış	^D/ŞİD/Ƴİİ/ƳİD/Şİİ	321	5	^
Yıta/Yeta	ŞİİD/Şİİ(117)/ŞİİD/Şİİ(117)/Şİİ	295	5	117
Yıta/Yeta	ŞİİD/Şİİ(117)/ŞİİD/Şİİ(117)/Şİİ	295	5	İ
Yıta/Yeta	ŞİİD/Şİİ(117)/ŞİİD/Şİİ(117)/Şİİ	295	5	İ
Yıta/Yeta	ŞİİD/Şİİ(117)/ŞİİD/Şİİ(117)/Şİİ	295	5	D
yi-/ye-	İİ/İ	463	2	İ
Yir/ir	İİ/İİ	329	2	İ
Yir/ir	İİ/İİ	329	2	İ
Yir/ir	İİ/İİ	329	2	İ
yit-/yet-	İİ/İİ	543	2	İ
Yogun	Şİİ>D/Şİİ>İ	261	2	İ
Yogun	Şİİ>D/Şİİ>İ	261	2	D
Yok	İ>D/İD/İ>D/İ>	441	5	>
Yok	İ>D/İD/İ>D/İ>	441	5	İ
Yok	İ>D/İD/İ>D/İ>	441	5	D
Yok	İ>D/İD/İ>D/İ>	441	5	İ
yok bol-	İ>Şİİ<D/İ>Şİİ<D/İ>Şİİ<İ/İ>Şİİ<İ	543	4	İ
yok bol-	İ>Şİİ<D/İ>Şİİ<D/İ>Şİİ<İ/İ>Şİİ<İ	543	4	D
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	İ
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	İ
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	>
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	Ş
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	Ƴ
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	İ
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	İ
yok kıl-/yok kış-	İİİİ <D/İİİİ İ>D/Şİİİİ <İ/Şİİİİ İD/İİİİ <D	468	5	D
yokla-	İİİİD/İİİİ>D	474	2	İ
yokla-	İİİİD/İİİİ>D	474	2	İ
yokla-	İİİİD/İİİİ>D	474	2	İ
yokla-	İİİİD/İİİİ>D	474	2	>
yokla-	İİİİD/İİİİ>D	474	2	İ
yorit-/yort-/yört-	İİİİİ/İİİİ>D	462	2	>
yorit-/yort-/yört-	İİİİİ/İİİİ>D	462	2	İ

yorit-/yort-/yört-	ከጥሎ/ፍሃጋ	462	2	ሃ
yorit-/yort-/yört-	ከጥሎ/ፍሃጋ	462	2	ፍ
yorit-/yort-/yört-	ከጥሎ/ፍሃጋ	462	2	ከ
yorit-/yort-/yört-	ከጥሎ/ፍሃጋ	462	2	ሎ
yorit-/yort-/yört-	ከጥሎ/ፍሃጋ	462	2	ጋ
yorit-/yort-/yört-	ከጥሎ/ፍሃጋ	462	2	ገ
Yunt	ረጎጋ/ጋጋ	311	2	ጋ
Yunt	ረጎጋ/ጋጋ	311	2	ጋ
Yunt	ረጎጋ/ጋጋ	311	2	ረ
yuntuz	(111)ረጎጋ/ጋጋ	357	2	11 1
yuntuz	(111)ረጎጋ/ጋጋ	357	2	ፍ
yuntuz	(111)ረጎጋ/ጋጋ	357	2	ከ
yuntuz	(111)ረጎጋ/ጋጋ	358	2	ረ
Yurt	ረሃጋ/ፍሃጋ/ፍሃጋ	340	3	ገ
Yurt	ፍሃጋ/ፍሃጋ	406	2	ጋ
Yurt	ፍሃጋ/ፍሃጋ	406	2	ገ
Yurt	ረሃጋ/ፍሃጋ/ፍሃጋ	340	3	ረ
yüküntür-	ጥጠጥ/ጥጠጥ	493	2	ገ
yüküntür-	ጥጠጥ/ጥጠጥ	493	2	ሎ
yüküntür-	ጥጠጥ/ጥጠጥ	493	2	ገ

Tespit ve Değerlendirmeler

Yukarıda verilen tabloda verilen 264 kelimenin yazılış farklılıkları, bu farklıların sayısı, farklı yazılan harfle ve kelimenin kaynak kitapta hangi sayfada yer aldığı verilmiştir. Bu tablodan hareketle aşağıdaki tablolar oluşturularak hangi harfin kaç kere farklı yazıldığı ve hangi harflerin en çok ve en az kullanıldığı belirtilmektedir.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
açıg	ረሃጋ/ረሃጋ	264	2	ረ
açıg	ገረሃጋ/ገረሃጋ	440	2	ረ
açi/içi	ረረሃጋ/ረሃጋ	349	3	ረ
akunçı/akınçu	ረጋጋ/ረጋጋ	358	2	ረ
alig/ilig	ገረሃጋ/ገረሃጋ/ገረሃጋ/ገረሃጋ	427	4	ረ
amga/amgı	ከሃጋ/ከሃጋ	311	2	ረ
Amga/Amgı Kargan	ከሃጋጋ/ ከሃጋጋ	229	2	ረ

aşgiti/işgiti	ሎአዘ/ሎአዘ	336	2	↑
aşılık	የሃዘ/የሃዘ	439	2	↑
balbal kıl-/balbal kış	ባፋ ጋጋጋ/ባፋ ጋጋጋ	503	2	↑
Ban/Bin/Man	ሎጋ/ሎጋ/ሎጋ/ሎጋ	278	4	↑
beş/biş	የገጽ/የገጽ/ገጽ/ገጽ	424	4	↑
beşinç/bişinç	ገገጽ/ገገጽ	434	2	↑
biçin/beçin	ጸገገ/ጸገገ	305	2	↑
Bilga	ገገገገ/ገገገገ/ገገገገ	375	3	↑
Bilge	ጸገገገ/ጸገገገ	252	2	↑
Bilge Kağan	ሎገ ገገገገ/ገገገገገ	201	2	↑
Bilig	ገገገ/ገገገገ	397	2	↑
Bin/Bın	ገገ/ገገገ/ገገገ/ገገገ	428	4	↑
bir	ጸገ/ጸገገ	264	2	↑
Bir yegirmi	ገገገገገ ገገገ/ገገገገገ ገገገ	430	2	↑
bir-/ber-	ገገገ/ገገገ	455	2	↑
Biri	ገገገ/ገገገገ	323	2	↑
Biş yegirmi	ገገገገገ^(127)/ገገገገገገገ/ገገገገገ ገገገ	430	3	↑
Biz	ሎገገ/ሎገገ/111)ገገገ	280	3	↑
buyla/bıla	ጸገገገ/ጸገገገ	362	2	↑
eki alig	ገገገገ/ገገገገገገ	432	2	↑
elt-/ilt-	ሎገገ/ሎገገ	467	2	↑
eşid-	ሎገ/ሎገ	490	2	↑
mançı/unançu/ina nçu	ገገገገ/ገገገገ/ገገገገ	377	3	↑
ibris/irbiç	ጸገገ/ሎገገገ	312	2	↑
İç	ገገ/ገገ	377	2	↑
içgar-	ገገገ/ገገገገ/ገገገገ	456	3	↑
içlik-	ገገገ/ገገገ	447	2	↑
idi/edi	ገገገ/ገገገ	259	4	↑
igid-/igit-/egit-	ሎገ/ሎገገ/ሎገገ	463	3	↑
ikagü/ekigü	ገገገ/ገገገገ	435	2	↑
il/el	ገገ/ገገ/ገገ	376	3	↑
il/el etmiş	ገገገ ገገ/ገገገ	377	2	↑
ilbilga/elbilga	ገገገገገ/ገገገገገገገ	377	2	↑
ilgarü/iligarü	ገገገገገ/ገገገገገገገ	324	2	↑
İlk	ገገገ/ገገገ	257	3	↑
illa-/ella-	ገገገ/ገገገገገ	480	2	↑
İllig	ገገገ/ገገገገገ	263	2	↑

Tokuz yegirmi	ᠲᠣᠵᠤᠶᠡᠭᠢᠷᠮᠢ (111) >ᠲᠤᠰ/ᠲᠣᠵᠤᠶᠡᠭᠢᠷᠮᠢ ᠬᠠᠳᠤᠰ	431	2	ᠲ
Tölas Tölis	ᠲᠥᠯᠠᠰ/ᠲᠥᠯᠢᠰ	244	2	ᠲ
Törü-/töri-	ᠲᠦᠷᠦ/ᠲᠦᠷᠢ-	535	2	ᠲ
Yeg	ᠶᠡᠭ	256	2	ᠲ
yegan/yigan	ᠶᠡᠭᠠᠨ/ᠶᠡᠭᠠᠨ	356	2	ᠲ
yegirmi/yigirmi	ᠶᠡᠭᠢᠷᠮᠢ/ᠶᠡᠭᠢᠷᠮᠢ	426	2	ᠲ
Yer sub/Yir sub	ᠶᠡᠷ ᠰᠤᠪ ᠶᠢᠷ ᠰᠤᠪ ᠶᠡᠷ/ᠶᠡᠷ ᠰᠤᠪ ᠶᠢᠷ ᠰᠤᠪ ᠶᠡᠷ (112) >ᠶᠡᠷ ᠶᠡᠷ/ᠶᠡᠷ ᠰᠤᠪ ᠶᠢᠷ ᠰᠤᠪ ᠶᠡᠷ	386	6	ᠲ
Yer/Yir	ᠶᠡᠷ/ᠶᠢᠷ	320	2	ᠲ
yeti/yiti	ᠶᠡᠲᠢ/ᠶᠡᠲᠢ	425	2	ᠲ
yeti/yiti otuz	(114) >ᠶᠡᠲᠢ/ᠶᠡᠲᠢ ᠣᠲᠤᠰ/ᠶᠡᠲᠢ/ᠶᠡᠲᠢ ᠣᠲᠤᠰ	431	3	ᠲ
yeti/yiti yegirmi	ᠶᠡᠲᠢ/ᠶᠡᠲᠢ ᠶᠡᠭᠢᠷᠮᠢ	430	2	ᠲ
yetinç/yitinç	ᠶᠡᠲᠢᠨᠴ/ᠶᠡᠲᠢᠨᠴ	435	2	ᠲ
Yılıkı	ᠶᠢᠯᠢᠬᠢ/ᠶᠢᠯᠢᠬᠢ	313	4	ᠲ
Yımşak	ᠶᠢᠮᠰᠠᠬ/ᠶᠢᠮᠰᠠᠬ	265	2	ᠲ
Yıta/Yeta	ᠶᠢᠲᠠ/ᠶᠢᠲᠠ (117)/ᠶᠢᠲᠠ/ᠶᠢᠲᠠ (117)/ᠶᠢᠲᠠ	295	5	ᠲ
yi-/ye-	ᠶᠢ/ᠶᠡ	463	2	ᠲ
Yir/ir	ᠶᠢᠷ/ᠶᠢᠷ	329	2	ᠲ
yit-/yet-	ᠶᠡᠲᠢ/ᠶᠡᠲᠢ	543	2	ᠲ

Yukarıdaki tablodan hareketle birden fazla yazımı bulanan Eski Türk Runik yazılı kelimelerde farklı kullanımda en çok kullanılan harf "ı" harfi olup 100 farklı şekilde yazıldığı sonucuna ulaşmaktayız.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
akunç/akınçu	>ᠠᠬᠤᠨᠴ/ᠠᠬᠤᠨᠴᠢ	358	2	ᠠ
balbal kıl-/balbal kış	ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ ᠬᠢᠯ/ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ ᠬᠢᠰ	503	2	ᠠ
Işbara	ᠶᠢᠰᠪᠠᠷᠠ/ᠶᠢᠰᠪᠠᠷᠠ/ᠶᠢᠰᠪᠠᠷᠠ/ᠶᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠠ
kagan kış-	ᠬᠠᠭᠠᠨ ᠬᠢᠰ/ᠬᠠᠭᠠᠨ ᠬᠢᠰ	481	2	ᠠ
Kanaras/Kankaras	ᠬᠠᠨᠠᠷᠠᠰ/ᠬᠠᠨᠠᠷᠠᠰ	230	2	ᠠ
Katun	>>ᠬᠠᠲᠤᠨ/ᠬᠠᠲᠤᠨ	222	2	ᠠ
Kırk	ᠬᠢᠷᠬ/ᠬᠢᠷᠬ	427	2	ᠠ
Kısğa	<ᠬᠢᠰᠭᠠ/ᠬᠢᠰᠭᠠ	257	2	ᠠ
Kodı	ᠬᠣᠳᠢ/ᠬᠣᠳᠢ	287	2	ᠠ
Koduz	ᠬᠣᠳᠤᠰ/ᠬᠣᠳᠤᠰ	346	2	ᠠ
Kol	ᠬᠣᠯ/ᠬᠣᠯ	322	2	ᠠ
Korgan	ᠬᠣᠷᠭᠠᠨ/ᠬᠣᠷᠭᠠᠨ	340	2	ᠠ
kork-	ᠬᠣᠷᠬ/ᠬᠣᠷᠬ/ᠬᠣᠷᠬ/ᠬᠣᠷᠬ	471	3	ᠠ
kot-/kod-	ᠬᠣᠲᠤ/ᠬᠣᠲᠤ/ᠬᠣᠲᠤ/ᠬᠣᠲᠤ	458	4	ᠠ

Köl	ᠶᠢᠮᠤ/ᠬᠢᠮᠤ	322	2	ᠬ
kubrat-	ᠬᠤᠪᠷᠠᠲᠤ/ᠬᠤᠪᠷᠠᠲᠤ	458	2	ᠬ
Kul	ᠶᠤᠯᠤ/ᠶᠤᠯᠤ	402	2	ᠬ
Kunçuy	ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ(125)ᠬᠤ/ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ/ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ/ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ	357	5	ᠬ
Kunçuy	ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ(125)ᠬᠤ/ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ/ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ/ᠬᠤᠨᠴᠤᠢᠶᠤ	357	5	ᠬ
Kurıdın	ᠬᠤᠷᠢᠳᠢᠨ/ᠬᠤᠷᠢᠳᠢᠨ	326	2	ᠬ
Kut	ᠬᠤᠲᠤ/ᠬᠤᠲᠤ	408	2	ᠬ
Küç	ᠬᠦᠴᠦ/ᠬᠦᠴᠦ	254	2	ᠬ
Külüğ	ᠬᠦᠯᠦᠭᠦ/ᠬᠦᠯᠦᠭᠦ	255	2	ᠬ
Ok	ᠠᠬᠤ/ᠠᠬᠤ	420	2	ᠬ
sakın-	ᠰᠠᠬᠢᠨᠤ/ᠰᠠᠬᠢᠨᠤ	471	3	ᠬ
tanrı kulu	ᠲᠠᠨᠷᠢᠨᠢᠬᠤᠯᠤ/ᠲᠠᠨᠷᠢᠨᠢᠬᠤᠯᠤ	346	2	ᠬ
taşık-	ᠲᠠᠰᠢᠬᠤ/ᠲᠠᠰᠢᠬᠤ	450	3	ᠬ
Tokuz	(111)ᠲᠠᠨᠲᠤ/(111)ᠲᠠᠨᠲᠤ/ᠲᠠᠨᠲᠤ/ᠲᠠᠨᠲᠤ/(113)ᠲᠠᠨᠲᠤ	425	5	ᠬ
Tolku	ᠲᠣᠯᠬᠤ/ᠲᠣᠯᠬᠤ	343	2	ᠬ
Türk	ᠲᠦᠷᠦᠬᠤ/ᠲᠦᠷᠦᠬᠤ	245	2	ᠬ
yok kıl-/yok kış-	ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ/ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ/ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ	468	5	ᠬ
yokla-	ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ/ᠶᠠᠨᠢᠯᠤ	474	2	ᠬ

Araştırmamız sonucunda “K” harfinin birden fazla yazımı bulanan Eski Türk runik yazılı kelimelerde 32 kez kullanıldığını anlamaktayız.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Asra	ᠠᠰᠷᠠ/ᠠᠰᠷᠠ	329	2	ᠶ
Aş	ᠠᠰᠤ/ᠠᠰᠤ	322	2	ᠶ
aş-	ᠠᠰᠤ/ᠠᠰᠤ	454	3	ᠶ
Bars	ᠪᠠᠷᠰᠤ/ᠪᠠᠷᠰᠤ	205	3	ᠶ
bas-	ᠪᠠᠰᠤ/ᠪᠠᠰᠤ	454	3	ᠶ
Basmıl	ᠪᠠᠰᠢᠮᠢᠯᠤ/ᠪᠠᠰᠢᠮᠢᠯᠤ	233	2	ᠶ
Baş	ᠪᠠᠰᠤ/ᠪᠠᠰᠤ ᠪ	314	3	ᠶ
Çabış	ᠴᠠᠪᠢᠰᠤ/ᠴᠠᠪᠢᠰᠤ	363	2	ᠶ
Iduk baş	ᠶᠠᠨᠢᠳᠤᠬᠤ ᠪᠠᠰᠤ	226	2	ᠶ
Işbara	ᠶᠠᠰᠢᠪᠠᠷᠠ/ᠶᠠᠰᠢᠪᠠᠷᠠ/ᠶᠠᠰᠢᠪᠠᠷᠠ/ᠶᠠᠰᠢᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠶ
ibris/irbiç	ᠶᠠᠪᠢᠷᠢᠰᠤ/ᠶᠠᠪᠢᠷᠢᠰᠤ	312	2	ᠶ
kabiş-	ᠬᠠᠪᠢᠰᠤ/ᠬᠠᠪᠢᠰᠤ	447	3	ᠶ
Kadaş	(124)ᠬᠠᠳᠠᠰᠤ/ᠬᠠᠳᠠᠰᠤ/ᠬᠠᠳᠠᠰᠤ	351	3	ᠶ
Kaş	ᠬᠠᠰᠤ/ᠬᠠᠰᠤ	314	2	ᠶ
Kısga	ᠬᠢᠰᠠᠭᠠ/ᠬᠢᠰᠠᠭᠠ	257	2	ᠶ

kün batsık/batsık	ᠵᠢᠨᠪᠠᠳᠰᠢᠬ/ᠪᠠᠳᠰᠢᠬᠠᠨᠢ	326	3	¥
Kün togsık	ᠵᠢᠨᠲᠤᠭᠰᠢᠬ/ᠲᠤᠭᠰᠢᠬᠠᠨᠢ	327	5	¥
sakin-	ᠰᠠᠬᠢᠨ	471	3	¥
sañç-	ᠰᠠᠨᠴ	458	2	¥
Sansız	ᠰᠠᠨᠰᠢᠵ	261	2	¥
Sınar	ᠰᠢᠨᠠᠷ	288	2	¥
Sona Yiş/Altun sona yiş/Altun sona	ᠰᠤᠨᠠᠶᠢᠰ/ᠠᠯᠲᠤᠨᠰᠤᠨᠠᠶᠢᠰ	227	3	¥
Sub	ᠰᠤᠪ	322	2	¥
şad/çad	ᠰᠠᠳ/ᠴᠠᠳ	371	5	¥
Taş	ᠲᠠᠰ	316	3	¥
Taş	ᠲᠠᠰ (121)	333	5	¥
taşık-	ᠲᠠᠰᠢᠬ	450	3	¥
Tusu	ᠲᠤᠰᠤ	439	2	¥
Yalnus	ᠶᠠᠯᠨᠤᠰ	347	2	¥
Yaş	ᠶᠠᠰ	344	4	¥
Yer sub/Yir sub	ᠶᠡᠷᠰᠤᠪ/ᠶᠢᠷᠰᠤᠪ	386	6	¥
Yiş	ᠶᠢᠰ	321	5	¥

“Ş” harfi Eski Türk Runik yazılı metinlerinde 32 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Altı	ᠲᠠᠰ	424	2	ᠲ
Altı	ᠲᠠᠰ	435	2	ᠲ
altı otuz	(111)ᠲᠠᠰ ᠲᠠᠰ/ᠬᠠᠳ ᠲᠠᠰ	431	2	ᠲ
Altı yegirmi	ᠲᠠᠰᠤᠨᠶᠡᠭᠢᠷᠡᠮᠢ ᠲᠠᠰ/ᠲᠠᠰᠤᠨᠶᠡᠭᠢᠷᠡᠮᠢ ᠲᠠᠰ	430	3	ᠲ
Altun	ᠠᠯᠲᠤᠨ	333	2	ᠲ
Ar/at	ᠠᠷ/ᠠᠲ	399	2	ᠲ
At	ᠠᠲ	398	3	ᠲ
atan-	ᠠᠲᠠᠨ	527	2	ᠲ
Bir otuz	(111)ᠲᠠᠰ/ᠬᠠᠳ ᠲᠠᠰ	431	2	ᠲ
eki otuz	(111)ᠲᠠᠰ/ᠬᠠᠳ ᠲᠠᠰ	431	2	ᠲ
Katıglan	ᠬᠠᠲᠢᠭᠯᠠᠨ	522	3	ᠲ
Katun	ᠬᠠᠲᠤᠨ	222	2	ᠲ
Katun	ᠬᠠᠲᠤᠨ	345	2	ᠲ
Kut	ᠬᠤᠲ	408	2	ᠲ
tap-	ᠲᠠᠫ	522	2	ᠲ
Tarkan	ᠲᠠᠷᠬᠠᠨ	372	2	ᠲ

Taş	⤴/ ¥(121)/¥⤴/¥⤴/¥⤴	333	5	⤴
tog-	(126)⤴/(126)⤴	467	2	⤴
Tokuz	(111)⤴↑/(111)⤴⤴/⤴⤴⤴/⤴⤴⤴/(113)⤴↑	425	5	⤴
Tokuz yegirmi	⤴⤴⤴⤴⤴ (111)⤴↓⤴/⤴⤴⤴⤴⤴ ⤴⤴⤴	431	2	⤴
Tolku	⤴⤴⤴⤴/⤴↓⤴⤴	343	2	⤴
Tonuz	(111)⊙⤴/⤴⤴⤴	404	2	⤴
Tuglug	⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴	387	2	⤴
Tun	⤴⤴⤴/⤴⤴	356	2	⤴
Tusu	⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴	439	2	⤴
tut-	⤴⤴⤴/⤴⤴	460	2	⤴
Tutuk	⤴↑⤴/⤴⤴⤴	373	2	⤴
yeti/yiti otuz	(114)⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴⤴⤴	431	3	⤴
Yunt	⤴⤴⤴D/⊙⤴D	311	2	⤴
Yuntuz	(111)⤴⤴D/D⤴⤴	358	2	⤴
Yurt	⤴⤴⤴D/⤴⤴⤴/⤴⤴⤴D	340	3	⤴

“⤴” harfi Eski Türk Runik yazılı metinlerinde kelimelerin farklı yazımlarında en çok kullanılan harflerden biridir. Bu harf 31 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Altı	⤴⤴/⤴⤴	424	2	⤴
Altı	⤴⤴⤴/⤴⤴	435	2	⤴
altı otuz	(111)⤴⤴ ⤴⤴/⤴⤴⤴ ⤴⤴	431	2	⤴
Altı yegirmi	⤴⤴⤴⤴⤴ ⤴⤴/⤴⤴⤴⤴⤴ ⤴⤴⤴/⤴⤴	430	3	⤴
Altun	⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴	333	2	⤴
Ar/at	⤴⤴/⤴⤴	399	2	⤴
atan-	⤴⤴/⤴⤴	527	2	⤴
Bir otuz	(111)⤴⤴/⤴⤴⤴⤴ ⤴⤴⤴	431	2	⤴
ıd-/yid-/it-	⤴⤴/⤴⤴⤴/⤴⤴	456	3	⤴
Katıglan	⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴⤴⤴⤴⤴⤴	522	3	⤴
Katun	⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴	222	2	⤴
Katun	⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴	345	2	⤴
kot-/kod-	⤴⤴⤴/⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴⤴⤴	458	4	⤴
Kut	⤴⤴⤴/⤴⤴⤴	408	2	⤴
tap-	⤴⤴/⤴⤴	522	2	⤴
Tarkan	⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴	372	2	⤴
Tıl	⤴⤴⤴/⤴⤴⤴	381	2	⤴
Tokuz	(111)⤴↑/(111)⤴⤴/⤴⤴⤴⤴/⤴⤴⤴⤴/(113)⤴↑	425	5	⤴
Tokuz yegirmi	⤴⤴⤴⤴⤴ (111)⤴↓⤴/⤴⤴⤴⤴⤴ ⤴⤴⤴	431	2	⤴
Tolku	⤴⤴⤴⤴/⤴↓⤴⤴	343	2	⤴

Tonuz	(111)O>^/41>δ	404	2	δ
Tuglug	111>1/1111>δ	387	2	δ
Tun	>>^/1>δ	356	2	δ
Tusu	>1>^/1>1>δ	439	2	δ
tut-	^>^/δ>δ	460	2	δ
Tutuk	^1>^/1δ>δ	373	2	δ
yaratıt-	δ4D/δ4D	461	2	δ
yorit-/yort-/yört-	h1111/δ4D	462	2	δ
Yuntuz	(111)^>D/D>δ11	357	2	δ

“T” harfi 29 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
armış	1111/1111	263	2	1
asiz/Asis	111/411/411/(114)11/(115)11/(113)11/(113)(116)11/(113)11	293	6	1
Aş	^1/1/1	347	3	1
balbal kıl- /balbal kış	11 1111/111 1111	503	2	1
bas-	11/11/11	454	3	1
beş/biş	1111/1111/111/111	424	4	1
Biş yegirmi	111111^(128)/11111111/111111 111	430	3	1
Bunsuz/Bunusu z	41>1>1>1/41>1>1>1/41>1>1>1/41>1>1>1	259	2	1
çabış	1111/111	363	2	1
Işbara	1111/111111/111111/111111	364	4	1
kabış-	1111/111/111	447	3	1
Kaş/Keş	111/11	419	2	1
Kişi	111/1111/1111	346	3	1
Kümüş	1111/1111/1111/1111	333	4	1
kün batsık/batsık	11111111/11111111/11111111	326	3	1
Öküş	111/1111/1111/1111/111	260	2	1
saç	11/11	316	2	1
sakın-	111/111/111	471	3	1
Sanün/Sanun	11>11/11>11/11>11/11>11/11>11/11>11	370	6	1
sıgta-	1111/111111	521	2	1
sınar	1111/1111	288	2	1
Sünüş	1111/1111	414	2	1
şad/çad	111/111/111/111/111	371	5	1

Türgiş	ᠮᠡᠮᠤᠯᠤᠰ/ᠮᠡᠮᠤᠯᠤᠰ	245	2	1
tüşür-	ᠲᠦᠰᠦᠷ/ᠲᠦᠰᠦᠷ	460	2	1
uluş	ᠤᠯᠤᠰ(122)>/ᠤᠯᠤᠰ	338	2	1
Yalnus	ᠶᠠᠯᠨᠤᠰ/ᠶᠠᠯᠨᠤᠰ	347	2	1
Yer sub/Yir sub	ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ ᠶᠡᠷᠰᠤᠮᠤ	386	6	1
yetmiş	ᠶᠡᠲᠦᠮᠢᠰᠢ	427	2	1

“s” Harfi 29 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
akunçu/akinçu	ᠠᠬᠤᠨᠴᠢ/ᠠᠬᠤᠨᠴᠢ	358	2	ᠴ
Bangü/Bankü/Bengü	ᠪᠠᠩᠭᠦ/ᠪᠠᠨᠭᠦ/ᠪᠠᠩᠭᠦ	257	2	ᠭ
bök-	(133)ᠪᠥᠬᠦ/ᠪᠥᠬᠦ/(127)ᠪᠥ/ᠪᠥᠬᠦ/ᠪᠥᠬᠦ/(134)	469	5	ᠭ
irkin/erkin	ᠢᠷᠬᠢᠨ/ᠢᠷᠬᠢᠨ/ᠢᠷᠬᠢᠨ	364	3	ᠶ
iş küç	ᠢᠰᠬᠦᠴᠢ/ᠢᠰᠬᠦᠴᠢ	400	3	ᠶ
Kanaras/Kankaras	ᠬᠠᠨᠠᠷᠠᠰ/ᠬᠠᠨᠠᠷᠠᠰ	230	2	ᠶ
köl	ᠬᠥᠯᠤ/ᠬᠥᠯᠤ	322	2	ᠶ
kör-	ᠬᠥᠷᠢ/ᠬᠥᠷᠢ	473	2	ᠶ
Ku Sanün	ᠬᠤᠰᠠᠨᠦᠨ ᠶᠢ/ᠶ	217	2	ᠶ
kurı	ᠬᠦᠷᠢ/ᠬᠦᠷᠢ	325	2	ᠶ
Kü	ᠬᠦ/ᠬᠦ	397	2	ᠶ
Küç	ᠬᠦᠴᠢ/ᠬᠦᠴᠢ	254	2	ᠶ
kül	ᠬᠦᠯᠤ/ᠬᠦᠯᠤ	378	2	ᠶ
Kül tigin	ᠬᠦᠯᠤᠲᠢᠭᠢᠨ ᠶᠢ/ᠶ	210	2	ᠶ
küllüg	ᠬᠦᠯᠤᠭᠢ/ᠬᠦᠯᠤᠭᠢ	400	2	ᠶ
Külüg	ᠬᠦᠯᠤᠭᠢ/ᠬᠦᠯᠤᠭᠢ	255	2	ᠶ
Kün	ᠬᠦᠨ/ᠬᠦᠨ	304	2	ᠶ
Küntüz	ᠬᠦᠨᠲᠦᠵᠢ/ᠬᠦᠨᠲᠦᠵᠢ/ᠬᠦᠨᠲᠦᠵᠢ	304	3	ᠶ
ökün-/ökin-	ᠥᠬᠦᠨ/ᠥᠬᠦᠨ/ᠥᠬᠦᠨ/ᠥᠬᠦᠨ	471	4	ᠶ
ökünç	ᠥᠬᠦᠨᠴᠢ/ᠥᠬᠦᠨᠴᠢ	295	2	ᠶ
Öküş	ᠥᠬᠦᠨᠰᠢ/ᠥᠬᠦᠨᠰᠢ/ᠥᠬᠦᠨᠰᠢ/ᠥᠬᠦᠨᠰᠢ	260	2	ᠶ
öküş kıl-	ᠥᠬᠦᠨᠰᠢᠬᠢᠯᠠ/ᠥᠬᠦᠨᠰᠢᠬᠢᠯᠠ/ᠥᠬᠦᠨᠰᠢᠬᠢᠯᠠ	458	6	ᠶ
Ötüken	ᠥᠲᠦᠬᠢᠨ/ᠥᠲᠦᠬᠢᠨ	219	2	ᠶ
Özlük	ᠥᠵᠯᠦᠬᠢ/ᠥᠵᠯᠦᠬᠢ	262	2	ᠶ
sakın-	ᠰᠠᠬᠢᠨ/ᠰᠠᠬᠢᠨ	471	3	ᠶ
sök-	ᠰᠥᠬᠦ/ᠰᠥᠬᠦ	459	2	ᠶ
Türk	ᠲᠦᠷᠬᠢ/ᠲᠦᠷᠬᠢ	245	2	ᠶ
yeti/yiti otuz	(114)ᠶᠡᠲᠦᠮᠢᠰᠢ/ᠶᠡᠲᠦᠮᠢᠰᠢ/ᠶᠡᠲᠦᠮᠢᠰᠢ/ᠶᠡᠲᠦᠮᠢᠰᠢ	431	3	ᠶ
yüküntür-	ᠶᠦᠬᠦᠨᠲᠦᠵᠢ/ᠶᠦᠬᠦᠨᠲᠦᠵᠢ	493	2	ᠶ

Kol	YNT/J>H	322	2	𐰆
KümüI	YNTNq/Y>Nq	237	2	𐰆
ökün-/ökin-	HNTN/HNTN/HNTN/HNTN	471	4	𐰆
Ökünç	B>NqQ	295	2	𐰆
Öküş	HN^/YBN/INq/YNq/YNq/INq	260	2	𐰆
öküş kıl-	JB/JNH/INq/YNq/INq	458	6	𐰆
Sanün/Sanun	>>QY/>>QY/>>Y/>>QY/>^Q/HNYI	370	6	𐰆
sök-	qNI/BI	459	2	𐰆
sökür-	YNTNI/YNTNI	459	2	𐰆
Törü	NTh/NTh	405	2	𐰆
Törü-/töri-	TTh/NTh	535	2	𐰆
tüşür-	T^Th/TTh	460	2	𐰆
Üçün	HNI/HNI	290	2	𐰆
Ürün	YNT/YNT	267	2	𐰆
yorıt-/yort-/yört-	HNTq/ŞY>D	462	2	𐰆
yüküntür-	TThq/TThq	493	2	𐰆

“Ü” harfi Eski Türk Runik yazılı metinlerinde farklı 20 defa kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
akunçu/akinçu	>QH/INQ>	358	2	>
Bodun	>>B>S/>B>S	387	2	>
Bun/Bunu	>Q>S/>Q>S/>Q>S/>Q>S(112)/Q>S/Y>S	293	2	>
Bunta	ŞY>QJ/ŞQ>	277	2	>
buyla/bıla	ŞY>DJ/ŞY>	362	2	>
inançu/unançu/inançu	>QH/INQI/>QI	377	3	>
kol	YNT/J>H	322	2	>
Ku Sanün	HNYI >q/J	217	2	>
kunçuy	DQH/D(125)H/D>Q>H/DQ>H/DQ>Q	357	5	>
kutlug	(126)>J>H/(126)J>H	408	2	>
ok	H/>	420	2	>
Orkun	>JY>/>QY>	222	3	>
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	JQY>NI/^DJQ>NI/YID JY>	227	3	>
Tokuz	(111)N^/(111)H>N/H>Q>H/H>Q>H/(113)N^	425	5	>
Tokuz Oğuz	HNY> H>>Ş/H>Ş	239	2	>
Ulug	Y>J>/Y>Y>	250	2	>
yok	T>D/TD/ID/ID/ID/ID	441	5	>

yok kıl-/yok kış-	𐰆𐰏𐰢 <D/𐰆𐰏𐰢 ↓>D/𐰏𐰢 <𐰆/𐰏𐰢 ↓D/𐰏𐰢 <D	468	5	>
yokla-	𐰏𐰢↑D/𐰏𐰢H>D	474	2	>
yorit-/yort-/yört-	𐰏𐰢𐰏𐰢/𐰏𐰢>D	462	2	>

“o” harfi Eski Türk Runik yazılı metinlerinde farklı 20 defa kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
anıt/ayıt-	𐰏D/𐰏𐰢	472	2	D
Ay	D/(117)/(118)/(119)	303	4	D
buyla/bıla	𐰏𐰢↓𐰏/𐰏𐰢↓𐰏	362	2	D
ıd-/yıd-/ıt-	𐰏𐰢/𐰏𐰢D/𐰏𐰢	456	3	D
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	𐰏𐰢𐰏𐰢𐰏𐰢/𐰏𐰢𐰏𐰢𐰏𐰢/𐰏𐰢D 𐰏𐰢𐰏𐰢	227	3	D
Yan-/yay-	DD/𐰏D	511	2	D
Yan/Yen	𐰏D/𐰏𐰢	293	2	D
yığ-	𐰏𐰢D/𐰏𐰢𐰢	462	2	D
Yıl	𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢D	301	2	D
Yırı	𐰏𐰢𐰢D/𐰏𐰢𐰢𐰢	328	2	D
Yış	𐰏D/𐰏𐰢D/𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢D/𐰏𐰢𐰢	321	5	D
Yıta/Yeta	𐰏𐰢𐰢D/𐰏𐰢𐰢(117)/𐰏𐰢𐰢D/𐰏𐰢𐰢(117)/𐰏𐰢𐰢D	295	5	D
Yogun	𐰏𐰢𐰢>D/𐰏𐰢𐰢>𐰢	261	2	D
Yok	↑>D/↑D/↓D/↓>D/↓𐰢	441	5	D
yok bol-	𐰏𐰢𐰢<D/𐰏𐰢𐰢<𐰏/𐰏𐰢𐰢<𐰢/𐰏𐰢𐰢<𐰢	543	4	D
yok kıl-/yok kış-	𐰆𐰏𐰢 <D/𐰆𐰏𐰢 ↓>D/𐰏𐰢 <𐰆/𐰏𐰢 ↓D/𐰏𐰢 <D	468	5	D
yorit-/yort-/yört-	𐰏𐰢𐰏𐰢/𐰏𐰢>D	462	2	D
Yurt	𐰏𐰢>𐰢/𐰏𐰢>D	406	2	D

“Y” harfi Eski Türk Runik yazılı kelimelerde 18 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Abçi	𐰏𐰢/𐰏𐰢	356	2	𐰏
Ad	𐰏𐰢/𐰏𐰢	336	2	𐰏
alig/ilig	𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢	427	4	𐰏
Aş	𐰏𐰢/𐰏𐰢	347	3	𐰏
Bel	𐰏𐰢/𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢(120)	314	3	𐰏
beş/biş	𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢𐰢/𐰏𐰢/𐰏𐰢	424	4	𐰏
Biş yegirmi	𐰏𐰢𐰢𐰢𐰢(127)/𐰏𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢/𐰏𐰢𐰢𐰢 𐰏𐰢	430	3	𐰏
eki alig	𐰏𐰢𐰢𐰢/𐰏𐰢𐰢𐰢	432	2	𐰏
il/el	𐰏𐰢/𐰏𐰢/𐰏𐰢	376	3	𐰏

ilbilga/elbilga	ᠰᠢᠶᠢᠨᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠨᠢᠶᠢ	377	2	ᠰ
illa-/ella-	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	480	2	ᠰ
Kaş/Keş	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ	419	2	ᠰ
Kayık/keyik	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	312	2	ᠰ
kin/ken	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	353	2	ᠰ
Taba	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ	310	2	ᠰ
Yer sub/Yir sub	ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ	386	6	ᠰ
Yıta/Yeta	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ(117)/ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ(117)/ᠰᠢᠶᠢ	295	5	ᠰ

“E” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk Runik yazılı kelimelerde 17 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Ad	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ	336	2	ᠰ
Adınçig	ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ	250	2	ᠰ
amga/amgı	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	311	2	ᠰ
Ardam/aldam	(129)ᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ	438	3	ᠰ
asiz/Asis	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ(114)/ᠰᠢᠶᠢ(115)/ᠰᠢᠶᠢ(113)/ᠰᠢᠶᠢ(116)/ᠰᠢᠶᠢ(113)	293	6	ᠰ
asra	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	329	2	ᠰ
At	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ/ᠰᠢ	398	3	ᠰ
az-	(111)ᠰᠢ/(114)/ᠰᠢᠶᠢ	465	3	ᠰ
Ban/Bin/Man	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	278	4	ᠰ
bına başı/bın başı	ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ ᠰᠢᠶᠢ	362	2	ᠰ
böka/bök<a>	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ	376	2	ᠰ
Işbaras	ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ	364	2	ᠰ
Kam/Kem	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ	222	2	ᠰ
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ ᠰᠢᠶᠢ	227	3	ᠰ
taba	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ	310	2	ᠰ
ulgat-	ᠰᠢ(126)ᠰᠢ/ᠰᠢ(126)ᠰᠢ	467	2	ᠰ
Yaş	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	344	4	ᠰ

“A” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk Runik yazılı kelimelerde 17 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Yurt	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢ	406	2	D
Işbara	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ/ᠰᠢᠶᠢᠰᠢ	364	4	D
Yan/Yen	ᠰᠢᠶᠢ/ᠰᠢ	293	2	D

yığ-	ᠶᠢᠭ/ᠶᠢᠭ	462	2	D
Yıl	ᠶᠢᠯ/ᠶᠢᠯ	301	2	D
Yılki	ᠶᠢᠯᠠᠰ/ᠶᠢᠯᠠᠰ/ᠶᠢᠯᠠᠰ/ᠶᠢᠯᠠᠰ	313	4	D
Yırı	ᠶᠢᠷᠢ/ᠶᠢᠷᠢ	328	2	D
Yış	ᠶᠢᠰ/ᠶᠢᠰ/ᠶᠢᠰ/ᠶᠢᠰ/ᠶᠢᠰ	321	5	D
Yir/ir	ᠶᠢᠷ/ᠶᠢᠷ	329	2	D
Yogun	ᠶᠡᠭᠤᠨ/ᠶᠡᠭᠤᠨ	261	2	D
Yok	ᠶᠡᠬ/ᠶᠡᠬ/ᠶᠡᠬ/ᠶᠡᠬ/ᠶᠡᠬ	441	5	D
yok bol-	ᠶᠡᠬᠤᠪᠣᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠪᠣᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠪᠣᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠪᠣᠯ	543	4	D
yok kıl-/yok kış-	ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ	468	5	D
yort-/yort-/yört-	ᠶᠡᠷᠲᠤ/ᠶᠡᠷᠲᠤ	462	2	D
Yurt	ᠶᠡᠷᠲᠤ/ᠶᠡᠷᠲᠤ/ᠶᠡᠷᠲᠤ	340	3	D
Yurt	ᠶᠡᠷᠲᠤ/ᠶᠡᠷᠲᠤ	406	2	D

“Y” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk Runik yazılı kelimelerde 16 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Altı	ᠠᠯᠲᠢ/ᠠᠯᠲᠢ	435	2	J
Altı yegirmi	ᠠᠯᠲᠢ ᠶᠡᠭᠢᠷᠠᠮᠢ ᠠᠯᠲᠢ/ᠠᠯᠲᠢ ᠶᠡᠭᠢᠷᠠᠮᠢ ᠠᠯᠲᠢ/ᠠᠯᠲᠢ	430	3	J
Balbal	ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ/ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ	340	2	J
balbal kıl-/balbal kış	ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ ᠰᠢᠯ/ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ ᠰᠢᠯ ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ ᠰᠢᠯ/ᠪᠠᠯᠪᠠᠯ ᠰᠢᠯ	503	2	J
Beş Balık	ᠪᠡᠰ ᠪᠠᠯᠢᠭ/ᠪᠡᠰ ᠪᠠᠯᠢᠭ	227	2	J
Inal/İnal	ᠶᠢᠨᠠᠯ/ᠶᠢᠨᠠᠯ	253	2	J
inal/inal	ᠶᠢᠨᠠᠯ/ᠶᠢᠨᠠᠯ	377	2	J
Kızıl	ᠬᠢᠵᠢᠯ/ᠬᠢᠵᠢᠯ	266	2	J
Kol	ᠬᠣᠯ/ᠬᠣᠯ	322	2	J
öküş kıl-	ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ	458	6	J
tanri kuli	ᠲᠠᠨᠢᠷᠢ ᠬᠤᠯᠢ/ᠲᠠᠨᠢᠷᠢ ᠬᠤᠯᠢ	346	2	J
Tolku	ᠲᠣᠯᠬᠤ/ᠲᠣᠯᠬᠤ	343	2	J
Ulug	ᠤᠯᠤᠭ/ᠤᠯᠤᠭ	250	2	J
Uluş	ᠤᠯᠤᠰ/ᠤᠯᠤᠰ	338	2	J
yok kıl-/yok kış-	ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠯ ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ/ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ ᠶᠡᠬᠤᠰᠢᠰ	468	5	J
yokla-	ᠶᠡᠬᠤᠯᠠ/ᠶᠡᠬᠤᠯᠠ	474	2	J

“L” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk Runik yazılı kelimelerde 16 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
başla-	𐰇𐰏𐰓/𐰇𐰏𐰓	477	2	^
beş/biş	𐰃𐰏𐰓/𐰃𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰃𐰏	424	4	^
Biş yegirmi	𐰃𐰏𐰓𐰏𐰓(127)/𐰃𐰏𐰓𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰃𐰏𐰓𐰏𐰓𐰏𐰓	430	3	^
Kadaş	(124)𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰃𐰏𐰓/𐰃𐰏𐰓	351	3	^
Kaş/Keş	𐰃𐰏𐰓/𐰏𐰓	419	2	^
Kişi	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	346	3	^
Kümüş	𐰃𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰃𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	333	4	^
Öküş	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	260	2	^
Sanün/Sanun	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	370	6	^
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓 𐰏𐰓𐰏𐰓	227	3	^
Taş	𐰏𐰓/ 𐰏(121)/𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓	333	5	^
tüşür-	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	461	2	^
Yaş	𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓	344	4	^
Yetmiş	𐰃𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	427	2	^
Yış	𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓	321	5	^

“^” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk Runik yazılı metinlerinde 15 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
iş küç	𐰏𐰓 𐰏/𐰏𐰓 𐰏/𐰏𐰓 𐰏	400	3	𐰏
Kök	𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓	284	3	𐰏
Kü	𐰏𐰓/𐰏𐰓	397	2	𐰏
Kül	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	378	2	𐰏
Kül çor/Kül iç çor	𐰏𐰓 𐰏 𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓 𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	210	3	𐰏
Kül tigin	𐰏𐰓𐰏𐰓 𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	210	2	𐰏
Küllüg	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	400	2	𐰏
ökün-/ökin-	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	471	4	𐰏
Öküş	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	260	2	𐰏
öküş kıl-	𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓/𐰏𐰓	458	6	𐰏
Ötüken	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	219	2	𐰏
Özlük	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	262	2	𐰏
yüküntür-	𐰏𐰓𐰏𐰓/𐰏𐰓𐰏𐰓	493	2	𐰏

“𐰏” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk Runik yazılı metinlerinde 13 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
altı otuz	(111)ᠰᠢ ᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢ ᠮᠠ	431	2	111
az-	(111)ᠮ/(114)/(111)	465	3	111
Bir otuz	(111)ᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ ᠮᠠ	431	2	111
Biz	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ/(111)ᠮᠠ	280	3	111
eki otuz	(111)ᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ	431	2	111
Kız	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ/(111)ᠮᠠ	345	3	111
Tokuz	(111)ᠰᠢᠮᠠ/(111)ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ/(113)ᠰᠢᠮᠠ	425	5	111
Tokuz yegirmi	ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ (111)ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ ᠮᠠᠰᠢ ᠮᠠᠰᠢ	431	2	111
Tonuz	(111)ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ	404	2	111
üç yüz	(111)ᠮᠠ ᠮᠠᠰᠢ ᠮᠠ	428	2	111
Yuntuz	(111)ᠰᠢᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ	357	2	111

“111” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk Runik yazılı metinlerinde 10 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
bök-	(133)ᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠ(127)ᠮᠠ/ᠮᠠ(128)ᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠ(134)	469	5	ᠮ
Kök	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠ	266	2	ᠮ
Kök	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠ	284	3	ᠮ
kör-	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ	473	2	ᠮ
Kümüş	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ	333	4	ᠮ
Kün	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ	304	2	ᠮ
Küntüz	ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ	304	3	ᠮ
Ökünç	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ	295	2	ᠮ
sök-	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠ	459	2	ᠮ

“ᠮ” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 9 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
eki otuz	(111)ᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ	431	2	ᠮ
irkin/erkin	ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ	364	3	ᠮ
Küntüz	ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ	304	3	ᠮ
otuz	ᠮᠠᠰᠢ/(114)ᠰᠢ/(114)ᠰᠢ	426	3	ᠮ
öndün/öntin	ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠᠰᠢ	328	2	ᠮ
Tıl	ᠮᠠᠰᠢ/ᠮᠠᠰᠢ	381	2	ᠮ
tog-	(126)ᠮᠠ/(126)ᠮᠠ	467	2	ᠮ
yeti/yiti otuz	(114)ᠰᠢᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ	431	3	ᠮ
yorit-/yort-/yört-	ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ/ᠮᠠᠰᠢᠮᠠ	462	2	ᠮ

“t” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 9 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Bun/Bunu	>O>S/>O>R/>O>S/>O>(112)/>O>S/>Y>S	293	2	⊙
Bunsuz/Bunusuz	4>Y>O>R/4>Y>O>S/4S1>S/4I1>S	259	2	⊙
Bunta	δ>ϑ>I/ϑ>S	277	2	⊙
Kan	⊙H/1H	352	2	⊙
Sanün/Sanun	>>O>Y/>O>Y/>Y>Y/>O>Y/>O>/H1I	370	6	⊙
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	1OY>A1/^D1O>A1/Y1D 1Y>S	227	3	⊙
Urunu	(126)⊙4>/>O>4>/>Y4>	373	3	⊙
Yunt	^>>D/>O>D	311	2	⊙

“⊙” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 8 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
asiz/Asis	I1/4I1/4I1/(114)I1/(115)I1/(113)I1/(113)(116)I1/(113)I1	293	6	4
Biz	4I1R/4R/(111)I1R	280	3	4
Kız	4I1H/4I1H/(111)I1H	345	3	4
Otuz	4h>/ (114)^>/ (114)^>>	426	3	4
Tokuz	(111)^>/ (111)h>^/4>4^/4^/ (113)^>	425	5	4
Tonuz	(111)O>^/4Y>^	404	2	4
üç yüz	(111)N^ YN/4N^ 1N	428	2	4
Yuntuz	(111)^>D/D>^H	357	2	4

“z” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 8 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
ibris/irbiç	8T1/1I8T	312	2	1
İç	3/Y1	377	2	1
içgar-	Y11/1E1I/1E3	456	3	1
içlik-	31I/33	447	2	1
içreki	1T1I/1T1I	263	2	1
irkin/erkin	H1Y1I/H1Y1Y/1R1Y1	364	3	1
Kül çor/Kül iç çor	4> 1 YN3/4> 1IYN3/4>Y1YN3	210	3	1
inal/inal	1H1I/1I1	377	2	Y

“ç” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 8 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
balbal kıl-/balbal kış	𐰇𐰆 𐰇𐰇𐰇𐰇/𐰇𐰆 𐰇𐰇𐰇𐰇	503	2	𐰇
Kırk	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	427	2	𐰇
Kısga	𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇	257	2	𐰇
Kız	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/(111)𐰆	345	3	𐰇
kün batsık/batsık	𐰇𐰆𐰇𐰇𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇𐰇𐰇	326	3	𐰇
öküş kıl-	𐰇𐰆/𐰇𐰆/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆	458	6	𐰇
taşık-	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	450	3	𐰇
Yılıkı	𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇	313	4	𐰇

“x” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 8 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Iduk	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	407	2	𐰇
Kol	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	322	2	𐰇
tanrı kulu	𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇	346	2	𐰇
Tokuz	(111)𐰇𐰆𐰇/(111)𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/(113)𐰇𐰆	425	5	𐰇
Tutuk	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	373	2	𐰇
Yok	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	441	5	𐰇
yokla-	𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇	474	2	𐰇

“t” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 7 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
abçi	𐰇𐰆/𐰇𐰆	356	2	𐰇
Ban/Bin/Man	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	278	4	𐰇
Biş yegirmi	𐰇𐰆𐰇𐰇^(127)/𐰇𐰆𐰇𐰇𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇𐰇 𐰇𐰆	430	3	𐰇
bök-	(133)𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇(127)𐰇/𐰇(128)𐰇/𐰇𐰆𐰇/𐰇(134)	469	5	𐰇
ilbilga/elbilga	𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇	377	2	𐰇
irkin/erkin	𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇	364	3	𐰇

“b” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 6 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
asra	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	329	2	𐰇
Balbal	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇	340	2	𐰇
Işbara	𐰇𐰆𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇/𐰇𐰆𐰇𐰇	364	4	𐰇

kırk	𐰇𐰏𐰠/𐰠𐰏𐰠	427	2	𐰏
Kırkız	𐰇𐰏𐰠𐰏/𐰇𐰏𐰠𐰏	236	2	𐰏
yort-/yort-/yört-	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	462	2	𐰏

“R”harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 6 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Bun/Bunu	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏(112)/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	293	2	𐰏
Kan	𐰏𐰏/𐰏𐰏	352	2	𐰏
Sanün/Sanun	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	370	6	𐰏
Tonuz	(111)𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	404	2	𐰏
urunu	(126)𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	373	3	𐰏
Yalnus	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	347	2	𐰏

“Y”harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 6 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
açi/içi	𐰏𐰏/𐰏𐰏/𐰏𐰏	349	3	𐰏
İç	𐰏/𐰏	377	2	𐰏
içgar-	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	456	3	𐰏
içlik-	𐰏𐰏/𐰏𐰏	447	2	𐰏
içreki	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	263	2	𐰏

“C”harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 5 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Antag/Andeg/Andag	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	270	3	𐰏
inal/inal	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	377	2	𐰏
Sona Yış/Altun sona yış/Altun sona	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	227	3	𐰏
Yan/Yen	𐰏𐰏/𐰏𐰏	293	2	𐰏
Yunt	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	311	2	𐰏

“N”harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 5 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
mançı/unançu/inançu	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	377	3	𐰏
inal/inal	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	377	2	𐰏
irkin/erkin	𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏/𐰏𐰏𐰏	364	3	𐰏

Sanün/Sanun	ᠨᠠᠨᠦᠨ/ᠨᠠᠨᠦᠨ	370	6	ᠨ
Yan/Yen	ᠶᠠᠨ/ᠶᠠᠨ	293	2	ᠶ

“n” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 5 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
ardam bol-/ar ardam bol-	ᠠᠷᠳᠠᠮᠪᠣᠯ/ᠠᠷᠳᠠᠮᠪᠣᠯ	494	2	ᠠ
irkin/erkin	ᠢᠷᠬᠢᠨ/ᠢᠷᠬᠢᠨ	364	3	ᠢ
ökünç	ᠢᠦᠵᠢᠨ	295	2	ᠢ
Yir/ir	ᠶᠢᠷ/ᠶᠢᠷ	329	2	ᠶ
yort-/yort-/yört-	ᠶᠣᠷᠲᠠ/ᠶᠣᠷᠲᠠ	462	2	ᠶ

“r” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 5 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Ad	ᠠᠳ/ᠠᠳ	336	2	ᠠ
adrl-	ᠠᠳᠷᠯ/ᠠᠳᠷᠯ	445	2	ᠠ
igid-/igit-/egit-	ᠢᠭᠢᠳ/ᠢᠭᠢᠳ/ᠢᠭᠢᠳ	463	3	ᠢ
öndün/öntin	ᠢᠨᠳᠦᠨ/ᠢᠨᠳᠦᠨ	328	2	ᠢ

“d” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 4 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
adrl-	ᠠᠳᠷᠯ/ᠠᠳᠷᠯ	445	2	ᠳ
Antag/Andeg/Andag	ᠠᠨᠲᠠᠭ/ᠠᠨᠳᠡᠭ/ᠠᠨᠳᠠᠭ	270	3	ᠳ
ıd-/yıd-/ıt-	ᠢᠳ/ᠶᠢᠳ/ᠢᠳ	456	3	ᠳ
kot-/kod-	ᠬᠣᠲ/ᠬᠣᠲ/ᠬᠣᠲ	458	4	ᠬ

“D” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 4 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Bangü/Bankü/Bengü	ᠪᠠᠩᠭᠦ/ᠪᠠᠨᠭᠦ/ᠪᠠᠩᠭᠦ	257	2	ᠪ
Böğü Kağan	ᠪᠥᠭᠦᠨᠠᠭᠠᠨ	202	2	ᠪ
Gu/Gü/Mü	ᠭᠤ/ᠭᠤ/ᠭᠤ	284	3	ᠭ
Antag/Andeg/Andag	ᠠᠨᠲᠠᠭ/ᠠᠨᠳᠡᠭ/ᠠᠨᠳᠠᠭ	270	3	ᠨ

“ğ” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 4 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
altı otuz	(111)ᠠᠲᠤ ᠣᠲᠤ	431	2	ᠠ

Bir otuz	(111)ᠰ>/ᠴᠰ> ᠲᠢᠶ	431	2	ᠴ
eki otuz	(111)ᠰ>/ᠴᠰ>ᠲᠢ	431	2	ᠴ
Tokuz yegirmi	ᠲᠢᠶᠲᠢᠶᠲᠢᠶ (111)>ᠰ>/ᠲᠢᠶᠲᠢᠶ ᠴᠰᠰᠰ	431	2	ᠴ

“Z” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 4 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Bin/Bın	ᠲᠢᠶ/ᠲᠢᠶ/ᠲᠢᠶ/ᠲᠢᠶ	428	4	ᠲ
Sanün/Sanun	ᠰᠠᠨᠦᠨ/ᠰᠠᠨᠦᠨ/ᠰᠠᠨᠦᠨ/ᠰᠠᠨᠦᠨ	370	6	ᠰ
Tonuz	(111)ᠲᠢᠶ/ᠴᠰᠰᠰ	404	2	ᠲ
Yalnus	ᠶᠠᠨᠨᠠᠰ/ᠶᠠᠨᠨᠠᠰ	347	2	ᠶ

“O” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 4 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
asiz/Asis	ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ/ᠠᠰᠢᠵ	293	6	ᠠ
az-	(111)ᠵ/ᠠᠵ/ᠠᠵ	465	3	ᠠ
otuz	ᠴᠰᠰ/ᠴᠰᠰ/ᠴᠰᠰ/ᠴᠰᠰ	426	3	ᠴ
yeti/yiti otuz	(114)ᠰ>ᠲᠢᠶ/ᠴᠰᠰ>ᠲᠢᠶ/ᠴᠰᠰ>ᠲᠢᠶ	431	3	ᠴ

“114” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 4 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Barım	ᠪᠠᠷᠢᠮ/ᠪᠠᠷᠢᠮ(112)	336	2	ᠪ
Bin/Bın	ᠲᠢᠶ/ᠲᠢᠶ/ᠲᠢᠶ/ᠲᠢᠶ	428	4	ᠲ
Işbara	ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ/ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ/ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ/ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	364	4	ᠢ
Kanü tarman/Tarban	ᠶᠠᠨᠨᠠᠰ/ᠶᠠᠨᠨᠠᠰ ᠲᠠᠷᠪᠠᠨ	227	2	ᠶ

“B” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 4 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Ban/Bin/Man	ᠪᠠᠨ/ᠪᠠᠨ/ᠪᠠᠨ/ᠪᠠᠨ	278	4	ᠪ
Gu/Gü/Mü	>ᠮ/ᠮᠦ/ᠮᠦ	284	3	ᠮ
Kanü tarman/Tarban	ᠶᠠᠨᠨᠠᠰ/ᠶᠠᠨᠨᠠᠰ ᠲᠠᠷᠪᠠᠨ	227	2	ᠶ

“m” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 3 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Anta	⊙↓/↓⊙	274	2	⊙
Baş	¥↓/↓¥/ ⌘	314	3	⌘
Bunta	δ↓⊙↓/↓⊙↓	277	2	⌘

“W” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 3 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
kagan kış-	§↓/§↓ ⌘↓	481	2	⌘
Kızıl	<↓#↓/↓#↓	266	2	⌘
yok kıl-/yok kış-	¥↓ <D/¥↓ ↓>D/§↓ <↓/§↓ ↓D/↓#↓ <D	468	5	⌘

“X” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 3 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Bunsuz/Bunusuz	⋄>¥>⊙>⋄/⋄>¥>⊙>⋄/⋄>¥>⊙>⋄/⋄>¥>⊙>⋄	259	2	⊙
Sanün/Sanun	⌘>⊙/⌘>⊙/⌘>⊙/⌘>⊙/⌘>⊙/⌘>⊙/⌘>⊙	370	6	⊙
urunu	(126)⊙>⌘>/>⊙>⌘>/>⌘>	373	3	⊙

“⊙” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 3 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Barım	⌘¥/⌘¥(112)	336	2	112
Bun/Bunu	>⊙>⌘/⊙>⌘/⊙>⌘/⊙>⌘(112)/⊙>⌘/⌘>⌘	293	2	112
Yer sub/Yir sub	⌘>¥ ⌘↓/⌘↓>⌘ ⌘↓/⌘↓>⌘ ⌘↓/⌘↓>⌘ ⌘↓/⌘↓>⌘ ⌘↓/⌘↓>⌘	386	6	112

“112” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 3 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
kutlug	(126)>↓>⌘/(126)↓>⌘	408	2	126
tog-	(126)>⌘/(126)>⌘	467	2	126
ulgat-	⌘(126)↓/⌘(126)↓	467	2	126

“126” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 3 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Amga/Amgı Kargan	⌘↓/⌘↓ ↓#↓/↓#↓	229	2	↓
ir-/er-	⌘↓/⌘↓/⌘↓	447	3	↓
Kam/Kem	⌘↓/⌘↓/⌘↓	222	2	↓

“a” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 3 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
asız/Asis	𐰆𐰺/𐰺𐰆/𐰺𐰆/(114)𐰆𐰺/(115)𐰆𐰺/(113)𐰆𐰺/(113)(116)𐰆𐰺/(113)𐰆𐰺	293	6	113
Tokuz	(111)𐰆𐰺/(111)𐰆𐰺/𐰆𐰺/𐰆𐰺/𐰆𐰺/(113)𐰆𐰺	425	5	113

“113” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 2 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Ay	𐰆/(117)/(118)/(119)	303	4	117
Yıta/Yeta	𐰆𐰺𐰆/𐰆𐰺𐰆(117)/𐰆𐰺𐰆/𐰆𐰺𐰆(117)/𐰆𐰺𐰆	295	5	117

“117” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 2 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Gu/Gü/Mü	>𐰆/𐰆/𐰆/𐰆	284	3	𐰆
Tuglug	𐰆𐰺𐰆/𐰆/𐰆/𐰆/𐰆	387	2	𐰆

“Ğ” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 2 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Adınçig	𐰆𐰺𐰆/𐰆𐰺𐰆𐰆	250	2	𐰆
Ökünc	𐰆𐰺/𐰆𐰆	295	2	𐰆

“w” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 2 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
anıt-/ayıt-	𐰆𐰺/𐰆𐰺	472	2	𐰆
Yan-/yay-	𐰆𐰺/𐰆𐰺	511	2	𐰆

“ğ” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 2 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
bök-	(133)𐰆/𐰆𐰺/𐰆(127)𐰆/(128)𐰆/𐰆𐰺/𐰆(134)	469	5	128

“128” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
asız/Asis	𐰆𐰺/𐰺𐰆/𐰺𐰆/(114)𐰆𐰺/(115)𐰆𐰺/(113)𐰆𐰺/(113)(116)𐰆𐰺/(113)𐰆𐰺	293	6	115

“115” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Ay	D/(117)/(118)/(119)	303	4	118

“118” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Ay	D/(117)/(118)/(119)	303	4	119

“119” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Bel	Y&/Y↓&/Y(120)	314	3	120

“120” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Taş	∧^/ ¥(121)/¥&/¥&/¥&	333	5	121

“121” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Uluş	¥(122)>/I>	338	2	122

“122” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Kadaş	(123)ℑh/¥>h/^ℑh	351	3	123

“123” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Kunçuy	D□h/D(124)h/D>□>h/D□>h/D□>◄	357	5	124

“124” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Urunu	(125)○¥>/>◇¥>/>¥¥>	373	3	125

“125” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Ardam/aldam	(129)Y/»XŸ/»XŸ	438	3	129

“129” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Saçlan-	»YŸI/(131)YŸI	466	2	131

“131” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
bök-	(133)»/»»»/»(127)»/(128)»/»»/»(134)	469	5	127

“127” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
bök-	(133)»/»»»/»(127)»/(128)»/»»/»(134)	469	5	133

“133” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
bök-	(133)»/»»»/»(127)»/(128)»/»»/»(134)	469	5	134

“134” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Alp	»/»1	250	2	»

“»” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Türgiş	»»»»/»»»»	245	2	»»

“f” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Altı yegirmi	»»»»» »»»/»»»»» »»»/»»»»»	430	3	»»

“M” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Tuglug	𐰇𐰢𐰆𐰣𐰇/𐰇𐰢𐰆𐰣𐰇	387	2	𐰇

“ı” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Saçlan-	𐰆𐰣𐰆𐰣/(131)𐰣𐰆	466	2	𐰆

“N” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Katun	𐰢𐰆𐰣𐰆/𐰢𐰆𐰣𐰆	222	2	𐰆

“P” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık	Harf
Aş	𐰆/𐰆	322	2	𐰆

“Q” harfi birden fazla yazımı bulunan Eski Türk yazılı kelimelerde 1 kez kullanılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada runik harfli metinlerde birden fazla şekilde yazılan kelimeler tespit edilmiş ve bu veriler üzerinden sınıflandırma, analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yazım farklılıkları bulunan 264 kelime tespit edilmiş ve bu kelimelerdeki 72 harfin yazım farklılığı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. 264 kelime içerisinde en çok yazım farklılığı bulunan kelimeler şu şekildedir:

Kelime	Yazılış	Kaynak	Sıklık
asiz/Asis	𐰇𐰢/𐰢𐰆𐰣𐰆/(114)sı/(115)s/(113)s/(113)(116)s/(113)sA	293	6
öküş kıl-	Lx/LIK/sÜfi/Şkü/skü	458	6

Sonuç olarak 264 verinin en sıktan en aza doğru işaretlerin kullanımı şu şekildedir:

İşaret	Ses Değeri	Sıklık	İşaret	Ses Değeri	Sıklık
𐰇	ı/i	100	𐰆	z	4
𐰆	k	32	𐰇	n	4

Ÿ	ş	32	114	z	4
∧	t	31	∫	b	4
⋈	t	29	»	m	3
Ÿ	s	29	⌘	nt/nd	3
н	k	29	◇	n	3
Ÿ	s	26	112	b	3
№	ü/ö	20	126	g	3
>	o/u	20	↓	a	3
D	y	18	113	z	2
↓	a/e	17	117	y	2
↓	a/e	17	⌘	g	2
⊙	y	16	□	ö	2
↓	l	16	⊙	n	2
^	ş	15	128	ök	1
н	ök/ük	13	115	is	1
χ	z	10	118	ay	1
B	k	9	119	ay	1
н	ık/k/kı	9	120	b	1
⋈	t	9	121	t	1
⊙	nt	8	122	l	1
н	z	8	123	ş	1
λ	ç	8	124	unçu	1
н	kı	8	125	u	1
↑	k	7	127	b	1
⋈	b	6	129	-	1
н	r	6	131	b	1
↓	ng	6	133	b	1
⊙	iç/çi	5	134	k	1
∫	n	5	↑	alp	1
н	n	5	⊙	s	1
↑	r	5	»	lt	1
x	d	4	⌘	an	1
»	d	4	н	tu	1
⌘	g	4	□	aş	1

Yapılan analiz sonucu, en sık I, K, Ş, ∧, T, S, K, S, Ü, O işaretlerinin ikili yazımlar için kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanısıra bazı işaretlerin ise yalnız bir kelimedede kullanıldığı görülmektedir.

İşaret	Ses Değeri	Sıklık	İşaret	Ses Değeri	Sıklık
128	Ök	1	129	-	1
115	İs	1	131	B	1
118	Ay	1	133	B	1
119	Ay	1	134	K	1
120	B	1	↓	Alp	1
121	T	1	⊖	S	1
122	L	1	»	Lt	1
123	Ş	1	'I'	An	1
124	unçu	1	ŋ	Tu	1
125	U	1	□	Aş	1
127	B	1			

Bu durum Eski Türkçe yazıtların yazımında bir sistemin tam olarak oturmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca en sık kullanılan I işaretiyle ilgili olarak /ı/ sesinin dar ve zayıf bir ünlü olması dikkate alınabilir. Bunun dışında sık kullanılan diğer işaretlerin (K, Ş, ⚡, T, S, K, S) tamamı da tonsuz sesleri karşılamaktadır. Bu bilgiler ışığında Eski Türk runik yazıtların imlasının etraflıca araştırılması ve incelenmesi gerekliliği somut olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Şirin, Hatice, Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi/Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016

ON THE SYSTEMATIC OF THE VOCABLES WHICH ARE OWNER ORTHOGRAPHY MORE THAN ONE IN OLD TURKIC RUNIC TEXTS

Gürkan Şentürk

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: *In terms of old Turkish letter and sound structure, it shows some differences compared to the contemporary Turkish dialects. When we examine old Turkish texts, this imitation and sound differences are frequently encountered. One of these differences is that a glove is written in more than one form. For example, to stay in the middle, the word "yit" which means to be assimilated is written in two different ways as "tiy" "ty". In this study, which is done by scanning old Turkish inscriptions, words written in more than one way in the runic lettered text will be detected first. Then, classification, analysis and evaluations are carried out on the determined data, and it will be determined whether these multiple-word words are connected to a system.*

Keywords: *Kokturkish, runic text, runic letters, sequencing, systematic analysis*

ANADOLU AĞIZLARINDA ‘HAPŞIRIK’ SÖZCÜĞÜNÜN KULLANIMI VE ETİMOLOJİSİ

Hakan Çelebi

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Hapşirik (hapşirmek), diğer bir adı aksirik (aksırmak) olan sözcüğün Türkçe Sözlük'teki anlamı, 'Herhangi bir sebeple burun zarının gıcıklanması sonucu solunum kollarının birdenbire kasılmasıyla ağız ve burundan hızlı, gürültülü soluk boşalması olayı, aksırma, hapşırma, hapşirik' olarak tanımlanır. Çeşitli nedenleri olan, irade dışında beklenmedik anda ortaya çıkan hapşırma-aksırma doğal yansıma bir sestem oluşmuş bir sözcüktür. Anadolu ağızlarında bu sözcükler ses değişimleri ile birlikte farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bildirimizin ana çalışma alanını, hapşirik sözcüğünün ağızlardaki kullanımı ve yapı bakımından incelenmesi oluşturacaktır. Türkiye Türkçesinde hapşirmek-aksırmak-tıksırmak fiilinden oluşan hapşirik-aksirik-tıksirik sözcüğü, Anadolu Ağızlarında asirik, askirik, çüçürük, hepçirik, hepşirik, hankirik, pıksirik, pıksirik, pıshırık, tığsirik, tıhsirik, tıksirik, tınsirik, tısgirik, tısrık, tınsirik, tıskürük vb. şekillerde kullanılmaktadır. Bu sözcükler oluşturulurken yansıma seslerin birincil biçimleri ap, as, çüç, han, hap, pıs, tıs ve aldığı ekler +kır-, +sır-, +şır-, +çir- ön plandadır. Hapşirik sözcüğünü ifade etmek için oluşturulan sözcüklerde ön ses kullanımı sadece a, ç, h, p, t sesleriyle sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Hapşirik, Anadolu Ağızı, Yansıma Sözcükler, Birincil Biçim, Ekler

Giriş

Hapşırma, burun ve solunum yollarına giren toz veya çeşitli maddelerin atılması için verilen reflekstir. Hapşırmanın bir zararı bulunmamaktadır. Üst solunum yollarının temizlenmesini sağlar. Bu temizlenme hızlı ve çeşitli sesler aracılığıyla gerçekleşir. Çıkan sesler de bildirimizin çalışma alanını ilgilendirir.

Hapşirik-Aksirik sözcüğünün oluşumunda yansıma seslerin birincil biçimleri ve aldığı ekler önemlidir. Birincil biçimler tek başına bir anlam ifade etmezken, aldığı eklerle birlikte sözcüğün yapısını oluşturur. 'Birincil

biçimler, ses yansımalarının ayrılmaz, bölünemez tek heceli en küçük parçalarıdır. (Zülfikar 1995: 92). Hapşırık sözcüğünü ifade eden birincil biçimler ad köklü olduğundan ilk olarak aldığı ekler isimden fiil yapma ekleridir. Ardından ise isim yapım ekleri alabilir ve ad görevli sözcükler olurlar.

Bildiride hapşırık sözcüğünün yapısını oluşturan birincil biçimler, aldığı isim fiil ekleri, kökeni ve ağızlardaki kullanım şekilleri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı ise hapşırma sonucunda ortaya çıkan ses yansımalarını belirlemek ve Anadolu ağızlarındaki ses değişimleriyle oluşan hapşırık anlamlı sözcük zenginliğini göstermektir.

Çalışmada hapşırık anlamını veren sözcükler Hamza Zülfikar'ın Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler kitabından ve Derleme Sözlüğü'nden alınmıştır.

1. Hapşırık Sözcüğünün Birincil Biçimleri

'Hapşırık' sözcüğün birincil biçimleri yansıma seslerden oluşmaktadır. Anadolu ağızlarında birincil biçimleri ifade ederken ön seste sadece a, ç, h, p ve t sesleri kullanılmaktadır. Hapşırık sözcüğündeki birincil biçimlerin yapıları iki şekildedir. Vokal-konsonant (VC) ve konsonant-vokal-konsonant (CVC) kalıbındadır. Bu kalıplardan oluşan yansıma sesli birincil biçimler yedi ana başlıkta gösterilmiştir.

a. Ap

Hapşırılmayı anlatan birincil biçimlerden olup, (CV) kalıplı bir yapıdadır. Anadolu ağızlarında apşırık, epçirmek fiil şekliyle kullanılırken, isim olarak da apşirik biçimiyle görülür.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	apşır-	Aksırık, hapşırma.	DS/I:291
2.	apşirik	Aksırık, hapşırma.	DS/I:291
3.	epçir-	Aksırmak.	DS/III:1762

b. As (ag, ağ, an, ang, ank, ah, as)

Türkiye Türkçesinde aksırık ve aksırmak olarak kullanılan sözcüğün birincil biçimidir. Ağızlarda ses değişiklikleri nedeniyle birincil biçimleri ag, ağ, an, ang, ank, ah şekline dönüşür. Türevleri bakımından en fazla kullanılan birincil biçim olarak dikkat çeker. Angsırık türevi 'Burundan gelen öksürüğe

müşabih bir hâl.’ anlamıyla tanımlanır (HZ:295) Türevler daha çok fiil şeklinde kullanılmaktadır.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	agsır-	Aksırmak.	HZ:292
2.	agsırık	Aksırık.	HZ:292
3.	agsur-	Aksırmak. <i>Âdem agsurdı gözin açdı.</i>	HZ:293
4.	ağsır-	Aksırmak.	DS/VI:4411
5.	ağsır-	Aksırmak.	DS/I:112
6.	angsır- [anksır-, angsırmah, ansır-]	Aksırmak, öksürmek.	DS/I:267
7.	angsırık	Aksırık. <i>Burundan gelen öksürüğe müşabih bir hâl.</i>	HZ:295
8.	angsırık [anısrık, ansırık]	Aksırık.	DS/I:267
9.	ansır-	Aksırmak	DS/VI:4422
10.	anşırdıcı	Aksırtıcı.	HZ:295
11.	anşırt-	Aksırtmak.	HZ:296
12.	ahsırık	Aksırma, hapşırma.	HZ:293
13.	ahsırmah	Aksırmak. <i>Ol kadar aksırdı kim cân cehenneme ısmarladı.</i>	HZ:293
14.	ahsur-	Aksırmak. Namâz kılacakları zamânda ahsurdı.	HZ:294
15.	asgırış-	Birlikte aksırmak.	HZ:296
16.	asgırmah [asgır-, askırmah, askır-]	Hapşırma, aksırmak.	DS/I:342
17.	asgırt-	Aksırtmak.	HZ:297
18.	ashırmah	Aksırmak.	HZ:297

c. Çüç

Aksırmayı ifade eden birincil biçimlerden biridir. (CVC) kalıbıyla oluşturulmuştur. Çüçürmek fiil şekli, çüçürük ise isim olarak halidir. Derleme Sözlüğü’ne bakıldığında sadece Karaçay Aşireti/Kadınhanı-Konya’da kullanılan bir sözcüktür.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	çüçür- [çüçürt-]	Aksırmak.	DS/II:1306
2.	çüçürük	Aksırık.	DS/II:1306

d. Han (han, hem)

Diğer bir birincil biçim de *han, hem*'dir. *Hemşirmek* ve *hankırmak* fiilleriyle hapşırma'yı ifade eder.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	hankır-	2.Aksırmak.	HZ:495
2.	hemşir-	Aksırmak, hapşırmak.	DS/III:2338

e. Hap (hap, hep, heb)

Hapşirmek, hapşırık ve *hapşu* sözcükleri standart dildeki ifadeleridir. Birincil biçimleri ağızlarda *hap, heb, hep* yansıma sesleriyle görülür. **a-e, b-p** değişimi belirgin ses olaylarıdır. Kalıp olarak (CVC) yapılıdır.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	hapşırık	Aksırık.	HZ:496
2.	hebcir-	Aksırmak.	DS/III:2324
3.	hepcir-	Aksırmak: Çok hepçiriyorum, herhalde soğuk aldım.	DS/III:2341
4.	hepcir-	Aksırmak.	HZ:500

f. Pıs (pık, pış, pıs, pis)

Birincil biçimleri *pık, pıs, piş, pis* olan yansımalarıdır. Anadolu ağızlarında kullanılan türevleri genellikle fiildir. Bu fiiller (*pıksır-, pıskır-, pıskır-, piskir-, pıshır-, pısır-*) ses değişikliklerine dayalı oluşan yansıma sözcüklerdir.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	pıksır-	Aksırmak.	DS/V:3442
2.	pısır-	1. Aksırmak.	HZ:598
3.	pıskır- (I) [pıshırmah]	Aksırmak.	DS/VI:4649
4.	pıskır- [pısgırmah, piskir-]	Aksırmak.	DS/V:3449
5.	pıshır-	Aksırmak, hapşırmak.	HZ:598
6.	pıshırık	Hapşırma.	HZ:599
7.	piskir-	Aksırmak.	DS/V:3463
8.	piskir-	Hapşırık.	DS/VI:4652

g. Tıs (tığ, tih, tik, tın, tıñ, tıñ, tıs, tiğ, tik, tin, tıs)

Türkiye Türkçesi'nde *tıksırmak* ve *tıksırık* olarak kullanılan yansıma sözcüğün birincil biçimidir. Ağızlarda ses değişikliklerine dayalı birçok farklı birincil biçimine rastlanır. Bunlar *tiğ, tih, tik, tın, tıñ, tıñ, tıs, tiğ, tik, tin, tıs* şekilleriyle hapşırma'yı ifade eden seslerdir. Bazı sözcükler farklı ekler alarak farklı anlamlar ifade eder. *Tıñsırıklı* sözcüğü, -ak eki alarak farklı bir anlam kazanmıştır. '*Tıñsırıklı: Sık sık aksıran kimse (DS/V:3918)*'

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	tığsır- [tığsır- (I)]	Aksırmak.	DS/V:3911
2.	tığsırık	Aksırık.	DS/V:3911
3.	tınsır- [tıksır-, tısgır-, tısır-, tıskır-, tıksır-, tınsır-]	Aksırmak, hapşırık.	DS/V:3918
4.	tınsır-, tınsır-[tığsır-, tınsır-]	Aksırmak, hapşırık.	DS/VI:4761
5.	tınsırak [tıksırık]	Aksırak, hapşırık.	DS/V:3918
6.	tınsıraklı	Sık sık aksıran (kimse).	DS/V:3918
7.	tınsırık	Hapşırık, aksırık.	DS/VI:4761
8.	tınsırık	Aksırık. <i>Ahsırıklı tınsırıklı bir işah.</i>	HZ:645
9.	tınsırık [tınsırık]	Aksırık, hapşırık.	DS/VI:4763
10.	tüskür-	2. Tıksırmak, aksırmak.	HZ:663

2. Hapşırık Sözcüğünde Fiil Yapan Yapılar

a. +KIr- (+gır-, +kür-, +kır-, +-kır, +hır-)

Aksırık-Hapşırık anlamı taşıyan sözcükleri ifade ederken, +kIr- ekinin isimden fiil yapma görevi taşıdığı görülür. Ayrıca gramer ve köken bilgisi kitapları incelendiğinde +kIr- ekinin işlevi birçok farklı sözcüğün oluşumunda belirgindir.

+Kır- ekiyle ilgili görüşlerden bazıları şu şekildedir:

-‘Yansıma addan fiil yapan ek’ tükür- <tā/tüf+kür-, haykır- <hay+kır-, bağır- <bā+kır- vb. // Pıskır-[(hık.) ‘Aksırmak’ <*pıs+kır- ‘yansı-addan fiil yapan ek’ An.ağl.: pısgır-, pısır-, piskir- (Gülensoy 2007: 60//695).’

-‘Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek ses yansımali köklerden geçişli ve geçişsiz fiiller yapar: hıçkır-, öksür- [<ös-kür- (ös ‘yansıma’)], askır- [<as-kır- (as ‘yansıma’)], tıksır- [<tıs-kır- (tıs ‘yansıma’)] vb. (Vural-Böler 2012: 169).

-‘Bu ek de ses taklidi kelimelerden fiil yapmakta kullanılan bir ektir. İşlektir, fakat ses taklitleriyle sınırlıdır. Hay-kır-, kış-kır-, süm-kür-, püs-kür- vb. (Ergin 1998: 250).

Bu görüşlere göre, +Kır- eki sadece yansımalarla gelen bir ek olup, geçişli ve geçişsiz fiiller yapan işlek bir ektir.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	asgırış-	Birlikte aksırmak.	HZ:296
2.	asgırmah [asgır-, askırmah, askır-]	Hapşırık, aksırmak.	DS/I:342
3.	asgırt-	Aksırtmak.	HZ:297
4.	ashırmah	Aksırmak.	HZ:297

5.	çüçkür- [çüçkürt-]	Aksırmak.	DS/II:1306
6.	çüçkürük	Aksırık.	DS/II:1306
7.	hankır-	2.Aksırmak.	HZ:495
8.	pıskır- (I) [pıshırmah]	Aksırmak.	DS/VI:4649
9.	pıskır- [pısgırmah, piskir-]	Aksırmak.	DS/V:3449
10.	pıshır-	Aksırmak, hapşırmak.	HZ:598
11.	pıshırh	Hapşırma.	HZ:599
12.	piskir-	Aksırmak.	DS/V:3463
13.	piskir-	Hapşırık.	DS/VI:4652
14.	tüskür-	2. Tıksırmak, aksırmak.	HZ:663

b. +sIr- (+sIr-, +sİr-)

Hıçkırık-aksırık anlamı veren sözcüklerin yapısında çokça kullanılan bir ektir. 'Bu ek, son sesi s olan birincil biçimlere –kır ekinin getirilmesi sırasında bir metatezle ortaya çıkmış, bu yapısıyla, giderek özellikle halk ağzında yaygınlık kazanmış –sır biçiminde oluşarak öteki birincil köklere getirilmiştir. Aksırmak, pıskırmak gibi. Yazı dilinde de giderek kalıplaşan bu ek, son sesi s olmayan öteki birincil biçimlere de getirilmiştir. Sümsürmek (sümkürmek) gibi. (Zülfikar 1995:113). Özellikle halk ağzında yaygınlık kazanan bu ek, standart dilde aksırmak/aksırık, tıksırmak/tıksırık olarak kaynaklarda yer alır. +sır- ekiyle ilgili bazı görüşler şu şekildedir.

-Aksır- [Aksırmak] <askur- [<askur-]~*asur- (DLT.) <*ās+kır- KT., Uyg., DLT. Asur-; ME. Ahsur-; CC., Hou. Aksur- TT.: AKSİR- (IK/IKLI/IŞ/T-) (Gülensoy 2007:60).

-Tıksır- [Ağzı kapalı iken hafifçe aksırmak] <tī+s 'yansıma'+Kır- TT.: TIKSİR-(IK/IKLI/MA) (Gülensoy 2007:892).

-AKSIRMAK, tr. Ağsırmak (hapşırmak)tan ak-sır-mak/aksırmak. Eski kaynaklarda ahsırmak, ağsırmak olarak geçiyor. (Tar, Söz.) Ağ/ah/ak köklerinde ğ/h/k dönüşmesi, ahşam, akşam, kimi yörelerde ağşam, h-ğ-k dönüşmeleri. Aksırmak eyleminde de yükselmek, yukarı çıkmak, ağmak gibi anlamları içeren ag/ağ/ak kökü olduğuna göre kökdeş sözcüklerle özdeşlik var. Öte yandan ağsırmak'la ögsürmek-öğsürmek bağlantısı düşünülürse ög/öğ/ök gibi göğüs, yürek, iç, öz bildiren köklerle eşanlamlılık ortaya çıkar. Öğsürmek-ağsırmak dönüşmesi olabilir. Ancak, şimdilik, bunu pekiştirecek bir kanıt yok. Tık-sır-mak/tıksırmak (köke gelen sır-mak ekleriyle). (Eyüpoğlu 2004:20)

-aksır- 'hapşırmak', <ET. Asur- a.m. Clauson 1972 s.251, ses taklidi kelimelerden. Krş. Öksür- EO. ahsur- a.m. (TIETZE 2002:131).

+sır- eki olup olmadığına dair kesinlik yoktur. Bazı kaynaklarda ses değişmesiyle +kır- ekinden +sır- yapısına dönüştüğü söylenir. Verilen örneklere göre yansıma seslere ek olarak kullanılır.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	agsır-	Aksırmak.	HZ:292
2.	agsırık	Aksırık.	HZ:292
3.	agsur-	Aksırmak. <i>Âdem agsurdı gözün açdı.</i>	HZ:293
4.	ağsır-	Aksırmak.	DS/VI:4411
5.	ağsır-	Aksırmak.	DS/I:112
6.	angsır- [anksır-, ansırmah, ansır-]	Aksırmak, öksürmek.	DS/I:267
7.	angsırık [anısırık, ansırık]	Aksırık.	DS/I:267
8.	ansır-	Aksırmak	DS/VI:4422
9.	ahsırık	Aksırma, hapşırma.	HZ:293
10.	ahsırmah	Aksırmak. <i>Ol kadar ahsırdı kim cân cehenneme ismarladı.</i>	HZ:293
11.	ahsur-	Aksırmak. Namâz kılacakları zamânda ahsurdı.	HZ:294
12.	pıksır-	Aksırmak.	DS/V:3442
13.	pısır-	1. Aksırmak.	HZ:598
14.	tiğsır- [tiğsır- (I)]	Aksırmak.	DS/V:3911
15.	tiğsırık	Aksırık.	DS/V:3911
16.	tınsır- [tıksır-, tısgır-, tısır-, tıskır-, tıksır-, tınsır-]	Aksırmak, hapşırma.	DS/V:3918
17.	tınsır-, tınsır-[tiğsır-, tiğsır-]	Aksırmak, hapşırma.	DS/VI:4761
18.	tınsırak [tıksırık]	Aksırık, hapşırık.	DS/V:3918
19.	tınsırıklı	Sık sık aksıran (kimse).	DS/V:3918
20.	tınsırık	Hapşırık, aksırık.	DS/VI:4761
21.	tıhsırık	Aksırık. <i>Ahsırıklı tıhsırıklı bir işah.</i>	HZ:645

c. +şır- (+şır-, +şir-)

Türkiye Türkçesinde hapşırma-hapşırık olarak kullanan sözcüğün yapısında isimden fiil olarak kullanılır. '-sır biçiminde belirginleşen bu ekin bazen tabii sesin niteliğine bağlı olarak ön sesinin ş sesine döndüğü de görülmektedir. (Zülfikar 1995:113).’ Anadolu ağızlarında sözcüğün bu yapıya uygun angşırık, apşırma, hemşirlik, hepşirlik vb. türevleri bulunur. Eke dair görüşler şöyledir.

-Hapşır- [Aksırmak]<hâp+şu+r- TT. HAPŞU(<I)+(RIK/IKLI/RMA/RTMA/RT-) Gülensoy 2007:404)

-hapşur-/hapşır-/hepşir- ‘hapşirmek’<ses taklidi fiillerden. (TIETZE 2009:253)

-HAPŞIRMAK, tr. Hap (yansıma ses)tan hap-ş-ır-mak/hapşirmek (aksırmak). Hapşırtmak, hapşu... (Eyüpoğlu 2004:315).

+şır- yapısındaki ek hususunda bir kesinlik bulunmamaktadır. Ancak yapı olarak hapşirmek/hapşirik sözcüğünde bulunmaktadır.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	anşırık	Aksırık. <i>Burundan gelen öksürüğe müşabih bir hâl.</i>	HZ:295
2.	anşırdıcı	Aksırtıcı.	HZ:295
3.	anşırt-	aksırtmak.	HZ:296
4.	apşır-	Aksırık, hapşırma.	DS/I:291
5.	apşirik	Aksırık, hapşırma.	DS/I:291
6.	hapşırh	Aksırık.	HZ:496
7.	hemşir-	Aksırmak, hapşirmek.	DS/III:2338
8.	hepşir-	Aksırmak.	HZ:500

d. +Cır- (+çir, +cir-)

Anadolu ağızlarında ses değişmesiyle oluşan bir yapıdır. Hapşirmek sözcüğünü karşılayan birkaç örnekle bu yapıyı görürüz.

	MADDEBAŞI	ANLAM	SAYFA
1.	epçir-	Aksırmak.	DS/III:1762
2.	hebcir-	Aksırmak.	DS/III:2324
3.	hepçir-	Aksırmak: Çok hepçiriyorum, herhalde soğuk aldım.	DS/III:2341

Sonuç

Türkiye Türkçesinde aksırmak, hapşirmek, tıksırmak fiilleriyle; aksırık, hapşırık, tıksırık, hapşu adıyla kullanılan sözcüklerin Anadolu Ağızlarında farklı şekilleriyle karşımıza çıktığı görülür. Genellikle ses değişiklikleri ve yansımaların farklı seslerle ifade edilmesine dayalı oluşan 47 sözcük tespit edilmiştir.

Yansımalarla oluşan sözcüklerin birincil biçimleri *ap, as, çüç, han, hap, pıs, tıs* şeklindedir. Ön seste sadece a vokali ve ç, h, p, t konsonantları kullanılmıştır. Yansımalar yapı olarak *+kır-, +sır-, +şır-, +çir-* yapılarını alarak fiilleşmişlerdir. Bu eklerden sonra genellikle *-ık/-ik/-uk/-ük* ekleri alarak ad görevli sözcükler oluşmuştur.

Anadolu ağızlarında ve standart dilde bulunan hapşırma anlamlı sözcüklerin etimolojisi hakkında ortak bir görüş bulunmamaktadır. Fakat sözcüklerin birincil biçimlerinin yansıma seslerden oluştuğu belirgin bir özelliktir. Bu yansımalar gerek fiil yapım ekleri, gerekse isim yapım ekleri alırlar.

KAYNAKÇA

- ERGİN, M. (1998). Üniversiteler İçin Türk Dili, İstanbul: Bayrak Yay.
- EYÜPOĞLU, İ. Z. (2004). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınlar: Mayıs, 4.basım.
- GÜLENSOY, T. (2011). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C. I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- TIETZE, A. (2002). Tarihi ve Etimoloj Türkiye Türkçesi Lügatı, İstanbul-Wien: Simurg Yay.: Cilt 1.
- TIETZE, A. (2009). Tarihi ve Etimoloj Türkiye Türkçesi Lügatı, Wien: OAW: 2. Cilt. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2009). C. I- VI, Ankara: TDK Yayınları.
- VURAL, H.-BÖLER, T. (2012). Ses ve Şekil Bilgisi, İstanbul: Kesit Yay.: Eylül, 2. Baskı.
- ZÜLFİKAR, H. (1995). Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler, Ankara: TDK Yayınları: 628.

THE USE AND ETYMOLOGY OF ‘HAPŞIRIK (SNEEZING)’ ANATOLIAN MOUTHS

Hakan Çelebi

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Master Student

Abstract: ‘Sneezing’; The meaning of the word in Turkish Dictionary, with the sudden contraction of the respiratory muscles due to inflammation of the nasal membrane for any reason fast, noisy pale discharge from the mouth and nose. There are several reasons; out of will, unexpectedly emerging sneezing natural reflection is a word composed of a sound. In Anatolian dialects, these words are used in different ways together with sound changes. The main work area of our notice, the use of the word sneezing in the mouth and the structure will be examined. Turkey Turkish hapşirmek-aksirmek-tıksirmek formed verb hapşirik-aksirik-tıksirik the word, In Anatolian Mouths asirik, askirik, çüçkürük, hepçirik, hepşirik, hankirik, pıksirik, pıskirik, pışırık, tığsirik, tıhsirik, tıksirik, tınsirik, tısgirik, tısrık, tınsirik, tıskürük etc. used in shapes. Primary forms of reflection sounds when creating these words ap, as, çüç, han, hap, pıs, tıs and the inserts +kır-, +sır-, +şır-, +çir- are in the foreground. In the words created to express the word sneezing front audio usage is limited to only a, ç, h, p, t sounds.

Keywords: hapşirik (sneezing), Anatolian Mouth, reflection words, primary form, inserts

AYDIN BİR KADIN BAKIŞ AÇISIYLA MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE HALİDE EDİP ADIVAR

Hicran Kırömeroğlu

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi*

Öz: 1915 Çanakkale Zaferi ile başlayan milli mücadele uyanışı mütareke dönemi ve İzmir, İstanbul gibi şehirlerin İtilaf Devletleri'nce işgal edilmesi sonucu gerçek bir yapılanmaya dönüşmüştür. 19 Mayıs 1919 yılında Mustafa Kemal'in Samsun'dan başlayarak Anadolu'da yürüttüğü çeşitli faaliyetler ile yol haritası çizilmiştir. Mustafa Kemal'e destek olmak için İstanbul, Ankara gibi şehirlerden katılan Yakup Kadri, Yusuf Akçura gibi önemli şahısların arasında Halide Edip'te vardır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip, Milli Mücadele, Türk Edebiyatı

Giriş

Halide Edip İngiliz yaşam tarzını benimseyen bir ailede, İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmet Edip Bey, annesi ise Bedrifem Hanım'dır. Halide Edip'in giyim şekli, beslenmesi, aldığı özel eğitim diğer akranlarından farklıdır. Batı kültüründe yetişen Halide Edip, kültür edinmek amacıyla Rum okulunda ve Amerikan Kız Koleji gibi yabancı asıllı okullarda okutulmuştur. Özel hocası olan Salih Zeki ile evlenmiştir fakat bir süre sonra eşinin başkasını sevdiğini öğrenince onurlu bir şekilde eşinden ayrılmıştır.

Halide Edip'in roman, öykü, anı, oyun ve çeviri türündeki yazdığı eserlerin yanı sıra 1908'de yayımlattığı "Raik'in Annesi" adlı eseri ünlenmeye başladığı dönemde 31 Mart olayı sebebiyle Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Halide Edip için eğitim çok önemlidir. Bu alanda, yurtiçi ve yurt dışında birçok çalışmalar yapmıştır, bunlar sayesinde Şam ve Beyrut'taki okulların düzenlenmesi için davet almış ve bu ülkelerde bir yıl kaldıktan sonra o hasret kokan vatanına geri dönmüştür. Bu arada ikinci evliliğini yapan Halide Edip,

Dr. Adnan Adıvar ile evlenir ve aradığı asıl mutluluğu onda bulduğunu sonradan dile getirmiştir. Halide Edip, döndüğünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde "Batı Edebiyatı" hocası oldu ve Türk Ocağı yönetim kurulu üyesi olarak Milli Mücadele'ye destek olmaya başlamıştır.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e çıkışında İstanbul'da kurulan Karakol adındaki gizli bir teşkilata girmiş ve Anadolu'ya silah kaçırmakla görevlendirilmiştir. Bu sırada haksız işgale karşı daha fazla sessiz kalamayacaklarını gösterip iki yüz bin kadar İstanbul halkı, Sultanahmet Meydanı'nda toplanıp siyah bayraklar üzerinde "Müslümanlar ölmez ve öldürülemez" yazılarıyla bütün cihana seslerini duyurmuştur. Kadın, erkek, genç, yaşlı, fesli, sarıklı herkes sanki bir deniz olmuş kürsüdeki ağlamalarının sebebi olan o kadını dinliyorlardı. Halide Edip'i...

Halide Edip'in Ankara'ya geçmeden önce yaptığı çeşitli faaliyetler vardır. Bunlardan birisi de Üsküdar Kız Koleji'ndeki bir toplantıda yaptığı konuşmadır:

"...salon hınca hınç doluydu. Her milletin temsilcisi vardı. Bütün temsilciler büyük gösteriler arasında konuşular. Fransız ve İngiliz subaylarının yüzlerinde ve uniformalarında galibiyetin parıltısı vardı. Hıristiyan azınlık öğrencileri tabii çok memnundu. Nihayet, karalar giyinmiş olarak ben sahanlığa çıktım. Çıkar çıkmaz orada azınlıkta olan Türk öğrencilerinin endişeli gözlerini gördüm. Bu gözlerin her biri bana bir mesaj yolluyordu. Adeta o anda beni memleketle bir görüyordu. Evet karalara bürünmüş Türkiye! O gün o Halide o merdivenleri çıkarken, sonunun bir sahanlık değil, bir idam sehпасı olmasını ve böylece inandığını kutsal gaye uğrunda ölmeyi istiyordu. İzmir'den hiç söz etmedim. Konuşurken kafamın içinde İzmir'in işgali ve eski Romalıların insanları parçalatan eğlenceleri geliyordu. Tahsilin, insanları benzerlerine karşı insanca bir duygu ve davranışa göre yoğurmazsa nafi olduğunu söyledim." (Adıvar, 1987:27-28'den aktaran Arabacı:2007, s.277)

Yukarıda görüldüğü gibi Halide Edip İzmir'in işgali konusunda son derece hassas davranmıştır. İnsanlık ve vicdan kavramlarının bize son derece gerekli olduğunu vurgulamıştır.

"16 Mart 1920 sabahı İstanbul işgal edilince Halide Edip Anadolu'ya gidip Mustafa Kemal'le yardım etmeyi amaçlamıştır. Eşi Dr. Adnan'ı hoca kılığına sokup İstanbul'dan kaçan halk ile birlikte İzmit'e, oradan Eskişehir'e daha sonra Ankara'ya varırlar."(YEŞİLYURT,2002:13) Onları Mustafa Kemal karşılar.(UYGUNER,1968:5) Bir süre sonra Kalaba'daki karargâhta göreve başlayıp İngilizce gazetelerden çeviriler yapar, yeni kurulan ve ülkenin durumunu dünyaya gerçek haliyle yayacak olan Anadolu Ajansı gibi

gazetelere gönderilecek yazıları ve Mustafa Kemal'in bazı yazı işlerini yürütür.

“O sıralarda İstanbul yönetimi kendisi de içinde olmak üzere Mustafa Kemal, Bekir Sami, Dr. Adnan, Ali Fuat Paşa hakkında idam kararı yayınlanmıştı. Onları öldürmek dini bir görev olarak gösterilmişti.”
(UYGUNER,1968:6)

Savaşlarda alınan zaferler sonucunda Halide Edip'in yeni görevi cephedeki Kızılay Hastanesi'ni gezmektir. Daha sonra orduya katılan Halide Edip Sakarya Savaşı'nda “onbaşı” rütbesine yükseltilmiştir. Burada gördüklerini “Ateşten Gömlek” adlı eserinde kahramanca anlatmıştır. 30 Ağustos zaferinden sonra Halide Edip ve ordu İzmir'e gitmiştir, burada önce çavuşluğa daha sonra başçavuşluğa yükselmiştir.

Yazarımız bundan sonraki zamanlarını yurt dışında geçirmiştir. Bazı üniversitelerde konferanslar vermiştir. 1939 yılında eşiyle birlikte yurda geri dönerler ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı Profesörlüğünde çalışmaya başlar. 1935'de İngiltere'de yazdığı The Clown and His Daughter isimli romanını “Sinekli Bakkal” olarak Türkçe de yayımlamıştır. Bu eserin beğenilmesi üzerine 1942 yılında Cumhuriyet Halk Partisi roman ödülünü alır. Artık yazarlık çalışmalarına önem vermek isteyen Halide Edip siyasetten elini eteğini çeker. 1955 yılında eşini kaybeden yazarımız hayata küserek hastalıklarıyla mücadele eder. Ancak yine de yazmayı bırakmaz.

Halide Edip yetiştirdiği öğrencileri ve eserleriyle her zaman Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çalışmış olduğu İstanbul Üniversitesi'nde de bazı eşyaları bulunmaktadır.

“Halide Edip Adıvar, uzun bir rahatsızlık döneminden sonra 9 Ocak 1964 yılında seksen yaşında hayata veda eder. Ünlü yazarımızın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki odası küçük bir müze halindeki canlılığını dünden bugüne sürdürmektedir. Bu odada çalışma masası, sandalyesi, sayıları binlere varan kitapları, devamlı çektiği tespihi ve özel eşyaları yer almaktadır. Özel mektupları ise Tıp Tarihi Enstitüsünde muhafaza edilmektedir.”

Halide Edip kendinden sonraki nesillere aydın bir kadın olarak büyük bir miras bırakmıştır. Ayrıca edebiyatımızda eşsiz eserler vererek o dönemleri bir kadın kaleminden okumamızı sağlamıştır. Hem şahsen cephelerde bulunmuş hem de eserleriyle Milli Mücadele'ye doğrudan desteğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- ARABACI,H.M.2007. Milli Mücadelenin Hazırlık Safhasında Halide Edib Adıvar'ın Faaliyetleri Ve Mustafa Kemal ATATÜRK .Sosyal Bilimler Dergisi,19
- ÇALIŞLAR,İ. 2010. Halide Edib. İstanbul: Everest Yayınları
- GÜNTÜRKÜN,N. 1974. Halide Edip İle Adım Adım.
- UYGUNER,M. 1968. Halide Edip ADIVAR. İstanbul: Varlık Yayınevi
- YEŞİLYURT,E.2002.Halide Edip ADIVAR. Ankara: Yeryüzü Yayınevi
- YÜCEYILMAZ,M.2002. Halide Edip ADIVAR. İstanbul. Hikmet Neşriyat.

THE PERIOD OF THE NATIONAL STRUGGLE AND HALIDE EDİP ADIVAR WITH THE PERSPECTIVE OF A CULTURED WOMAN

Hicran Kırömeroğlu

*Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student*

Abstract: *The awakening of the national war that started with the 1915 Çanakkale Victory was transformed into a real structure as a result of the armistice period and the occupation of the cities such as Izmir and Istanbul by the Entente. On May 19, 1919, a road map was drawn with Mustafa Kemal's activities in Anatolia starting from Samsun. Halide Edip is also among important persons who has participated from cities such as Istanbul and Ankara such as Yakup Kadri, Yusuf Akçura to support Mustafa Kemal.*

Keywords: *Halide Edip, National Struggle, Turkish Literature*

ÇAYKARA'DA KONUŞULAN BİR DİL: ROMEYİKA

Hülya Toprak

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi*

Öz: Tarih boyunca Anadolu, pek çok kültürün buluşma yeri olmakla birlikte tarihin beşikliğini yapmış bir coğrafyadır. Bu coğrafya çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinden sonra kurulan Osmanlı Devleti ve onun devamı Türkiye Cumhuriyeti devletinin mensupları olarak yaşayan çeşitli topluluklar bulunmaktadır. Bu topluluklar kimi gelenek ve göreneklerini halen devam ettirmektedirler. Toplumsal birlikteliğe ve millet olma gereğine en güzel örnekleri onların Türkçe konuşmaları, Türkçe yazmalarıdır.

Günümüzde Trabzon ili Çaykara ilçesi ve ilçesine bağlı çoğu köylerde yaşayan insanların kendi aralarında ve aile meclislerinde eski kültürlerini devam ettirdikleri ve buna bağlı olarak da Romeyika adı verilen bir dili konuşma dili olarak kullandıkları bilinmektedir.

Bu çalışmada Çaykara ilçesinden halk arasında Türkçe ile birlikte konuşma dili olarak kullanılan Romeyika dili ve bu dilin kullanım alanları örneklerle ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çaykara, Romeyika, söz varlığı

Giriş

Osmanlı döneminde “Katahor” olarak geçen yer adı; Yunanca kato ‘aşağı’ ile horio ‘köy’ sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. 1925 yılına kadar Of ilçesine bağlı bir köy olan Katahor, Of’un Bayburt’a komşu olan dağlık iç kesimindeki köylerin kendisine bağlanması suretiyle 1925’te önce bucak, daha sonra 1 Haziran 1947 tarihinde 5071 Sayılı Kanun ile ilçe yapılmıştır (Öztürk, 2011: 683-684).

İlçe “Çaykara” ismini, Solaklı deresinin kenarında, eski değirmenlerin yakınında yerden çıkan kaynak sudan almıştır. Kadahor ismiyle 1925 yılından 1948 yılına kadar Of ilçesine bağlı nahiye (Bucak) idi. Çaykara 01.01.1948’de ilçe oldu (<http://www.caykaragundem.com>).

Çaykara halkının tamamı Osmanlı döneminde İslam'a geçmesine karşın günümüzde halkı büyük ölçüde Romeyika konuşan Çaykara'da hiç Hristiyan olmadığı için 1923 mübadelesinde Yunanistan'a tek bir kişi bile gitmemiştir (<http://ozhanozturk.com>).

Trabzon ile Çaykara her yönüyle birbirine bağlı olduğu gibi; tarihi, folklorik ve kültürel bakımdan da birbirinden ayrı düşünülemez. Tarih öncesinde Kafkasya'dan Trabzon'a inen insanlar, Türk Boyları Kop ve Zigana dağlarını değil, Bayburt-Çaykara-Of yolunu tercih etmişlerdir. Bu bakımdan Trabzon tarihiyle Çaykara tarihi arasında bir paralellik ve beraberlik izlenmektedir (<http://www.caykaragundem.com>).

Fahrettin Kırzioğlu'nun "Milli Tarihimizde Trabzon Bölgesi" adlı makalesinde; "Azerbaycan ile Anadolu'daki gibi Trabzon bölgesinde de Türk soyundan ilk gelenler at eti yiyen, kısrak sütü içen, saygın ölüleri için şahsi eşyasıyla birlikte gömüldüğü kurganlar yapan ve madencilikte ileri olan atlı göçebe kavim olan Kimmerlerdir." diye ifade etmektedir (<http://www.caykaragundem.com>).

Zeki Velidi Togan'ın tespitlerine göre; "M.Ö. 2000 başarından M.Ö. VIII. yüzyıla kadar Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyinde "Kımr" hece kaymasıyla Kırm'da ve aşağı Tuna boylarında yaşamışlardır." (<http://www.caykaragundem.com>).

Tarihi varlığı M.Ö.2000 yıllarına kadar inen Çaykara, kronolojik sıraya göre önce ilk Türk Boyu olan Kimmerler olmak üzere, Etiler, Sakalar, sakaların çeşitli boylarının (Kıpçaklar, Haldiler, Turaniler vs.) Miletoslular'ın (Pontus) M.Ö.63 yılından Doğu Roma İmparatorluğunun Büyük Roma İmparatorluğundan ayrıldığı tarih olan M.S.4.yüzyıl başlarından 1204 yılına kadar Bizanslıların ve 1204'ten 1461 yılına kadar yine Bizans asıllı Trabzon İmparatorluğunun dönemlerini yaşadıkdan sonra 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethiyle Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğine geçer. İlçemiz halkı XVI. asır ortalarında Kahramanmaraş ilinden İslam'ı tebliğ için gelen üç kardeş Alperenlerin Of ve Çaykara yöresinde yaptıkları İslam Dinini tanıtıcı, öğretici ve öğütleriyle ve dışarıdan iskân yoluyla gelen Müslüman Türk sülalelerinin etkileriyle topluca İslam dinini hak din olarak kabul etmişlerdir (<http://www.caykaragundem.com>).

Romeyika Dili

Rumca, kelime anlamı itibariyle "Roma dili" anlamına gelmektedir. Helencenin diyalektlerinden orijinaline (antik çağlarda konuşulan biçimine)

en yakın olan Karadeniz Rumcası denilen bir dildir. Bu dili konuşanlar, kendi içlerinde bu dili adlandırmak için Romeika, Romeyika veya Romayika gibi adlandırmalar kullanmaktadırlar (<http://www.romeyika.com>).

Karadeniz Rumcası ise, yoğun olarak Trabzon iline bağlı Çaykara, Dernekpazarı, Maçka, Of, Sürmene, Tonya gibi ilçelerin bazı köyleri ile merkeze bağlı bazı mahallelerde ve Bayburt iline bağlı bir iki köyde konuşulmaktadır (<http://www.romeyika.com>).

Helence, Antik Helen dünyasında (Anadolu ve Yunan coğrafyası) Helenler tarafından konuşulan bir dildir. Hristiyanlık Roma İmparatoru Konstantin zamanında resmi din olarak kabul edilir. Bu süreçten sonra Hristiyanlar, o zamana kadar henüz Hristiyan olmamış ve henüz paganizme inanmaya devam eden Helenler üzerinde baskı kurmaya başlarlar. Bu baskı zamanla yerini tahribe, talana, yağmaya, işkenceye ve katliama bırakır. O zamana kadar üretilmiş ve Helenizm ile Paganizmi andıran veya hatırlatan bütün sanat eserlerini tahrip etmeye başlarlar. Artık hiç kimse Helen değildir ve Helence de konuşmuyordur. Herkes Helence konuşmasına ve İncil'in de bu dilde yazılmasına rağmen, Rum'dur ve Rumca konuşuyordur. Böyle bir dönemi yaşayan Helence, Romeyika adı altında hayatını sürdürmeye başlar ve bugüne kadar Anadolu'da kullanılmaya devam eder (<http://www.romeyika.com>).

Roma imparatoru 1. Aleksios Komnenos Theodoros Gabras'ı Trabzon dükü olarak atamıştır. Theodore Gabras adlı Haldiya kökenli soylu bir aileye mensup bir savaşçı Trabzon ve civarında yerel güçleri organize ederek 1075'de egemenlik kurmuş (Ayan, 2007: 55-66). Kurmuş oldukları bu Bizans garnizonunu yönetirken resmi dil olarak Rumca dilini kullanmışlardır, halkın Türk olup Türkçeyi konuşmalarına rağmen resmi işlerde Rumcayı kullanmışlardır. Bizans'ın hüküm sürdüğü yıllarda yerli halkın resmi işlerde kullanacağı Rumca dilini açmış oldukları eğitim kurumlarında kesin olmamakla beraber öğretilmiştir.

Romeyika, Helenistik çağdan (MÖ. 323 – MÖ. 146 veya bazılarının görüşüne göre MÖ. 30) çok daha önceleri Anadolu coğrafyasında da yoğun kitleler tarafından konuşulmuş olup, Pontos krallığı (MÖ. 280 – MÖ 63), Trabzon Rum İmparatorluğu (MS. 1204-1461) ve genelde de bütün Doğu Roma (Bizans MS. 395 – MS. 1461)'da resmi dil olarak da kullanılmıştır (<http://www.romeyika.com>).

Gabraslar 1070'den 1140'lara kadar Haldiya 'da ilk bağımsız yönetim yapısını kurmakla kalmamış, Batı Karadeniz ve Anadolu'nun çoğu bölgesinin

aksine Doğu Karadeniz bölgesinde Rumların sayıca üstünlük ve kültürel varlıklarını korumuşlardır (<http://ozhanozturk.com>).

Romeyika dili konuşulduğu bölgelere göre farklılıklar gösterir. Örnek olarak Tonya’da konuşulan Romeyika ile bizim çaykarada konuşulan Romeyika arasında farklılıklar mevcuttur. Çaykara ’da konuşulan Romeyika da “k” harfi yoktur onun yerine “ç” (Oçirim) harfi kullanılır ama Tonya’da konuşulan Romeyika da “k” (Okirim) harfi vardır. Romeyika dilini konuşanlar beşe kadar olan Romeyika sayıları biliyor, gün isimlerinin Türkçelerini kullanmaktadırlar. Çaykara’nın konuşulan bazı bölgelerinde Romeyika dilini konuşan yerli halkı alfabe kullanmamaktadır. Genel olarak aile büyükleri bir araya geldiklerinde, kendi aralarında bu dilin varlığını devam ettirmektedirler.

Çaykara’dan Romeyika Dili İle İlgili Derlemeler

1. Atasözü

Emenan obeğaba di gadam okşav “Beni seven kedimi bile okşar” (2)

Do seçis çanakis hado erde guleris “Ne koyarsan çanağına o gelir kaşığına” (1)

Do zorin o biyos elep haman cilimindriz “Zoru kim görürse hemen inler” (5)

2. Deyim

Ey gidi naysen esen “Ne mutlu sana” (1)

O fukara i gadatbal uyena “Fukaranın kedisi de doğurmaz” (2)

Enan bansin hayvane “Bir yemlik aptal” (4)

3. Mani

Eğo ziyo brovada danselo bloğada e sevdam mağulas zagno çe filoğada “İki koyunum var istediğimde satarım e sevdam yanaklarını ısırır ve öperim” (2)

Fisa anemon fisa sugreni da gabane her akşamdan akşama baneçi da hayvane “Es rüzgâr es sugreniye tepesine her akşamdan akşama gider oraya deliler” (3)

O dünyas gambos gambos

Do derde eğun gabos

Har emun delikanlis bode eyenumun babos “Dünya dümdüz ne dertleri var kimlerin şimdi delikanlıydım ne zaman dede oldum” (3)

İmamim so horafin espiren da subale eĝo na ineçizo olen gaynis çağuye “İmamım tarlaya ekti mısırdı da benim evleneceğimi neden kimse duymuyor” (6)

4. Tekerlemeler

İ sevdam so Mimilon omon goçinon milon i sevdam si Oçenan şükür obeloçena i sevdam Sinanoson bola bola emorfon i sevdam so Sarahon eĝo eçinan naĝo sevdam so Çoroşon enan emnosto iğuloson “Sevdam Mimilde aynı kırmızı elma sevdam Oçena şükür onu bana verene sevdam Sinanoson çok çok güzel sevdam Uzungöl’de ben onu saklayacağım sevdam Çorošta bir tatlı dil” (2)

5. Ağıt

Do horim da raşıya bola eşoniğane garibeda insane bumereya ebiğane havudo ĝaribiyes of lemena lemena aravo esasuna emanam bumereya aravo esasuna eçirim bumereya “Köyümün dağları çok karlandı garip insanları ne tarafa gittiler, bu hasret of vay bana, ararım sizleri annem ne tarafta, ararım sizleri babam ne taraftadır” (2)

E horiyom horiyom barhares mezireles oy oy oy havu lağon dünyas en eş bola cerumeles da derdemu bolayin bola biya asleğo oy oy oy ehasa dahilimu bumereya nabağo oy oy oy “E köyüm köyüm yaylalar mezireler oy oy oy bu nasıl dünyadır var çok zorluklar dertlerim çoktur hangisini söyleyeyim oy oy oy kaybettim aklımı ne tarafa gideyim” (3)

Ey gidi Kazan kıran daşones lomena 4-5 tane yastuge si raşam ıtlomena da buliyam glomena oy lemena lemena “Ey gidi Kazan kıran karların erimiş dört beş yastık arkama doldurulmuş evlatlarım üzölmüş oy lemena” (3)

6. Türkü

Eĝo selo neberose sosbidin nifen naforese omon barhari çiçekin banda soşer nagradowe “Ben isterim alacağım seni eve gelin getireceğim aynı yayla çiçeği gibi her zaman elimde tutacağım” (3)

Lamson e ilon lamson sakın mi vasilevis da derdem bolaine eliğa na silevis “Doğ güneş doğ sakın serinleme dertlerim çoktur azını sil” (4)

Uranon astre astre asesan leftogare nağomonada si cebim na aldavo da nifale “Gökyüzündeki yıldızlar olsalardı fındık doldururdum cebime gelinlerimi kandırırdım” (5)

So sihirbazuz leğun abraile kadabra emena eskodosen domedius da mavra “Sihirbazlar derler ki abra kadabra beni de öldürdü gözlerinin karası” (6)

7. Dua

Hızır nayından arkadaşis “Melekler yoldaşın olsun” (1)

Orebis nağan da derdes “Allah kaybetsin dertlerini” (2)

E foridra e foridra e loridra e loridra si salason sirose semberan eberose o ilon lambi maranese i fırtuna ivreş sebese ebis ebis ebis “E foridra e loridra denize atar karşıdan alırım güneş doğar mayışırısın fırtınalı yağmur yağar çürürsün geri geri” (5)

Na meşis darin imera “Dar günlerin olmasın” (1)

8. Beddua

Orebbis sa düze asgradise sa dike as çilizise “Allah düzde tutsun dikte aşağı yuvarlasın seni” (3)

Nabas çe nami glosğese do ömrüm efayes “Gidesinde dönmeyesin ömrümü yedin” (2)

9. Söz Varlığı

Anemon (R.) “Rüzgâr”, (T.) “Dağlalesi”

Gaful (R.) “Bir baş” (T.) “Birbirine yakın fındık dallarının oluşturduğu topluluk”

Malez (T.) “Süt çorbası” (T.) “Muhallebi-Şırayla undan yapılmış üzüm bulamacı, pestil hamuru

Yerelmasi (R.) “Patates” (T.) “Yer elması”

Kirazis (R.) “Nisan” (T.) “Kiraz”

Domates (R.) “Gözlerin” (T.) “Domates”

Sonuç

Trabzon imparatorluğu kurulduktan sonra roma ve Bizans yönetimi altında resmi ilişkilerde kullanacakları ve almış oldukları eğitim dili Romeyika günümüze kadar gelmiştir. Edinilen bilgiler çerçevesinde Çaykara yerli halkının bazı köylerinde Türkçe dilinin yanında kendi aralarında konuştukları Romeyika dili Türkçe dili ile karma bir yapıdadır. Günlük yaşamlarında kullandıkları genellikle kendi aralarında ve aile meclislerinde konuştukları Romeyika dili unutulmaya yüz tutmuştur. Nesil değiştikçe Türkçe dili, Romeyika diline oranla aile meclislerinde kullanılmaya başlanmıştır.

Romeyika dili, çok eski dil olduğu için günümüzde ihtiyaçlarımıza karşılık olsun veya farklı alanlardaki yeni sözcükler Romeyika da karşılık bulmuyorsa Türkçe ile karma bir yapıda karşımıza çıkar. Bu çalışmada da derlemiş olduğumuz; atasözü, deyim, mani, tekerleme, ağıt, türkü, dua, beddua ve söz varlığı ile nasıl bir karma yapıda da olduğunu görmekteyiz.

KISALTMALAR

R. : Romeyika

T. : Türkçe

KAYNAKÇA

1. Sözlü Kaynaklar

- (1) Gülfidan Toprak, Yaş:39, Eğitim Durumu: Ortaokul, Mesleği: Ev hanımı
- (2) Melahat Sezgin, Yaş:53, Eğitim Durumu: Ortaokul, Mesleği: Ev hanımı
- (3) Fadime Karagöz, Yaş:79, Eğitim Durumu: Yok Mesleği: Ev hanımı
- (4) Ayşe Eroğlu, Yaş:52, Eğitim Durumu: İlkokul, Mesleği: Ev hanımı
- (5) Nazmiye Toprak, Yaş: 74, Eğitim Durumu: Yok, Mesleği: Ev hanımı
- (6) Halime Eroğlu, Yaş:72, Eğitim Durumu: Yok, Mesleği: Ev hanımı

2.Yazılı Kaynaklar

- Ayan, E. (2007). Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi, Karadeniz Tarihi Sempozyumu, Trabzon: KTÜ Yayınları, s.55-66
- Öztürk, Ö. (2011). Pontus: Antik Çağdan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi. Ankara: BRC Matbaası, s.683-684

3.İnternet Kaynakları

- <http://www.romeyika.com/index.php/tr/8-makaleler/17-rumca-konusan-karadenizliler> (20.02.2018)
- <http://www.romeyika.com/index.php/tr/8-makaleler/13-rumcanin-konusuldugu-yerler> (20.02.2018)
- <http://www.caykaragundem.com/haber/caykaranintarihcesi-3307.html> (18.02.2018)
- <http://ozhanozturk.com/2018/01/13/of-hayrat-caykara-tarihi-trabzon> (25.02.2018)
- <http://ozhanozturk.com/2018/01/11/trabzon-tarihi-gabras-donemi> (28.02.2018).

A LANGUAGE WHICH IS SPOKEN IN ÇAYKARA: ROMEYIKA

Hülya Toprak

*Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student*

Abstract: *Throughout history, Anatolia has been a geographical cradle of history with meeting place of many cultures. This geography has been home to various civilization. There are various communities which are living as a member of the Ottoman empire which established after the acquisition of the Anatolian like homeland by Turkish and it's serial is Republic of Turkey. These communities still maintain their certain tradition and customs. The best example of social cohesion and nationality are their Turkish speaking and Turkish writing. Today it is known like that people who live in the many village which are bounded to the Çaykara district of Trabzon province are continuing their old cultures among themselves and their family councils and accordingly they are used as a spoken language which is called Romeyika. In this study, Romeyika language which is used as a spoken language among the people who are in the Çaykara district and the usage areas of this language will be evaluated with examples.*

Keywords: *Çaykara, Romeyika, vowel*

TATAR TÜRK HALK EDEBİYATINDAKİ KOL GALİ'NİN “YOSIF KİTABI” ADLI ESERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Hüseyin Can Çetin

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Yüksek Lisans Öğrencisi*

Öz: Tatar Türklerinin müelliflerinden biri olan Ali (Kol Gali, Kul Ali, Gul Eli) hakkında günümüzde çok az bilgiye sahibiz. Müellif hakkındaki bilgilerimiz rivayetlere ya da efsanelere dayanmaktadır. Ali'nin Kıssa-i Yusuf adlı eseri günümüze kadar gelen tek eseridir. Ali, Tevrat'tan ve Kur'an'dan alıntılar yaparak –Türk destanlarından da etkilenererek- Hz. Yusuf'un başından geçen olayları manzume biçiminde kaleme almıştır. Günümüze kadar birçok müellif Hz. Yusuf'un kıssasını kaleme almıştır. Bazı müellifler tarafından eser Yusuf u Züleyha olarak da adlandırılmıştır. Biz de bu konu hakkında yazılmış ve çalışılmış eserler hakkındaki malumatlarımızı paylaşarak elimize ulaşan Ahmet İSHAK tarafından çağdaş Tatar edebi diline kazandırılmış “Yosif Kitabı”nı değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ali, Kıssa-i Yusuf, Yosif Kitabı, Ahmet İSHAK, Hz. Yusuf

Giriş

Hikâyemiz, ilk olarak içeriğiyle ilgili bazı unsurlar M.Ö. XIV. yüzyılda eski bir Mısır hikâyesinde yer aldığı söylenmektedir. Ayrıca Tevrat'ın ilk kitabı “Tekvin-bab 0-50”de de geniş biçimde yer alırken İncil’de ise “Resullerin işleri, bab 7”de kısaca konu edilmiştir (Çetin 2000: 109). İslamiyet’in kabulünden sonra Türk edebiyatında hikâye türünün ilk kaynağı, Kur’an’daki hikâyeler, dervişlerin kendi aralarında yayılmaya başlayan nebiler ve erenler menkıbeleri, din adamlarının bu efsaneleşmiş kişilikleri ve kahramanlıkları etrafında beliren olayların anlatımlardır (Levend 1967: 71). Bu hikâyelerden biri de Kur’an-ı Kerim’de Yûsuf süresinde 111 ayette anlatılmış, baştan sona tam bir hikâye hüviyetine sahip tek hikâye olan bu eser, Kur’an-ı Kerim’de “ahsenü’l-kasas” yani “kıssaların en güzeli” olarak vasıflandırılmış bir hikâye olarak karşımıza çıkıyor (Cin, Akyıldız 2013: 72). 13. yüzyılın ilk yarısında (H. 630 / M. 1232) kaleme alınan ve Türk edebiyatının ilk Kıssa-yı Yûsuf’u olma

özelliği taşıyan eser, “Harezmlî Ali”, “Kul Ali”, “Kul Gali” adlarıyla anılan Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf’udur (Cin 2011: 59). Türk dünyası edebiyatında genellikle Kıssa-i Yusuf, Yusuf u Züleyha, Yusuf u Zeliha ve Yusuf İle Züleyha adlarıyla eserlerde yerini alır. Müellif eserin konusunu Tevrat’ta ve Kur’an’da geçen Hz. Yusuf’un başından geçen olayları manzum şekilde kaleme almıştır.

“Dörtlüklerle ve hece vezniyle yazılmış olan Ali’nin eseri, bünyesinde hem Doğu hem de Batı Türkçesi dil özelliklerini barındırmasıyla “karışık dilli eserler” olarak da bilinen eserler arasında mühim bir rol oynar. Ali’nin eserinden sonra Anadolu’da mesnevi türünde, aruz vezniyle yazılmış ilk Yûsuf u Züleyhâ olma özelliğine sahip bir diğer eserimiz, Şeyyâd Hamza’ya ait Yûsuf u Züleyhâ’dır. Eserini 13. yüzyılın sonunda sade bir dil ile yazan Şeyyâd Hamza’nın ardından 14. yüzyılda Süle Fakih, Erzurumlu Darîr gibi şairlerin zamanında çok sevildiği anlaşılan Yûsuf u Züleyhâ hikâyeleri gelir. Yukarıda başlıcalarını saydığımız mesnevilerin dışında çoğunluğu manzum olan daha başka Yûsuf u Züleyhâ hikâyeleri de mevcuttur” (Cin, Akyıldız 2013; 72).

Bu çalışmamızda müellif hakkındaki malumatlar ilgili bilim insanları tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Tatar yazılı kaynaklarında yer alan tarihi/efsanevi malumatlara göre Kol Gali, Slav öncesi Bulgar şehzadelerinin soyundan gelmektedir. Abdullah Han’ın torunu ve Mirhacı’nın da oğludur. Eğitimini tamamlamak için Harezm’e giden şair, orada uzun süre bulunmuştur (1176-1220). 1220 yılında Moğol Hanlarının Harezm’e düzenledikleri seferler yüzünden Ürgenç’e kaçmıştır. Bir süre burada yaşayan şair daha sonra memleketi olan Zey’e geri dönmüş ve burada vefat etmiştir.” (Aça 2004:150).¹⁰⁷

“Eserdeki Arapça ibare ve Kur’an’dan alıntılar, Ali’nin iyi Arapça bildiğini ortaya koymaktadır. Yoksa Kur’an’dan yaptığı alıntıları bu kadar rahat bir şekilde şiirinde kullanamazdı. Alıntıların Yusuf suresiyle sınırlı olmaması onun iyi bir Kur’an bilgisine sahip olduğunu göstermektedir. Bunlardan hareketle Ali’nin medrese eğitimi almış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Belki Ali’nin Türkçe haricinde, devrin temayüllerine uyararak yazmış olabileceği Arapça eserleri de vardır; fakat bunu şimdilik bilemeyiz.” (Uygur 2003).

“İdil boyu Bulgar-Tatar şairinin sanatsal düşünce tarzında Oğuz geleneği hemen göze çarpıyor. Bu da şairin Oğuz dil muhitine yakın olduğunu gösteriyor.” (Hisamov 2002). “Ali ne yazdığı kıssayı bir padişaha sunmuş ne de yaşadığı coğrafyayla ilgili bir ipucu vermiştir. Üstüne üstelik ne bu eserden ne de yazılarından tezkireciler bahis açmıştır.” (Yaman 2007).

¹⁰⁷ Ayrıca bkz. Borıngı Tatar Edebiyatı. Kazan 1963, 78.

“Bazı kaynaklar Şeyyad Hamza’dan önce Ali adlı bir şairin Kıssa-i Yusuf adında bir eser kaleme aldığını ileri sürmektedir. Ancak burada adı geçen şairin kimliği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.” (Mengi 1994: 58-59).

Bilim insanlarının verdikleri malumatlardan yola çıkarak müellif hakkında kesin bir yargı veremiyoruz. Elimizdeki malumatlara dayanarak müellifin İdil boyu Bulgar şehrinde doğup eğitimi için ve Moğol istilalarından dolayı şehri terk edip gezen bir yazardır diyebiliriz. Çalışmamızın bir kısmı da Kıssa-i Yusuf’un yazıldığı dönemin dili hakkındaki malumatlarımız şu şekildedir:

“...1233 yılında Doğu Türkçesi ile hece vezni ve dörtlüklerden oluşan Kıssa-i Yusuf adlı eser...”(Aça 2004: 150). Ağâh Sırrı Levend, Orta Asya’da Hakaniye Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş sürecine değinirken müellif Ali hakkında bir malumat bulunmayan Oğuz-Kıpçak dil öğeleriyle karışık olan Kıssa-i Yusuf adlı eserin söz konusu geçiş sürecinin en önemli eseri olduğunu söyler (Levend 1984).

“...Orta Çağ İdil boyu yazı edebiyat dili birkaç diller ailesinin özelliklerini içermiş karmaşık bir dil olmuştur. Oğuz-Kıpçak elemanlarından oluşmuştur. Ünlü Türk Dilcisi Edhem Tenişev, mesela, Kul Ali’nin “Kıssa-i Yusuf” destanında üç dil geleneğinin birliğini gösteriyor. Karahanlılardan gelen Uygur-Karluk edebi diline ait olan özellikler, Küçük Asya Selçuklarının edebi dilin kazanımları ve İdil boyu Bulgar-Kıpçak dil özellikleri bu eserde güzel bir uyum oluşturmaktadır.” (Hisamov: 2002).

Houtsman makalesinde¹⁰⁸ Kıssa-i Yusuf’un diliyle Codex Cumanicus’un dili arasında olan benzerliklere de değinmiştir (Yaman 2007: 185). Carl Brockelmann makalesinde¹⁰⁹ eserin dilinin nereye ait olduğunu ölçü, fonetik ve dilbilimi özellikleri açısından inceleyerek bulmaya çalışmıştır (Yaman 2007: 186). “Bilindiği üzere 13. ve 14. yüzyıllarda yazılmış olan bu mesnevilerde dil oldukça sade ve anlaşılır bir niteliktedir.” (Cin, Akyıldız 2013: 72). “Kazan’da birçok kere basılan bu eser yazmasında da Doğu Türkçesi özelliklerine rastlanır.” (BTK 1985: 253-254).

Çalışmamızda manzume olan Kıssa-i Yusuf eserinin bazı bilim insanları tarafından çözümlenmesi de yapılmıştır.

“Ali’nin, eserinde rubai veya hece vezninin bilhassa “Hikmet”lerin yazıldığı 4+4+4=12 ölçüsünü kullanmasından Ahmed Yesevi tesirinde kaldığı ve bu tarzı dini hikâye edebiyatında ilk defa uyguladığı kabul

¹⁰⁸ Bkz. Houtsman, M. Th.(1889), “Ein alttürkisches Gedicht”, ZDMG, c. XLIII: 69-98.

¹⁰⁹ Ayrıca bkz. “Ali’s Qissa’i Jusuf, der alteste Vorläufer der osmanischen Literatur”

edilmektedir. Ayrıca yarım kafiyelerin yer aldığı dördlüklerden meydana gelmesi, dördüncü mısraların redifli bir nakarat halinde tekrarlanması ve lirizmden tamamen mahrum olmaması gibi hususlar, şairin Yesevi taklitçisi olduğunu gösteren özelliklerdir.” (Gülensoy 1989).

“...Türkistan şairi kimliği ile eserini dördlükler halinde yazmış olmasıdır. Şairin bu eseri beş bin mısraa yakın olup aaab, cccb, dddb şeklinde kafiyelemiş ve çoğunlukla 12’li hece ölçüsü ile kaleme almıştır.” (Aça 2004: 151). Manzume olan bu eserin dördlük halinde, 4+4+4=12’li hece vezninde, ilk üç mısranın daha çok yarım uyaklı, son mısranın ise redifli olması, lirizmden yoksun olmamasıyla Köprülü, Ali’yi Ahmet Yesevi mukallidi olarak görmektedir (Köprülü 1980).

“Kıssa-i Yusuf” taki bazı öğretilere ve ifadelerin, önemli konuların “Dede Korkut” destanları ile benzerlikleri görülüyor. Bu da şairin Oğuz muhitine yakın olduğunu ve “Kitab-ı Dedem Korkut” destanlarını tanıdığını gösteriyor. Kul Ali devrinde böyle bir olayın olması mümkündür. Meşhur Türkiyatçı Halik Köroğlu Dede Korkut destanlarının IX-XIV. yüzyıllarda yaratıldığını yazıyor, Kazak alim, A. Konratbayev de bu işi IX-X. yüzyıllarla sınırlıyor ve 12 süjeden oluşmuş Korkut türküleri XIII. Selçuklular ve Memlukler tarafından “Kitab-ı Dedem Korkut gale lisane Oğuzan” ismi altında yazıya geçirilmiş fikrindedir. Kısacası, XIII. yüzyıl başında yaşayan şair, yazıdan da, dilden de onlar hakkında öğrenebilmiştir.” (Hisamov 2002).

Kıssa-i Yusuf’un Türk Dünyasındaki Varyantları

Eserin yazıldığı yer hakkında bazı bilim insanları şu görüşlere sahiptir: “Ahmet Caferoğlu “Harezmi sahasının daha çok Oğuzlarla meskûn bir sahasında”, Fuat Köprülü “Harezmi’de”, Houtsma “Buhara’da, İsmail Hikmet Ertaylan ve Bartold “Kırım’da” kaleme alındıklarına dair fikirlerini beyan etmişlerdir (Uygur 2003).

Eserin Türk Dünyasına yansımaları oldukça fazla görülmeyle birlikte Yusuf u Züleyha adıyla da anıldığını ilim âleminde rastlıyoruz. Tatar edebiyatında zengin bir halk anlatma geleneğine sahip olan Yusuf İle Züleyha hikâyesi Tatar Türklerinde Yosif Kitabı adıyla anılan eserin birçok varyantları bulunmaktadır.

“Söz konusu eser, Kazan’da 1839-1863 yılları arasında on üç defa basılmıştır. Bu neşirlerden bazılarının isimleri şöyledir: Yosif ve Zöleyha, Yosif İle Zöleyha’nın Meselesi vs. Eserin son baskısı Kazan’da yapılmıştır (Kol Gali, Kıyssa-i Yosif “Nurmuhammed Hisammov”, Kazan 1997). Tatarlar arasında

bu anlatmanın kırk tane varyantı tespit edilmiştir. 22 tanesi Nurmammed Hisamov derlemiştir. 22 varyantın 15 tanesi Apas eyaletinin çeşitli köylerinde, 3 tanesi Aleksiyevski, 2 tanesi Çüpreli, 1 tanesi Oktyabr, 1 tanesi de Şehri Bolgar eyaletlerinin köylerinden derlenmiştir. Hikâyenin kalan 16 varyantı ise; Flora Ehmetova, N. Kadiyrov, L. Camaletdinov, R. Yagferov tarafından Baltaç, Omsk, Tömen, İrkutsk, Çilebi, Arça, Alabuga, Mineli eyaletlerinde derlenmiştir. Fatih Urmançiyev ve R. Gaynanov tarafından derlenen varyant ise Çuvaşistan'da tespit edilmiştir." (Aça 2004: 151).

Hikâye, Kırım Tatar Türklerinin ilk şairi olarak bilinen Mahmut Kasım tarafından, ilk defa Kırım Tatarları arasında yayımlanmıştır.¹¹⁰ (Aça 2004: 151)

Bugüne kadar Başkurtlar arasında altı sözlü varyant derlenmiştir. Bunların Tatar Türkleri varyantlarından ayrılan yönleri, daha kısa olmaları ve söz konusu anlatmalarda bulunan pek çok motifin bu anlatmalarda bulunmamasıdır. 6 varyantın 2 tanesi İrimbur (Orenburg) eyaletinde, diğerleri ise Silebi, Baymak, Heybulla ve Ziyaçura şehirlerinin köylerinde tespit edilmiştir. (Aça 2004: 152).

Muhtar Avezov, Kazaklar arasında Jusip-Zeliha adı ile bilinen hikayesi aşk konulu destanlar içine dâhil edilmiştir. Avezov'a göre doğu kaynaklı olan ve bazı büyük şairler tarafından defalarca kaleme alınan bu hikâye, Kazaklar arasında da kendine yer bulmuştur. Kazak Türkleri arasında İran klasikleri tarafından kaleme alınan Yusuf u Zeliha mesnevilerinden bazıları yayımlanmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz arasında Câmî'nin mesnevisi vardır. (Aça 2004: 152).

Azerbaycan sahasında hikâyenin Fars edebiyatındaki formlarının yanı sıra, milli karakterdeki varyantlar da okunmaya ve anlatılmaya devam edilmektedir. Hikâyenin Kul Ali (Gul Eli) nüshası, Azerbaycan'da, Leningrad'daki, Kazan'daki ve Kazan'dan Bakü'ye getirilen nüshalardan yapılan derlemeler yoluyla değişik zamanlarda neşredilmiştir. (Aça 2004: 152).

"Bakü El Yazmaları Enstitüsü tarafından 2009'da divan edebiyatı mahsullerini barındıran Rusça bir katalog yayımlanmıştır." (Çınarcı 2017). Bu mahsullerde yer alan Yusuf u Züleyha el yazmaları şunlardır:

Kıssa-i Yûsuf u Züleyhâ (No: B-4932): Eserin müellifi belli değildir. Baştan ve sonran eksik olan yazmanın istinsah tarihi ve müstensihisi de belli değildir.

¹¹⁰Ayrıca bkz. BERDİBAY, R. (1997). Baykal'dan Balkan'a. Ankara, s. 175.

Başlıkları kırmızı mürekkeple yazılan eser, ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser 37 varak, 15 satır ve 17x22 cm ebadındadır (Çınarcı 2017; 44).

Kıssa-i Yûsuf (No: B-3422): Eser, 13. yüzyıl şairlerinden Ali'ye aittir. Bu eser aynı zamanda Türk edebiyatında kaleme alınan ilk Yûsuf u Züleyhâ mesnevisidir. İstinsah tarihi belli olmayan yazmanın müstensihisi Abdullah bin 'Adaş'tır. Baştan eksik olan yazma 4. varaktan itibaren başlamaktadır. Nestalik hatla yazılan eser 70 varak, 16 satır ve 18x22 cm ebadındadır (Çınarcı 2017; 45).

Yûsuf u Züleyhâ (No: B-4465): Eser, 14. yüzyıl mesnevi şairlerinden Sûlî Fakîh'e aittir. İki sütun hâlinde kâğıda geçirilen eser, Hâfız Muhammed Ali tarafından 1255 (1839) tarihinde Kars'ta istinsah edilmiştir. Karton kapağı olan kitabın ilk sayfasında bir mühür vardır. Nesih hatla yazılan eser 203 varak, 15 satır ve 15x21 cm ebadındadır (Çınarcı 2017; 51).

Yûsuf u Züleyhâ (No: B-4441): Eser, 15. yüzyıl Akkoyunlu dönemi şairlerinden Hatâyî-i Tebrîzî'ye aittir. Başlıkları kırmızı mürekkeple yazılan eser, Molla Veysel Rahimoğlu tarafından Şıhlı köyünde Hicri 1252 (1836) tarihinde istinsah edilmiştir. Ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 41 varak, 13 satır ve 17x21 cm ebadındadır (Çınarcı 2017; 51).

Yûsuf u Züleyhâ (No: A-438): Eser, 16. yüzyılda özellikle mesnevileriyle tanınan Akşemseddînzâde Hamdullah Hamdî'ye aittir. Yazmanın müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, baştan ve sondan eksiktir. Karton ciltlidir. Nesih hatla yazılan eser, 137 varak, 15 satır ve 11x18 cm ebadındadır (Çınarcı 2017; 52).

Yûsuf u Züleyhâ (No: B-2333): Eser, Hasan adında bir müellife aittir. Müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltli ve çok yıpranmıştır. Eserin bazı sayfa kenarlarında çeşitli şairlerin şiir örneklerine rastlanır. Nestalik hatla yazılan eser 15 varak, 12 satır ve 14x20 cm ebadındadır (Çınarcı 2017: 52).

Hikâyenin Türkmenler arasında Yusup-Züleyha adı ile bilinmektedir. Orta Aysa Türklüğünün ve bu bağlamda Türkmenlerin meşhur klasik şairi Andalıp'ın aynı isimde bir eseri vardır. Andalıp, eserini tıpkı Kul Ali gibi dörtlüklerle yazmayı tercih etmiştir. Hikâyenin Türkmenler arasında yaygın olarak biliniyor olmasında, Burhaneddin Rabguzi'nin 14. yüzyılda kaleme aldığı Kısasü'l Enbiya adlı kitabının etkili olduğu yolunda görüşler mevcuttur. Bu görüşlere göre 72 kıssadan oluşan eserin en ilgi çekici kıssası Yusuf-Züleyha'dır. " (Aça 2004: 152).

Yusuf u Züleyha Yazan Şairler:

Şeyyâd Hamza, Haliloğlu Ali¹¹¹, Süle Fakih, Erzurumlu Zarir¹¹², Ahmedi, Şeyhoğlu Mustafa, Kırımlı Abdülmecid, Dür Big, Hamdullah Hamdi, Hatai¹¹³, Çâkeri Sinan, Bihişti Ahmet Sinan, Kemal Paşaoğlu, Hamidi¹¹⁴, Bursalı Çelili, Likai, Nimetullah, Taşlıcalı Yahya, Halife, Karamanlı Kâmi Mehmed, Ziyai Yusuf, Şikâri, Manastırlı Kadı Sinan, Akşehirli Gubari Abdurrahman, Bursalı Havai Mustafa, Bağdatlı Zihni Abdüldelil, Rıfati Abdülhay, Havai Abdulrahman, Köprülü-zade Es'ad Paşa, Ahmed Mürşidi, Molla Hasan, Süleyman Tevfik Bey, Mehmed İzzet Paşa (Levend 1984; 128-130).

Nüshaların Bulunduğu Yerler:

- **Berlin Nüshası:** Almanya'nın Berlin Kütüphanesi No: 138'de kayıtlı bulunan bu nüsha, 79 varak olup 16 satır vardır. Berlin nüshası üzerine bir görüş bildiren Steven West, Nüshanın filigranlı bir kâğıda sahip olduğunu ve nüshada bulunan 3 harfin çözümünü yaparak, nüshada kullanılan kâğıdın 1728-1855 yılları arasında Kazan'ın güneybatı bölgelerinde kullanıldığı görüşünde bulunmuştur (Cin 2004: 56). Tarihi ve nerede istinsah edildiği bilinmeyen bu nüshanın müstensihinin adının Maksud bin Ramazan olduğu tahmin edilmektedir. Eserin sonunda bulunana beyit ve müstensihin yazısıyla yazılmış rubailerin Doğu Türkçesi özellikleri taşınması eserin Anadolu'da istinsah edilmediğini göstermektedir (Uygur 2003: 17).
- **Dresden Nüshası:** Almanya'nın Dresden Kraliyet kütüphanesi No: 419'da bulunan bu nüsha 75 varak, 17 satırdır. Metin talik hatla yazılmıştır (Cin 2004: 57). "Sayfalar cetvelsizdir. Daha çok Doğu Türkçesi özelliği göstermektedir (Uygur 2003: 17).
- **Kazan Nüshası:** "Kazan nüshası, Tataristan Fenler Akademisinin Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsünde 53/3 numarada kayıtlı olup 18. yüzyılda istinsah edildiği sanılmaktadır. Kazan nüshası 75 varak, 17 satırdan oluşmaktadır." (Cin 2004: 57). "Kazan nüshası Kazan'da 1839'dan 1863'e kadar 13 defa basılmıştır." (Uygur 2003: 18).

¹¹¹ Hakkındaki bilgiye bkz Büyük Türk Klasikleri. (1985). 1.cilt. İstanbul, s. 253-254.

¹¹² Ayrıca bkz. KARAHAN, L. (1995). Erzurumlu Darir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.15.

¹¹³ 15. yüzyıl Şah Hatayı değildir.

¹¹⁴ Belh şehrinde Çağatayca yazmıştır.

- **Bakü Nüshası:** “Azerbaycan’ın Nizami Müzesi’nde B 3422 numarada kayıtlıdır. Bakü nüshası 70 varak olup genelde 16 satırdır.” (Cin 2004: 57).
- **Leningrad I. Nüshası:** “Bu nüsha yazı alanı 135-150x80-85 mm ölçülerinde, 15 satırlı, talik hatla yazılmıştır. 79 varaktan meydana gelmiştir. Ketebe kaydı bulunmayan nüshada, müstensih ve istinsah tarihleri de yoktur.” (Cin 2004: 58).
- **Leningrad II. Nüshası:** “Baştan eksik olan bu nüsha 115-135x85-90 mm ölçülerinde 17 satırlı, nesih hatla yazılmıştır, 56 varaktan meydana gelmiştir.” (Cin 2004: 58).
- **Milli Kütüphane Nüshası:** “Milli Kütüphane, Yz. A 7522/2 numarada kayıtlıdır. Ebadı 20,5x15 cm, 16,5x12 cm Kıssa-i Yusuf, bu cildin 174b-240a yaprakları arasındadır.” (Cin 2004: 58).
- **Manisa Nüshası:** “Manisa İli Genel Kitaplık Müdürlüğü 1401 numarada kayıtlıdır. Eser, Kazan Sevdagiri Murtaza Davutoğlu’nun yardımıyla Müslümanların faydalanması için, Kazan Sevdagari Rahimcan Said Oğlunun matbaasında 1847 Kazan’da basılmıştır. Bu nüsha, 98 sayfadır.” (Cin 2004: 58).
- **İstanbul I. Nüshası:** “ Bu nüsha, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Katanof Kitaplığı 552 numarada kayıtlıdır. Eser 1839 yılında Kazan’da basılmış olup toplam 122 sayfadır.” (Cin 2004: 59).
- **İstanbul II. Nüshası:** “İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Katanof Kitaplığı 171 numarada kayıtlıdır. Kazan’da 1909 yılında basılmıştır. Eser “Kitab-ı Hazret-i Yusuf ‘Aleyhi’s-selam” başlığı ile başlamaktadır.” (Cin 2004: 59).

Ahmet İshak tarafından çevrilen Kul Gali “Yosıf Kitabı” Tanıtımı:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eserin Kazan’da pek çok tercüme metinleri vardır. Bu tercümelemlerden bir tanesi de bizim elimize ulaşan Ahmet İshak’ın çevirisiyle Tatar edebiyatında yerini koruyan eseri bilim dünyasına tanıtmaya çalışacağız.

Bölümleri

- I Fasil: Yusuf’un Düşü
- II Fasil: Yusuf Kuyusunun Sıfatları
- III Fasil: Yusuf Ağabeylerinin Yanından Geri Döndü

- IV Fasil: Degıyr Oğlu Malik'in Düş Görmesi
- V Fasil: Züleyha Hakkında Uzun Hikâye
- VI Fasil: Dayanıñ Züleyha'dan Halini Soruyor
- VII Fasil
- VIII Fasil: Ken'an Savaşı Hikâyesi
- IX Fasil: Yusuf'un Zindandan Çıkışı
- X Fasil: Yusuf Veziri Hikâyesi
- XI Fasil: Züleyha'yı Nikah Kıymayı
- XII Fasil: Yakup Oğlanlarını Mısır'a Gitmeyi
- XIII Fasil: Yusuf'un Saray Saldırması
- XIV Fasil: Yusuf'un Kendi Gömleğini Yakup'a Göndermeyi
- XV Fasil: Melik Reyya'nın Yakup Nebiyi Kendi Sarayına Daveti
- XVI Fasil: Yakup'un Mısır'dan Gitmesi
- XVII Fasil: Yusuf'un Mısır'dan Gitmesi
- XVIII Fasil: Yusuf'un Vefatı
- Sonuç

Ahmet İshak'ın çevirisi 1999 yılında Kazan'da Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından 223 sayfa çıkarılmıştır. Müellif esere "Giriş" bölümüyle başlamış:

*Maktauv, şökir hem dan bulsın bir Allaga,
Mölki daim, üzi meñi ul meüvolyaga,
Mölketiniñ içinde yuk tinleş aña,-
Anı bakıy hem böyük dip bildik imdi.*

Övgü, şükür ve şan olsun bir Allah'a,
Mülkü daim, kendisi ebedi o Mevla'ya,
Mülkiyetin içinde yok dengi onun,-
Onu sonsuz yaşayan ve büyük diye
bildik şimdi.

*Annan soñra –anıñ dustı Möhemmedke,
İñ saylangan peygamberge –ul Ehmedke,
Hakka iki ceye ara kalgan zatka,-
Añar bik küp alkış, maktauv bulsın imdi.*

Ondan sonra -onun dostu Muhammed'e,
En seçilmiş peygambere -o Ahmed'e,
Hakk'a iki yay ara kalmış kimseye,-
Ona pek alkış, övgü olsun şimdi.

İlk kıtada münacat ikinci kıtada ise naat örneği sayabiliriz. Giriş bu şekilde Tanrı'ya ve onun gönderdiği nebiye övgülerle devam eder. Yusuf Peygamber bir düş görür ve bu düşü Yakup Nebi'den yorumlamasını ister. Yakup Nebi bu düşte 11 oğullarının Yusuf'a hürmet ededeğini, Yusuf'un büyük bir adam

olacağı şeklinde yorumlar. Bu şekilde birinci fasıl başlar ve Yusuf Peygamberin başından geçen olaylar manzume bir şekilde kaleme alınmaya çalışılmış. Dörtlükler halinde ve 12'li hece vezniyle kaleme alınan bir eser olduğunu elimizde bulunan çeviri eserinde de bunu görebiliyoruz. Müellif "sonuç" bölümünde kendi adından şu şekilde bahseder:

*İsmi Gali monı yazgan zegıyf kolnuñ,
Yigirmi dürt icik bilen tözdi yolın,
Yarlıka, ya Rehman, min gönahlı kolıñ,
Rehmetiñnen öliş ömit item imdi.*

İsmi Ali bunu yazan zayıf kulun,
Yirmi dört hece bilen düz tasarladığın,
Merhamet etmek, ya Rahman, ben
günahlı kulun,
Rahmetinden pay ümit ettim şimdi.

*Ömit bağılym min gönahlı Sin teñrige,
Şefkatli hem merhemetli Sin velige,
Kıl merhemet-şefkat miña –Kol Galige,
Kaygılı bu küñlimni sin şat kıl imdi.*

Ümit bağlayım ben günahlı sen Tanrı'ya,
Şefkatli ve merhemetli sen Veli'ye,
Et merhamet şefkat bana -Kul Ali'ne,
Kaygılı bu gönlümü sen memnun et
şimdi.

İlk dörtlükte ismini "Gali" olarak yazan müellif ikinci dörtlükte ise "Kol Gali" olarak yazmaktadır. "Kul" anlamındaki kelime Ali'nin bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Müellifin adı ile ilgili tartışmalara bu dörtlükler kanıt olarak gösterilebilir derecesindedir.

Sonuç

Ali'nin Kıssa-i Yusuf eseri Türk dünyasında birçok varyantları olduğunu gördük. Bu eser konu itibariyle Hz. Yusuf'un hayatını ele alması Müslüman alemlerinde çokça yer almış. Eser hakkında çalışma yapacak olan bilim insanlarını, eserin el yazmalarını ve nüshalarını bulabileceği yerler hakkında bilgi vermeye çalıştık. Üzerinde çalıştığımız bu değerli kitap hakkında geçmişteki bilgileri göz önüne alarak elimizdeki kitap hakkında değerlendirme yapmaya çalıştık. Bu eserlerin gün yüzüne çıkması halk edebiyatı açısından büyük öneme sahiptir. Bu eserlerin gün yüzüne çıkması yazıldığı dönemin dilleri, sosyal ve kültürleri hakkında bilgi sahibi olmamıza büyük fayda sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2004). Şeyyad Hamza'nın Yusuf U Züleyha Mesnevisi İle Tatar Türklerinin Yosıf Kitabı Üzerine Mukayeseli Bakış. *Milli Folklor*, 61 (Bahar): 149-159.
Büyük Türk Klasikleri. (1985). İstanbul: Cilt 1: 253.

- Çağatay, S. (1963). *Türk Lehçeleri Örnekleri*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Çetin, N. (2000). Yesni Türk Şiirinin "Yusuf Ve Züleyha Hikayesi Duyarlılığı". *Türkoloji Dergisi*, XIII/1: 109-143.
- Cin, A. (2004). Ali,Kıssa-i Yusuf. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Cin, A. (2011). *Türk Edebiyatının İlk Yusuf Ve Züleyha Hikayesi, Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, A., & Akyıldız, D. (2013). Eski Anadolu Türkçesi Özellikleri Gösteren Bir Kıssa-i Yusuf. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, III/1: 71-88.

AN OVERVIEW TO THE WORK CALLED “YOSIF KİTABI” BY KOL GALI IN TATAR TURK FOLKLORE

Hüseyin Can Çetin

Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Contemporary Turkish Languages and Literatures, Master Student

Abstract: *Tan is one of the Turkish Cypriots, several authors ' Ali (Kol Gali, Kul Ali, Gul Eli) as we have very little Sage today. Besides this our knowledge about the traditions or based on legend. Ali is a Parable-I work to the present day is the only work of Yusuf. Ali, from the Old Testament and Koran quotations from – are influenced by Turkish saga also Yusuf's been through events-in the form of poetry. Until today many authors has written the stories of Joseph the Prophet. Some authors ' works by Yusuf u Züleyha also has been named. We have been written about and studied works by sharing our information about latest Pepsy by contemporary Tatar literary language referred will consider "Yosif Book".*

Keywords: *Ali, Kıssa-i Yusuf, Yosif Book, Ahmet İshak, Yusuf u Züleyha*

KARAYCA SÜRELİ YAYINLAR ÜZERİNE

Işıl Arslan

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Kendilerini Hazarların torunları olarak adlandıran Karaylar, zamanla Türkleşerek bu topluluğun adı olmuştur. Karay Türkleri Museviliği seçmiş bir Türk topluluğu olarak İbrani alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Karayların dili, bugün tehlike altındaki diller arasında yer almaktadır. Türk dilleri arasında Kıpçak grubu içerisinde yer alan Karayca üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Uzun yıllar İbrani alfabesini kullanan Karaylar, daha sonraları Leh ve Litvan kaynaklı Lâtin alfabeleriyle Kiril alfabesini kullanmışlardır. Kullandıkları bu alfabeler ile çeviri eserler çoğunlukta olmak üzere az sayıda edebî eserler de ortaya koyarak özellikle süreli yayımlar ile Karay yazı dilini devam ettirmişlerdir.

Bu çalışmada, Karayca'nın tarihî döneminden günümüze değin çıkarılmış olan Karay yazı dilindeki süreli yayımlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karaylar, Karayca, Süreli yayımlar

Giriş

Süreli yayımlar başta dil olmak üzere toplumlara tarih, kültür, edebiyat gibi alanlarda aktarımlarda bulunur. Dilin kullanım alanını ve işlevliğini canlı tutması bakımından da önem taşır.

Dil, nüfus ve sosyal yaşam, kültürel aktarım, ekonomik düzey ve siyasi sonuçlar gibi pek çok etken ile yakından ilişkilidir. Kimi diller bu etkenlerden zarar görmeyip varlığını korurken, kimi diller de bu etkenlerin baskısı altında kaybolup giderler. Günümüzde tehlike altındaki dillerin korunmasına yönelik destekleyici bazı çalışmalar yapılmaktadır. Tehlike altındaki dillerden birisi de Karaycadır. Değişik coğrafyalarda, farklı inanca sahip topluluklar tarafından konuşulan Türk dilleri, tarihî dokusunu korumakla birlikte farklı diller ile etkileşimini de devam ettirmektedir. (Öztürk 2015a: 131).

Dil, yazıldığı ve söylendiği oranda canlılığını korur. Tarihten getirdiği köklerini çağın özelliklerine göre besler ve geleceğe daha gelişmiş ve gelişmeye devam eden canlı bir organ olarak kendini hazırlar.

Dünya dilleri birbiriyle resmi, kültürel veya sosyal bir amaç dâhilinde sözlü ya da yazılı bir biçimde sürekli ilişki içerisinde (Yıldız 2009: 611).

Türk dilinin, uzak ve yakın lehçeleri, tarihi ve çağdaş şiveleri, bölgesel ağızlar dilin gelişimi ile çeşitlenmiş, yaşadığı bölge, coğrafya, din ve idari yönetimlerle kimi Türk toplulukları yaşadığı bölgede azınlık durumuna düşerek zamanla asimile olmuşlar, dillerini kaybetmişlerdir. Türk dilinin Kıpçak grubu lehçeleri içerisinde yer alan Karayca on asırdır lehçelerini günümüze kadar yaşatabilmişlerdir. Ancak günümüzde yok olma tehlikesi altında olan diller arasında yer almaktadır (Öztürk 2015b: 93).

Karaylar

Museviliği seçmiş bir Türk topluluğu olan Karayların kökleri Hazarlara kadar uzanmaktadır. Hazarlar, M.S. 7-11. yüzyıllar arasında Hazar Denizi çevresinde yaşamış bir Türk boyu olup himayesinde Müslüman, Hristiyan ve Musevî topluluklar özgürce yaşamışlardır. Hazar hakanının Museviliği kabul etmesiyle birlikte Musevilik, devlet dini olmuştur. Hazar kağanının Museviliği benimsemiş olması kağanın, diğer devletlerle stratejik yapıda olmak için siyasi olarak yapılan bir hamle olarak düşünsek bile Hazarlar, tarihte Museviliği resmi din olarak kabul eden ilk Türk devleti olma özelliğine sahiptir (Öztürk, 2015c, s.88; Arslan 2017: 173). Başlangıçta bir Musevi mezhebinin adı olan Karay kelimesi, XX. yüzyıl başlarından itibaren bir Kıpçak şivesini konuşan topluluğun adını ifade eder olmuştur. Bugün Karay denince bir Türk boyu olan Karaylar akla gelmektedir (Gülsevin, 2014, s.13).

Karaim, Karaun, Karaite, Karaymen şeklinde de kullanılan Karay adı, önceleri bir mezhep adı olarak Karaîlik inancı için kullanılırken sonraları bu inanca sahip topluluğun adı olmuştur. M.S. 8.yüzyılda Babil’de temelleri atılan Karaîlik, sözlü geleneğe dayalı bir anlayış olan ve Tevrat’ın yorumlanmasıyla ortaya konulan Talmud’u reddeden, dinî öğretisi ile uygulamaların özgün bir kaynağı olarak Tevrat’ı savunan bir inanç sistemidir (Öztürk, 2015e, s.62).

8. yüzyılda Babil’de ortaya çıkan Karay akımı daha sonraları Mısır, Suriye ve İstanbul’a kadar yayılmıştır. Bu yayılma süreci içerisinde Hazar devleti ile temas eden Karaylar, burada önce halkın daha sonra da Hazar hakanının Museviliği seçmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Hazar hâkimiyeti altında bulunan Kırım halkının Karaylığı benimsemiş olması kuvvetle mümkündür

ve Karay Türkleri olarak isimlendirilen bu topluluğun en erken yerleşim yeri de Kırım olmuştur. 13. ve 14. yüzyıllarda bazı Karaylar, Kırım'dan Litvanya'ya göç etmiş ve Litvanya'nın eski başkenti Trakay (Troki) onların yeni yerleşim yeri olmuştur. Karaylar Trakay'dan, Litvanya'nın diğer köy ve kasabalarına dağılmışlardır. Karay toplulukları hâlen Litvanya, Polonya, Rusya ve Ukrayna'da yaşamaktadır. En canlı Karay topluluğu bugün Trakay ve Vilmüs'te bulunur (Öztürk, 2015a, s.129).

Karaylar, 20. Yüzyılın ilk yarısına kadar oldukça küçük ve müstakil bir topluluk (cemaat) olarak yaşamışlardır. Sovyetler Birliği önceleri bir arada yaşayan bu toplulukları dağıtmıştır. Bunun sonucunda topluluk mensupları birbirinden kopmuş ve yurtsuz kalmış ve geleneklerinden ayrı düşmüşlerdir. Dini geleneklerinin ve dillerinin genç nesillere aktarımı durmuştur. 1783'te Rusların Kırım' aldığı sıralarda Kırım da yaklaşık 2400 civarında Karay Türkü yaşamaktaydı. Özellikle Rus ihtilali ve sonrası Karayların bir kısmı Kırım ve Rusya'yı terk ederek Avrupa ülkelerine, Amerika'ya ve Mısır'a göç etmişlerdir. Mısır'a göç edenlerin hemen hemen tamamı 1947 Kanal savaşından sonra İsrail'e giderek Ramle İyyda bölgesine yerleşmişlerdir. Bugün İsrail, Mısır'dan gelen göçmen Karayların Türk kökenli olmadıklarını söylemektedirler (Öztürk, 2015b, s.95).

Son zamanlara kadar Karaylar, küçük gruplar halinde Litvanya'da toplan 274 kişi (Vilmüs'te 146, Trakay'da 68, Panevezis'te 25, diğer bölgelerde dağınık olarak 35), Polonya da toplam 45 kişi (Varşova'da 23, Gransk'ta 9, Vroslav'da 11, bu şehirlerin dışında 2) kaldıkları belirlenmiştir. Eski SSCB' de yaşayan Karayların toplan sayısı, 1959 sayımında 5900; 1979'da 3341 iken 1989 sayımında 2803; 2001 ve 2002 yıllarında yapılan sayısında ise 318 olarak verilmiştir. Nüfuslarının her geçen yıl azalması, asimilasyon ve göç ile izah edilebilir (Çulha, 2006, s. 9).

Günümüzde Rusya ve Ukrayna'da yaklaşık 1000, Litvanya'da 230, Polonya'da 50 Türkiye'de 40 Karay Türkü yaşamaktadır. Bugün dünya üzerindeki Karayların yaşadıkları bölge ve nüfusların kesin olarak verilememektedir. Bilinen bölge ve nüfuslar ifade edilmektedir. Ancak bu belirtilen bölgeler dışında Amerika, Avustralya, Fransa gibi ülkelerde de Kardvayların yaşadığı bilinmektedir. Yaklaşık bir tahminde bulunmak gerekirse çok dağınık ve küçük topluluklar olarak yaşayan Karayların toplam nüfusu, 2500 ile 3000 arasında verilebilir (Öztürk 2015b: 95).

Karayca

Karayca, Karay Türkçesi gibi adlandırdığımız ve Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerine dâhil bu lehçe 10. yüzyıl itibariyle konuşulmaya başlanan ancak 15.-16. yüzyıllar arası yazı dilinin biçimlendiği ve 10. yy. ile 16. yy. arasında uzunca bir dönem İbrani alfabesi ile yazıya aktarılmış bir lehçedir. Karaylar, Tevrat'ı Karaycaya çevirmişler, bazı din kitapları ve ilahiler kaleme almışlardır. Bu dönemler arasında Karay İbrani alfabesiyle yazılan pek çok el yazması eser muhafaza edilerek günümüze taşınmamıştır. Bunlardan çok azı elimize geçmiştir. Karaîlik inancına sahip bu topluluk tarafından konuşulan Karayca, uzun yıllar Kırım, Haliç ve Trakay ağızları olmak üzere üç kolda devam etmiştir (Öztürk, 2015, s.62). Karay Türkçesinin en canlı ağzı bugün Trakay ağzıdır. Diğer bölgelere oranla Karay nüfusunun en derli toplu ve canlı topluluğu da Trakay'dadır. Ancak burada da Karay Türkçesi konuşurlarının sayıları her geçen gün azalmaktadır. 30 civarında Karay tarafından Trakay Karay ağzı devam ettirilmektedir (Öztürk, 2015b, s.96).

Günümüzde Kırım Karaycası kullanılmamakla birlikte Haliç Karaycasının da neredeyse kullanılmayan bir diyalekt olduğunu bilmekteyiz. 14. yüzyılda Kırım'dan Litvanya'ya göç eden Karaylar, burada Litvanya Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Son dönemlerde ortaya konulan yayınlar bu diyalekt ile yapılmaktadır. Polonya'ya göç eden Karayların ise 17. yüzyıl ve sonrasında Polonya Latin alfabesini kullandıkları görülmektedir. 18. yüzyıl ile birlikte Rusların himayesi altında yaşayan Kırım Karayları Kiril alfabesini de kullanmışlardır (Öztürk 2015c: 90).

Türk dili, eski dönemlerden başlayarak Sanskritçe, Moğolca, Çince, Arapça, Farsça, İbranice, Rumca, Ermenice, Rusça, Balkan ve Slav dilleri ile karşılıklı kelime alışverişinde bulunmuştur. Tarihte Museviliği seçen Karayların dilindeki İbranice kelimeler ile Polonya, Litvanya, Ukrayna ve Rus toplumlarıyla kurulan ilişkiler neticesinde Slav dillerinden alınan ödünçlemeler, Karaycadaki alıntılama boyutunu gözler önüne sermektedir (Öztürk 2015c: 90).

Karaycada, Arapça ve Farsça alıntı sözcükler az sayılmayacak ölçüdedir. Bu durum Karayların uzun süre doğrudan İslam kültürünün etkisi altında kaldıklarını; Müslüman Türk halklarıyla, Tatarlarla yakın ilişkide olduklarını gösterir. Ayrıca İbrani yazı dilinin etkisiyle Karaycanın sözdizimi büyük ölçüde değişmiştir. Bütün bu etkilere rağmen Karayca, arkaik, özellikler taşıması bakımından Türk Dilleri arasında büyük bir öneme sahiptir. Örneğin Eski Türkçede yer alan *baz* "dirlik, huzur"; *iñir* "akşam" sözcüklerinin hala kullanılır olması, *kiyik* sözcüğünün "yabani hayvan" anlamıyla kullanılması

anlam bilimi açısından eskicil özellikler taşıdığına delil gösterilebilir. Bunu yanında Eski Türkçe birçok sözcüğün Karayca da hala kullanılıyor olması ve hem tarihi hem modern Kıpçak dilleriyle ortak bir söz varlığı bulunması da dikkate değer bir özelliktir (Çulha 2006: 10).

Karaycada, Eski Türkçe dönemine ait kimi kelimelerin yanı sıra Kıpçak ve Oğuz unsurlarının da harmanlandığı görülür. Karaycanın Oğuzca ile münasebetleri hem Selçuklu dönemi, hem de Osmanlı dönemindeki ilişkiler ve coğrafi yakınlıktan kaynaklanmaktadır. Oğuzca unsurlarının yoğunluğu Karaycanın yanı sıra Kırım Tatar Türkçesinde de görmek mümkündür (Öztürk 2015b: 97).

Kaybolmaya yüz tutan Karaycanın söz varlığına, dinî gerekçeler sebebiyle İbranice, kültürel etkileşim neticesinde Arapça ve Farsça, sosyal ve coğrafi koşullar sonucu Slav dilleri, bilgi gereksinimi doğrultusunda da Avrupa dilleri doğrudan etki eden dillerdir (Öztürk 2015d: 163).

Karaycanın söz varlığının ve diğer diller ile etkileşiminin ortaya konulmasında elbette Karayca süreli yayınlar da önemli bir yere sahiptir.

Karayca Süreli Yayınlar

Karay yazı dilinin başlangıcını Karay yazarı El-Kirkisânî'nin 10.yy.da Tevrat'ı, İbrani alfabesi ile Karay Türkçesine çevirmesi ile başlatmak gerekir. Bu çeviri eserden sonra 1528-1529 tarihleri arasında Venedik'te İbranice basılan bir Karay din kitabı ve Karay Türkçesinin Kırım ağzı ile yazılı olan bir ilahi yer almaktadır. 1731'de Bahçesaray'da ilk Karay matbaası kurulur ve ilk olarak *Mekabbeç* adı verilen din kitapları ile bazı ilahiler bu matbaada basılır. 17. ve 18. yüzyıllarda Haliç ve Vlnüs'te yazılan eserler Kırım'da çoğaltılmıştır. Karaylar, uzun dönem İbrani alfabesiyle pek çok el yazması eser meydana getirmişlerdir. Bugün bu eserlerden çok azı elde bulunmaktadır. Özellikle 17.yüzyıl sonları ile 18. yüzyılda bazı araştırmacılar, Litvanya, Polonya ve Ukrayna'da yaşayan Karaylara yönelik seyahatler gerçekleştirmişler ve bunun sonucunda da Karayca el yazmalarını toplamış ve bunları gemilerle taşımışlardır. Kimi eserler, bu taşıma esnasında korsan saldırıları ile yağmalanarak tahrip edilmiş; kimi eserler ise muhafaza edildikleri yerlerde meydana gelen yangınlar neticesinde kül olmuştur (Öztürk 2015e: 67).

1832-1835 yılları arasında İstanbul'da Karay Türkçesi ile yapılan ilk Tevrat tercümesi basılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısı Kırım Karaylarının altın dönemi olarak adlandırılır. Karay yazı diline bu dönemde yapılan ve yayınlanan eserler ile önemli katkılar sağlanmıştır. Mordecai ben Solomon Kazaz

tarafından yazılan *Çuf Devaş, Balnıñ Solağı* adlı eser 1835 yılında, *Adam oğlu* adlı eser ise 1841 yılında Gözleve’de yayınlanmıştır. 1848 yılında Karay Türkçesi ile Tevrat tercümesinin ikinci baskısı Gözleve’de yapılmıştır. 1889 yılında ise Vilnüs’te Tevrat’ın sadece Tekvin kısmının Karay Türkçesine tercümesi gerçekleştirilmiştir. Yine 19. yüzyılın ilk yarısında Abraham Firkoviç tarafından yayınlanan *Nesihet adam evladına ve yahud tefillası* ve Abraham Lutski tarafından çevrilen *Melukhat Sha’ul* adlı eserler Kırım’ın Karay yazı diline kazandırdığı diğer önemli eserlerdir. Bunun yanı sıra Pinehes Malecki tarafından derlenen ilahiler, Trakay ağzıyla yazılmıştır. *Sarnavları Kutulmağın Yazıxlardan* (Günahlardan Arınma İlahileri) adlı bu eser, Vilnüs’te 1890 yılında yayınlanmıştır. Josef ben Jesua’nın 18. yüzyılda Kudüs’e yaptığı seyahati anlatan *Karañğı Bulut* (Kara Bulut) adlı şiir kitabı ve Wolhynien’de bulunan Karayların çaresizliklerini, ıstıraplarını anlatan *Biylär Biyi Nek Çıdeysın* ((Ey!) Beylerin Beyi Neden Acı Çekersin) adlı eserleri Karay yazınında önemli yere sahip bir diğer çalışmalardır. Tadeusz Kowalski, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* adlı eserinde Karayların dinî yaşayışlarını ortaya koyan ve eski şiirlerden oluşan bir kısım Karay el yazmalarını yayımlamıştır (Öztürk 2015e: 67-68).

Son dönem Karay edebiyatı için en önemli isim olan Mykolas Firkovičius, 1993’te Vilnüs’te yayımladığı *Karaj Koltchalary* ve kenesalarda okunması için 1998’te, önemli gün ve törenlerde okunması için 1999’ta Litvanya’da yayımladığı *Karaj Diñliliarniñ Jalbarmach Jergialiari 1-2* adlı dua kitapları ile 2000 yılında TDK tarafından yayınlanan ve Ahd-i Atik Kitab-ı Mukaddesinin bir kitabı olan *Şelomonun Maşallary* (Süleyman’ın Meselleri) adlı eseri ile Karay edebiyatının günümüzde de bitmediğini ortaya koymuştur (Öztürk 2015e: 69).

Karaylar, yaşanan sıkıntılara atlatılan dünya savaşına rağmen 1903-1904’ten 1940 yıllarına kadar edebiyatlarını canlı tutabilmişlerdir. İbranice alfabesini uzunca bir dönem kullandıktan sonra Leh ve Litvan kaynaklı Latin alfabeleriyle Kiril alfabesini kullanarak süreli yayınları çıkarmışlardır. 1940 sonrasında, bozulan sosyal ve siyasi düzen ile diğer kültürlerin ve dillerin baskılarına maruz kalarak Karay yazı dili kaybolmaya yüz tutmuştur.

Karay edebiyatı en parlak dönemini, *Karay Awazy, Onarmach, Halic, Sahyszymyz, Luwachlar, Karaimskaa zizn, Karaimskoe Slovo, Przyjaciel Karaima* ve *Mysl Karaimska* gibi dergilerin çıkarıldığı 1925-1940 yılları arasında yaşamıştır. Karay şair ve yazarlarının ortaya koydukları bu yayınlar, Karay yazı diline önemli katkılar sağlamıştır.

Günümüzde Karay süreli yayınları Polonya’da yaşayan Karaylar tarafından çıkarılmaya devam etmektedir. Bu süreli yayınlar arasında

Awazymyz, *Almanach Karaimski* adlı süreli dergilerin sayıları elektronik ortamda çıkmaya devam etmektedir.

Ancak bu dergilerdeki yazılar o ülkelerin dilleri ile yayınlanmaktadır. Karayca yazılar ise yok denecek kadar azdır. Bu durum Karaycanın tehlike altındaki diller arasında yer almasına ve sosyo-linguistik bakımdan değer kaybına uğramasına zemin hazırlamaktadır.

1911-1947 Arası Süreli Yayınlar

1. Karay Awazy (Karay Avazı)

Karay Awazy, Aleksander Mardkowicz tarafından 1931-1938 yıllarında Luck şehrinde çıkarılmıştır. Karayca yazı ve şiirlerin yer aldığı bu dergi, Karay kültürüne büyük katkısı olmuştur. 12 sayısı bulunan *Karay Awazy* Karayların kültürlerine, folklorlarına, dini yaşamlarına ve dillerine ışık tutan yazılarla Karay edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Şiir ve hikâye türünde edebi yazıların yanı sıra şair ve yazar bibliyografyalarının, kenesalarda ibadetlerde okunan duaların da yer aldığı yazılarla Karayca süreli yayınlar arasında özel bir yeri vardır.

2. Halic

Karay yazı dilinde çıkarılan süreli dergilerden biri de *Halic* dergisidir. Elimizde bulunan bu derginin tek sayısı 1937 yılında Aleksander Mardkowicz tarafından Luck şehrinde yayınlanmıştır. Derginin içeriğine bakıldığında şiirlerden oluşan bir dergi olduğunu ve bu şiirlerde yurt sevgisi, sosyal düzen, dinle ilgili ritüeller gibi konular başta olmak üzere aşk, sevgi, tabiat gibi temalar da işlenmiştir.

3. Onarmach (Onarmaç)

Michael Tinfoviç tarafından Kaunas şehrinde 1934-1939 yılları arasında 5 sayı halinde çıkan *Onarmach* dergisi o dönemlerde yaşamış olan birçok şairin şiirleri ve yazıları ile edebiyat, kültür, din, dil konuları işlenmiştir.

4. Sahyszymyz (Sağışımız)

Karay süreli yayınlardan biriside *Sahyszymyz* adlı dergidir. 1927 yılında Naşa Mışl tarafından 1 sayı olarak yayınlanmıştır. Dergi, şiir ve yazılardan oluşmaktadır. Ayrıca Litvan Latin alfabesiyle oluşturulan Karayca yazıların Kiril alfabesiyle Rusça karşılıkları da verilmiştir.

Bu yayında dergiyle aynı adı taşıyan Sahyszmyz adlı bir şiir bulunmaktadır. Dergide Vlnüs, Trakay, Yevpatorye, Ponevets şehirleri ile ilgili bilgiler paylaşılma ile birlikte Kobecki ve Tinfoviç'in hayatları da anlatılmaktadır. Ayrıca bazı hahamların şehirlerine gelişlerinin de yazılarda dile getirildiği görülmektedir.

5. Luwachlar (Luvaqlar)

1932 yılında Aleksander Mardkoviç tarafından Luck şehrinde çıkarılan bu dergi tek sayı olarak yayınlanmıştır. Bu dergide 1932-1936 yılları arasında kapsayan Karay takvimi verilmiştir. Takvimin yanı sıra şiir ve hikaye türünde kimi yazılar da bulunmaktadır.

6. Karaimskaa Zizn

1911-1912 yılları arasında Saduk Rajeckiy tarafından 1911'de tek sayı şeklinde Moskova'da çıkarılmıştır. Bu dergide Karayların yaşadıkları bazı şehirler fotoğraflar ile anlatılmıştır. Ayrıca Karaylar için özel bir yere sahip olan kimi şahsiyetler ile önemli Karayca kitaplar hakkında da bilgilerin verildiği yazılar bulunmaktadır. Dergi içerisine yer yer şiirler de yerleştirilmiştir.

7. Przyjaciel Karaima

Zarach Firkowicz tarafından Trakay şehrinde 1930-1934 yılları arasında 3 sayı olarak çıkarılmıştır. Bu dergide Firkoviç, Kobecki, Zefir ve Yutkeviç'in bazı şiirlerine yer verilmiş olmakla birlikte deneme ve hikaye türünde edebi yazılar da yer almaktadır.

8. Karaimskoe Slovo

1913-1914 yıllarında A.I. Şpakovski tarafından Vlnüs'te yılda 6 olmak üzere iki yılda toplam 12 sayı olarak yayınlanmıştır. Karayların kültürleri, tarihleri, yaşadıkları bölgeler bu dergide işlenen konuların başında gelmektedir. Yer yer şiirlerin de yer aldığı sayılarda kimi fotoğraflar da derginin içeriğini zenginleştirmiştir.

9. Mysl Karaimska

1924 ile 1947 yılları arasında Vlnüs'te Ananiasz Rocejki editörlüğünde çıkarılan Karayca süreli yayınlardan birisidir. 1924'de 1, 1925'de 1, 1926'da 1, 1928'de 2, 1929'da 2, 1930-1931 yıllarında 2, 1932-1947 yılları arasında 5 sayı olmak üzere toplamda 14 sayı yayınlanmıştır.

1989 Sonrası Süreli Yayınlar

1. Awazymyz (Avazımız)

1989 yılında yayın hayatına adım atan *Awazymyz* adlı dergi Anna Sulimowicz, Hanna Pilecka gibi yazar ve şairlerce elektronik ortamda Varşova’da yayınlanmaya günümüzde de devam etmektedir.

Awazymyz adlı dergi başlangıcından 2017’ye kadar toplam 53 sayı çıkarmıştır. Yayın hayatına devam eden bu derginin 2018 yılında herhangi bir sayısı daha yayınlanmamıştır.

İlk sayısı 1989’da tek sayı halinde çıkmıştır. 1990-1998 yılları arasında yayınlanmayan bu dergi 1999’da 2, 2000-2003 yılları arasında yılda bir sayı olmak üzere 4 sayı, 2004-2005 arası 4, 2006-2007 yıllarında 3’er sayıdan toplam 6 sayı, 2008-2015 arasında yılda dört sayı olmak üzere 32, 2016 yılında 3 ve 2017’de 1 sayı olmak üzere 28 yıllık yayın döneminde toplam 53 sayı yayınlanmıştır.

Bu 53 sayı incelendiğinde bir iki Karayca yazının dışında bütün yazılar Leh dilinde yazılmıştır.

2. Almanach Karaimski

Vroslav’da 2007 ve 2017 yılları arasında yılda bir sayı olarak yayınlanan bu dergide akademik yazılara yer verilmektedir. Bugüne dek 6 sayısı bulunan bu derginin 2018 7. sayısının yayınlanması beklenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tehlike altındaki dillerden birisi olan Karayca, günümüzde neredeyse hiç kullanılmayarak tarihi birikimlerini yeni nesillere aktarımda zorluk çekmektedir. Eski Türkçe izlerini halen koruyan ancak Slav dillerinin etkisine çok direnemeyen ve konuşuru iyice azalan Karayca ile ilgili olarak destekleyici çalışmalara çok fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu doğrultuda hazırladığımız çalışma, 1911-1947 ve 1989 sonrası olmak üzere iki döneme ayırılabilir Karayca süreli yayınları ortaya koymaktadır. Karayca yazı dilinde yayınlanan bu süreli dergilerdeki yazılar Karaylar ve Karayca üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için önemli bir kaynaktır.

1911-1947 yılları arasında *Karay Awazy* (12), *Halic* (1), *Onarmach* (5), *Sahyszymyz* (1), *Luwachlar* (1), *Karaimskaa Zizn* (1), *Przyjaciel Karaima* (3), *Karaimskoe Slovo* (12), *Mysl Karaimska* (14) olmak üzere Karayca süreli yayınlar bulunmaktadır. Bu dönemde çıkartılan süreli yayınlar Karayların sosyal, dini,

edebi ve kültürel yaşamını yansıtanın yanı sıra Karaycanın kullanımına önem vererek Karayca'yı günümüze ulaştıran çalışmalardır.

1940'lı yıllardan sonra yayın faaliyeti kesintiye uğramış ancak 1989 yılında yeniden Karay dergiciliği hayat bulmuştur. Günümüzde *Awazymyz* ve *Almanach Karaimski* adlı Karayca süreli dergiler yayınlanmaya devam etmektedir. Ancak bu dergiler Polonya'da yaşayan Karaylar tarafından Leh dilinde yayınlanmaktadır. Bazı sayılarında birkaç Karayca yazılar bulunmaktadır. Bu durum göstermektedir ki Karayların, Karayca'yı günlük hayatta tercih etmediklerini ve yaşadıkları ülkelerin dillerine adapte olduklarını ortaya koyar.

1989 sonrasında çıkmakta olan *Awazymyz* (53) ve *Almanach Karaimski* (6) adlı süreli yayınların 2018 yılı içerisinde de yeni sayılarının yayınlanması beklenmektedir.

Günümüzde canlandırılmaya çalışılan Karayca için verilecek uğraşların en başında süreli yayın faaliyetlerinin artırılması gelmelidir. Gelişen teknolojik çağın imkanlarını dergicilikte doğru kullanmak suretiyle çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar ile yayınlanacak Karayca süreli yayınların özellikle Karay dilinde olması, tarih, edebiyat, din ve sosyo-kültürel gibi alanlara yönelik konu çeşitliliğinin bulunması ve farklı ülkelerde yaşayan Karayların bu yayınları takip edip özümsemeleri sonucu Karayca, tehlike altındaki diller arasında yer almayacağı ön görülebilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, I. (2017), Suyla Boğulan Şehir: Sarkel, I. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu (OTUDES) Bildiri Kitabı*, Ordu, C. 1., s. 161-174.
- Çulha, T. (2006), *Karaycanın Kısa Sözcüğü (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük)*, İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Gülsevin, S. (2016), *Karay Türklerinin Dili (Troki Dialekti)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, A. (2015a), Karay Leksikolojisi Üzerine, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Vol. 1, Iss. 2, s. 127-132.
- Öztürk, A. (2015b), Karaycanın Yayılma Alanları ve Günümüzdeki Durumu, 4. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı Bildiri Kitabı*, Tiran: Shtëpia Botuese "PRIZMI", s. 92-101.
- Öztürk, A. (2015c), Kırım Karaycası Üzerine, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, S. 1, s. 87-93.
- Öztürk, A. (2015d), Karaycadaki Alıntı Kelimeler, *Gazi Türkiyat*, S. 16, s. 143-164.
- Öztürk, A. (2015e), Karay Yazı Dili, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, S.1, s. 61-70.

Yıldız, H. (2009), Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler, *Gazi Türkiyat*, S. 5, s. 611-659.

ON THE KARAIM PERIODICALS

Işıl Arslan

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Master Student

Abstract: *The Karays, which called themselves the grandchildren of the Khazars, became the name of this community by becoming Turkic over time. The Karay Turks began to use the Hebrew alphabet as a Turkish community that selected Judaism. The language of the blacks is among the endangered languages today. Studies on Karayca, which is in the Kipchak group among the Turkish dialects, are limited. The Karays, who for many years used the Hebrew alphabet, later used the Cyrillic alphabet with their Latin alphabets from Leh and Lithuania. These alphabets they used and most of the translation works also brought out a small number of literary works, and they brought especially long periodicals and Karay writing language to the square.*

This study will focus on the periodicals in the Karay writing language, which have been published daily from the historical period of Karayca.

Keywords: *Karaites, Karaim, Periodicals*

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE MEŞHUR GALATLAR

Kaan Hasan Halıcı

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Galat-ı meşhur; kelimelerin, deyimlerin veya atasözlerinin yaygın olarak yanlış bir biçimde kullanılması sonucu, doğrusunun yerini alması hâlidir. "Herkesin doğru bildiği yanlış" şeklinde sadeleştirilebiliriz. Galatlar dilimize yerleşince artık onları düzeltmek bir hayli zor olur ya da imkânsızlaşır. Bunun nedeni halkın, dili, galat da olsa amacına uygun şekilde kullanabiliyor olmasıdır. Konuşan kişi galatı doğru hâliyle kullandığı zaman, galata alışmış alıcının mesajı doğru şekilde anlaması güçleşir. Bu durum bir bildirişme sorununa yol açar. Bir deyişimizde de dediği gibi "galat-ı meşhur lügat-ı fasihten evladır." Yaygınlaşmış yanlış kelimeler ve kullanımlar, artık unutulmuş ve bilinmeyen doğru kullanımlara tercih edilmelidir. Galatları düzeltmeye çalışmaya gerek yoktur. Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı kelimeler, deyimler ve atasözleri; anlam, çoğulluk, şekil gibi birimlerde galatlaşarak günümüzdeki hâllerine bürünmüşlerdir. Galatlar Türkçe'mizin bir zenginliğidir. Yapılan bu çalışmada eskimiş kelimeler haricinde günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan meşhur galatlar; yanlış kullanımları ile sınıflandırılmış ve doğru kullanımlarıyla birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Galat, Türkiye Türkçesi, Galat-ı Meşhur

Giriş

1. Cem'i Müennes (/At/) Kelimelere /-lar/ Çokluk Eki Getirilmesiyle Yapılan Meşhur Galatlar

Bu grupta yer alan âidatlar (< 'â'ide), baharatlar (< behar) gibi tekil hâli farklı bu tür Arapça ve Farsça kökenli sözcükler dilimizde /-ât/ ekinden sonra /-lar/ çokluk ekini alarak galat hâle dönüşmüşlerdir. (Ayverdi 2005), (Toparlı 1985; 173-174), (Kültürel 2008; XX).

âidat(lar)	tekili Ar. 'â'ide	meşrubat(lar)	tekili Ar. meşrube
baharat(lar)	tekili Fa. behar	mevduat(lar)	tekili Ar. mevdu
beyanat(lar)	tekili Ar. beyan	mevzuat(lar)	tekili Ar. mevzu
edebiyat(lar)	tekili Ar. edebi	mürettebat(lar)	tekili Ar. murattep

evlât(lar)	tekili <i>Ar.</i> veled	nakliyat(lar)	tekili <i>Ar.</i> nakil
fikriyat(lar)	tekili <i>Ar.</i> fikir	hurdavat(lar)	tekili <i>Fa.</i> hürde
fiyat(lar)	tekili <i>Ar.</i> fi	sakat(lar)	tekili <i>Ar.</i> sakat
gelirat(lar)	tekili <i>T.</i> gelir	tâdîlât(lar)	tekili <i>Ar.</i> ta'dil
gidişat(lar)	tekili <i>T.</i> gidiş	tahrîbat(lar)	tekili <i>Ar.</i> tahrib
hasîlat(lar)	tekili <i>Ar.</i> hâsıl	tahsilat(lar)	tekili <i>Ar.</i> tahsil
hatırat(lar)	tekili <i>Ar.</i> hatıra	tahsîsat(lar)	tekili <i>Ar.</i> tahşîş
hayvanat(lar)	tekili <i>Ar.</i> hayvan	talimat(lar)	tekili <i>Ar.</i> talim
ıslahat(lar)	tekili <i>Ar.</i> ıslah	tamirat(lar)	tekili <i>Ar.</i> tamir
icraat(lar)	tekili <i>Ar.</i> icra	tanzimat(lar)	tekili <i>Ar.</i> tanzim
inşaat(lar)	tekili <i>Ar.</i> inşa	tatbikat(lar)	tekili <i>Ar.</i> tatbik
kâinat(lar)	tekili <i>Ar.</i> kâin	teslimat(lar)	tekili <i>Ar.</i> teslim
mâlumat(lar)	tekili <i>Ar.</i> malum	vukuat(lar)	tekili <i>Ar.</i> vuķu

2. Cem'i Müzekker (/In/ , -An/) Kelimelere “/-lar/” Çokluk Eki Getirilmesiyle Yapılan Meşhur Galatlar

Bu grupta yer alan garibanlar (< garib), müjgânlar (< müje) gibi tekil hâli farklı bu tür Arapça ve Farsça kökenli sözcükler dilimizde /-an/, /-in/ ekinden sonra /-lar/ çokluk ekini alarak galat hâle dönüşmüşlerdir. (Ayverdi 2005), (Toparlı 1985; 173-174)

gariban(lar)	tekili <i>Ar.</i> garib
müjgân(lar)	tekili <i>Far.</i> müje
müslimin (müslüman)(lar)	tekili <i>Ar.</i> müslim
sübyan(lar)	tekili <i>Ar.</i> sabi

3. Cem'i Mükesser (Kırık Çokluk) Kelimelere “/-lar/” Çokluk Eki Getirilmesiyle Yapılan Meşhur Galatlar

Bu grupta yer alan abdallar (< bedil), acâyipler (< acib) gibi tekil hâli farklı bu tür Arapça ve Farsça kökenli sözcükler bükümlenerek kırık çokluk hale geldikten sonra dilimizde /-lar/ çokluk ekini alarak galat hâle dönüşmüşlerdir. (Ayverdi 2005), (Toparlı 1985; 173-174)

abdal(lar)	tekili <i>Ar.</i> bedil (bedel)	evham(lar)	tekili <i>Ar.</i> vehim
acâyip(ler)	tekili <i>Ar.</i> acib (ilginç)	evliya(lar)	tekili <i>Ar.</i> veli
ahbap(lar)	tekili <i>Ar.</i> habib	evrak(lar)	tekili <i>Ar.</i> vakar
ahlak(lar)	tekili <i>Ar.</i> hulk (huy)	evsaf(lar)	tekili <i>Ar.</i> vasf (sıfat)
akrabâ(lar)	tekili <i>Ar.</i> karib (yakın)	fukarâ(lar)	tekili <i>Ar.</i> fakir

akran(lar)	tekili <i>Ar.</i> karin (eş, dost, yakın)	hademe(ler)	tekili <i>Ar.</i> hâdim (hizmetkâr)
ambar(lar)	tekili <i>Ar.</i> nibr	havâdis(ler)	tekili <i>Ar.</i> hadise (olay)
amele(ler)	tekili <i>Ar.</i> âmil (işçi)	hukuk(lar)	tekili <i>Ar.</i> hak
arazi(ler)	tekili <i>Ar.</i> arz (yer)	ısrar(lar)	tekili <i>Ar.</i> sarr
ashab(lar)	tekili <i>Ar.</i> sahib (yoldaş)	ittifak(lar)	tekili <i>Ar.</i> vekf
cevahir(ler)	tekili <i>Ar.</i> cevher	kefere(ler)	tekili <i>Ar.</i> kâfir
diyar(lar)	tekili <i>Ar.</i> dar	kibar(lar)	tekili <i>Ar.</i> kebir (ulu, şerefli)
ecdâd(lar)	tekili <i>Ar.</i> cedd (ata, dede)	küsür(ler)	tekili <i>Ar.</i> kesir
eczâ(ler)	tekili <i>Ar.</i> cüz (parça)	merasim(ler)	tekili <i>Ar.</i> mersem
efkâr(lar)	tekili <i>Ar.</i> fikir	mesâî(ler)	tekili <i>Ar.</i> sa'y (çalışmak)
elbise(ler)	tekili <i>Ar.</i> libas (giyecek)	mevtâ(ler)	tekili <i>Ar.</i> meyyit (ölü)
emlâk(lar)	tekili <i>Ar.</i> mülk	nüfus(lar)	tekili <i>Ar.</i> nefis
emsâl(ler)	tekili <i>Ar.</i> misâl	rumuz(lar)	tekili <i>Ar.</i> remz (işaret)
enbiya(lar)	tekili <i>Ar.</i> nebi	sahâbe(ler)	tekili <i>Ar.</i> sahib (arkadaş, dost)
enkaz(lar)	tekili <i>Ar.</i> nikz	sıbyan(lar)	tekili <i>Ar.</i> sabi (küçük çocuk)
erbâb(lar)	tekili <i>Ar.</i> rab	siyer(ler)	tekili <i>Ar.</i> siret
erzak(lar)	tekili <i>Ar.</i> rızık	talebe(ler)	tekili <i>Ar.</i> talib (isteyen, öğrenci)
esnaf(lar)	tekili <i>Ar.</i> sınıf	tüccar(lar)	tekili <i>Ar.</i> tacir (ticaret yapan)
eşkiyâ(ler)	tekili <i>Ar.</i> şâki (haydut)	ukalâ(ler)	tekili <i>Ar.</i> âkil (akıllı)
eşya(lar)	tekili <i>Ar.</i> şey (nesne)	usûl(ler)	tekili <i>Ar.</i> asl (asıl)
etraf(lar)	tekili <i>Ar.</i> taraf		

Zaman içinde bu gramer yapıları Türkçe içinde erimiş ve işlevini yitirmiştir. Arapça çokluk ekleri olan /-at/, /-in/, /-an/ gibi ekleri alarak çoğullaşmış ve kırık çokluk olan kelimeler artık günümüz Türkçesinde tekilmiş gibi kullanılarak fazladan bir /-lar/ ekiyle çokluk hâle dönüştürülmüşlerdir.

4. İki Aynı Anlama Gelen Kelimenin Beraber Kullanılmasıyla Yapılan Meşhur Galatlar

dar ağacı: Farsçada ağaç manasına gelen “dar”ın sonuna yeniden Türkçe ağaç sözcüğü eklenerek galat hale getirilmiştir.

küçük bir nüans: Nüans zaten küçük bir fark demektir. Bu nedenle “küçük” sıfatı gereksizdir.

sel suyu: sel (< Ar. seyl) zaten “akan su” anlamına geldiği için “suyu” kelimesi gereksizdir. (Kültürel 2008; XVII)

mesire yeri: Mesire “gezilen yer” anlamına geldiğinden yer kelimesi gereksizdir. Alıntı kelimelerin anlamı zamanla halk tarafından unutulmuş, yakın anlama gelen veya aynı anlama gelen kelimelerle tamlama kurularak galat olarak kullanılmışlardır. Halk unutulmuş anlamı tamlama oluşturarak vermeye çalışmıştır.

5. Zamanla Bozularak Galatlaşmış Deyimler Ve Atasözleri

Galat olarak kullanılan atasözleri ve deyimlerde dikkat çeken nokta genellikle galat unsurunun alıntı kelimelerde olmasıdır. Zamanla toplum alıntı veya anlamını unuttuğu eskimiş kelimeleri, konuştuğu ve ana dili olan günümüz Türkçesindeki kelimelere benzettiği şekilleriyle kullanmıştır. Örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Ali kıran, baş kesen: Doğrusu “dal kıran, baş keser”dir.

Altı kaval, üstü şişhane: Doğrusu “altı kaval, üstü şeshane”dir.

Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz: Doğrusu “ane gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz”dır. “Ane” o dönem Bağdat yakınlarındaki ünlü bir uçurumun adından gelmektedir.

Aptala malum olurmuş: Doğrusu “abdala malum olurmuş”tur.

Ateş olsa cürmü kadar yer yakar: Doğrusu “Ateş olsa cirmi kadar yer yakar”dır. Cirim hacim, ebat, cüsse anlamına gelmektedir. Cürüm ise suç, kabahat anlamını taşımaktadır.

Azimle sıçan duvarı deler: Doğrusu “azimli sıçan (hayvan) duvarı deler”dir.

Cinnet geçirmek: Doğrusu ise cinnet getirmektir.

Elinin körü: Doğrusu “ölünün kûru”. Kûr mezar demektir. (Ali Seydî akt Kültürel 2008;73)

Enikonu: Doğrusu “önü sonu”dur. (Mustafa İzzet akt Kültürel 2008;77)

Eşek hoşaftan ne anlar: Doğrusu “eşek hoş laftan ne anlar”dır.

Geçti Bolu’nun pazarı sür eşeği Niğde’ye: Doğrusu "Geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğde'ye"dir. (Bor: Niğde'nin bir ilçesidir.)

Göz var, nizam var: Doğrusu “göz var, izan var”dır. İzan anlama yeteneği anlamındadır.

Güzele bakmak sevaptır: Doğrusu “güzel bakmak sevap”tır.

Hatasıyla, sevabıyla: Doğrusu “hatasıyla, savabıyla”dır. Savab doğru demektir.

Haydan gelen huya gider: Doğrusu “Hayy'dan gelen Hu'ya gider"dir (Hayy, Hu: Allah'ın isimleridir.)

İnce eleyip sık dokumak: Doğrusu “ince eğirip sık dokumak”tır.

Kelli felli: Doğrusu “kerli ferli”dir. Ker kuvvet, fer iktidar anlamına gelmektedir. Kel saç olmanın, fel ise yarmak anlamına gelmektedir.

Kısa kes Aydın havası olsun: Doğrusu “kısa kes Aydın abası olsun”dur.

Saatler olsun: Doğrusu “sıhhatler olsun”dur.

Sıfırı tüketmek: Doğrusu “zafiri tüketmek”tir. Zafir soluk demektir.

Su küçüğün, söz büyüğün: Doğrusu “sus küçüğün, söz büyüğündür”.

Su uyur, düşman uyumaz: Doğrusu “sü uyur, düşman uyumaz”dır. Sü asker anlamına gelmektedir.

Sükûtu hayale uğramak: Doğrusu “sukutu hayale uğramak”tır. Sükût: sessizlik, sukut: kırılmak, parçalanmak anlamına gelir.

Şok olmak: Doğrusu şoke olmaktır.

Zürefanın düşkünü, beyaz giyer kış günü: Doğrusu “zürefanın düşkünü, beyaz giyer kış günü”dür. “Zürefa” zarif kelimesinin çoğuludur. (Arıkan 2015)

6. Alıntı Kelimelerin Anlamının Bozulmasıyla Oluşan Galatlar

Ameliyat: Arapçada amel; iş, eylem demektir. -At çoğul ekiyle çoğullaşan bu kelimenin gerçek anlamı, "işlemler, eylemler"dir. Bizde ise, "yetkili uzmanın hastaya uyguladığı işlem" (genelde cerrahi) olarak anlaşılmaktadır.

Arefe: Arapçada “kurban bayramından önceki gün” demektir. Türkçede ise bu kelime tüm dini bayramlardan önceki günler için kullanılmaktadır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 18)

Bakkal: Arapçada “yalnızca sebze satan esnaf” anlamına gelmektedir. Türkçede ise “yiyecek, içecek vb. maddeleri perakende olarak satan kimse” anlamında kullanılmaktadır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 31)

Bendeniz: Bu sözcüğün ne "ben" adıyla, ne de "deniz"le bir ilgisi vardır; ancak sondaki "-niz" eki Türkçe'dir. "Bende", Farsça'da, "kul, tutsak" anlamına gelmektedir. Yani kişi kendini sunarken - eski dönemlerin nezaketiyle -, "Ben kulunuz X kişi," diye sunması gibi konuşmalarla geçmişten günümüze gelmiştir.

Boa (Boğa Yılanı): Halk arasında boğa yılanı olarak galat kullanılan yılanın türü aslında “boa”dır ve afrika dillerinden dilimize geçmiştir. “Yılanı” kelimesi ise gereksizdir.

Canavar: Farsça bir kelime olup anlamı canlı, can taşıyandır (can-âver). Günümüzde bu kelime “korkunç yırtıcı yaratık” anlamında çocuklar tarafından kullanılmaktadır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 46)

Cenap: Arapçada “taraf, yön” demektir. Türkçede bu kelime günümüzde saygı ve hürmet bildiren “hazret” anlamında kullanılmaktadır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 48)

Doktor: Ar. anlamı “âlim ve fâzıl” iken dilimizde “hekim” anlamında kullanılmaktadır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 65)

Entel: İngilizcedeki "intellectual" sözcüğünden bozularak dilimizde "bilgisini yalnızca biliyor görünmek için edinen kişi" anlamında kullanılmaktadır. Gerçek anlamı ise, "birçok konuda bilgili" olan bir sıfattır.

Hadim etmek / olmak: Ar. Hadim aslında hizmetkâr anlamına gelmektedir. Osmanlı zamanında hizmetkâr olacak erkeklerin erkeklikleri yok edildiği için günümüzde hadim etmek / olmak erkeklikten mahrum olmak anlamına gelmiştir.

Hile: Ar. anlamı “tedbir, çare” iken dilimizde “aldatma” anlamında kullanılmaktadır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 107)

İsterik: "Histeri" nöbetlerine tutulan kişinin aldığı sıfattır ve ingilizcede "hysterical" denmektedir. Başarısızlığa ve bir şeyi elde edememeye dayanamama ve aşırı sinirlenme gibi etkileri olan bir ruh hastalığı olan kişi "histerik" olarak adlandırılır. Oysa Türkçe'de "isteme" ile bağ kurulması ve "bir

şeyi çok isteyen" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Hatta bazen, "isterik kadın" lafı oldukça aşağılayıcı bir mantıkla kullanılmaktadır.

Kapuska: Slavca'da kapuskanın anlamı "lahana" demektir. Türkçemizde ise bu kelime zamanla "kıymalı lahana" yemeği olarak galatlaşmıştır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 146)

Karyola: Bizde genelde yatağın üzerine serildiği, genelde metalden yapılan ayaklı mobilya anlamına geliyor. Oysa gerçek anlamı "el arabası"dır (carriola: İtalyanca). İtalyan gemicilerden bizim kullanımımıza geçmiştir; gemicilerin kullandığı taşınabilir tekerlekli yataklara denir; kökü "taşımak"tır (carri).

Misafir: Ar. anlamı "sefer ve seyahat eden" iken dilimizde "konuk" anlamında kullanılmaktadır.

Namahrem: Bu kelimenin günümüz Türkçesinde "gizli" anlamında kullanılması bir galattır. Mahrem gizli demektir. –"Na" Farsça olumsuzluk ekidir. Böylelikle "namahrem" kelimesi "gizli olmayan" anlamı taşımaktadır.

Peşinden Gitmek: "Peş" Farsça'dan dilimize geçmiştir ve aslında "ön" anlamındadır. Ancak Türkçemizde peşinden gitmek anlamı genellikle arkasından gitmek anlamında kullanılmaktadır.

Pezevenk: Farsça'daki "pejavend" (kapı tokmağı, sürgü) kelimesi zamanla anlam genişlemesine uğrayarak "pezevenk"; kapı arkasında bekleyen; kadın alışverişi yapan anlamını kazanmıştır.

Safsata: Yunanca'daki "sophistes" bilgili, bilgisi olan anlamına gelmektedir. Türkçe ve Arapça'da ise "gereksiz söz" anlamında kullanılmaktadır.

Sıpa: Abazaca'da "spau" "çocuk, yavru" demektir. Türkçede ise bu kelime eşeğin yavrusu olarak kullanılmaktadır. Arapça'da da benzer biçimde "sabi, sibyan" "çocuk" anlamındadır. Eşek sıpası kullanımı zamanla anlamını sadece sıpaya bırakmıştır.

Şafak: Arapçada güneşin batışından "sonraki" alacakaranlık için kullanılırken dilimizde güneşin batışından "önceki" alacakaranlık için kullanılmaktadır. (Ali Seydî akt. Kültürel 2008; 228)

7. Aynı Fonksiyona Sahip Eklerin Beraber Kullanılmasıyla Oluşan Galatlar

A. Yer, kab, mahfaza manalarına gelen Farsça /-den/, /-dan/ ekinden sonra aynı fonksiyona sahip Türkçe /-lık/, /-lik/ eki getirilmesi (Toparlı 1985: 171);

Buhur-dan-lık İğne-den-lik Çay-dan-lık

Sürme-den-lik Şam-dan-lık

B. Yer bildiren “gah” ekinin aslında yer ismi olan “mesire”den sonra gelmesi;

Mesire-gah

C. “İkametgah yeri” örneğindeki gibi aşağıdaki yer bildiren Farsça “gah” eki almış kelimeler ile tekrar “yeri” kelimesiyle tamlama yapılması da bir galat kullanımıdır.

girizgah güzergah karargah

namazgah nişangah ibadetgah

ikametgah talimgah dergah

D. Nispet i’si almış “Arabi” ve “Farsi” gibi kelimelere Türkçe /-ce/ eki getirilerek “Arabice ve “Farsice” şeklinde galat yapılmaktadır. Arabi zaten Arapça demek olduğundan -ce ekine gerek yoktur. Arabi ya da Arapça yazılması dil açısından doğru olan kullanımdır.

E. Ezber kelimesinden sonra ayrılma hâl eklinin kullanılması da bir galattır.

(/ez-/ Fa. ayrılma hâl eki) (Faik Reşad akt. Kültürel 2008; 83-84)

8. İyelik 3. Teklik Şahıs Ekinin Üst Üste İki Kez Kullanılmasıyla Yapılan Galat Kullanımlar

<i>ağabey-i-si</i>	<i>ayn-ı-s</i>	<i>baz-ı-sı</i>
<i>bir-i-si</i>	<i>çoğ-u-su</i>	<i>ekser-i-si</i>
<i>gayr-ı-sı</i>	<i>hep-i-s</i>	<i>kim-i-si</i>
<i>küll-i-si</i>	<i>tıpk-ı-sı</i>	(Kültürel2008;71,91; Toparlı 1985; 172)

Bu kelimelerde ilk kullanılan 3.teklik iyelik ekleri zaman içinde kalıplaştığı için ikinci bir gereksiz iyelik eki getirilerek galat olarak kullanılmışlardır.

9. Sayı Sıfatı Kullanıldığı Halde İsim Unsuruna /-lar/ Eki Getirilmesiyle Oluşan Galatlar

Sayı sıfatıyla oluşturulan tamlamalar anlamca zaten çoğul olduğu için isim unsuruna fazlaca getirilen /-lar/ eki bir galat kullanımıdır. Çoğulluk özelliği zaten sayı sıfatında mevcuttur. Bu kullanımın edebiyat topluluklarımızın isimlerinde de kullanıldığını görmek oldukça ilginçtir.

beş hececiler

kırk haramiler

üç silahşörler

yedi cüceler, yedi göller, yedi meşaleciler, yedi uyurlar

Dikkat çeken diğer bir nokta ise bu galat yapının genellikle İngilizceden çeviri yoluyla dilimize geçmiş olmasıdır. Üç Silahşörler (The Three Musketeers), Yedi Cüceler (The Seven Dwarfs) örneklerindeki gibi İngilizcede sayı sıfatından sonra isim unsuruna getirilen çokluk eki olan /-s/ takısının getirilmesi ve dilimizde de çevirmenler tarafından Türkçe gramer yapısına uygulanmaya çalışılması bu galatların oluşmasına ön ayak olmuştur.

10. Birleşme Sonucu Ortaya Çıkmış Galatlar

Farsça ve Arapça kelimelerle oluşturulan bu tamlamalar ve birleşik kelimeler zaman içinde kalıplaşarak ve ufak anlam bozulmaları geçirerek galatlaşmıştır. (Toparlı 1996; 611-613),(Kültürel 2008;XXXIII)

aksata (halk ağzı)	Ar. aḥz-ı i'tā' (Toparlı 1996; 611)	hoşaf	Fa. hoş-âb (hoş su)
afacan	Ar. afet-i can (can belası)	imralı	Emir Ali
bedava	Fa. bād + Ar. hevā	kalpazan	Ar. kalb + Fa. -zen
beleş	Ar. bilā + şey'	kazasker	Ar. kâzî + 'asker
beygir	Fa. bār (yük) + gîr (taşıyan)	kehribar	Fa. keh-rubā
beyhude	Fa. bî-hûde	kezzap	Fa. tîz-âb (keskin su)
beynamaz	Fa. bî -namâz (namazsız)	kumbara	Fa. hum-bere
cambaz	Fa. cān-bāz (canıyla oynayan)	lâdes	Fa. yād-ı dest (hatırlamak)
cömert	Fa. cevân-merd den (genç [ve] yiğit [adam])	lahmacun	Ar. laḥm-ı 'acîn (yoğrulmuş et)
cümbür cemaat	Ar. cumhūr + cemā'at (toplu halk)	lalettayin	Ar. lā 'alā't-ta'yîn
çadır	Fa. çâ + der	mafiş (yemek)	Ar. māfihi + şey'
çalpara	Fa. çâr (dört) + pâre (parça)	maytap	Fa. māj-tāb (ay parıltısı)
çarpaz	Fa. çep ü rāst (sol ve sağ)	mintan	Fa. nīm-ten
çarşaf	Fa. çāder-i şeb (gece örtüsü)	maydanoz	Ar. mi'de-nüvâz (mide okşayan)
çarşamba	Fa. çihār şenbih (dördüncü gün)	nalbur	Ar. na'l + Fa. "-ber (nal yapan)
çarşı	Fa. çār-sū	paçavra	Fa. parçe-i avre (Toparlı 1996; 615)

çerçeve	Fa. çār-çübe (dört kenar)	papuç	Fa. pā-bûş (ayak öpen)
çeyrek	Fa. çār-yek (dörtte bir)	perşembe	Fa. penc şenbih (beşinci gün)
çirkef	Fa. çirk-āb (pis su)	peştamal	Fa. pūşt (sırt, arka) ve –mal (takılan)
davlumbaz	Ar. ṭabl + Fa. –bāz.	rahvan	Fa. rāh-vān
dürbün	Fa. dūr-bīn (uzağı gören)	sayvan	Fa. sāye-bān (gölgeci)
gergef (nakış aleti)	Fa. “kār” + Ar. “keff.	sinameki	Ar. sinā-i mekkī
hacivat	Hacı Evhat (Evliya Çelebi [17 yy.]’ye göre Efelioğlu Hacı Evhat, Karagöz ve Hacivat’ın Hacivat’ıdır.)	şamdan	Ar. şem‘ + Fa. –dān (mumluk)
hemşehri	Fa. hem-şehrī (şehirdaş)	testere	Fa. dest-erre
hıdırellez	Ar. ḥızır + ilyās (peygamberler)	tezgâh	Fa. dest-gah

Sonuç

Yapılan bu çalışmada eklemeli bir dil olan Türkçenin, Arapça ve Farsça çokluk biçimde olan kelimeleri ödünç alırken, halk tarafından bu bükümlü dillerin çokluk özelliği anlaşılammış veya unutulmuş ve böylece çokluk biçimde olan kelimeler tekil sayılarak Türkçe çokluk eki olan /-lar/ ekinin eklendiği gözlemlenmiştir. Anlamı unutilan alıntı kelimeler, –deyimler ve atasözlerinde gördüğümüz zürefa / zürafa örneğindeki gibi- birbirine benzetilen Türkçe kelimeler ile galat şeklinde kullanılmıştır. Türkçede III. tekil şahıs iyelik eki almış bazı kelimeler günümüzde iyelik ekiyle kalıplaşarak ayriyetten aldığı iyelik ekiyle galat olarak kullanılmaktadır. Sayı sıfatı olarak anlamca çoğullaşmış sıfat tamlamaların tamlananına getirilen /-lar/ ekiyle yapılan; aynı işleve sahip eklerin beraber kullanımıyla yapılan, aynı anlama gelen kelimelerin beraber kullanımlarıyla yapılan ve alıntı kelimelerle oluşturulan tamlamaların zamanla bozulmasıyla yapılan galatlar olduğu da saptanmıştır. Toplamda saptanan 224 galat, gruplar halinde aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Gruplar	Örnekler	Sayı
Cem’i Müennes Kelimelere Çokluk Eki Getirilmesiyle Yapılan Meşhur Galatlar	<i>âidat, baharat, beyanat, edebiyat, evlât, fikriyat, fiyat gelirat, gidişat, hâsılat, hatırat, hayvanat, hırdavat, ıslahat, icraat, inşaat, kâinat, mâlumat, meşrubat, mevduat, mevzuat, mürettebat, nakliyat, sakat, tâdîlât, tahrîbat, tahsilat, tahsîsat, talimat, tamirat, tanzimat, tatbikat, teslimat, vukûat</i>	34
Cem’i Müzekker Kelimelere Çokluk Eki Getirilmesiyle Yapılan Meşhur Galatlar	<i>gariban, müjgân, müslüman, sübyan</i>	4
Cem’i Mükesser Kelimelere Çokluk Eki Getirilmesiyle Yapılan Meşhur Galatlar	<i>abdâl, acâyip, ahbap, ahlak, akrabâ, akran, ambar, amele, arazi, ashab, cevahir, diyar, ecdâd, eczâ, efkâr, elbise, emlâk, emsâl, enbiya, enkaz, erbâb, erzak, esnaf, eşkiyâ, eşya, etraf, evham, evliya, evrak, evsaf, fukarâ, hademe, havâdis, hukuk, ısrar, ittîfak, kefere, kibar, küsür, merasim, mesâî, mevât, nüfus, rumuz, sahâbe, sıbyan, siyer, talebe, tüccar, ukalâ, usûl</i>	51
İki Aynı Anlama Gelen Kelimenin Beraber Kullanılmasıyla Yapılan Meşhur Galatlar	<i>dar ağacı, küçük bir nüans, mesire yeri, sel suyu</i>	4
Zamanla Bozularak Galatlaşmış Deyimler Ve Atasözleri	<i>“Ali kıran, baş kesen”, “Altı kaval, üstü şişhane”, “Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz”, “Aptala malum olurmuş”, “Ateş olsa cürmü kadar yer yakar”, “Azimle sıçan duvarı deler”, “Cinnet geçirmek”, “Elinin körü”, “Enikonu”, “Eşek hoşaftan ne anlar”, “Geçti Bolu’nun pazarı sür eşiği Niğde’ye”, “Göz var, nizam var”, “Güzele bakmak sevaptır”, “Hatasıyla, sevabıyla”, “Haydan gelen huya gider”, “İnce eleyip sık dokumak”, “Kelli felli”, “Kısa kes Aydın havası olsun”, “Saatler olsun”, “Sıfırı tüketmek”, “Su küçüğün, söz büyüğün”, “Su uyur, düşman uyumaz”, “Sükûtu hayale uğramak”, “Şok olmak”, “Zürafanın düşkününü, beyaz giyer kış gününü”.</i>	25
Alıntı Kelimelerin Anlamının Bozulmasıyla Oluşan Galatlar	<i>ameliyat, arefe, bakkal, bendeniz, boa, cenap, doktor, entel, hadim etmek / olmak, hile, isterik, kapuska, karyola, misafir, namahrem, peşinden gitmek, pezevenk, safsata, sığa, şafak</i>	20
Aynı Fonksiyona Sahip Eklerin Beraber	<i>buhurdanlık, iğnedenlik, çaydanlık, sürmedenlik, şamdanlık, mesiregah, dergah, girizgah, güzergah,</i>	18

Kullanılmasıyla Oluşan Galatlar	<i>ibadetgah, ikametgah, karargah, namazgah, nişangah, talimgah, Arabice, Farsice, ezber</i>	
İyelik 3. Teklik Şahıs Ekinin Üst Üste İki Kez Kullanılmasıyla Yapılan Galat Kullanımlar	<i>aynısı, ağabeyisi, bazısı, birisi, çoğusu, ekserisi, gayrısı, hepisi, kimisi, küllisi, tıpkısı</i>	11
Sayı Sıfatı Kullanıldığı Halde İsim Unsuruna /- lar/ Eki Getirilmesiyle Oluşan Galatlar	<i>üç silahşörler, yedi cüceler, kırk haramiler, yedi meşaleciler, beş hececiler, yedi uyurlar, yedi göller</i>	7
Birleşme Sonucu Ortaya Çıkmış Galatlar	<i>afacan, aksata, bedava, beleş, beygir, beyhude, beynamaz, cambaz, cömert, cümbür cemaat, çadır, çalpara, çarpaz, çarşaf, çarşamba, çarşı, çerçeve, çeyrek, çirkef, davlumbaz, dürbün, gergef, hacivat, hemşehri, hidirellez, hoşaf, imralı, kalpazan, kazasker, kehribar, kezzap, kumbara, lâdes, lahmacun, lalettayin, mafiş, maytap, mintan, maydanoz, nalbur, paçavra, papuç, perşembe, peştamal, rahvan, sayvan, sinameki, şamdan, testere, tezgâh</i>	50

KAYNAKÇA

- Arıkan S.A. (2015). Galat-ı Meşhur Yeni Söke Gazetesi 7 Şubat.
- Ayverdi İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Devellioğlu, F. (1979). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* Ankara: Aydın Kitabevi.
- Kültürel, Z. (2008) *Galatât Sözlükleri* İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Şemsettin Sami (1317-1318 [=1899]). *Kamus-i Türki*. İstanbul.
- Toparlı R. (1996). "Türkçemizdeki Galat Sözcükler", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1996/II, S. 540, Aralık 1996: 611-615.
- Toparlı, R. (1985). "Türkçede Galatlar", *Türk Dünyası Araştırmaları* S. 34: 171-173.
- Yararlanılan İnternet Adresleri:**
<http://www.luggat.com/>
<http://www.nisanyansozluk.com>
<http://www.tdk.gov.tr/>
<https://tr.wiktionary.org/>

THE FAMED GALATS IN THE TODAY'S TURKEY TURKISH

Kaan Hasan Halıcı

*Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student*

Abstract: *Common galat is the result of commonly using words, idioms or proverbs in the wrong way, the wrong that takes place of the correct one. We can be simplified to "wrong that everyone knows as true". Once galats have settled in our tongue, it will be difficult or impossible to correct them. This is why people can use it appropriately for their purpose, whether it is in the languages. When the talker uses the galat correctly, the message of the wearer who is accustomed to the galat becomes difficult to understand correctly. This leads to a problem of communication. As an ancestors said, "galat-ı meşhur lugat-ı fasihten evladır." Common galats should be preferred to the correct use of forgotten and unknown. There is no need to try to correct the galats. Some words, idioms and proverbs used in Turkey's Turkish; done galats by meaning, pluralism, shape, and so on. Galats are richness of Turkish. Common gallats used in present-day Turkey's Turkish words obsolete except in this study; incorrectly used, along with their correct use.*

Keywords: *Galat, Contemporary Turkish, Common Galat*

ANADOLUNUN FETHİNDEN 16.YÜZYILA KADAR DOĞU KARADENİZ'DE ÇEPNİ VARLIĞI

Kamil Yavuz

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Tarih, Doktora Öğrencisi

Öz: Anadolu'ya ilk iskan eden Türkmen grupları arasında olan Çepni gruplarına, Doğu Karadeniz'den başlamak üzere bütün Anadolu, Balkanlar ve Suriye coğrafyasında tesadüf edilmektedir. Bu büyük Türkmen kütlesi geniş coğrafyada farklı siyasi teşekküllere de dahil olmuştur. Klasik Oğuz/Türkmen boy teşkilatı içinde yer alan Çepnilerin Anadolu'daki nirengi noktası ise Doğu Karadeniz'dir. XIII. yüzyılda bu coğrafyanın başat gücü Trabzon Rum İmparatorluğu ile mücadele ederek Türkmen kitlelerinin sahillere ulaşmasını ve küçük beylik teşekküllerinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Doğu Karadeniz'in XV. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra çeşitli iskanlara tabi tutularak Anadolu'nun dört bir yanına dağılmışlardır. Bu çalışmada Çepnilerin Doğu Karadeniz'deki erken tarihli faaliyetlerinden itibaren Anadolu'nun Türkleşmesindeki rolleri ve Osmanlı hakimiyetinde Çepni kütlesinin geniş coğrafyaya dağılımı ve dini ve siyasi hayatları genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çepni, Türkmen, İskan, Doğu Karadeniz, Trabzon Rum İmparatorluğu, Osmanlı Devleti

Giriş

Çepni adı ilk defa Divan-ı Lügatit Türk’de geçmektedir.¹¹⁵ Çepniler 24 Oğuz* boyundan birini oluştururlar.¹¹⁶ Çepniler, Oğuz Han’ın 6 oğlundan biri olan Gök Han’ın 4 oğlundan biridir.¹¹⁷ Reşidüddin’e göre Çepni, “nerede yağı görse hemen savaşır” anlamına gelmektedir.¹¹⁸

24 Oğuz boyundan biri olan Çepnilerin önemli bir kısmı Malazgirt Savaşı’ndan sonra Anadolu’ya gelerek muhtelif yerlere dağılmışlar, önemli bir kesimi ise yoğun bir şekilde Karadeniz Bölgesine yerleşmiştir.¹¹⁹

Anadolu’ya yönelik ilk Türk akınları sırasında Doğu Karadeniz bölgesinin güney kesimlerinin Oğuz gruplarının hedefi haline geldiği bilinmektedir. Daha 1048 yılı dolayında Oğuz boylarının Trabzon ve Bayburt yöresine kadar ilerlemiş oldukları anlaşılmaktadır. Tuğrul Bey’in 1054 harekatı sırasında Çoruh vadisi ve Canik dağlarında Türkmenlerin yoğun faaliyette buldukları, hatta Şarkikarahisar’ı ele geçirdikleri, Alpaslan’ın 1064’te Şavşat ve Artvin’e ulaştığı, 1067-1068’de Trabzon’un hedef alındığı belirtilmektedir. Bu dönemlerde bölgenin özellikle Trabzon hattı ve güneydeki yayla alanların Oğuz/Türkmen boylarının hareket alanı haline geldiği açıktır. 1071’den sonra ise Trabzon’un Selçuklular tarafından ele geçirildiği Bizans kaynaklarından anlaşılmaktadır.¹²⁰

¹¹⁵ Faruk Sümer, **Çepniler**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1992, s. 7.

*Oğuzlar, Türk boylarının bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş ve bu özellikleri doğrudan isimlerine de temel olmuştur. Oğuz adının etimoloji üzerine yapılan çalışmalarda adın “ok” kelime köküne çoğul eki olarak “z” sesinin eklenmesinden müteşekkil olduğu ve boylar manasına geldiği görüşü artık genel olarak kabul edilmiştir. İlk olarak Göktürk birliğinde görülen Oğuzlar hakkında, Orhun Kitabelerinde “Üç Oğuz”, “Altı Oğuz”, “Sekiz Oğuz”, ve “Dokuz Oğuz” tabirlerinin kullanılması, Oğuz birliğinin o sırada kaç boydan meydana geldiğine delalet ettiği gibi konargöçer dinamizmiyle bağlantılı olarak onların boy sayısında da zamanla değişiklikler yaşandığının göstergesidir. Bu konu hakkında bkz. Arif Sarı, “Anadolu’daki Oğuz Varlığının Aşiret İsimleri Üzerinden Tasnifine Eleştirel Bir bakış”, **Cappadacia Journal Of History and Social Sciences**, Volume 9, October 2017, s. 66.

¹¹⁶ Madam İrene Melikoff, çev. İzzet Çıvgın, Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV. XVI. Yüzyıllar), Alevilik-Bektaşilik Araştırma dergisi, S. 3, yaz 2010 Almanya, s. 156.

¹¹⁷ Mustafa Aça, “Trabzon Şalpazarı Çepnileri ile Çuvaş Türklerinin Doğum Sonrası Etrafındaki İnanış ve Uygulamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, **Black Sea Dergisi**, S. 1, Kış 2008, s. 22-23.

¹¹⁸ Faruk Sümer, **a.g.e.**

¹¹⁹ Sadullah Gülten, “Osmanlı Devleti’nde Alevi Sözcüğünün Kullanılmasına Dair Bazı Değerlendirmeler”, **Alevilik Araştırma Merkezi**, S. 11, Yaz 2016, s. 31.

¹²⁰ Feridun M. Emecen, Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı*Beşikdüzü, Serander yayıncılık, Trabzon 2010, s. 36. Kaşgarlı, Türkmen adının onlara “Zülkarneyn” tarafından “Türk-manend” (Türk’e benzeyen) şeklinde verildiğini

Moğolların Anadolu'ya girişiyle birlikte XIII. Yüzyılın ortalarında Türkmen* boylarının Batı Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu yaylalarına doğru çekilmişlerdi. Moğol baskını neticesiyle oluşan göç dalgası, Batı Anadolu'da zamanla yeni siyasi birliklerin ortaya çıkışını sağlarken Kuzey Anadolu sahillerine yakın kesimlerde de Oğuz gruplarının yoğun faaliyetlerine zemin hazırladı. Oğuzların Üçok koluna mensup Çepnilerin önemli bölümünün Trabzon Kommennos'larının sınır boylarına doğru itilmiş oldukları, hatta Karadeniz'in sahil kesimlerine doğru inerek ön plana geçtikleri anlaşılmaktadır.¹²¹

Çepni nüfusu özellikle Trabzon vilayetine yoğunlaşmıştır.¹²² Panateros bunların bölgeye Büyük Kommenoslar zamanında geldiğini bildirirken, Clajivo'da Timur'un sarayına doğru gerçekleştirdiği yolculuk esnasında görüp yaşadıklarını anlattığı metnin birkaç satırında Çepnilerden söz eder.¹²³

Çepni topluluklarının Trabzon sınır hattında bilhassa Ordu yöresinde yeni siyasi birliklerin teşekkülünü sağladıkları da açıktır. Özellikle bunlara mensup olduğu tahmin edilen Bayram Bey'in kurduğu beylik Trabzon'un batı ucunda

kaydediyorsa da, İslam dünyasında İslama giren Türk zümrelerine "Türk-manend" denildiği ve buradan "Türk-men" adının türediği izah tarzı daha çok kabul görmüştür. Ebu'l Gazi, bu adın Farslar tarafından verildiğini, fakat cahil halkın "manend" kelimesini telaffuz edememesi yüzünden "Türk-men" şekline dönüştürdüğü bildirmektedir. Ayrıca bu adın "Türk-i İman" kelimesinin birleşmesi ile türetildiği ve "imanlı Türk" manasına geldiği bazı tarihçiler tarafından kaydedilmiştir. Bu konu hakkında bkz. Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri" Bozulus Türkmenleri 1540-1640", Bilge Yayınları, Ekim 1997 Ankara, s. 19.

¹²¹ Feridun M. Emecen, a.g.e, s. 38-39. Çepnilerin Ordu ve Giresun bölgesindeki yoğun faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Necati Demir" Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepni Türkmenleri ile Güvenç Abdal Ocağının Kuruluşu", **Türk Kültürü ve Hacı Bayram Veli Araştırma Dergisi**, S. 63, Ankara 2012, s. 77-110.

¹²² Faruk Sümer, "Çepni", **İA**, s. 269.

¹²³ Madam İrene Melikoff, çev. İzzet Çıvgın, a.g.e, s. 156

* Tahrir kayıtlarında Giresun ve civarı "Çepni İli" olarak geçmektedir. Bu konu hakkında bkz. Rıza Yıldırım, çev. Barış Yıldırım, **Aleviliğin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-10-501**, İletişim Yayınları, 1. Baskı 2017 İstanbul, s. 192.

Doğu Karadeniz kıyısındaki Buluncak ve Piraziz kasabasının nüvesisini Öksün ve Bendehor adlı kaleler oluşturur. Her ikisi de bölgeye daha XIII. Asrın sonlarından itibaren gelen ve kademe kademe Trabzon Rum Devleti sınırına yerleşen Çepni topluluklarının uç kaleleri haline gelmiştir. Hatta bu iki kalede yerli Hristiyan gruplar 1455-1485 döneminde bile varlığını korumuşlardır. Dikkati çeken husus bu kalelerde oturanların Türk ve Hristiyan adları birlikte taşınması keyfiyetidir. Bu durum bölgedeki etnik yapının mahiyeti konusunda, örneklerine Anadolu'nun diğer bazı yerlerinde rastlandığı gibi, farklı bir izaha yol açabilecek karına sağlar. Öte yandan elimizdeki tahrir verileri, diğer bütün köy yerleşmelerinin Çepni gruplarıncı iskan edilmiş olduğunu açıkça gösterir.

sınır hattını oluştururmuştur. XIII. Yüzyılın sonları ve XIV. Yüzyılın ilk yarısında tarihçi Panaretos'un kısa tarihçesinde Giresun*'un doğusundan Trabzon'a kadar olan kesimde Çepnilerin ve Akkoyunlulara bağlı Türkmen boylarının yoğun faaliyetlerinden söz edilir. Çepnilerin bu akın faaliyetlerinin Ağasar vadisini de yakından ilgilendirerek Trabzon* üzerine yoğun baskınlarda bulunmaktaydılar.¹²⁴

Çepni toplulukların Trabzon'daki nüfusu o kadar kalabalıktı ki, II. Bayezid'in taht döneminde kaleme alınmış 828 numaraları tahrir defterin sonunda Çepniler için özel bir bölüm mevcuttur.¹²⁵

Çepnilerin, Anadolu'da yoğun olarak yurt tuttuğu yerlerden biri de Giresun Bölgesiydi. Ancak bu bölgedeki Çepni topluluğunun erken dönemleri hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Bu hususta bilinenler, Türkiye Selçuklu Devleti ve Türkmen beylikleri döneminde bölgede yaşayan konar-göçerlerin önemli bir kısmının Türkmenlerin Çepni boyuna mensup olduğu ve bunların bölgenin fethinde ve iskanında mühim roller oynadıkları şeklindedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında bir coğrafya eser, yazan Trabzonlu Aşık Mehmed, Çepnilerin yaşadığı bu bölgeye "Cibal-i Çepni" yani "Çepni Dağları" adını vermektedir. Çepni adının idari bir ad olarak bu şekilde kullanımına daha sonraki tarihlerde de devam edilmiştir.¹²⁶ Çepnilerle meskun olması muhtemel olan Tirebolu'nun Taşlıca¹²⁷ ve Giresun'un Oğuz köyünde¹²⁸ de yoğun olarak bulunmaktadırlar.

Çepniler, Sinop-Batum arasında da Karadeniz'in Türkleşmesin de önemli rol oynadılar.¹²⁹ XII. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Sinop taraflarında kalabalık Çepni kümeleri görülmektedir. Çepniler, 1277'de Sinop'u almak isteyen Trabzon Rum imparatoruna karşı önemli mücadeleler verdi.

Clavija'nın seyahatnamesin de Çepniler, Trabzon-Erzincan arasında kuvvetli varlık göstermekteydiler.

Çepnilerim Anadolu'un iskanında oynadıkları rolün yanında Anadolu'nun dini yapısında da etkili oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Çepnilerin Babai isyanına* katılmalarının yanı sıra Bektaşî tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli'nin Çepnilerin yaşadığı Sulucakarahöyük'e yerleşmesi de bunun bir

¹²⁴ Feridun M. Emecen, a.g.e, 38-39.

¹²⁵ Madam İrene Melikoff, çev. İzzet Çıvgın, a.g.e, s. 156

¹²⁶ İlhan Şahin, Osmanlı Döbeminde Konar Göçerler Nomands in The Ottoman Empire, Eren Yayıncılık, 2006 İstanbul, s. 219-220.

¹²⁷ MD nr. 68, 49/98.

¹²⁸ MD 7, 779/2131

¹²⁹ Faruk Sümer, a.g.e., s. 245.

göstergesidir. Hacı Bektaş'ın Çepnilerin arasına katılması muhtemelen bilinçli bir tercihti. Belki de bu yüzden o, en önemli müritlerinden biri olan Güvenç Abdal'ı Karadeniz Çepnilerini irşat etmekle görevlendirmişti.¹³⁰

Çepniler Doğu Karadeniz'in Türkleşmesinde önemli rol oynamasına rağmen zamanla bölgede eşkıyalık hareketleri için de yer alması ve Kızılbaş* eğilimlerinden dolayı, Osmanlı Devleti nazarında iyi bakılmamıştır. Kısaca bir iki hadise de Kızılbaş konularına değinecek olursak; 1515 tarihli Trabzon tahrir defterlerinde Kızılbaşlarla ilgili, bundan evvel Kızılbaş gaflet ile gelip, Kürtün vilayetine girip reaya zaruri itaat edip bile gittikleri sebepten mülkleri ve esbapları satıldıktan sonra yine vatanlarına gelip mülkleri kendilere emr olunmuş idi. Şol reaya ki gelip mülküne mutasarruf oldu hoş ve illa gelmeyen reyanın ve gelip mülküne mutasarrıf olmayan reyanın mülklerine her kim mutasarrıf ise bennak resmin ve öşrün vesair rüsumun sahib-i tımara eda eyleye.¹³¹ Trabzon beyine gönderilen 1566 tarihli hükümde de Kürtün halkının Çepni ve Kızılbaş taraftarları oldukları, Safevi topraklarına kaçtıkları, haklarından gelinmezse tamamının göçüp gitmesinin kesin olduğu belirtilmiştir.¹³²

Keza Trabzon sancağına ait 1515 tarihli tahrir defterinde yer alan ve yukarıda aktarılan kısımda, Kürtün'de bulunan halktan bir kısmının Kızılbaşlar tarafından alıp götürüldüğü ortaya konmuştur. Bunların geri dönüp dönmedikleri bilinmediği gibi, geri kalanların hala Safevi tarafına meyletmeye devam ettiği, 1566 tarihli mühimme defterinden anlaşılmaktadır. Bölgeden Safevi tarafına doğru meydana gelen göçün hem süreç olarak uzun hem de yoğun bir şekilde yaşandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda tahrir defterinde onların Safevilere zaruri itaat ettikleri yönünde verilen bilgiyi ihtiatla karşılamak gerekli. Mühimme kaydında yer almayan bu ibarenin tahrir defterlerinde yer almasının sebebi, Feridun Emecen'in de haklı olarak vurguladığı gibi, bölgenin sosyo-ekonomik devamlılığını sağlamak ve Kızılbaş taraftarı olan kimseleri yeniden kazanarak sisteme dahil etmektir.¹³³

¹³⁰ Sadullah Gülten. A.g.m, s. 30.

* Kızılbaş ismi Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in babası ve Erdebil tekkesi şeyhi Haydar'ın her biri bir imamı temsil eden 12 dilimli kızıl taç giymesi, kızıl sarık sarınması, müritlerine de derecelerine göre aynı tacı sarıklı ve sarıksız giydirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu konu hakkında bkz. Abdülkâki Gökpinarlı, "Kızılbaş" Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1997, s. 789.

¹³¹ BOA TD, nr. 52, s. 617.

¹³² MD nr. 5, 513/1401.

¹³³ Feridun M. Emecen, a.g.e., s. 77-78.

Bu durum bölgedeki Kızılbaşların sayısının hiç de azımsanmayacak derecede olduğunu göstermektedir.

Fuat Köprülüye göre; Çepnilerin başlangıçta yoğun olarak Kızılbaş oldukları, sonradan onların devlet eliyle Sunnileştirildiklerini iddia etmektedir.¹³⁴ Yusuf Halaçoğluna göre ise; Çepnilerin dini eğilimlerinden dolayı Osmanlı Devletine her dönem baş kaldırma potansiyeli sebebiyle onların sunnileştirildiğini ifade etmektedir.¹³⁵

Bu gibi olaylar neticesinde Çepniler, Osmanlı nazarında sapkın olarak yorumlanmıştır. Çepnilerin Safevilere karşı duydukları yakınlık, Devlet tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Hatta daha ileri gidilerek Çepnilere dirlik verilmesi bile yasaklanmıştır.¹³⁶

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Tahrir Defteri, Nr. 52

Mühimme Defterleri (MD): 5,7,68.

Araştırma ve İncelemeler

AÇA, Mustafa, “, “Trabzon Şalpazarı Çepnileri ile Çuvaş Türklerinin Doğum Sonrası Etrafındaki İnanış ve Uygulamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, Black Sea Dergisi, S. 1, Kış 2008, s. 21-34.

DALKIRAN, Sayın, Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”, C. 6, Ekev Akademi Dergisi, S. 10, 2002, s. 95-118.

DEMİR, Necati, “ Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepni Türkmenleri ile Güvenç Abdal Ocağının Kuruluşu”, Türk Kültürü ve Hacı Bayram Veli Araştırma Dergisi, S. 63, Ankara 2012, s. 77-110.

EMECEN, Feridun, , Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı*Beşikdüzü, Serander yayıncılık, Trabzon 2010,

EMECEN, Feridun, Doğu Karadeniz’de Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

GÜLTEN, Sadullah, “Osmanlı Devleti’nde Alevi Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler”, Alevilik Araştırma Merkezi, S. 11, Yaz 2016, s. 27-41.

GÜNDÜZ, Tufan, Türkmenler Üzerine Makaleler Bozkırın Efendileri, Yeditepe Yayınevi, Ekim İstanbul 2009.

¹³⁴ Fuat Köprülü, “Oğuz Etimolojisine Dair Tarihi Notlar”, Türkiyat Mecmuası, C. 1, İstanbul 1925, s. 208.

¹³⁵ Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 87.

¹³⁶ Madam İrene Melikoff, çev. İzzet Çıvgın, a.g.e., s. 156.

- HALAÇOĞLU, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Oğuz Etimolojisine Dair Tarihi Notlar”, Türkiyat Mecmuası, C.1, İstanbul 1925.
- MELİKOF, Madam İrene, Çev. İzzet Çıvgın, “Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.-XVI.yüzyıllar)”, Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi, S. 3 Almanya Yaz 2010, s. 130-187.

THE CHEPNI/ÇEPNI TRIBES IN EASTERN BLACK SEA REGION FROM CONQUEST OF ANATOLIA TO SEVENTEENTH CENTURY

Kamil Yavuz

*Ordu University, Turkey
History, PhD Student*

Abstract: *Chepni groups, which are among the first Turkmen groups to settle in Anatolia, are found in the whole Anatolia, Balkans and Syria geography starting from the Eastern Black Sea. This large Turkmen mass also included in different political organizations in a wide geography. The Eastern Black Sea is the triangulation point of the Chepni in Anatolia which is part of the classic Oguz / Turkmen boy organization. Chepni, struggled with the Trebizond Greek Empire, which was the dominant power of this geography, in this way they ensured to reach the shores the Turkmen tribes and emergence of small Turkmen principals in thirteenth century. After the Eastern Black Sea entered rule of Ottoman Empire, they were subjected to various settlements and spread all over Anatolia. In this study, early activities of Chepni in the Eastern Black Sea, the role of Turkization of Anatolia, the distribution of Chepni in large geography under the Ottoman rule and its religious and political lives evaluated from a general perspective.*

Keywords: *Chepni, Turkmen, Settlement, Eastern Black Sea, Trebizond Greek Empire, Otoman Empire*

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA KIYÂFET-NÂME

Mazlum Turan

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Bu çalışmada, öncelikle kıyâfet ilmi ve kıyâfetnamelerle ilgili tanımlar, tespitler ve belli başlı eserler söz konusu edilmiştir. Batıda ve Doğuda bu konu ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Türk edebiyatında bu konu ile ilgili ilk eserler 15. yy'a kadar uzanmaktadır. İnsanı tiplere göre ayırma m.ö 5. yüzyılda yaşamış olan Hipokrat'a kadar uzanmaktadır. İslam âleminde bu konu ile ilgili yazılmış ilk eser imam-ı Şâfiî'nin kaleminden çıkmıştır. Türkler, kıyâfet ilmini daha çok siyaset sahasında kullanmışlardır. Bu konuda Türk edebiyatında bilinen ilk müstakil eser, Hamdullah Hamdi'nin eseridir. Bu alanda Gevrekzâde Hafız Hasan'ın ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfetnâmesi zikredilmesi gereken eserler arasındadır. Bu çalışmada kıyâfet ilminin günümüze bakan veçheleri üzerinde durulup çeşitli kıyâfetlerden hareketle insan uzuvlarının karakter yapısı üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıyâfetnâme, Suretler ve Siretler, Firâset, Kıyâfetü'l-Beşr

1. Kıyâfetname Tanımı, Tarihi ve Gelişimi

Klâsik Türk edebiyatının önemli türlerinden birisi olan kıyâfet-nâmelere adını veren kıyâfet kelimesi “bir kimsenin ardınca gitmek, iz takip etmek, peşi sıra gitmek” manalarına gelir ve Arapçadaki “kavf” kökünden türetilmiştir. Bu kelime Türkçe'de galat olarak; elbise, şekil, suret, kılık manalarında kullanılmış olub muhtemelen bize Farsça'dan geçmiştir.

Bir kimsenin saç, göz, kulak, kaş, burun, el, ayak ve benzeri uzuvlarına ve dış görünüşüne bakılıp o kişinin ahlâk ve karakter yapısı hakkında hükümler ortaya koyan, yani zahirden bâtını tespit ve tahmine çalışan ilme 'kıyâfet ilmi' bu işi yapan yani firâsetle bir kimsenin nesebini bilen kişiye de 'kâyıf' veya – Türkçe ve Farsçadaki kullanışya- 'kıyâfet-şinas' denilmiştir.

Kıyâfet ilmi, birbiriyle ilgili olarak çeşitli guruplara ayrılabilirse de genel olarak kıyâfetü'l-isr ve kıyâfetü'l-beşer olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir.

Kıyâfetü'l-ısr: İnsanların ve havanların ayak izlerinden hareketle, onlara göre hüküm veren ilim dalıdır. Buna kıyâfet-i Esere de denilmiştir. Kıyâfet ilminin tedris ve tahsili mümkün değildir, ancak tahmin ve hadsiyyatla mümkün olabilir. İnsanı tiplere ayırma m.ö 5 yüzyılda yaşamış olan Hipokrat'a kadar uzanmaktadır. Kâtip Çelebi ve Osmanzâde Tâib bu ilk devre ait hikayeler anlatırlar. Efatun'un insanları derin ve sathî olarak ikiye ayırdığı ve Bukrat, Calinus(Galien), Eflatun ve Aristo'nun kıyâfet ilmi ile alakalı söz ve eserlerinin bahsi ve tercümeleri, İslâm âlemindeki bu konuyla ilgili eserlerde de geçmektedir. Yine Sasâni hükümdarı Nûşiravân için memleketin hükemâsı bir firâset kitabı yazmış ve Nûşirevân bu kitapla hükmetmeye başlamıştır. (Pala, İskender; Ag.M.339)

Edebiyatımız içerisinde yazılan kıyâfet-nâmelere baktığımızda bu eserlerin edebî kıymet kaygısı ile yazılmadığını, bu nedenle de sanatsal değerler içermediği bilinir. Bununla birlikte bu türdeki eserler kimi zaman manzum kimi zaman ise mensur olarak verilmiştir.

A. İslam kültürü çerçevesinde Arap edebiyatındaki kıyâfetnâme mahiyetindeki eserler

1. İlk sırada İmam Şafiî (m.768-819)'nin varlığı bilinen ancak elde herhangi bir nüshası bulunmayan eseri yer alır.
2. El-Kindî lakabıyla tanınan Yakup bin İshak, Yunanca'dan Arapça'ya tercüme ettiği Aristo'ya ait Siyaset-nâme adlı eserin ikinci bölümünü firâsete ayırarak İmam Şafiî'den sonra ikinci sırayı alır
3. Yuhanna İbnü'l Bitrik (m. 10. yy)'in Aristo'dan çevirdiği ve Kitabu's-Siyase fi Tedbîri'r- Riyase adını verdiği eseri bu konuda verilen üçüncü eser olmuştur
4. Muhammed ibni Zekeriya Râzî (m.854-932)'nin tıp alanında vermiş olduğu el-Mansurî isimli on makaleden oluşan eserinin ikinci makalesi firâset konuludur.
5. Katip Çelebi'den öğrendiğimiz üzere İbn-i Sînâ (m.980-1036) da bu konuda bir risale hazırlamıştır, ancak bu eser elde bulunmamaktadır
6. Geverek-zâde'nin Kıyâfet-nâme adlı eserinde Ebu Sehl Mesihî'nin de Arapça bir Kıyâfet-nâme yazmış olduğu bildirilmektedir.
7. Ebu Kasım Abdulkerim ibni Havazin Kuşeyrî (m.986-1072) "Etvar-ı Selâtin-i Müslimîn" adlı eserinin bir bölümünde firâsî hükümlere yer vermiştir.

8. Fahreddin Râzî (m.1149–1206)'nin de Arapça olarak kaleme aldığı “Kitabü'l- Firâset” adlı eseri mevcuttur.
9. Muhyiddin Arabî (m.1164–1240)'nin de Et-Tedbirât-u İlahiye fi İslâhi'l-Memleketi'l- İnsâniyye adlı eserinin sekizinci bölümü firâset ile ilgilidir.
10. Bu konudaki Arapça eserler arasında, Ebu Abdullah ibni Muhammed ibni Ebu Tâlib Ensârî ed-Dımişkî'nin “Kitabü'l-Âdab ve'sSiyâse fi İlmi'n-Nazarî ve'l- Firâse” adlı eserini de sayabiliriz.

B. Fars Edebiyatında Yazılmış Kıyâfetnâme Mahiyetindeki Eserler

1. Kemaleddin Abdürrezzak Kaşânî (öl.730/1329)'nin elimizde nüshası olmayan eseri ilk sırada gösterilebilir.
2. Derviş Abdurrahman Mîrek (m.14.yy)'in Sultan Said Bahadır'a ithafen yazdığı “Tuhtetü'l-Fakîr” adlı eseri de bu konuda Fars edebiyatında verilmiş ikinci eser sayılabilir.
3. Seyyid Ali Hemedânî (öl.786/1384) de beşinci babının sonları kıyâfet-nâme sayılan Zahiretü'l-Mülûk adlı bir eser vermiştir.
4. Hüseyin Vâiz Kâşifî (öl.910/1504)'nin firâsetle ilgili bir bölümü bulunan Aklâk-ı Muhsin adlı eserini de bu tür içinde gösterebiliriz.

C. Türk Edebiyatında Yazılmış Kıyâfetnâme Mahiyetindeki Eserler

1. Hamdullah Hamdi'ye ait “Kıyâfet-nâme”.(Elde mevcut nüshası bulunmaktadır.)
2. Sivri Hisarlı Şaban'ın 1531'de Damat İbrahim Paşa'nın emriyle yazmış olduğu manzum ve mensur çeviri eser.
3. İlyas ibni İsâ-yı Saruhanî'nin yazdığı “Kıyâfet-nâme”
4. Abdülmecid ibni Şeyh Nasuh'a ait “Kıyâfet-nâme”
5. Mustafa ibni Evrenos'un kaleme aldığı “Kıyâfet-nâme”
6. Bali-zade Mustafa Efendi'nin III. Murad'a ithaf ettiği bilinen eseri
7. Bali-zade'nin çağdaşı Nesîmî'nin “Kıyâfetü'l-Firase” adlı eseri
8. Niğdeli Visalî'ye ait “Vesiletü'l-İrfan” adlı eser
9. Lokman bin Hüseyin'in 1601'de yazdığı “Kıyâfetü'l-İnsaniye fi Şemaili'l-Osmanî” adlı eser

10. Şeyh Ömer Halveti'nin 1620 tarihli manzum tercümesi
11. Ömer Fani Efendi'ye ait "Kıyâfet-nâme"
12. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın yazmış olduğu "Kıyâfet-nâme"
13. Mustafa Hami Paşa'ya ait "Fenn-i Kıyâfet-nâme"
14. Hafız Hasan Geverek-zâde'nin tercüme eseri

2. Kıyâfet İlmi'nin Delilleri

2.1. Kur'an-ı Kerim'den Deliller

İslam anlayışında ilmin kaynağındaki kutsiyet her zaman önem arz etmiştir: 'Kitap ve Sünnet'. Bu iki kutsi kaynaktan beslenmeyen ilmin hakkaniyetinde şüphe oluşur. Bunun için firâset ilminin de ayet ve hadislerle desteklenmesi bu işin gereğidir. Bu ilim için seçilen ayetler ise birçok firâset eserinde ortaktır. Mustafa bin Bâlî de hemen hemen aynı ayetlerden yola çıkmıştır. Bu ayetler şunlardır:

Birincisi, müellif tarafından, cennet ve cehennem ehli arasındaki surun a'râfında, yani üzerinde Allah'ın peygamberler, şehitler, hayırlı müminler, âlimler veyahut insan suretindeki melekler gibi, derecelerini yücelttiği bir takım bahtiyar kimseler vardır. Onlar, Allah'ın onlara bildirdiği onlardaki alametlerden, cennet ve cehennemliklerin her birisini bilirler. O alamet ise yüz aklı ve yüz karalığıdır. Ancak bunların bilmesi ya ilham ya da melekleri öğretmek gibidir şeklinde anlamlandırılan A'râf suresinin 46. ayet-i kerimesidir.

İkinci delil olan A'râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler mealindeki A'râf suresi 48. ayeti de önceki ayet (A'râf/7:46) gibidir.

Üçüncü ayet ise İnne fî zâlike le âyâtin li'l-mütevessimîn yani, şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır, (Hicr/15:75) ayet-i kerimesidir. Çoğu müfessir burada geçen "mütevessimîn"i "müteferrişîn" olarak tefsir etmişlerdir. Yani kastedilen anlam görüşlerinde isabet edenlerdir. Bunlar derine inerler ve eşyanın hakikatini işaretlerinden bilirler, yani firâset sahibidirler.

Dördüncü ayet-i kerime ise Sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun, sen onları, konuşma tarzlarından da tanırdın. (Muhammed/47:30) ayet-i kerimesidir.

Beşinci ayet-i kerime ise Fetih suresinde geçen Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir (Fetih/48:29) ayetidir. (5a)

Diğer firâset kitaplarında ayrıca Sen onları yüzlerinden tanırdın. (Bakara/2:273) (Taşköprizâde); Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar (Rahmân/55:41) ayetleri de getirilen deliller arasındadır. (Yerdelen 1988: 48)

2.2.Sünnetten Deliller

“Sizden önceki ümmetlerde muhaddesler, ilhama mazhar olanlar vardı. Bunlar peygamber olmadıkları halde hakkı dile getirirlerdi. Eğer ümmetimde bunlardan biri varsa o da Ömerdir.” (Canan: C.12, 453, 4392 numaralı hadis) (Câmiüssagîr gerhi: C.II, 142, Hucvirî 1982: 158) (5b)

Yine Hz. Ömer hakkında Câmiü“s-sagîr Şerhi“nde Hz. Peygamber“in “Hak Ömer“in diliyle konuşur” hadisi de rivayet edilir. (Hucvirî 1982: 158) (Canan: C.12, 453)

“Mü“minin firâsetinden korkun. Muhakkak ki o, Allah“ın nuruyla bakar.” (Tirmizî, Tefsîrü“l-Kur“ân, 16.) (Arık 2005)

Utlûbü“l-havâyice „inde hisânü“l-vücûhi (Süyûtî, Câmi“ü“l-hadîs, C.1, 77) (48b) (İhtiyaçlarınızı yüzü güzel olanların katında isteyiniz.) Hayrı güzel yüzlüden talep ediniz. (Yerdelen 1988: 48)

2.3. Sahabeden Deliller

Kuşeyrî Risalesi“nde Hz. Osman“la ilgili olarak “Enes b. Mâlik (r.a.) “ın şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Osman b. Affan (r.a.) “ın yanına gittim. Yolda giderken gördüğüm bir kadının güzelliğini düşündüm. Bunun üzerine Hz. Osman (r.a.): İçinizden biriniz gözlerinden zina alâmetleri zuhur ede ede, beni ziyarete gelmektedir, dedi. Kendisine: Resulullah (s.a.) “tan sonra vahy ile mi karşılaşıyorum? Diye sordum, fakat buna tabsıra, bürhan ve sadık firâset, derler diye cevap verdi.” (Kuşeyrî 1991: 401)

Yine Hz. Ömer“in bazı âyetlerin getirdiği hükümleri bu âyetler inmeden önce bilmesini de firâsetin meşruluğuna delil saymışlardır. (Arık 2005) (Uludağ 1996: Firâset, DİA, C.13, 117)

2.4. Aklî Deliller

İnsanların içlerinde iyileri de vardır kötülerini de. Bunlar toplumun içinde karışık bir vaziyettedirler. Kötülerini ise her zaman çoğunlukta olmuşlardır. Dolayısıyla onların şerrinden korunmak gerekir. Hükemâ da yazdıkları eserlerde, bazı insanlardan, dış görünüşlerinden hareketle, öldürücü yilandan sakınıldığı gibi sakınılması gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadırlar. Madem bu sanatla insanların yaratılışları hakkında bilgi sahibi olunabiliyor, öyleyse bunu öğrenip şerlerinden korunmakta toplum adına büyük yarar olacaktır.

Riyazet ehli de kendi aralarında, at, katır ve eşek gibi bazı hayvanlarla bazı kuşların iyi ve kötü görünen bazı özelliklerinden kendi güzel ve çirkin davranışlarına istidlal ederler. Dört ayaklı ve vahşi hayvanlar hakkında bu şekilde bir geçerlilik söz konusu olursa eşref-i mahlûkat olan insan hakkında geçerliliğinin daha iyi bir şekilde olacağı açıktır.

Bu ilmin usulü ise diğer tabii ilimlerde olduğu gibi ayrıntılı tecrübelerle dayanır. Nitekim başta tıp ilmi olmak üzere birçok ilimde de durum böyledir. Onlar da tecrübeye dayanmaktadırlar. Dolayısıyla bu ilim hakkındaki olumsuz eleştiriler tıp ilmi için de yapılmış olacaktır.

Yine Mu‘înü‘l-hükkâm‘da da firâsetin, kavrama üstünlüğü ve inceliği, fikir saflığı ve keskin nazardan ibaret olduğu söylenmektedir.

Kısaca yaratıcı, her yaratığa kendisine has bir elbise giydirmiştir. Birbirinin hem benzeri hem de başkası olan bu varlıkları, her yönüyle tanıtabilecek birtakım nitelikleri bulunmaktadır. İnsanın, bu niteliklerden hareket ederek bazı sonuçlara ulaşması mümkün olmaktadır. İşte bu bağlamda firâset, varlıkların, özellikle de insanın, suretiyle meşgul olan ve suretlerindeki izlerden, işaretlerden hareketle birtakım sonuçlara ulaşmayı amaç edinen ya da nefsi terbiye ile ulaşılacak ruhsal güçten ibaret bir bilim dalıdır. (Çavuşoğlu 2004:23)

3. Firâset İlminin Kullanıldığı Yerler

Geçmiş milattan binlerce yıl öncesine uzanan ve firâset ilmi her zaman toplumun her kesiminin ilgisini çekmiş bir alandır. Gerek siyasilere yol göstermek, gerek nesebi karışmış veya şüpheli kişilerin nesebini belirlemek, gerek hukuk, gerekse köle, cariye ve hizmetçi, memur alımı ve askerlik gibi toplumsal alanlarda verilen kararlarda etkin bir şekilde kullanılan firâset ilmi edebiyatın da ilgi alanına girmiş başlı başına bunu konu alan birçok eser kaleme alınmıştır. Batı ve İslâm âleminde bu tür eserlerin birçok örneklerine rastlıyoruz.

3.1. Siyaset Alanında

Batı dünyasında antik çağlarda yaşayan Aristo'nun talebesi İskender'e siyasi kararlarında firâsetle ilgili tavsiyeleri bilinmektedir. Sasâni padişahı Nûşirevân için hükemâ tarafından bir firâset kitabı yazılmış olduğu ve Nûşirevân'ın bu kitaba bakarak hükmettiği belirtilmektedir. (Çelebioğlu 1998: 228-229) (Ahlâk-ı Ahmedî 1256:73)

3.2. Nesep Belirlemek

Firâset ilminin bir dalı olan kıyafet-i beşer ilmine vakıf olan kayifler insanların dış görünüşünden hareketle nesepleri hakkında kesin hüküm verirlerdi. Neseplerinden şüphe edilen çocukların sadece derilerine bakarak, hiçbir şekilde tanımadığı halde, anne ve babalarını, anne ve babalarına bakarak da çocuklarını kesin bir şekilde tayin edebilirlerdi. (Aristo 1990: 34) Bu konuda Kütüb-i Sitte'de geçen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber'in Hz. Üsame'nin nesebi ile ilgili olarak fireset ilminden yararlandığını görmekteyiz. (15b-16a) (Bk. İ. Canan: Kütübü Sitte, C. 15, 119-12)

3.3. Hukukta

İslâm kültüründe ayrı bir bilim dalı olarak itibar ve önem kazanan firâsetin zamanla hukuk'ta da yer aldığı görülür. Mustafa bin Bâlî de eserinde çeitli slâm âlimlerinden hareketle firâsetle hükmetmenin şeriatta ancak özel şartlarda mümkün olduğunu, firâsetin şer'î hükmün önüne geçemeyeceğini, yoksa zan ile hükmetmek ve zulüm olacağını söylüyor. Bu durum ancak şahidin olmadığı ya da hakkında iddia edilenin yemin etmekten kaçındığı bir davada, o da şer'î hükmü ortaya çıkarmak şartıyla ve şeriatın adaletsizliğe izin vermemesinden dolayıdır. Kısaca firâset yargılama hukukunda objektif ve kati delillerle çatışan ve onlara rağmen hükme esas teşkil eden bir delil değil, yeterli delil olmadığında soruşturmayı derinleştirme ve yönlendirmede hâkim için hareket noktası teşkil edebilecek ve ancak belli durumlarda faydalı olabilecek bir delil ve metot görünümündedir. (Öğüt 1996: Firâset, DİA, C.13, 117) Zira şer'î hükümler bellidir ve firâset bunların içinde bulunmamaktadır." (Kurtubî C.10, 71) (6a-b) Günümüzde ise hukukta kriminoloji biliminin doğuşunda rol oynamış, Lombroso'dan itibaren özellikle ceza hukukunda önem kazanmıştır.

3.4. Tıp Alanında

Tıp alanında ise milattan önce yaşamış olan Hipokrat'ın insanları tiplerine göre ayırdığı ve onları tedavi etmede bu ilimden yararlandığı bilinmektedir.(Çelebioğlu 1998: 227-228) Son yüzyıllarda da insanın beden yapısıyla ruh yapısı arasında ilişki olduğu görüşünden hareketle el yazısından

karakter tahliliyle psikolojinin fizyotipolojisi dalı ve tıbbın bazı dallarında psikiyatrik teşhis ve tedavi alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. (Mengi 2002: Kıyâfetnâme, DİA, 25, 514)

3.5. Köle ve Cariye Alımlarında

Köle ve cariyeliğin meşru olduğu dönemlerde alınacak köle ve cariyeler öyle rastgele alınmazdı. Alacak kişinin uyanık ve akıllı ve insan değerini bilen, adam sarrafı olması ve işe yarar olanını tanınması için de firâset ilmini bilmesi gerekirdi. (Ceyhan 1997: I, 162)

3.6. Memur Alımında

Firâset ilminin toplumda bu kadar yer etmesi ve etkili olması sadece siyaset, nesep belirleme, hukuk, tıp, köle ve cariyeye alımlarında etkili olmamış aynı zamanda devlet dairelerine memur alımında da kendisini göstermiştir. Köle ve cariyeler gibi hizmet işlerinde çalıştırılanlar için gerekli görülen bütün temel kıstaslar memur alımlarında da uygulanmıştır. Çeşitli görevlere atanacak kişilerde görevlerine uygun fiziksel özelliklere dikkat edilmiştir. Kişilerin kel, köse, sağır, çirkin olmaları onların her hangi bir devlet görevine atanmalarına, eğer görevdeyse daha yüksek rütbelere çıkmalarına engel teşkil etmiştir. Bazıları da sahip oldukları fiziki özellikleri sayesinde layık olmadıkları makamlara çıkmışlardır. (Ayvazoğlu 1995)

3.7. Edebiyat Alanında

Siyasetten hukuka, nesep belirlemeden köle ve cariyeye alımına kadar hayatın her safhasını derinden etkileyen firâset ilmi edebiyatı da etkilemiştir. Zira edebiyat hayatın aynasıdır. Hayatın içinden çıkan firâset hükümlerinin edebiyata yansımaması ise imkânsızdı.

Firâset ilminin edebiyata yansımaları hem bir tür olarak müstakil eserlerin yazılması, hem de ilgili hükümlerin çeşitli eserlerde kullanılması şeklinde olmuştur. Yazarlar eserlerinde konuyu bir bölüm halinde işledikleri gibi kısa veya uzun, manzum veya mensur müstakil eserler olarak da ele almışlardır. Müstakil yazılanlara genelde Firâset-nâme, Kıyâfet-nâme gibi adlar verilmiştir. Bu alanda Türk Edebiyatı'nda da eldeki ilk Türkçe eser olan Kutadgu Bilig'den 20. yüzyıla kadar firâset-nâme türünde manzum-mensur, telif-tercüme onlarca eser kaleme alınmıştır. Bunun yanında yazılan birçok manzum ve mensur eserde de firâset-nâme unsurları çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Başta Divan şiirinde ve mesnevilerde olmak üzere modern edebiyatta roman kahramanlarının karakter oluşturmalarında yüz ve vücut yapıları ile karakterleri arasında ilgi kurmada firâset ilminden

yararlanılmıştır. Yine günümüzde sinema ve çizgi filmlerdeki karakterlerin seçiminde de bu tiplerden yararlanıldığı görülmektedir.

4. Türk Edebiyatında Yazılmış Kıyâfet-Nâmelerden Hareketle Bazı Uzuvar Üzerinde Yapılan Yorumlar

4.1. Ağz

*Geniş ağzın cesur olmaya delil olduğu söylenir

(*Giñ 'ağz bahıdırlığa delildir*)

*Orta büyüklükteki ağzın faziletli, dindar, din işleriyle uğraşan ve insani yönü kuvvetli bir insan olmaya delil olduğu söylenir.

(*Orta 'ağz sâlih mütedenî vü müteşrri'olub insaniyeti ziyâde olmağa delildir*)

*Dar ağzlı olmanın çirkin olmaya, hileci olmaya delil olmakla birlikte çabuk anlama kabiliyetine sahip olmaya delil olduğu söylenir.

(*Dar 'ağz çirkinliğe ve hilekâlığa ve firâsetliğe delildir*) (Türk Gökan 2008)

4.2. Alın

*Geniş olmakla birlikte üzerinde belirgin damarların bulunmadığı alının düşmanlığa delil olduğu gibi aynı zamanda da densizliğe ve tembelliğe delil olduğu söylenir.

(*Gîn alın ki üzerinde 'urûk olmaya husumete delîldir ve tensizliğe ve kâhillige delîldir*)

*Dar alının hasta olmaya ve cahil olmaya, kendini bilmezliğe delil olduğu söylenir.

(*Dar alın nâ-dânlığa ve hastalığa delîldir*)

*Büyük alının tembelliğe ve cahilliğe delil olduğu söylenir.

(*Büyük alın kâhillige delildir ve demişler ki nâ-dânlığa delil dir*)

*Orta büyüklükteki alının normal bir kişiliğe delil olduğu söylenir.

(*Orta alın itidâle delîldir*)

*İki kaş arasının buruşuk olmasının yanı sıra kaş başından kulağa kadar kırışıkların olmasının kederli ve sinirli olmaya; bir kulaktan diğer kulağa kadar kırışıklıkların bulunduğu alının ise anlayışlı ve uyanık olmaya delil olduğu söylenir.

(Kaş arası buruşuk başdan tuvona gelince gussaya ve gazaba alın buruşuk kulakdan kulaga zîreklige delildir)

*Alında belirgin bir hat olmasının bir anda sinirlenmeye ve gelip geçici kızgınlıklara sahip olmaya delil olduğu söylenir.

(Alında hat anlık husûmete delîldir)

*Alında birçok çizgi bulunmasının karşıdaki insana laf vurmaya delil olduğu söylenir.

(Alın yol yol olmak laf urmaklığa delildir) (Türk Gökan 2008)

4.3. Ayak

*Ayağın etli ve sert olmasının ulu bir kişiliğe delil olduğu söylenir.

(Ayak etlü ve katı olmak fehmiyetlülüğe delildir)

*Ayağın çok büyük olmasının kuvvetli bir kişi olmaya delil olduğu söylenir.

(Eger ayak katı büyük olur ise kuvvete delildir)

*Ayak ökçesinin küçük olmasıyla birlikte uzun boylu olmanın mutlu, ferah olmaya delil olduğu söylenir.

(Eger ayak ökin uşak olub ve kalan endâm üzere olmak şâdlığa delildir)

*Ayak parmaklarının birbirine dolanmış durumda olmasının bir suç işlemiş olmaya ve yüzüzlüğe delil olduğu söylenir.

(Eger barmakı sarmaşık olub yüzüzlüğe ve kabâhate delîldir)

*Ayak ve topuğun fazlaca sinirden oluşmuş olmasının kuvvetli olmaya delil olduğu söylenir.

(Ayak ve topuk siñirlü olmak kuvvete delildir)

*Ayağın ökçesinin ince olmasının gönül yaramazlığına delil olduğu söylenir.

(Ökçe ince olmak gönül yaramazlığına delildir)

*Ayağın ökçesinin büyükçe olmasının kuvvetli olmaya delil olduğu söylenir.

(Ökçe yokun olmak kuvvete delildir)

*Ayağın bütün parmaklarının büyüklüklerinin normal biçimde olmasının cömerdliğe, saf kalpliliğe, insafı ve zeki olmaya delil olduğu söylenir.

(Eger ayağıñ baş parmagından küçük parмага varınca birbirinden aşağılığı 'adl üzere olub sahâvete ve sâfi kalbe ve ehl-i insâf ve zekî olmağa delildir)

*Ayak başparmağının orta parmaktan kısa olmasının çabucak sinirlenip çabucak sakinleşen bir kişiliğe delil olduğu söylenir.

(Eger büyük parmak orta parmakdan kısa olsa ma'rifeti ve gazabı tiz gelüp gitmesine delildir)

*Başparmağın yuvarlak, tırnak dibinin sarıya kaçır renkte ve başparmağın diğer parmalara bakan tarafının yüksek olmasının zeki, cömert ve az sinirli olmaya, aynı zamanda öfkesinin az olmasına rağmen çabuk sinirlenip geç sakinleşmeye ve bazen de hileci bir kişiliğe delil olduğu söylenir. Ayak başparmağının bu durumun tersi durumda olmasının ise cimri olmaya delil olduğu söylenir.

(Başparmak müdever olub tırnağın hâli tarafı cânibi eşkarlık olsa parmaklar tarafı cânibi yüksek olsa zekâvete ve sahâvete ve gazabı az olub tiz gelüp geç gitmesine ve fikre ve ba'zı mekre delildir eger bunun 'aksi olsa buhla delildir)

*Ayak başparmağının kısa ve sivri olmasının kahramanlığa, bazen de keramet sahibi ve cömert olmaya delil olduğu söylenir.

(İmdi eger kısa olub sivri olsa bahâdırlıha delildir ve ba'zı eyyâmında kerâmetle sahâvete delildir)

4.4. Baş

*Büyük başın oldukça yardım sever olmaya delil olduğu söylenir.

(Büyük baş himmet-i 'âliye delildir)

*Orta büyüklükteki başın vasat derecede sıfatlara sahip olmaya delil olduğu söylenir.

(Orta baş sıfatlarıñ i'tidâline delildir)

*Küçük başın akılsızlığa delil olduğu söylenir.

(Küçük baş 'akılsızlığa delildir)

4.5. Bel

*İnce ve göğüsten yanı yassı ve kısa olan bele sahip, aynı zamanda ayağı küçük olan bir kimsenin oldukça kuvvetli ve çok yürüyebilen bir kişi olduğu söylenir.

(İnce olub gögsünden yanı yassı ve kısa ayâk cânibli uzun olsa gâyet kuvvetlü olub ve yürüyen olmağa delildir.)

*İnce ve göğüsten aşağısı uzun olmakla birlikte alt ve üst tarafları eşit olan belin oldukça büyük bir kişi olmaya, aynı zamanda mutlu ve hoş sözlü bir kişiliğe delil olduğu söylenir.

(Bel ince olub gögsünden aşağısı uzun ve aşağısı ve yukarusu berâber olub incelikde gâyet büyüklüğe şâdlığa ve latîf sözlüğe delildir)

*Belin eklem yerleri orta halli, normal olmasının nefis kuvvetine, nefesine hakim olmaya delil olduğu söylenir.

(Eger beliñ egüleri mu'tedil olsa nefis kuvvetine delildir)

*Belin eklem yerlerinin uygun derecede olmamasının nefesine hakim olmamaya, zayıf nefisli delil olduğu söylenir.

(Eger beliñ egüleri i'tidâl üzere olmasa nefis za'afına delildir)

4.6. Boy

*Uzun boyun mutluluğa ve mübarek bir kişiliğe delil olmakla beraber gaflete düşmeye delil olduğu söylenir.

(Uzun boy şâdlığa ve mübâreklige delildir ammâ gafletden hâlîdir)

*Orta boyun anlayışlı ve çabuk kavrayışlı olmaya, hikmete ve boş inançlara orta derecede inanmaya delil olduğu söylenir.

(Orta boy hikmete ve zîreklige ve bâtil sıfatlarıñ i'tidâli ne delildir)

*Kısa boyun düşmanlığa, fitneciliğe, kinli ve husumetli olmaya delil olduğu söylenir.

(Kısa boy düşmânlığa ve fitneye ve kîne ve 'adâvete ve yaramazlığa delildir)

4.7. Burun

*Dolgun bir şekle sahip burunun akıl ve anlayış azlığına delil olduğu söylenir.

(Yogun ve dolu burun 'akıl ve fehm azlığına delildir)

*Burun üstünün yassı olmasının yaratılış güzelliğinden mahrum olmaya ve kalleş, değer bilmez kişiliğe delil olduğu söylenir.

(Burun üstü yassı olmak hüsn ü halk azlığına ve dahi kalleşlige ve 'ahdsizlige delildir)

*Yay şeklindeki burunun kötü bir kişiliğe delil olduğu söylenir.

(Burun yay gibi olsa şerre delildir)

*Burnun uzun ince bir şekle sahip olmasının akıllı olmaya delil olduğu söylenir.

(Uzun ince burun olmak 'akla delildir)

*Yassı burunun şehvetli bir kişiliğe delil olduğu söylenir.

(Yassı burun şehvete delildir)

*Geniş burunun düşmanlık ve öfkeli olmaya delil olduğu söylenir.

(Gıñ burun hasede ve gazaba delildir)

*Biraz dik şeklindeki burunun bir kişinin insaniyet duygusunun, mal ve mülkünün çok olmasına delil olduğu söylenir.

(Az dikilü burun insâniyeti var mülki çokluguna delildir)

*Orta büyüklükteki burunun boş duygulara ve sağlıklı olmaya delil olduğu söylenir.

(Orta burun havâs-ı bâtına sıhhate delildir)

4.8. Çene

*İnce çenenin akıllı olmaya delil olduğu söylenir.

(İnce eñek 'akla delildir)

*Yuvarlak çenenin kibirli olmaya delil olduğu söylenir.

(Yûş eñek tekebbürlüğe delildir)

*Orta büyüklükteki çenenin akıllı olmaya delil olduğu söylenir.

(Orta eñek 'akla delildir)

4.9. Diş

*Dişlerin küçük ve aralarının çok açık olmasının kararsız olmaya delil olduğu söylenir.

(Uşak diş arası çok ola niyet za'afına delildir)

*İri dişlerin kötülük ve fitneciliğe delil olduğu söylenir.

(İri diş şerre ve fitneye delildir).

*Orta büyüklüğe sahip olan dişlerin yalancı olmamaya delil olduğu söylenir.

(Orta diş gerçek söylemege delildir)

*Dişlerin eğri olmasının hileci, aldatıcı olmaya delil olduğu söylenir.

(Egri diş mekre delîldir)

4.10. Dudak

*Dudakların kalın olmasının ahmaklığa ve olgun bir kişiliğe sahip olmaya delil olduğu söylenir.

(Kalın dudak ahmaklığa ve tabî'at yogunluga delildir)

*Yumuşak dudağın anlayışlı, nazik, mülayim yaratılışlı olmaya delil olduğu söylenir.

(Yufka dudak fehm ü latîf tabî'ate delîldir)

*Dudakların renginin beyaza yakın olmasının uğursuz, kötü kişiliğe ve yaramaz huylara delil olduğu söylenir.

(Ak dudak yatlıluga ve yaramaz huya setrlige delildir)

4.11. Göz

*Birbirine yakın büyük gözün tembelliğe ve şaşkınlığa, ahmaklığa delil olduğu söylenir.

(Muttasil ve bastda iken büyük göz kâhillige ve gevdenlige delildir)

*Küçük gözün hafifmeşrepliğe delil olduğu söylenir.

(Küçük göz yeyniceklige delildir)

*Orta büyüklükteki gözün kötü ve ağırbaşlı olmayan bir ruha sahip olmaya delil olduğu söylenir.

(Orta göz ve kara ve sebük rûhluga delildir)

*Yumru ve çok hareketli gözün hileciliğe, hainliğe ve hırsızlığa delil olduğu söylenir.

(Tomalıç göz tiz tiz hareket itmek mekre ve huyânete ve ugrı olmağa delîldir)

*Gözün oldukça yavaş hareket etmesinin anlayışsızlığa ve ahmaklığa delil olduğu söylenir.

(Geç geç hareket itmek ve açub yummak fehimsizlige ve eblehligel delildir)

*Gözün yavaş hareket etmesinin endişeli olmaya ve hileci olmaya delil olduğu söylenir.

(Geç hareket itmek endîşe ve mekre delildir)

*Gözün hareketlerinin orta hızda olmasının akıllı ve anlayışlı olmaya delil olduğu söylenir.

(Tizde ve geçde 'î'tidâlle olmak 'akla ve fehme delildir)

*Mavi gözün utanmazlığa delil olduğu söylenir.

(Gök göz hayâsızlığa delildir)

*Açık mavi gözün cahilliğe ve korkaklığa, yüreksiz olmaya delil olduğu söylenir.

(Göklükden aklıya mâ'il olmak câhillige ve korkuluğa ve yüreksizliğe delildir)

*Koyu siyah olmayan gözün çabuk kavrayışlı, anlayışlı ve akıllı olmaya delil olduğu söylenir.

(İkin katı kara olmayan göz zîreklige ve 'akla delildir)

*Çocuk gibi bakmanın ve gülmenin ferah ve uzun ömre delil olduğu söylenir.

(Oglancıklar gibi bakmak ve gülmek ve ferâhlık zâhir olmak uzun 'ömre delildir)

*Mavi ve küçük olmakla birlikte titreyen gözün utanmazlığa, hileciliğe ve şehvet-perest olmaya delil olduğu söylenir.

(Gök gözlü ve küçük gözlü ditregen ola hayâsızlığa ve mekre ve hîleye ve şehvet-perestliğe delildir)

*Kararsız gözlü olmanın tembelliğe ve kadınlara meyilli olmaya delil olduğu söylenir.

(Merc-çeşm olmak kâhillige ve 'avratlara ma'il olmaya delildir)

*Ateş gibi kızıl gözün öfkeli olmaya, kötülük yapmaya, yiğitliğe ve çok cima etmeye delil olduğu söylenir.

(Od gibi kızıl göz gazaba ve şer koparıcılığa ve bahâdırlığa ve cimâ' çok itmege delildir)

*Sarıya kaçar mavi renkte olan gözün sahibinin oldukça kötü özelliklere sahip olmakla birlikte, kötülük ve hilecilik gibi kötü huylarının da olmasına delil olduğu söylenir.

(Gök saruya ma'il ola zagferân gibi çok yaramaz sıfatları olmaya delildir ve şerre ve mekre ve gayrısı gibiye)

*Göz bebeği arasında noktaların olmasının kötülüğe delil olduğu söylenir.

(Bebek arasında noktalar olmak şerre delildir)

*Mavi ve bebeği çevresinde noktalar bulunan gözün kıskançlık ve kötülüğe delil olduğu söylenir.

(Eger gök gözde bebek çevresinde noktalar gibi olsa hased ve şerîrlige delildir)

*Sağır gibi bakan gözün ahmaklığa delil olduğu söylenir.

(Eger sağır gibi baksa ahmak olmaya delildir)

*Bebegi sarı olan gözün fitneciliğe ve kan dökücülüğe delil olduğu söylenir.

(Bebegi saru altun gibi olmak fettânlığa delildir ve kan dökmeğe meildir)

*Kızıl renkli gözün değerbilmezliğe ve kendinden çabuk geçmeğe delil olduğu söylenir.

(Kızıl göz akın deprenici ve kırkınga bakıcı sığır gibi ola nâ-dânlığa ve ziyâna ve mestlige ve gaflete delildir)

*Ela gözlerin zararsız olmaya delil olduğu söylenir.

(Şehla gözlerin ayıksızdır bu gözlü adamdan kendi halinde koyucak ihsân ve en'âmdan gayri hiç kimseye zararı olmaya)

*Yeşil, yanık ve sarıya kaçır gözün beğenilmeyen kötü huylara delil olduğu söylenir.

(Yeşil göz pirûze gibi ve yañuk göz saru gibi evsâf-ı zemîmesi gâyet yaramazdır)

*Yeşil veya mavi gözlerde kızıl ve beyaz noktalar olmasının bu gözlere sahip kişinin insanların hilecisi ve yaramazı olduğuna delil olduğu söylenir.

(Yaşıl gözün veyâhûd gök gözüñ kızıl ve ak noktaları olsa âdemleriñ mekirlis i ve yaramazı olmaya delildir)

*Büyük, mavi ve yumru gözün ahmak olmakla birlikte bazen insaniyetli olmaya delil olduğu söylenir.

(Eger büyük gök tomalıç göz ahmak olub ba'zı insâniyeti olmaklığa delildir)

*Alt tarafı çukur gözün ahmaklığa delil olduğu söylenir.

(Bakısı çukur göz hamâkata delildir)

*Küçük ve yumru gözün cahilliğe ve şehvet-perestliğe delil olduğu söylenir.

(Küçük göz küllisi tomalıcı olsa câhilige delildir ve dahi şehvet-perestlige delildir)

*Kirpikleri birbirine dokunacak ölçüde küçük olan gözün halkı aldatmaya ve yaramaz özelliklere delil olduğu söylenir.

(Eger küçük gözlü kirpiğin birbirine dokunur ağın olsa halkı aldatmaga ve yaramaz sıfata delildir)

*Büyük ve titreyen gözün yaramaz huylara delil olduğu söylenir.

(*Büyük göz ditregen olmak yaramazlığa delildir*)

*Şaşı gözün hoş ve oldukça ölçülü olmaya delil olduğu söylenir.

(*Şaşı gözli bu bongûlüge ve ziyâde evzânlığa delildir*)

Sonuç

Kıyâfetnâme ilmi'nin batı da doğup daha sonra çeviri vasıtasıyla doğu edebiyatına girdiğini bu ilmin Hipokrat, Aristo gibi antik yunan ilminin kurucusu olarak kabul edilen bilginler tarafından tıp, hukuk, devlet yönetimi gibi alanlarda kullanılmak üzere bulduklarını ve geliştirdiklerini çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Doğu edebiyatında bu alan üzerinde ilk çalışan İmam-ı Şafii'dir. Kâtip Çelebi Keşfü'z-zünün adlı eserinde bu eserden söz edilmiştir, fakat elde mevcut bir nüshası bulunmamaktadır. Türk edebiyatında elde nüshası mevcut ilk kıyâfetnâme Hamdullah Hamdi'nindir. Kıyâfetnâmelerin içerik özelliklerine bakıldığında genellikle aynı uzuvlar ele alınmış ve aynı sonuç dile getirilmiştir. Kıyâfetnâmelerde sanatsal amaç göz önünde bulundurulmaz genellikle objektif olunmaya özen gösterilir. Kıyâfetnâmeler Osmanlı döneminde memur ve asker seçimlerinde önemli bir yer teşkil ederlerdi, bunun yanında hukukta kıyâfetşinaslar 'bilirkişi' mahiyeti taşıyor tıkanan olaylarda onun görüşüne önem verilirdi. Yaratılışında bazı kötü durumlar bulunan kişilerin kesinlikle kötü huylar sergileyeceği gibi bir kural yoktur. İnsanlar farkına vardıkları kötü huylarını çeşitli kontrol mekanizmaları ile köreltebilir. İşte kıyâfet-nâmelerin yazılış amacı da insanların kötü huylarının farkına vararak bu huylarını köreltmesini sağlamaktır. Yoksa bu türde verilen eserlerin amaçları hiçbir zaman insanların kötü yönlerini ortaya koyarak onları ümitsiz bir duruma sokmak olmamıştır.

KAYNAKÇA

ÇAVUŞOĞLU A., Kıyâfet-nâmeler, Akçağ Yay.,Ank., 2004

MENGİ, Mine, (2002), "Kıyâfet-nâme" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

PALA, İskender (1982) "Kıyâfetnâme", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, C. 5, 339-341.

PARLATIR, İsmail (2006) Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara.

ULUDAĞ, Süleyman (1996) "Fırâset", DİA, 13, İstanbul, 116-117.

Makale/Dergi:

- ÇELEBİOĞLU, Âmil, (1979), “Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfet-nâmeleri”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı S 112'den ayrı basım, s. 305-347.
- TÜRK, Gökhan (2007) Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyafet-nâme Örneği Üzerine İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

KIYAFETNAME IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Mazlum Turan

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: *In this study, firstly definitions, determinations and major works related to dress code and clothes were mentioned. Many studies have been carried out on this subject in the West and in the East. The first works related to this subject in Turkish literature extend to the 15th century. According to the type of man, the separation dates back to the Hippocrates, which lived in the 5th century BC. The first work written on this subject in the Islamic world came out of the imam-ı Şafii's pen. The Turks used the provincial code more in politics. The first independent work known in Turkish literature in this regard is the work of Hamdullah Hamdi. This area is among the works to be mentioned in Gevrezâde Hafız Hasan and Erzurum Ibrahim Hakkı. In this study, focusing on the day-to-day faculty of identification, the effects on the character structure of human limbs will be discussed.*

Keywords: *Minor, Suretler And Siretler, Firâset, Kıyâfetü'l-Fiver*

I. PETRO'NUN BATI TÜRKİSTAN'A KARŞI İZLEDİĞİ ALTIN MADENİ POLİTİKASI

Mehmet Akif Ünal

Ordu Üniversitesi, Türkiye

Tarih, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: XVI. yüzyılda Kazan'ın ve Astarhan'ın işgali ile gün yüzüne çıkan Doğu memleketlerini istila etme politikası, XVII. yüzyılda ön hazırlık evresine dönüşüp XVIII. yüzyılda aktif olarak yürütülmüştür. Bu politikanın elbette ki en büyük sebeplerinden biri devlet ekonomisinin can damarını teşkil eden yüksek altın hacmidir. Bu çalışmada I. Petro'nun, Türkistan coğrafyasında olduğunu varsaydığı altın madenlerini ele geçirmek istemesine ve bu doğrultuda kendi siyasi dönemine kadar yürütülen aktif politikalara değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rusya, Emperyalizm, I.Petro

Giriş

Otuz Yıl Savaşları ile başlayıp artarak devam eden Reform ve Rönesans'ın etkileri, Skolastik felsefeyi yıkıp yerini pozitif bilimlere bırakmıştır. Bu doğrultuda modern bilimin temelleri atılırken emperyalist devletler kendi ekonomilerini güçlendirmek adına modern bilimleri askeri stratejileri doğrultusunda kullanmıştır. Ham madde eksikliği ve finansal dünya rekabetine ayak uydurmak isteyen devletler, proleter halk tabakası yaratmak maksadıyla yaptıkları coğrafi keşifler sayesinde, Asya'nın zenginliklerini öğrenmiş ve bu topraklara egemen olmak için çabalamışlardır. Batı siyasetinde güç gösteremeyen Rusya, XV. yüzyılda Moğol kışkacından kurtulmuş olup, IV. İvan tarafından XVI. Yüzyılda, kimsenin bu kadar kolay ilerleyeceğine ihtimal veremediği geleceğin Büyük Rusyası'nı inşa etmeye başlamıştır.

IV. İvan, 1552'de Kazan'ı ve 1556'da Astrahan Hanlığı'nı işgal ederek, Rusya'nın sınırlarını Volga ve Ural Nehirleri'nin döküldüğü Hazar Denizi'ne kadar ulaştırdı. Elde edilen yeni bölgelerin siyasi yapısı, komşu milletler

hakkında bilgi toplanması ve iktisadi faaliyetlerde bulunmak adına 1573 yılında Kazak Hanlıkları ile kurulan temas, Çarlık tarafından gönderilen Tretyak Çebukov'un başkanlığını yürüttüğü elçilik heyeti Küçüm Han'ın yeğeni Mametkul tarafından öldürülmesiyle gerilmiştir.¹³⁷ 1581-82 yılına gelindiğinde de ateşli silahlar bakımından çağın gerisinde kalan Türk Sibir yurdu, Mareşal Stoganov'un desteklediği bir eşkiya olan Rus maşası Ermak¹³⁸ tarafından zapt edilmesine karşı çıkamamıştır. Kazaklar'ın Rus himayesi altına girmelerini teklif etmek adına 1595 yılında Velyarmin Stepanov başkanlığındaki heyet Kazak Han'ı Tevekel'e bildirilmiştir.¹³⁹

XVII. Yüzyılda Türkistan'daki hanlıkların kendi aralarında hâkimiyet mücadeleleri vermeleri ve Batı Türkistan'da merkezi, otoritenin sağlanamaması, Nadir Şah'ın bölgede nüfuz göstermesine¹⁴⁰ neden olmuş ve zaten Batı'ya doğru göç etmekte olan Kalmuklar'ın bu bölgeyi istilasını kolaylaştırmıştır. XVII. yüzyılda Romanov Hanedanlığı'nın Asya'da mutlak güç olma hedefiyle ilerlemek ve bu doğrultuda engel teşkil edebilecek her türlü sorunu yok etmek adına izlediği politika, " Coğrafi keşifler ve ateşli silahların keşfiyle başlayan Batı'nın Doğu toplumuna üstünlüğünü, Türkistan coğrafyası adına Rusya gösterecektir."¹⁴¹ şeklinde ifade edilmiştir.

XVII. asır boyunca Orta Asya'da kısmen pasif bir siyaset izleyen Ruslar, bu bölgeyle olan ilişkilerinde; yetkin bir ticaret ağı oluşturmak ve Türkmenler'in Hazar çevresinde esir alımı yaparak Türkistan Hanlıkları'na sattığı Rus vatandaşlarını kurtarmak gibi çeşitli sözde sebepleri öne sürerek elçilik faaliyetlerinde bulunmuş ve bu şekilde bir etkileşim ağı kurmuştur. Ruslar'ın kendilerini bu şekilde lanse etmeleri asıl faaliyetlerini gizlemek adına yürütmekte olduğu politikalardan biridir demek yanlış olmayacaktır. Şöyle ki, yapılan görüşmeler ticari politikaların ötesinde siyasi misyonun "Ziyaret

¹³⁷ Dayhan Kydyraliyev, *Türkistan'da Ceditcilik Hareketi ve Bunun Türkiye İle Münasebeti*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.20.

¹³⁸ Asıl vatanı Don ya da Kama Nehri boyları olduğu sanılan Ermak'ın sıradan bir yağmacı olması dolayısıyla geçmişi fazlaca bilinmemektedir. Ayrıca bkz. Fatih Ünal, Fatih Ünal, *Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S. 41, Aralık 2015, s.613-647, ss.615.

¹³⁹ Fatih Ünal, *Kazakistan'ın Rus İşgaline Uğraması İle Türkiye'nin Birinci Dünya Harbi Sonunda Uğradığı İşgalin Mukayesi: Sultan Kenasarı İle Atatürk'ün Verdiği Mücadeleler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s.12.

¹⁴⁰ Z. Velidi Togan, *Bugünkü TürkiliTürkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1981, s.152.

¹⁴¹ Selim Serkan Ükten, *16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi, s.18, Aralık 2017, s.137-164, ss.140.

edilen memleketin politikası, ekonomisi, askeri durumu ve komşu memleketlere giden yollar hakkında bilgi toplanması¹⁴² olarak belirlenmesi, gelecek zamanlarda gerçekleştirilecek faaliyetler adına fizibilite çalışması yapıldığının göstergesidir.

I. Petro, (1689-1725) hükümlerlik yetkilerini eline alıp merkezi otoriteyi sağladığı zamana kadar, Rus dış politikasının ekonomik olarak Karadeniz’de küçük çaplı faaliyetlerinden başka bir politikası olamamıştır. Mesleki bakımdan askeri teknisyen, matematikçi ve pratik bir adam olarak yetişen Petro¹⁴³, devletlerin büyük toprakları elinde tutmasının mantığını, yıllık vergiler dışında ekonomik getirisi büyük kazanç sağladığı takdirde fayda getireceğinin kanaatinde varmıştır. Petro, çağın modern ekonomik politikası olan Merkantilizm politikasına önem vermiş ve bu doğrultuda ticaret yapabilmek için büyük limanlara sahip olunması gerektiğine inanmıştır. Geleceğin büyük Rusyası’nın inşa edilmesi ve ilk defa Archangelsk¹⁴⁴’de gördüğü denizin önemini kavrayarak kendini askeri fikir olarak geliştiren İskoçyalı Gordon ve İsviçreli Lefort’un teşvikiyle kalıplaşmış bir söylem olan sıcak denizlere inilmesi gerektiğini fark etmiştir.¹⁴⁵ Eski İpek Yolu’nun coğrafi keşiflerle önemini kaybetmesi, yeni keşfedilen yerlerin de modern Avrupalılar tarafından zapt edilişi Rusya’nın ekonomik politikasının kendi yaratacağı yeni kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yoluna sevk etmeye biraz da mecbur etmiştir. I.Petro, Türkistan ve Hindistan’a büyük önem vermekteydi. Rusya’nın Türkistan’daki nüfuzunu ticaret vasıtasıyla genişletebileceği fakat Hindistan meselesinin de sonra çözüleceğinin kanaatindeydi. I.Petro, kurduğu bu hayallerin ütöpik kalmaması için Hazar Denizi’nin siyasi, iktisadi ve askeri önemini iyi araştırıp bu şekilde strateji geliştirmişti.¹⁴⁶

Rusların Doğu’ya olan işgal hareketleri Çin engeli ile karşılaşınca tekrar Güney’e ve Batı’ya yönelmiştir. Bu yönelmenin I. Petro dönemine denk gelmesi tesadüfî bir gelişme değildir. Çünkü Petro, Ruslar için hayati önem taşıyan deniz ötesi projesini hayata geçirmek için çok önemli adımlar

¹⁴² Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s.44

¹⁴³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.272.

¹⁴⁴ Archangelsk, Rusya’nın Avrupa’da yer alan kısmının kuzeyinde bulunan Onega’dan Yugorsky’e kadar uzanan bölgeye ve bölgede bulunan bir şehre verilen addır. Burası doğal bir limana benzer. Rusya Federasyonu’nda yönetim birimi olan bir kenttir. Beyaz Deniz kıyısında, Kuzey Dvina Irmağı ağzı yakınında önemli bir ticaret merkezi olma özelliği taşır.

¹⁴⁵ Kurat, a.g.e, s. 272.

¹⁴⁶ Hayit, a.g.e, s. 45.

atmıştır.¹⁴⁷ Bu politikaları ona gelecek kuşakların saygıyla anacağı ve onun fikirleri doğrultusunda gideceği “Büyük Petro” ismini almasına vesile olmuştur.

I.Petro'nun tahta çıkmasıyla birlikte, XVII. asırdan miras kalan ticari sorunlar geleceğin büyük Rusya'sı için daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Rusya her ne kadar XVI. yüzyıldan beri Sibiryaya yolu ile Çin'e; Türkistan yolu ile Hindistan'a ve Kafkaslar yolu ile İran ve Türkiye'ye ulaşmak istediye de, XVIII. yüzyılın başlangıcına kadar Türkistan'a karşı doğrudan doğruya askeri bir saldırıya geçemedi.¹⁴⁸ Petro döneminde savaşların kesintisiz devam etmesi, ekonomik olarak devlet hazinesinin yıpranmasına neden olduğu için ya halka çok ağır vergi mükellefleri uygulanacak ya da ekonominin can damarı olan “Altın avına” çıkılacaktı. Hazineye hissedilir ölçüde açıklar çıkınca Petro, harcamaların karşılanması ve ordunun donatılması adına devlet senatosuna “Altın devletin kan damarıdır” şeklinde bir bildiri sunarak, altın ve gümüş madenlerinin aranmasının zorunlu olduğunu belirtti.¹⁴⁹ Petro'nun özellikle altın mevzusuna vurgu yapması, zaten aklında olan hedeflerine fırsat yaratmıştır. Ayrıca çıkması muhtemel olan zararlarda, kendisine yöneltilebilecek suçlamalardan bertaraf olabileceği türde düzenlenmeye çalışılan ekonomik politika, devlet meselesi haline getirilerek ciddi araştırma heyetlerinin kurulmasına sebebiyet vermiştir. Petro tüm bu planlarını harekete geçirme evresine geldiği zaman, Özbek hanlıkları arasındaki taht mücadeleleri patlak vermiş, şahsi menfaatlerini ön plana koyan üst düzey yöneticiler, Rus devletini arkalarına alarak kendi nüfuzlarını güçlendirme çabalarına girişmişlerdir. Hive Hanı İshak Ağa Şahniyaz'ın, 1700 yılında Dostbek Bahadır'ı Rusya'ya göndererek hanlığın Rusya'ya tabii edilmesini istemesi ve 1703 yılında Hive Hanı II. Arap Muhammed'in de yine Dostbek Bahadır'ı Astarhan üzerinden Moskova'ya elçi olarak gönderip Rus tabiiyetine girmesini istemesi¹⁵⁰ bu politikaya örnek olarak gösterilir. Yukarıda zikredilen istekler Petro Rusya'sı için hem bulunmaz fırsat hem de hanlıkları tanımak adına bir giriş kapısı mahiyetindedir. Petro, Batı siyasetinde büyük güçlükler çektiği ve büyük ekonomik gücü olan devletler ile çarpışmaya başladığı vakitte bile, Asya siyasetini asla bırakmadı. Hazar onun gölü olmalı ve Hazar'a kendisinden başka kimse girmemeliydi. 1722 yılında Osmanlı elçisi

¹⁴⁷ Nurettin Hatunoğlu, *Buhara Hanlığı'nın Son Emiri Alim Han Ve Dönemi (1911-1920)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s.37.

¹⁴⁸ Hayit, a.g.e, s. 45.

¹⁴⁹ Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı mücadele*, çev. Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.45.

¹⁵⁰ Ziyayev, a.g.e, s.45.

olarak Moskova'ya giden Kapıcı başı Niş'li Mehmet Ağa'ya "İşte burası Karadeniz, bunun kenarında bir yabancı padişah gelip bir şey yapıp adamlarını yerleştirirse Osmanlı bundan memnun olur mu?" sorusu üzerine Niş'li Mehmet Ağa'nın yok cevabını vermesi, bunun üzerine de Petro'nun Hazar'ı göstererek "İşte biz de buraya kimsenin gelmesini istemeyiz" cevabını vermesini bu olay ile örneklendirebiliriz...¹⁵¹

1713 yılında aslen Türkmen olan Hoca Nefes/Nefes Hoca, Astrahan'a gidip Amuderya'dan altın tozu aldığına ve geçmiş zamanlarda bu nehrin Hazar'a döküldüğüne dair Rus hükümetine bilgi verip, eğer isterlerse Amuderya'nın yönünü tekrardan Hazar'a çevirebileceğini, bu politikasına da Türkmenler'in yardım edeceğini belirtmiştir.¹⁵² Petro'nun Hoca Nefes'e "Rus baronu" unvanı vermesine kadar gidecek olan bir başka inanışının sebebi de, Hazar Denizi'nin bir zamanlar Amuderya Mecrası ile Aral Gölü'ne bağlı olduğunu ve şimdi Amuderya'nın aşağı mecrasında ve Yarkend civarında zengin altın kaynakları bulunduğunu bildirmesi¹⁵³ ve iki önemli yer arasında bir nehir koridoru açma fikrinin, ekonomik politikasını süslemeye başlamış olmasıdır. Petro'nun yaratmak istediği yeni ticaret yolları vasıtasıyla asırlardır Türk tekelinde olan eski İpek yolu tekrardan canlanacak, Batı'ya açılacak yeni yollar Rus ekonomisinin can damarlarını teşkil edecekti.

XVIII. yüzyılın hemen başında İsveç'e açılan harbin etkisi artarak devam ediyordu. 1711 Prut Savaşı mağlubiyetinin yarattığı hırs ve öfke ile Petro bu ekonomik politikaya hız vererek altın aramak adına askeri bir keşif gezisi düzenledi ve 22 Mayıs 1714 yılında Buhhalz'a, Tobal ve İrtiş Nehirleri yolu ile Yarkent'e (Doğu Türkistan) gidilmesi emrini verdi. Bu hareket Kalmuklar'ın karşı koymasıyla başarıya ulaşamasa da, Doğu Türkistan politikası adına ilerleyen süreçlerde buralardaki hâkimiyetinde sorun yaşamayıp kalıcı olduğunu göstermek adına 1716'da Omsk, 1718'de Semipolatinsk ve 1719'da Ust-Kamenogorsk kaleleri yaptırıldı.¹⁵⁴ İrtiş hattını oluşturan bu kaleler ve daha sonra oluşturulacak olan, Orenburg Hattıyla Ust-Ural(Yayık)dan Ustkamengorsk'a kadar yaklaşık 3.5 bin verst* uzunluğundaki hat sayesinde, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ruslar'a göre önce Türkistan'a, oradan da

¹⁵¹ Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s.55.

¹⁵² Ziyayev, a.g.e, s.45.

¹⁵³ Hayit, a.g.e, s.46.

¹⁵⁴ Hayri Çapraz, *Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2011, Sayı:24, ss.51-78, s.54.

*1,0668 kilometre karşılığına gelen Rus uzunluk ölçü birimidir.

Hindistan'a açılan kapı konumundaki Kazak toprakları, kuzeyden ve kuzey batıdan kuşatma altına alınmış olacaktı.¹⁵⁵

Petro sadece Sibiryâ bölgesi ile sınırlı kalmayıp, istila politikasını hem Batı Türkistan Hanlıkları'na ulaşmaya hem de Hazar Denizi üzerinden de Türkistan Bölgesi'ne ulaşmaya çalışmaktadır. 19 Mayıs 1714'de I.Petro, senatoya Hive Hanlığı'nın zapt edilmesi hususunda bir ferman gönderdi.¹⁵⁶ Bu keşif kolunun yönetimi, Hıristiyanlığı kabul etmiş olan ve aslen Kabardinli bir Müslüman olan prens Aleksander Begoviç Cherkassky'nin elindedir.¹⁵⁷ Rus çarını bölge için heyecanlandıran gelişmeler sadece nehir yatakları değil, aynı zamanda eski nehir yatağında bulunduğu rivayet edilen altın kaynaklarıydı. Cherkassky'e 4000 civarında düzenli bir ordu verilerek bölgeye gönderildi.¹⁵⁸ Cherkassky, 1713 yılından beri Petro'nun "Şark meselesi" danışmanıydı.¹⁵⁹ Çar Petro tarafından oluşturulan heyetin hareket gayesi hakkında 13 maddeden ibaret bir talimat verdi.¹⁶⁰ Buna göre, Cherkassky, Hive Han'ın haberi olmadan Amuderya Nehrinin eski mecrasında, 1000 askeri barındırabilecek bir kale inşa edecek ve böylece Hive Hanlığı'nın Rus himayesine girmesine vesile olacak; ayrıca Hive üzerinden Buhara'yı boyunduruk altına alabilme imkanını ve Hindistan'a giden yolları araştıracaktı.¹⁶¹ Keşif heyetinin bu öncü kuvvetleri, 25 Nisan 1715'te Mangışlak Yarımadası'na vardı ve Rus tarihinde ilk defa Oksus(Amuderya) aşağı mecrasını araştırdı.¹⁶² 1717 ilkbaharında Hive'ye gelen Cherkassky heyeti, Şir Gazi Han'ın kendisini alt etmesinden sonra bir sonuç aldı. Bu hadiseden ders alan Petro, artık başka yollarla bölgeyle ilgili araştırma yapmak için çaba sarf etti ve bu doğrultuda diplomatik ve ticari keşif yollarının tercih edilmeye başlanması ile Florio Benevi'yi Buhara'ya elçi olarak gönderdi.

Başarısız girişimlerden sonra, Çar Petro'nun Hazar ötesini keşfetme düşüncesi fazlasıyla devam etmiş ve bu kez Hive ile birlikte Buhara Hanlığı'nda da olup bitenlerin öğrenilebilmesi amacıyla İtalyan asıllı Florio Beneveni'nin başında bulunduğu bir elçilik heyeti görevlendirilmiştir. Önceki görevlerde olduğu gibi hanlık coğrafyasının genel yapısı, önemli kaleleri, ülkenin rakip devletlerle olan ilişkileri, ticari faaliyetleri ve bölgenin

¹⁵⁵ Ünal, a.g.t, s. 14.

¹⁵⁶ Ziyayev, a.g.e, s.456.

¹⁵⁷ Kydyraliyev, a.g.t, s10

¹⁵⁸ Ükten, a.g.m, s. 150.

¹⁵⁹ Hayit, a.g.e, s.46.

¹⁶⁰ Önemli 6 madde için ayrıca bkz. Ziyayev, a.g.e, s. 46-47.

¹⁶¹ Kydyraliyev, a.g.t, s10

¹⁶² Hayit, a.g.e, s.46.

madenleri hakkında olabildiği kadar istihbarat toplaması emredilen Beneveni ve beraberindeki heyet, Kafkasya ve İran'dan geçerek 1721 yılında Buhara'ya ulaşmıştır.¹⁶³ Petro'nun emirleri doğrultusunda 18. yüzyılın başlarında kervan ticareti yapan misyonerler, gezip gördükleri Türkistan, Çin ve Hindistan'a giden yolları ve bu yollar üzerindeki ülkelerin haritalarını yapmıştır. Ayrıca, doğu ülkeleri hakkında araştırma yapacak elemanları yetiştirmek için I. Petro, bir bilimler akademisi kurmaya karar vermiş ve çoğunluğunu yabancı bilim adamlarının, özellikle Almanlar'ın oluşturduğu, Türkistan ve Uzak Doğu ülkelerini araştırma konusu yapacak Şark İlimler Akademisi'nin kuruluş çalışmalarını başlatmıştır.¹⁶⁴ Bu akademi sayesinde kendisinden sonra Rusya'nın başına geçecek halefleri için hem istikamet olmuş hem de kendisi gibi planlı ve projeli bir Asya politikasının izlenmesinin temellerini atmıştır.

Sonuç

16 ve 17. yüzyılda Türk hâkimiyetinin azaldığı bölgelerde merkezi otoritesini sağlam temellere atan Rusya; Avrupa ekonomisine ayak uydurmak, Türklerden intikam almak ve yaratmaya çalıştıkları geleceğin büyük Rusya'sını inşa etmek üzere doğu halkları üzerine şiddetli politikalar izlemiştir. Türkistan coğrafi keşiflerden sonra sanki yeniden keşfedilmiş bir bölge olarak daha önce gönderilen keşif heyetlerinden farklı olarak haritacılar, seyyahlar, misyonerler, casuslar ve arkeologlar tarafından sürekli incelenmiştir. Buraya olan akınların artmasının arkasındaki birinci etken, sanayileşme sonucunda ortaya çıkan hammadde ve pazar arayışıdır. I.Petro'nun tahtın yeni sahibi olduğu dönemden itibaren Rusya yeni bir çehreye bürünmeye başlamış; bilimde, kültürde, ekonomide, sanayide ve askeri alanlarda yeni metotlarla donatılmış, modern bir toplum olmak hususunda Avrupalı örnek almıştır. Rusya tarihindeki rolü diğer çarlardan gayet farklı olan Petro, Rusya'yı eski Moskova zihniyetinden kurtarıp Avrupalılaştırmıştır. Literatürlerde yazılı olmasa da Büyük Petro'nun siyasi vasiyetnamesi olarak geçen bu ideoloji sayesinde, Rusya Cherkassky mağlubiyetinden sonra kısmen bir asır durmak zorunda kalan siyasi fikriyat şiddetini Hazar'ın ötesindeki Türklere gösterecektir. 18. Yüzyıldan sonra biraz daha şekil değiştiren politika, önceki raporlar sonucunda ve fizibilitesi yapılmış, planlı, programlı ve istila niteliğini taşıyan politikalar neticesinde, Türk dünyası için büyük bir tehdit olmuştur. 28 Ocak (8 Şubat) 1725 yılında

¹⁶³ Ükten, a.g.m, s.150.

¹⁶⁴ M, Saray, *Çarlık ve Sovyet döneminde Rusların Türklere Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri*, Avrasya Etütleri, C.1, S.3, Sonbahar 1994, s.20.

vefat eden Petro'nun kendisine çizdiği ideoloji çizgileri sayesinde sonraki Rusya tarihi, I.Petro'nun çizgisinden yürüyerek daha emperyalist bir çehre almış ve bugünün siyasetine dahi etki etmiştir.

KAYNAKÇA

- ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.24, Aralık 2011, ss. 51-78.
- HATUNOĞLU, Nurettin, Buhara Hanlığı'nın Son Emiri Alim Han ve Dönemi (1911-1920), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- HAYİT, Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, TTK, Ankara 1995.
- KURAT, Akdes Nimet. Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- KYDYRALİYEV, Dayhan, Türkistan'da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye İle Münasebeti, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001
- SARAY, Mehmet, Çarlık ve Sovyet döneminde Rusların Türkler Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri, Avrasya Etütleri, C.1, S.3, Sonbahar 1994,
- TOGAN, Zeki Velidi, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- ÜKTEN, Selim Serkan, 16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve seyahatnameleri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi, s.18, Aralık 2017, s.137-164.
- ÜNAL, Fatih, Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S. 41, Aralık 2015, s.613-647.
- ÜNAL, Fatih, Kazakistan'ın Rus İşgaline Uğraması İle Türkiye'nin Birinci Dünya Harbi Sonunda Uğradığı İşgalin Mukayesi: Sultan Kenasarı İle Atatürk'ün Verdiği Mücadeleler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- ÜNAL, Fatih, XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a), Gece Kitaplığı, Ankara 2015.
- ZİYAYEV, Hamid, Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı mücadele, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

THE GOLD MINES POLICY THAT IS FOLLOWING TOWARDS THE WEST TURKISTAN OF I. PETRO

Mehmet Akif Ünal

*Ordu University, Turkey
History, Master Student*

Abstract: *The policy of invading Eastern countries that began with the occupation of Kazan and Astarhan in the 16th century, turned into a preparatory phase in the 17th century and became active in the 18th century. The greatest reason for this policy is the high gold volume that forms the basis of the state economy. In this study, it was tried to mention to the desire to seize the gold mines that Petro assumed to be in Turkistan geography, and the policy which was effective in this direction until his political period.*

Keywords: *Turkistan, Russia, Imperialism, I.Petro*

ŞER'İYE SICİLLERİ'NİN KENT TARİHİNİN YAZIMINDAKİ YERİ

Menci Eye

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Tarih, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Bir kentin sahip olduğu geçmişteki birikimi ait olduğu demografik yapının , siyasi, kültürel, ve ekonomik durumuna bağlı olduğu kadar kentte yaşamını sürdüren insanına da bağlıdır. Hatta kent tarihinin teşekkülünde en fazla katkının çevredeki faktörlerden ötürü kent insanına ait olduğunu vurgulayabiliriz. Bu görüşün doğruluğun elimizde bulunması gerek belgelere dayanarak ortaya koymamız ile mümkün olabilir. Bu belgelerin en önemlisi de Şer'îye Sicilleridir.

Şer'îye Sicilleri; bir kentin içinde bulunduğu coğrafyanın ve o coğrafyada yaşayan insanın fotoğraflarının arşivlendiği, saklandığı defterler olarak tanımlayabiliriz. Bu defterler, kentin ve içinde buldukları coğrafyanın tarihi süreç içerisindeki bütün gelişimini bizlere sunmaktadır. Şer'îye Sicilleri sayesinde o kentin; siyasi, ekonomi, ticari, kültürel, idari vb. yönlerden bilgi ediniriz. Bu defterler incelenmeden, araştırılmadan ortaya konan eserler dalları kesilmiş ağaca benzerler. Bu yüzden Şer'îye Sicilleri kent tarihinin ortaya konulmasında çok önemli bir yere sahiptir. Şer'îye Sicilleri, ait oldukları kentin ve o kent içerisinde yaşayan insanların temel dayanak noktasıdır. Kentlerin ; jeneolojik, ilmi, iktisadi, teknik alanlardaki araştırmaların hatta devletlerin geçmişlerindeki süreçlerinin tespitinde bu kent ve devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerinde ortaya konması gereken haklarının tespitinde gerekli fotoğraflar , dönemlerinin ahlak, örf ve adetlerini, çeşitli hukuki ve içtimai hususiyetlerini ortaya koyan ve her açıdan bilgiyi Şer'îye Sicillerinden temin ederiz.

Anahtar Kelimeler: Şer'îye Sicilleri, Mardin, 19. Yüzyıl, Mahkeme, Kadı

Giriş

14. yüzyılın başlarında Anadolu coğrafyasının kuzeybatısında meydana gelen Osmanlı İmparatorluğu, kısa bir zamanda dönemine göre oldukça ileri bir düzen tayin ederek inkişaf etmiş bir Türk-Müslüman Devletidir. Bulunmuş olduğu çağa göre oldukça ileri seviyedeki bu İmparatorluğun

müesseselerinin temel yapı taşı olan başta İslam Hukuku olmak üzere Eski Türk- Devlet Geleneği yani Örfi Hukuk oluşturmakta idi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı kültür, din, ırk, ve mezhep ayrımı yapmadan bütün halkına eşit, adil, bir hukuk sistemi uygulaması bu durumun en açık göstergesidir. (Beşirli, 2013:3). İmparatorlukların dönemlere damgasını vuran ve dünya İmparatorlukları içinde önemli yerini sağlayan saik belki de bundan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu yönlerden ele alındığında Osmanlı İmparatorluğu'nun teşkilat mekanizmasının ve şekillerinin iyi tahlil edilmesi mevzu bahis olmuştur. Buna bağlı olarak Osmanlı döneminden günümüze kadar gelmiş olan vesikalara başvurmayı zorunlu hale getirmiştir. (Beşirli, 2013: 3).

Bu vesikalar içinde, mahalli durum ve uygulamaların bilinmesi , farklılıkların açık ve daha anlaşılır, ilgi çekici bir biçimde meydana getirilmesi bunlara bağlı idi. Bu vesikalar, dönemin hakimi Kadı tarafından belli bir düzen ve nizam şeklinde kayıt altına alınırdı. Döneminin önemli vesikaları olan bu belgeler Şer'îye Sicili olarak isimlendirilmekteydi. Bu vesikaların gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez kurumlarının iyi anlaşılabilmesi ve gerekse oradaki uygulamaların ne şekilde ortaya konulması açısından büyük önem arz etmekte idi. Ayrıca bölge tarihçiliğinin gelişmesinde teferruatlı – farklı bilgiler arz etmelerinden ötürü ana kaynaklardan birini teşkil ettikleri açıktır. (Beşirli, 2013:4). Siciller, İmparatorluğun merkez teşkilatının tarihinin ele alınmasından çok kentin teşkilat yapısı ve işleyişlerinin aydınlatılması ve kent monografilerinin ortaya konulması açısından değerleri tartışılmaz önem arz etmektedir. Çünkü bu vesikalarda gerek devlet merkezi ve gerekse kentin kültürel, ekonomik, idari, siyasi ve mali yapısı ile farklı ve ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. (Beşirli, 2013:4).

Şer'îye sözlükte; şeriata ait, şeriata uygun olan demektir. Sicil ise ; resmi belgelerin kayıt altına alındığı kütük anlamına gelmektedir. Terim anlam olarak Şer'îye Sicili; kadıların verdikleri i'lam, miras, hüccet, vekalet, boşanma, nafaka, cezalarla görevleri gereği tuttıkları farklı kayıtları ortaya koyan defterlerdir. Bu defterler; "*Şer'îye Sicilleri, Kadı Defterleri, Mahkeme Defterleri ve Zapt-ı Vekay-i olarak isimlendirilmektedir.*" (Beşirli, 2013: 4).

Şer'îye Sicilleri, bir yada birkaç yılın olaylarını kapsayabilir. Genel olarak bu defterlerin bir tarafı mahalli olayları, diğer tarafı ise merkezden gelen ferman, mektup, emir gibi belgelere yazılmış olup bu kısma *Sicilli Mahfuz-ı Defterlü* denilmekte idi. (Beşirli,2013:4). Bu defterler içlerinde kendilerine özgü bir defter usulü barındırıyordu. (Gürhan, 2012: 1).

Şer'îye Sicilleri, son elli yıl içinde Osmanlı Klasik dönemi ile ilgili kent tarihi çalışmalarının yoğun bir şekilde başvurduğu ana kaynaklardandır. (Gürhan , 2012: 1). Siciller tarihimizin temel dayanak noktasıdır. Özellikle bu siciller siyasi ve askeri açılardan büyük önem ihtiva etmektedirler. (Özcoşar, Güneş, Bozkurt, 2007: 8). Şer'îye Sicilleri bir kentin, bir yerleşim yerinin tayin ve tespitinde önem arz ettikleri gibi kentte yaşayan insanların tarihinin yazılması açısından da önem arz ederler. Şer'îye Sicillerinin kent tarihi bakımından gözden kaçmaması gereken hassasiyet özellikle Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminden sonra meydana gelen gelişmeler düzenli olarak yazıya geçirilmiş ve bu sayede de nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nden bize miras olarak kalmış kent tarihinin en önemli kaynakları Şer'îye Sicilleridir. Bu defterler arşiv kaynakları olarak da bilinmektedir. Bu yüzden siciller kent tarihinin araştırılmasında ana kaynak olmaları açısından önem arz etmektedirler. (Taş, 2014: 454). Bu çalışmamızda Şer'îye Sicillerinin kent tarihi üzerindeki etkisini örnekler bazında istifadenize sunacağız.

Şer'îye Sicilleri Üzerinden Kent Tarihine Bakış

Şer'îye Sicillerinin kent tarihi üzerindeki önemi hiç şüphesiz tartışılmazdır. Bununla birlikte Şer'îye Sicilleri sadece kent üzerinde değil kentin içinde yaşayan insanlar üzerinde de büyük önem arz etmektedirler. En önemlisi ise tarihi ve kentleri meydana getiren insan unsuru, kenti ve kent tarihini meydana getiren asıl unsurdur. Çünkü insan olmadan ne tarih ne de tarihin kent üzerindeki gelişiminden bahsedilebilir. Bu yüzden her şeyden önemlisi insan unsurudur. İnsanoğlunun ortaya çıkışıyla birlikte tarih süreci başlamaktadır. Buna bağlı olarak kent tarihi de ortaya çıkmıştır. İnsanların yaşam alanları olan kentler ise bu süreç içerisinde insanların geçmişinin ortaya konulmasında oldukça önemli bir yere sahiptirler. Tarih süreci içinde yaşanan coğrafyada, kentte gerçekleşir. Bu yüzden hepsi bir zincirin halkası gibi birbirinin devamıdır. Kentlerin bu tarihsel süreçlerini öğrendiğimiz belgeler olan Şer'îye Sicilleri de kent tarihi ile ilgili oldukça önemli bilgiler istifademize sunmaktadır. Kentin siyasi, sosyal, ekonomik yönlerden her durumunu biz bu siciller sayesinde temin ederiz. (Taş, 2014: 454). Bütün bu gelişmeler sicillerin kent tarihi açısından önemini bize bir kez daha göstermektedir.(Güven, 2006: 33).

Kent tarihi çalışmaları insanların kimliklerinin meydana gelmesinde içinde yaşadığı çevrenin, ortamın önemli bir etkisinin olduğunu sicillere yansıtmıştır. İnsanların kentte; içinde yaşadıkları mahalle, köy, kasaba ve

buralardaki mevcut ekonomi, siyasi, sosyal ve kültürel mekanizmanın genel karakteri insanlar üzerinde etki bırakmakta, yaşamlarını idame ettirdikleri bölgenin coğrafi şartlarından, ekonomik ve kültürel yapısından etkilenen insanlar içinde yaşadıkları bölgeye has bir insan tipi meydana getirerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. (Gürhan, 2012: 2).

Mekanlar insanları insanlar da mekanları etkiledikleri için bir nevi insan-çevre ilişkisi ya da çevre – insan ilişkisi gerçekleşmiş diyebiliriz. Bununla birlikte o coğrafyada yaşayan insanın da çevreye vermiş olduğu büyük katkıyı göz önünde bulundurarak kente has tarihin oluşumuna vesile olmuştur. Özellikle de kent çok kültürlü bir yapıya sahip ise kentin tarihi süreci daha da önem arz etmektedir. Kentte yaşamını idame ettiren ve kentin tarihsel sürecinin ortaya çıkmasında en büyük paya sahip olan bir diğer unsur kentlerde yaşayan yerel ailelerdir. Özellikle çok kültürlü olan kentlerde bu durum daha açık şekilde gelişmeleri kayıt altına almış bulunmaktadır. Her kentin kendisine has sicil defteri vardır. Ancak bizim çok kültürlü kentlerin önemini vurgulamamız kentte farklı insanların bir arada yaşaması ve bunların bir kültür mozağı oluşturmuş olmalarıdır. Kentte yaşayan farklı kültürlere ait insanların her durumu sicil defterlerine kayıt edildiği için doğal olarak bir kültür mozağı oluşmuştur. Bu da bize çok kültürlü olan kentlerin önemini vurgulamaktadır. Kentteki yerel aileler incelemiş olduğumuz Şer'iyeye Sicillerine baktığımızda o dönemde şehrin hakimiyeti için hem kendi aralarında hem de merkez ile yaptıkları mücadeleler sonucu kentten göç etmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde o dönemden kalma yerel ailelere çok az rastlanmaktadır. Bütün bu çalışmalar hem Osmanlı dönemi kent tarihi çalışmalarına hem de günümüz kent tarihi çalışmalarına aydınlık bir yol ihtiva etmektedir. Kent tarihi çalışmak isteyen tarihçilere de büyük kolaylıklar sağlanmış bulunmaktadır. (Gürhan , 2012: 1). Şer'iyeye Sicillerinin kent tarihi üzerindeki etkisini farklı başlıklar altında değerlendirmeye tabi tutalım.

1. Siyasi ve Askeri Tarihi (Girit Seferi, Kayseri Sicili Örneği) 1645- 1669

Bu dönemde kayseri idari olarak 1645-1669 yılları arasında Karaman Eyaletine bağlı bir sancak konumunda idi. Osmanlı Devleti bu tarihlerde bir yandan Girit'in Fethi çalışmalarını sürdürürken diğer yandan içteki ve dıştaki karışıklıklarla mücadele etmekteydi. Bunların başında XVI. Yüzyılda başlayan ve XVII. Yüzyılda da varlığını çok şiddetli olmasa da sürdüren Celali ayaklanmaları gelmekte idi. Girit Seferi yapılır iken bir taraftan da Erdel üzerine de sefer düzenlenmişti. Osmanlı Devleti bütün sancaklarda olduğu gibi Kayseri Sancağında da bu seferler için büyük hazırlıklar yapılmış hem

insan gücü hem teçhizat bakımından destek sağlanmıştı. Devletin askeri kuvvetlerini oluşturan askerinin yanı sıra halktan kişilerde bizzat bu seferlerde görev yapmışlardır. (Selçuk, 2015:364). Biz yine kentlerde gerçekleşen bu siyasi ve askeri olayları siciller sayesinde temin ederiz. Bu da sicillerin kent tarihi üzerindeki önemini ortaya koymaktadır.

2. Sosyal Hayat

Osmanlı kentlerinde kadıların, yönetim ve askeri yöneticilerle beraber hareket edip farklı sosyal olaylara çözüm ürettiği bilinmektedir. Mesela yönetim ve askeri yöneticiler tarafından ele geçirilen suçlu kişiler kent mahkemelerine başvurarak davaya bakılırdı. İnsanların sosyal hayatlarından olan bu olaylar da Osmanlı döneminin ana kaynaklarından olan Şer'îye Sicillerine geçirilirdi. (Beşirli,2013:17-18). Biz burada sosyal durumları daha iyi bir şekilde anlaşılır olması için sosyal hayatı iki kısım bazında istifadenize sunmaya çalışacağız. Bununla birlikte Harput Sancağı örneği üzerinden değerlendirilmelere varmaya çalışacağız. Birinci kısımda, genel itibarıyla Harput Sancağında ortaya çıkan problemler ve buna bağlı olarak idari- cezai yaptırımlar ortaya konulacaktır. Örneğin; *yaralama, dövülme, cürüm- cinayet vb. şahsi olaylar olduğu gibi hırsızlık, rüşvet, karaborsa vb. sosyal ve idari sorunları meydana getirmektedir.* (Beşirli,2013:18). Şimdi ele almış olduğumuz yukarıdaki sosyal sorunlara Harput Sancağından birkaç örnekle istifadenize sunmaya çalışalım.

A. Cürüm-Cinayet, Yaralama, Dem ve Diyet İle Normal Ölüm Hüccetleri, Fiziksel Darp, Recm

Farklı durumlarda adam öldürme, fiziksel darp, yaralama, ve normal şartlarda ölüm vb. gibi durumları ve bunlarla ilgili sonuçları ortaya koymakta idi. “Mesela (H. Şevval sonları 1065) 1655-1065 tarihli bir kayda göre Ağce Kalesi’nden İbrahim bin Süleyman’ın Karaçorlu Ali bin Türabiyi yaraladığı ve şer’i davasının görüldüğü anlaşılmaktadır.” (Beşirli,2013:18). Örnekten de anlaşılacağı üzere dönemin ana kaynakları olan Şer'îye Sicillerinin sosyal hayattan da kesitler sunduğu görülmüştür. Bu da bize sicillerin ne derece önem arz ettiklerini ortaya koymaktadır.

B. Hırsızlık, İçki İçme, Rüşvet ve Karaborsa

Bu defterler dönemin sosyal huzursuzluklarını ortaya koyarak bununla ilgili o dönem hakkında önemli bilgiler elde etmemizi sağlamaktadırlar. Bu konuyla ilgili; Mesela; “Ekim ayı sonlarında 1655(H. Muharrem ortaları 1066) tarihli bir vesikadan, Harput Büyük Camii’nden 6 adet kilimin çalındığı ve bu

kilimlerin satıldığıının belirlendiğini, ” (Beşirli,2013: 19). bu konun gereğinin yapılmasına dair hüccet görülmektedir. Örnekten de anlaşılacağı üzere dönemin kent tarihinin aydınlatılması açısından siciller bize önemli bilgiler sunmaktadır .

C. İslam Dinini Kabul Eden ve Müslüman Adını Alan Zimmiler

Kişilerin kendi istekleri ile Müslüman olan Zimmilerin durumları ve bu kişilerin Müslüman adını almalarını kayıt altına alan hüccetlerin ortaya koyduğu vesikalardır. Mesela; “ *Eylül başları 1655(H. Zilkade başları 1065) tarihli bir belgede, Pağnik Zimmi'nin oğlunun ' meclis'i şer'e' gelüp şeref-i İslam ile müşerref olub bi'd- def'ada kelime-i şehadet getirüb Ahmet ismiyle tesmiye olunduğu* ” kayıt altına alınmıştır. (Beşirli,2013: 20).

D.Aile Yapısı (Nişanlılık, Evlilik, Boşanma, Nafaka ve Mihr-i Müeccel Talebi)

Sicillerdeki sosyal kayıtlar adı altında ele aldığımız bu aile yapısı ile ilgili boşanma, evlilik, nafaka vb. durumların yer alması dönemin aile hayatı, sosyal hayat ile ilgili üzerinde durulması gereken bilgileri sunmaktadır. Bu kayıtlarla ilgili 385 No'lu Harput Sancağı Sicil Kayıtlarına Göre: Örneğin; Bir vesikada “*Kürdemlik Köyü'nden Güher bint-i Divane'nin kendi rızası ile Hacı bin el- Has'la evlendiği ve nikahlarının kıyıldığı görülmektedir.*” (Beşirli, 2013: 22). Başka bir vesikada ise; “*Pertek Kazası'ndan Rahime bint-i Abbas, zevcesi olan es-Seyyid Cafer Efendi ibn Ebul- müslimden mihr-i müeccelini talep etmektedir.*”(Beşirli, 2013: 22). Bu örneklerden anlaşılacağı üzere sicillerin sosyal hayatta insanlar arasında gerçekleşen bir başka durumu bize sunmaktadır.

E. Recm

Recm, zina yapan kişilere belli durumlarda uygulanan cezaya verilen isimdir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Recm cezasının bedelinin olup olmadığı yada bu suçun olup olmadığı tartışıla gelmiştir. Bunun varlığını Abdülmecit Mutaf'ın “*Teorik ve Pratik olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar*” adlı çalışmasında incelemiş olduğu sicillerden yazılı bir kanun maddesinin yer aldığına işaret ederek bu durumun var olduğuna dikkat çekmiştir. (Şahin, 2017: 38). Sicillerin kayıt altına alındığı süreç sonrasında insanın her durumu ile ilgili bilgi edinmek mümkündür. Bunu yukarıda belirtmiş olduğumuz recm suçundan hareketle örnek bir hüküm vererek bu konuyu daha da aydınlatalım. Mesela; “*Balıkesir'in Mendehorya Köyünden Aşir isimli genç, evli olduğu halde amcasının beslemesi olan Ayşe ile zina etmiş ve bu birliktelikten bir çocukları olmuş fakat ölmüştür. Bunun üzerine her ikisi de zina ettiklerini dört ayrı mecliste ikrar*

etmişlerdir. Ayrıca Hüseyin'in muhsan olduğu köylülerin şahitliği ile de ispatlanınca, Kadı tarafından bu kişi hakkında hadd cezasına karar verilmiştir. " (Şahin, 2017: 39) Siciller sosyal hayat ile ilgili her bilgiyi kendilerinde barındırmışlardır. Bunun en güzel örneği de yukarıda vermiş olduğumuz hükümler bunun en açık ispatıdır.

F. Boşanma

Şer'ie Sicillerinden öğrendiğimiz bir başka konu ise sosyal hayatta insanlar arasında gerçekleşen bir durumdur. Kişilerin birbirleriyle geçinememeleri, aldatma, aile içerisindeki huzursuzluklar boşanmanın başında gelirdi. İslam, boşanma hakkını insanlara tanımıştır ancak en son ki aşama olarak tanımıştır. Osmanlı İmparatorluğunda boşanmada kadınlara göre erkekler daha fazla hakka sahiplerdi.(Aybek, 2017: 37-38). Sicillerden öğrendiğimiz boşanma ile ilgili örnek hükümleri burada belirterek bu konuyu daha da açıklığa kavuşturmaya çalışalım. Örneğin;(6CA 1282) / 27 Eylül 1865 tarihli bir hükümde ;" Tizyan Köyü'nden Meymo binti Temur'un vekili Molla Mehmet binti Haso, aynı köyden olan Meymo'nun koyunlarını ve parasını da çaldığını iddia ederek şikayetçi olmuştur. Abdal cevabında gerçekten üç talakla boşadığını, boşanma sonrasında 1.500 kuruş mehir ve ev kirası karşılığında Meymo'nun davasından vazgeçtiğine dair kayıttır". (Özcoşar, Güneş, Gümüş, 2017: 47). Hükümde de belirtilmiş olduğu boşanma durumu hakkında bilgi sunmaktadır.

3. Ekonomik Hayat

Şer'ie Sicillerinin kent insanının her durumu üzerinde etki bıraktığı gibi ekonomik durum üzerinde de oldukça etki bırakmıştır. İnsanlar arasında yaşanan sosyal, siyasi, askeri , hukuk ve ekonomik kısacası insanı baz alan her durum üzerinde oldukça etki bırakmış diyebiliriz. Bunu da yukarıda vermiş olduğumuz örnekler bazında açıklamaya çalıştık. Şimdi de kent insanının ekonomik durumu ile ilgili siciller ne derece etken olmuştur örnekler ışığında incelemeye çalışalım. Mesela mülk- alım satımı ile ilgili bir hükümde; "(Ş...1275/ Mart- Nisan 1859) tarihli bir belgede, Hazne binti Ali Han, içerisinde kayısı, incir ve değişik ağaç çeşitlerinin bulunduğu, güneyi ve batısı Şeyho Velo mülkü, kuzeyi yol ve doğusu İsa Hıdır mülkü ile sınırlı Beyt-i Şeyho Vadisi olarak anılan mahalde bulunan bahçesini 2.600 Cedit Rumi kuruşa Remo el- Arac bin İsa'nın vekili Davud Ağa bin Halil Ağaya satmıştır." (Özcoşar, Güneş, Dinç, 2007: 27). Hükümden de anlaşılacağı üzere sicillerin kentteki insanların sosyal hayatları üzerinde oldukça önem arz etmekte idi. Bir başka hükümde yine

alacak verecek davası üzerine gerçekleşmiş olan durumdan bahsederek; “(21 ZA 1307/ 9 Temmuz 1890). Tarihli bu belgede; Mardin’in Şeyh Çabuk Mahallesi’nden Mehmet bin Şeyh Musa el- Arac, Diyarbakırlı Ermeni milletinden Kerabid bin Tumas ve Agop bin Maksi Keyork hakkında 6 adet antika 19 lira ile 3 Mecidi getirdiğini ve 79 kuruş olan ücretini talep ettiğini söylemiştir. Kerabid inkar etmiş ancak Agop iddiayı kabul etmiştir. ” (Kankal, Özcoşar, Güneş, Gürhan, 2007: 35). Sicillerden edinmiş olduğumuz örnek hükümleri incelediğimizde o dönemde yaşamış olan insanlar üzerindeki önemi tartışılmaz hal almaktadır. Özellikle Osmanlı Devletindeki bütün kentlerin tarihi süreci bu sicillerin kayda geçirildiği tarihten itibaren büyük önem taşımıştır. Osmanlı Devleti kozmopolit bir yapıya sahip idi. içerisinde sadece Müslümanları değil Gayrimüslimler; Yahudi, Yezidi, Ermeni, Katolik, Ortodoks, Süryani vb. her dinden insan barındırıyordu. Bu özelliğinden olsa gerek sicillerin önemi tartışılmaz hale gelmiştir. Kaynak değerleri büyük önem ihtiva etmiştir. Siciller farklı kentlere özgü bilgiler bize sunar demiştik; Mesela Gaziantep kentimize ait çok eski bir sicil hükmüne rastladık ve bunu da sizin bilginize sunmak istedik. Bu siciller 1529 yılından başlayıp, 1911 yılına kadar devam eden 388 yıllık bir devri kapsamaktadır. (Güzelbey, 1966: 1). Şer’iye sicillerinden edinmiş olduğumuz örnek hükümler bazında o dönemin insanları arasında meydana gelen ve tamamıyla insanların yaşantısı üzerine kurulan durumları izah etmeye çalıştık. Bunlardan başka konu da hukuki açıdan olanıdır. Şimdi de o dönemde nasıl bir hukuk sistemi işlemekte idi kısaca konuyu ele alalım.

4. Hukukî Açıdan

751 numaralı Balıkesir Şer’iye Sicil defterine göre; bu defter tereke kaydı olduğu için asıl kişilerin miras, hak ve hukuku ile ilgili uygulamaların ortaya çıkartmaktadır. Öncelikle miras kelimesinin ne olduğu konusunda bilgilendirme yapalım. Miras kelimesi hukukta; ölen kimsenin arkasında bıraktığı mal ve haklara belli bir düzen, nizam ve ölçü dahilinde belli kişi ve grupların hak sahibi olmasını ifade eden terimdir. (Polat, 2003: 22).

Osmanlı İmparatorluğunda hukukun temel taşı İslam Dini idi. Yeni hukuk olarak “İslam Hukuku” uygulanıyordu. Miras hükümlerinin çoğu da Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’e dayanmaktadır. Mirasçılarının bölüşümü ile ilgili olarak üç tane ayet mevcut idi. 751 numaralı Balıkesir Defterine göre ise; “*inde’ş – şer’u’l-münir* ” veya “*lede’ş- şer’u’l – enver.* ” kelimesi ile ifade edilmektedir. (

Polat,2003:22). Şer'iyeye Sicillerinin kent tarihi ve kent içerisinde yaşayan insanlar üzerindeki etkilerini bir kez daha ele almış olduk.

Sonuç

Şer'iyeye Sicilleri'nin kent tarihi yazımındaki etkisi hiç şüphesiz tartışılmaz bir öneme sahiptir. Bu defterlerin kaydı altına alınan mahkeme kayıtları resmi yazılardır ve ana kaynaklardır. Tarih sürecinin ortaya çıkması ile birlikte kent tarihini başlatan insan unsurunun kentin üzerinde önemli bir etkisi mevcuttur ki çalışma içerisinde bu önemi özellikle vurguladık. İnsanın kent tarihinin oluşumu üzerindeki etkisinden bahsedildiği gibi kentin de o coğrafyada yaşayan insanların üzerindeki etkisinden bahsedilebilir. Kentin, coğrafyanın ve bölgede yer alan her unsur kent tarihinin bir nebze coğrafyada yaşayan insanların tarihi oluşum süreci üzerinde büyük paya sahiptir. Bütün bu sürecin o dönemdeki resmi belgeler olan sicillere kayıt edilmesi coğrafyanın, kentin, insanın fotoğraflarının günümüze kadar gelmesine katkı sağlamış olduğunu dile getirelim. Özellikle kozmopolit yapıya sahip kentlerin yani içerisinde bir çok farklı millete ait insanı barındırması sicillerin kent tarihi üzerindeki önemini tartışılmaz hale getirmektedir. Buna örnek olarak Mardin kentini verebiliriz. Mardin kenti 600 yıllık bir imparatorluk süreci yaşamış olan Osmanlı Devleti zamanından beri kozmopolit bir yapıya sahip olarak ve bu yapısını koruyarak günümüze kadar gelebilmiş ender kentlerden biridir. Mardin'e ait sicillerde birkaç örnek vererek bunun önemini sizlere sunmak istedik. Bu durumu kentte ait sicil defterlerden çok rahatlıkla anlayabiliyoruz. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki sadece şer'iyeye sicillerini değerlendirerek bir kent tarihi hakkında kesin hükümlere varmak pek sağlıklı olmayabilir. Bu yüzden bir tarihçi çalıştığı konu ne olursa olsun konusu ile ilgili kaynaklarını destekleyecek farklı tarihsel metot kaynaklarından yararlanmalıdır. Aksi takdirde çalışılmış konu temelleri eksik atılmış bina misali yıkılmaya yüz tutar. Bütün bu gelişmelerden sonra şer'iyeye sicilleri kent tarihinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Kentteki insanın temel dinamiklerindedir.

KAYNAKÇA

Aybek A. İ. , (2017), " 40 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre Konya'da Sosyal Hayat", (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
Beşirli M. (2013), "385 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Önemi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve

- Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı 10, Ankara 1999, s.3 - 4 - 17 -18- 19 - 20 – 22.
- Gürhan V. (2012), “ XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri”, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Güven A. , (2006), “33 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (Değerlendirme ve Transkripsiyon)”, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya .
- Güzelbey V. , (2012), “Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Fasikül – 1) “, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- Kankal A. , Özcoşar İ. , Güneş H. H. , Gürhan V. , (2007), “183 Numaralı Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin”, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- Özcoşar İ. , Güneş H. H. , Gümüş E. , (2007), “ 238 Numaralı Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin “, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- Özcoşar İ. , Güneş H.H. , Dinç F. (2007), (Ed. Kankal, Ahmet), “235 Numaralı Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin “, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- Özcoşar İ. , Güneş, H. H., Bozkurt A. (2014), “ 193 Numaralı Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin”, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- Polat H. , (2003), “751 Numaralı Balıkesir Şer’iye Sicil Defterine Göre Balıkesir’in Sosyal, Hukuki ve Dini Yapısı”, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Şahin E. , (2017), “1754 Numaralı Çorum Şer’iye Siciline Göre Çorum’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1826 – 1838), (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Selçuk H. (2015), “ Şer’iye Sicilleri’nin Şehir Tarihi Açısından Önemi (Kayseri Örneği)”, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya .
- Taş Y. (2014), “ Urfa Şer’iye Sicilleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı: XVIII, Muş, s.453 – 472.

THE PLACE IN THE ORTHOGRAPHY TO CITY HISTORY OF COURT RECORDS

Menci Eye

Ordu University, Turkey
History, Master Student

Abstract: *The accumulation of a city's past both depends on the demographic, structure, political, cultural and economic status and people living in the city. We can even emphasize that the greatest contribution in the formation of the city's history city belongs to the urban fellow because of the factors in the vicinity. The accuracy of this opinion is possible by revealing the basis of the documents in our hands, The most important of these documents Court Records.*

We can define Court Records. Court Records are the books where the photographs of people living in the geography and the people in that city are archived and stored. These books provide us the whole development of the city city and the geography in which it is located. Thanks to the Court Records are get information of political, economic, commercial, cultural etc. Situation of the city. Without knowing, examination and investigation, these books look like to the saw cut tree branches. Because of this, Şer'iyе Sicilleri / Records of Şer'iyе has a very important place in the history of the city. Court Records are the basic focal point of the city that they belong to and the people who live in that city. In the determination of the processes of the states past, we can obtain much information from Şer'iyе Sicilleri / Records of Şer'iyе in every respect, from all the city's researches on genetic, scientific, economic, technical fields, in determining the necessary right of these cities and states should have in their relations with each other, to necessary photographs, the morality, customs and traditions of those periods, various legal and social characteristics.

Keywords: *Court Records, Mardin, 19th century, court, kadı (muslim judge)*

POPÜLER ROMANDAN USTALIĞA GEÇİŞ: MİSKİNLER TEKKESİ ÖRNEĞİ

Merve Akbulut

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Popüler romanlar, yazarı açısından sanatsal amacı olmaksızın yalnızca ticaret ve şöhret amacıyla kaleme alınan ve çok sayıda okuyucu kitlesine ulaşmayı hedefleyen eserlerdir. Türkiye’de popüler roman örneklerini, Tanzimat dönemiyle başlayıp günümüze kadar devam eden roman geleneği arasında da görmekteyiz. Tanzimat dönemindeki ilk tercümelemlerin çoğunlukla macera romanlarına yönelik olduğu bilinmektedir. Türk okuyucusunun severek okuduğu düşünülen bu tarz romanlardan birkaçını da Reşat Nuri Güntekin yazmıştır.

Reşat Nuri Güntekin, yazı hayatına Zaman Gazetesi’nde başlamıştır. Çeşitli dergilerde başlangıçta ticari amaçla yazılar yazmış ve temelinde bireysel konuları içeren eserler vermiştir. Yazarın popüler kabul edilebilecek eserleri olmakla beraber giderek ustalaşan ve özellikle de Çalıkuşu adlı eserini romanlaştırarak büyük bir üne kavuşmuştur. Reşat Nuri Güntekin’in olgunluk dönemi edebî eserlerinden olan Miskinler Tekkesi, diğer eserlerine göre kimi farklılıklar göstermektedir.

Bu çalışmada, popüler romandan usta malına geçen Türk romancısı Reşat Nuri Güntekin’in Miskinler Tekkesi adlı eseri, çeşitli yönlerden incelenecektir. Elde edilen bulgular üzerinden eserin, yazarın diğer eserleri arasındaki yeri belirlenmeye çalışılacak ve eser popüler roman bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Popüler Roman, Usta Malı Roman, Miskinler Tekkesi

Giriş

Popüler roman ve Güntekin’in ilk dönem eserlerine değinmeden önce ilk olarak popüler ve popülitenin tanımını yapmamız gerekir. Genel olarak ifade edecek olursak bir kalabalığa, topluluğa çağrışım yapar. Popüler ‘1. halkın zevkine uygun, halk tarafından tutulan. 2. herkesçe tanınan’ (Türkçe Sözlük 2005: 1619) anlamlarına gelmektedir.

Popüler roman ise, yazarların daha çok ticari, çok satılma ve para kaygısıyla kaleme aldıkları eserlerdir. Gerçek edebi eserler kadar uzun soluklu olmayıp, sadece belli bir süreliğine gündemde olan ve herkes tarafından ilgi görüp, daha sonraları hafızalardan silinen ve genellikle estetik yönü olmayan romanlardır. Bu tür romanlar genellikle gündemde olan olaylardan etkilenecek yazılır ve medyanın da desteğiyle kendilerini raflarda bulurlar. Asıl teşvik edici yanları ise kapak görünüşleri ve isimleri olmuştur. Türk edebiyatında popüler roman kendisini tam anlamıyla 1980’li yıllarda hissettirmeye başlamıştır. Bu yıllarda ülkede gerçekleşen askeri darbe sonucu insanlar siyasi sosyal olaylara karşı uzak durma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır ve bu tür eğilimler sonucu popüler edebiyata ilgi duymaya meyil etmişlerdir.

Reşat Nuri Güntekin’inde popüler roman, popüler edebiyat bağlamında değerlendirebileceğimiz eserleri vardır. Edebiyatla tanıştığı ilk zamanlar, haftalık olarak gazetelerde ticari amaçlı para karşılığında farklı farklı yazılar yazmıştır. Bu gazetelerde yayımlanan yazılarına baktığımızda birçoğunun popüler bağlamda değerlendirmeye müsait olduğu göze çarpar.

1. Popüler Romandan Ustalık Geçiş-İlk Dönemden Olgunluğa Adım

İlk eserleri her yazar gibi ferdi konulara ve aşk eğilimleri üzerine kaleme almıştır. Bu etkinin başında Halit Ziya’yı örnek alması tabii bir durum sayılabilir. İlk eserlerinde Güntekin, asıl temayı aşk olarak işlemiştir. Bu anlayış olgunluk döneminde ikinci plana kaymıştır. Damga ve Akşam Güneşi gibi ilk dönem eserlerinde kaleme aldığı romanlar, temelinde bir aşk ve bireysellik hâkim olan eserlerindedir. Fakat bireyselliği ne kadar ön planda tutsa da sosyal olaylara tamamen kayıtsız kalmamıştır.

Güntekin’in yazılarını yayımladığı gazete ve dergileri sayacak olursak; ilk hikâyesi olan “ Eski Ahbap ” Diken Dergisinde yayımlanır. Daha sonra “ Harabelerin Çiçeği ” adlı romanını Zaman gazetesinde yayımlar. Yine aynı gazetede tiyatro piyeslerine de yer verir. Daha sonra İbnürrefik Ahmet Nuri, Ressam Ahmet Fehim ve Yesarizade Mahmut Esad ile birlikte haftalık şeklinde Perşembe günleri Kelebek adlı mizah dergisi çıkarırlar. Dersaadet gazetesinde ise Gizli El romanını tefrika eder. Güntekin’in asıl şöhreti ve adının duyulmasını sağlayan ise Çalığı romanıdır ve bu roman Vakit gazetesinde tefrika edilmeye başlamıştır. Bu eseriyle birlikte yavaş yavaş bireysellikten soyunup topluma daha da sarılan bir yazar figürü karşımıza çıkar. Kendi düşüncelerini, toplumun nasıl olması gerektiğini kendince bir

karakterlerle yazın hayatında canlandırır. Özellikle de Yaprak Dökümü romanıyla birlikte olgunluk dönemine geçiş yapan Güntekin, sosyal bozulmanın temelinde aileyi görür. Artık eserlerinde sosyal konulara ve sosyal değişmelere de yer verir.

Olgunluk dönemi eserlerinde kadın kahramanları genellikle öğretmen olup, toplumun eğitimle refaha ulaşacağını anlatmak ister. Mektepten memlekete idealiyle eserler verir.

Son olarak olgunluk dönemine geçişinde mesleğinin de bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Müfettiş olan yazarımız, Anadolu'nun çeşitli yerlerini, şehir ve köylerini dolaşır, yaşadıklarını hayal dünyasında yoğurarak realist biçimde kaleme alır.

2. Ustalık Dönemi: Miskinler Tekkesi Örneği

A. Roman Özeti

Dilenciliği meslek haline getiren soylu bir kişinin dilenciliğe başlamasını, maceralarını anlatması ve aynı zamanda o dönemin sosyal hayatına da ayna tutan bir eserdir.

Romanın başkarakteri olan dilenci, zamanında Sultan Mahmud'la yemek yemiş, dağlara deryalara hükmetmiş, tarih kitaplarında ismi geçmiş dedelere sahiptir. Onun soy ağacına baktığımızda Kocabaş Şemseddin Molla'nın birkaç göbekten torunudur. Hatta romanın kahramanı olan dilenciye de başının büyük olması sebebiyle Kocabaş Şemseddin'e çok benzetirler. Başkarakterimiz, yaratılıştan çaresiz ve miskin bir hal içindedir. O kadar miskin ve tembeldir ki yaşlılarıyla birlikte oyun oynamaya hareket etmeye üşenir ve onları sadece izlemekle yetinir. Dilencinin çocukluğu, büyükannesi ve dayısıyla birlikte dedelerinde kalma konakta geçer. Bir gün konakta çıkan yangınla ev halkı dağılmaya başlar. Başkahramanımız babaannesiyile birlikte eski kalfalarının yanına sığınır. Bu konakta karşılarındaki evde kalan Mesrure isimdeki kıza âşık olur. Onunla konuşmaya cesaret edemediği için, kızı bahçede ud çalarak ve babasıyla arasını iyi tutarak etkileyeceğini düşünür. Aralarında kısa bir flört başlasa da dilencimiz bu aşk hayatını pek uzun sürdüremez ve ilerleyen bölümlerde Mesrure hakkında düşünce veya aşkına da yer vermez. Daha sonra Mahmut Paşa'nın yardımıyla kaleme memur olarak girse de bu işini de pek uzun sürdüremez çünkü meşrutiyet ilan edilir ve ittihatçılar tarafından Sinop'a sürülür. Yazısı iyi olduğu için burada yazı yazarak muska yazıcılığıyla geçinir. İttihatçılar iktidardan düşünce o da İstanbul'a geri döner. İstanbul'a döndüğünde kimsesi kalmamıştır.

Kalemdeyken arkadaşı olan Talat sayesinde özel okulda hat dersi hocası olur. Burada da fazla kalamaz ve askerlik için Hicaz'a çağırılır fakat yazısının güzelliğiyle Halep'te kalır. Bu yönüyle kendini şanslı görür ve rahat bir askerlik zamanı geçirir. Dilencimizin yakasını talihsizlik burada da yakalar ve at tepmesiyle kolu kırılır ve yazı yeteneğini kaybeder. Daha sonra Anadolu'ya dönen dilencimiz işgal altındaki İzmir'e gider ve çocukken oynadığı dilencilik oyununu oynar. İyi para kazandığını görünce bunu meslek haline getirir. Kendisine ev tutan dilencimiz, burada kendisi gibi olan dilenci Mesule Bacı'yla tanışır. Mesule Bacı'nın evini sel basar ve dilencimizin evine sığınır. Dilencimizin evinin çevresinde genel olarak Araplar ve onun gibi dilenciler yer almaktadır. Mesule Bacı'yla birlikte birde İsmail adında annesi tarafından terk edilen küçük çocukta dilencimizin evine sığınır.

Daha sonra da İzmir'den İstanbul'a geçerler ve bir konağın birkaç odasını kiralarlar. Bir süre sonra İsmail'i yatılı okula verirler. Bir gün gezerken kalem arkadaşı Talat' la rast gelir ve onun durumunu hiç iç açıcı görmez. Üniversite bitirip okumasına rağmen durumu hiçte iyi değildir. Hatta dilencimiz arkadaşına para yardımında bile bulunur.

Bir süre sonra İsmail parasız yatılı okulu kazanır ve Bursa' ya gider. Bu arada da arkadaşlıkları iyice ilerleyen dilencimiz ve Talat mesleklerinden emekli olmuş ve ortaklaşa bir bakkal açmışlardır. Kendi hallerinde yaşamaya devam ederken evlerinin önünde bir otomobil durur ve içinden İsmail çıkar. İsmail iyi bir tahsil yapmış, önemli mevkide olan evli bir mimardır. Babasının elini öpmeye gelmiştir. Dilencimiz, sadakaların en muhteşemini İsmail'den aldığını söyler ve romanımız burada biter.

B. Edebi Eser Sayılmasındaki Etken Olaylar

Popüler roman da olaylar karakterlerden daha baskındır fakat Miskinler Tekkesi'nde ise durum farklıdır. Bu romandaki olaylar karakterlerin bazı yönleriyle kendilerini gösterir. Örneğin; soylu bir geçmişe sahip olan insanların çalışma hayatlarındaki sıkıntılar veya hayata tutunma çabaları bir karakterle dile getirilmiş. Olay direk gözümüze çarpmaz fakat romanı okuduğumuzda karakterlerin yapısı ve düşünceleriyle biz buradan bu sonuca varırız. Bir başka bakış açısı ise Reşat Nuri'nin üzerinde en çok durduğu eğitim konusudur. Toplumdaki eğitim aksaklığı ve cahillik olaylarını yazar bize direk vermez fakat biz toplumun bu aksak yönünü İsmail'in cahil hocalarıyla birlikte görmekteyiz. Bürokraside yaşanan ahlaksızlık, adaletsizlik ve aksaklık ise yine roman karakterlerinden biri olan Talat sayesinde okuyucuya verilir. Sessiz ve kanayaklı olmasından dolayı her bulunduğu dairede işlerin çoğu ona yıkılır, birkaç üniversite okumasına rağmen zor

geçinir ve makamca kendinden büyük yerde olanlar tarafından pek ciddiye alınmaz.

Sosyal olaylara karşı yaşanan olaylar karakterlere göre daha pasif kalmıştır. Olayları olay yapan, karakterlerin ta kendileri olmuştur. Karakterlerin iç dünyası düşünceleri de ele alınmış, aldıkları karar ve nedenlerle birlikte sosyal olaylara da yer verilmiş. Örneğin başkarakter dilencilikle ilgili can alıcı noktaları saymaya başlar. İnsanların zaaflarının neler olduğunu sıralar.

Anlatım özelliği ve tekniği açısından popüler romanda genel olarak gözlemci bakış açısı hâkim kılınır fakat bu romanımızda ilahi bakış açısı hâkimdir. Roman karakterlerinin duygularıyla düşünceleriyle karşılaşırız. Anlatım tekniğinden ise belli başlı felsefi konulara, karakterlerin ruhsal çözümlmelerine yer verilmiştir. Güntekin, düşüncelerini karakterlerin sayesinde toplumsal sorunlara değinmiştir. Reşat Nuri'nin eğitime verdiği önemi ve mektepten memlekete düşüncesini, toplumun eğitimle refaha ulaşacağına inanan yazarımız, İsmail ve dilencimiz aracılığıyla bu düşüncelerine değinmiştir. Dilencilikle geçinmelerine rağmen İsmail'in okuması için başkarakterin elinden geleni yapması buna örnektir.

Ayrıca yazarımız bize başkarakterimizin çevresindekilere bakışıyla ve onların hayatlarına değinerek canlı kesitler verir. O dönem İstanbul, İzmir, Anadolu hakkında bilgiler elde ederiz. Özellikle romanın son bölümlerinde başkarakterimiz çevresindeki ailelere, insanlara yönelir ve kısa bir şekilde onların hayatlarını yaşayışlarını bize sunar. Bu insanların yaşayışlarıyla bizde sosyal olaylara tanık oluruz.

Sanat-estetik ölçütleri de basit olan popüler roman okurları, romanı okuduktan sonra "ilk izlenim"lerinin dışına da çıkamaz. Eseri başka türlü yorumlamak istemezler. Gerçi popüler romanlar, ikinci bir yoruma açık olacak kadar sanat açısından güçlü de değildir. Fakat okurlar, ilk okuduklarında - eğer öyküyü kavramışlarsa- hemen her işin bittiğine inanılır (Sağlık 2004: 326). Buradan hareketle saydığımız her yorumlar, Miskinler Tekkesi romanının aslında edebi eser olduğunun kanıtıdır. Her okunduğunda altında yatan başka bir mesajı sezebiliriz. Örneğin, ilk okuduğumuzda devrin şartlarını, bir başka okumada bürokrasisini, diğer okumada eğitimi hakkında ve daha birçok olaylara değinebiliriz. Bu da romanın popüler değil, edebi roman sayılmasında önemlidir çünkü her okuduğumuzda dimağımızda farklı fikirler yer almaya başlar.

Sonuç

Tanzimat ile birlikte edebiyatımıza giren roman, beraberinde popüler türleri de sürüklemiştir. Daha sonraları özellikle 1980 sonrası dönemde popüler romanlar kendini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Yazımında estetik bir gaye gütmeyen kaleme alınan, daha çok olayın romana hâkim olduğu, pek fazla yorumlanmaya dar çerçeveli eserlerdir. Okurun ilgisini çekebilmek için güncel konulardan yararlanan, genelde aşk, kadın vb. gibi bireysel konuları ele alan eserler olup zamanla zihinlerden silinmeye yüz tutan eserlerdir. Edebi eserler ise popüler romana nazaran insanların zihninde yer edinen ve sosyal olaylara karşı toplum hakkında bilgi veren ve okunduğunda da güçlü bir tahlil yapabilme imkânı veren eserlerdir.

Biz de ilk eserlerinde popüler edebiyat açısından ele alabileceğimiz Reşat Nuri ve onun olgunluğa geçişiyle ilk eserleri arasında farklılıklar olduğu ve daha çok edebi eser kaleme aldığını gördük. Başta gazete ve dergilerde yayımlanan eserleri, bireysel konularla ağırlık kazanan yazıları yer alır. Daha sonra yazı yazarak kendisini geliştiren ve ülkenin içindeki durumu gözleyen yazarımız bu anlayıştan sıyrılmaya başlamıştır. Bizde eserleri arasından Miskinler Teknesi romanının edebi sayılmadaki faktörleriyle ele aldık ve yerini tespit ettik.

KAYNAKÇA

Sağlık, Ş. (2004), Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi, Edebiyat Sosyolojisi, (ed.)

Köksal Alver, Hece Yayınları, Ankara.

Türk Dil Kurumu (2005), Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara.

THE TRANSITION TO CRAFTSMANSHIP FROM POPULAR NOVEL: THE *MISKINLER TEKKESİ* SAMPLE

Merve Akbulut

Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: Popular novels don't have any artistic aim, also aim to reach more reader. Popular novel samples in Turkey starts to be seen in Tanzimat period firstly, and have continued so far. First translations of these novels. Some of these novels which are considered that people love to read were written by Reşat Nuri Güntekin.

Reşat Nuri Güntekin began his career in "Zaman Newspaper". Firstly he wrote for earning Money in magazines and basically he wrote Works containing individual subjects. With his works acceptep as popular, he was becoming skilled, especially with his work "Çalığışu" reached a big fame. "Miskinler Tekkesi" which is a work of maturity age of Reşat Nuri Güntekin has some differences from others.

In this study, "Miskinler Tekkesi" of Reşat Nuri Güntekin who reached mastership on novel will be examined with its different ways. With acquired findigs, we will try to determine its location among his other works and will evoluate in the context of popular novel.

Keywords: Popular Novel, Literary Novel, Miskinler Tekkesi

SİNEKLİ BAKKAL ROMANINDA DOĞU-BATI UNSURLARI

Merve Engin

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi*

Öz: Doğu-Batı çatışması Halide Edip'in eserlerinde, sıkça kullandığı bir temadır. Aslına bakılırsa konu Halide Edip'in romanlarında işlediği Doğu ve Batıdır. Fakat konuyu daha kapsamlı ele alabilmek için Halide Edip'in Doğu ve Batı'yı bize en iyi anlatan töre romanı "Sinekli Bakkal" üzerinden ele almayı uygun gördük. II. Abdülmecit döneminin İstanbul'unda geçen bu olayda Hafız Rabia ve İtalyan piyano hocası Peregrini'nin hayatları ve çevresindeki unsurları inceledik. Bu çalışmada romanı özetlerken ve tahlil ederken gelişen olaylar, insanlar ve eşyalar üzerinden Doğu'nun ve Batı'nın nasıl yorumlandığını inceledik. Doğu ve Batı'yı incelerken de kültür ve sanat aracılığıyla ardaki çizgiyi anlatmaya çalıştık. Çalışmanın amacı ise Doğu ve Batı unsurları tespit ettikten sonra bu iki medeniyetin bir arada harmanlanmış bir şekilde bir insanın bünyesinde var olup olamayacağını tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, Sinekli Bakkal, Doğu-Batı Unsurları

Giriş

Cumhuriyet dönemi romancılarından olan Halide Edip Adıvar İstanbul'da 1884 yılında doğdu. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde okudu ve 1908 yılında gazetelere kadın haklarıyla ilgili yazılar yazdığı için pek çok gericinin düşmanlığını kazandı. 31 Ayaklanmasında Mısır'a kaçtı ve bir süre orda kaldı. 1909'da eğitim alanına girdi ve pek çok yerde öğretmenlik, müfettişlik gibi görevlerde bulundu. Balkan Savaşı yıllarında hastanelerde gönüllü olarak çalıştı. İzmir'in işgalini protesto etmek için 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda sesini duyuran etkili bir konuşma yaptı. 1920'de Anadolu'ya kaçtı ve Kurtuluş Savaşına katıldı. Bu savaşlarda kendisine onbaşı, üstçavuş gibi rütbeler verildi. Cumhuriyet Halk Fırkası ile görüş ayrılıkları yaşadı ve ikinci kocası Adnan Adıvar ile Türkiye'den ayrıldı. 1939 yılına kadar dönmedi. O süre zarfında konferanslar vermek için Mahatma Gandhi tarafından Hindistan çağrıldı. Amerika'ya gitti. Türkiye'ye döndükten sonra 1940 yılında İstanbul

Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsüsü başkanı oldu. 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi. Yine 1954'de istifa ederek evine çekilen Halide Edip 1964'te hayata gözlerini yumdu. Arkasında sayısız eser bırakan Adıvar'ın eserleri bugün pek çok dile çevriliyor ve hala daha eserleri çok okunan eserler arasına girmeyi başarıyor.

The Clown and His Daughter (Soytarı ve Kızı) adında ilk kez 1935 yılında İngiltere'de yayınlanan romanın bugün adı Sinekli Bakkal'dır. Haber gazetesinde aynı yıl Türkçe olarak tefrikan edilen roman 1936 yılında kitap olarak yayınlandı. Daha sonraları Sırpça' ya, Portekizce' ye, Fince' ye ve Fransızca' ya çevrilen roman 1942 yılında CHP roman ödülünü kazanır. Ününü her geçen gün arttıran roman bugün hala ortaokul, lise ve üniversite öğrencilerine okutulmaktadır.

Rabia'nın doğup büyüdüğü ve hiç ayrılmayı düşünmediği bir arka sokak olan Sinekli Bakkal, bütün milli ve beşeri değerlerin toplandığı mekân olarak takdim edilir. Eserde din, musiki, seyirlik oyunlar, kadın eğitimi (çeşitli tiplerle), para, örfler, Mevlevilik, politika devlet adamı tipleri, evlilik, modalar bir hayatın bütün özellikleri daima, doğu-batı sentezi içinde birbirlerinden farklılıkları belirterek işlenmiştir.¹⁶⁵ Halide Edip yaşadığı hayat boyuca her zaman kendi kültürü ve başka kültürleri karşılaştırma fırsatı bulmuştur. Ve her zaman kendi ülkesi ve diğer ülkeler arasındaki olayları karşılaştırmış ve bunu romanlarında yansıtmıştır.

Sinekli Bakkal Romanında Doğu-Batı Unsurlarının Değerlendirilmesi

Roman adını aldığı Sinekli Bakkal mahallesinin, sokağının tasviriyle başlar. Sinekli Bakkal 2. Abdülhamit döneminin İstanbul'unda geçer. Ali İhsan Kolcu'da Milli Edebiyat kitabında dediği gibi o dönemin Türkiye'sinin bir fotoğrafıdır.¹⁶⁶ Bu mahalle küçük, köhne ve diğer alışla gelmiş, bilindik Osmanlı mahallelerinden sadece biridir. Sokakları karanlık ve soğuk, kafesli pencereler ardından elinde dikiş diken kadınlar, çeşme başında su dolduran kızlar ve buna benzer bir Osmanlı mahallesi tasviri verilir. Sinekli Bakkal mahallesinin burada bir Doğu unsuru olarak verildiğini gösterir. Bu mahallede sokağın bir ucunda bakkal Mustafa Efendi'nin dükkanı diğer ucunda mahallenin imamı İlhami Efendi'nin evi vardır. Mustafa Efendi'nin yeğeni kız Tefvik ile imamın kızı Emine'nin birbirine olan aşkları kısa zamanda duyulur. İmam Efendi kızını Tefvik'e vermek istemez. Çünkü Tefvik

¹⁶⁵ İnci Enginün, Halide Edip Adıvar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986

¹⁶⁶ Ali İhsan Kolcu, Milli Edebiyat, Salkımsöğüt Yayınları, Haziran 2014, Erzurum

ortaoyunlarında zenne yani kadın kılığına girdiği için bu mahallelilerce pek hoş karşılanmaz. Kimi zaman gülünüp hoş vakit geçirilse de Tevfik'i hafif bir adam olarak görürler. İmam İlhami Efendi son derece geleneklerine ve dinine bağlı bir adamdır. Bu vakayı doğu unsuru olarak verir romancı. Tevfik ise dönemin icap ettiği işleri yapmakta ve Batıdan gelen yeni tarzları denemekte olan bir gençtir. Tevfik'in böyle sanatkâr olması yine bir Batı unsurudur. Çünkü Anadolu'da henüz bu takım gelenekler yoktu. Tevfik bu cesareti gösterenlerden birkaçıydı o dönemde. Bu izinsiz olay Emine'nin Tevfik'e kaçmasıyla sonuçlanır. İmam kızını tüm mahallelinin önünde evlatlıktan reddeder. Bu arada Tevfik'in annesi ve dayısı ölünce bakkal Tevfik'e kalır. Sanatını icra etmek amacıyla sürekli bakkalı ihmal eder. Herkese veresiye verir. Bakkalı Emine idare etmeye başlar. Bir zaman sonra bakkalı çekip çeviren Emine, bakkalın yönetimini tamamen eline almıştır. Sinekli bakkalda bir zaman sonra işler yoluna girmişti. Bu sıralarda Tevfik ile arası iyi olmayan Emine bir gece dükkanda kocası ve arkadaşlarının bir şeye güldüğünü görür. Kocası kendi arkadaşlarına Emine'nin bıyıklarını almasını taklit eder. Bunu gören Emine'nin gururu incinmiş ve rencide olmuştur. Çünkü Halide Edip'in de bahsettiği gibi bu doğrudan doğruya bir kadının mahremiyetine tecavüzdü. Emine bu hareket üzerine evi terk eder ve babası İlhami Efendi'nin yanına döner. Emine ve Tevfik boşanmış, imam kızını bağışlamıştır ama bir süre sonra Emine hamile olduğunu anlar ve çok geçmeden Rabia adını verdikleri bir kız çocuğu doğurur. Bu sırada Tevfik eşine yaptığı bu münasebetsizlik sonucunda Gelibolu'ya sürgüne gider. Rabia'nın yetişmesinde imam dedesi ve annesi etkili olur. Kızı Emine gibi olmasın diye Rabia'yı kendi bildiği eğitim sistemiyle yetiştir. İmam ilerleyen zamanlarda kıza hafızlık eğitimi de vererek hafız yapar. Kızı sürekli konaklara mukabelelere yollar ve kızın üzerinden paralar kazanmaya başlar. Tez zamanda Rabia küçücük yaşında sinekli bakkal ve çevresinde adını duyurmayı başarır. Çünkü bu kızın kulakları büyüleyen harika bir sesi vardır. Rabia bu romanda hem Doğu hem Batı unsuru olarak karşımıza çıkar. İnatçılığını ve geleneklerine bağlılığını annesinden alan bu kız sanat kabiliyetini babasından almıştır. Sürekli mukabeleye giden Rabia Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın da evine gider ve kısa zamanda evin hanımı Sabiha Hanıma kendini sevdirebilir. Bu aile böylesine harika bir çocuğun ziyan olmasını istemez ve kıza konakta eğitim verirler. Halide Edip, Sabiha Hanımın kocası hakkındaki görüşlerini okuyucuya şöyle anlatır:

“ -Onu arada üzen ve düşündüren şey, oğlu Hilmi ile kocası Selim Paşa arasındaki fikir tezadı... Paşa, tamamen eski zaman adamı... Saltanatı ilahi bir

hak diye tanır ve padişaha muhalif olanı kim olursa olsun akrep gibi ezmeyi, zaptiye nazırının bir vazifesi telakki ederdi.”

Selim Paşa tam bir görev ve sistem adamıdır. Hatta Sabiha Hanım Rabia'nın babasını sürgünden getirmek ister fakat Selim Paşa bu durumda bile eşi ve işi arasındaki durumu en iyi şekilde idare edip ona Tevfik'in irade ile gittiğini ve bunu yapamayacağını söyler. En çok da oğlu Hilmi ile çatışır. Çünkü oğlu Hilmi babasının tam tersi bir adamdır. Çocukluğundan beri musikiye düşkünlüğü, Fransız elbiseler, eşyalar, mecmualar ve tabii en önemlisi babasının padişah sevdalığının yanında onun bir Jön Türk olması baba oğul arasındaki Doğu-Batı çatışmasını tetikler. Hatta baba oğulun şu konuşmaları Hilmi'nin düşüncelerini vermeye yeter:

“-Garb'ı Garb yapan musikileri... Onlarda hayat var, fen var...”

-Bizimkilerin ne kusuru var?

-Halkın tembelliği, uyuşturucu kanaati, yüksek sınıfların boş ve düşük sefahate dalmaları hep bu bizim inleyen, ağlayan musikimizin tesirinden. Kadınlarımızın kafasızlığı, zilleti...”

Yine Hilmi'nin yaşadığı coğrafyanın insanını küçük görmesi kitapta annesi ile olan şu diyaloga dayandırılır:

“-Devleti çeviren çarklar sakat; cemaat hayatı çürümüş, kadınlarımız...”

Annesi sözünü kesti:

-Kadınlara neden bidüziye hücum ediyorsun?

-Niçin etmeyeyim? Sade zevke, çocuk doğurmaya mahsus birer alet... Hangisine insan diyebiliriz? Zincirleri altın bile olsa, kendileri birer esir...”

Bu konuşmalardan da anlaşılacağı üzere Hilmi Türk kadınının sosyal hatta da var olması gerektiğini de vurgular. Hilmi de karşımıza yaşayış ve düşünce tarzından ötürü Batı unsuru olarak çıkar. Romanda yine belirtildiği gibi evin Kâhya kadını Selim Paşaya sakallı, Hilmi'ye ise bıyıklı demektir. Buradaki sakal-bıyık da yine bir anlayışın oluşturduğu unsurdur ve sakal Doğuyu bıyık Batıyı temsil etmektedir. Bu arada Rabia'ya sanat ve müzik üzerine eğitim vermesi için onu bir Mevlevi dedesi olan Vehbi dede ile tanıştırlar. Musikinin inceliklerini öğrenir. Vehbi dede ona yeni usulleri ve tef çalmayı öğretir. Fakat Emine kızın bu “Çingene Çalgısı” adını verdiği bu aleti çaldığını öğrenince kıyameti koparır. Çünkü ona göre bu çalgı-çengi işleri terstir. Tef'in daha çok eğlencelerde kullanıldığını bilmektedir. Müzik aletlerinin eğlence ya da dini olarak sınıflandırılması bir Doğu unsurudur. Oysa müzik ya da müzik aletleri evrenseldir. Batı-Doğu diye ayrılmaz.

“İlhami Efendi torununa tefi Vehbi Dede'nin çaldırıldığını öğrenince rahatlar. Kızına Vehbi Dede'nin evliya gibi biri olduğunu ve Mevlevilerin tefi dünya zevklerine alet için çalmadıklarını anlatır. Ona göre dünya zevklerine alet olmayan bir çalgı, ne olursa olsun günah sayılmaz.”¹⁶⁷

Rabia artık her gün zamanının çoğunu konakta geçirmekte ve çoğu akşamları yemeğe bile kalmaktadır. Artık tamamen bu ailenin içine girmiştir. Birbirinden ayrı ve o zamanlar çok uzak olması gereken iki sosyal tabakayı, birbirine bağlar.¹⁶⁸ Sinekli Bakkal burada Doğu unsuru, Selim paşa konağı ise Batı unsuru olarak gösterilir. Hatta Rabia'nın Selim Paşa konağına daha ilk gün gittiğinde konağın bahçesinden girer girmez çok beğenir.

“Sinekli Bakkal Sokağı'nın bozuk kaldırımlarında seke seke Şevket Ağa'nın fenerini takip eden Rabia, Selim Paşa Konağı'nın geniş caddesine çıkınca yeni bir dünya keşfetmiş gibi sevindi. İki tarafı büyük bahçeler içinde, bahçe ortalarında konaklar, her kapının üstünde bir fener... Kapılardan birine uşağın ardı sıra girdi. Hanımcıları, yasemin ve akasya kokuları, fıskiye'nin şırlıtısı... Bunlar çocuğun yüreğine tatlı bir çirpinti verdi.”

Daha sonraları Rabia'ya hocalık yapması için Hilmi ve arkadaşları konağa Vehbi dede haricinde birde İtalyan piyano hocası Peregrini'yi getirirler. Bu adam dinini ve memleketini terk etmiş, hayatını uzun bir süredir dinsiz olarak geçirmektedir. Daha sonraları İstanbul'a yerleşir ve kendini zengin, batı özentili ailelerin yanında piyano hocalığı gibi işlerle meşgul eder. Türkçe'yi çok güzel konuşan ve neredeyse Anadolu ve şark felsefesini buradaki insanlardan daha iyi biliyordur. Fakat bu özelliği Peregrini'nin tam anlamıyla geleneklerini bıraktığı anlamına gelmemektedir. O yüzden romanda Peregrini de Batı unsuru olarak karşımıza çıkar. Rabia ve Peregrini'nin dersleri çok iyi gitmektedir. Zaten baba-oğul sadece tek bir görüşte oda Rabia'nın sesi konusunda hemfikir olmuşlardı. Zamanla Rabia öğleden sonralarını konakta geçirmeye başlar. Akşamları da Şevket Ağa onu evine götürür. Bir akşam yine ikisi eve giderken Tevfik'in oturduğu evin ışıklarını açık görürler. Bekçi onlara Tevfik'in sürgünden döndüğünü ve ramazana bakkalı açacağını söyler. Ertesi sabah Rabia babasını dükkana görmeye gider. Birbirini daha önce hiç görmeyen baba-kız ilk defa karşılaşır ve bundan sonra hiçbir vakitlerini ayrı geçirmeyeceklerdir. Rabia her gün dersten çıkıyor doğruca bakkala gidiyor ve dükkana silip süpürüyordu. Artık işler yoluna girmiş ve ramazan yaklaşmıştı. Tevfik ramazan boyunca karagöz oynatacaktı, bunun için takımlarını

¹⁶⁷ Abdülkadir Hayber, Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları, M. E. B yayınları, 1993, Sf.106, Araştırma-İnceleme Dizisi

¹⁶⁸ Abdülkadir Hayber, Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları, M. E. B yayınları, 1993, Sf.91, Araştırma-İnceleme Dizisi

hazırladı. Rabia bu ortamdan o kadar memnundu ki belki de hayatında ilk defa böyle şenlikli bir ortama giriyordu.

“Tevfik:

-Rakım, lazım gelen şamatayı yapmak için tefimiz yok, dedi.

Rabia atıldı:

-Ben konaktan getiririm. Ben hem şarkı söyler, hem tef çalarım. Hem de ne güzel çalarım, bayılırsın.

Genç baba, gözlerini kıstı, kızının çalımına güldü. Fakat birdenbire yeisle başını salladı:

-Sen bir hafızsın Rabia, bu maskara türküleri nasıl söylersin. Yar bana bir eğlence, yar diye bağırın hafız nerede görülmüş?”

Bu hareketleri babasını bile şaşırtıyordu. Hatta Rabia o hafta derslerini bile ihmal etti. Bunu fark eden Kahya Kadın, kızı Emine'nin ev işeri için alıkoyduğunu düşünüp eve gitti. Emine'ye niçin kızı öğleden sonraki derslerden alıkoyduğunu sordu. İmam efendi ve Emine artık Tevfik'in geldiğinden haberdar olmuşlardır. İş Selim Paşaya kadar uzanmıştır. Bir gün Selim paşa makamına hem Tevfik'i hem de İmam İlhami efendiyi çağırmıştır. Rabia'yı da ikisinin arasına almış,

“Paşa evvela çocuğa dedi ki:

-Kızım, işte baban, işte büyükbaban, hangisinin yanında oturmak istersin?

-Babamın yanında, Efendim.

-Büyük baban sana emek verdi, bunca yıl seni himaye etti. Babanın yanında bir kadın da yok. Sen şimdilik büyükbabanın yanında kal, babanı istediğin zaman görürsün.

Rabia birden bire Tevfik'in elini yakaladı:

-Babamın benden başka kimsesi yok, Efendim.”

Bu sualleri sormuştur. Bundan sonraki süreçte artık Rabia babası ile yaşamaya başlar. Yine Rabia'nın gittiği mukabelelerin parasını büyükbabası almaya devam eder. Zaman geçtikçe Rabia artık eve daha bir yerleşmiştir. Annesi ve büyükbabasını görmüyordur. Sanki babasının evine yerleşince yeniden doğmuş gibi olmuştur. Selim Paşa Tevfik'e iyice kızı eğitiminden ayırmaması için tembihlemişti. Tevfik'in kızının aldığı eğitimden memnun olması ve bunun devam etmesi için Selim Paşaya onay vermesi de yine çok az rastlanan bir durumdur ve Batı unsuru olarak kabul edilir.

Çünkü o dönemde çoğu kız erken yaşta iyi bir kismetle evlendirilirdi. Piyano çalmak ses eğitimi almak her ailenin, kızı için kabul edebileceği bir durum değildi. İmam İlhami efendinin kabul ediş sebebi Selim Paşaya saygısı itimadından dolaydır. Gönülsüz olarak Rabia'nın konakta eğitim görmesini onaylamıştır.

Rabia çoğu zaman *“imamın vaktiyle nasıl aptes suyunu dökerse Tevfik'in raki tepsisini öyle hazırlıyor, her gün aynı saatte önüne getiriyor. Fakat o memnu ve günah içkiyi Tevfik'in önüne getirdikten hemen sonra aman geçmesin diye koşup akşam namazını kılmayı da tabii buluyor.”*¹⁶⁹

Bu hareketlerinden ötürü Rabia kendince içsel bir çatışmanın örneğini okuyucuya veriyor. Babasına içki sofrası hazırlaması hareketi bir Batı unsuru olarak karşımıza çıkar. Çünkü özellikle o dönemde bu derecede hafız olan bir kızda bu takım tutumlar görmek mümkün değildir. Ramazanda sırf Rabia'nın gönlü olsun diye Rakım ile oruç tutar gibi yapıp, kız mukabele gidince dükkanda sigara içerdi. Halide Edip yine Doğu ve Batıyı farklı bir açıdan ele alıp birleştirmiştir. Yoksa bu iki farklı zihniyetin aynı evde yaşaması zordur. Zaman geçtikçe Rabia büyüyor çocukluktan yetişkinliğe geçiş belirtileri gösteriyordu.

*“Mahallede, o yaşta herhangi bir kıza koca bulmayı vazife edinen kocakarılar ona eş erkek düşünemiyorlardı.”*¹⁷⁰

Sadece sesi güzel değildi, kendiside sesi kadar güzel bir kız olmaya başlamıştı. Kitapta yazarın da bahsettiği gibi *“Sinekli Bakkal delikanlılarının rüyalarına giren bir sima olmuştu.”* Bu mahallenin genç delikanlıları evlenme çağında ki kızlara laf atma, mahallenin تنها yerlerinde sıkıştırma gibi hareketleri kendilerine huy edinmişlerdi. Fakat bu gibi hareketlerin hiçbirini Rabia'ya yapamıyorlardı. Çünkü diğer kadınlardan farkla Rabia'nın erkeklere meydan okuyan dünyasının olması bir Batı unsuru olarak gözüktür. Yazar aynı zamanda her kitabında olduğu gibi kadına kahramansı ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir imaj çizer. Sabit Bey ağabey ve tayfası Rabia'yı korkutmaya çalışsalar da bunu başaramazlar. Hatta Selim Paşa bu tarz vakaların olabileceğini daha önceden kestirip Rabia'ya artık çalışmaması gerektiğini söylemiş. Çünkü evlilik yaşına gelmiş bir kızın böyle yerlerde çalışması sinekli bakkal gibi yerlerde zor bir durumdur.

¹⁶⁹ Halide Edip Adıvar, Sinekli Bakkal, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 104.

¹⁷⁰ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s.122.

“İçinde merhamet, takdir, isyan hep birbirine karışmıştı. Onu, dini ve cinsiyeti, kadınları himaye etmeye mecbur ediyordu. El kadar bir kızın bir erkek mesuliyeti alması içine dokunuyordu.”¹⁷¹

Selim paşanın bir kadının sosyal hayatta var oluşunu kabullenemeyişi ve Anadolu erkeğine özgü bu korumacı tavırları ise romancı tarafından Doğu unsuru olarak kabul edilir. Çünkü selim paşa böyle görmüştür. Tevfik haftanın belirli günlerinde mahalle kahvesinde Karagöz oynatır. Daha çok haftanın dört ila üç günü düzenli gider. Rabia ise genç ve güzel bir kız olmuştur. Etrafındakiler de bunun farkındadır. Bu güzelliğin sadece Sabit Bey ağabey takının dışında birde Selim Paşa konağının bahçivanının yeğeni Bilal, Manastır’dan İstanbul’a gelir. Bilal Selim Paşa hayranı bir gençtir. Büyünce onun gibi zorba, zengin, herkese sözünü geçirebileceği biri olmak ister. Bilal unsuru da karşımıza bir Batı unsuru olarak çıkar. Her ne kadar Selim Paşaya benzemeye çalışsa da Selim Paşa kendi karakteristik özelliklerini gösterir. Bilal ise zengin olunca evi, arabası olunca herkesin ona hürmet edeceğini düşünür. Kendini ilim ve fenle yetiştirmek ya da bir mektepte tahsil yaparak geliştirmeyi, insanların saygı hürmetini bu yolla kazanmayı hiç düşünmez.

*“Bazen Bilal’ in lakırdısını kesmek için Vehbi Dede’ den, Peregrini’den bahsetmek ister. Fakat Bilal’ in yüzü müstehzi:
-Bu çalgıcılardan neye bahsedelim... Hilmi Bey ve arkadaşlarını gelince onlar birer züppe, derdi.
-O halde kimden bahsedelim, sade senden mi?
-Selim Paşa’dan... Gördün mü adamı? İstediyine sopa çeker, dilediyini sürer, dünyanın anasını ağlatır, gene kimse gık diyemez. Bir konağına, debdebesine bak... Ben, onun gibi olacağım. Karımın onun karısı gibi elmasları, arabası atı...”¹⁷²*

Rabia ile Bilal’ in tanışmaları da bir gün Bilal Sinekli Bakkal sokağından geçerken Rabia’yı görür fakat ona pekiyi davranmaz. Daha sonraları onun konağın bahçivanının yeğeni olduğunu öğrenir. Gel zaman git zaman Bilal Rabia’dan hoşlanır. Hatta durumu öğrenen Selim Paşa bahçivanla konuşup çocukları evlendirmeyi teklif eder. Bahçivan Bayram Ağa ise ikisinin birbirine denk olmadığını söyler.

“Bilal bir ortaoyuncusunun kızına, bakkallık eden bir kıza mı kalmıştı”¹⁷³

Bayram Ağa’nın bu şekilde ki davranışı da bir Batı unsuru görülür. Onun bu davranışı sınıf farkına inandığını ve bunu sevginin üstünde tuttuğunu

¹⁷¹ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s.129

¹⁷² Halide Edip Adıvar, a.g. e, s.143

¹⁷³ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s.145

verir okuyucuya. Aslına bakılırsa davul bile dengi dengine demeye getirir işi. Bir bahçıvan bile olsa Rabia ve ailesini kendinden ve Bilal’ den aşağı görür.

“Rabia Hanım onca hiç de Bilal’ in küflü değil. Pekala bir kızcağız ama ola olsa bir imamla, bir bakkalla, belki de bir çalgıcı ustasıyla evlenebilir.”¹⁷⁴

Bilal’ in Selim Paşa’ya benzeme çabalarından ötürü Rabia ondan soğur. Hatta birde kızı konağın bahçesinde öpünce ve bahçıvan Bayram Ağa’nın da onu istememesi Rabia’nın Bilal’ den uzaklaşmasının sebebidir. Ayrıca Bilal’ in Rabia’yı öpmesi de burada bir Batı-Doğu unsuru olan iki kişiyi karşı karşıya getirir. Bilal de Rabia’nın kendisini kıskanması için Selim Paşa’nın kızı Mihri’yle evlenmeye karar verir. Böylece Selim Paşa gibi olma hedefine de aileye girerek yaklaşmış olacaktır. Fakat bu düşündükleri sonuç vermeyecektir. Tefvik ise hastalandığı için Rabia uzun süredir mukabeleye, mevlitlere katılamaz. Hal böyle olunca da İmam’a ve Emine’ye para gitmez. Emine ise bir zaman sonra yoksulluk içinde ölür. Tefvik ortaoyunlarındaki Mirasyedi karakterini değiştir ve oyuna yeni bir yorum getirerek gizlice Dahiliye Nazırı Zati Beyi oynamaktadır. Zati Bey bunu duyar ve Tefvik’i yanına çağırıp uyarır. Selim Paşa ise padişahın gözünde ki itibarını iyice kaybetmeye başlar. Zati Bey ise tam tersi bir şekilde yükselir. Padişah Selim Paşaya Hilmi ve arkadaşlarını araştırması vazifesi verilir. Çünkü Hilmi ve arkadaşlarının Jön Türk olduğundan sadece okuyucu emindir. Hilmi Beyrut’a gider. Selim Paşa oğlunun peşine onu takip etmesi için adam takar. Gelen haberlerde Hilmi yine kendini ele vermez. Hiç bir evrak almadığı ve hiçbir olaya karışmadığı için kurtulur. Çünkü Hilmi’nin daha akıllıca planları vardır. Tefvik’i kadın kılığına sokup Fransa’dan gelen mecmualar, mektuplar ve birkaç resmi belgeyi alamsı için zorlar. Böylece dikkatleri üzerinden atmış olacaktı. Tefvik hayır dese de Hilmi ona “Rabia’yı da mı düşünmüyorsun” deyince Tefvik kabul eder. Tefvik’in burada yaptığı şey klasik bir Türk babasının davranışdır ve Doğu unsuru olarak görülür. Bir babanın kızının menfaatlerini ve iyiliğini düşünmesi kaçınılmazdır Tefvik için. Bir gece Tefvik kadın kılığında Fransız postanesine gider. Fakat Tefvik’e de güvenmedikleri için onunda peşine adam takarlar.

*“Dost bir ses , bir kardeş sesi kulağıma eğilmiş:
-Benim seni postaya yolladığımı kimseye söyleme; adresi postanenin içinde yırt,
at, diyordu.”¹⁷⁵*

Tefvik’in yakalanmasının başlıca bir sebebi ise Fransız postanesine frank kadınları gibi değil yeldirmeli, eski biçim giyinmiş bir kadın kıyafetleriyle

¹⁷⁴ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s.146

¹⁷⁵ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s.181

gidince yakalanmıştır. Tevfik ne kadar o kadınlara benzemeye çalışsa da kendi kültürüne ait kadın elbiseleriyle gittiği için bu durumu da Doğu unsuru olarak ele alıyoruz. Doğunun kültürünün en belirgin özelliği alışkanlıklarından ve bağlı olduğu kültürün unsurlarından vazgeçememiş oluşudur. Tevfik yakalanır yakalanmaz sorguya çekilir. Ona bunu kimin yaptırdığı söylettirilmeye çalışılır. Sorulanları söylemeyen Tevfik işkence görür. Yine de inadından vazgeçip söylemez. Tevfik'in bu sözünün eri oluşu onun yine bir doğu unsuru olduğunu bize verir. Türk insanının birbirine yardımını ve kendi menfaatlerinden dostununkini üstün tuttuğu gösterir. Hatta Selim Paşa ve Hilmi arasında geçen bir sohbet sırasında Selim Paşa oğluna; *"Fakat sen o kadın kıyafetlerine giren herifin cesaretini gösteremezdin. Onun çektiklerini çeksen... Muzaffer'in pençesini kulağının tozunda bir duysan ananı babanı ele verirdin, el ayak öper yalvarırdın... Seni tavşan yürekli, murdar tabansız seni!"*¹⁷⁶ sözleri söyler. Bu olanlardan sonra Tevfik de konuşmamakta inat edince Şam'a sürülür. Hilmi ise Şam Vali Muavinliğine atanma süsü verilerek sürür. Rabia bu hayatta babasından başka kimsesi olmadığı için ve aynı zamanda Tevfik onun neşeli tarafını yansıttığı için gitmesine çok üzülür.

"Rakım:

-Tevfik benden Karagöz takımlarını istedi. Vapurda sanki hayal mi oynatacaktı, dedi.

Vehbi Dede dalgın dalgın cevap verdi:

*-Hayalde insan gibi diyar diyar gezer, hey oğul!"*¹⁷⁷

Burada Tevfik'in hayal takımını istemesi bir Doğu unsuru olarak karşımıza çıkar. Anadolu insanının alışkanlıklarından sevdiği ve gönülden bağlı olduğu hiçbir şeyden kolayca kopamayacağını bir göstergesidir. Diğer yandan hayal takımının Şam'a gitmesi ve Vehbi Dede'nin de dediği gibi diyar diyar gezmesi Batı unsurudur. Bu sanatın tek bir yerde yapılmadığının bir göstergesidir. Aynı zamanda sanatın evrensel oluşuna da dikkat çekilmiştir. Tevfik ve Hilmi sürgüne gidince, ev ve bakkal Rabia, Rakım'a kalır. Rabia bu süreçte kendini sürekli okuma yaparak ve derslere giderek meşgul eder. Aynı zamanda Selim Paşa konağında ki herkes Mihri Hanımdan sonra o civardaki bekar kız olarak Rabia'nın kaldığını ona adeta işittiriyorlardı. Halbuki o daha 20 yaşındaydı. Herkesin bu evlenme mevzunda ısrarcı olması Doğu unsuru olarak karşımıza çıkar. Çünkü o yaşta bir kızın evlenmesinin böyle sorun olması bir Anadolu geleneğidir. Rabia yaşında bir kız için yaşı geçiyor anlamındadır. Hatta Rabia

¹⁷⁶ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s. 195

¹⁷⁷ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s. 208

daha çok küçükken Sabiha Hanıma sorduğu bir soru yine yazar tarafından okuyucuyu düşündürüyor.

- “-Hanımefendi, bir Müslüman kızı bir Hıristiyan’la evlenirse ne olur?
 -Ne tuhaf sual, kızım. Bir şey olmaz. Çünkü kimse nikâhlarını kıymaz, çünkü şeriat bırakmaz...
 -Fakat, şeriatı dinlemeseler evlenseler...
 -Mahalleli ikisini de taşu tutar.
 -Fakat Hıristiyan karısı karısı alan Müslüman karısı yok mu?¹⁷⁸
 -Erkekler başka... O kadarını bilemedin mi?”

Rabia’nın yıllar önceki bu sorusu bile Halide Edip’in bize Doğu ve Batıyı birleştirmek istediğini ya da onları birbirinden ayırmanın doğru olmadığını kanaatince Rabia’ya bu soruyu sordurmuştur. Sabi Hanım bu konuşmasında bir Doğu unsuru, Rabia ise Batı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu toplumlarında kendi mezhep ve kendi dininden olanla evlenmek makbulken Batı toplumlarında bu tam tersine bir durumdur. Rabia ise burada açıkça Peregrini’de gözü olduğunu belirtmektedir. Tevfik’ den ilk mektup gelir ve mektupta paraya ihtiyacı olduğunu yazınca, Peregrini Rabia’ya Nejat Efendi’nin sarayında kârlı bir iş bulur. Rabia oraya haftanın belli günleri gidecek piyano hocalığı yapacaktır.

“-Ama ben sarayları hiç sevmem. Adından bile ürkerim.”¹⁷⁹

Rabia’nın oldum olası şaşalı, ihtişamlı yerleri sevmesi fakat hep ürkmesi Onun Sinekli Bakkal düzenine ve insanına alışmış olmasındandır. Ayrıca Tevfik’i saray sürdüğü için bir kızgınlığı da vardır. Rabia’nın bu iki düşüncesi de Doğu unsuru olarak kabul edilir. Fakat paraya ihtiyacı olduğundan işi kabul eder. Bu saray Selim Paşa konağını hatırlattı Rabia’ya avizeler, şamdanlar, halılar, misafir odası ve pek çok detayıyla saray Avrupai tarzda dekore edilmiş içinde yaşayan insanlar ise bu tarzda yaşayan insanlardı. Dönem II. Abdülmecit dönemine tekabül ettiği için yüksek zümre kesimlerinde bu Avrupai anlayış daha belirgin yerleşmişti. Çünkü o dönem Avrupa fazlasıyla taklit edilmekteydi. Nejat Efendilerin evi ve yaşantısını romancı Batı unsuru olarak ele almıştır. Kız saraya gider gitmez saray ahalisini şaşkınlığa uğratmıştı. Çünkü onların aklında hafız deyince çirkin, suratsız bir kız belirmişti. Bu da insanların mesleklerine karşı yanlış bir yaklaşım tarzı

¹⁷⁸ Abdülkadir Hayber, Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri’nin Romanlarında Nesil Çatışmaları, M. E. B yayınları, 1993, Sf.113, Araştırma-İnceleme Dizisi

¹⁷⁹ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s. 235

olduğu için Batı unsuru olarak kabul edilir. Batı özentisi insanların yani sonradan görme diye tabir edilen bu insanların bakış tarzlarına romancı dikkat çeker. Bu sarayda yaşayanlar yerli olan her şeye dudak bükür küçümserlerdi. Alaturka şarkılar, Alman müziğinin hayranlığı gibi özentilikleri vardı. Rabia bu sarayda çalışırken Peregrini'nin annesi ölür ve Peregrini bir süreliğine ülkesine döner. Bir sene sonra tekrar yüklü bir mirasla döner. Döndüğü zaman Rabia'ya evlenme teklifi eder.

"Ben sizensiz yaşayamayacağımı anladım, sizinle evlenmek istiyorum?"¹⁸⁰ B

Bu teklif Rabia'yı biraz düşündürür. Çünkü dinlerinin ayrı olması büyük sorun teşkil etmektedir. Peregrini önce bu tarz şeylerin sorun edilmeyeceği bir yerde yaşamayı teklif eder. Fakat Rabia kabul etmez. Rabia'nın soylarına ve köküne bağlı oluşunu romanda Doğu unsuru olarak ele alırız. Peregrini bu sorunu da düşünmüştü.

"-Rabia, Rabia, dinin, dinim. İstediyin yerde, istediğin gibi yaşamaya razıyım.

Beni kabul eder misin?

-Evet."¹⁸¹

Gerekli işlemler hemencecik yapılır. Peregrini Osman adını alır. Artık Müslüman olmuştur. Dr. Abdulkadir Hayber roman için Doğu ve Batının birbirini reddeden kavramlar ve değerler topluluğu olmadığı ve bunların belirli noktalarda birleşeceği esası üzerinde durulduğunu anlatır¹⁸² Geleneklere göre düğün yapılır. Rabia Sinekli bakkaldan ayrılmak istemediği için Osman onlara yerleşir. Osman'ın eşyaları Sinekli Bakkal'a taşınır. Evi Osman'ın alışık olduğu tarzında düzenlediler. Evin iki odası Avrupalı tarzda düzenlendi. Yatak odasına bir de karyola koyarlar Fakat Rabia yer yatağında yatmaya alışkın olduğu için bunu kabullenmek istemek. Osman ise daha önce yerde yağında hiç yatmamıştır.

"-Yoo, işte buna gelemem. Minareye çıkmış gibi olurum. Başım döner, uyuyamam.

İki kadın bir oldular, onun ağzının payını verdiler. Adamcağız kırk senelik adetlerinden oluyor, onun için dinini bile terk ediyor, bu ne hodbinlik!"¹⁸³

¹⁸⁰ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s. 282

¹⁸¹ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s. 284

¹⁸² Abdulkadir Hayber, Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1993

¹⁸³ Halide Edip Adıvar, a.g. e, s. 301

Rabia'nın bu hareketi Doğu unsuru olarak kabul edilir. Yine alışkanlıklarından vazgeçemeyişi ve belli başlı yeni gelişmeleri kabullenmekte zorlanışının bir açıklamasıdır. Osman ise yeniliklere açık olması ve hayatındaki değişiklikleri kolayca kabullenışı Batı unsuru olarak verilir. Fakat evlilikleri bekledikleri gibi mutlu sürmez. Osman artık Rabia'nın çalışmasını istemiyordu. Rabia sıcaklarda harap oluyor üstelik evin kapısında inmiyor mahalleliye ayıp olur diye iki sokak önce inip yürüyordu. Çünkü Sinekli Bakkal gibi mahallelerde araba lüksü çağırıyordu. Rabia'nın kendi özünü bırakmayışi ve mahalle yaşamına uygun davranması Doğu unsuru olarak karşımıza çıkar. Fakat Osman ise bunu yapamaz. Yakıcı temmuz sıcağında arabadan evin önünde iner. Yine Osman' yüklü bir miras kalmış olmasına rağmen Rabia'nın çalışmak istemesi, Halide Edip'in Türk kadınının kendi ayakları üstünde durması gerektiğinin bir işaretidir. Bunu okuyucuya Rabia aracılığıyla vermiştir. Rabia kocası dahi olsa onun parasıyla geçinmek istemez. Kendi alın teriyle kazancını elde etmek istemez. Osman'la evlenirken bile onun mirası için onunla evlenmediğini herkese belirtmiştir.

Osman Rabia'nın nasıl bir çocukluk geçirdiğini merak ediyor ve kendisine anlatmasını istiyordu. Osman Rabia'nın doğup büyüdüğü evi görmek için imamın evine gider. Rabia'yı büyüttüğü için ona saygı duyar. Maddi durumu yerinde olmayan adama maddi olarak yardımda bulunur. Hatta adam bir keresinde hasta olunca eve doktor getirmek ister.

*“-Ama ben bir doktor getireceğim, Efendi Baba. Merak etme, viziteyi ben veririm
-Ne dedin, ne dedin? Hepsi kâfir, hepsi ilaçlarının içine şarap kor...
Estağfurullah...”¹⁸⁴*

İmam'ın bu hareketlerini ise Doğu unsuru olarak kabul ederiz. Avrupa'dan gelen doktora ve ilaçlara tahammülü yoktur. Zaten bir zaman sonra ölür. Rabia ve Osman sıcaklardan bunalıp Osman'ın ısrarıyla 3 aylığına Bebek de bir yalıya giderler. Yalının karşısında Robert Koleji vardır. Okuldaki çocukların org çalma sesleri eve kadar gelir. Rabia bundan çok etkilenir.

“ –Eğer oğlumuz olursa ben bu mektebe veririm.

-Allah esirgesin!

-Niçin Osman?

-Oğlunu Sinekli Bakkal olmayan her şeyden esirge, uzak tut, Rabia. Esasen damarlarında karışık kan onların içindeki daimi didişme, çarpışma kendilerine yetişir.”¹⁸⁵

¹⁸⁴ Halide Edip Adıvar, a.g.e, s.352

¹⁸⁵ Halide Edip Adıvar, a.g.e, s.336

Osman'ın burada anlatmak istediği esasen bir insanın bünyesinde iki kültürü taşıyamayacağına denk düşüyordu. İki farklı kültürün çatıştığını düşünüyordu. Çünkü Rabia ile evlenince bunu daha iyi anlamıştı. Aralarındaki kültürler arası fark daha da bir ortaya çıkmıştı. Ya da çatışmalar. Rabia bu tatil sürecinde hamile kaldığını öğrenir. Lakin yolunda gitmeyen bir şey vardır. Rabia hastalanır. Osman eve doktor çağırmak ister ama Rabia bunu reddeder. Hatta kocasına ilk hamile kalan ben miyim diyerek sitem eder ve teklifi geri çevirir. Ev halkı en sonunda muayene olsun diye kızı ikna ederler. Rabia'nın doktorlara görünmek istememesinin sebebi onların erkek olmasıdır. Buda yine bir Doğu unsuru olarak kabul edilir. Doktorlar bebeğin sezeryanla alınması gerektiğini söylerler. Osman ise Rabia'yı kaybetmek istemediği için onu ikna etmeye çalışmaktadır. Bu sırada İmam İlhami Efendi'nin eve baştan aşağı tadilata girmiştir. Rabia çocuğunu kendi doğup büyüdüğü evde büyütme ister. Bu Anadolu da insanlar köklerini daha iyi bilsin diye neredeyse üç kuşağın aynı evde büyüdüğü bir kültür biçimidir. Rabia'da bunun böyle devam etmesini ister. Bu da Doğu unsuru olarak karşımıza çıkar. Evin bir odasını Osman çalışabileceği bir oda yapar. Bu oda onun zevklerinden oluşan bir odadır. Oda tamamen Avrupai tarzda düzenlenmiştir. Osman'ın bu yaptığı da Rabia'nın yaptığından farksızdır. Oda köklerinden ve alışkanlıklarından kopmamaktadır. Bu odayı görünce Rabia uzun zamandır Osman'a haksızlık yaptığını düşünür. Aradan geçen uzun zaman diliminden sonra Rabia bebeğini sağlıklı doğurur. Aynı zaman dilimi için de 1908 ihtilali olur. Padişah devrilir ve meşrutiyet ilan edilir. Eski rejimle sürgüne gidenler evlerine dönerler.

Sonuç

Roman da Doğu ve Batı unsurlarını inceledik. Halide Edip bize bunu daha çok bir sanat dalı olan müzik ile vermeye çalışmıştır. O Rabia ve Peregrini'yi evlendirerek ya da daha basit bir şekilde klasik bir Osmanlı mahallesindeki bir insanla konak insanlarını, saray insanlarını bir araya getirerek aslında Doğu'nun ve Batı'nın farklı kültürleri taşıyan bu insanları birleştirmek istemiştir. Çünkü yıllardır karma yapılı bir toplumda yaşamaktayız. Ülkemizde pek çok etnik guruptan insan yaşamaktadır. Birlikte yaşamayı ya da anlaşmayı becerseler de esasen kimsenin kendi benliğinden, geleneklerinden kopamayışı söz konusudur. Romanda da tıpkı böyle olmuştur. Rabia'nın kalbi ve aklı arasında kalışı bile Doğu-Batı unsurudur. Kalbi Batı'yı temsil ederken aklı Doğu'yu temsil eder. Ve insan bunlardan sadece birini kullanıp karar verebilir bir olay karşısında. Romandan

çıkardığımız sonuç ise Doğu'nun ve Batı'nın evrensel konularda birleşebileceğidir. Tevfik'in yaptığı ortaoyunu bir tiyatro dalıdır. Rabia ve Peregrini'n ki ise müziktir. Sanat tüm insanlığa hitap eder. Önemli olan onu anlayabilmek ve hissedebilmektir. Bunların haricinde hiçbir zaman Doğu ve Batı birbirini tam anlayamayacak ve romanda olduğu gibi anlaşmazlıklar, kültürler arası farklar ortaya çıkacaktır. Bu da nesiller arası çatışmaya sebep olacaktır. Doğu ve Batı kültürleri birlikte yapamaz ama birbiri olmadan da yapamaz. İki medeniyette birbirini beslemek ihtiyacı duyarlar. Yıllardır bu medeniyetler birbirleriyle komşuluk yapıp birbirlerini etkilemişlerdir. Önemli olansa her iki tarafında birbirlerinin yaşayış tarzına müdahale etmeden sürdürmesi ve bu süre zarfında kendi benliklerini unutmamalarıdır. Bir insan aynı anda bünyesinde iki kültürü taşıyamaz.

KAYNAKÇA

- Adıvar, H.E. (2008).*Sinekli Bakkal*. İstanbul. Can Yayınları
- Aktaş,Ş.(2013). *Halide Edip Adıvar*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Türkoloji Dergisi* .20,1. 1-12
- Enginün, İ.(1986). *Halide Edip Adıvar*. Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Hayber, A. (1993). *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil çatışmaları*. İstanbul. M.E.B Yayınları.
- Kolcu, A.İ. (2014). *Milli Edebiyat*,.Konya..Salkımsöğüt Yayınları.
- Moran,B.(2015). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İletişim Yayınları. İstanbul.

THE EASTERN-WESTERN ELEMENTS IN SINEKLI BAKKAL NOVELS

Merve Engin

*Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student*

Abstract: *The East-West conflict is a subject that Halide Edip often refers to in her works. The subject is East and West where she works in the novels of Edip. To be able to handle the subject better, we found it convenient to deal with the traditional novel Fly Grocery that best describes East and West. In this occasion of 2nd Abdülmecit era in Istanbul, we studied the life of Hafız Rabia and the Italian piano teacher Peregrini and the elements around them. In this study we have summarize and analyze the novel we have examined how Edip commented East and West on developing events, people and objects. While studying the East and the West, we tried to specify the line between them through culture and art. The aim of the study is after identifying the elements of East and West to determine if these two civilizations blended together can exist together in one human being.*

Keywords: *Halide Edip Adivar, Fly Grocery, East-West Elements*

CODEx CUMANICUS'TA YER ALAN UNVAN GRUPLARI VE ÖZELLİKLERİ

Mükremin Yıldırım

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Geçmişten günümüze Türk diline, tarihine kaynak olabilecek birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri de Latin alfabesiyle yazılmış ilk Türkçe eser Codex Cumanicus'tur. Codex Cumanicus "Kuman Kitabı" anlamına gelir. XIII. yüzyıl sonlarında, XIV. yüzyıl başlarında, Karadeniz'in kuzeyinde yazılan bu eser, Kıpçak bölgesinde, Hristiyan papazlar ve Venedikli tüccarlar tarafından misyonerlik ve ticari faaliyetleri yürütmek için kullanıldığı düşünülmektedir. Hem kültür hem de dil tarihimiz açısından oldukça önemli olan, din, ticaret, savaş gibi hayatın çeşitli alanlarını yansıtan bu eser, söz varlığı açısından oldukça zengin bir eserdir. Eserde Kıpçaklara ait ilahiler, bilmeceler ve atasözleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Codex Cumanicus'ta yer alan çeşitli metinleri irdeleyerek, metinlerde geçen unvan gruplarını bulmaktır. Tespit edilen unvan grupları ayrıca kendi aralarında gruplandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak, Codex Cumanicus, Söz varlığı, Unvan grupları

Giriş

1294 yılında yazıldığı tahmin edilen Codex Cumanicus, XIII. yüzyıl sonlarında, XIV. yüzyıl başlarında Karadeniz'in kuzeyinde yazılmıştır. Latin alfabesinin Gotik harfleriyle yazılan ilk Türkçe eser olma özelliğini taşımaktadır. Karadeniz'in kuzeyinde, Kıpçak bölgesinde meydana gelen bu eser, Hristiyan papazlar ve Venedikli tüccarlar tarafından, misyonerlik faaliyetlerini yürütme ve aynı zamanda ticari ilişkileri sürdürme açısından önemli bir yere sahiptir.

İtalyanca Codex ve Almanca Codex olarak iki ana bölümden oluşur. İtalyanca olan birinci bölümü, 55 varaktan oluşur. İçerisinde, Latince, Farsça ve Kıpçak Türkçesi dil bilgisi kurallarına yer verilmiştir. Almanca olan ikinci bölümünde ise vaazlar, bilmeceler, ilahiler, dualar yer almaktadır. Bilmeceler bölümünde 47 bilmece bulunmaktadır. 27 varaktan oluşan bu bölüm, 56a'dan

başlayarak 83a'ya kadar sürer. İkinci bölümünde günahlardan arınma duaları, Hz. İsa'nın kurtarıcı olarak görülmesi gibi olaylar anlatılır. Bunlar çoğunlukla *Franas, Paulus, Petrus, Lukas, Stefan, Abmrosius, Gregor, Salomon, Yohannes, Yeronimus, Augustin* gibi aziz ve bilge kişiler tarafından öğüt biçiminde anlatılır.

Eski Türkçe döneminden bu zamana kadar eserlerde ve günlük hayatta unvan grupları kullanılmaktadır. Kumanlar ise yazdıkları bu eserde, içerisinde bulunan isimlere unvanlar vermişlerdir. Unvan grupları genel olarak Almanca olan ikinci bölümde görülmektedir. İtalyanca olan kısımda bir adet unvan grubu bulunmaktadır. (CC 35b, *Maryam Katun*) Eski Türkçe döneminden beri kullanılan unvan grupları küçük değişiklikler gösterse de bu eserde yaygın bir şekilde devam etmektedir. Bu unvan grupları, verildiği kişinin toplumdaki konumuna göre farklılık gösterir. Genel olarak, Türk diline ait olan unvanların oluşturdukları unvan grupları dışında, Farsça kökenli, sadece iki yerde kullanıldığını tespit ettiğim, iki adet unvan grubu vardır. (CC 76a, 76a/1-20, *Baklı Yohan*) "Baklı" kelimesi Farsça kökenlidir. Söz varlığımıza girerek unvanlaşmış, unvan grubu oluşturmuştur. Şeyh, şah, sultan gibi dilimize giren yabancı kökenli unvan grupları gibi olmamakla birlikte, dilimizde sıfat yapan "Arı" kelimesinin Farsçadaki karşılığı olarak Codex Cumanicus'ta isimlerle yan yana gelerek unvan grubu oluşturmuştur. Fars dilinin eserde yer almasındaki neden ise İlhanlılarla olan coğrafi konumun yakınlığı ve ticari ilişkilere dayanmaktadır.

Unvan grubunun oluşmasında dinin etkisi de olmuştur. Türk dilinin söz varlığı içerisinde bulunan, bir vasıf bildirerek sıfat yapan bir kelime, zamanla, unvan olma, unvan grubu oluşturma özelliği kazanmıştır. Eski Türkçe döneminden beri kullandığımız "Arı" kelimesi Hristiyan dininin etkisi ile eserde unvan olma özelliği kazanarak, unvan grubu oluşturmuştur. Unvan grubunun oluşmasında, dinin etkisi olduğu gibi yabancı dillerin de etkisi bulunmaktadır.

Banguoğlu (2011: 513-514) Yanaşma Takımları başlığının, San Öbekleri alt başlığında, "Eski Türkçede san öbeklerinde yanaşan ayrıksız sona geldiği halde (Köl Tegin, Arslan Yabgu, Çağrı Beg) sonradan dilimize Farsça ve Arapça san öbekleriyle ters bir tertip de girmiştir: (Sultan Alparslan, Şeyh Sadrettin, Kadı Burhaneddin, Emir Süleyman, Şah İsmail gibi." şeklinde yabancı kelimelerin ters bir tertip ile dilimize girdiğini söylemektedir.

Karahan (2004: 68) Türkçede söz dizimi kitabında unvan grubunu anlatırken özelliklerinden birini şöyle açıklar: "Birinci unsuru unvan veya akrabalık olan "Sultan Orhan, Dede Korkut, Hoca Nasrettin, Doktor Murat, Hemşire

Selma, Albay Şadan, Baba Necmi” gibi kelime grupları, unvan grubu değil, birleşik isimdir. Birleşik isimlerin vurgusu sonda, unvan gruplarının vurgusu başta bulunur.” der.

Ergin’e göre (2013: 389) *“Unvan grubu, bir şahıs ismiyle bir unvan veya akrabalık isminden meydana gelen kelime grubudur. Şahıs ismi önce, unvan veya akrabalık ismi sonra gelir. Her iki unsur da hiçbir ek almaz. Doğrudan doğruya yan yana getirilirler. Ahmet Bey, Hasan Efendi, Mustafa Kemal Paşa, Nuri Çavuş...”*

Ergin (2013) bu görüşünün sonrasında, *“Unvan ve akrabalık isimlerinin başa getirilmesi konusunu, vurgu birinci unsur üzerinde olduğu zaman ise karşımıza sıfat tamlaması çıkar: General Kazım Karabekir, Dede Korkut, Dayı Bekir, Amca Hüseyin...”* vb. örnekleriyle ifade ederek, bu düşünce ile ilgili sözlerini, *“Birçok dillerin aksine Türkçede unvan ve akrabalık isimleri sona gelir. Bu unutulmamalıdır”* diyerek bitirir. (Ergin 2011: 390)

Korkmaz (1992: 225) *“Bir şahıs adı ile bir unvan ve akrabalık gösteren adın eksiz olarak yan yana gelerek oluşturduğu belirtme grubu. Unvan gösteren ad şahıs adından önce de sonra da gelebilir; şahıs adı birleşik bir ad olabilir. Bilge Kağan, İlbilge Hatun, Köl Tigin, Mimar Sinan, Mütercim Asım, Süleyman Şah, Mustafa Kemal Paşa, Turgut Reis, Ali Çavuş, Mehmet Ağa, Gülsüm Bacı, Sıdika Öğretmen, Ahmet Bey, Şair Nigar Hanımefendi, Zekiye Hatun, Rukiye Teyze, Mehlika Sultan, Hasan Kaptan, Muallim Naci.”* gibi örneklerle bu görüşünü destekler.

Yukarıda da görüldüğü üzere, bu konuda gramercilerimiz arasında da görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bir kısım gramercilerimiz, unvan grubu tertibi olarak şahıs isminin öne gelmesi gerektiğini savunurken, Banguoğlu (2011) Korkmaz (2003) ise bu tertip düzeninin değişebileceğini öne sürer. Codex Cumanicus’ta Farsça kökenli kelimelerin oluşturduğu unvan gruplarında unvan birinci sırada yer almaktadır. Banguoğlu’nun (2011) *“Arapça ve Farsça san öbekleri ters tertip düzeninde dilimize girmiştir”* sözü, Codex Cumanicus’ta bulunan unvan grupları üzerinde farklılık göstermez. Dilimize giren yabancı san öbekleri, genel olarak ters bir tertipte girer. Codex Cumanicus’ta unvan gruplarının tertibi iki biçimde olmuştur. Bu konuda gramercilerimiz arasında görüş ayrılıkları bulunsada Codex Cumanicus’ta bulunan unvan grupları, Banguoğlu (2011) ve Korkmaz’ın (1992) düşüncelerini kanıtlamaktadır. Gramercilerimizin şahıs ve unvan eksiz yan yana gelir görüşü de Codex Cumanicus’ta farklılık göstermektedir. Codex Cumanicus’ta birinci ve ikinci kelimesi iyelik eki almış birçok unvan grubu bulunmaktadır.

Codex Cumanicus'un ikinci bölümünde baba, oğul, kutsal ruh üçlemesi ve havarilerden sıklıkla bahsedilir. Hristiyan dininin emir ve yasaklarını anlatılarak günahların affedilmesi için, günahları itiraf etmenin gerekliliği üzerinde durulur. Bu durum metinlerde şöyle geçmektedir: *Yügününiz oğlanlarım, aytıñız kénsi yazıkıñıznu. Yazuklı-mén Béy Téñrige, arı Mariam Katunga, arı Franaska, arı Petrus, arı paulusga dağı barça arılarga, saa, tın ata.* (Argunşah, Güner 2015: 349; CC 61a/1-10) Günahların itirafı tanrıya, Meryem hatuna ve havarilere yapılır. Görüldüğü üzere günahların itirafı yapıldığı isimlerin yanına unvan verilerek unvan grubu oluşturulmuştur. Günahların itiraf edildiği kişiler Hristiyan dinince temiz günahsız, oldukları için aziz manasına gelen "arı" kelimesi kullanılmıştır. Unvan gruplarının yapısı bu şekli ile Türkiye Türkçesindeki unvan grubu yapısından farklılık gösterir. Çoğunlukla vurgu birinci sıradadır.

Bu çalışmada tarama yöntemiyle bulunan unvan grupları 5 ana başlık altında incelenmiş olup, unvan grubu oluşturan unvanların özellikleri belirtilmiştir. Bu unvan grupları sırası ile şöyledir.

1. Tek Unvanlı Unvan Grupları

Mariam Katun	CC 35b, CC 61a, CC 61a/10-11
Béy Téñr[i]	CC 61a, CC 61a, CC 61a
Arı Franas	CC 61a, CC 61a, CC 61a/10-11, CC 61a/10-11
Arı Petrus	CC 61a, CC 61a/10-11, CC 61a/10-11
Tın Ata	CC 61a, CC 61a/10-10, CC 61a/10-10
Tın Atam	CC 61a
Arı Lukas	CC 61b, CC 61b/1-11
Arı Stefan	CC 61b, CC 61b/1-11
Béy[i]miz Téñeri	CC 61b, CC 62a, CC 61b/22-30
Béy[i]miz Téñeri Yesus Hristus	CC 62a
Arı Augustin	CC 62a, CC 63a, CC 62a: 13-29, CC 62b/25-63a/25
Arı Paulus	CC 61a, CC 62b, CC 61a/1-10, CC 62b/25-63a/25
Arı arı Ambrosius	CC 62b, CC 62b/25-63a/25
Béy[i]miz Hristus	CC 69a
Arı Tinnıñ Övi	CC 69a, CC 69a/1-72b/10
Arı Tın	CC 61b, CC 70a, CC 73a, CC 80a, CC 76a, CC 74b, CC 76a, CC 61b/1-11, CC 69a/1-72b/10, CC 72b/11 – 73a/5, CC 74b: 1-19, CC 74b: 1-19, CC 76a/1-20, CC 76a/1-20, CC 80a/1-8
Téngri Ata	CC 73a, CC 72b/11 – 73a/5
Béy[i]miz Yesus Hristus	CC 74b

Ata Tėngri	CC 70b, CC 70b, CC 74b, CC 74b: 1-19
Ana Mariam	CC 74b, CC 74b: 1-19
Bėy Tėngri	CC 62b, CC 72b, CC 61a/1-10, CC 61a/1-10, CC 3b/33-35, CC 61a/1-10
Bėyimiz Tėneri Yesus Kristus	CC 62a: 13-29
Arı Gregor	CC 62a: 13-29
Bėyimiz Kristus	CC 69a/1-72b/10
Bėyimiz Yesus Kristus	CC 74b: 1-19
Maria Anamız	CC 69b
Baklı Yohan	CC 76a, CC 76a/1-20
Bėy[i]m Tėneri	CC 61b, CC 61b, CC 61b/12-21, CC 61b/12-21

Eski Tėrkçeden beri sۆz varlığımızda var olan, sۆrekli kullandığımız “arı” kelimesi kۆken olarak Tėrkçedir. Temiz, saf anlamlarına gelmektedir. Orhun abidelerinde ise şu şekilde geçmektedir: *Arığ ubutı yig tidi*. (T37) (temiz olmanın utancı kirlenmekten, yenilmekten yeğdir.) (Ercilasun 2016: 616)

Eski Tėrke dۆneminde *arığ* biçiminde olan bu kelime zamanla son seste konsonant dۆşmesine uğramış *arı* biçimini almıştır. Bu kelime Tėrkede yaygın olarak sıfat gۆrevindedir. Arı Tėrke dediğimizde bir sıfat tamlaması meydana gelir. Fakat bu bazı yerlerde değişiklik gۆstermektedir. Hristiyan dininin etkisiyle, zamanla sıfat oluşturan bu kelime, isimle yan yana gelerek unvan grubu oluşturmuştur.

Codex Cumanicus sۆz varlığında ise, *arı*, *arığ*, biçimlerinde olan bu kelime “temiz, saf, başka, daha, sonra, e doğru, tarafa, aziz, zayıf, cılız, çelimsiz” anlamlarına gelmektedir. Bunları ۆrneklerle açıklayacak olursak:

1. Arı(I) temiz, saf
 - a. (ėmdi mėn arı mėn) CC 63a/29
2. Arı(II) başka, daha, sonra, e doğru, tarafa
 - a. (butu butu uzun, butundan arı kol uzun) CC 60a/13
 - b. (Tėnrisi toprak, bay őr, kۆk arı bak[k]ıl ovluna bėyinq) CC 73a/20
3. Arığ(I) zayıf, cılız, çelimsiz
 - a. (andırđına, erli kۆtۆrem, yaşık) CC 58a/23b
4. Arığ(II) kutsal, aziz
 - a. Arıđlarınđ kۆseni, barağa medet bolgul) CC 73b/1

Görüldüğü gibi arı kelimesi Codex Cumanicus'ta tek bir anlama gelmemiş, farklı görevlerde kullanılmıştır. Yoğun olarak isimle yan yana gelerek unvanlaştığını görürüz.

1. (arı Paulus alay aytır) CC 62b/25
2. (arı Petrus) CC 61a/2
3. (arı Mariam katunga) CC 61a/2
4. (bitti algışlı ogul arı [kız Mariamdan.]) CC 73a/13
5. (arı Lukas aytır) CC 61b/1

Arı kelimesi genel olarak havarilerin isimleriyle bir araya gelerek unvanlaşmıştır. Codex Cumanicus'ta geçen havarilerden birkaçı şunlardır:

1. Lukas: Dört İncil nüshalarından birini yazan, Luka.
2. Paulus: İsa peygamberin havarisi, Pavel.
3. Petrus: İsa Peygamberin havarisi, Peter.
4. Yeronimus: Hristiyan ilahiyatçı, İyorenim.
5. Stefan: Taşlanarak öldürülen ilk Hristiyan

Hristiyan dinince günahsız, temiz, sayılan bu kişiler Codex Cumanicus ikinci bölümünde, Arı kelimesiyle yan yana gelerek bu kelimeyi unvanlaştırmış, unvan grubu oluşturmuştur. Codex Cumanicus'ta metinlerde geçen bu kelimenin Farsçadaki karşılığı olarak *baklı* (< Far. pak, Toparlı, Vural, Karaatlı 2007) kelimesi vardır. *Baklı* kelimesi Codex Cumanicus'ta ikinci bölümde iki yerde isimle yan yana gelerek unvan grubu oluşturmuştur.

Türkçede, unvan genelde şahıstan sonra gelmektedir. Fakat bu unvan gruplarına baktığımızda, unvanın sadece şahıstan sonra gelerek unvan grubu oluşturmadığını görmekteyiz.

2. Çift Unvanlı Unvan Grupları

Arı Mariam Katun	CC 61a, CC 61a/1-10
Arı Kız Mariam	CC 61b, CC 62a, CC 62a, CC 73a, CC 73a, CC 73a, CC 80a, CC 61b/22-30, CC 61b/31-62a/12, CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19, CC 80a/1-19
Arı [Kız Mariamdan]	CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19
Béy Arı Tın	CC 74b, CC 74b: 1-19

Arı unvanı genel olarak havarilerin isimleriyle yan yana gelip unvan grubu oluşturur. Bazı durumlarda ise unvan grubuyla yan yana gelerek iki unvandan oluşan unvan grubu oluşturur. Unvan grubunun başında ya da ortasında olabilir.

3. İyelik Ekli Unvan Grupları

İyelik eki almış unvan gruplarında iyelik eki alan unvan aslında bir iyelik grubu oluşturduğundan, iyelik grubu çıkarıldığında geriye kalan kısım eksiz olarak başlı başına bir unvan grubu oluşturur. Dolayısıyla unvan grupları temelde eksiz gruplardır.

3.1. Birinci Kelimesi İyelik Grubu Oluşturan Unvan Grupları

Béy[i]m Téneri	CC 61b, CC 61b, CC 61b/12-21, CC 61b/12-21
Béy[i]miz Téneri	CC 61b, CC 62a, CC 61b/22-30
Béy[i]miz Téneri Yesus Hristus	CC 62a, CC 74b, CC 62a/13-29
Béy[i]miz Hristus	CC 69a
Béy[i]miz Yesus	CC 69a, 69b
Béy[i]miz Kristus	CC 69a/1-72b/10
Béy[i]miz Téneri Yesus Kristus	CC 74b:1-19
Béy[i]miz Téneri Yesus Hristus	CC 62a, CC 74b, CC 62a/13-29

Gramercilerimiz unvan ve ismin yan yana gelerek oluşturduğu unvan grubunun hiçbir ek almadığı görüşündedir. Fakat bu görüş Codex Cumanicus için geçerli değildir. Codex Cumanicus'ta birinci kelimesi iyelik eki almış 20 tane unvan grubu bulunmaktadır.

3.2. İkinci Kelimesi İyelik Grubu Oluşturan Unvan Grupları

Bu tür unvan gruplarında, eksilteli bir anlatım söz konusu olup, benim veya bizim sözcükleri başa eklenerek, önce iyelik grubu gösterilir, sonra gereksiz olan kelime ve ekler çıkarıldığında geriye kalan unsur eksiz unvan grubudur.

Tın Atam	CC 61a
Maria Anamız	CC 69b

Karahan ve Ergin Türkçenin yapısında, unvan grubunda, unvan isimden sonra gelir düşüncesini savunur. Codex Cumanicus'ta unvanlar isimden önce de sonra da gelebilir. İsim ve unvanın hiçbir ek almadığı düşüncesi de Codex

Cumanicus'ta farklılık göstermektedir. Bu unvanların ikinci kelimesinin iyelik eki aldığı tabloda görülmektedir.

4. İsim Tamlaması Yapısındaki Unvan Grupları

4.1. Belirtili İsim Tamlaması Yapısındaki Unvan Grupları

Arı Tınnıñ Övi	CC 61a, CC 69a/1-72b/10
----------------	-------------------------

Bu görüşlerin dışında, çok fazla bulunmasa da, bir unvan grubunun isim tamlaması oluşturduğu görülmektedir.

4.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Unvan Grupları

Codex Cumanicus'ta bu unvan grubu bulunmamaktadır.

5. Kullanılan Unvan Türüne Göre Unvan Grupları

5.1. Arı Unvanı İle Başlayan Unvan Grupları

Arı Mariam Katun	CC 61a, CC 61a/1-10
Arı Franas	CC 61a, CC 61a, CC 61a/1-10, CC 61a/1-10
Arı Petrus	CC 61a, CC 61a/1-10, CC 61a/1-10
Arı Lukas	CC 61b, CC 61b/1-11
Arı Stefan/Stefanos	CC 61b, CC 61b/1-11
Arı Kız Mariam	CC 61b, CC 62a, CC 62a, CC 73a, CC 73a, CC 73a, CC 80a, CC 61b/22-30, CC 61b/31-62a/12, CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19, CC 80a/1-19
Arı Augustin	CC 62a, CC 63a, CC 62a: 13-29, CC 62b/25-63a/25
Arı Paulus	CC 61a, CC 62b, CC 61a/1-10, CC 62b/25-63a/25
Arı Ambrosius	CC 62b, CC 62b/25-63a/25
Arı Tınnıñ övi	CC 61a, CC 69a/1-72b/10
Arı Tın	CC 61b, CC 70a, CC 73a, CC 80a, CC 76a, CC 74b, CC 76a, CC 61b/1-11, CC 69a/1 – 72b/10, CC 72b/11 – 73a/5, CC 74b: 1-19, CC 74b: 1-19, CC 76a/1-20, CC 76a/1-20, CC 80a/1-8
Arı Gregor	CC 62a/13-29
Arı [Kız Mariamdan]	CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19, CC 73a: 6-19

5.2. Bey Unvanı İle Başlayan Unvan Grupları

Béy Téngri[i]	CC 61a, CC 61a, CC 61a
Béy[i]m Téneri	CC 61b, CC 61b, CC 61b/12-21, CC 61b/12-21
Béy[i]miz Téneri	CC 61b, CC 62a, CC 61b/22-30
Béy[i]miz Téneri Yesus Hristus	CC 74b
Béy[i]miz Hristus	CC 69a

Béy[i]miz Yesus Hristus	CC 74b
Béy Arı Tın	CC 74b, CC 74b: 1-19
Béy Téngri	CC 62b, CC 72b, CC 61a/1-10, CC 61a/1-10, CC 3b/33-35, CC 61a/1-10
Béyimiz Téneri Yesus Kristus	CC 62a/13-29
Béy[i]miz Kristus	CC 62a/1-72b/10
Béy[i]miz Yesus Kristus	CC 74b: 1-19

Codex Cumanicus'ta, *bey*, *ata* gibi unvanlar genel olarak, Tanrı için kullanılan unvanlardır. Codex Cumanicus metinlerinde *bey* unvanı “rab” anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin yer yer iyelik eki aldığı da görülmektedir. (Béy[i]m Téneri, benim tınım/ algıl) (CC 61b/20-21)

Sonuç

Sonuç olarak, unvan grubu ismin başına ya da sonuna gelebilen bir kelime grubudur. İsimden önce gelen unvan ile oluşturulmuş, 69 tanesi tek unvanlı, 18 tanesi çift unvanlı, toplamda, 87 adet unvan grubu bulunmaktadır. Codex Cumanicus'ta bulunan unvan gruplarından 2 tanesi ise, ismin hem önüne hem sonuna gelmektedir. Unvan grupları temelde ek almayan kelime gruplarıdır. Eserde, *bey*, *arı*, *ata*, *ana*, *katun*, *kız*, *baklı*, unvanları ile oluşturulmuş, tek ve çift unvanlı bir şekilde toplam 99 tane unvan grubu bulunmaktadır. Bu unvan gruplarının 79 tanesi tek unvanlı, 20 tanesi ise çift unvanlıdır. Bu unvan gruplarından 57 tanesi *arı* unvanıyla, 24 tanesi ise *bey* unvanı ile başlamaktadır. *Katun*, *ata*, *ana*, *baklı* unvanları ile oluşturulan 18 tane unvan grubu bulunmaktadır. Eserde toplamda 20 tane, birinci ve ikinci kelimesi iyelik eki almış, iç içe, önce iyelik, sonra unvan grubu oluşturmuş yapılar bulunmaktadır. Farsça kökenli *baklı* kelimesi, iki adet unvan grubu oluşturmuştur. Codex Cumanicus'ta belirtili isim tamlaması oluşturmuş unvan grubu 2 tanedir. Dilimizde var olan bir kelime zamanla, başka kültürlerin, dinlerin etkisiyle unvan olma özelliği kazanabilir. Buna göre unvan grubu bir unvan ya da akrabalık ismiyle önüne veya sonuna almış olduğu unvan ile bir kelime grubu oluşturan bütünlüktür diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa, Güner, Galip (2015), Codex Cumanicus, Kesit Yayınları, İstanbul.
 Banguoğlu, Tahsin (2011), Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
 Ercilasun, Bican, Ahmet (2016) Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, Dergâh yayınları, İstanbul.
 Ergin, Muharrem (2013), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.

- Karahan, Leyla (2015) Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1992) Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK yayınları, Ankara, www.turuz.com (02.03.2018).
- Quliyev, İmanyar (2017) Codex Cumanicus'ta Dini Leksika, www.academia.edu/
- Toparlı, Recep, Vural, Hanifi, Karaatlı, Recep (2007) Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK yayınları, Ankara.

THE APPELLATION GROUPS AND THEIR FEATURES IN CODEX CUMANICUS

Mükremin Yıldırım

Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: Many pieces that will can be a source to Turkish Language and History, has been written from past to present. One of this pieces is "Codex Cumanicus" that is first piece written with Latin alphabet. "Codex Cumanicus" means Kuman's Book. It has been thought that was used to pursue activities of missionarity and commercial by Christian pastors and Veneditian tarders on Kıpçak's zone of northen Blacksea at the and of 13. century and at beginninig of 14. century. This piece that have a quite import in terms of both our culture and our language history, reflects various parts of life like a war, religion, trade. And this piece is quite rich in terms of vocabulary. There are proverbs hymns and riddles belonging to Kıpçak's in piece. aim of this work is to find the groups of tittle in text which examining various text located in the Codex Cumanicus. İdentified groups of tittle are aalso grouped with themselves.

Keywords: Kıpçak, Codex Cumanicus, Vocabulary, Groups of Tittle

AYTEN KAYA GÖRGÜN'ÜN “ARIZA BABALARIN ÇATLAK KIZLARI” ADLI ROMANINDA FOLKLORİK UNSURLAR

Oya Alğan

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Edebiyat dünyasına mizah öyküleriyle giriş yapan günümüz yazarlarından Ayten Kaya Görgün'e ait “Arıza Babaların Çatlak Kızları” adlı roman doğudan ve güney doğudan göçüp Ankara'nın gecekondu semtlerine yerleşmiş aileleri ve onların buradaki var olma çabalarını anlatmaktadır. Gecekonduya yaşam, aile bireyleri özellikle baba ve kızları arasındaki çatışmalarla birlikte sarmalanmış kentli olabilme çabası ve beraberinde getirdiği sorunlar üzerinden konu edilmektedir. Çalışmamızda; eser bazında ele alınan folklorik unsurlar Metin Ekici ve Erman Artun'un tasniflerinden yola çıkılarak taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, folklor, “Arıza Babaların Çatlak Kızları” adlı roman, göç, Ayten Kaya Görgün

Giriş

Edebiyat dünyasına mizah öyküleriyle giriş yapan günümüz yazarlarından Ayten Kaya Görgün'e ait “Arıza Babaların Çatlak Kızları” adlı bu roman doğudan ve güney doğudan göçüp Ankara'nın gecekondu semtlerine yerleşmiş aileleri ve onların buradaki var olma çabalarını anlatmaktadır. Bu yaşam mücadelesi, aile bireyleri özellikle baba ve kızları arasındaki çatışmalarla birlikte sarmalanmış kentli olabilme çabası ve beraberinde getirdiği sorunlar üzerinden konu edilmektedir. Çalışmada; romanda bulunan Halk edebiyatı ürünlerini de içine alan Halkbilim unsurları ele alınmıştır. Eser baz alınarak yapılan bir çalışma olduğu için alan Halkbilim unsurları romanda bulunanlarla sınırlandırılmıştır.

Göç edilen illerde Sosyo-kültürel anlamda ve ekonomik olarak sağlam bir zemin oluşturulamadığı için bu insanlar doğal olarak ne köylü kalmışlar ancak ne de kentli olabilmişlerdir. Göçle birlikte kültürlerini de beraberinde

taşıyan bu insanlar her ne kadar değişen kuşakların paralelinde bir kültür şoklanmasıyla deformasyona uğrasa da sahip oldukları kültürü bilinçli veya bilinçsiz ellerinde tutabildikleri kadarıyla yaşatmaya çalışmışlardır.

Bu durum; ekonomistlerden, sosyologlara; psikologlardan halkbilimcilere ve siyasal bilimcilere kadar sosyal bilimlerin birçok alanında araştırma konusu olmuştur. Halk Bilim uzmanları da; kırsaldan kentlere göç eden ailelerin geleneksel yaşamdan modern yaşama bu sancılı geçişte ortaya koydukları kültürü, kendi perspektiflerinden ele alarak incelemiştir.

1950'lerden sonra hızla yükselen bir ivme kazanan toplumun kanayan yarası iç göç ve insanların geleneksel yaşamdan modern yaşama sancılı geçişiyle oluşan kültürel değişim romanda yer yer mizahi bir yaklaşımla ele alınmıştır.

1. Özlü Sözler – Dil

A. Dualar (Alkışlar)

- "Bak sen, büyükten önce ahıra gireceksin demek ha! **Hayırlı olsun bacım, Allah bir yastıkta kocatsın.**

- "Aaa, vallahi unuttum, kendi derdimden. Hem niye kıskanayım Leyli Bibi, **Allah yolunu açık eylesin, Allah tamamına erdirsin . . .**"

- Paşa amca . . .elini yüzünü yıkarken dilinde taa çocukluğundan getirdiği yarı Türkçe yarı Kürtçe dualar vardı:"**Tövbekarım, günahkarım, sen günahlarımı bağışla, mihnete muhtaç etme yarabbi . . .**"

- Kahvede elli ikilik desteyi karanlar, yeşil çulhanın üzerinde okey taşlarını dizenler, kapının önünde güneşlenenler, cümlesi Paşa amcanın kötü kaderini konuşup eğleştiler. Mahallenin güngörmüşü Mehmet amca boğazını temizleyip öksürünce ahali,

"Allah ne verirse hayırlısını versin!" deyip konuyu daha fazla uzatmadı .

- Gül yengeyi göstererek. Zeliha teyze,

"Gül, geçmiş olsun kızım, kaynanan, görümcen evden kaçmış, Allah kavuştursun!" dedi.

- Leyli Bibi, "Yok kız içeri gelmedi, bizim ev curcunaydı, Elif'in kahvesini içtik. İçeri çağırdım,

kalabalık olduğunu anlayınca gitti" dedi. Nafiye teyze zoraki,

"Hayırlı olsun, Allah tamamına erdirsin!" dedi.

- **Allah kimseyi senin eline düşürmesin** Eylem Hanım. Unutma bugünlerin yarınları da olur.”

B. Beddualar (Kargışlar)

- Kaç yıllık yoldaşını, hayat arkadaşını bir inekle kıyaslıyorsun, **yazıklar olsun, yazıklar olsun sana!**”

- **“Tüü seni doğurduğum güne lanet olsun kız, ana lafı dinlemez, başının dikine dikine gidersen olacağı buydu.**

- **“Kız senden çekiyorlar mı? Yoksa sen babaannenin ‘karnın doymasın’ bedduasına mı denk**

geldin.” Ben sana bir şey demiyorum kızım, Allahından bul, senden olanda sana yapsın emi,

gün yüzü görmeyesin!”

‘Tamam, anne tamam, benim cezamı sen ver. Gurbanın olayım beni ona havale etme.”

“Ne diyon kız sen, o dediğin de kim?’

“Senin cezanı Allah versin dedin ya, onun cezaları daha katı, ben senin vereceğin cezaya

razıyım. Davam divana kalmasın anne, sen kes hesabı gideyim . . . ”

- **“Tü size! Hani bir de arkadaşsınız, beni yanınızdan alıp götürseler haberiniz olmayacak. Sizin**

gibi arkadaş olmaz olsun!” dedi

- **Paşa amca hepsini gülerken yakalayınca, yine ağzını şapırdatıp yüzlerine tükürdü: “Tüü,**

Allah sizin belanızı versin, siz ne gamsız, arsız, fehimsiz, terbiyesiz adamlarsınız. Dünya batsa,

yer yerinden oynasa size zıkkım sokmaz; aynı ananızsınız, gamsız, vurdumduymaz. Ne olurdu

biriniz de azıcık bana çekseydiniz; ağır, kamil, evcimen, çalışkan. ”

- **En sonunda senin gibi kocayı memleket kovalasın deyip telefonu kapattım**

- **Figen, “Tüü sana, kızım ben senin özbeöz ablanım, beni yalnız bırakmaya gönlün razı geliyor**

da Sevgi'yi yalnız bırakmaya dayanamıyorsun öyle mi, **yazıklar olsun!**"

- "Tüü sana, senin mayana, anan masayı terk etti, onun yanına gidip birlikte ağlayıp beni

çekiştireceğinize, sen arsızlık yapıyorsun, hala masada oturuyorsun, **yazıklar olsun sana, anan**

kadar bile olamıyorsun. Gerçi ona da bir akıl veren var; yoksa o cesaret edip de kalkıp gidemezdi ya!" dedi

- Ooy canım çıka, ben olmaz olaydım, kırk parçaya bölüneydim. Kız Eylem **gözünün ışığı sönmeye emi!**"

- ...ha bu rüyamı kimselere diyemedim, gece kalktım musluğu açıp sessiz sessiz anlattım ki su

alıp götüre, bunlar essah çıkmaya. Eğer öbür dünyada da bu adam yamacıma düşerse, o

Allah'ın gözü kör olsun!" dedi.

C. Selamlar

Çağrılar, Hitaplar

- "Mahallenin güzeli nereden geliyon? .." dedi .

- Hadi pastırmandan bana koklatmıyorsun, e **insafsız, e Allah'tan korkmaz;** madem her şeyin

bir karşılığı var bari anneme bir lokma versene! Annemin bunca yıllık hizmetinin sende bir

karşılığı yok mu?" dedi.

- Bir tek Fincan teyze bir türlü bu elektriği kamulaştırma olayını içselleştiremeyip sürekli

söyleniyordu; yok lambaları söndürün, yok suyu çok harcadınız, yok bu gavurun malı mı, **sizi**

gidi ocak batıranlar..

- Figen bahçe kapısından çıkarken annesi arkasından yine yalvarırcasına seslendi: "Figen

gurbanın olanı akşam eve erken gel, emi!"

- Ah Fincan ah, ocağımı söndürdün!"

- "Hele bir gelsin bakalım **o zillimaşa**, ben onu artık bu eve alır mıyım? Bakalım güvendiği

kızları, oğlu onu eve alırlar mı? Bu evden başka nereye sığar o, dönüp dolaşıp döneceği yer

kürkçü dükkanı. Benim ekmeğimden başka hangi ekmek onun karnını doyurur, **karnı**

doymayasıca . . .

- Fincan teyzenin hiç tanımadığı kadınlar bahçe duvarının üzerinden öfkeyle, tehditle

sesleniyorlardı: "**Guz sen niye gelmiyon?** Eğer gelmezsen senin evi de taşlarız!"

- "**Kız Birnaz**, ocaktaki yemeğin altını karart, çabuk git kardeşini bul, içeri alı"

- "**Gurbanın olanı, gadasını aldığım**, Eylem kızum, ne halt ettiğini anlat, bak baban ikimizi de gebertecek."

- "**La** git la ne okulu, bu saatte okul mu olur?"

- "Sen ne düşüncesiz, ne **salahana** bir kızsın. Evde kopan fırtınaya bak, senin hareketlerine . . ."

- "Siz niye bizimle oturuyorsunuz ki öyle laf dinliyorsunuz, kahın gidin söğüdün altına,

yetişmeyesiceler . . . "

- Fincan teyze Gülsüm teyzeye çıkıştı :

D. Satıcı Sözleri

Yöre Ağzına Özgü Kullanımlar

- Yetmedi, birkaç günü çatısı gökyüzü olan **tek göz damlarda** iç içe yattılar.

- Sessizliği bozan, kollarında uyuyan bebesini pıspışlayan kadınlardan biri gözlerini pörtletip

elini ağzına götürerek, hayretle,

"**Abooo ... "** deyiverdi.

"**Abooo, şu karşıdan gelen ineğe bakırı hele, ne de büyük gözleri varı**" diye heyecanlandı.

Kadınlardan oluşan koro hep bir ağızdan, "**Hakkattan ...**" dedi.

- Zeliha "Ben bilirim avukatlar kısmık olur, görümcemin kızı da avukatın yanında çalıştıydı da sigortasını **bilem** yapmadılar, yemeğin de yok de mi Sakine? .." dedi.

- Dönüp deseler ki: "Bak Sakine, bu adam senin baban değil kocan değil, **gaynın** değil **gayınbaban** değil **emmin** değil ağabeyin değil, ee bu adam seni niye dövdü?"

- Annesine söylese, annesi korkudan elini ağzına götürerek, "**Vıış, baban duymasın!**" deyip

hepten telaşlanacak ve kapılarda bekleme işi otobüs durağına kadar ilerleyecekti.

- Fincan teyze sofraya bezini dizlerinin üstünden kaldırıp doğruldu, "Yook, bizim eve hırsız falan

girmede, şimdi **ben nasıl deyim ki he girdi** hem de bu gençti. Töbee yalan, yukarıda Allah var.

Ben şimdi nasıl derim; hee eve hırsız girdi, ben de kovaladım. Yok öyle bir şey!" deyip inkar etti.

- Ortalık hırsız kaynıyor. Çocukta salak mıydı neydi, yok bizim eve girmiş de Fincan uyanıp kovalamış! **Teey**, Fincan semeri devirdi mi başında top patlata uyanmaz.

- Paşa amcanın dört yüz liralık hesabı kapanmak **neyim** bilmedi.

- Sen iyi ki üniversite **neyim** kazanamadın,

- Tuhaftı, o zamanlar kimsenin küresel ısınmadan bahsetmediği yıllarda, Fincan teyze iki dilli kıt sözlüğüyle banyo kapısının önünde küresel ısınmadan bahsediyormuş da kimse anlamamış,

"Görmediğimiz bir yerde varvar kuyusu var da elektrik, su oradan mı geliyor? Bir gün tepede

güneş kızarır, yağmur yağmaz olur, **tağabeyat** ana kızıp kükrer ve her şeyi altüst ederse görürsünüz gününüzü!" diyordu

- Nafiye, kız kısmına güvenilir mi? **Aha bak** sadece kendini değil bizi de **malamat** etti .

- **Garı** bunların hepsi senin yüzünden, sen **koyveriyon** bu kızların önünü.

- "Sen ne düşüncesiz, ne **salahana** bir kızsın. Evde kopan fırtınaya bak, senin hareketlerine . . ."

- Eylem ne akan suyun altındaydı, ne de kapının arkasında. "**Abooo!** Kız pencereden uçmuş Hıdır."

- Hıdır amcaya da söylenmişti "Goy verme bunların önünü, sonra nasıl toplayacaksın?"

- "Abooo Taylan, kömürlüğe saklanmış olmasın?"

"Yediğin onca makarnaya, ekmeğe yazıklar olsun! Kızım nedir bu halin, tığ gibisin. Kız sen manken misin, **tiyatoracı mısın?** Sen kadın olacaksın kadın. Kadın dediğin etli butlu olur, takır takır kuru kemik torbası değil."

"**Vışış, kele** bu kızın sizin başınıza getirecekleri var. Dile bak pabuç gibi, koca yarığına bakmadan her şeye atlıyor!"

"Bu kızlara hep sen yüz **veriyon** , sen bunların önünü böyle **koyver oğul**, yarın tepene çıkarlarsa anam dediymi dersin . La sen erkek misin pezevenk mi? Karını işe gönderiyon kızları okula. İyi ki rahmetli bu günleri görmedi, **vışış** torpaklar başıma, canım çıka!"

- Eylem, Şirin teyzelerin bahçesine geçtikten hemen sonra annesinin "Aboo!" ünlemesi kulağına dek yetiştii, hiç şaşırmadı, babası sonunda kapıyı kırmıştı.

"**Kele**, hani yemin vermiştin kimseye anlatmayacağım diye! Maşallah daha yemininin üstünden

gün geçmeden döküverdin meydana . . .

E. Övme ve Yermeler, Nasihatler

- Paşa amca, hafta sonudur, uykudur, çocuktur, tatildir demeden her fırsatta koğuş kalk borusunu öttürürcesine üzerlerinden yorganları çekip bağırır, "**Güneş doğarken yatmak yakışık alır mı? Allah rızkı sabah erkenden dağdır, hiçbir şey yapmasanız da elinizi açıp 'Allah' deyip rızkınızı alın yine yatın . . .**" derdi.

- Nafiye teyze: "**Paramı öyle çarçur edeceğine, tabak çanak alsana, yarın el kapısın gidince,.....**

- Babaanne Figen'in yüzünden Yusuf amcaya da bağırır, ağır konuştu: "**Bu kızlara hep sen yüz veriyon, sen bunların önünü böyle koyver oğul, yarın tepene çıkarlarsa anam dediymi dersin**"

- Gülsüm teyzeyi görünce yine Paşa amcayı anlatmaya başladı, merdiveni altmıştan geçmiş iki kadın ilerleyen saatlerde **erkeklerin köküne kibriti çaktı**. Sonra Gülsüm teyze çaktığı kibritin aleviyle pişman oldu, "**Varlıkları bir dert, yoklukları ayrı bir dert. Çenesi hiç susmasaydı da, gelene gidene karışsaydı da, aha canı sağ olaydı, şurada gölgesi olaydı . Böyle duldası kalma da pek zor, sığamıyorsun bir yere, bir değil bin kocan oluyor. Sen kulak asma şimdiki**

kadınların en iyi koca ölü koca deyip durduklarına, sahipsiz oluyon erkeğin olmayınca, bir erkeğin gölgesini hangi orman verir kadına” dedi.

- Gerçekten sen şimdi Paşa amca sana pastırma vermedi diye mi kaçtın?” Figen’in böyle gülerken konuşması Fincan teyzenin canını sıktı, Gülsüm teyze araya girdi: “Gülme Figen, Allah etmeye eksik eteksin, **neyi kımarsan başına gelir.**

- Nafiye, kız kısmına güvenilir mi? Aha bak sadece kendini değil bizi de malamat etti . Bu kadar tantanadan sonra kim alır bunları, zamanları da geçiyor gayrı. **Aah anamın lafını dinlemeliydim, bunlara göz açtırmamalıydim.”**

F. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri

- “Kes be kadın kes, terbiye dediğin **atasözlerini** sıralamayla olacak iş mi?

- “**Ava de seri; çı buhustek çı çar tili**”¹⁸⁶ diye dökülüverdi kelimeler kendiliğinden. Bu kez dilinden dökülenlere şaşırdı, kendi sesini duymak için, dilinde bir çocuğun heyecanı ile daha yüksek sesle tekrarladı: “Ava de seri; çı buhustek çı çar tili.” Bu cümleyi anneannesinden duyalı o kadar eskimişti ki zaman, bu kelimeleri hatırladığına, dilinin döndüğüne hayret etti, sevindi. Anneannesinin yüzünü getirmek istedi gözünün önüne, yüzü olmayan, alnında gümüşleri sallanan şişman bir kadından ötesini çizemedi. Yürürken, “Bunu inşallah unutmam da Zeynep’e de öğretirim . . . ” diye geçirdi içinden. Sadece küfürleri değil, atasözlerini de hatırladığını göstermeli o Kara Kız’a.

- Eskinin içi yanar, yeni keyfine ekmek banar.

- ...Fincan teyze Figen’in lafını bitirmesini beklemeden lafa girdi:

“Hep kocaya mı kaçılır sanıyorsun, asıl kocadan kaçılır, ben geç bile kaldım. Aklın varsa evlenmezsin, evlilik dediğin nedir? **Sen de binersin o tahta sallanırsın bir hafta**, işte o kadar! ”

- ..Paşa amca balkonun diğer ucundan ters ters Fincan teyzeye baktı, tam diline gelenleri dökecekti ki bu kez Fincan teyze ondan önce başladı:

“Bütün herkesi benim gibi kör tavuk belledin değil mi Paşa efendi! **Boynuz öküze, semer eşeğe yük olmazmış**, gözümü hiç açtırmadın, eşeğe çevirdin beni.

- Oysa yıllar öncesinde kağıtla, kalemle değil; yaşayarak, dilden dile beslenen, elleri nasırlaşmış, yüreklerine sabır işlemiş kocakarılar, durumu çok evvelden görüp özetlemişlerdi: “**İnsan yediğini sıçar!**”

¹⁸⁶ Başı aşan su; ha bir karış olmuş ha dört parmak. Kürtçe atasözü.

- Allahım ne verirsen hayırlısını ver, bu kızlar elimi kana bulayacak. **Bir kızcılık sopası bulmalı, on kere vurup bir kere saymalı;** yoksa bunların adam olacağı, yola geleceği yok!"

- "Tamam, zırlama be kadın! Önce başıboş bırak kızı, şimdi de dizlerini dövün. O kadar atasözü biliyon, herhalde **kızını dövmeyen dizini döver'i de duymuşsundur.**

- Erken kalkan yol, erken evlenen döl alır.

Deyimler

- Kendilerinde daha da uzağa gitme gücünü, isteğini bulanlar, denizin, martıların hayalini kuranlar, hızlarını alamayıp yola devam ederek batıya, **taşı toprağı altın** denilen diyarlara gittiler.

- Annelerinden **önce çözüldü dilleri**, çoğu kez **dil oldular**, kılavuz oldular onlara.

- İnşaatlara, evlere su taşıyan sucu Haco ve kışında sineği eksik olmayan eşeğinden, **"Eşek sudan gelinceye dek döverim"** sözünün anlamını bilen son çocuklar oldular.

-ekmek yapıp **iki lafın belini kırarak** salça kaynatıyordu

- Adamlar şaşkındı, kadınlarla halayda yan yanaydılar; ama onları sokakta, caddelerde görmeye, tarlanın, bağın bahçenin dışında yan yana çalışmaya alışık değillerdi. **Çöplükte horoz olmak kolaydı.**

- Bir çırpıda iki taşın arasında ocak kurup, teneke kazanlarda çamaşır kaynatmak, plastik ve teneke leğenlerde ellerini kızartıp derisini soymak, **kan oturtma** pahasına **sakız beyazının** peşine düşmek, çamaşırdan kalan bulanık suların arasında yılan kıvamında sokağa akan ömrün arkasından bakıp bakıp da hayatlarının son deminde çamaşır makinesiyle tanışmak, hayıflandırmaz mı kadını? Belki de kadınlar, bir yaratandan daha çok çamaşır makinesini bulan fani için dua ettiler buralard.

- Bu onlara ve önlerinden gidenlere çok pahalıya mal oldu. Toprakların "asil" sahipleri, has kurtarıcıları, beyaz efendileri, bu güzel, sümüklü, çatlamış elleriyle her daim iş tutan sıırım gibi delikanlıların **defterlerini "höst" deyip bir çırpıda dürdüler.**

-Sakinmazlardı sözlerini, kimi zaman çocukları, **yüzü açılmamış kızları** hatırlayıp susarlardı.

- Nafiye teyze, kendisi Figen ve Eylem'i **yerden yere vururdu;** ama başkalarının yanında **toz kondurmaz, açıklarını vermezdi** kızlarının.

- Son zamanlarda **elden ayaktan düşüş** başlayınca, çocuklar evlenip dağılınca Paşa amcanın inşaat işleri zorunlu olarak azalmıştı.

- Sakine'yi görünce yüzü aydınladı. **Sakine başının üstündeki selamı annesine teslim etti, annesi eşarbını çözüp tekrar çenesinin altında bağladı.**

- Güneş, mesaisini tamamlayarak **eteğindeki son ışıkları da toplayıp** gittikten sonra herkes kendi hikayesine çekilir;

- "Adam yetti gayrı senin bu yaptığın, çoluğa çocuğa kötü örnek oluyorsun. Her gün yeni bir **gayda çıkarıyorsun**, şimdi bunu da nereden çıkardın?"

- Paşa amca, Sakine'nin karşısında makineli tüfek gibi şakımasına, hele de ettiği son laflara sinirlenip **zıvanadan çıkarak** elindeki kaşığı, kaşığın arkasından da okkalı küfürler fırlattı Sakine'ye.

- Nafiye teyze ve Hıdır amca, **tekne kazıntısı** tek oğulları Taylan'dan değil ama iki kızından; Eylem ve Figen'den çok şikayetçiydiler.

- Taylan ne kadar karışmayayım ne halleri varsa görsünler dese de olan yine oluyor **iki arada bir derede**, sakalla bıyık arasında soluklanıp her zaman annesinin olduğu kıyıya geçiyordu.

- Hıdır amca, kapı arkasında hazır tuttuğu **küplere, yavaş yavaş binmeye** başlamıştı .

- Eylem, tam babasının küplere binip dörtnala gittiği, çay bardaklarının boşaldığı bir saatte, üstelik saçları bok içinde döndü eve. Onu o halde gören Hıdır amca **kızılca kıyametleri koparttı**, korkudan Eylem'in beti benzi attı.

- Beni öldüremedi ama Kara Kızını öldürecek galiba. Sen istersen helvayı kavurmaya başla, fıstıkta cimrilik etme emi, parasını ben vereceğim!"

"Kız, sen delirdin mi, nasıl konuşuyorsun öyle, **ağzından yel alsın.**"

- Üstelik Taylan evde kaldığı süre içinde de evin küçük kızı gibi Nafiye teyzenin **eli ayağı oluyordu.**

- "O var ya o, **yerden bitme, çam şeytani** gizlenmiştir bir deliğe, belki de camın altında bizi dinliyordur. **Elekçi** bornozla nereye gidebilir ki?"

- Babası bunu duysa Perihan'ı bir daha işe göndermez, hatta bütün bu olanlardan Perihan'ı suçlardı, "**Sen kuyruk sallamasaydın adam ne demeye seni mıncıklasın**" derdi

- Figen kendine kızdı: İyi halt ettin kızım, **bir çuval inciri mahvettin.**

- İyice yaklaştığında, karartıyı seçip "**topraklar başıma** o karartı babammış!" dedi.

- Dışarıda neredeyse **kan gövdeyi götüreceksin** burada Mustafa'yla laklak.

- Geriye dönüp baktığında **halka içre halkalar**, "kelimenin tam anlamıyla **tırnaklarla kazınarak** tutulmuş bir hayattı benimkisi.

- "Get kızım get başımdan, sen işe gireli muhtar kesilmişsin başımıza. Ama senin hiç suçun yok, suç benim oğlumda, onda iş yok. **Yuları vermiş** senin eline, **çemkir** dur öyle!"

- "Hep numara, orospu değilse neyim!" Figen bunları duyunca, **tepesinden kaynar sular dökülür** oldu

- İnşallah **şansı yaver gitmiştir** de anneleri babaları görmeden arkadaşlarından birine ulaşmıştır.

- Ablasını görünce Eylem'in **içinde kuşlar ötüştü**, ablasının halen onu merak ediyor olması hoşuna gitti.

- Git kızım git, Elifin **kısmetiyle oynama**, onu **yoldan çıkarma**. Bacı kardeş evde kaldınız Elifimden uzak durun, yuvasını kursun.

- Sakine'yi mi **yoldan çıkaracaksınız?**

- Sevgi, 'Ya Eylem biz kimiz, ne yapıyoruz. Az önce bizi toplantıda görenler şu **korkudan tutuşmuş** halimize ne der? Biz daha **kendi göbeğimizi kesememişken**, feodal bağları nasıl keseceğiz, sokağa inip hangi kadına anlatacağız özgürlüğü?' deyiverdi.

- Eylem'i susturmaya çalıştı; ancak Eylem'in **yayı atmıştı** bir kere susturabilene aşk olsun!

- "Korkma Sakine, **battı balık yan gider**.

- Eylem: "Ablam da ben de **dayak arsız** olduk.

- Sorulan soruların çoğunu duymayıp hep **başka telden çalıyor**du.

- "Ağzından **yel alsın**, o ne biçim laf?"

- Onlar da **tabana kuvvet düştüler** yola.

- ...Paşanın garısı kaçmış dedirtmem kendime. Eğer eve dönerse de onu öldüreceğim, **burnundan fitil fitil getireceğim**, bu namus meselesi, yav ben artık kahveye nasıl gideceğim, milletin yüzüne nasıl bakacağım. . . " dedi.

- Paşa amca **ellerini dalına atmış** evin içinde **volta atıyordu**.

- Fincan teyze, **halka içre halkaların ortasında** kendiyile konuşmaktan, kendi haline bakmaktan başka bir şey yapmıyor, yapamıyordu.

- Ee ben de artık **azın adamı değilim**, altmışımı devirdim, gayrı bir erkek de ben oldum.

- Fincan teyze **aklına düşen** kardeşi Düzgün'ü çabucak sildi:

"Arayıp da ne diyeceğim, para mı isteyeceğim yoksa gel beni al mı diyeceğim . . . Herkes kendince kurmuş düzenini, ben bu saatten sonra nereye yakışının, nereye sığarım?"

- "Kız sen ne zaman dizini kırıp oturacaksın,

- Fincan teyze aklındaki **bölük pörçük düşüncelerle** yolun başındaki çöp varilinin oraya dek gidip durdu,

- Gülsüm teyzeyi görünce yine Paşa amca'yı anlatmaya başladı, merdiveni altmıştan geçmiş iki kadın ilerleyen saatlerde **erkeklerin köküne kibriti çaktı**. Sonra Gülsüm teyze çaktığı kibritin aleviyle pişman oldu,.....

- Ne yapıp edip dört milyarı bulup yüzüne atacağım, gobiş yeter gayrı diyeceğim senin yaptığın, ağzını kapatacağım . Sakine'ye, Birnaz'a, çocuklara bırakamayacağım; kendi bedelimi kendim ödeyip başımı **selamete çıkaracağım . . . "**

- "Ne oldu Nafiye teyze?" demeye kalmadı, Nafiye teyze **iki gözü iki çeşme ağlamaya** başladı:

- "Kız sen **ocak batıran mısın?** Çekil oradan, ver şunları, bu beleşçileri doyurabileceğini mi sanıyorsun,.....

- Ayten yazılarını gösterdi, Orhan Bey Ayten'in bir sürü eksiğini buldu. Ayten'e **uğraması gerekli olduğu fırınlardan, yiyeceği ekmeklerden bahsetti**.

- Karşısındaki eğitilmiş, güçlü birisiyse babam ezikliğinden hayır diyemezdi. Üstelik sen de bilirsin **babam, dışı eli içi evi yakan adamlardandı**.

- Paşa amca, sabah ezanıyla açtı gözlerini. **Kulağında babasının yıllar önce taktığı küpe:** "Güneş yalnız ve yalnız ölülerin, eşeklerin üzerine doğar!" Paşa amca **çok uğraştı bu küpeyi çocuklarına miras bırakmayı ama kimse bu küpenin yüzüne bile bakmadı**.

- "Tüü sana, az daha senin yüzünden dağ gibi herifimden olacaktım. Adam dondu kaldı, sabaha dek denemediğim şey kalmadı. Tabii sizin ruhunuz duymadı, **semeri devirip yattınız**. Hiçbir şey umurunuzda değil ki;

- Her zaman her evde olduğu gibi **kabak yine kız anasının başında patladı**.

- ..**canları kafeslerinden uçana** dek gidenlerin ardından dualarını eksik etmediler.

-"Vışış, kele bu kızın sizin başınıza getirecekleri var. Dile bak pabuç gibi, koca yarığına bakmadan her şeye atlıyor!" Babaannesi olmasa, Hıdır amca'yı **o bindiği küplerden indirmek** çok daha kolay olacaktı.

- Hele, "Hasan Hüseyin aşkına!" lafında kahkahayı koyuverdi: "Beni çok şaşırtıyorsun Sakine, sana inanamıyorum, yani adamın biri tekme tokat sana girişmişken sen cesurca, karşısına dikilip yiğitçe Hasan Hüseyin aşkına dedin ha! Vay canına! Kızım sen salak mısın ya, **ellerin armut mu topluyordu?**

- Fincan sen de gözünü dört aç, bak ortalık eskisi gibi değil, kapıyı bacayı açık bırakma. Ortalık hırsız kaynıyor. Çocukta salak mıydı neydi, yok bizim eve girmiş de Fincan uyanıp kovalamış! Teey, Fincan **semeri devirdi mi** başında top patlasa uyanmaz.

- Eylem'le mi gitmiş, **topraklar başıma . . .** "

- Nafiye, kız kısmına güvenilir mi? Aha bak sadece kendini değil bizi de **malamat etti** . Bu kadar tantanadan sonra kim alır bunları, zamanları da geçiyor gayrı. Aah ananın lafını dinlemeliydim, bunlara **göz açtırmamalıydım.**"

H. Dilekler

- gidenlerin ardından **yol açıklığı dileyip** bildikleri bütün ululardan medet umarak yardıma çağırdılar....

- Sakine bu kez başını kaldırıp adama yalvararak, "**Hasan Hüseyin aşkına vurmayın!**" dedi. Adam duyduğu bu laflar üzerine gerçekten vurmaya bıraktı, kulağının arkasından iri bir ter tanesi aşağı doğru ilerledi, gözlerini kısarak,

"Kim lan bu Hasan Hüseyin?" diye deli gibi bağırdı.

Sakine tahtada sözlüye kalkıp da soruyu bilemeyen öğrenci gibi başını önüne eğdi. Şimdi nasıl anlatacaktı Hasan'ı Hüseyin'i?

- Dilan siyah kıvrıcık saçları birbirine girmiş halde, "Anne ne olmuş, anneannem ölmüş mü?" dedi. Paşa amca elleriyle gözlerini ovuşturarak Dilan'ın yanaklarını avcunda sıkarak ıslak ıslak öptü: "**Hay senin ağzını yiyim, ne güzel laf ettin, keşke onu haber etmeye, müjdelemeye gelmiş olaydım. Keşke helvayı kavurmaya başlayın demeye gelmiş olaydım. Keşke Fincan ölmüş, cehenneme gitmiş olaydı.**"

- Yaa Muhammet, yaa Ali bir de yaa boz atlı Hızır'ı da yardımına çağırarak camı tıklattı

OYUNLAR

Çocuk oyunları

Halk oyunları

Halk tiyatrosu

Gölge oyunu
Orta oyunu
Kukla
Meddahlık
Halk sporları

DOĞUM

Doğumla İlgili Gelenek, Görenek
İnançlar
Doğum Öncesi
Doğum Sırası
Doğum Sonrası
Çocukluk Çağı
Sünnet
Evlenme
Ölüm
Ölüm Öncesi Gelenekleri
Ölüm Sırası Gelenekler

AİLEDE İLİŞKİLER

Çocukların eğitimi
Ailede iş bölümü
Ailede karar alma
Aile ilişkileri
Çocuklar
Toplantılar
Halk hukuku, miras
Boşanma

TOPLUMSAL İLİŞKİLER

- Sonradan kazanılan akrabalıklar
- Kan kardeşliği
- Süt annelik
- Ahret kardeşliği
- Hemşerilik

HALK BİLGİSİ

- Halk hekimliği
- Halk veterinerliği
- Halk Meteorolojisi
- Halk takvimi
- Halk matematiği
- Halk zoolojisi – Botaniği

ANLATMALAR

- Destanlar
- Halk hikayeleri
- Masallar
- Fıkralar
- Halk mektupları
- Bilmeceler
- Efsaneler

2. HALK EDEBİYATI ŞİİRİ

A. Türküler

Romanda; Paşa amca maaşı almanın, yıllarca devlete yaptığı çalışmanın kendince karşılığı olan pastırmayı yemenin keyfini, yaşamının her türlü keyfini türkülerin eşliğinde çıkarır.

-Naylon, çiçekli örtünün serildiği masada akşam yemeğine oturduklarında, babası yine törene hazırlanırcasına önce **Sabahat Akkiraz'ın "Şafak Söktü"** kasetini teybe koydu, **türkü başlarken** birkaç dilim pastırmayı önüne çekip koruması altına aldı.

- Paşa amca dilinde çemensi tat, elindeki çatalı havada sallayıp **türküye** eşlik edince Fincan teyze sonunda dayanamayıp.....

- Sonrasında erkekler altmış altıya, taolaya geçerler, yılda bir iki kez çay bardaklarıyla rakı içip **türküler** söylerlerdi.

- Eylem'in dalgaya aldığı kederinde türküler vardır.

- Eylem en çok kendilerine acıdıkları vakit, dalgaya vurarak söyledikleri **türkülerden** birini söylemeye başladı . Önce babası gibi ağzını kapatıp başını sallayarak boğazından bir giriş yaparak devam etti:

"Baydığın başında duman anmaz, amaaan. Amaaan

Arap at yorulur da gönül yorulmaz, amaaan, amaaan

Kızlar bir araya geldiklerinde türkülerle eğlenir.

- Çankaya'yla Mamak bir beton köprüyle birbirine bağlanmadan önce; bu kızlar o köprüünün karşısındaki bayırlarda buluşur, yanı başlarında son nefeslerini veren köyleri izleyerek, gizlice sigara içip birbirlerine gönüllerindekini anlatıp **çok türküler söylemiş hatta bazen hızlarını alamayıp dikenlerin taşların arasında kendi yaptıkları müzikle halaya kalkmışlardı.**

Uyumsuzluğun öfkesi de isyanı da türkülerde ifade bulur.

- Dürülmüş defterlerin arasından, yere düşen fidanların altından, beyaz badanalı duvarlarda kalan kara yağız resimlerin bakışlarından, yakılan kitapların küllerinden, teli kırılan sazlardan **türküler**, şiirler sızdı belleklere. Artık o dar sokakların **kendi türküleri, ezber edilecek şiirleri**, önünde saygıyla eğilecekleri mezarlıkları,

- Kamyonun üstünde gelirken çarçabuk büyüyerek kabına sığmayan o çocuklar ve tohumları başka topraklarda atılmış, sürgünlerini başka iklimlerde vermiş kardeşleri, bir araya gelip **artık o yok sayılanların türkülerini** söylüyorlardı.

"Geldiğimizde otlar yemyeşildi,

Ve kuzeydeydi güneş,

Kömür deposu boşaldı işte,

Mamak'a sonbahar geldi.

Güneş altında tutsaklar,
Geçen sonbahara bakıyorlar,
Şirin mi şirin gecekondu evleri,
Samsun asfaltında otomobiller,
Ne güzeldir yollarda olmak şimdi . . . ¹⁸⁷

Türküler ve insanlar, zaman, mekan, şartlar değişse de özünde sadakat vardır.

- Yıllar geçtikçe anlayacaklardı ki; insan bir yaştan sonra yeni bir **türkü**, yeni bir **şii** ezberleyemiyordu. Ne varsa dağarcıklarında, filizken sürgünlerine yürüyen toprakta, suda ve güneşteydi.! Ninelerinin, dedelerinin dillerindeki **ezgiyi** kırk yıl, elli yıl neden düşürmediklerini, babalarının bir iki kadeh içtikten sonra başka hiçbir yerde duymadıkları **türküleri söylemelerini**, masalları anlatmalarını, gözlerinin dalıp gitmesini, kendi kendilerine konuşmalarını, bir çaput içine düğümlenmiş toprağa dalıp gitmelerini, toprağa bakıp gizli gizli ağlamalarını ancak yolun yarısında anladılar. Oysa yıllar öncesinde, kağıtla, kalemle değil; yaşayarak, dilden dile beslenen,.....

- Konserin birinci bölümü bittiğinde dışarı çıkan ve gülümseyen kalabalığın arasında babamın çatık kaşlarını gördüm. Yanıma yaklaşır yaklaşmaz, kimsenin görmeyeceğinden emin olduğu bir anda kolumu çimdikledi, fısıltıyla konuştu:

'Allah belanı versin kız, beni buraya mahsus mu çağırdın hı, bu nasıl bir işkence? Bir de sırtıp beğendin mi baba diyorsun. Nesini beğeneyim kız, **ne türkü söylediler ne halay çektiler ne de saz çaldılar**. Eylem sen de bunu mahsus yapmadıysan neyim!'

- Konser sonrası hep birlikte konvoy halinde Cinnah Caddesi'ne Leziz Hanım'lara gittik. Yolda Leziz Hanım, 'Eylemciğim baban konseri beğenmiş mi?' dedi.

Daha ben cevap vermeden Mustafa Şerif Bey direksiyonda,

'Aman Leziz, adam nesini beğensin Allah aşkına; **saz mı vardı, türkü mü vardı** ortada?' dedi

¹⁸⁷ Şiiir: Kemal Burkay - Beste: Yeni Türkü.

Korkularımız da yer bulmuştur türkülerimizde.

- Kulaktan kulağa, **türkülerle**, kış gecesi hikayeleriyle içlerine dek işleyen, üstü toz tutmuş, unutulmayan, affedilmeyen korkuları vardı.

Ninniler

Maniler

Manzum destanlar

B. TEKERLEMELER

- *Korkuyorum; Hıdır doğru söylüyor, bu kadar gürültüden sonra kim alır onu . . .*

***Valla kala kala kal oldu,
ite köpeğe yal oldu***

- *Hıdır amca köpürdü de köpürdü, dişlerini sıkıp sinirden titreyerek;*

"Be kadın, sen bu kızı hiç uyardın mı, kulağını çekmedin mi? Bak, kızın başına dek pisliğe batıp gelmiş. Kes zırlamayı, sen bu yarı akılluları böyle başıboş bırakırsan daha çokook ağlar, daha çokook bok yıkarsın . . ." dedi.

"Demem mi Hıdır, demem mi, kaç kez dedim.

Gezen pabuç bok getirir.

İt ayağı yemiş gibi dolaşma.

Her hıyar diyene

bir avuç tuz alıp koşma,

daha neler neler dedim . . ."

- *Bu gidişle sen çok pisliğe düşersin, daha çok şey görürsün. Lafım para etmiyor mu sana,*

baktın kar havası

eve gel kör olası,

sen ne demeye sokaklarda sürtersin?

- bunların hepsi;

sen de yiyek içek,

ben de gülek oynayak takımından daha öğrenemedin mi?

- Birnaz abla, komşu kadınlara çay ikram ederken; Gül yenge süslenmiş, taranmış nice sonra çıkıp geldi. Tamam abla,

"Köy yanar, deli kız taranır" dedi,

- Eve hırsız girecek, salonun kapısına dek gelecek de ben uyanmayacağım, olacak şey mi?

"Benim adım Paşa basmam yaşa!"

Sonuç

Halkbilim unsurlarının tespiti ile birlikte romanda, gecekondu semtlerinde yaşayan halkın, taşıdığı kültürle birlikte yerel bir dil, özgün bir kültür oluşturduğunu görebiliyoruz. Yazarın, çalışmasının bu yönüyle okuyucunun empati kurmasını kolaylaştırdığını düşünüyoruz.

Kültür; doğup büyüdüğümüz ailenin, içinde bulunduğumuz mekanın, yaşamımızı sürdürdüğümüz coğrafyanın, aldığımız eğitimin, çalıştığımız ortamın bize verdikleri, olumlu veya olumsuz getirileridir, aynı zamanda yaşamın değişkenliğidir.

Ne köylü kalabilmiş ne de kentli olabilmiş insanlarda göç ile birlikte ortaya çıkan değişkenlik, birey ve toplum üzerindeki özellikle olumsuz etkileşim Ayten Kaya Görgün'e ait "Arıza Babaların Çatlak Kızları" adlı romanda etkin bir şekilde ele alınmıştır. Olması gereken doğal gelişimi sağlamak adına romanda yaşananlar öncelikle Sosyo-ekonomik şartların yaşanılabilir bir düzeye getirilmesi, iyi bir eğitimin sağlanması, sağlam bir altyapıya sahip yaşam ortamlarının oluşturulması çözüm yolu olarak algılamamızı sağlamaktadır. Böylece sahip olduğu değerleri yok saymayan, bu değerlerle içinde yaşadığı toplumu ayakta tutabileceğinin bilincinde olan, katılmış olduğu yeni ortamında uyum çabasını da ortaya koyan bireylerce sorunlar bertaraf edilebilecektir. Kitapta tüm olumsuzluklara rağmen teknolojik

kolaylıklardan faydalanma, eğitime daha çok insanın yönelmesi, kültürünü yeni ortamına entegre edebilme becerisini kazanma gibi olumlu değişimler zamana bağlı olarak kuşaklar arası farklılıklara yansımaktadır.

THE FOLKLORIC ELEMENTS IN THE NOVEL NAMED “THE CRAZY DOUGHTERS OF THE PROBLEM FATHERS” BELONGING TO AYTEN KAYA GÖRGÜN

Oya Alğan

Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Master Student

Abstract: The novel named “The crazy daughters of the problem fathers” belonging to Ayten Kaya Görgün from today’s authors who entered into with humorous stories in literature world narrates families who settled in the shanty districts of Ankara by migrating from the east and south east and their struggles to survive there. The life in the shantyhouse has been mentioned on struggle to be a citizen wrapped together with conflicts among the family members and especially between fathers and their daughters and problems caused by these. In our study, the folkloric elements handled in the basis of the work were scanned by being studied “The classification of Metin Ekici and Erman Artun.

Keywords: Culture, folklore, the novel named “The crazy daughters of the problem fathers”, Ayten Kaya Görgün

ERKEN DEVİR OSMANLI (BURSA) CAMİLERİNDE GÖRÜLEN BİZANS ETKİLEŞİMLERİ

Seda Ulusoy

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Sanat Tarihi, Lisans Öğrencisi

Öz: Çağlar boyu farklı kültürler etkileşim içerisinde olmuştur. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kalıcılığını kesinleştiren Türklerde komşuları olan Bizanslılarla kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Bu etkileşim zamanla Erken Devir Osmanlı Mimarisini de etkilemiştir. Erken dönemde inşa edilmiş Osmanlı yapılarında hem plan hem plastik süsleme hem de yapı malzemesi olarak Bizans kültürü ile bir etkileşim söz konusu olmaktadır. Özellikle başkent Bursa camilerinde Bizans etkileri ciddi anlamda gözler önüne serilmektedir. Örnek olarak Bursa Hüdevendiğar Külliye Camii'sinin harim kısmında yer alan mihrap çıkıntısı Bizans kiliselerinde görülen apsis yarım dairelerine benzetilmektedir. Bir başka örnek olarak İznik Yeşil Camii'nin yuvarlak kesme taş malzemeli, kemerlerle bağlanmış, stalaktitli söveler ve çift sütun sistemleri aynı şekilde Bizans etkisini yansıtmaktadır. Ayrıca bu dönemde, Anadolu'nun her tarafında inşa edilmiş yapılarda olduğu gibi Bursa'da bulunan Erken Dönem Osmanlı yapılarında da sıkça kirpi saçak uygulaması gibi farklı Bizans etkilerine rastlamak mümkündür. Sonuç olarak Anadolu coğrafyasındaki Türk ve Batı kültürlerinin etkileşimleri çerçevesinde Erken Devir Osmanlı yapılarında görülen Bizans unsurları örnekleriyle verilip açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Erken Devir, Bizans Etkileşimleri, Cami Mimarisi

Giriş

Erken dönem mimarisinin 1299 yılında Osmanlı Devleti'nin Osman Gazi tarafından Söğüt'de kuruluşu ile 1501 yılında Bayezid Camii'nin inşaatına başlanması arasındaki dönemi kapsadığı bilinmektedir. Bazı araştırmacılar ise bu dönemin Edirne'de yer alan Üç Şerefeli Camii'nin inşaatının 1437 yılında tamamlanması ile bittiğini kabul etmektedir.

Bu döneme ait yapıların ağırlıklı olarak Osmanlı'ya bir dönem başkentlik etmiş olan İznik, Bursa ve Edirne şehirlerinde görülmektedir. Erken dönem

Osmanlı mimarisine ait ilk kayda değer uygulamaların İznik'te inşa edildiği bilinmektedir. 1335 ile 1365 yılları arasında başkent olan Bursa'da anıtsal uygulamaların fazlalığı nedeniyle bu döneme "Bursa üslubu" da denilmektedir (Çağaptay, 2011: 158).

Erken Devir Osmanlı mimarisinden günümüze kadar gelen yapıların çoğu dini mimariye bağlıdır. Dönem özellikleri ve plan gelişimini kesintisiz inceleyeceğimiz başlıca yapı grubunu camiler oluşturmaktadır. Camileri plan ve fonksiyonlarına göre ayırmak tanıtımını kolaylaştıracaktır. Fakat çağlar boyunca Osmanlı Devri özellikle Bizans ve Selçuklu etkisinde yaşamış olduğundan ötürü dini mimaride Bizans etkileşimi oldukça fazla olarak Erken devirde örnekleri sunmaktadır. Özellikle I. Murad Hüdavendigâr devrinde ve Bursa yapılarında bu detaylar dikkat çekmektedir. Bizans etkisi olarak camilerde taş, tuğla yani almaşık sistemin dış cephede görülmesi, Bizans kiliselerini hatırlatır tarzda yani haç plan şemasının Osmanlı'ya yansıması Ters T planının camilerde uygulanması ve yine cephelerde kirpi saçak etkisi, kubbelerin kiremitle örtülü olması, açıkça Osmanlı mimarisine örnek göstermektedir.

1. Erken Dönem Osmanlı Mimarisi

Osmanlı İmparatorluğu 600 yıl boyunca üç kıtaya hâkim olmuş ve Osmanlı mimarisi, eski mimari alışkanlıkları ile birlikte alınan yeni şehir ve ülkelerin mimari üsluplarını kullanmış ve bunları harmanlayıp kendine has yeni bir mimari üslup oluşturduğu bilinmektedir. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun esnek bir mimari üsluba sahip olduğunu söylenmektedir. Osmanlı Mimarisini etkileyen ve Osmanlıların varisi olan devletler arasında; Timuriler, Anadolu ve Batı Asya Selçukluları ve Atabeyleri, Mısır ve Suriye Memlukları, Bizanslılar ve Balkanlar ile Akdeniz'in Hıristiyan devletleri bulunmaktadır (Atıl, 1998: 447). Bu devlet ve imparatorluklar arasında Bizans'ın etkisi fetih sonrasında İstanbul'un alınmasıyla daha yoğun olarak görülmektedir. Devlet yönetimi ile paralellik gösteren Osmanlı İmparatorluğu'nun sanat ile ilgili üretimi merkeziyetçi idi. Özellikle saraya bağlı atölyelerde faaliyet gösteren ve sultanların himayesinde çalışan sanatçılar, devletin yaratıcı dehasını oluşturmaktadır (Atıl, 1998: 449). Saray sanatçıları birliği olan Ehl-i Hiref kurum olarak fetihten sonra kurulmuştur fakat fetih öncesi bir ismi olmasa da böyle bir grup bulunmaktadır. Ehl-i Hiref'e bağlı sanatçıların sayısı imparatorluğun güçlenmesine paralel olarak artmıştır. İmparatorlukta mimari örgütlenmeyi sağlayan örgüt ise Hassa Mimarlık Teşkilatı'dır. İnşaat ile ilgili yasaları koyan, inşaat izni veren bu kurum

olmuştur. Özellikle Sultan ve sadrazamlar tarafından yaptırılan binaların inşaatlarıyla ilgilendiği bilinmektedir (Yenişehirlioğlu, 2002: 655). İlk Osmanlı devrinden itibaren, Selçuklu devrinden farklı olarak, şehir çevresini tayin eden yapılar, şehir dokusu içinde belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Bunun için seçilen başlıca yol, yapıyı hâkim bir noktaya, bir tepeye koyarak hemen göze çarpan bir yükseklikte sunmaktır. Yine Selçuklu devrinden farklı olarak, Erken Osmanlı devrinde bu amaçla seçilen yapılar camilerdir. Selçuklular için cami hükümdar ve devletin bir itibar yapısı olarak vurgulanmazken, Osmanlılar baştan beri camilerine şehir içinde seçkin bir yer vermişlerdir. Şehirle özdeşleşen camiler, şehirlerin simgesel varlıkları olmuştur (Ögel, 1988: 560).

Erken Devir Osmanlı cami mimarisinde yapıların plan özelliklerine göre gruplara ayırmak mümkündür. Bu neticede Beylikler devrinden sonra bir geçiş yaşayan, Klasik devrin oluşumunu sağlayan ve Mimar Sinan gibi Türk mimarisine önem arz ettiren bir üstadın ortaya çıkmasını ve usta başyapıtların oluşumunu sağlamaktadır. Genel olarak Erken devirde görülen kuruluştan İstanbul fethine kadar yapılan yapılar gösterişsiz olarak yapılmıştır. Bu şekilde Erken devir yapılarında daha çok ihtiyaçları karşılama amacıyla işlevselliğe önem verilen yapılar yapılırken yinede güçlü ve zarif yapıların yapıldığı görülmektedir (Yerasimos, 2000: 158). Abidevi anıtsal yapılar yerine daha çok naif yapıların oluşturulduğu kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı'da ilk plan tiplerini genel olarak Tek kubbeli, Ters T planlı (Tabhaneli, Zaviyeli) ve çok kubbeli olarak inşa edilmiştir. Tek kubbeli yapıların, kare bir ibadet mekanı ile son cemaat kısmının oluşumu ile başlamaktadır. Bu planda Erken devirde tarihi bilinen en eski örnek İznik Hacı Özbek Camii (1333) olmuştur (Ödekan, 2002: 286). Daha sonra Türk mimarisinde Ters T plan denilen tabhaneli camiler, cami ve tabhane olarak inşa edilen bileşik yapılardır. Bu plan tipinin en önemli örneği 1419 tarihinde inşa edilmiş, çini ve süslemeleri ile Fetret devrinin sıkıntılı günlerini unutturmuş bir yapı olarak devletin yeniden kuruluşu, Osmanlı devletinin gücünü ve devamlılığını sürdüren bir eser olarak görülmektedir (Cantay, 1988: 55). İşlevselliğin göz ardı edildiği fakat devletin gücünü aşırı süslemeleriyle ön plana çıkardığı bilinmektedir. Çok kubbeli yapı tipinde ise camiler paye ve sütunlarla eşit bölümlere ayrılmış, her bölüm üzerinde bir kubbe ile örtülmüştür. Bu şekilde, mimari kuruluş ile Osmanlı devrinde geniş bir ibadet alanı sağlanmıştır. Ancak yinede mekan birliği yaratılamamıştır. Osmanlı mimarisi bu yolu fazla tercih etmemiş, Edirne Eski Cami'den sonra terk etmiş, mekan genişletilmesiyle merkezi kubbeye geçiş yaşanmıştır (Ayverdi, 1976: 22) Yine Bursa ve Erken devir yapılarının merkezi kubbeli

cami plan sisteminde, ibadet mekanını örten merkezi kubbe etrafında, tonoz veya kubbe ile örtülü mekanlarda yer almıştır. Bu şekliyle Türk mimarisinde özellikle Klasik devirde görülen tek bir çatı altında toplama merkezileşmeye giden yolda ve Mimar Sinan'ın düşüncesinin uygulamaya geçirmesine öncülük ettiği anlaşılmaktadır.

2. Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Bizans Etkileri

Osmanlı Mimarisi yukarıda bahsettiğimiz üzere gittiği ve ele geçirdiği topraklardaki mimari özellikleri harmanlayıp kendine has bir üslup oluşturmuştur. Özellikle yakın komşusu olan Bizans ile arasında birçok açıdan etkileşimler görülmektedir.

İlk olarak Bizans'ın haç planlı kiliselerindeki plan etkisi, erken devirdeki ters "T" planlı camilerde karşımıza çıkmaktadır. Plan sisteminin yanı sıra mimarinin vazgeçilmez unsuru olan malzeme genellikle Erken devir yapılarında ve Bizans'ta daha çok görülen taş-tuğla (almaşık sistem) olarak yapıldığı görülmektedir. Yapılar bu sistemde bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla malzeme ile inşa edilmektedir. Bunun yanı sıra Bursa yapılarında genellikle kalkan duvar etkisi bulunmaktadır. Özellikle Bizans etkisi olarak kirpi saçak ve kiremit kaplı örtü sistemleri de Bursa yapılarında vazgeçilmez Erken devir unsurları olmuştur (Res. 1). Ayrıca Bizans kiliselerinde görülen iç kısmın basık ve kasvetli dokusu erken dönem yapılarında da görülmektedir. Erken dönemde Osmanlı yapılarında Bizanslı ustalarında çalıştığı ve buna takiben Bizans üslubunu yapıarda kullanmış oldukları kaçınılmazdır. Başta Osmanlı mimarisinde görülen camilerde duvarlar kalın, pencere sayısı az, beden duvarları alçak olarak yapılmaktaydı. Sütun ve başlıklar Bizans yapılarından derlendiği görülmektedir (Kuban, 2007: 60).

Bu özelliklerin birçoğunu yansıtmaması bakımından, Bizans ile etkileşim konusunda Bursa Hüdavendigâr camii güzel bir örnek olmaktadır. I. Murat Hüdavendigâr tarafından yaptırılan camii özellikle Ters T plan şemasının yanı sıra mihrap önü kısmının beşgen şekilde dışa taşıntılı olarak düzenlenişi (Eyice, 1998: 292) İstanbul'da yer alan Vefa Kilisesi mihrap önü kısmına benzetmekteyiz (Şek. 1). Ayrıca Bursa'ya XVI. Yüzyıldan itibaren seyahat eden seyyahlar seyahatnamelerinde Hüdavendigâr Camii'nden söz etmiş oldukları bilinmektedir. 1576'da Stephan Gerlach bu camiyi "Bir Rum tarafından ve Bizans üslubunda yapılmış, üst katında dehliz ve mermer sütunlar olan sevimli bir yapı" cümlesi ile tarif ettiği bilinmektedir (Eyice, 1998: 291). Reinhol Lubeau tarafından da Hüdavendigâr Camii'nin Hıristiyanlar

tarafından yapılmış bir saray olduğu ve daha sonradan camiye dönüştürüldüğü düşünülmüştür. Ancak A. Gabriel tarafından bu iddialar reddedilmiş ve Hıristiyanlar tarafından uydurulmuş olabileceği söylenmiştir.

Binanın cephesel özelliklerine bakıldığında Bizans unsurları özellikle taştuğla (alması) malzemenin bir arada kullanılmasıyla dikkat çekmektedir (Res.2). Bunun yanı sıra binanın sütunlarında, başlıklarında, frizlerinde Bizans sanatına ait devşirme malzemeler bulunmaktadır. Cephelerde görülen süsleme unsurları, pencere alınlıklarındaki çift renkli geometrik desenli motifler, kirpi saçaklar yine Bizans etkisini ortaya çıkarmaktadır (Res. 3). Türk mimarisine mahsus olmayan özellikler görülen yapının araştırmacılar tarafından Bizanslı bir ustanın yapmış olabileceğini aks ettirmektedir. Bunun üzerine Wilde mimarın Bizans asıllı olduğu kabul ederken, Gabriel ise Güney Anadolu ve Kıbrıslı bir Hıristiyan mimar tarafından yapılma olasılığı üzerinde durmaktadırlar (Eyice, 1998: 293). Hatta bazı araştırmacılara göre gotik mimari ile de ilişkilendirilebilmesi mümkün olmuştur. Bunun nedeni, cami ve medrese birleşiminin Türk mimarisinde bir benzerinin görülmemesi olmaktadır. Cephe düzeniyle Gotik sanatın son döneminde Kuzey İtalya’da yer alan bazı saray cepheleriyle benzerlik bulunmaktadır. XVI. Yüzyılda yapıldığı bilinen Bizans kiliselerinde de bu tarz cephelerle karşılaşmaktadır. Özellikle Batı Yunanistan’da Epiros’ta Arta şehrinde yer alan Paregoritissa Kilisesi’nin yüksek ve katlı cephesiyle Hüdavendigâr Camii’ne benzetildiği görülmektedir (Res. 4). Bunun yanı sıra Makedonya’da Ohri’de bulunan Ayasofya’ya ilave edilen dış narteks bölümü de benzeyen bir mimari karakter olmuştur (Res. 5). Yine Ters T plan konusunda değinilen İstanbul Vefa Kilisesi (Molla Gürani Camii) XVI. Yüzyılda eklenen dış narteksi, tek kat üzerine yapılmış olması ile aynı mimari anlayış ve estetiğe sahip olduğu görülmektedir (Res. 6). Galata’da Cenova hakimiyetinin bulunduğu zamanlarda XVI. yüzyıllarda yapılmış Palazzo Comunale, Eski Voyvoda (Bankalar) caddesi genişletilirken çok katlı bir cepheye sahip olduğu da bilinmektedir (Eyice, 1998: 294). Bu şekliyle Bursa Hüdavendigâr Camii, 15. Yüzyıl Bizans’tan yani Batı’dan Osmanlı’ya yani Doğu’ya değişik çevrelerde uygulandığı ve tesirlerini gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu yapıyı kesinlikle bir Bizanslı ustanın yaptığını söyleme konusunda kesin bir yargı olmadığı kanaatine açıklık getirmektedir. Çünkü mimar yabancı bile olsa, Osmanlı döneminin Türk mimarisinin ilkelerine uzak olmadığı görülmektedir.

Bursa Hüdavendigâr dışında önemli bir diğer örnekte, Erken dönem Osmanlı için Bursa’dan sonra önemli bir konum ve başkent olan İznik’te yer alan Yeşil Camii’dir. Kare planlı tek kubbeli planın Selçuklu planını aks ettirdiği bunun yanı sıra İran’dan Anadolu’ya kadar uzanan türbe

mimarisinde de bu planın tekrarlandığı görülmektedir. Plan tipinin yanı sıra İznik Yeşil Camii'nde ana mekanda (harimde), son cemaat yerinin bir tekrarı gibi görülen ara bölüm, mekan genişlemesi yönünden yeni bir tarz ortaya çıkarmıştır (Şek. 2). Bu şekliyle Prof. Dr. Doğan Kuban tarafından, Bizans dış nartekslerine benzetilmiş Studios Manastır Kilisesi (İmrahor Camii) örneğindeki gibi, giriş kısmına eklenen ikincil bir çerçeve ile vurgulanan girişi, kendine özgü bir kompozisyon sunarak ortaya koyduğunu belirtilmektedir (Kuban 2007: 128-29). Ayrıca caminin son cemaat yeri sütunları birbirlerine ve duvar uzantılarına yuvarlak kesme taş malzemeli kemerlerle bağlanmış ve bu tür stalaktitli söveler ve çift sütun sistemlerinin Bizans mimarisinden esinlenebildiği söylenmektedir (<http://www.bursa.com.tr/iznik-yesil-camii-4124.html>, 09.03.2018) (Res. 7-8).

Sonuç

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Osmanlı mimarisinin oluşumu konusunda farklı kültürlerin etkisi görülmektedir. Özellikle Bizans etkileri Erken devir Osmanlı mimarisinin gelişiminde önemli bir rol oynamış olup bu gelişimin izlenebilmesi açısından Bursa bölgesinde bulunan birçok Erken Osmanlı devri eseri bize yardımcı olmaktadır.

Erken devir Osmanlı yapılarının hemen hemen hepsinde az da olsa Bizans etkileri görülmekte, ancak yoğun olarak bu etkilerin hissedildiği en önemli yapı Bursa Hüdevendigar Camii'dir. Hatta bu şekliyle birçok araştırmacıya göre caminin yapımında Bizanslı ustaların çalışmış olabileceği, esas olarak yapının bir kilise ya da saray yapısı olduğu gibi düşünceler ileri sürülmüştür. Fakat Albert Gabriel gibi bazı araştırmacılar da bu yapının Erken devire özgü özellikler taşıyan bir cami olduğunu savunmuştur.

Bursa Hüdevendigar Camii'nin plan şemasına bakıldığında mihrap önü kısmının Türk sanatında alışık olmadığımız düzende beşgen olarak tasarlanması, Ters T şemanın kullanılması ile Bizans kilise apsilerini hatırlatmaktadır. Ayrıca caminin taş-tuğla malzeme ile almaşık teknikte inşa edilmesi, cephelerdeki çifte kemer uygulaması ve iki katlı cephe düzeni genel olarak Bizans üslubu ile benzeşmektedir. Bu gibi görüşlere rağmen kirpi saçak, almaşık sistem ve plan gibi etkileşimlerle beraber Osmanlı sanatı kendini bulma yolunda ilerlemiştir. Örneğin 1419 yılında inşa edilmiş olan Bursa Yeşil Camii plan olarak ters "T" planlı olsa da cephelerindeki bursa kemerli pencereleri, mukarnaslı taç kapısı ve mermer malzemesi ile bu ilerlemeyi gözler önüne sermektedir.

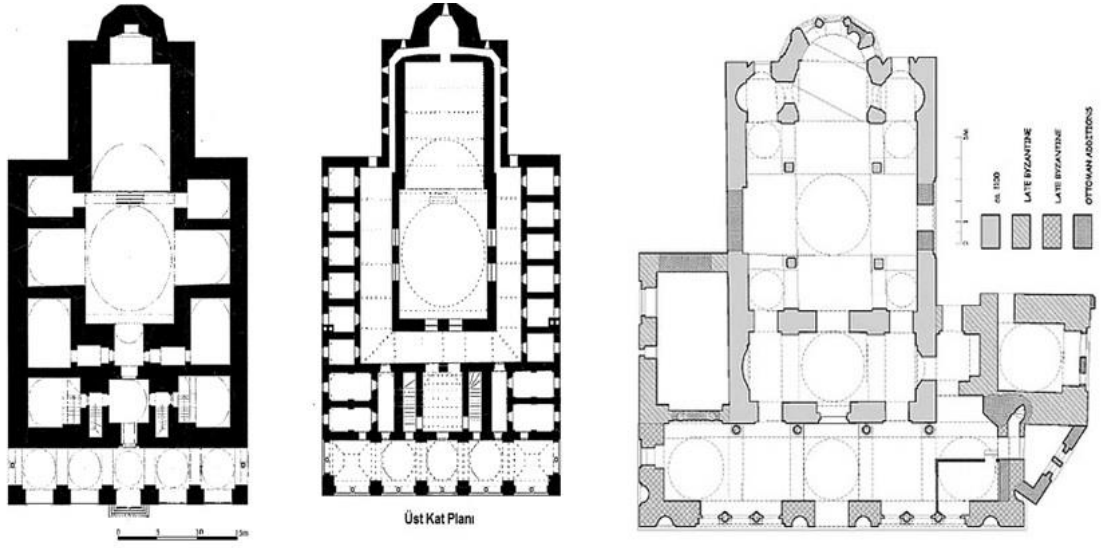
Sonuç olarak Osmanlı mimarisi, ilerleyen dönemlerinde kirpi saçakların yerini kaval silmelere, kalkan duvarlar yerini kademelenmeye, alçak duvarlar yerini yüksek bol sayıda pencere açıklıklı duvarlara ve almaşık malzeme yerini kaliteli taş, mermer malzemeye bıraktığı görülmektedir. Osmanlı bu şekliyle Bizans sanatından çağlar boyu etkilenmiş olsa da daha sonraki yıllarda Mimar Sinan'ın ustalık eseri olan Edirne Selimiye Camii gibi üstün bir yapıya giden yolda kendine has bir mimari oluşturmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Atıl, E. (1998). "Osmanlı Sanatı ve Mimarisi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C. II, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul: İstanbul Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 447-449.
- Ayverdi, E.Hakkı ve Yüksel İ. Aydın (1976). İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 22.
- Cantay, T. (1988). "Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, Cilt I, (Ed. Sadi Bayram), İstanbul: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 55.
- Çağaptay, S. (2011). Frontierscape: Recorsidering Bithynian Structures and Their Builders On The Byzantine - Ottoman Cusp, 158-175.
- Eyice, S. (1998). "Hüdavendigâr Külliyesi", Türk İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XVIII, 291-294.
- Kuban, D. (2007). Osmanlı Mimarisi, (Ed. Gülçin İpek), İstanbul: Yem Yayınları, 60.
- Ödekan, A. (2002). "Camiler ve Mescitler", Türkiye Tarihi, C.II, (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, 286.
- Yenişehirlioğlu, F. (2002). "Klasik Dönem Osmanlı Sanatı", Genel Türk Tarihi, C.VI, (Ed. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 655.
- Yerasimos, S. (2000). İstanbul: İmparatorluklar Başkenti, (Çev. Ela Güntekin, Ayşegül Sönmezay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 158.
- <http://www.bursa.com.tr/iznik-yesil-camii-4124.html> (09.03.2018)

Resim 1: Bursa Orhan Gazi Camii dış görünüm kirpi saçak, kalkan duvar unsuru (<http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/orhan-bey-camii/>, 09.03.2018).

Şekil 1: Hüdevendigar Camii alt ve üst kat planı ile (<https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/>) (09.03.2018))

Vefa Kilisesi planı (<http://www.thebyzantinelegacy.com/vefa>) (09.03.2018)).

Resim 2: Hüdavendigar Camii

(<https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/776> (09.03.2018)). ile Kariye Kilisesi (<https://gezipgordum.com/kariye-muzesi/> (09.03.2018)). dış görünüm malzeme.

Resim 3: Hüdavendigar Camii dış cephe genel süsleme kompozisyonu

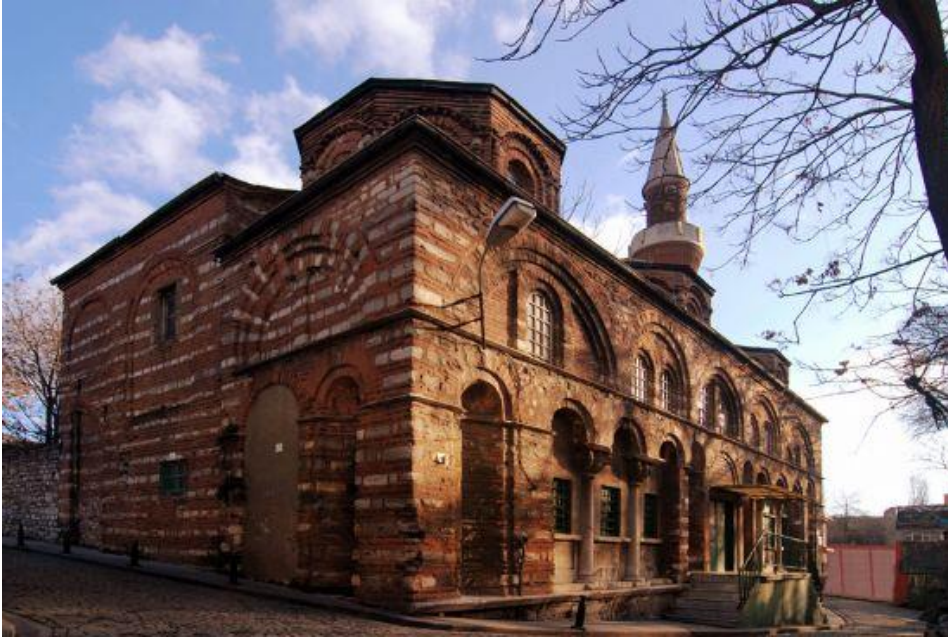
Resim 4: Hüdavendigâr Camii ile Parigoritissa Kilisesi

(<https://tr.depositphotos.com/82818990/stock-photo-the-church-of-the-parigoritissa.html> (09.03.2018)).

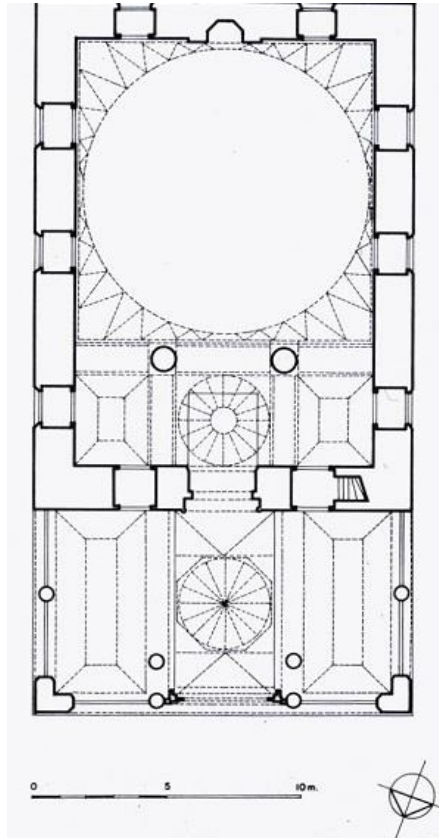

Resim 5: Makedonya Ohrid Ayasofyası narteks bölümü genel görünüm

(<https://yolvemacera.com/isik-sehri-ohrid-makedonya/> (09.03.2018)).

Resim 6: Vefa Kilisesi/Molla Gürani Camii dış cephe

Şekil 2: İznik Yeşil Camii Planı (<https://www.pinterest.com/pin/123778689742593723/>, 09.03.2018).

Resim 7-8: İznik Yeşil Camii Yan cephe genel görünüm ve son cemaat dış görünüm.

THE INTERACTIONS BYZANTINE OF EARLY OTTOMAN (BURSA) MOSQUES

Seda Ulusoy

Ordu University, Turkey
History of Art, Undergraduate Student

Abstract: *Different cultures have been interacting for centuries. After the Battle of Malazgirt in 1071, they exchanged culture with the Byzantines, the neighbors of the Turks who remained in Anatolia. In the early Ottoman buildings, both the plan and the plastic decoration as well as the construction material have interacted with Byzantine culture. Especially in Bursa mosques, the capital of the Ottoman Empire and the Byzantine influences seem very serious. For example, the mihrap niche located in harim section of Bursa Hudavendigar Kulliye Mosque resembles the apsis half circle seen in Byzantine churches. Another example is Iznik Green mosque with round cut Stone Material, strapped with arches, stalactites and double column systems likewise reflect the Byzantine influence. In addition, during this period, as in structures built all over Anatolia, it is possible to encounter different Byzantine influences such as the practice of sawtooth in early Ottoman buildings in Bursa. As a result, Byzantine elements observed in early Ottoman buildings will be explained with examples in the context of interaction between Turkish and Western cultures in Anatolia.*

Keywords: *Ottoman, Early Epoch, Byzantine Interaction, Mosque Architecture*

ESKİ UYGURCADA “İYİ” VE “KÖTÜ” KAVRAMLARIYLA İLGİLİ İKILEMELER ÜZERİNE

Serap Karameşe

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Türk dili, kelime gruplarının cümle içindeki anlamlarını pekiştirmek ve daha etkili hale getirmek için sıklıkla kullanılan dillerden biridir. Biliyoruz ki Türkçe çok yönlü bir dil olup içinde birçok yapıyı barındırır. Bu zenginlik içinde Türkçenin en sık kullandığı kelime grubu ise tekrarlı yapıdaki kelimelerdir. Bunlar terminolojik olarak ikilemeler şeklinde adlandırılır. İkilemeler hem Türk diline hem de cümle yapısına kattıkları anlamlar bakımından da önemli bir yer teşkil eder. Türkçenin en eski devirlerinde de bu tarz ikilemelerin sıklıkla kullanıldığına rastlanır.

Bu çalışmada Türkçenin en eski devirlerinden olan Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeler üzerine yapılan çalışmalardan hareketle iyi ve kötü kavramlarıyla ilgili ikilemleri araştırarak (-tatılgı edgü ‘hoş, iyi’- sadu edgü ‘iyi’- asıg edgü ‘fayda, iyi’,- edgü mengi ‘iyilik, huzur’,- edgü yavız ‘iyi, kötü’- arıg edgü: temiz, iyi- körksüz ayıg : çirkin, kötü gibi) bunlar üzerinde karşılaştırma sınıflandırma ve değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, İkileme iyi, kötü, kavram, sınıflandırma

1. Giriş

İkileme; bir kavramı öğretmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla aynı yakın ya da zıt kelimelerin bir araya gelmesi şeklinde tanımlanır. Araştırmacılar ikilemelerle ilgili çeşitli tanımlar üzerinde durmuştur. Berke Vardar; ikileme terimini “anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma: ölen ölene, güzel güzel, ev mev, vb.” şeklinde açıklarken;(Vardar 2002:119) Türkçe Sözlük’te “anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması: *yavaş yavaş, irili ufaklı, aşağı yukarı*” şeklinde tanımlanmıştır.

Zeynep Korkmaz *ikilemeli tamlama* adını verdiği söz gruplarını katmadan ikilemeleri dört gruba ayırmıştır (Korkmaz 2003: 82-83). (Alm. *Hendiadyoin*; Fr. *hendiodyoïn*; İng. *hendiadyoin*; Osm. *terkîb-i ihtimâli, mühmelât*) Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu: *birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, yorgun argın, düğün dernek, hısum akraba, boy pos endam, cız az, hele hele, of of, vah vah*. Ad çekimi ekleri alabilen, cümle içinde ad, sıfat ve zarf görevi yüklenen, anlamı güçlendirmek üzere kullanılan ikilemelerin başlıca türleri şunlardır:

- a) Aynı kelimenin tekrarı ile kurulanlar: *birer birer, teker teker, mışıl mışıl, dinleye dinleye, dura dura, bekleye bekleye, göre göre vb.*
- b) Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar: *ev bark, belli başlı, bitip tükenmek, delik deşik, doğru dürüst, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, düğün dernek, yalan yanlış, soy sop vb.*
- c) Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar: *bata çıka, düşe kalka, yaza çize, doğru yanlış, iyi kötü, az çok, üst baş, analı babalı, karı koca, yaz kış vb.*
- d) Aynı kelimenin ön sesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar: *ayak mayak, güzel müzel, yaka maka, kutlu mutlu, çehiz mehiz, sandık mandık vb.*

İkilemeli tamlama: İkilemeli sözlerden kurulu tamlama türü: *güzeller güzeli, tatlular tatlısı, arslanların arslanı, anaların anası vb.*

İkileme kavramı Korkmaz'ın belirttiklerinin dışında başka araştırmacılar tarafından çeşitli terimlerle de karşılanmaktadır. İlk olarak Osmanlı Türkçesinde *atf-ı tefsiri* terimi kullanılmış olup, bunun dışında *hendiadyoin* (Çağatay 1978), *ikileme* (Hatipoğlu 1981; Korkmaz 2003; Erdem 2005; Sev 2004; Çoraklı 2001; Akerson 1982; Aktaş 1996; Yüce 1998; Vardar 2002), *ikiz kelime* (Eren 1949), *tekrar grupları* (Karahana 1999; Eker 2003), *çift sözler* (Tietze 1966), *tekrarlar* (Tuna 1948; Ergin 2002), *kelime koşması* (Ağakay 1954), *koşma takımları* (Banguoğlu 2000), *ikizleme* (Bilgegil 1982), *ikizlenmeler* (Gencan 2001), *sıralamalar* (Grönbech 2002) gibi terimlere de yer verilmiştir (Can 2010: 1).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Uygur metinlerinde – *bu metinlerin çoğu dinî kaynaklı çeviri metinlerdir* – de ikilemelere çok sık rastlanılır. Eski Uygur Türkçesinde ikilemelerin bir kısmı çeşitli kavramları karşılamak üzere kullanılmakta olup, bunlar arasında en dikkat çekenlerden biri iyi-kötü kavram çiftidir. Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler üzerine yapılmış çalışmalarda *iyi* ve *kötü* kavramlarının izleri sürülecek ve elde edilen bulgular üzerinden tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

2. Eski Uygur Türkçesinde ‘iyi’ ve ‘kötü’ Kavramlarıyla İlgili İkilemeler

Eski Uygur Türkçesinde ‘iyi’ ve ‘kötü’ kavramıyla ilgili kullanılan 15 kelime tespit edilmiştir. Bunların beşi (*edgü, asıg, yig, buyan, sadu*) ‘iyi’, 10’u (*ayıg, yavız, yavlak, sarsıg, irünçü, tapsız, tarka, çöp, yanluk, irig*) ‘kötü’ kavramıyla ilgilidir. Bu kavramlarla ilgili toplam ikileme sayısı ise 106’dır.

2.1. İyi Kavramıyla İlgili İkilemeler

2.1.1. edgü ‘iyi’

Eski Uygurcada içinde *edgü* kelimesi geçen toplam 24 ikileme tespit edilmiştir. Eski Uygurca *edgü* kelimesi daha çok *arıg, asıg, buyan, sadu tatıglıg, titrü, ulug, yig, anıg, erdem, köni, mengi, yavız, yavlak, ögrünçlüg, kingüri, tüketi, kujal, esen, küsel* kelimeleriyle ikileme oluşturmakta olup bunların genel analizi şu şekildedir:

a. *edgü* kelimesi dört ikilemede bütünleşik olarak ‘iyi’ kavramını karşılamaktadır:

- (1) **buyan edgü** “iyi” “b. < Skr. punya...buyan edgü kılınçların... Cev.Ay., 149, 13, 14“(Can 2010: 299)
- (2) **sadu edgü** “iyi” s. < Skr. sādhu...*sadu edgü* lıgso...Cev.Ay., 24, 24(Can 2010: 333)
- (3) **edgü edgü** “iyi iyi”(Can 2010: 148)
- (4) **kujal edgü**¹⁸⁸ “iyi” *kaovira tutsar kılınç üç törlüg bolur eşidgil tözün oglum bir kujal edgü ikinti akujal ayıg üçünç avirakir yarlıksız.* (Şen 2002:176)

b. *edgü* kelimesi 13 ikilemede ‘temiz, fayda, hoş, huzur, güzel vb.’ olumlu kavramlarla ikileme oluşturmaktadır:

- (5) **arıg edgü** “temiz, iyi” ...*yintem arıgın edgüsin akıglıg...* Cev.Ay., 303, 24 (Can 2010: 289)
- (6) **asıglıg edgölüg** “fayda, iyilik” ...*asıglıgın edgölügin tuyunup...*Cev.Ay., 207, 3, 4 (Can 2010: 291)
- (7) **tatıglıg edgü** “hoş, iyi” ...*tatıglıg edgü aş içgü...*Cev.Ay., 516, 12, 13 (Can 2010: 339)
- (8) **ulug edgü** “büyük, iyi” ...*ulug edgü kılınçıg...*Cev.Ay., 512, 10, 11(Can 2010: 352)
- (9) **yig edgü** “iyi, güzel” ...*yigin edgüsin könisinçe tuymak...*Cev.Ay., 310, 3 (Can 2010: 362)
- (10) **asıg edgü** “fayda, iyi” (Can 2010: 123;Yıldız,2013;149)

¹⁸⁸‘*Kujal edgü*’ ikilemesine ‘kötü’ anlamı verilmiştir(2002:176). Ancak örnekte ki anlama bakıldığında ‘iyi’ anlamıyla karşılanmıştır.

- (11) **edgü edrem** “iyilik, erdem” ...*edgüsin edremin adınlarka...*Cev.Ay., 289, 12(Can 2010: 301;Bozok.2012;98)
- (12) **edgü köni** “iyi, doğru” ...*edgü köni sakınçm...*Mül.Muk., 55, 56 (Can 2010: 302)
- (13) **edgölüg asıglıg** “iyilik, fayda” ...*tnlıglarka edgölüğün asıglıgın adruk adruk...*Cev.Ay., 473, 1, 2 (Can 2010: 302;Yıldız,..;149)
- (14) **edgölüg ögrünçlüg** “iyilik, mutluluk” ...*edgölüğün ögrünçlüğün beg yutuz bolup...* Bang.Gab.Ar.Seyük., 313 (Can 2010: 302)
- (15) **edgü mengi** “iyilik, huzur” ...*ugrınta edgüke mengike tegmeglerin..*Cev.Ay., 165, 2, 3 (Can 2010: 302)
- (16) **edgü esen** “iyi ,güzel” *ötünü teginür bir edgü mü esen mü neteg yarlıkar siz.*(Şen 2002:93)
- (17) **küsel edgü** “güzel, iyi” *Kuşangır balıkda alku kamağ tnlıglarıg küsel edgü kılınçda inçip yaratmak kılıp tonalar erigi kooş şala sögütnün ikin arasınca nırvan bolmuş ol iduk çaytıka yükünür men .*(Şen 2002:187)

c. *edgü* kelimesi üç ikilemede semantik bakımdan pekiştirilmiş olarak zarf görevinde kullanılmıştır:

- (18) **titrü edgüti** “dikkatlice, iyice” ...*titrü edgüti tınglanglar...*Cev.Ay., 550, 3 (Can 2010: 344)
- (19) **edgüti kingürü** “iyice, genişçe” ...*edgüti kingürü yadılmazkan...*Cev.Ay., 4, 4, 5(Can 2010: 302)
- (20) **edgüti tüketi** “iyice, mükemmel” ...*edgüti tüketi alkanmadımız...*Le Coq.Huas., 212(Can 2010: 302)

d. *edgü* kelimesi dört ikilemede semantik bakımdan karşıt bir anlam içeren kelimelerle birlikte kullanılmıştır:

- (21) **edgü anıg** “iyi, kötü” ...*edgüg anıg kop tengri...*Le Coq.Huas., XXVII, XXVIII (Can 2010: 301)
- (22) **edgü ayıg** “iyi, kötü” ...*edgüli ayıglı iki törlüg kılınçlarıg...*Cev.Ay., 134, 5(Can 2010: 301)
- (23) **edgü yavız** “iyi, kötü” ...*edgü yavız kişilerig...*Cev.Ay., 494, 14 (Can 2010: 302)
- (24) **edgü yavlak** “iyi, kötü” ...*edgü yavlak bolsar birle bolalım...*Jam.K.P.,XXX, 2 (Can 2010: 302)

2.1.2. asıg ‘fayda’

Eski Uygurcada içinde *asıg* kelimesi geçen üç ikileme tespit edilmiştir. Eski Uygurcada *asıg* kelimesi *edgü ve edgölüg*, kelimeleriyle ikileme oluşturmakta olup bunların genel analizi şu şekildedir.

Asıg kelimesi üç ikilemede “*iyi, fayda*” gibi olumlu kavramlarla ikileme oluşturmaktadır.

(25) **asıg edgü** “fayda, iyi” *asıgka edgüke tegürgelir...*Cev.Ay., 431, 9(Can 2010: 123;Yıldız,2013;149)

(26) **edgölüg asıglıg** “iyilik, fayda” *...tınlıglarka edgölügin asıglıgın adruk adruk...*Cev.Ay., 473, 1, 2(Can 2010: 302;Yıldız,..;149)

(27) **asıglıg edgölüg** “fayda, iyilik” *...asıglıgın edgölügin tuyunup...*Cev.Ay., 207, 3, 4(Can 2010: 291)

2.1.3. yig ‘iyi’

Eski Uygurcada içinde *yig* kelimesi geçen beş ikileme tespit edilmiştir. Eski Uygurca *yig* kelimesi *yig*, *edgü*, *tözin*, *adruk*, *kodıki* kelimeleriyle ikileme oluşturmakta olup bunların genel analizi şu şekildedir:

a. *Yig* kelimesi dört ikilemede *iyi*, *güzel*, *asil*, *üstün*, *seçkin* gibi olumlu kavramlarla ikileme oluşturmaktadır.

(28) **yig yig** “iyi iyi” (Can 2010: 260)

(29) **yig edgü** “iyi, güzel” *...yigin edgüsin könisinçe tuymak...*Cev.Ay., 310, 3 (Can 2010: 362)

(30) **yig edgü tözin** “iyi, güzel,asil” *Anta ötrü arjılar iliği on küçlüg tükel bilge tenri tenrisi burkan seviglig azrua ünin yig edgü tözün bursan kuvragıg okıp inçe tip yarlıkadı.*(Şen 2002:358)

(31) **yig adruk** “seçkin, iyi, üstün” *Bürtmekdin yakıladaçı ol tip timeki erser könl könltekiler birle bürtüşüp yig adruk tiltaglarka tuş kılur üçün.* (Şen 2002:358)

b. *yig* kelimesi bir ikilemede semantik bakımdan karşıt anlam içeren kelimeyle kullanılmıştır:

(32) **yig kodıki** “üstün- aşağılık, iyi- kötü” *Bo Montag osuglug savnım yigin kodıkısın ay kün üze emgenmedin adırtlıg kılıp antakıya ok yaratıp ötünmiş erür.* (Şen 2002:358)

2.1.4. buyan ‘sevap, iyi amel’

buyan sadece bir ikilemede *ulug* kelimesiyle birlikte büyük iyi anlamında ikileme oluşturmaktadır:

(33) **ulug buyan** “büyük, iyi” *b.< Skr. punya ...ulug buyan alguluk...*Cev.Ay., 518, 3(Can 2010: 352)

2.1.5. sadu ‘iyi’

sadu kelimesi sadece bir ikilemede tekrarlı olarak geçmektedir:

(34) **sadu sadu** “iyi”(Can 2010:209)

2.2. Kötü Kavramıyla İlgili İkilemeler

2.2.1. yavız ‘kötü’

Eski Uygurcada içinde *yavız* kelimesi geçen toplam 20 kelime tespit edilmiştir. Eski Uygurcada *yavız* kelimesi daha çok *ayığ*, *çulvu*, *bulganyuk*, *edgü*, *körksüz*, *yanglıg*, *yavgan*, *artak*, *kadır*, *yaman*, *yavlak*, *aklançığ*, *edligniz*, *otun*, *yoday*, *yaragsız* kelimeleriyle ikileme oluşturmakta olup bunların genel analizi şu şekildedir:

a. *yavız* kelimesi 18 ikilemede fena, küfür, çirkin, bozuk, hiddetli, aksi, bulanık, yavan değersiz, bozulmuş ,zararlı gibi olumsuz kavramlarla ikileme oluşturmaktadır:

(35) **ayığ yavız** “kötü, fena” ...*ayığ yavız tüş birgüsinge*.... Cev.Ay., 141, 6 (Can 2010: 293;Yıldız 2012:151)

(36) **yavlak yavız** “fena kötü” ...*ertingü yavlak yavız*...Cev.Ay., 633, 14(Can 2010: 360;Yıldız 2012:146)

(37) **yanglıg yavız** “kötü, fena” ...*montag yanglıg yavız belgüg*...Cev.Ay., 637, 16(Can 2010: 357;Yıldız 2012:155)

(38) **yavız yavlak ayığ** “kötü, fena” ...*yavız yavlak ayığ öglilerke*...Cev.Ay., 101, 17, 18(Can 2010: 374;Yıldız 2012:155)

(39) **yavız yavlak** “kötü, fena” ...*yavız yavlak kişilerke*...Cev.Ay., 102, 2, 3(Can 2010: 359;Yıldız 2012:155)

(40) **ayığ yavız çulvu** “kötü, küfür” ...*ayığ yavız çulvu sözlemiş*...Sem.,Ins., 315, 316(Can 2010: 367;Yıldız 2012:151)

(41) **körksüz yavız** “çirkin, kötü” ...*körksüz yavız işlerin küçlerin*...Sem.Ins., 306, 307(Can 2010: 321;Yıldız 2012:153)

(42) **yavız artak** “kötü, bozuk” ...*yavız artak aş içgülerig*...Cev.Ay., 135, 13, 14(Can 2010: 359;Yıldız 2012:155)

(43) **yavız kadır** “ kötü, hiddetli” ...*yavız kadır kılıkıg*...Cev.Ay., 491, 12(Can 2010: 359;Yıldız 2012:155)

(44) **yavız yaman** “kötü, aksi” ...*yavız yaman kişiler kuvragı*...Sem.Ins., 298(Can 2010: 359;Yıldız 2012:155)

(45) **bulganyuk yavız** “bulanık, kötü” ...*bulganyuk yavız üdte*...Cev.Ay., 343, 8(Can 2010: 298)

(46) **yavgan yavız** “yavan, kötü” ...*bodunı karası yavgan yavız*...Cev.Ay., 434, 9(Can 2010: 359;Yıldız 2012:155)

(47) **aklançığ yavız** “kötü iğrenç” *aklançığ yavız yulkıta togguluk bir törlüg irüleri belgüleri belgürti*(Şen 2002:19)

(48) **artak yavız** “kötü, bozulmuş” *artak yavız içgü suvsuşug birtim..*(Şen 2002:35)

(49) **edligniz yavız** “kötü ,değersiz” *edligniz yavız özümün edgükere uzkıya ötledin.* (Şen 2002:95)

(50) **otun yavız** “kaba, kötü” *otun yavız tınlıg senin bo ezügleyü sözlemiş savının nen kirtgüngüm ermez.*(Şen 2002:208)

(51) **yaragsız yavız** “kötü, zararlı” *yaragsız yavız edler..*(Şen 2002:344)

(52) **yoday yavız** “bozulmuş, kötü” *Men toyın küentso sıgyuka biligim yoday yavız et’özüm üze neçökin olarnı birle sapılğalı tegimlig bolu tegingey men.* (Şen 2002:367)

b. *yavız* kelimesi bir ikilemede bütünleşik olarak ‘kötü’ kavramını karşılamaktadır:

(53) **isis yavız** “kötü” *kunçuylarının isis yavız sakınçın uzun turkaru brahmatadi iligke yalkanturur erdi.*(Şen 2002:128)

c. *yavız* kelimesi bir ikilemede semantik bakımdan karşıt bir anlamda ikileme oluşturmaktadır.

(54) **edgü yavız** “iyi, kötü” *...edgü yavız kişilerig...Cev.Ay., 494, 14*(Can 2010: 302)

2.2.2. **yavlak** ‘kötü’

Eski Uygurcada *yavlak* kelimesi geçen 16 ikileme bulunmaktadır. Eski Uygurcada *yavlak* ‘*anıg ,ayıg, körksüz ,çöpdik, edgü, kadir, ters, yağı, yavız, katıg, kınırıtı, yat*’ gibi kelimelerle ikileme oluşturmakta olup bunların genel analizi şu şekildedir:

a. *yavlak* kelimesi 15 ikilemede çirkin, berbat, pis, kızgın, ters, fena, sert, aşağılık vb. gibi olumsuz kavramlarla ikileme oluşturmaktadır.

(55) **anıg yavlak** “kötü, çirkin” *...anıg yavlak biligin...Le Coq.Huas., 50*(Can 2010: 288)

(56) **ayıg yavlak** “kötü, berbat” *..... ayıg yavlak kılınçlıg.... Cev.Ay., 144, 16*(Can 2010: 293;Yıldız 2012:146)

(57) **çöpdik yavlak** “pis, kötü” *...bo biş çpdik yavlak...Cev.Ay., 379, 22*(Can 2010: 301)

(58) **arıgsız yavlak** “pis, kötü” *...et’özünteki kan irining arıgsız yavlak taşultın tökülti...Le Coq.Manic.I., 5*(Can 2010:289)

(59) **kadir yavlak** “kızgın, kötü” *...bars ibris arslan boride ulatı kadir yavlak...Cev.Ay., 325, 20, 21*(Can 2010: 312;Yıldız 2012:146;Yıldız 2013:472)

- (60) **ayığ yavlak körksüz** “kötü, çirkin” ...*ayığ yavlak körksüz kılınlar kılımlı...Şin.Mayt., 74, 34, 35*(Can 2010: 367;Yıldız 2012:146)
- (61) **ters yavlak ayığ** “ters, kötü” ...*ters yavlag ayığ sakınç...Cev.Ay., 411, 10*(Can 2010: 373;Yıldız 2012:146)
- (62) **yavız yavlak ayığ** “ kötü, fena” ...*yavız yavlak ayığ öglilerke...Cev.Ay., 101, 17, 18*(Can 2010: 374;Yıldız 2013:146)
- (63) **yağı yavlak** “düşman, kötü kişi” ... *yağısız yavlaksız bolgay...Cev.Ay., 192, 4*(Can 2010:356)
- (64) **yavız yavlak** “kötü, fena” ...*yavız yavlak kişilerke...Cev.Ay., 102, 2, 3* (Can 2010: 359;Yıldız 2012:146)
- (65) **yavlak ayığ** “kötü, fena”*yavlak ayığ kılınçlıg.... Cev.Ay., 142, 19, 20*(Can 2010: 359;Yıldız 2012:146)
- (66) **yavlak katıg** “kötü, sert” ...*yavlak katıg ünin...Mül.Çaş., 8*(Can 2010: 359)
- (67) **yavlak yavız** “fena, kötü” ...*ertingü yavlak yavız...Cev.Ay., 633, 14*(Can 2010: 360;Yıldız 2012:146)
- (68) **kınırta yavlak** “kızgın, kötü” *ol kamağ yekler ol kişi tapa kınırta yavlak közin köri umagaylar anı takı ne timiş kergek kim ol kişig ölürü usar azu adın kor yas kılı usar.* (Şen 2002:153)
- (69) **yavlak yat** “kötü, aşağılık” *kaltı tünerig karanuçā yavlakıg yatıg kiterürler... (Şen 2002:350)*

b. *yavlak* kelimesi bir ikilemede semantik bakımdan karşıt olarak kullanılmıştır:

- (70) **edgü yavlak** “iyi, kötü” ...*edgü yavlak bolsar birle bolalım...Jam. K.P.,XXX, 2* (Can 2010: 302)

2.2.3. ayığ ‘kötü’

Eski Uygurcada *ayığ-ayag* kelimesi geçen 24 ikileme bulunmaktadır. Eski Uygurcada ayag kelimesi *yavız, yavlak, ,çulou, edgü kkirli, körksüz, tsuy, ulug, korkınçig, ters, ağır, irinç yarlıg, kara ,akujal* kelimeleriyle ikileme oluşturup bunların genel analizi şu şekildedir:

a. *ayığ* kelimesi 21 ikilemede fena ,berbat, korkunç ,felaket ,çirkin, kara vb. gibi olumsuz kelimelerle ikileme oluşturmaktadır:

- (71) **ayığ yavız** “ kötü, fena” ...*ayığ yavız tüş birgüsinge.... Cev.Ay., 141, 6*(Can 2010: 293;Yıldız 2012:146)
- (72) **ayığ yavlak** “kötü, berbat” *ayığ yavlak kılınçlıg.... Cev.Ay., 144, 16* (Can 2010: 293;Yıldız 2012:146)
- (73) **kkirli ayığ** “ kirli, kötü”*nomlarning kkirliğin ayıgın...Cev.Ay., 304, 1, 2*(Can 2010: 318;Yıldız 2012:146)

- (74) **körksüz ayıg** “çirkin, kötü”...körksüz ayıg kılınçlarımız...Sem.Ins., 1108(Can 2010: 321;Yıldız 2012:146)
- (75) **tsuy ayıg** “kötü, fena” t. < Çin. tsui...ötrü ol tınlıglar tsuy ayıg kılınçlıg... Cev.Ay., 147, 5, 6(Can 2010: 346;Yıldız 2012:146)
- (76) **yavlak ayıg** “ kötü, fena”yavlak ayıg kılınçlıg.... Cev.Ay., 142, 19, 20(Can 2010: 359;Yıldız 2012:146)
- (77) **ayıg ulug korkınçıg** “kötü, kocaman, korkunç”...ayıg ulug korkınçıg savlar...Sem.H.T.B., 173, 174(Can 2010: 367)
- (78) **ayıg yavlak körksüz** “kötü, çirkin” ...ayıg yavlak körksüz kılınlar kıtlımız...Şin.Mayt., 74, 34, 35(Can 2010: 367;Yıldız 2012:146)
- (79) **ayıg yavız çulvu** “ kötü, küfür” ...ayıg yavız çulvu sözlemiş...Sem.,Ins., 315, 316(Can 2010: 367;Yıldız 2012:146)
- (80) **ters yavlak ayıg** “ters, kötü” ...ters yavlag ayıg sakınç...Cev.Ay., 411, 10(Can 2010: 373;Yıldız2012:146)
- (81) **tsuy ağır ayıg** “fena, kötü” t. < Çin. tsui....tsuy ağır ayıg kılınçıg kılsarlar.... Cev.Ay., 140, 16, 17(Can 2010: 373;Yıldız 2012:146)
- (82) **yavız yavlak ayıg** “ kötü, fena” ...yavız yavlak ayıg öglilerke...Cev.Ay., 101, 17, 18(Can 2010: 374;Yıldız 2012:146)
- (83) **ağır tsuy irinçü ayıg** “kötü fena” t. < Çin. tsui...ajunta ağır tsuy irinçü ayıg kılınçlarım...a., t., i., a. Cev.Ay. 24, 1, 185, 3(Can 2010: 375;Yıldız 2012:146)
- (84) **tsuy irinç ağır ayıg** “felaket, suç, kötü” t.< Çin. tsui...kamağ tsuy irinç ağır ayıg kılınçlarımız...Sem.Ins., 849, 850(Can 2010: 378;Yıldız 2012:146)
- (85) **tsuy irinçü ağır ayıg** “günah, suç, kötü” t. < Çin. tsui....törlüg tsuy irünçü ağır ayıg kılınçlarımın....Cev.Ay. 137, 5, 6(Can 2010: 378;Yıldız 2012:146)
- (86) **ağır ayıg** “kötü,fena” (Yıldız 2012:146)
- (87) **ayıg irinç yarlıg** “kötü,fena” (Yıldız 2012:146)
- (88) **ağır ayıg** “kötü fena” (Yıldız 2012:150)
- (89) **anıg körksüz uduz**“kötü, çirkin, uyuz” ...anıg körksüz uduz örmen... Bang.Gab.Ar.Seyük., 443(Can 2010:367)
- (90) **ağır tsuy ayag** “kötü fena” (Yıldız 2012:150)
- (91) **kara ayıg** “kara ,kötü” üküş kara ayıg yollug urugug saçar.(Şen 2002:138)
- b. ayıg kelimesi iki ikilemede bütünleşik olarak ‘kötü’ kavramını karşılamaktadır:
- (92) **kararıg ayıg** “kötü” katıra münemiş kararıg ayıg kılınçlarımızı kalışız kşantı kılur biz. (Şen 2002:139)
- (93) **akujal ayıg** “kötü” kavıra tutsar kılınç üç törlüg bolur eşidgil tözün oğlum bir kujal edgü ikinti akujal ayıg üçünç avirakir yarlıgsız (Şen 2002:19)

c. *ayıg* kelimesi bir ikilemede semantik bakımdan karşıt olarak kullanılmıştır:

(94) **edgü ayıg** “ iyi, kötü ...*edgüli ayıgı iki törlüg kılınçlarıg...*Cev.Ay., 134, 5(Can 2010: 301)

2.2.4. **sarsıg-sarsag** ‘kaba, kötü, sarsak’

Eski Uygurcada içinde *sarsıg* kelimesi geçen beş ikileme bulunmaktadır. Eski Uygurcada *sarsıg* kelimesi *evrik*, *irig kadır*, *övkeliğ*, *salık*, *tevlig*, *kürlüg* kelimeleriyle ikileme oluşturmakta olup bunların genel analizi şu şekildedir:

Sarsıg kelimesi beş ikilemede kaba , fena ,hileli gibi olumsuz kavramlarla ikileme oluşturmaktadır.

(95) **evrik sarsıg** “kötü, kaba” ...*evrik sarsıg sav sözledimiz...*Bang-Gab.Tür.IV A, 71(Can 2010:305)

(96) **irig sarsıg** “kaba, kötü” ...*irig sarsıg sav...*Cev.Ay., 220, 2(Can 2010:310); **irig sarasıg** “kaba, kötü”(Can 2010: 166)

(97) **kadır sarsıg övkeliğ** “sert, kötü, öfkeli” ...*kadır sarsıg övkeliğ bolur...*Bang.Gab.Ar.Seyük., 66(Can 2010:370)

(98) **sarsıg salık** “kötü, fena” ...*yme öngre sarsıg salık köngüllük...*Şin.Mayt., 71, 11(Can 2010:334)

(99) **sarsıg salık tevlig kürlüg** kötü, fena, hileli ...*sarsıg salık tevlig kürlüg urunçak yigüçi erserler...*Şin.Mayt., 70, 18

2.2.5. **irünçü** ‘günah ,kusur’

irünçü kelimesi yalnız bir ikilemede olumsuz kavramlarla ikileme oluşturmaktadır.

(100) **agir tsuy irinçü** “kötü fena” (Yıldız 2013:150)

2.2.6. **tapsız** “isteksiz, arzusuz”

tapsız kelimesi *tangsız* ile beraber ‘kötü uygunsuz’ anlamına gelen ikilemeyi oluşturmuştur.

(101) **tapsız tangsız** “kötü, uygunsuz” ...*kılınçın tapsız tangsız kıtlımız...*Şin.Mayt., 73, 62(Can 2010:339)

2.2.7. **tarka** ‘acı’

tarka kelimesi *açıg* ile beraber ‘acı kötü’ anlamına gelen ikilemeyi oluşturmaktadır.

(102) **açıg tarka** “ acı, kötü” ...*ajuntakı acıg tarka emgeklerintin..*Cev.Ay., 11, 22(Can 2010:283)

2.2.8. çöp ‘şekil’- bulganyuk ‘bulanık’

çöp kelimesi *bulganyuk* ve *kalınçu* kelimeleriyle ikileme oluşturmaktadır:

(103) **çöpip bulganyuk** “iğrenç, kötü” *Bo Montag biş çöbik bulganyuk iritmiş...*(Şen 2002:90)

(104) **kalınçu çöp** “kaba ,kötü” *birök kalınçu çöp nomta togdum erser kimke umug mag tutguluk erti.* (Şen 2002:135)

2.2.9. yanluk ‘yanlış, hata’

yanluk, *ters* kelimesiyle ‘hatalı kötü’ anlamında ikileme oluşturmaktadır.

(105) **ters yanluk** “hatalı, kötü” *İl bulgakma katılıp ıduk kutlug tınıglarka ters yanluk sakınç sakıntım erser...* (Şen 2002:276)

2.2.10. irig ‘kaba sapa, iri’

irig, *yavgan* kelimesiyle ‘kaba kötü’ anlamında ikileme oluşturmaktadır.

(106) **irig yavgan** “kaba , kötü” *irig yavgan çandallar olar yime kamagun sınar küçüg inçip yiverler.* (Şen 2002:124)

Sonuç

Eski Uygurca da ikilemeler konusu üzerine birçok araştırma yapılmıştır. İlk olarak Saadet Çağatay *Uygurca da Hendiadyionler* adlı makalesinde ikilemeler üzerine geniş bir araştırma yapmıştır. Şinasi Tekin *İştikakçının Köşesi* adlı kitabında konuyla ilgili Klaus Röhsborn’un 3 makale yazmış olduğunu belirtir. Kitabında bu 3 makaleden yalnız bir tanesine ulaşmış yer vermiştir. Serkan Şen, Meltem Can, Emrah Bozok, Hüseyin Yıldız, Mehmet Ölmez de ikilemeler üzerine çalışmıştır. Bu konudaki çalışmalarda ikilemelere dair listeler verilmektedir. Bu listeler tarandığında “iyi” ve “kötü” kavramıyla ilgili 106 veriye ulaşılmıştır. Bu verilerin genel analizi şu şekildedir:

İYİ KAVRAMIYLA İLGİLİ İKILEMELER			
	‘iyi’	<i>buyan edgü, sadu edgü, edgü edgü, kujal edgü</i>	4
edgü ‘iyi’ (24)	‘temiz, fayda, hoş, huzur vb.’ olumlu kavramlarla birlikte	<i>arıg edgü, asıgıg edgü, ,tatıgıg edgü, ulug edgü, yig edgü ,asıg edgü, edgü edrem, edgü köni, edgü, asıgıg, edgü, edgü, ögrünçlög, edgü mengi ,edgü esen, küsel edgü</i>	13
	<i>edgü</i> kelimesi üç ikilemede semantik bakımdan pekiştirilmiş	<i>titrü edgüti, edgüti kingürü, edgüti tüketi</i>	3

	olarak zarf görevinde kullanılmıştır		
	<i>edgü</i> kelimesi dört ikilemede semantik bakımdan karşıt bir anlam içeren kelimelerle birlikte kullanılmıştır	<i>edgü anıg, edgü ayıg, edgü yavız, edgü yavlak</i>	4
asıg ‘fayda’ (3)	“ <i>iyi, fayda</i> ” gibi olumlu kavramlarla	<i>asıg edgü, edgü lüg asıglıg, asıglıg edgü lüg</i>	3
	iyi ,güzel, asil, üstün, seçkin gibi olumlu kavramlarla	<i>yig yig ,yig edgü, yig edgü tözin, yig adruk</i>	4
yig ‘iyi’ (5)	<i>yig</i> kelimesi bir ikilemede semantik bakımdan karşıt anlam da kullanılmıştır	<i>yig kodıki</i>	1
buyan ‘sevap, iyi amel’		<i>ulug buyan</i>	1
sadu ‘iyi’		<i>sadu sadu</i>	1

KÖTÜ KAVRAMIYLA İLGİLİ İKILEMELER			
yavız ‘kötü’ (20)	fena, küfür, çirkin, bozuk, hiddetli, aksi, bulanık, yavan, değersiz, bozulmuş ,zararlı gibi olumsuz kavramlarla	<i>ayıg yavız, yavlak yavız, yanglıg yavız, yavız yavlak ayıg, yavız yavlak, ayıg yavız çulvu,körksüz yavız, yavız artak, yavız kadir, yavız yaman, bulganyuk yavız, yavgan yavız, aklañçig yavız, artak yavız , edligniz yavız, otun yavız, yaragsız yavız, yoday yavız</i>	18
	bir ikilemede bütünleşik olarak iyi kavramıyla	<i>isis yavız</i>	1
	bir ikilemede semantik bakımdan karşıt bir anlamda	<i>edgü yavız</i>	1
yavlak ‘kötü’ (16)	15 ikilemede çirkin, berbat, pis, kızgın, ters, fena, sert,	<i>anıg yavlak, ayıg yavlak, çöpdik yavlak, arıgsız yavlak, kadir yavlak,</i>	15

	aşağılık vb. gibi olumsuz kavramlarla	<i>ayığ yavlak körksüz, ters yavlak ayığ, yavız yavlak ayığ, yağı yavlak, yavız yavlak, yavlak ayığ, yavlak katıg ,yavlak yavız, kınırtı yavlak, yavlak yat</i>	
	bir ikilemede semantik bakımdan karşıt olarak	<i>edgü yavlak</i>	1
ayığ ‘kötü’ (24)	fena ,berbat,korkunç,felaket ,çirkin vb. kelimelerle	<i>ayığ yavız, ayığ yavlak, kkırlıg ayığ, körksüz ayığ, tsuy ayığ, yavlak ayığ, ayığ ulug korkınçığ, ayığ yavlak körksüz, ayığ yavız çulvu, ters yavlak ayığ, tsuy ağır ayığ, yavız yavlak ayığ, ağır tsuy irinçü ayığ, tsuy irinç ağır ayığ, tsuy irinçü ağır ayığ, ağır ayığ, ayığ irinç yarlıg, ağır ayığ, anıg körsüz uduz, ağır tsuy ayag, kara ayığ</i>	21
	iki ikilemede bütünleşik olarak ‘kötü’ kavramını karşılamaktadır	<i>kararıg ayığ , akujal ayığ</i>	2
	bir ikilemede semantik bakımdan karşıt olarak	<i>edgü ayığ</i>	1
sarsıg-sarsag ‘kaba, kötü, sarsak’	ikilemede kaba , fena ,hileli gibi olumsuz kavramlarla	<i>evrik sarsıg, irig sarsıg, kadir sarsıg övkelig, sarsıg salık, sarsıg salık tevlig kürlüg</i>	5
irinçü ‘günah ,kusur’		<i>ağır tsuy irinçü</i>	1
tapsız “isteksiz, arzusuz”		<i>tapsız tangsız</i>	1
tarka ‘acı’		<i>açığ tarka</i>	1
çöp ‘şekil’ bulganyuk ‘bulanık’(2)		<i>çöpip bulganyuk, kalınçu çöp</i>	2
yanluk ‘yanlış, hata’		<i>ters yanluk</i>	1
irig ‘kaba sapa, iri’		<i>irig yavgan</i>	1

Elde edilen analizlere göre 'iyi' kavramıyla 34 ikileme tespit edilmiş olup bunlar arasında en çok *edgü* kelimesiyle kurulan ikilemelere rastlanmaktadır. 'Kötü' kavramıyla ilgili ise 72 ikilemenin varlığı tespit edilmiştir. Bunlar arasında en çok *ayıg* kelimesiyle kurulan ikilemelere rastlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağca, Ferruh (2015). 'Eski Uygurcada İştikaklı İkilemeler Üzerine'. *Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*,17-30.
- Bozok, Emrah (2012). 'Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler'. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara*.
- Can, Meltem (2010). 'Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler'. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Bursa*.
- Caferoğlu, Ahmet(1968). 'Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'. Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). 'Gramer Terimler Sözlüğü'. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, Serkan (2002). 'Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler'. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun*.
- Tekin, Şinasi(2001). 'İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler'. *İstanbul: Simurg Yayınları*.
- Vardar, Berke (2002). 'Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'. *İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları*.
- Yıldız, Hüseyin (2013). 'Eski Uygurcada Dışastvustık'ta İkilemeler Üzerine Notlar. Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı', (Ed. Bülent Gül) *Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*,465-482.
- Yıldız, Hüseyin(2012). 'Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerde Yer Değiştirme Meselesi - İkileme Grupları, Köprü İkileme ve Kelimeler Arası Kavram Geçişleri' - ,*İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi*.
- Ölmez Mehmet (1998). ' Eski Uygurcada odug sak İkilemesi Üzerine'. *Tokyo-Mersin: Türk Dilleri Araştırmaları*, 35-47.
- Hatipoğlu Vecihe(1981). 'Türk Dilinde İkileme' Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları..

ON THE REDUPLICATIONS ABOUT THE CONCEPTS OF “GOOD” AND “BAD” IN OLD UIGHUR

Serap Karameşe

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: Turkish language is one of the languages frequently used to reinforce meaning of the Word groups within the sentence and make them more effective. We know that Turkish is a multifaceted language that contains structures in it. The most frequently used Word group of Turkish in this richness is the words repetitive structure. These are called in the form reiteratives terminologically. Reiteratives constitute an important place in terms of their meanings both Turkish language and sentence structure these types reiteratives is frequently used in the oldest periods of Turkish.

In this study, by researching reiteratives about good and bad concepts that studies on the reiteratives of old Uighur Turkish which is one of the oldest periods of Turkish (-tatıglıg edgü 'nice, good'- sadu edgü 'good'- asıg edgü 'benefit, good',- edgü mengi 'favour, peace',- edgü yavız 'good, bad'- arıg edgü: fresh, good, - körksüz ayıg: like ugly, bad gibi) comparison classification and evaluation will be done about these.

Keywords: Old Uighur, Reiterative, good, bad, concept, classification

MALATYA'DA BULGUR VE BULGUR KAVRAM ALANI

Sevde Marasalı

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Malatya halkı ekonomik yönden tarıma dayalı ürünleriyle geçinmektedir. Bu coğrafi yapının tarıma uygunluğu ve halkın tarımı bilmesinden kaynaklıdır. Çevresinde son dönemlerde yapılan irili ufaklı baraj gölleriyle ikliminin de farklı tarım ürünlerine yönelmesine sebep olmuştur. Ancak temel ürün buğday ve buğdaya dayalıdır. Buğdayın tarlaya ekilmesi öncesinden başlayıp hasat ve hasat sonrası işlemler halkın bütünleştiği tarım faaliyetleri bunlarla bağlı sosyal uygulamalar kelime ve kavram alanının da genişlemesine esas teşkil eder. Buğdayın, bulgur olması ayrı bir kavram dünyasını da oluşturur. Malatya'da bulgur ve çeşitleri, sofraya gelinceye kadar olan serüveni bulgur terminolojisini de oldukça genişletmiştir. Bulgur, Malatya'da simit'ten başlayıp yarmaya kadar yarmadan gendimeye kadar iriliğine ufaklığına kullanım alanlarına göre farklı adlandırmalara da temel oluşturur. Bulgur ve türlerinden yapılan yiyecekler, bu yiyeceklerin mutfakta bulunduğu yerler, bunların içinde saklandığı torbalar, çuvalar her biri bulgur kelime kavramı için birer malzemedir. Malatya tarım ve mutfak kültürü içerisinde buğday ürünlerinin oldukça geniş bir yeri bulunmaktadır. Çalışmamızda bulgur kavramı çevresinde oluşan kavram alanı kelimeleri üzerinde tespitlerde bulunup okuyucuya sunmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Bulgur, Kavram Alanı, Kavram, Kelime Hazinesi, Malatya, Mutfak Kültürü

Giriş

1. Kavram ve Kavram Alanı

Kavram: "Kavram, dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşudur. Değişik ses ve biçimlerle, değişik yollardan gerçekleşir; somut soyut diye nitelediğimiz kavramları oluşturur." (Aksan, 2015:151).

Kavramın kültür ile ilişkisi: Kavram zihninde anlam çağrıştırırken kültüre, bireyin ait olduğu yaşam ortamına göre değişiklik gösterebilir. Farklı yörelerde yetişmiş iki bireyin bir kelimeyi duyduğunda zihninde canlanan

kavramların farklılık göstermesi kavramın kültür ile ilişkisine göre çeşitlilik gösterebilir.

2. Buğday Türleri

Adana-99: Beyaz kılçıklı, yatmaya karşı dayanıklı, bin tane ağırlığı 28-39 gramdır, sarı pas ve septoryaya dayanıklıdır.

Basri Bey-95: Başakları sık yapılı, kılçıklı ve beyazdır. Bin tane ağırlığı 36-39 gramdır, kurağa ve soğuğa hassastır. Sarı pas ve septoryaya dayanıklıdır.

Bayraktar 2000: Beyaz başaklı, kılçıklı, beyaz ve yarı sert taneli, bin tane ağırlığı 32.8 gramdır.

Buğday: Bitkinin başaktan ayrılıp öğütülmesiyle elde edilen tanesi. (TDK, Türkçe Sözlük,2011)

Ceyhan-99: Beyaz kılçıklı, yatmaya karşı dayanıklı, bin tane ağırlığı 28-38 g, sarı pas ve septoryaya dayanıklı, soğuğa ve kurağa orta dayanıklıdır.

Doğu 88: Başaklar beyaz, kılçıklı, tane rengi kırmızıdır, hektolitre ağırlığı:78 kg/hl, bin tane ağırlığı 31 gr. dır.

Ekiz: Beyaz başaklı, kılçıklı, kırmızı taneli, protein oranı %13,3, bin tane ağırlığı 36.4 gr. dır.

Ekmeklik Buğday: Bilimsel adı *Triticum aestivum* olarak bilinmektedir. Kullanım alanı yaygın olan bir buğday türüdür.

Gönen-98: Başakları sık yapılı, kılçıklı ve beyazdır. Bin tane ağırlığı 36-39 g, kurağa ve soğuğa hassastır. Sarı pas, sürme ve راستیға karşı dayanıklıdır.

Horasan(Kamut): Horasan buğdayı adı ile bilinir. Bazı kaynaklarda kamut adı ile de varlık göstermektedir. Buğdayın gerçek adı horasan buğdayıdır.

Karacadağ-98: 90-100 cm boyunda, uca doğru sivri, dik ve normal sıklıkta bir başak yapısına sahiptir. Koyu sarı dane renginde, ekmeklik kalitesi iyi, sıcak bölgelerde verimi düştüğünden dolayı Karacadağ gibi soğuk olan bölgelere tavsiye edilmektedir.

Karatopak: Beyaz kılçıklı, yatmaya karşı dayanıklı, bin tane ağırlığı 32-40 g, sarı pas ve septoryaya dayanıklı, soğuğa ve kurağa orta dayanıklıdır.

Kavuzlu buğday: Buğdaygiller familyasında bulunan bir buğday türüdür. Bazı kaynaklarda ismi kızıl buğday, kılçiksız buğday adlarıyla da geçmektedir.

Konya 2002: Başak özelliği beyaz, kılçıklı, kırmızı taneli protein oranı %12-14, bin tane ağırlığı 40-49 g, orta sert tanelidir.

Makarnalık Buğday: Durum buğdayı adıyla da bilinen bu buğday türü yaygın olarak kullanılan bir türdür. Yetiştirildiği bölge yaygın olarak Orta doğu bölgesidir.

Pehlivan: Verim potansiyeli 400-700 kg/da kırmızı taneli, 2. sınıf ekmeklik, kurağa toleranslı, sarı pasa toleranslıdır.

Siyez: Kaplıcaya benzeyen, hayvan yemi olarak kullanılan bir çeşit tahıl (TDK, Derleme Sözlüğü, c:10)

Tosunbey: Kılçıklı ve beyaz kavuzlu, beyaz sert tanelidir, bin tane ağırlığı 28-30 gr. dır.

3. Ekim Biçim Malzemeleri Ve Aletleri

20 sıralı mibzer: Traktörün arkasındaki bağlantı kollarına takılarak istenilen derinlikte veya sıra arası mesafesinde ekim işlemi yapmaya olanak sağlayan tohum ekme makinesi.

Bez çuval: Temiz beyaz hılların kesilerek istenen boyutlarda dikdörtgen şekilde dikilmesiyle hazırlanan bu bez çuvallar, değirmende öğütülen bulgurların türlerine göre (baş, orta, yarma, sümüt vb.) depolanmasında kullanılır.

Biçerdöver: Ekin biçen, döven, taneleri ayıran, samanı deste veya balya durumuna getiren makine. (TDK, Türkçe Sözlük,2011)

Buğday tohumluğu: Ekilecek olan buğdayın çeşidine göre değişen, ekime ve verim almaya elverişli, taneleri dolgun tohum.

Elek: Öğütülen bulguru arındırmak için kullanılan yuvarlak bir kasnağa delikli bir bezin geçirilmesiyle meydana getirilmiş bir araç.

Hıla: Kaynatıldıktan sonra güneşte kuruması için damlara veya düz bir zemine serilecek olan bulgurların altına yayılan beyaz bez örtü.

Kevgir: Haşlanmış yiyecekleri suyundan arındırmak veya bazı sıvı-katı karışımları ayrıştırmak için kullanılan, delikli, genellikle yuvarlak biçimli süzgeç.

Küpeli kazan: Büyük boyutlarda olan bu kazan, evlerde bulgur hazırlığında yakılan ateşin iki yanına sabitlenmiş tuğla veya taşların üzerine oturtularak bulgurun kaynatıldığı kazandır.

Merdaneli mibzer: Toprağı sıkıştırmak için makineye takılan merdanesi ile sıkıştırma işlemi yapan iş makinesi.

Mibzer: Tohum ekme aleti.

Öküzle tarla sürme yöntemi: Bu teknik daha çok eski dönemlerde kullanılan geleneksel bir tarla sürme yöntemidir.

Serpme ekim yöntemi: Makine kullanmadan tohumların çiftçilerin elleri ile tarla yüzeyine buğday tohumu serpmesi.

Sitil: Bakırdan yapılmış kulplu kap. (Haşlandıktan sonra süzülen bulgurlar serilmeyi beklerken sitillere doldurulur.)

Teş: Malzemeleri taşıma amacıyla kullanılan bir kap kacak türü.

Tırpan: Uzun bir sapın ucuna tutturulan, ot, ekin vb.ni biçmeye yarayan, hafifçe kıvrık, uzun çelik bıçak (TDK, Türkçe Sözlük,2011)

Tohum: Bitkilerde döllenme sonunda yumurtacıktan oluşan ve yeni bir bitki oluşmasını sağlayan tane. (TDK, Türkçe Sözlük,2011)

Tohumluk: Bitki yetiştirmede kullanılan tane, çekirdek, kök, sap vb.nin bütünü. (TDK, Türkçe Sözlük,2011)

4. Öğütme Aletleri

Seten: 1. Bulgur, yarma dövülen dibek taşı, seten. 2.Tahılın kepeğini ayırmaya yarayan, hayvan ya da suyla döndürülen dikey konulmuş değirmen taşı, seten. (TDK,1978, Derleme Sözlüğü, c.10)

Soku taşı: Tahıl dövmeye yarayan büyük taş dibek. (TDK,1978, Derleme Sözlüğü, c10)

Taş el değirmeni: Ortası delik iki tane silindir şeklinde taşın üst üste gelmesi ile oluşur. Üstteki taşın üzerindeki deliğe takılan kol elle çevrilerek taş silindir döneşmesini sağlar. Taş değirmenin içinde ne öğütülecekse ortasında bulunan deliğe elle dökülür ve kol yardımı ile çevrilerek öğütölme işi görülür. Taş el değirmenleri geleneksel bulgur bir öğütme yöntemidir.

5. Buğdayın Türkiye Türkçesinde ve Diğer Türk Lehçelerindeki Söz Varlığı

Biday (Karakalpakça), (Yeg.148)

Biday(Kazakça), (AKzk.268)

Bogday(Yeni Uygurca), (Y.Uyg.210'a)

Boray(Tatarca), (Tt.78'a)

- Boray(Tatarca), (Yeg.148)
Bugda(Azerice), (AzSz.65)
Bugday(Özbekçe), (yeg.148)
Bugday(Türkmence), (Tkm.111'a)
Buuday(Kırgızca),(Krg.1496)
Pari(Çuvaşça), (Yeg.148)
Puğzay(Hakasça), (Yeg.148)
Puuday(Altayca), (Yeg.14)

6. Bulgur Kavram Alanını Oluşturan Kelime Hazinesi

Baş bulgur: İri taneli olacak şekilde öğütülen bulgur çeşidi. Genellikle pilavlarda kullanılır. Pilavlık bulgur olarak da bilinmektedir.

Bulgur: Kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğday. (TDK,2011)

Dövme: Dövülerek kabuğu çıkarılmış buğday, yarma. (TDK,2011)

Gendime: Dibekte dövülerek yemek yapılan buğday ya da arpa, yarma. (Gülseren,2014: 99)

Hedik: Öğütülmemiş, sadece kabuklarından ayrılmış buğday çeşidinin haşlanmış haline denir.

İrinti: Değirmenden gelen köftelik yarmanın elenerek irintilerinin çıkarılmış hali. (Malatya Kitaplığı,2013)

Kısırlık bulgur: İnce taneli şekilde öğütülmüş olan kısır ve köfte yapımında kullanılan bulgur çeşidi.

Orta Bulgur: Baş bulgurdan biraz daha ufak taneli boyutta öğütülür. Köftelik bulgur olarak da bilinir.

Sümüt: Pilav ve köfte yapımında kullanılan ince bulgurdur. Çiğköftelik bulgur olarak da bilinir. Bazı kullanımlarda simit, sümüd bulgur olarak da geçer.

Yarma: Çok ufak taneli gelişi güzel kırılmış buğday.

Yarmalık: Yarma yapmak için ayrılmış buğday (buğday vb.)

7. İçinde Bulgur Adı Geçen Atasözleri

Varişına gelişim, tarhana aşına bulgur aşım: (Sen bana ne kadar değer verir, yakınlık gösterirsen benden de o ölçüde karşılığını alırsın.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

8. İçinde Buğday Adı Geçen Atasözleri

Aç tavuk kendini arpa(buğday)ambarında sanır: (İnsanlar, yokluğunu, yoksulluğunu çektikleri şeyler için olmayacak hayaller, düşler kurar.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Arpa eken buğday biçmez: (Kötü davranışın karşılığı iyi olmaz.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Buğday başak verince orak pahaya çıkar: (Gereksinim duyulan şey değer kazanır.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok: (Görüştüğün kimseyi ağırlayacak, onun istediklerini yapacak durumda olmayabilirsin ama tatlı dille onun gönlünü hoş edebilirsin.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Buğday ile koyun, geri yanı (kalanı) oyun: (Çiftçi için koyun ve buğdaydan değerli bir şey yoktur.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince(düşmeyince): (Bir şeyin senin olduğundan kuşkun kalmaması için gereken bütün koşullar gerçekleşmelidir.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Şeytanla ortak buğday eken samanını alır: (Ortağı kurnaz, düzenbaz olanın eline kârdan bir şey geçmez.) (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

9. Yörede Ana Malzemesi Bulgur Olan Yemek İsimleri

Baturma: Orta bulgur ile yapılan içerisine kıyma, taze biberler eklenip baharatlarla tatlandırılan sebze bir pilav türüdür.

Bulama köfte: Yarma bulgur türüyle yapılan yoğurtlu köfte yemeği.

Ekşili köfte: Ayva, fasulye, kiraz, dut, menekşe veya asma yaprağına yarma bulgurundan yapılan hamurun sarılmasıyla yapılan ekşi soslu bir köfte yemeği.

Ekşili tiritli köfte: Orta bulgurdan yapılan köftelerin ekşili tiritle soslanarak sunulduğu köfte yemeği.

Etli bulgur pilavı: Baş bulgur ve et ile yapılan pilav.

Etli kıllor: Sümüt bulgurunun et ile yoğrulup yuvarlak şekiller verilerek sacda veya teflonda yağsız şekilde kızartılmasıyla yapılan köfte.

Etli lolik: İnce bulgurun su ve tuzla yoğrularak yuvarlanması ve kıymalı salçalı sosla tatlandırılmasıyla pişirilen köfte yemeği.

Herle: Baş bulgur kullanılarak yapılan içine tereyağı, şeker ve un eklenerek pişirilen bazı yerlerde “haşıl” olarak da isimlendirilen bir pilav türü.

Herse: koyunun boyun eti veya tavuk göğsü kullanılan bu yemek bulgur çeşidi olarak dövme bulgur ile hazırlanır. Unutulmaya yüz tutmuş bir yiyecektir.

İçli köfte: “Dolma küfte”, “işli köfte” olarak da bilinen orta boy veya ince bulgurla hazırlanan hamurun, içinin oyulması ve kıymalı harçla doldurulmasıyla yapılan geleneksel köfte türü.

Keloğlan köftesi: Yarma bulgurdan yapılan köfte hamurunun yuvarlanarak yumurta, soğan, maydanoz ve baharatlarla tatlandırılıp kavrulmasıyla yapılan köfte türü.

Kıkırdaklı köfte: Yarma bulgur ile hazırlanan köfte hamurunun, kızartılıp havanda dövülen kuyruk yağı ile birleştirilip yuvarlanmasıyla hazırlanan köfte yemeği.

Kış gıdıllisi: Yarma bulgur ile yapılan minik köftelerin mercimek, kurutulmuş patlıcan ve nohutla pişirildiği sulu kış yemeği.

Mahir köfte: Pilavlık baş bulgur ile yapılan, yoğurtlu ve kıyma soslu köfte yemeği.

Patlıcanlı köfte: Patlıcan ve salça ile kavrulan yarmadan yapılmış minik, yuvarlak köftelerin bulunduğu bir çeşit bulgur köftesi.

Sıkma köfte: Yarma bulgur, tuz ve su ile yoğrulan hamurun küçük boyutlarda yuvarlanıp, sebzeli sosla kavrularak maydanoz ile servis edildiği köfte yemeği.

Tiritli dolma: İçli köfte olarak bilinen köfte türünün tiritli salçalı su ile pişirilmesi ile, sulu halde servis edilen köfte.

Tiritli, patlıcanlı köfte: Yarma bulgur ile yoğrulan köftenin patlıcanlı tirit ile servis edildiği köfte yemeği.

Yavan kebab: Yarma bulgur ile hazırlanan köfte hamurunun soğan ve baharatlarla tatlandırıldıktan sonra yumurtaya bulanıp kızartıldığı köfte.

Yumru köfte: Orta bulgur ile yoğrulan köfte hamurunun yuvarlandıktan sonra haşlanarak süzülmesi ve daha sonra üzerine yumurta kırılıp kavrulması ile hazırlanan yumurtalı köfte yemeği.

10. İçinde Bulunan Bulgur Türünün İsmi Taşıyan Yöre Yemekleri

Dövme(Gendime)pilavı: Fasulye, nohut ve gendime haşlamasının yeşil biber, domates ve baharatlarla buluşmasıyla pişirilen pilav.

Gendime çorbası: Gendimenin yoğurt, un ve yumurta ile terbiyelenmesiyle pişirilen geleneksel kış çorbası.

İrinti Çorbası: Soğan, yağ, salça ve kavruan kavurmaya en son irinti türü bulgurun eklenerek pişirilmesiyle hazırlanan çorba.

Kabaklı gendime çorbası: Gendime çorbasına iri ve küp küp doğranmış kabaklar eklenerek pişirilen bir başka versiyonu.

Sümüt Pilavı: İnce öğütülmüş sümüdüün salça, kavurma, soğan eklenerek pişirildiği pilav.

Yarmacalı pilav: Yarmaca bulgurundan yapılan bulgur pilavı.

Yarmacalı saçaklı pilav: Pilava eklenen tel şehriye sebebiyle saçaklı ismini almış yarma bulgurdan yapılan pilav.

Yarmalı ve mercimekli köfte: Yapılışında içinde yarma bulgur kullanılan mercimek köftesi.

Yoğurtlu gendime çorbası: Gendime, nohut ve fasulye kaynatılıp soğuk yoğurt ile karıştırılması ile hazırlanır. Yaz aylarında tüketilen bir soğuk çorbadır.

11. Bulgur İle İlgili İnanışlar

Bulgur kaynatılırken kazanın içine bir miktar çörek otu atılırsa şeytanın uzaklaşacağına ve bulgurun bereketinin daha çok olacağına inanılır (Malatya Mutfak Kültürü, 2001).

Bulgur ya da yağın başına gidildiğinde “Bismillah” denilerek alınırsa şeytanın uzaklaşacağına ve bereketin artacağına inanılır. (Malatya Mutfak Kültürü, 2001).

Gelin kapıdan içeri girdikten sonra doğruca evin kilerine götürölüp bulgur küpü ve yağ küleğine dokundurulursa evde bolluk ve bereket olacağına inanılır (Malatya Mutfak Kültürü, 2001).

Ölü evinde yemek pişirilecekse sadece bulgur pilavı yapılır. Başka yemek yapılırsa tez zamanda aynı evden bir ölünün daha çıkacağına inanılır (Malatya Mutfak Kültürü, 2001).

Sonuç

İnsanoğlunun ilk kez ehlileştirdiği buğday, Türk tarım ve gıda hayatının tarihinde de oldukça önemlidir. Malatya özellikle buğdaya dayalı bulgur ve oluşturduğu kavram alanı çerçevesinde oldukça zengin bir kelime hazinesine sahiptir.

Bulgur, türkü, şiir, mâni ve bilmecelede yerini alırken, incir ağacıyla ilgili terimler, atasözleri ve deyimlerde de geniş bir yelpazede kavram alanı içerisinde kelime zenginliği olarak karşımıza çıkar. Çalışmamıza aslında bir ön araştırma da diyebiliriz.

Bu çalışmada bulgur ve kavram alanı içerisinde seksen yedi kelime çeşitliliğine ulaşılmıştır. Daha uzun ve çerçevesi geniş bir çalışma sonucunda çok daha fazla çeşitliliğe ulaşılacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AKSAN,D. (2015). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞAN,İ [v.d].(2001). Malatya Mutfak Kültürü Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- DOĞAN,Y [v.d].(2014). Türkiye’de Tescil Edilmiş Bazı Ekmeklik Buğday (*Triticum aestivum* L.) Çeşitlerinin Mardin- Kızıltepe Koşullarında Verim ve Bazı Verim Özelliklerinin Belirlenmesi. YYÜ. Tar. Bil. Dergi., 24(3): 241- 247.
- GÜLSEREN, C. (2014). Malatya Sözlüğü İstanbul: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları
- İnönü Üniversitesi,2.Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Tebliğler (1988). İstanbul:
- Malatya Mutfak ve Yemek Kültürü (2013), İstanbul: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları
- Türkçe Sözlük (1978), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, (1978) Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

THE BULGUR AND THE CONCEPT FIELD OF BULGUR IN MALATYA

Sevde Marasalı

*Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Contemporary Turkish Languages and Literatures, Master Student*

Abstract: *People's earn money product with agriculture in Malatya. This is about the Geographical structure is accordance in this area and Malatya people's know it agriculture. In these years already done a few dam close to the Malatya. They are changed the climate. That's way products of agriculture is changed too. But basic product is corn or kind of corn. Starting before the sow corn in the field. Harvest is starting before the sow corn in the field and post harvest processing, agricultural activities in public integration connected to these social practices making expanding word and concept. Transformation of Corn into Bulgur, creating a new Concept Word. Bulgur and its varieties have greatly expanded the adventurous bulgur terminology until it comes to the table in Malatya. Bulgur word has a many name in Malatya. For example SİMİT, YARMA AND GENDİME just a few other names of Bulgur. Corn products have a big place Malatya agriculture and kitchen culture. In our work, we will try to find out the concept area words that are formed around the concept of bulgur and present it to the reader.*

Keywords: *Cracked Wheat, Concept Area, Concept Vocabulary, Malatya, Kitchen Culture*

OSMANLI TÜRKÇESİNDEKİ FARŞÇA TAMLAMALARIN İÇİNDEKİ SIFAT TAMLAMALARI

Sevdenur Çakır

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Öz: Türkiye Türkçesi'nin gelişme sürecinde karşımıza çıkan Osmanlı Türkçesi, dört asırdan fazla ömre sahiptir. 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden bir yazı dilidir. Osmanlı Türkçesi'yle yalnız edebî sahada değil, sosyal hayatın pek çok alanıyla ilgili eser verilmiştir. Bu yazı dili, dinî, kültürel, edebî, siyasî ve pek çok sebeple, Farsça ve Arapça gibi yabancı unsurların etkisine maruz kalmıştır. Bu unsurlar bazen ek, bazen bir kelime düzeyinde kalırken bazen de tamlama ve yapı oluşturabilecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, İsmail Parlatır'ın Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'nden hareketle bu dönemde oldukça yoğun görülen Farsça tamlamaların büyük bir kısmını oluşturan sıfat tamlamaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, Yabancı Unsurlar, Farsça Tamlamalar, Sıfat Tamlamaları

Giriş

Her milletin dili zamanla zenginleşerek gelişir. Dünyaya baktığımızda, hiçbir medenî dilin bir başka dilden, kültürden etkilenmediğini göremeyiz. Dil, başka dillerle etkileşime geçtiğinde zenginleşir, gelişir. Bu, dilin canlı, değişime açık olmasından ileri gelmektedir.

Türkçe, bilinen tarihinden bu yana, siyasî ve kültürel münasebetlerin bir sonucu olarak birçok dil ile kültür alış verişinde bulunmuş, bu bazen fonolojik bir ek, bir kelime, bazen de cümle kuruluşuna etki eden bir yapı şeklinde olmuştur(Duman 2000: 35). Türkçe'nin tarihi seyrinde, asırlarca kullanılan Osmanlı Türkçesi'nde de bu durum doğal olarak yaşanmıştır.

13, 14 ve 15. yüzyıllarda kullanılan Eski Oğuz Türkçesi, siyasî olarak Anadolu Selçuklularının son dönemini, beylikler devrini, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerini; Osmanlıların ilk iki asrını içine almaktaydı. 16.

yüzyılda Osmanlı Türkçesi denilen dönem başlar; Osmanlı'nın hâkim olduğu bütün sahalarda edebî dil olarak kullanılır ve 20. yüzyıl başlarında Genç Kalemler hareketinin yarattığı terkipsiz Türkçeyle sona erer(Ercilasun 2013: 457).

Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi tabiriyle genellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türklerin konuşup yazdığı dil veya aynı dönemde yazılan, bünyesinde Arapça, Farsça kelimelerin yoğun biçimde yer aldığı dil anlaşılmaktadır.

Arapça ve Farsça kelimelerin Osmanlı Türkçesi'nde yoğun biçimde yer almasının pek çok sebebi vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Medreselerde bu dilde yazılmış eserlerin örnek teşkil etmesi.
- İlim ve edebiyat dilinde Arapça ve Farsça kelimelere başvurulması.
- Bir eserin Arapça veya Farsça yazılmasının övgü sebebi olması.
- İran edebiyatının itibar görmesiyle beraber Türk şairlerinin İran örneği eser vermede yarışa girişmelerinin ardından Türkçe'ye Farsça kelime ve deyimlerin girmesi.
- Türkçe'nin aruz yapısına uymaması.
- Arapça, Farsça kelime terkip kullanımına yönelme.

Uzunca bir süre hüküm süren bu yazı diliyle verilmiş binlerce eser karşımıza çıkmaktadır. Bu eserler sayıca fazla olmakla beraber, sosyal hayatın neredeyse her alanına ait eserlerdir: Edebiyat, tarih, dinî ilimler, tıp, hukuk, iktisat vb.

Böylesine zengin eser dünyasına sahip bir dilde yabancı unsurlara rastlamamız doğal bir hadisedir. Bu çalışmada Osmanlı Türkçesi'nde oldukça yoğun bir şekilde karşımıza çıkan Farsça tamlamalar üzerinde durulacaktır.

Burada bahsettiğimiz tamlama nedir, Farsça tamlama kuruluşu nasıl gerçekleşir, bunları izâh etme gereği duyuyoruz.

Tamlama: Bir adın başka bir ad, zamir veya sıfatla birlikte oluşturduğu kelime grubu, terkip: Evin kapısı. Bizim evimiz. Karlı dağlar gibi(Güncel Türkçe Sözlük).

Bütün tamlamaların, tamlayan ve tamlanan diye adlandırılan ve kendi aralarında sayısız ikili parçalardan oluşabilecek iki kurucu ögesi vardır(Kara 2001: 35).

Sıfat Tamlaması: Bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla nitelendiği veya belirtildiği kelime grubudur(Karahan 2013: 48).

Sıfat olan unsur birden fazla kelimedenden oluşan bir kelime grubu da olabilir, bu durum tamlananın niteliğini değiştirmez.

Farsça ve Arapça tamlamalarda ise aslî unsur yani tamlanan sonda değil, baştadır(Develi 2012: 152-153). Örneğin: **gül-i ter:** taze gül.

Farsça tamlamaları günümüz Türkçesi'ne çevirirken sondan başa doğru çeviririz, bu bir kuraldır.

Biz bu çalışmada, Osmanlı Türkçesi'nde oldukça yoğun görülen Farsça tamlama yapısındaki sıfat tamlamaları üzerinde duracağız. Sıfat tamlamalarını da yine alt gruplar hâlinde (Niteleme Sıfatları İle Oluşturulan Sıfat Tamlamaları, Belirtme Sıfatları İle Oluşturulan Sıfat Tamlamaları, Tamlananı veya Tamlayanı Birden Çok Unsurdan Oluşan Sıfat Tamlamaları, Birleşik İsim Oluşturan Sıfat Tamlamaları) sınıflandıracamız. Bu sınıflandırmalara dâhil olan tamlamaların tümünü alamayacağımız için bazı örneklerini vermekle yetineceğiz.

1) Niteleme Sıfatları İle Oluşturulan Sıfat Tamlamaları: Niteleme sıfatları, varlıkların durumlarını, biçimini, rengini, özelliklerini kısaca çeşitli niteliklerini gösteren sıfatlardır ve ismin hemen önünde yer alırlar.

âb-ı ahmer: Kırmızı şarap.

âb-ı kebûd: Mavi su.

âsâr-ı atîka: Eski eserler.

bâd-bân-ı ahdar: Yeşil yelken.

bahr-ı bî-pâyân: Sonsuz deniz.

cihân-ı pîr: Yaşlı cihan.

çarh-ı nühüm: Dokuzuncu gök.

düyûnât-ı atîka: Eski borçlar.

evrâk-ı resmiyye: Resmî evrak.

fâl-i bed: Kötü durum.

fecr-i sâdık: Hakikî fecir.

güftâr-ı şîrîn: Tatlı söz.

gül-i ter: Taze gül.

hâl-i Hindû: Siyah ben.

hüsn-i niyyet: İyi niyet.

ırk-ı asfer: Sarı ırk.

ırk-ı ebyaz: Beyaz ırk.

ifâde-i şifâhiyye: Sözlü anlatım.

ifâde-i tahrîyye: Yazılı anlatım.

hâk-i pâk: Temiz toprak.

hatt-ı ufkî: Yatay çizgi.

lü'lü-i lâlâ: Parlak inci.

mâh-ı nev: Yeni ay.

mîhr-i dırahşân: Parlak güneş.

miyâh-ı mâlihe: Tuzlu sular.

nesl-i cedîd: Yeni kuşak.

pîr-i sâl-hürde: İhtiyar adam.

rasâs-ı ebyaz: Beyaz kalay.

rû-yı zerd: Solgun beniz.

sadîk-i kadîm: Eski dost.

sırr-ı lâhutî: İlâhî sır.

şarâb-ı hâm: Olgunlaşmamış şarap.

şems-i münîr: Parlak güneş.

tâc-ı gerdûn: Dönen taç.

umûr-i seyfiyye: Askerî işler.

üslûb-ı sâde: Yalın üslûp.

vakt-i gurûbî: Alaturka saat.
yâkut-ı kebût: Gök yakut.

yâkut-ı zerd: Sarı yakut.
zâğ-ı siyâh: Siyah karga.

2) Belirtme Sıfatları İle Oluşturulan Sıfat Tamlamaları: Belirtme sıfatları, adları nitelendirme yoluyla değil, belirsizlik, soru, işaret ve sayı yoluyla belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar, kendisinden sonra gelen isimlere yöneltilen “hangi, kaç” sorularını yanıtlayan sıfatlardır.

bilâd-ı selâse: Üç şehir.
çarh-ı nühüm: Dokuzuncu gök.
dâr-ı bekâ: Öteki dünya.
dâr-ı dünyâ: Bu dünya.
esmâ-i seb'a: Yedi isim.
elviye-i selâse: Üç liva.
füsûl-ı erba'a: Dört fasıl.
habbe-i vâhide: Tek tane.

milel-i erba'a: Dört cemaat.
müdebbirân-ı felek: Yedi gezegen.
nesc-i tâlî: İkincil doku.
rek'at-ı sâniyye: İkinci rek'ât.
rek'at-ı ûlâ: Birinci rek'ât.
seb'a-i iklim: Yedi bölge.
seb'a-i mu'allaka: Yedi askı.
şâhs-ı sâlis: Üçüncü kişi.

3) Tamlayanı veya Tamlananı Birden Çok Unsurdan Oluşan Sıfat Tamlamaları: Sıfat olan unsur birden fazla kelimedenden oluşan bir kelime grubu da olabilir, bu durum tamlananın niteliğini değiştirmez.

âb-ı âteş-pâre: Ateş parçası gibi su.
âyîn-i eblu'l-lah: Tekkelerde yapılan zikir törenleri.
atse-i anberîn: Güzel kokulu nefes.
bâd-ı cenûbî: Güneyden esen yel.
câ-yı karâr: Karar kılınacak yer.
çârmîh-ı hayât: Vücudun özünü oluşturan dört unsur.
cünûn-ı devrî: Zaman zaman gelen delilik.
cürm-i meşhûd: Göz önünde işlenen suç.
ecrâm-ı semâ'iyye: Gökyüzünde bulunan yıldızlar.
fark-ı fâhiş: Çok belirgin olan fark.
hader-i umûmî: Bütün vücudu saran uyuşukluk.
hân-ı yağma: Tabiatın verdiği nimetler.
hıdemât-ı vataniyye: Vatan için yapılan hizmetler.

kefâlet-i mu'allaka: Belli bir şarta bağlı olan kefalet.
mahkeme-i kübrâ: En büyük mahkeme.
mâl-i sadakât: Müslüman tüccarlardan alınan vergi.
nakd-i mevcûd: Elde bulunan para.
nâvek-i müjgân: Oka benzeyen kirpik.
nazra-i münâcât: Yalvarıp yakaran bakış.
pence-i hûrşîd: Güneşten yayılan ışıklar.
Rabb-i bâkî: Ebedî olan Allah.
serv-i revân: Yürür gibi görünen selvi.
şûh-ı dil-ârâ: Gönül süsleyen şuh.
umûr-i zâtiyye: Şahsa özgü işler.
vasiyyet-i mu'allaka: Belli şartları içeren vasiyet.
yevm-i mezkûr: Adı geçen gün.
zıkr-ı hafî: Gizli yapılan zikir.

4) Birleşik İsim Oluşturan Sıfat Tamlamaları: Bazı sıfat tamlamaları birleşik isim şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bahr-ı Kulzum: Kızıldeniz.
Bahr-ı Mutavassıt: Akdeniz.
Bahr-ı Siyâh: Karadeniz.
barut-hâne-i âmire: Barutane.
dâ'-ı merâk: Karasevda.
deryâ-yı esved: Karadeniz.
deryâ-yı kulzum: Kızıldeniz.
ehl-i vukûf: Bilirkişi.
hatt-ı vâsıt: Kenarortay.
mâ'-i cârî: Arkarsu.
mekteb-i ibtidâ'iyye: İlkokul.

nizâm-nâme-i dâhili: İçtüzük.
râh-ı şâh: Anayol.
rebî-i evvel: İlbahar.
rebî-i sâni: Sonbahar.
re'y-i rezîn: Ağırbaşı.
sadr-ı vustâ: Ortagöğüs.
sevâd-ı batn: Karaciğer.
siper-i sâ'ika: Yıldırımsavar.
şibh-i cezîre: Yarımada.
terceme-i hâl: Özgeçmiş.

Sonuç

Dil yapısı gereği, değişime ve gelişmeye daima açık olduğu için, bir dilin başka dillerden etkilenip, alışverişte bulunması kaçınılmaz bir hadise olmuştur. Bunun örneklerini diğer dillerde olduğu gibi Türkçe'nin her döneminde görebilmekteyiz. Osmanlı Türkçesi'nde de yaşanan bu durum, yabancı unsur ve kelime düzeyinden tamlama yapısına kadar gitmiştir.

Osmanlı Türkçesi, çeşitli kültür ve dillerle etkileşimlerde bulunan, edebî eserler aracılığıyla, yayıldığı coğrafya sahasının genişliğiyle bünyesine pek çok yabancı unsuru alan bir yazı dilidir.

Osmanlı Türkçesi'nin söz varlığının önemli bir kısmını oluşturan Farsça kelimeler ve bunlarla oluşturulan tamlamalar, çeşitli yollarla söz varlığında yer almıştır: Dönemin şartları, Türkçe'nin aruz yapısına uymaması, Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri kullanmanın övünç sebebi olması gibi.

İsmail Parlatır'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'nden hareketle incelediğimiz tamlamalar alt gruplara ayrılmaktadır. Biz bu alt gruplardan olan sıfat tamlamalarını çalışmamızda sınıflandırıp, incelemeye çalıştık.

Osmanlı Türkçesi'nde dilin söz varlığı hazinesine giren tamlaların sayısı fazla olmakla beraber, günümüz Türkçe'sinden farklı bir kuruluşa sahiptir. Yani, Farsça tamlamalarda ise aslî unsur yani tamlanan sonda değil, başta.

İncelediğimiz tamlamaların büyük bir çoğunluğu Arapça ve Farsça kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Çalışmaya konu olan sıfat tamlamalarının toplam sayısı ise 2085'tir. Bu tamlamalar belirttiğimiz gibi

farklı yollarla kurulmuş tamlamalardır. Bu tamlamaların çoğunluğunu niteleme sıfatları ile oluşturulan tamlamalar oluşturmaktadır.

Sayısal verileri göz önünde bulundurduğumuzda, Farsça'nın Osmanlı Türkçesi'nde büyük bir etki oluşturduğu görülmektedir. Bu etki, unsur düzeyinden tamalama oluşturabilecek duruma kadar gelmiştir. Tespitimize göre elde ettiğimiz 2085 rakamı gerek Osmanlı Türkçesi'nin söz varlığı, gerekse dil bilgisinin öğrenilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu sayı tamlamaların diğer türleri dâhil edildiğinde artacaktır. Bu alanda yapılacak çalışmalarla Osmanlı Türkçesi'nin söz varlığı hazinesinin aydınlatılması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Develi, H. (2012). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Duman, M. (2000). Arapça ve Farsça Tamlamaların Türkçe Cümleye Katılma Şekilleri, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 29, 35-63.
- Ercilasun, A. B. (2013), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergüzel, M. M. (2015). Millî Eğitimde Osmanlı Türkçesinin Seçmeli Ders Olarak Öğretilmesi Üzerine, *Turkish Studies*, Volume 10/8, 35-42.
- Kara, F. (2001). Gençliğe Hitabe'deki İsim ve Sıfat Tamlamaları, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 69-73.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, E. Z. (2007). Necati Cumalı'nın "Ay Büyürken Uyuyamam" Adlı Öykü Kitabındaki Sıfat Tamlamalarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Parlatır, İ. (2016). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- www.tdk.com.tr (Güncel Türkçe Sözlük).

THE ADJECTIVE CLAUSES INSIDE OF PERSIAN CLAUSES IN OTTOMAN TURKISH

Sevdenur Çakır

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Master Student

Abstract: *The Ottoman Turkish that appered on the development process of Turkey Turkish has been existed over four centuries. It is a written language which continues from the 16th century until the beginning of the 20th century. There have been lots of works in the Ottoman Turkish not only in the field of literary but also in the various fields of the social life. This literary language has been under the influence of the foreign elements such as the Persian and Arabic languages because of religious, cultural, literary, political and many other reasons. While these elements sometimes appear at the level of an affix or sentence, they may sometimes appear in the from of noun phrase and structure. In this study, it will be emphasized on the Persian Noun Phrases mostly seen in this period based on the “Ottoman Turkish Dictionary” by İsmail Parlatır.*

Keywords: *Ottoman Turkish, Foreign Elements, The Persian Noun Phrases, Adjective Clarifications*

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BİLİMİ ÇERÇEVESİNDE AZERBAYCAN EDEBİYATINDAN İKİ KORKU TEMLİ ŞİİR

Sevilay Doğan

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Karşılaştırmalı edebiyat bilimi çalışmaları, iki farklı dile ve kültüre ait imgeler, konular, tipler, türler, eserler ya da şairler/ yazarlar üzerinde yapılabildiği gibi aynı edebiyata ait bir eserin yine aynı edebiyattan farklı dönemine ait bir eserle de karşılaştırılması şeklinde de olabilmektedir. Bu noktadan hareketle bu makalede Azerbaycan edebiyatındaki iki şairin korku temli şiirleri (Mirza Elekber Sâbir- Gorhurat adlı şiiri ve Bahtiyar Vahabzade- Gorhu adlı şiiri) üzerinde durulmuştur. Eserler; şairleri, edebî çevre ve dönemleri, konuları gibi açılardan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Azerbaycan Edebiyatı, Gorhurat, Gorhu

Giriş

Karşılaştırma, kişi veya nesnelerin benzer veya ayrı yanlarını incelemek için kıyaslama, mukayese yapma anlamına gelmektedir (www.tdk.gov.tr 20.02.2018). Karşılaştırma yapmak ise, bir bakıma kişinin “öteki” ile karşı karşıya gelmeyi ve onu keşfetmeyi sağlayan bir eylemdir. Bu noktadan hareketle, kişi ötekini tanımaya çalışırken kendini de keşfeder. Karşılaştırmalı edebiyat da bu şekilde ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Karşılaştırmalı edebiyat, 19. yüzyıldan itibaren Avrupa’da, daha sonraları Amerika’da kendisinden söz ettirmiş eleştirel bir bilim dalıdır. Başlangıçta Fransız ekolü olarak kabul görülürken sonraları Amerikan ekolü olarak da kabul edilen ikinci görüş daha çok ilgi görmüştür. Çeşitli ülkelerde de edebiyat kürsüleri kurularak gelişmeye başlamıştır.

Cemal Sakallı’ya göre “Yabancı olana olan ilgi önceleri tarihsel ve güncel olan ile sınırlı kalırken, zamanla bu ilgi yabancı dil, kültür ve edebiyatlara çevrilmiştir. Farklı kültür ve edebiyatlara olan ilginin artmasıyla

karşılaştırmalı edebiyat biliminin çalışma alanı daha da belirginleşmeye başlamıştır.” (Gültekin 2012:36). Gürsel Aytaç’ın ifadesiyle, “Karşılaştırma işleminin bilimsel bir yöntem niteliğine yükselmesi sonucunda, dil, edebiyat ve kültür alanlarında ulusal olanla yabancı olanın durumu karşılaştırılmaya başlanmış ve karşılaştırma kendisine komparatistik çalışmalarda da uygulama alanı bulmuştur” (Gültekin 2012: 36). Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının akademik bağlamda bilim seviyesine ulaşması, Adnan Karaismailoğlu’nun da vurguladığı gibi, ulusal edebiyatımızın çerçevesini ve olanaklarını da daha net bir şekilde görmemize katkı sağlamış, edebiyatlar arası etkileşim artmıştır (Gültekin 2012: 36).

Claude Pichois ve Andre M. Rousseau, ‘Littérature Comparée’ adlı eserlerinde karşılaştırmalı edebiyatla ilgili şöyle bir tanımlama yapmışlardır:

“Karşılaştırmalı edebiyat; analogi, akrabalık ve etkileşim bağlarının araştırılması suretiyle, edebiyatı diğer ifade ve bilgi alanlarına ya da zaman ve mekân içerisinde birbirine uzak veya yakın durumdaki olaylarla edebî metinleri birbirine yaklaştırmayı amaçlayan yöntemsel bir sanattır. Yeter ki bu edebî metinler, birçok dile ya da kültüre ait olsunlar; onları daha iyi tanımlayıp anlamak ve onlardan zevk alabilmek için aynı geleneğe ait bulunsunlar” (Bayram 2004:70).

Prof. Dr. Gürsel Aytaç “Farklı görüşleri savunanlar olmakla birlikte, genel kanaate göre karşılaştırmalı edebiyatın konusu, hem millî hem de milletlerarası nitelikte olabilir. Şöyle ki, yerli bir eseri yabancı bir eserle karşılaştırmak mümkün olduğu gibi, yerli bir eseri yine yerli ama farklı bir döneme ait başka bir eserle karşılaştırmak da mümkündür. Hatta aynı döneme veya aynı şaire/yazara ait iki eser de karşılaştırılabilir. Yeter ki aralarında karşılaştırma yapmaya elverişli bir ilişki (benzerlik ya da farklılık) bulunsun. Çünkü komparatistiğin esprisi, birden çok eseri çalışma konusu yapmakla bakış açısını genişletmektir” şeklinde bir açıklamada bulunur (Bayram 2004:72).

Görüldüğü üzere karşılaştırmalı edebiyat birçok tanımlamaya müsait bir bilim dalıdır. Bu tebliğde yapılacak karşılaştırma ise iki şiir üzerinedir. Bu iki şiirde Azerbaycan edebiyatına aittir. Aynı yüzyılda fakat farklı edebî dönemlerde yazılmışlardır. Çalışmaya konu olan ilk şiir Mirza Elekber Sâbir’in Gorhurem şiiridir. İkinci şiir ise Bahtiyar Vahabzade’nin Gorhu şiiridir. Çalışmada üzerinde durulacak şiirleri aşağıdaki üç başlık altında ele alacağız:

a. Şairlerin yaşadığı edebî çevre ve dönemleri

b. Şairlerin edebi kişilikleri, ortak yönleri ve farklılıkları

c. Şiirlerin içerik ve korku temasını ele almaları yönlerinden incenlemesi.

Çalışmaya Konu Olan Şiirler:

MİRZE ELEKBER SÂBİR	TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI:
GORHURAM	
1. Pay-i piyade düşerem çöllere, Har-i müğilan görürem, gorhmuram.	1.(Bazen yolum) yaya olarak kırlara düşüyor, dikenli çalı görüyorum, korkmuyorum.
2. Seyr edirem berr ü bîyabanları, Kul-i bîyaban görürem, gorhmuram.	2. Uçsuz bucaksız çöllerde geziyorum, gulyabani görüyorum, korkmuyorum.
3. Gah oluram behrde zövreknişin Dalgalı tufan görürem, gorhmuram.	3. Bazen denizde kayıkla dolaşıyorum, dalgalı tufan görüyorum, korkmuyorum.
4. Gah çıhıram sahile, her yanda min Vehşi-yi kürran görürem, gorhmuram.	4. Bazen sahile çıkıp, her tarafta binlerce bağır (nara atan) vahşi görüyorum, korkmuyorum.
5. Gah şefektek düşürem dağlara, Yangılı vuikan görürem, gorhmuram.	5. Bazen şafak gibi dağlara inip ateşli volkan görüyorum, korkmuyorum.
6. Uz goyuram gah neyistanlara, Bir sürü aslan görürem, gorhmuram.	6. Kamışlıklara bazen yolum düşüyor bir sürü aslan görüyorum, korkmuyorum.
7. Menzil olur gah mene viraneler, Cin görürem, can görürem, gorhmuram.	7. Bazen virane yerler meskenim oluyor cin görüyorum, insan görüyorum, korkmuyorum.
8. Harici mülkünde de hette gezib Çok tuhaf insan görürem, gorhmuram.	8. Haricîlerin ülkesinde (veya yabancı memleketlerde) gezip çok tuhaf insanlar görüyorum, korkmuyorum.
9. Leyk bu Gorhmazlık ile doğrusu, Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi Harda müselman görürem, gorhuram!	9. Lâkin, bu cesaretimle, doğrusu ey ağabey (ey kardeşim) vallahi, billahi, tallahi (Allah adına yemin ederim ki) nerede Müslüman görsem korkuyorum!
10. Bî-sebeb gorhmayıram, vechi var: Neyleyim, ahır bu yoh olmuşların, Fikrini gan gan görürem, gorhuram. Gorhuram, gorhuram, gorhuram!	10. Sebepsiz korkmuyorum, sebebi var:

<p>BAHTİYAR VAHAPZADE</p> <p>GORHU</p> <p>1. Men gorhuras, sen gorhuras, O da gorhur bu da gorhur. Biz gorhuruz.</p> <p>2. Teze fikir beynimizde gelen kimi, Tez gorhurug.</p> <p>3. Başkasından gorhduğumuz bes deyilmiş, Özümüzden biz gorhurug!</p> <p>4. Gorhu gorhu! Bir gurd olup yeyir bizi içimizden,</p> <p>5. Ne gözleyir veten bizden? İrade yoh. Kişilik yoh. Biz gorhurug, Biz susurug. Fikir ölü, r, Can sustalır, Ürek donub, Ruh boğulur, Gorhu bizim dilimizde kilit olur. Beynimizde gıfıl olur.</p> <p>6. Derd budur ki bu derdi de, Biz ganırug, biz bilirik.</p> <p>7. Gorha gorha, Özümüz de özümüzçün, Biz gorhuya çevrilirik.</p>	<p>Ne yapayım yahu, bu yok olasıcaların aklını fikrini hep kan dökmekte görüyorum, korkuyorum. Korkuyorum, korkuyorum, korkuyorum!</p> <p>TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI:</p> <p>1. Ben korkuyorum, sen korkuyorsun, O da korkuyor, bu da korkuyor, Biz korkuyoruz.</p> <p>2. Yeni fikir beynimize geldiği zaman, Hemen korkarız.</p> <p>3. Başkasından korktuğumuz yetmezmiş (gibi), Kendimizden, biz korkarız.</p> <p>4. Korku, korku! Bir kurt olup yer bizi içimizden,</p> <p>5. Ne bekliyor vatan bizden? İrade yok. Kişilik yok. Biz korkarız. Biz susarız. Fikir ölü, r, Can hareketsizleşir, Yürek donar, Ruh boğulur, Korku bizim dilimizde kilit olur. Beynimizde kilit olur.</p> <p>6. Dert budur ki, bu derdi de Biz anlarız, biz bilirik.</p> <p>7. Korka korka, Kendimiz de kendimiz için, Biz korkuya çevrilirik.</p>
---	--

A. Çalışmaya Konu Olan Şairlerin Yaşadığı Edebi Çevre ve Dönemleri Açısından Karşılaştırma:

XX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı (1900-1920)

XX. Yüzyılın başları, Azerbaycan’da ve bütün Çarlık Rusya’sında büyük hadiselerin cereyan ettiği bir zamandır. Bakû, petrol sanayi sebebiyle süratli bir gelişme göstermiş ve kısa zamanda bir kültür ve medeniyet merkezi haline gelmiştir. Artık Kafkasya’daki kültür ve basın hayatının merkezi Tiflis değil, Bakû’dur (Akpınar 1994:69)

1905 yılı Rus inkılâbı, İran’da ve Türkiye’de başlayan Meşrutî hareketler, Azerbaycan’daki sosyal gelişmelere özellikle de Edebiyata önemli tesirlerde bulunmuştur. Aslında, XX. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatı 1900’den değil 1905’ten başlamaktadır. Birinci Rus İnkılâbını Çar II.Nikola’nın imzalamasıyla 1905 manifestosu halka söz ve matbuat hürriyeti yani “Qelem Azadlığı” vermiştir. Azerbaycan’da kısmi de olsa esen hürriyet rüzgârı milli basın üzerindeki sansürü kaldırdı, milli ve dini cemiyetler kuruldu ve yeni gazete ve dergiler yayımlandı. (1905 inkılâbı Azerî millî matbuatı tarihinde bir inkılâb yarattı.) 1920 yılı Bolşevik devrimine kadar, Bakû’da, Gence’de, Tiflis’te vs. Azeri Türkçesi ile 150’den fazla gazete ve dergi yayımlanmıştır (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/azerbaycan-xix---xx-yy-turk-edebiyati-1920-yilina-kadar.html> 20.02.2017).

Bu dönemde kısmi basın özgürlüğünün doğurduğu Türk boyları arasında tarihin hiçbir devrinde görülmeyen yakın kültür alışverişi başlamıştır. Bütün Türk dünyasında bu yaklaşımların tabii bir neticesi olarak müşterek temayüller belirmiştir. Bunlar arasında bilhassa “müşterek bir Türk yazı dili yaratma” teşebbüsü dikkatleri çeker. (İstanbul’da; Sırat-i Müstakim, Türk Yurdu, İkdam, Bahçesaray’da; Tercüman, Bakû’da; Hayat, Füyuzat, Şelale, İrşad, Açiksöz gibi süreli yayınlarda bu temayül açıkça desteklenmiştir.) (Akpınar 1994:70).

Asrın başlarından itibaren Azerî tiyatrosu büyük başarıları ile dikkati çekiyordu. Azerî tiyatro ustaları yalnız kendi memleketlerinde değil, İdil boyu ve Orta Asya’da Türk tiyatrosunun şekillenmesine hizmet veriyorlardı. 1908’de bütün Türk-İslam dünyasında ilk defa Bakû’da Üzeyir Hacıbeyli’nin bestelediği “Leylî ve Mecnûn” operası sahneye konuldu ve büyük ilgi gördü. Bu operayla Bakû, kendi müziğinde hür bir dönemi başlattı. Orucov kardeşlerin elektrikli matbaası sayesinde hem Azerbaycan yazarlarının hem de dünya edebiyatı klasiklerinin eserlerini basıyorlardı. Matbuatın geniş ilgi görmesi çocuk dergileri, kadınlar için dergiler vs. yayımlanmasını

sağladı(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/azerbaycan-xix---xx-yy-turk-edebiyati-1920-yilina-kadar.html> 20.02.2017).

Tüm bu gelişmelerin dışında bir edebî mektep vardır ki memleketleri için en doğru yolu seçmiş görünürler. Bunlar Molla Nesreddincilerdir. Halkın sade, fakir, ezilen, hakkı çiğnenen tabakalarına çeviren halkla onun anladığı dille, Celil Memmedkuluzâde'nin de deyimiyle "Türk'ün açık ana dili" ile yazmışlardır. Molla Nesreddin'in çarpan kalbiyse şiirlerini "Hop-Hop" takma adıyla yayımlatan Mirze Elekber Sâbir'dir.

XX. Yüzyıl başları Azerî edebiyatının eserler ve edebî şahsiyetler açısından en zengin dönemidir. Bu dönem vatan aşkının, yurt sevgisinin en bariz şekilde ortaya konulduğu dönemdir. "XX. Yüzyıl" denildiğinde Azerbaycan Edebiyatı tarihinde asrın ilk yirmi yılını -1900-1920 yılları- nazarda tutulur.

Muharebe Devri Azerbaycan Edebiyatı (1940-1960)

II. Dünya Savaşı (1941-1960), bütün Rusya'da faşizme karşı büyük bir mücadelenin başlamasına sebep olurken faşizm bütün halkların düşmanı olarak kabul edilir. Kısa süre sonra Azerbaycan'da kendisini bu savaşın içinde bulur (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/azerbaycan-xyy-yakin-donem-turk-edebiyati-1920den-gunu> 20.02.2017).

Bu dönemde Azerbaycan şiirini iki merhaleye ayırmak mümkündür: 1941-1942 yıllarını içine alan savaşa ve seferliğe çağırış devri ve savaş yılının sonundan itibaren de savaş mevzunun işlendiği devirdir. Bu devirde yazılan eserlerde bir yandan savaşın insan ruhunda bıraktığı derin izler anlatılırken, bir yandan da askerlerin iç âlemlerini kaleme alınır. Eserler daha çok halka güven ve cesaret vermek için yazılmışlardır.

Savaşa genç bir asker olarak katılan ve döndükten sonra 1950-1960'lı yıllarda savaş hatıralarını, intibalarını yazan veya bunlardan yararlanarak değişik eserler koyan bir kuşak yetişir. 1920 kuşağı diyebileceğimiz bu dönem sanatçıları II. Dünya Savaşı'nın içinde olgunlaşmışlardır. Bu neslin ilk şiirlerinde savaşın dehşeti, sosyal ve siyasal konular ele alınırken, savaşın bitmesinden sonra, şiirde konular değişmiş ve günlük hayattan, sosyal konulara kadar, millî ve insanî problemler şiire girmeye başlamıştır.(Bu dönem edebiyatı sadece muharebeden ibaret değildir.) Muharebe bittikten sonra halkın iktisadî zorluklarını halletmek ve muharebenin ağır şartlarını ortadan kaldırmak için yeniden yapılanma hareketleri başlar (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/azerbaycan-xyy-yakin-donem-turk-edebiyati-1920den-gunu> 20.02.2017). Böylece Sovyet sisteminde esas vazifesi

halk için mücadele etmek, sosyalizmin yeniden kurulmasını sağlamak olan edebiyat ve sanat, muharebeden sonra da gelişen olaylardan uzak kalmaz. (Sanatçılar bir asker gibi görülür ve verilen görevi de yerine getirmek zorunda kalırlar.) Fakat bu muharebe devri edebiyatında cephe gerisi de önemli bir yer tutar. Halkın başına gelen faciaların cephe gerisindeki insanlar üzerinde bıraktığı tesirler 1960'lı yıllara kadar kaleme alınmaya devam etmiştir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/azerbaycan-xyyy-yakin-donem-turk-edebiyati-1920den-gunu> 20.02.2017).

Bu dönemde Azerbaycan da yeni kurulan Millî Cumhuriyetler, 28 Ağustos 1948'de Azerbaycan KPMK tarafından "Azerbaycan Sovêt Edebiyatı'nın Veziyyeti ve Onu Yaxşılaşdırmak Tedbirleri" adıyla tarihi bir karar alınır. Merkez Komite'nin aldığı kararlardan biri de, Sovyet edebiyatının devlete ve partiye hizmet etmek için vazifelendirmesidir. Edebiyatın bu derece siyasileştirilmesi pek tabii eserlerdeki estetiğin zayıflamasına neden olur. Ancak bunlara rağmen, Azerbaycan edebiyatında bazı yeni gelişmeler de olur. Bu devirde roman türünün kuvvetle ortaya çıkması, millî gerçekliğin ve halkın hayatındaki yeni tarafların başarıyla anlatılması yeni bir merhalenin başlangıcıdır. Yine bu dönemde lirik şiirin yanında poem tarzına olan eğilim de çok kuvvetlidir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/azerbaycan-xyyy-yakin-donem-turk-edebiyati-1920den-gunu> 20.02.2017).

Savaş yıllarında tiyatro daha çok, halka destek sağlayan önemli bir unsur olmuştur. Klasik dramın realist geleneklerini devam ettirirler. Cephe ve cephe gerisinde yaşanan hadiseler sahneye taşınır. Bu yıllarda Rus tiyatrosundan yapılan tercüme ve Merkezi İdare'nin tiyatro repertuarını geliştirme çabaları; tiyatrodaki konuların değişmesini ve genç yazarların yetişmesini sağlar. Bu Azerbaycan tiyatrosuna yeni ufuklar açar. Ancak tiyatrodaki asıl gaye yeni neslin komünizm ruhunda terbiye edilmesidir. Azerbaycan emekçilerinin durumu, sosyal ve ailevi meseleler, tarihi konular, yeni insan, müspet kahraman problemi, lirik-psikolojik yanlar ve mizah konuları ön plana çıkar (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/azerbaycan-xyyy-yakin-donem-turk-edebiyati-1920den-gunu> 20.02.2017).

B. Çalışmaya Konu Olan Şairlerin Edebi Kişilikleri, Ortak Yönleri Ve Farklılıkları

Mirze Elekber Sâbir

Asıl adı ve soyadı Elekber Tahirzâde'dir. Sâbir (sabr eden, sabırlı) ise onun şiirlerinde kullandığı mahlas, yahut takma addır. XX. Yüzyıl Azerbaycan

edebiyatının ilk milli şairidir. Azerbaycan ve tüm Şark Edebiyatı'nda, yeni mizahî şiirin, satirik akımın kurucusudur. Döneminde konuşma dilini şiirde uygulayan büyük bir sanatkârdır. Sâbir, halkın çektiği maddi ve manevi sıkıntıları, toplumun eksik yönlerini ve aksaklıklarını şiirleriyle tasvir etmiş, bunları aktarırken de şiirlerinde hiciv ve mizahı ustalıkla kullanmıştır.

Seyid Ezim'in mektebinde eğitim almış ve yetişmiştir. Seyid Ezim'in mektebinde geçirdiği yıllar, klasik şark şairlerinin eserleri ile tanışma, Sâbir'in şairlik istidadının meydana çıkmasına yardımcı olmuştur. XX. Yüzyıl başlarına kadar Sâbir, bir şair olarak Azerbaycan Edebiyatı'nda hâlâ tanınmamaktaydı. Sebebi ise şairin kaleminden çıkan gazel ve kasideler hiç bir yerde yayınlanmamıştı. Onun şiir yazdığını, yalnız arkadaşları bilirdi. Sâbir'in hakikî istidad ve edebî başarısının ortaya çıkması, aslında 1906'da Tiflis'te, Celil Memmedkuluzâde'nin başyazarlığında, "Molla Nesreddin" mizahî dergisinin yayınlanması ile gerçekleşti. Molla Nesreddin dergisinin önde gelen üstadlarından, atan kalbidir. Sâbir'in 1906-1911 yıllarında bu dergide "Hop-hop" takma adı ile yayınlattığı mizahî şiirler tüm Azerî şiiri tarihinde yeni bir devrin, yeni bir dönemin başlangıcı oldu.(Birçok takma ad kullanmıştır fakat en sık kullandığı takma ad Hop-Hop 'tur ve eserine de Hophopname adı layık görülmüştür.)

Sosyal hayatın tüm alanlarını aydınlatan, din adamlarının ikiyüzlülüğünü, servet sahiplerinin acımasızlığını, aydınların halktan uzaklığını, bey ve hanların zulümlerini, millet namına konuşanların sahtekârlığını ve millî hislere yabancılığını açıklayan bu ateş gibi yakıcı, kamçılایıcı şiirlerin yazarının Sâbir olduğu bilindikten sonraysa, şairin hayatı, sözün hakikî manasıyla bir cehenneme dönmüştü.1907'de, Şamahı'da bir okul açmak fikrine düşer. 1908'de "Ümid" adlı bir okul açtı (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/mirzeelekbirsabirpdf> 20.02.2017). Sâbir, ülkesinin gelişmesi, ilerlemesi ve halkın yoksulluktan kurtulması için başta eğitimin düzelmesi gerektiği inancındadır. Bu okulda hem eğitim, hem de şiir alanında hocası saydığı Seyid Ezim Şirvânî'nin geleneklerini devam ettirmeye çalışıyordu. Fakat şairin çalışmamıza konu olan Gorhuraş şiirinden dolayı bu okul kapatılmıştır.

Sâbir; Nizamî, Fuzûlî, Seyid Ezim Şirvânî gibi büyük sanatkârların etkisi altında bir şair olarak yetiştiyse de, ileri görüşlülükle XX. Yüzyılın yeni, çağdaş ruhlu, çağdaş şekilli, hepsinden önemlisi halkı uyaran, ona dert ve belâlarını anlatan, bu dert ve belâlardan kurtuluş yolunu gösteren bediî eserler talep ettiğini gördü ve bu tür şiirin mükemmel örneklerini yarattı (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/mirzeelekbirsabirpdf> 20.02.2017).

Bahtiyar Vahabzade

Sadece Azerbaycan'ın değil bütün Türk dünyasının önde gelen sanat ve fikir adamları arasındadır. Küçük yaşlarından itibaren sanata, şiire ilgi duyan Vahabzade'nin basılan ilk şiiri yayınlandığında çok beğenilen "Yaşıl çemen, ağaç altı... bir de ki tünd çay"dır. İlk şiirini 1943 yılında muharebenin kızgın devrelerinde yazar. Bahtiyar'ın sanat faaliyetlerinde ilk basamağı "mektep şiirleri" oluşturur (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/bextiyarvahabzadepdf> 20.02.2017).

Şairin kendi şiir ekolü de "mektep şiirleri" ile kimlik kazanır. Bu şiirlerde: saflık, doğallık, sıcaklık ve samimilik gibi duygular çocukluğa mahsus özelliklerdir. Bu geri gelmez çocukluk yılları Bahtiyar'ın şiir ekolünün temeli (ilk hareket noktası) kabul etmek gerekir.

1950'li yıllardan sonra asıl orijinal sanatkar becerisini göstermeye başlar. Bu yıllarda sosyal, ahlaki konulu, basit insanların hayatlarından, duygu ve düşünce dünyasından esinlenmiş şiirleriyle dikkati çeker.(Bu dönemde Azerbaycan Yazıcılar Cemiyetine üye olmuştur.)

1960'lı yıllardan sonra değişmeye başlayan siyasi hayatında etkisiyle başlangıçta biraz örtülü bir şekilde, sonraları daha da açık bir tarzda, millî problemleri dile getirir, insan ve zaman üzerindeki düşüncelerini, duygularını derinleştirerek zamanla bilgece bir şiir kurmaya başlar.(Bu dönemde başlatılan özgürlük hareketinin öncülerinden olmuştur.)

1980 ve sonra ki dönemde şiirlerinin olgunluk çağını oluşturmuştur. İnsanın iç âlemindeki gizemleri sorguladığı, ben problemini işlediği dönemdir(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/bextiyarvahabzadepdf> 20.02.2017).

Karşılaştığı baskılara rağmen Bahtiyar Vahabzade, birçok şiirinde sosyal ve siyasi hadiselerin iç yüzünü, cemiyetteki haksızlıkları, ahlaksızlıkları üstü örtülü veya dolaylı bir şekilde ifade etmekten vazgeçmez. Baskı rejimlerinde sık sık görüldüğü gibi zaman ve zemini değiştirerek, asıl söylemek istediklerini, yüreğinden geçenleri, halka ulaştırmada büyük bir başarı sağlar. En çok üzerinde durduğu şey dil hassasiyetidir. Dil konusunda milliyetçi bir görüşe sahiptir.

Vahabzade bilim adamı olarak 1951'den emekli olduğu 1990'a kadar üniversitede öğretim kadrosunda değişik görevlerde çalışır. O hem şair hem de bilim adamı olarak gösterdiği başarılar sebebiyle çeşitli unvanlara,

mükâfatlara layık görülür: “Azerbaycan Emekdar İncesenet Hâdimi” (1974); “Léninle Söhbət” ve “Muğam” manzumeleri dolayısıyla “Azerbaycan Devlet Mükâfatı” (1976), Bir Geminin Yolcusuyuş adlı kitabıyla da “Sovyetler Birliğı Devlet Mükâfatı”na (1984) aynı zamanda “Oktyabr İngilabı”, “Gırmızı Emek Bayrağı” gibi nişanlara ve “Azerbaycan Hâlğ Şairi” (1984) unvanına layık görülür. Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra 1995’te millî mücadeledeki hizmetleri sebebiyle de “İstiklal” nişanıyla taltif edilir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/bextiyarvahabzadepdf> 20.02.2017).

Bahtiyar Vahabzade’ye halk arasında büyük bir şöret kazandıran, geleneksel tahkiye tarzında, sade bir dille kaleme aldığı vatan ve millet sevgisi aşıl原因, düşünce itibarıyla yoğun, büyük manzumeleridir (poéma).

Şairler ve Edebi Kişiliklerinin Ortak Yönleri

Her iki şairde dil hassasiyetine sahiptir. Sâbir konuşma dilini şiirlerinde kullanırken Vahabzade de dil konusunda milliyetçi bir tavır sergilemiştir.

Aynı zamanda ikisi de eğitimcidir. Toplumu bilinçlendirmedeki en büyük adımın eğitimden geçtiğini bilirler. Sâbir, Ümid Okulunu kurmuş fakat Gorhürüm şiirindeki “Harda müselman görürem, gorhürüm!” sözü yüzünden kâfir ilan edilmiş ve okulu kapatmak zorunda kalmıştır. Vahabzade ise Bakü Devlet Üniversitesi öğretim üyesidir, bilim adamıdır, mütefekkindir.

Sâbir’in kâfir ilan edilmesi sonucu Ümid okulunu kapatmak zorunda kalmasına benzer bir durumu da Vahabzade (1959) “Gülistan” şiirinden dolayı üniversitedeki görevinden iki yıl uzaklaştırılmasıyla yaşamıştır. Sebebi ise bu şiirde Azerbaycan’ın İran ve Rusya tarafından pay edilmesini eleştirmesidir. Bu eleştiri hükümetin pek tabî hoşuna gitmemiştir.

Her ikisi de birçok zorluklarla karşılaşmıştır ve mücadele etmiştir. Fakat ne toplumsal konularda yazmaktan ne toplumun sesi olmaktan ne de eğitimci hayatlarından hiç mi hiç vazgeçmemişlerdir. Topluma ulaşmanın, eğitimcinin, ülkeyi kurtarmak için lazım olan birlikteliğin oluşması için her daim çabalamışlardır.

Toplumsal konularda yazmaları aslında döneme hâkim rejime karşı birer başkaldırıdır. Her iki şairde sessiz kalmayarak yaptıkları edebi faaliyetlerle dönemin siyasi rejimine başkaldırmışlardır.

Her iki şairde küçük yaşlardan itibaren şiire ilgi duymuşlar ve kendilerini yetiştirmişlerdir.

Şairler ve Edebi Kişiliklerinin Farklı Yönleri

Sâbir şiirlerinde hicvi kullanırken Vahabzade lirik şiiri tercih etmiştir.

Sâbir şiirlerinde mahlas kullanırken Vahapzade mahlas tercih etmemiştir.

Sâbir'in asıl değeri maalesef ki vefat ettikten sonra bilinirken Vahabzade bir sürü ödüle ve unvana layık görülmüştür.

Kısaca aynı yüzyılın farklı edebi dönemlerinde yaşamışlar ve o dönemin sosyal ve siyasal durumlarına göre bir edebi kişilik inşa etmişlerdir denilebilir. Fakat bu edebi kişiliklerde yukarıdaki bilgilerden de görüldüğü üzere şairler arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

C. Çalışmaya Konu Olan Şiirlerin İçerik ve Korku Temasını Ele Almaları Yönlerinden İncelenmesi

Gorhuras Şiirinin İncelenmesi

“Gorhuras” şiirinin temasına bakıldığında din adı altında yapılan yanlışlara bir taşlama niteliğinde olduğu görülür. Şiirin dizelerindeki ince alay, cehalete fırlattığı oklardır adeta. Hicvi kullanarak şiirde toplumun sahte dini inançlardan kaynağını almış olanların verdiği bir eylemin korkusunu anlatır.

Şiirin ilk beyitlerinden itibaren bakıldığında hepsi kötü denilebilecek durumların sıralandığını görüyoruz. Şair bunu şiirin sonunda söylemek istediğini daha çarpıcı hale getirmek için bilinçli olarak yapmıştır. Şiirinde kıra, çöle, denize düştüğünü doğada var olan her türlü belayla karşı karşıya geldiğini ama korkmadığını söyler. Çünkü karşılaştığı tüm bu olumsuzluklar somut, gözle görülebilirdir. Duygu yoluyla ve düşünce gücüyle durumu gözlemleyip bunlardan kurtulabilme dürtüsü korkuyu ortadan kaldırır. Asıl mühim olan korku da bu saydıkları değildir zaten.

Sonrasında din kardeşleri olan halka sesleniyor: “Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi, Harda müselman görürem, gorhuras! Ardından da açıklar: “Bî-sebeb gorhmayıram, vechi var: Neyleyim, ahır bu yoh olmuşların, Fikrini gan gan görürem, gorhuras.” Burada sebepsiz yere korkmadığı söyleyerek korkma nedenini de “Bu yok olasıcaların aklını fikrini hep kan dökmekte görüyorum, korkuyorum” diyerek açıklıyor aslında. Kan dökme fikrini özellikle de bir Müslümanda bu düşüncenin oluşmasını altını çize çize vurguluyor. Çünkü Müslümanlıkta birinin ölümüne sebep olmak tüm insanlığı öldürmeye

bedeldir. Gerçek Müslümanın gözünü kan bürümesi şaşılacak bir durumdur. Sâbir, hayatı boyunca belki de bu yüzden cehaletle savaşmıştır. Din adamlarının ikiyüzlülüğü, yanlış fetvaları, dini kullanmaları onu hep rahatsız etmiş ve halkı bilinçlendirmek için hep mücadele vermiştir. Bu söyleminde de Sâbir, onca bela varken korkmadığını ama yozlaştırılan dinin galeyanına gelip gözlerini kan bürümüş Müslümanlardan korktuğunu şiirin asıl yazılma sebebi olarak kaleme almıştır diyebiliriz.

Gorhu Şiirinin İncelemesi

Şiire ilk bakıldığında sıklıkla korku kelimesinin geçtiği görülür. Buradan da korku kelimesinin bir kişinin zihniyetine yerleşmiş psikolojik hâli olduğunu değil topluma yerleşmiş sosyal bir durum olduğu anlaşılır. Vahapzade'nin edebi dönemi Muharebe devrine (II. Dünya Savaşı yılları) denk gelir. O dönemin oluşturduğu psikolojik yıkım, yıllardır işgal halinde olan ve istemeden de olsa kendini savaşın içinde bulan halk ve savaş başlamadan birkaç yıl önce gerçekleşmiş 37 kıyımı Azerbaycan halkının psikolojisini iyice karamsar hale getirmiştir diyebiliriz.

Vahapzade şiirinde hem halk adına hem de kendi iç beninde ruh tahlili yapıyor diyebiliriz. Şiirde ilk olarak herkesin derin bir korku içinde olduğunu görüyoruz. Sonrasında ise toplumun iç beni problemini görmeye başlıyoruz. “Teze fikir beynimizde gelen kimi, Tez gorhurug.” dizesinde Sovyet Rusya'sı tarafından iyice ezilen ama bundan da bıkmış bir halkı görüyoruz. Yeni fikirden kasıt bağımsızlık mücadelesi, ayaklanmalar olabilir fakat Sovyet Rusya'sı savaş anında bile işgal ettiği ülkeleri yapılandırmayı unutmamıştır. Azerbaycan halkından ordular kurdurmuş, cepheye göndermiş ve birçok vatan evladı Rusya için vefat etmiştir. Sözde yeniden yapılanma adı altında siyaseti her alana dâhil edip her şeyi kontrolleri altına almışlardır. Edebiyatla siyaset iç içe girmiş, şair ve yazarlar birer sanatkâr olmaktan çıkıp asker görevi üstlenmiş ve hükümetin isteği doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Şiirde iç ben problemiyle ilgili en çarpıcı sözler şunlar olsa gerek: “Gorhu gorhu! Bir gurd olub yeyir bizi içimizden.” Ve devam eder şair, “Ne gözleyir veten bizden? İrade yoh. Kişilik yoh. Biz gorhurug, Biz susurug. Fikir ölür, Can sustalır, Ürek donub, Ruh boğulur, Gorhu bizim dilimizde kilit olur. Beynimizde gıfıl olur.” Şair artık halkın ve kendisinin bu esirlikten bıktığını fakat dönemin getirdiği ve halkta yerleşmiş olan korkudan dolayı bir şey yapamadığından yakınır. Korku denilen bu derdin içlerine kadar işlediğini ve her geçen gün bir kurt gibi onları yavaş yavaş tükettiği anlatır. Bir yandan da vicdan muhasebesi yapar. “Vatan ne bekliyor bizden?” Bu korkaklık onu ne kadar rahatsız etse de bir olunup yapılması gereken eylem için nitelikler

yoktur. Yerleşmiş olan korku dillerde, beyinlerde adeta kilit gibi düğümlemiş ve yerleşmiştir. Burada toplumsal bir korkunun bütün kişilerde varlığını kuvvetle hissettirmesi ve yaşama tarzını şekillendirmesi, açık ve net bir söyleyişle dile getirilmiştir denilebilir.

Sonuç

Yukarıdaki verilen bilgilerden hareketle şairlerin edebî çevre ve dönemleri, şairlerin edebî kişiliklerinin ortak yönleri ve farklılıkları, şiirlerin içerik ve korku temasını ele almaları yönlerinden karşılaştırıldıklarında edebi kişiliklerinde benzerliklerin, şiirdeki korku temasının sebeplerinde farklılıkların olduğu görülmüştür. İki şairin şiirlerini farklı dönemlerde kaleme almış olmaları, edebî zevk ve üslûp açısından doğal bir farklılığı beraberinde getirmektedir.

Sâbir edebi dönem olarak Vahabzade'den önce yaşamıştır ve döneminin önde gelen isimlerindedir. Sâbir'in şiirleri Hophopname adı altında arkadaşları tarafından toparlanmış ve 1913 yılında kitap haline getirilmiştir. Ondan sonra bu kitap, Azerbaycan'da herkes tarafından okunan Nesimi ve Fuzuli'nin yanında kütüphane raflarında yerini bulmuştur. Bundan dolayı Vahabzade'nin Sâbir'i okuduğu ve bildiği düşünülmektedir. Bu yüzden de edebi kişiliklerinde çok fazla ortaklık tespit edilmiştir diyebiliriz.

Son olarak yukarıda sunulan bilgiler doğrultusunda şiirlerdeki korku temlerinin sebeplerinin farklı oluşunu dönemin hâkim olduğu sosyal ve siyasal olaylardan kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Sâbir'deki korku temasının sebebi toplumun yanlış din anlayışından kaynaklıyken Vahabzade'nin şiirinde siyasal baskılardan ve iç beni probleminden kaynaklı olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Y. (1994). Azeri Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bayram, Y. (2004). Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi 16: 70-72.
- Gültekin, A. (2008). Türkiye'de Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları. Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi 20: 36.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11040,mirzeelekbbersabirpdf.pdf?0>
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11081,bextiyarvahabzadepdf.pdf?0>
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78490/azerbaycan-xix---xx-yy-turk-edebiyati-1920-yilina-kadar.html>

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78491/azerbaycan-xyy-yakin-donem-turk-edebiyati-1920den-gunu-.html>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aa464e0056e26.45547790.

TWO POEMS WITH THE FEAR THEME FROM AZERBAIJAN LITERATURE IN COMPERATIVE LITERATURE

Sevilay Doğan

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: *Comparative literature works can be done as comparison of a literary work with another literary work belong to the same kind of literature as well as doing it on images, topics, types literary works or poets/ novelists (writers) belong to two different language and culture. From this point of view, two fear- themed poems (Mirza Elekber Sâbir- Gorhulam and Bahtiyar Vahabzade- Gorhu) of two poets from Azerbaijan literature were mentioned in this essay. These literary work were assessed in terms of their poets, their literal perimeters and literal eras, their topics.*

Keywords: *Comparative Literature, Azerbaijan Literature, Gorhulam, Gorhu*

ARAPÇADA DAD (ض) HARFLİ KULLANILAN KELİMELERİN TÜRKÇEDEKİ YANSIMASI

Sevilay Türkyılmaz

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Türkiye Türkçesine yabancı dillerden geçen pek çok kelime vardır. Bunlar arasında Arapça kelimeler diğer dillere nazaran daha fazla oranda Türkçeye geçmiştir. Arapça ile Türkçenin ses yapısı uyuşmadığı için Türkçede bir harf ile gösterilen bir sesin Arapçada birden fazla karşılığı olabilmektedir. Bu duruma Arapça “dad” harfi örnek teşkil etmektedir. Öyle ki dad harfi, telaffuzda “d” ile “z” arası bir ses çıkarır. Ancak Türkçeye Arapçadan geçen dad harfli kelimelerin söylenişi ve yazımında birtakım farklılıklar gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada, Arapçada dad harfiyle yazılan kelimelerden Türkçeye alıntılar inceleneyecektir. Tespit edilen veriler üzerinden dad harfinin hangi tür ve ne kadar kelimedede “d” sesiyle, hangi tür ve ne kadar kelimedede ise “z” sesiyle karşılandığı ortaya konulacak ve bulgular üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, “Dad” (ض) Harfi, Türkçe

Giriş

Yazı, yeryüzündeki medeniyetlerin en müessir, en canlı ve en mühim unsuru olagelmıştır. Milletlerin tarih sahnesindeki mevcudiyetleri süresince, kullandıkları yazı sistemleri süreklilik göstermemiş, münasebet halinde buldukları medeniyetlerinin tesirleriyle kimi zaman değişimler yaşamıştır (Ceylan 1997: 141).

Tarihî süreçte geniş bir coğrafyaya dağılarak çeşitli boylara ve devletlere ayrılan Türkler, Köktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmışlardır. Özellikle din olgusunun Türklerin yazı ve alfabe hayatlarında önemli etkileri olmuştur (Öztürk 2011a: 330).

İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte Karahanlı Türkçesi döneminde Arap alfabesi Türk yazı tarihi içerisinde yerini almış ve pek çok Türk boyu ve devletleri tarafından 20. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarına kadar kullanılmıştır. Bununla birlikte günümüzde Arap alfabesini kullanan Türk toplulukları da bulunmaktadır.

Sayırsız kelime türetme yollarına sahip ve türetmeye açık yapısıyla Türkçe, geniş bir söz varlığına sahiptir. Elbette çeşitli etkileşimler neticesinde farklı dillerden sözcük alabilmektedir (Öztürk 2011b: 86). Özellikle İslamiyet'in Türkler arasında yaygın kabul gören bir din olması sebebiyle İslamiyet'in kabulünden bugüne dek Arapçadan Türkçeye pek çok kelime alıntılanması yapılmıştır. Bu çalışmada Arapçaya mahsus bir ses olan dad (ض) harfiyle yazılan kelimelerden Arapçadan Türkçeye alıntılananlar üzerinde durulacaktır.

Dad (ض) Harfi

Dad (ض) harfi, Arapçada itbâk harflerinden olup; dilin arkasının üst damağa yapıştırılıp, havanın dil ile üst damak arasında sıkışıp yoğunlaşmasıyla çıkan bir sestir (Ateşyürek 2005: 243). Sibeveyh el-Kitâb adlı eserinde dad harfinin mahreci ile ilgili olarak "Başından itibaren dil kenarı ve paralelindeki azı dişlerin arası dad'ın çıkış noktasıdır." şeklinde ifade eder (İnce 2010: 168).

Arapçaya mahsus olan ve 'd'ye yakın şekilde söylenen dad (ض) sesi, Türkçede 'd' ve daha çok 'z' olmak üzere iki şekilde telaffuz edilir (Timurtaş 1985: 27).

Dad sesi hem anlam değişmesine sebebiyet vermesi hem de telaffuzunun zor olması nedeniyle diğer harflerden farklıdır. Dad (ض) ile zı (ظ) seslerinin telaffuzu bir birine çok yakın olduğu için yazıya geçirirken yanlışlıklar meydana gelmiştir (İnce 2010: 166-167).

İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmed Emin Tokâdî'ye ait manzum çevirisi olan Terceme-i Mukaddimetü İbnü'l-Cezerî'den dad harfiyle ilgili beyitlerde bu sesin açıklaması, nasıl kullanıldığı ve sesin telaffuzuna yönelik tespitlerde bulunmaktadır.

Dilin yanı ile adrâsdan hem

Çıkıserdir bulardan "dâd"-ı muhkem (22)

"Düzgün dad sesi, dilin yanı ile arka dişlerden çıkar."

Hurûf-ı "sâd" "dâd" "tâ" "zâ"dır

Aceb tağlîz u tefhîme sezadır (45)

“ ‘sâd’, ‘dâd’, ‘tâ’, ‘zâ’ harfleri kalınlaştırılmaya çok uygundur”

Didiler dahi “dâd”a istitâle

Uzadub mahrecinde lâ muhâl (65)

“Dediler ‘dad’ a sürekli, çıkış yerini uzatarak söylemek imkânsız değildir.”

“Ğayz”da “zâ” iledir ey birader

Velâkin Ra’d Hûd’de “dâd” mukarrer (128)

“Ey birader ‘ğayz’ zâ ile yazılır, ancak Ra’d ve Hûd da dad vardır.”

Ki zîrâ “dâd” oliserdir ucunda

Eimme ihtilâf itti “zanîn”de (130)

“Zira bilginler, zanîn kelimesinin başında dad olup olmamasında anlaşamadılar.” (Öz 2015: 159-170)

Dad sesi, Arap olmayanların dilinde mevcut değildir. Ayrıca Arapça birçok lehçeden oluşan bir dildir. Bu lehçe farklılıklarından hareketle bazı Araplar da bu sesi çıkaramadıkları için ve daha önce telaffuzuna alışkın olmadıkları için onu daha yakın telaffuz edebilecekleri bir harfe yaklaşırlar. Telaffuz zorluğundan dolayı dad harfini neredeyse zı harfine dönüştürüp “z” sesine yakın olarak telaffuz ederler. Arap dili seslerinden değişime uğrayan tek ses dad değildir. Örneğin cîm (ج) sesi bazen Türkçedeki “j” sesine benzer bir sesle bazen de “g” sesine benzer bir sesle telaffuz edilmiştir (İnce 2010: 166-177).

Arapların da neredeyse “z” sesine yakın olarak telaffuz ettikleri dad harfinin Türkçedeki yansımasını Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerde incelemek gerekir.

1. Türkçede “d”li Kullanılan Dad Harfli Kelimeler

Taranan sözlüklerden Arapça dad (ض) harfli kelimelerden Türkçeye “d” sesiyle geçen kelimelerin sadece isim türünde olduğunu belirtmek gerekir. Bu bölüm içerisinde madde başı olarak verilen, Arapçadan Türkçeye geçen ve “d” sesiyle Türkçede kullanılan 12 kelime tespit edilmiştir.

adale (عضله) “kas, saçanak” (OTS 40)

ardıyye (ضيه ار) “1. eşya saklanan yer, anbar 2. anbara ödenen ücret” (OTS 97)

dalalet (ضاللت) “1. yoldan sapmak, doğruluktan şaşmak 2. yaptığı işin bilincinde olamama, şaşkınlık, bilinçsizlik” (OTS 313)

dar (ضر) “yurt, yuva” (TAS 231)

daraban (ضربان) “kalp vuruşu, kalp atışı” (TAS 231)

darb (ضرب) “1. vurma, dövme 2. damgalama 3. para basma 4. çarpma, dört işlemden birisi 5. usul tutmada ‘dümteklerin her biri’” (OTS 319)

darbe (ضربه) “1. vurma, değnekle kılıçla çarpma 2. başa gelen bela, kötülük 3. dokunma, değme, temas” (OTS 320)

dumur (ضمور) “hastalıktan veya zayıflıktan bedeninin erimesi” (OTS 364)

efdal (افضل) “daha faziletli, daha üstün” (OTS 383)

madrub (مضروب) “1. dövülmüş, hırpalanmış 2. damga vurulmuş 3. çarpılan” (OTS 986)

mudarebe (مضاربه) “1. çatışma, vuruşma, kavga 2. ticari bir şirkette çalışan” (OTS 1110)

mu’dil (معضل) “karmaşık, zor” (OTS 1110)

2. Türkçede “z”li Kullanılan Dad Harfli Kelimeler

Arapça dad (ض) harfli kelimelerden Türkçeye “z” sesiyle geçen kelimeler tespit edilmiş ve bu kelimeler *isimler, sıfatlar ve zarflar* alt başlıkları altında tasnif edilmiştir.

A. İsimler

İsimler başlığı altında bu bölümde, Arapçadan Türkçeye geçen ve “z” sesiyle Türkçede kullanılan madde başı 86 kelime tespit edilmiştir.

ar’az (اعراض) “1. belirtiler 2. felaketler kazalar” (OTS 95)

arazi (اراضى) “yeryüzü parçası, tarla, topraklar” (OTS 95)

arıza (عارضه) “sonradan ortaya çıkan, gelip, geçici” (OTS 98)

ariza (عريضة) “alttan üst makama takdim olunan mektup veya yazı” (OTS 99)

aruz (عروض) “hecelerin uzunluk veya kısalık ölçüleri” (OTS 102)

arz (1) (عرض) “1. en, genişlik 2. enlem, tul karşıtı” (OTS 102)

arz (2) (ارض) “1. yer yeryüzü 2. ülke, belde, memleket” (OTS 102)

arz (3) (عرض) “1. bir büyük zatın önüne koma, sunma, takdim 2. büyük bir zata ifade etme, anlatma 3. bir işle ilgili resmi belgenin bir üst makama takdimi” (OTS 103)

arziyat (ارضيات) “yer bilimi, jeoloji” (OTS103)

avarız (عوارض) “1. arız şeyler; temeli olmayan, geçici durumlar 2. toplanan vergi 3. kazalar, belalar 4. engebeler, tümsekli yüzey şekilleri” (OTS 121)

- az* (اعضا) “1. organlar 2. üye” (OTS 131)
- beyaz* (بياض) “1. aklık 2. müsveddenin temize çekilmesi 3. ak, beyaz kağıt” (OTS 188)
- buğz* (بغض) “art niyet, düşmanlık, garaz, hasımlık, husumet” (TAS 210)
- emraz* (امراض) “hastalıklar” (OTS 401)
- enkaz* (انقاض) “yıkılmış bir binanın kalıntısı” (OTS 406)
- fariza* (فريضة) “1. farz, Allah’ın emri 2. yapılması gereken ödev, görev, vacip 3. borç, vazife 4. mirasçılarının her birine şer’an düşen hisse, pay” (OTS 438)
- farz* (فرض) “İslam dinince özrü olmadıkça yapılması zorunlu olan namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetler” (OTS 439) (İSİM)
- fazilet* (فضيلىت) “1. insanlarda olan güzel vasıf, onun yaratılışındaki iyilik, iyi huy, erdem 2. Güzel ahlak, iffet, ismet 3. kadın adı” (OTS 443)
- feyiz* (فيض) “1. verimlilik, gürlük, ongunluk 2. ilerleme, kültürel gelişme” (TAS 291)
- feza* (فضاً) “uzay, gökyüzü” (TAS 291)
- garaz* (غرض) “1. hedef, amaç, maksat 2. birine karşı güdülen kötülük etme isteği, kin, düşmanlık” (TAS 314)
- gazap* (غضب) “öfke, hiddet, kızma, kızgınlık” (OTS 497)
- gazanfer* (غضنفر) “1. aslan, esed, şir 2. şeci ve cesur adam” (KT 371)
- hamız* (حامض) “asit” (TAS 335)
- havuz* (حوض) “1. su biriktirmek yüzmek veya çevreyi güzelleştirmek gibi amaçlarla altı ve yanları mermer, beton ve benzeri şeylerden yapılarak içine su doldurulan genellikle üstü açık yer 2. kum asit vb. konulan çukur yer 3. büyük gemilerin onarılmak için çekildikleri yer” (TAS 343)
- havza* (حوضه) “1. suları denize göle veya ırmağa çıkan dağlık ve tepelik yer 2. maden bölgesi 3. uç, kenar, kıyı 4. ülke, memleket” (OTS 602)
- hayız* (حيض) “kadınlarda aybaşı” (OTS 605)
- hazar* (حضر) “1. yerleşik olanların oturdukları, ülke, ikamet edilen memleket 2. barış ve güven 3. savaş olamayan zaman” (OTS 608)
- hazm* (هضم) “1. sindirme 2. hoş gitmeyen bir davranışı karşılıksız bırakma içine atma 3. katlanma, dayanma, sabretme” (TAS 346)
- hazret* (حضرت) “1. kutsal sayılan kimselerin adlarının başına getirilen unvan 2. seslenme sözü 3. adı söylenmeyen bir kimseden söz edilirken kullanılır” (TAS 346)

- Hıdırellez* (خضراللز) “1. Hızır ve İlyas peygamberin buluştuğuna inanılan her yılın mayıs ayının altıncı günü 2. bu günde kutlanan geleneksel bahar bayramı” (OTS 625)
- huzur* (حضور) “1. dirlik, baş dinçliği, gönül rahatlığı 2. (bazı deyimlerde) ön, yan, makam 3. bir yerde bulunma 4. padişah katı” (TAS 361)
- ırz* (عرض) “bir kimsenin başkaları tarafından dokunulmaması ve saygı gösterilmesi gereken iffeti” (TAS 364)
- ızrar* (اضرار) “zarar verme, kötülük yapma” (OTS 676)
- ıztırab* (اضطراب) “sıkıntı, azab, büyük acı, eziyet” (OTS 676)
- ıztırar* (اضطرار) “zaruret, çaresizlik” (OTS 676)
- ıfraz* (افراض) “ayırarak, bir kenara bırakmak, yedeklemek” (OTS 696)
- ıhtizaz* (احتضاض) “tevazu içinde olma, kendini alçak tutma, kibirlenmeme” (OTS 711)
- ihzar* (احضار) “1. hazırlanma, hazır duruma getirme 2. mahkemeye davet olunma, çağırılma, celb” (OTS 712)
- ikraz* (اقراض) “borç veya ödünç verme” (OTS 717)
- i'tiraz* (اعتراض) “1. bir düşünce veya kararı benimsemeyerek karşı çıkma 2. söylenecek söz, karşı söyleme” (OTS 796)
- ivaz* (عواض) “1. ödün 2. Karşılık” (TAS 393)
- izafe* (اضافه) “1. bağlama, mal etme, yakıştırma 2. katma, ekleme, ilave etme” (OTS 800)
- izafet* (اضافت) “1. ilgi, bağıntı, görelilik 2. katma, ekleme, karıştırma 3. isim tamlaması” (OTS 801)
- izaifiyet* (اضافيت) “bağıntılılık, görelilik, rölative” (OTS 801)
- izah* (ايضاح) “açıklamak, bir şeyi anlaşılır halde söylemek veya yazmak” (OTABL 485)
- imza* (امضاء) “1. bir kimsenin, bir yazının altına bu yazıyı yazdığını veya onayladığını belirtmek için her zaman aynı biçimde yazdığı ad veya işaret 2. imzalamak işi 3. herhangi bir dalda ün yapmış yazar, sanatçı” (OTS 775)
- mazhar* (محضر) “1. büyük bir kimsenin önü, huzuru 2. hazır olma, görünüş, gösteriş, 3. yüksek bir makama sunulmak üzere birden fazla kişinin birlikte hazırlanmış ve imzalamış olduğu dilekçe 4. mahkeme sicili tescil belgesi” (OTS 1000)
- maraz* (مرض) “1. hastalık, illet 2. dayanılması güç durum 3. huysuzluğu ve titizliği ile can sıkıcı” (TAS 513)

ma'ruz (مهروض) “1. arz olunmuş, sunulmuş 2. etkilenmiş, etki altında bulunan 3. serilmiş, yayılmış 4. takdim edilmiş, verilmiş 5. dile getirilmiş, anlatılmış, zikredilmiş” (OTS 1015)

mazarrat (مضرت) “zarar edilen, ziyan getiren, tahrip eden” (OTS 1025)

mazbata (مضبطة) “bir toplantı sonunda benimsenen, yazılan ve imza altına alınan kararların kaydedildiği defter, belge, tutanak, kararname” (OTS 1025)

mazi (ماضى) “1. geçmiş zaman 2. geçmiş zamandaki bir olayı ifade eden fiil sıygası” (OTS 1026)

mevzi (موضع) “1. yer, mahal 2. bir askeri birliğin yeri veya bu birlik tarafından ele geçirilen bölge” (TAS 538)

muhzır (محضر) “mahkemede mübaşir, mahkeme çağırkanı” (OTS 1124)

mu'terize (معترضه) “parantez” (OTS 1145)

müstahzarat (مستحضرات) “1. hazırlıklar 2. bellekte kalanlar 3. hazır ilaçlar” (OTS 1197)

rafızı (رافض) “Şii mezhebinin bir kolu ve bu kola bağı olan kimse” (OTS 1381)

Ramazan (رمضان) “1. Hicri takvimde dokuzuncu ay, oruç ayı 2. Erkek adı (OTS 1388)

riyazet (ريضة) “1. Nefse hakim olma, dünya nimetlerinden sakınma 2. nefsi eğitime, terbiye etme” (OTS 1416)

riyaziyye (رياضيه) “matematik, aritmetik” (OTS 1416)

ta'arruz (تعرض) “1. saldırı, karşı atak 2. sataşmak, rahatsız etmek” (OTS 1595)

takaza (تقاضا) “1. ödemek veya ödetmek için birini sıkıştırma 2. serzeniş, sitem” (OTS 1619)

ta'riz (تعريض) “1. genişletme, yayma 2. dolayısıyla bir şeyi sokuşturma 3. gizemli bir konuyu kaleme alma 4. birine kinayeli söz söyleme, dokunacak söz söyleme 5. söylenecek sözü gerçek ve mecaz anlamının dışında tam tersini kastederek dile getirme” (OTS 1634)

tarziye (ترضيه) “1. gönlünü yapma, rıza ve hoşnut etme 2. af talebi için gösterilen ine davranış” (OTS 1635)

tavazzuh (توضیح) “açığa kavuşturulma, açıklanma, netleştirme” (OTS 1644)

tazarru (تضرع) “huşu içinde yakarma, yakarış” (OTS 1647)

tazmin (تضمن) “1. sebep olunan zarar ve ziyanı ödeme 2. başkasının çok bilinen bir sözünü, bir mısra ve beytini veya bir darbimeseli kendi sözüne veya şiirine yerleştirme sanatı” (OTS 1648)

tazminat (تضمنيات) “tazminler” (OTS 1648)

- te'aruz* (تعارض) “karşıt konumda olma, zıt durumda bulunma” (OTS 1650)
- tebyiz* (تبييض) “1. beyazlatma, ağartma 2. bir yazının suretini temiz bir kâğıda çekme, istinsah etme” (OTS 1654)
- tefeyyüz* (تفويض) “yükselme, ilerleme” (OTS 1664)
- temayüz* (تمايؤز) “yükselme, kendini gösterme, öne çıkarma” (OTS 1680)
- tevazu* (تواضع) “gösterişsizlik, kibirsizlik” (OTS 1712)
- uzuv* (عضو) “1. organ, vücudun her bir parçası 2. bir topluluğu, bir bütünü oluşturan unsurlardan her biri” (OTS 1760)
- vuzuh* (وضوح) “1. pek belli ve aşikâr olan şeyin durumu, belli olma 2. açıklık, parlaklık 3. anlatımda açıklık, sarahet” (OTS 1801)
- za'af* (ضعف) “1. güçsüzlük, zayıflık, açıklık 2. meyil, gönül akışı, bir şeye karşı duyulan aşırı istek” (OTS 1849)
- zabit* (ضبط) “1. ele geçirme, yakalama, hâkim olma 2. kontrolü altında bulundurma, dizginleme 3. silah gücüyle ele geçirme 4. anlayıp kaydetme, yazma 5. bir egemenliği altına alma 6. zorla alma 7. bir şeyin bütünü tutma, gasp 8. anlama, akılda tutma 9. hükmü geçme, gücü yetme, tutma, engel 10. kaydetme, özet tutma” (OTS 1849)
- zabita* (ضبطه) “1. şehir veya bölgenin güvenlik işlerine bakan idare, polis 2. kaide, kural” (OTS 1849)
- zabit* (ضابط) “1. iyi idareci, yönetici 2. subay” (OTS 1850)
- zamir* (ضمير) “1.iç, öz 2. deruni fikir, vicdan 3. gönülde gizli olan şey 4. bir ismin yerini tutan kelime” (OTS 1855)
- zamme* (ضمه) “harflerin üzerine konan bir işaret, ötre” (OTS 1855)
- zarar* (ضرر) “bir olayın veya bir şeyin yol açtığı olumsuz veya kötü durum ya da sonuç, yazık, ziyan” (OTS 1856)
- zaruret* (ضرورات) “1. çaresizlik bir şeyi ire istemez yapma 2. gereksinim, ihtiyaç, son derece yoksulluk” (OTS 1857)
- zıya* (ضياع) “kaybolma yok olma, mahvolma, telef” (OTS 1873)
- ziya* (ضياء) “1. aydınlık, ışık, nur 2. uygarlık, gelişmişlik” (OTS 1878)

B. Sıfat

Tespit edilen madde başı 34 kelime Arapçadan Türkçeye geçen ve “z” sesiyle Türkçede kullanılan sıfat türünde kelimelerdir. Bu kelimeler Sıfatlar başlığı altında bu bölümde verilmiştir.

- arız* (عارض) “1. sonradan ortaya çıkan 2. yanak” (OTS 98)

- arızı* (عارضی) “sonradan ortaya çıkan gelip geçici” (OTS 98)
- arzani* (عرضانی) “enlemesine” (OTS 103)
- ba’zen* (بعضاً) “zaman zaman, ara sıra” (OTS 168)
- ba’zı* (بعضی) “birkaç, birtakım” (OTS 168)
- beyza* (بیضاء) “ak, sefid, beyaz” (KT 290)
- beyzi* (بیضی) “yumurtaya benzer, oval” (OTS 191)
- farz* (فرض) “zaruri, lüzumlu, gerekli” (OTS 439)
- feyyaz* (فیاض) “1. feyiz, bereket ve bolluk veren 2. ruhen temiz, saf kimse 3. çok cömert, eli açık 4. kabaran, gürül gürül çıkan, taşan 5. Allah’ın sıfatlarından 6. erkek adı” (OTS 461)
- fuzuli* (فضولی) “1. boş yere, yersiz, boşuna, gereksiz 2. gereksiz işlerle uğraşan, kendisine düşmeyen sözler söyleyen 3. aşırı övünücü, övünge 4. erkek adı” (OTS 477)
- ihzarı* (احضاری) “1. hazırlık niteliğine olan, hazırlayıcı 2. mahkemeye çağrı yazısı” (OTS 712)
- kabız* (قابض) “1. ele geçiren, tutan 2. katılaştırıcı” (OTS 809)
- makbuz* (مقبوض) “1. bir malın veya paranın alındığına dair verilen mühürlü, imzalı kâğıt veya belge. 2. atıf ‘vav’” (OTS 1003)
- marız* (مارض) “hasta, sayrı” (OTS 1013)
- mazbut* (مضبوط) “1. ele geçirilmiş, zapt edilmiş 2. bir yere yazılmış, deftere geçirilmiş 3. unutulmamış, hatırdaki kalmış 4. düzenli, düzgün, beğenilen” (TAS 520)
- mazmun* (مضمون) “1. verilmesi veya ödenmesi gereken borç 2. anlam, kavram 3. kendine özgü simgesel anlatımları olan nükteli ve cinaslı söz” (OTS 1027)
- mevzi’ı* (موضعی) “1. genel olmayan bir yere özgü olan, yayılmamış, dar, sınırlı, mahalli, yerel 2. yerel, local” (TAS 538)
- mevzu* (موضوع) “konu” (OTS 1082)
- mu’arız* (معارض) “ters düşen, karşı görüşte olan” (OTS 1107)
- muhtazar* (مختصر) “kısaltılmış olan, kısa, özet” (TAS 559)
- mukteza* (مقتض) “1. gereken, gerekli olan 2. bir işlemin bütünü 3. resmi dairelerin yazı işlerini yürüten kalemlerde usulüne göre yazılan derkenar” (OTS 1130)
- muktezi* (مقتضی) “gereken, gerekli olan” (OTS 1130)
- mutazarrır* (متضرر) “zarar görmüş, ziyana uğramış” (OTS 1144)

mu'teriz (معترض) "1. karşı gelen, itiraz eden, itirazcı 2. itiraz eden kimse" (TAS 565)

mübeyyiz (مبييض) "tebyiz eden, yazıyı müsveddeden temize çeken" (OTS 1154)

müstahzar (مستحضر) "1. hazır 2. bellekte tutulmuş 3. önceden hazırlanarak satışa sunulmuş ilaç" (OTS 1197)

nabız (نابض) "1. kalp vuruşunun sağladığı kan basıncından dolayı atardamara parmakla basıldığında duyulan kımıldama 2. eğilim" (TAS 583)

razı (راضی) "1. rıza gösteren, uyan, boyun eğen, karşı çıkmayan 2. erkek adı" (OTS 1393)

rıza (رضا) "1. memnunluk hoşluk razı olmak 2. istek, arzu" (OTABL 830)

vazih (واضح) "açık, belli, ortada, kapalı olmaya, aşikâr" (OTS 1784)

zaruri (ضروری) "ister istemez olan, mecburi" (OTS 1857)

zayıf (ضعيف) "1. eti ve yağı az olan cılız, sıska 2. görevini yapacak yeterli gücü olmayan, yeteneksiz 3. sağlamlığı dayanıklılığı olmayan 4. bilgi yönünden yeterli olmayan 5. kişilik ve ruhsal yönden gereği kadar güçlü olmayan 6. önemli güvenilir olmayan 7. enerjisi, etkisi, yoğunluğu az olan" (TAS 840)

zayi (ضایع) "kaybolmuş, yok olmuş, telef olmuş" (OTS 1859)

zıd (ضد) "1. bir şeyin aksi, karşıt, karşılığı 2. ters, aksi iş 3. çare, tedbir 4. hoşlanılmayan, nefret edilen, menfur ve mekruh" (OTS 1871)

C. Zarf

Bu başlık altında sadece 1 kelime tespit edilmiştir. Zarf olarak sözlüklerde gösterilen bu kelime Türkçede "z" sesiyle kullanılmakla birlikte bağlaç görevini üstlenmektedir.

bilfarz (بالفرض) "diyelim ki, farz edelim ki" (OTS 198)

3. Türkçede "d"li ve "z"li Şekliyle Ortak Kullanılan Dad Harfli Kelimeler

Arapçadan Türkçeye geçen dad harfli madde başı 10 kelime, hem "d"li hem de "z"li şekilleriyle ortak kullanılmaktadır.

fadıl (فاضل) bkz. fazıl

fazıl (فاضل) "1. faziletli, erdemli 2. üstün 3. erkek adı" (OTS 443)

hadra (خضراء) "1. yeşil 2. sebze, yeşillik" (OTS 553)

hazra (خضراء) bkz. hadra (OTS 611)

Hızır (خضر) bkz. Hızır (OTS 625)

Hızır (خضر) “hayat-ı sermediye nail olan İlyas Nebi’nin lakabı” (KT 462)

kadı (قاضی) “Tanzimat’a kadar her türlü davalara, Tanzimat ile medeni kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanlarına verilen ad” (TAS 402)

kaza (قضاء) “1. bütün varlıkların oluşumu veya yok olması Allah’ın takdirinin oluşması 2. kadının hükmü kadılık vazifesi 3. kadının idaresi altında olan yer, kadılık 4. kaymakamın idaresi altında, nahiyeden sonra gelen yerleşim birimi, kaymakamlık 5. kasıtsız ve hata ile oluşan katil ve suç, muhatara, tehlike 6. işleme, yapma, icra 7. vaktinde eda olunmayan namaz ve oruç gibi bir ibadetin sonradan yerine getirilmesi 8. ani ölüm, beklenmedik felaket” (OTS 868)

rıdvan (رضوان) “1. memnurluk, razılık, hoşnutluk 2.cennetin kapıcısı olan büyük melek” (OTABL 830)

rızvan (رضوان) bkz. rıdvan

Sonuç

Bu çalışmada, *dad* (ض) harfli Arapçadan Türkçeye geçen 143 kelime tespit edilmiş ve bu Arapça kelimelerin Türkçedeki yansıması ortaya konulmuştur. Bu 143 kelimedenden 12’si Türkçede “d”li; 131’i ise “z”li kullanılmaktadır.

“d”li kullanılan 12 kelimenin hepsi de isim türünde kullanılan kelimeler olup bunlardan 6’sında *dad* harfi kelime başında, 6’sında da kelime içinde kullanılmaktadır. Türkçede kelime sonunda *dad* harfinin “d”li kullanımı bulunmamaktadır.

Türkçede “z”li kullanılan madde başı 121 *dad* harfli kelimenin 86’sı isim, 34’ü sıfat ve 1’i de zarf türünde olan kelimelerdir. Bu kelimeler incelendiğinde “z” sesinin 10 kelimedede başta, 70 kelimedede ortada ve 41 kelimedede ise sonda kullanıldığı görülmektedir.

“z”li kullanımının “d”li kullanımından hem daha fazla kullanıldığını hem de “d”den farklı olarak kelime sonunda da bulunduğunu söylemek mümkündür.

Arapçaya mahsus bir ses olan *dad* (ض) harfinin telaffuzundan kaynaklı olarak Türkçede daha çok “z” olarak karşılık bulması, bazı Arapların bile telaffuzda *dad* harfini *zı* harfine yaklaştırması veya dönüştürmesi göz önünde bulundurulduğunda kaçınılmaz olacaktır. Arapçadan Türkçeye geçen *dad* harfli kelimelerin “d”li mi, “z”li mi yazılıp söylenmesinde Arapça telaffuzun çok önemli etken olduğu kabul edilebilir.

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız
KT	: Kâmûs-ı Türkî
OTABL	: Osmanlı Türkçesi Ansiklopedik Büyük Lugat
OTS	: Osmanlı Türkçesi Sözlüğü
TAS	: Türkçe Alıntılar Sözlüğü

KAYNAKÇA

- Ateşyürek, R. (2005), Dâd Harfinin Okunuş Özelliği Muhammed Mer'âşî (Saçaklızâde)'nin Hayatı ve Eserleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20-21, 12, s. 237-252.
- Ceylan, Ö. (1997), Dini-Tasavvufi Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme, İlmî Araştırmalar, 5, s. 141-152.
- İnce, N. N. (2010), Geçmişten Günümüze Zâd Sesi Tartışmaları, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 30, s. 165-180.
- Karaağaç, G. (2015), Türkçenin Alıntılar Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Öz, S. (2015), İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmed Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 27, s. 147-181.
- Öztürk, A. (2011a), Harf İnkılâbı ve Volga Bölgesi Halklarının Kullandıkları Alfabeler, Dialektologiya, İstoriya İ Grammatičeskaya Struktura Tuyurskih Yazıkov, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, s. 330-332.
- Öztürk, A. (2011b), Türk-Ermeni İlişkilerinde Dil, IJSES, S. 1, s. 81-87.
- Parlatır, İ. (2014), Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Sami, Ş. (2015), Kamus-ı Türkî, (haz.) Paşa Yavuzarslan, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Timurtaş, F. K. (1985), Osmanlı Türkçesi Grameri, 5. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Yeğin, A.; Badıllı, A.; İsmail, H.; Çalım, İ. (1990), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat, Ziya Ofset, İstanbul.

THE REFLECTIONS IN TURKIC OF THE VOCABLES THAT IS USED THE DAD (ض) CHARACTERS IN ARABIC

Sevilay Türkyılmaz

Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: *There are many the passing vocables from foreign languages to Turkey Turkic. Among these, Arabic words have been passed on to Turkic languages more than other languages. Because it does not match of the sound structure Arabic and Turkic, there is more than one correspondence in the Arabic language with a voice in Turkic. In this case the Arabic character “dad” is an example. So that the character “dad” pronounces a sound between “d” and “z”. But it would not be wrong to say that the vocables of the character “dad” that came to the Turkic from the Arabic had some differences in pronunciation and writing. In this study, the quotations will be examined the writing vocables with character “dad” to Turkic from Arabic. It will be revealed through the determined data that is sound “d” in which kind and how many vocables and that is sound “z” in which kind and how many vocables of character “dad” and the evaluations will be done via findings.*

Keywords: *Arabic, Character “Dad” (ض), Turkic*

ROMANLARA VE ŞİİRLERE İLHAM KAYNAĞI OLAN İKİ KADIN: CELİLE HANIM VE NAHİT FIRATLI

Şahsenem San

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Edebiyatımızda önemli bir yer teşkil eden kadın temalı konuların romanlarda ve şiirlerde de izlerini görürüz. Ünlü ediplerin aşklarını edebi metinlerle ifade ettikleri eserlerde bulunmaktadır. Orhan Veli'nin "Yalnız Seni Arıyorum" adlı eserinde Nahit Fıratlıya karşı aşkıdan bahsettiğini ve Osman Balcıgil'in "Ela Gözlü Pars Celile" adlı romanında Celile Hanım'ı birçok yönüyle ele alması ile birlikte Yahya Kemal'in ona karşı olan aşkı işlediğini görmekteyiz. Orhan Veli Nahit Hanım ile olan ilişkisini "Aşk Resmi Geçidi" adlı şiiri ile taçlandırarak ona karşı olan hayranlığını gözler önüne sermektedir. Yahya Kemal Beyatlı ise "Telâkki" şiirinde kavuşamadığı Celile Hanıma olan aşkı belirtmektedir. Bu çalışma da farklı dönemleri yansıtan iki kadının aşkın farklı halleri ile romanlara ve şiirlere nasıl konu olduklarını ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Aşk, Celile Hanım, Kadın, Nahit Fıratlı, Orhan Veli Kanık, Yahya Kemal Beyatlı

Giriş

Yazarları ve şairleri ilham olan kaynaklar okuyucular başta olmak üzere edebiyata gönül veren diğer kişiler tarafından da merak edilmiştir. Biz de bu çalışmamızda şiir ve romanları ilham kaynağı olan farklı dönemlerde yaşamış ve sanat camiasında da büyük etki bırakmış iki kadından bahsedeceğiz.

Nazım Hikmet'in annesi olan başarılı ve ilk türk kadın ressamlarımızdan biri ve en önemlisi de Yahya Kemal'in sevgilisi Osman Balcıgil'in deyimi ile ela gözlü pars Celile ilk ele alacağımız kadın. Ayşe Celile Hikmet Uğuraldım babasının görevi nedeniyle buldukları Selanik'te 1880 yılında dünyaya geldi. Babası dilci ve eğitimci Hasan Enver Paşa annesi ise Alman kökenli Osmanlı Generali Mehmet Ali Paşa'nın kızı olan Leyla Hanımdır. Evde özel öğrenim görerek yetiştirildi, babasının Sultan Abdülhamit'in yaveri olduğu sırada Saray ressamı Fausto Zonaro 'dan resim dersleri alma fırsatı buldu.

Resim çalışmalarında kuşağının diğer kadın ressamı gibi portreler üstüne yoğunlaştı. “Hamamda Çıplak” en çok kullandığı konulardan birisiydi pastel renklerin hakim olduğu resimler yaptı ve daha çok dost ve akrabalarını resmetti. Gençlik yıllarında Celile Enver adı ile tanındı

1900 yılında Şair Nazım Paşa'nın oğlu Hikmet Bey ile evlendi ve Celile Hikmet adını aldı şiddetli geçimsizlik nedeniyle 1917'de ilk eşi Hikmet Bey'den ayrılmak üzere olduğu sırada tanıştığı ünlü şair Yahya Kemal ile büyük bir aşk yaşadı. Ancak bu ilişki arzu ettiği gibi evlilikle sonuçlanmadı. Yahya Kemal ile ayrılıklarının üzüntüsü ile İstanbul'dan ayrılıp Paris'e gitti ve orada resim ile ilgilendi. İstanbul'a döndükten sonra İbrahim Bey adında bir kaymakamla kısa süren bir evlilik yaptı, soyadı kanunundan sonra Uğurladım soyadını aldı.

Bunlarla birlikte 76 yıllık hayatında birçok şey yaşayan Celile Hanım 1956 yılında Ankara'da vefat etti. Şimdi ise asıl üstünde duracağımız Yahya Kemal ve Celile Hanım aşkına dönebiliriz.

İkisinin tanışması şu şekilde olmuştur:

Celile Hanım Pera Palas'ta çay içerken Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile karşılaşır. Yahya Kemal'de yanındadır ve bu şekilde tanışır. Sonrasında Yahya Kemal ve Celile Hanım arkadaş ortamlarında buluşup yakınlaşmaya ardından yeni bir aşka Yelken açmaya başlarlar. Bu aşkın başlarında Yahya Kemal Celile hanıma İthafen “Telakki” şiirinde şu dizelerle seslenmiştir:

*Yollarda kalan gözlerimin nurunu yordum
Kimdir o nasıldır diye Rüzgarlara sordum
Hülyamı tutan bir büyü var onda diyordum
Gördüm dişi bir parsın ela gözleri vardı*

*Sen miydin âfet ki dedim bezm-i ezelden
Bir kanlı gül ağzında ve mey kasesi elde,
Bir sofrada içtik, ikimiz aynı emelde,
Karşımda uyanmış gibi bir baktı sarardı.*

Celile Hanıma karşı olan hasretini ve sevgisini anlatmaktadır. Şiirin son mısrasında bulunan “Gördüm dişi bir parsın ela gözleri vardı.” Cümleleri Celile Hanım'ın gözlerini anımsattığını fark etmekteyiz. Bu Hasrete sebep olan durumlardan biri ise Nazım Hikmet'in bu aşkı fark edip “Muallim olarak girdiğiniz bu evden babam olarak çıkamazsınız.”¹⁸⁹ Demesidir. Bu durumdan

¹⁸⁹ BALCIGİL “Ela Gözlü Pars Celile”

olumsuz etkilenen Yahya Kemal çekinmiştir ve içten içe korkuları başlamıştır. Celile Hanım Yahya Kemal'e göre daha cesaretli ve daha gözü karadır evlilik hayalleri kurmaktadır. Yahya Kemal ise ürkek davranmaktadır özellikle Celile Hanımın ona yazdığı uzun soluklu mektuptan sonra...

Mektupta şu cümleler geçmektedir “Benim artık tahammülüm kalmadı nikah için annem seni bekliyor bir kere nikah olsa bize misafir gelirsin otururuz konuşuruz binlerce güzel gözlerinden öperim karıcığın Celile...”¹⁹⁰ şeklinde cümlelerini okuduktan sonra daha da korkan Yahya Kemal Beyatlı hocalığını kaybetmek istemiyordu, sevgilisine yenilmiş olduğunu kabul etmesinden başka bir şey kalmamıştı masasına oturdu Ve o meşhur “Özleyen” şiirini yazdı :

*Gönlümle oturdum da hüznümlendim o yerde
Sen Neredesin ey sevgili yaz günleri nerede
Dağlar ağarırken konuşmuştuk tepelerde
Sen nerede o fecrin ağaran Dağları nerede*

*Akşam güneş artık Deniz ufkunda silindi
Hülya gibi yalnız gezinenler köye indi
Ben kaldım uzaklarda günüün sesleri dindi
Gönlümle hayalet gibi ben kaldım O yerde*

Ardından Celile Hanım arkadaşı Marcel'e “ve perde kapandı sevgili Marcel... Oyunu bitirdim perdeyi indirdim.”¹⁹¹ şeklinde yazmış aşkın bittiğini kabul etmiştir.

Şimdi ise Celile hanımın ilham kaynağı olduğu başka bir şiire geçelim “Sessiz Gemi” şiiri hep ölüme yazılan bir şiir olarak bilinirdi:

*Sessiz Gemi
Artık demir almak günü gelmişse zamandan
Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol
Sallanmaz O kalkışta ne mendil nede bir kol
Rıhtımda kalanlar bu seyahatten elemli
Günlerce siyah ufka bakar Gözleri nemli
Bi çare Gönüller ne giden son gemidir bu
Hicranlı hayatın ne de son matemidir Bu
Dünyada sevilmiş ve seven nafile bekler*

¹⁹⁰ BALCIGİL “Ela Gözlü Pars Celile”

¹⁹¹ BALCIGİL “Ela Gözlü Pars Celile”

*Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler
Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden
Birçok seneler geçti Dönen yok seferinden*

Aslında bu dizeler Yahya Kemal'in hayatındaki en büyük aşkı olan Celile Hanım'ın Ada'dan gemiyle İstanbul uzaklaşışı esnasında yaşadığı çaresizliği anlatır. Aslında şiirin konusu Bir nevi ölümdür ama aşkta aranan belki de aşkı aşk yapan Celile'nin ardından Ada limanında bakakalan Yahya Kemal'den izler içerir. Yahya Kemal bu mısraları yazarken Celile Hanım ise yine en yakın arkadaşı Marcel'e "nasıl olacak bilmiyorum. Kemal ürkek."¹⁹² Şeklinde cümlelerle içini dökmüştür. Yahya Kemal Celile Hanıma güvenmiyor kendisi ile beraber olmaya başladığında evli olması kendisine de ihanet eder kuşkusuz yaşamasına neden oluyor arada yaşadığı kıskançlık krizleri ile şu dizeleri yazıyordu:

*Kirpikleri Sürgün o ihanet dolu gözler
Rikkatle bakarken bile fırsatı özler*

Yahya Kemal bu mısralarda "Kirpikleri Süzgün ihanet dolu gözler" derken Celile Hanım'ın Hikmet Bey ile evliliği bilmediğinden dolayı Hikmet beye ihanet ettiğini hatırlatmakta başka bir bakış açısıyla bakıldığında ise Hikmet Bey ile evli iken kendisiyle olduğu için kendisine ihanet ettiğini de hatırlatmış olabilir. "Rikkatle bakarken bile fırsatı özler" kelimelerinde ise kendisini sevgiyle nazik bir şekilde baktığında bile Celile Hanımın fırsat kolladığı ima etmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Böylece bu aşkta tarihe geçmiştir. Bir süre sonra ela gözlü Pars Celile oğlu Nazım Hikmet için açlık grevinde iken imza topladığı zamanlarda kendisine Piraye "elimde imza defteri ile koşarak köprü'nün öteki tarafına geçtim, Yahya Kemal Bey'i gördüm imzalamak istemedi"¹⁹³ diye söyledi. Celile Hanım yine içinden bir şey kopup gittiğini hissetti.

Şimdi ise işleyeceğimiz Bir diğer konu Nahit Hanım ve Orhan Veli'nin ona duyduğu aşktır. Öncelikle Nahit hanımın hayatından kısaca bahsedelim. Orhan Veli'nin 36 yıllık ömrünün en büyük sevdası olan sanat ve edebiyat ortamlarında Nahit Hanım olarak bilinen Nahit Gelenbevi 1909'da Girit'te doğdu. İlk ve ortaokulu İstanbul'un Kandilli semtinde okudu. Erenköy Kız Lisesi'nde tamamladığı orta öğreniminin ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünü bitirdi. Dönemin şartlarından dolayı

¹⁹² BALCIGİL "Ela Gözlü Pars Celile"

¹⁹³ BALCIGİL "Ela Gözlü Pars Celile"

kadro sıkıntısı nedeniyle öğretmenlik hayatına felsefe öğretmeni olarak değil Ankara kız Lisesi'nde edebiyat öğretmeni olarak başladı. Halil Vedat Fıratlı ve şair Arif Damar ile evlilikler yaptı, çocuğu olmadı bu iki evliliğin arasına Orhan Veli ile yaşadığı o muhteşem aşkı sığdırdı. Nahit Hanım sanat ve edebiyat dünyasında birçok şair ve yazar tarafından anılan bir kadın oldu.

Örneğin: Samet Ağaoğlu "Rönesans gibi kadın."¹⁹⁴ Cemal Süreya ise "Cumhuriyet dönemi küçük burjuva duyarlılığının anası"¹⁹⁵ gibi cümlelerle Nahit Hanımdan bahsetmişlerdir. Orhan Veli'nin sevgilisi diye önlenmesinin yanı sıra 1930'lardan 1990'lara kadar tam 60 yıl boyunca evini bir sanat albümüne çevirmiştir. (Sabahattin Ali, Orhan Veli, Arif Damar, Gülten Akın) gibi şairler ve Yazarlar tarafından şiirler ve yazılar yazılmış. Atatürk ile üç defa dans etmiş. Bir hanımefendi profili görmekteyiz. Bunlar gibi hayatına birçok yaşanmışlık sığdıran Nahit Hanım 17 Mayıs 2002 günü 93 yaşındayken hayatını yitirmiş, Feriköy mezarlığına gömülmüştür. Orhan Veli ile yaşadığı aşka dönecek olursak Cemal Süreya'nın Orhan Veli'nin ölümünden sonra müsveddesi dış fırçasına sarılı bir kağıtta bulunan Tamamlanmamış "Aşk Resmi Geçidi" adlı şiiri bende her zaman Nahit Hanımın yüzünü çağrıştırmıştır diye bahsettiği o şiirden başlamak istiyorum:

*Hiçbirine bağlanmadım
Ona bağlandığım kadar
Sade kadın değil İnsan
Ne kibarlık budalası
Ne malda mülkte gözü var
Hür olsak der
Eşit olsak der
İnsanları sevmesini bilir
Yaşamayı sevdiği kadar
16 Ekim 1988*

Yukarıdaki aşk resmi geçidi adlı şiirde Orhan Veli'nin gözündeki Nahit Hanımı ona karşı hayranlığını ve aşkını açıkça görmekteyiz.

Ayrıca Nahit hanım Orhan Veli'nin şiirlerinin ilk okuyucusu olarak bilinmektedir. Orhan Veli'nin defterinde bulunan başlığı olmayan şiirine de rastlanmıştır. Bu şiirin içinde bile Nahit Hanıma İthafen mısralar saklıdır:

*Bir de sevgilim vardır pek Muteber
İsmi söyleyemem*

¹⁹⁴ KANIK "Yalnız Seni Arıyorum"

¹⁹⁵ KANIK "Yalnız Seni Arıyorum"

Edebiyat tarihçisi bulsun
Nisan 1940

Orhan Veli'nin tarihsiz Çarşamba günü yazdığı bir mektubunda şu cümlelerde bulunmaktaydı. "Bütün bu tatsız günler içinde yalnız seni arıyorum, değişemiyorum. Bu zayıf irade ile hayattan zevk alabilmek ancak mucizelerle kabil olacak. Ben asker iken bir mektup yazmıştın "orada Mucizeler beklemeye hakkımız yok mu" diyordun. İstersen bana darıl eskisi gibi sistemlerde bulun sesini duymuş gibi olayım."¹⁹⁶ Şeklinde yazmış olduğu cümleler Nahit Hanımın Bir nevi Orhan Veli umut olduğunu Nahit Hanımın bu hasretten dolayı Orhan Veliye sitemkar davrandığını görüp aşkı fakat bir o kadar da hasreti hissetmekteyiz.

21 Mart 1947 tarihli mektupta Orhan Veli "Artık birbirimizi hiç göremeyeceğimize göre yalnız yaşayacak değilsin ya dedikten sonra ama ben yalnız yaşamayı sadece bana ait olmanı istiyorum diye ilave ediyorsun Nahit'im. Ben de yalnız sana ait olmak istiyorum." Diye ilave ederek cümlelerine devam etmektedir.

Burada da kıskançlığın olduğunu ve gerçekten karşılıklı yoğun duyguların paylaşıldığını rastlamaktayız. Aynı tarihli mektup da "Bana kendine ait ve seni daha çok daha yakından duyuracak şeyler gönder hasretle hararetle dudaklarından öperim."¹⁹⁷ Diyerek ardından meşhur şiirlerinden olan "Denizi Özleyenler İçin" şiirini Nahit Hanım ile paylaşmıştır:

Denizi Özleyenler İçin
Gemiler geçer rüyalarımda
Allı pullu gemiler damların üzerinden
Ben Zavallı
Ben yıllardır denize hasret
Bakar bakar ağlarım
Hatıralarım ilk görüşümü dünyayı
Bir midye kabuğunun aradığından
Suların yeşili göklerin mavisi
Lâpinaların en hârelisi
Hala tuzlu Akar kanım
İstiridyelerin kestiği yerden
Neydi o deli gibi gidişimiz
Bembeyaz köpüklerle açıklara

¹⁹⁶ KANIK "Yalnız Seni Arıyorum"

¹⁹⁷ KANIK "Yalnız Seni Arıyorum"

*köpükler ki fena Kalpli değil
 Köpükler ki dudaklara benzer
 Köpükler ki insanlarla
 Zinaları ayıp değil
 Gemiler geçer rüyalarımda
 Allı pullu gemiler damların üzerinden
 Ben zavallı
 Ben yıllardır denize Hasret*

Son dörtlükteki :

*Gemiler geçer rüyalarımda
 Allı pullu gemiler damların üzerinden
 Ben zavallı
 Ben yıllardır denize hasret*

Orhan Veli'nin burada bahsettiği Deniz Nahit Hanım olsa gerek.

Bu şekilde mektuplaşmalar ve şiirler devam etmiştir ta ki o zamana kadar Orhan Veli bir haftalığına gitti. Ankara'da 10 Kasım gecesi belediyenin açtığı çukura düşerek başından yaralandı. İstanbul'a döndükten sonra 14 Kasım Salı günü bir arkadaşının evindeki öğlen yemeğinde fenalaşınca Cerrahpaşa Hastanesine kaldırıldı. O gece 23.20 de hayatını kaybetti. Nahit Hanımın Orhan Veli'ye 2 Kasım günü yazdığı mektup Orhan Veli'ye ulaşmamıştır. O mektupta bu sıkıntılı ve bir o kadar da özlem dolu kelimeler saklıydı: "Orhan cevapsız mektup yazmak çok garip oluyor geçen akşam seni rüyamda gördüm. Ankara'ya gitmişsin sana Dora bir iş bulmuş, seni acaba Ankara'da mı diye düşündüm, mektuptan herhalde ne kadar sıkıntılı olduğunu anlamışsındır yeni şiirlerin varsa gönder, şiire de hasret kaldım meğerse ihtiyaçmış. Yeni şiirleri istiyorum gözlerini öperim."¹⁹⁸ Diyerek içten yazdığı mektubunu Orhan Veli'ye ulaştıramamıştı. Bu büyük aşk böylece fani dünyada sona ermiştir.

Sonuç

Bu bilgilere dayanarak farklı zamanlarda yaşayan iki kadının edebiyatımızda bir çok alanda ilham kaynağı olduğunu görmekteyiz. Daha ötesinde ise birbiribir eserlere kaynak olduklarına dair örneklere rastlarız. Bunlara örnek olarak Osman Balcıgil'in "Ela Gözlü Pars Celile" veya Orhan Veli'nin Nahit Hanım'a Mektuplar adlı kitaplarıdır. Bu iki kadının en belirgin

¹⁹⁸ KANIK "Yalnız Seni Arıyorum"

ortak yönü sanat ve edebiyat dünyası ile iç içe olmalarıdır. Diğer ortak yönleri ise edebiyatta kavuşulmaz aşkı simgelemeleridir. Ne Nahit Hanım Orhan Veliye kavuşabilmiştir ne de Celile Hanım Yahya Kemale. Kavusamamalarının belki de tek güzel yanı aşk dünyalarının dışa vurmuşluğu ile edebiyata bir çok güzel şiir ve roman kazandırmalarıdır.

Kaynakça

BALCIGİL, Osman, “Ela Gözlü Pars Celile”, Destek Yayınları, İSTANBUL-2017
KANIK, V. Orhan, “Yalnız Seni Arıyorum” Yapı Kredi Yayınları, İSTANBUL-2017
HACIR, Aysel , “Celile Hanım” Minval Yayınevi, İSTANBUL-2016.

WOMEN WHO INSPIRED NOVELS AND POETS: CELILE HANIM AND NAHİT FIRATLI

Şahsenem San

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: We see the traces of women themed topics in the novels and poems that constitute an important place in the literature, including Turkish literary. Famous writers show their love in the works they write. We understand that, Orhan Veli's love for the Nahit Fıratlı in the book named "Yalnız Seni Arıyorum (Only I just Looking or You)". Also Osman Balcıgil has written a novel "Ela Gözlü Pars Celile (Pars Celile with Hazel Eyes)" for the woman who impact in her artistic envorinment in 1940's and 1950's. We also know the love story between Celile Hanım and Yahya Kemal who had written some poems for her. Orhan Veli strengthened his relationship with Nahit Fıratlı with the poem named: Aşk Resmi Geçidi (Lovers Troop). So he had shown his admire for the Nahit Fıratlı. Yahya Kemal BEYATLI told his love to Celile in "Telakki" the poem. In this study, we will examine these two different women who had lived in the different time and had diffrent types of love, and how did they inspire to novels and poems with their love and life.

Keywords: love, Celile Hanım, women inspiration, Nahit Fıratlı, Orhan Veli Kanık, Yahya Kemal Beyatlı

ESKİ TÜRKÇEDE ŞAMANİZMİ YANSITAN UNSURLAR

Tuba Güner

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Öğrencisi*

Öz: İnsanoğlu yüzyıllar boyunca bir şeylere inanma ihtiyacı duymuştur. Bu inançlar dinler, dağ, su, güneş vb. kalıplardan oluşmuştur. Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık ve Şamanizm bu inançların temelini oluşturan dinler arasında gelmektedir. Orta Asya’da bulunan, ta ilk devletlerden bu yana bu inanışlar benimsenmiş ve çeşitli varsayımlarla yaşam tarzlarında, eserlerde yer almıştır. Eski Türkçe devrinin hem bu yaşantılar hem de dinin etkisi ile kazanılan terimler açısından zengin bir devir olduğunu söyleyebiliriz. Bizzat dinin kendisi olmasa bile arkaik unsurlarına, kalıntılarına bu dönemde rastlanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Şamanizm, İnanışlar, Unsurlar

Giriş

Geçmişten bu yana inanılan birçok din beraberinde farklı inanç sistemlerini, bazı tabuları da getirir. Bazı araştırmacılar Türklerin bağlı oldukları dinler arasına Şamanizm’ i de ilave ederler. Bazı araştırmacılar ise büyük bir kısma hakim olduğunu fakat bunun din olarak alınamayacağını belirtirler.

Samire Mömin’in makalesi (2013) “Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları” Orta Asya Toplulukları (Eski Türkler) doğada bazı gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Tabiat güçlerine itikad, hemen hemen bütün halk dinlerinde mevcuttur. Fiziki çevrede bulunan dağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, ay, güneş, yıldızlar gibi tabiat şekillerine ve olaylarına karşı hayret ve korkuyla karışık bir saygı hissi eskiden beri olmuştur. Bunların içinde gök’e en kutsal tanrı olarak bakmışlardır. Eski Türklerin tüm bu inanışları onların metinlerine de yansımıştır. Belki çok açık bir şekilde değil ama eserlerde kullanılan bazı kelimeler ve kavramlar Şamanizm’in belirtileri olabilecek niteliktedir. Yapılan bu çalışmada Eski Türkçe dönemine ait eserlerin birkaçı incelenerek bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Şamanizm

Samire Mömin'in makalesi (2013) "Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları" Şamanizm ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmaya dayanan eski bir inançtır. Bunun ne zaman ortaya çıktığı, ne gibi değişikliklerden geçtiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eski Çin Kaynaklarından öğrenildiğine göre, Şamanlığın önce Orta Asya Türkleri arasında ortaya çıktığı, daha sonra da diğer Türk boyları arasında yayıldığı anlaşılmaktadır.

Fatma Ahsen Turan'ın makalesi (2015) "Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı" İslamiyet' ten önce Türklerin inançları hakkında çalışmalar da 19. yy' da W. Radloff' la (1956) başlamıştır. Tarih sahnesine çıktıkları MÖ 3. yy' dan bu yana çok değişik ve geniş coğrafyalarda yaşayan Türkler İslam'ı kabul etmeden önce Budizm, Maniheizm, Musevilik, Hristiyanlık, Gök Tanrı dini gibi birçok dini kabul etmişlerdir. Bazı araştırmacılar Türklerin mensubu oldukları dinler arasında Şamanizm' i de zikretmişlerdir. Eliade'ye göre (1997: 259) bir din olmayan sihrî sistem olan Şamanizm, görünmeyen ruhlar âlemiyle irtibat kurmak ve beşerî faaliyetleri yönetmede bu ruhların desteğini elde etmek olan vecdî ve tedavi ile ilgili olan metodlar bütünüdür. Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Hikmet Tanyu, Harun Güngör, Saadettin Gömeç, Mihaly Hoppal ve pek çok ilim adamı da Eliade gibi Şamanizm' i bir sihrî sistem olarak kabul etmişler ve Orta ve Kuzey Asya'nın dinî hayatına egemen olsa da bu geniş bölgenin dini değildir, düşüncesi etrafında birleşmişlerdir.

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiyi Dursun Yıldırımın "Köktürk Çağında Tanrı Mı Vardı Tanrılar Mı Vardı" adlı makalesinde Divitçioğlu' ndan aldığı bilgi ile destekleyebiliriz:

"Türkler olağanüstü bir biçimde ateşe saygı gösterirler; suyu ve havayı ulularlar, toprağı kutsarlar. Fakat yalnızca göğü ve yeri yaratana Tanrı derler ve ona taparlar"

Bizim de bu çalışmada savunduğumuz konu tüm bu verilere dayanarak Şamanizm' in geçmişte bir din olduğu fakat şu an sadece bir ibadet şekli ya da inanış yapısı olduğu kanısıdır. Metinlerde açık bir şekilde bulmak elbet mümkün değildir. Fakat kullanılan kalıplar, yapılan eylemler ve dahası bir yol gösterici niteliğindedir. Eğer bugün de bir dindir diyecek olursak Altay ve Yakut Türklerinde çok yaygın olarak görülmesine bağlı bir sebebe dayandırabiliriz.

Hunlarda tesbit edilen Gök-Tanrı, güneş, ay, yer-su atalar ve ölümler kültü Türk kavimlerinde, muhtelif kültürlerin tesirleri altında kalmalarına rağmen, son devirlere kadar devam ettirilen kültlerdir. Bu kültler çağdaş Altaylılarda

ve Yakutlarda müşahede edilmiştir. Bununla beraber Altay ve Yakut Şamanlığı bütün halinde eski Türk dini olarak kabul edilemez. Çok eski devirlerde hakanlıklar ve devletlikler kuran Türklerin dünya görüşleri ve dinî telâkkileri Altay ve Yakut Şamanizm' ine nazaran çok gelişmiş ve olgunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Altay ve Yakut Şamanlığını, elinde bulundurduğu pek mahdut materyallere dayanarak, tetkik eden rahmetli Ziya Gökalp dahi bunun farkına varmış ve eski Türkler için toyunizm adını verdiği bir millî din tasavvur etmişti. Fakat "toyunizm" dediği din Budizm'den başka bir şey değildir. Sırf itibarî olarak dahi eski Türk dinine toyunizm adı verilemez. Eski Türkler, şüphesizdir ki, Şamanist idiler. Fakat bu Şamanizm Altay ve Yakut şamanlığının bulunduğu safhayı çok arkasında bırakmış, gelişmiş bir durumdaydı (İnan, 1972).

Eski Türklerde ve Eski Türkçe eserlerde Şamanizm şu şekilde görülmektedir: Çin kaynaklarının verdikleri haberlerden anlaşıldığına göre, eski Orta-Asya Şamanizm' inin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata (cedd- i âlâ) , ateş (ocak) kültleri idi. Dinî âyin ve törenlerin muayyen bir nizam çerçevesi içine alınmış olduğunu tahmin etmekte mümkündür. Çin vakanüvisinin verdiği malûmata göre Hun prensi bir putun karşısında Gök-Tanrı'ya kurban sunardı. Herhalde bu put Altaylılarda ve başka çağdaş Şamanistlerde müşahade edilen ongon yahut töz' lere benzer bir sanem olsa gerektir. Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kuran muhtelif sülâlerden bahseden Çin kaynakları bunların da Gök-Tanrı' ya, yer-suya, güneşe ve aya kurban sunduklarını yazmışlardır. Orta Asya'da devlet kuran kavimlerin kültür merkezi olan hakan sarayları ve beylerin karargâhları ve bunların çevresinde yerleşen ve göç eden boylar daima yabancı kültürlerin tesirlerine maruz bulunuyorlardı. Doğudan Çin mitolojisi ve felsefesi, güneyden Hint-Tibet Budizmi, batıdan Zerdüştizm çok eskiden beri Orta Asya'nın milli kültlerine yavaş yavaş tesir ediyorlardı (İnan, 1972).

İnan'ın başka kaynaklardan da yararlanarak vermiş olduğu bilgilerden de yola çıkılarak Orta Asya da hakimiyet kuran Türklerin Budizm, Zerdüşizm, Maniheizm dinlerinden ve bazı bilim adamlarının din olarak kabul ettiği fakat bizim bu görüşü kabul etmeyip sadece bir ritüel ya da inanış olarak çalışmamıza aldığımız Şamanizm'den etkilendiği apaçık ortadadır. Yabancı dinler ve farklı milletler Şamanizm'den bir çok unsuru alarak bunu halk tabakasına sokmuş ve haliyle bu milletlerin eserlerine de yansımıştır. Bunun başlıca sebeplerini Şamanizm'in Çin civarlarında da yer alması ve bizim de inceleyeceğimiz Köktürk ve Uygur eserlerinin bazılarının bu civardan çıkarılmış olmasının ve de İnan'ın vermiş olduğu "Eski Türkler şüphesiz

Şamanist idiler” bilgisini de göz önünde bulundurarak eserlere etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Angara ve Obi ırmaklarından, Sibiry’a’nın Tayga ormanlarından, gerçek Şamanist olarak güneye gelen To-balar V. yüzyılda Budizm’i resmen kabul ettiler; büyük Buda tapınakları yaptılar(İnan,1972).

Araştırmacılarımızın Uygur metinlerini Bin Buda tapınaklarından bulduklarını ve sandık sandık bilim âlemimize kattıklarını biliyoruz. Bu bilgiler bize metinlerde Şamanizm unsurlarına rastlanılabileceğini göstermektedir.

Gerek tarih kaynaklarından ve gerek bıraktıkları yazıtlarından anlaşıldığına göre Gök-Türk hakanları ve bunların idareleri altında bulunan Türk boyları, batıdaki şehirli Türklerin bir kısmı müstesna, hep Şamanist idiler. Gök Türk devletinin Uygur sülâlesi eline geçtiği tarihe kadar Orta Asya’nın kuzey bölgelerinde Şamanizm hakim durumda idi. Batıdan ve güneyden gelen “kitaplı dinler” in tesirleri yok denecek kadar azdı; bilâkis “kitaplı dinlerin Şamanizm’le beslendikleri şüphesizdir. Ama buna rağmen Uygur ülkesinde Manihaizm, Budizm ve Hıristiyanlık ile yanyana Şamanizm de yaşıyordu. Şamazim’in en önemli ve iptidaî kültlerinden biri olan töz yahut ongon kültünün Uygur Budist rahipleri tarafından Buda tapınaklarına kabul edilmiş olduğunu Rubruk’un bir hikâyesinden öğreniyoruz. Gök Türklerin elinden egemenliği alan ilk Uygur hakanları Kül Bilge ve Moyun Çur Şamanist idiler. Uygur hakanlarından Bökü Han 763 de Uygurlar arasına Manihaizm mezhebini soktular (İnan, 1972). Geçmişte Şamanist olan ve Uygur Devletinin kurulması ile başka dinleri benimsemiş olan milletin geçmişi unutulması tıpkı yazıda mümkün olmadığı gibi dinde de mümkün gözükmemektedir. Tam anlamı ile yaşadığını söyleyemesek de silindiğini de söylemek doğru bir yargı olmayacaktır.

Bir diğer bilgiye göre Kırgızlar da Şamanist idiler. Tanrılara-ruhlara kırlarda kurban sunarlardı. Şamanlarına kam derlerdi. Sulara, ağaçlara kurban sunarlardı. Oğuzlar, İslam ülkesine yakın komşu buldukları halde, şamanlıklarında direniyorlardı. İbn Fadlan’ın ilk gördüğü Oğuz beyi Küçük Yanal evvelce Müslüman olmuş ise de Oğuzların “Müslüman olursan bizim başkanımız olmazsın” dedikleri için tekrar Şamanlığa dönmüştü.

Moğol devrinde Şamanizm üç büyük dinin, İslâm, Hıristiyanlık ve Budizm’in mücadelelerine saha oldu. Şamanizm, Budizm ve İslâm dinlerine bir sürü kalıntıları bırakarak ancak Sibiry ormanlarında ve Altay

dağlarında barınabildi (İnan, 1972). Verdiğimiz tüm bu bilgilerden sonra Eski Türkçe devrine ait bazı eserleri incelemeye başlayabiliriz.

1. Eski Türkçe Devri

A. Kök Türkçe

Orhun Abideleri

Orhun âbideleri, Türk hanedanının Bilge Kağan devrinin mahsülleridir. Birincisi olan Kül Tigin âbidesini ağabeyisi Bilge Kağan 732’de diktirmiştir, ikincisi olan Bilge Kağan âbidesini de ölümünden bir yıl sonra 135’te kendi oğlu olan kağan diktirmiştir. Üçüncü olarak verilen Tonyukuk âbidesi ise 720-725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir (Ergin, 2012)

KTA G 1 Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı

Gök Tanrı inancı diğer tüm dinlerde olduğu gibi Şamanizm’de de yaygın bir biçimde yer alır. İnanılan her şeyin başında Gök Tanrı gelir.

KTA D 4 Özi ança kergek bolmuş
Kendisi öylece vefat etmiş.

KTA D 16 uça barmış.
uçup gitmiş.

KTA D 30 inim Kül Tigin özi ança kergek noldı. Kangım kağan uçduğda...
küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam kağan uçtuğunda...

KTA K 10 İnim Kül Tigin kergek boldı.
Küçük kardeşim Kül Tigin vefât etti.

KTA KD 1 Kül Tigin kıony yılka yiti yigirmike uçdı.
Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu.

KTA GD 1 uça bardınız.
uçup gittiniz.

BKA D 4 Özi ança kergek bolmuş
Kendisi öylece vefât etmiş

BKA D 14 kangım kağan uçduğda...

babam kağan uçtuğunda...

BKA G 10 onunç ay altı otuzka uça bardı.

Onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti.

BKA B 2 Bilge Kağan uçdı.

Bilge Kağan uçtu.

Osman Nedim Tuna Kergek' in bıldırcın türünden, kanatlarını gererek uçan bir kuşun adı olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymaktadır. Şamanizm' de de ölen kimsenin ruhunun kuş ya da böcek olarak uçtuğuna inanıldığını belirten araştırmacı, aynı yazıtlarında "ölmek" yerine uçmak eyleminin de kullanıldığını dikkati çekmektedir. Bu çalışmayla kergek bolmak deyiminin "ölmek" kavramını bir somutlaştırmayla dile getiren deyim aktarmalı bir anlatım olduğu kanıtlanmıştır (Aksan, 2015, s.26).

KTA Doğu yüzü 16. ve 30. Kuzeydoğu yüzü 1., Güneydoğu yüzü 1. satır, BKA Doğu yüzü 14., Güney yüzü 10., Batı yüzü 2. satırda geçen ifadeyi de Şamanizm de ölümlerin ruhunun uçması olayı ile ilişkilendirebiliriz.

KTA D 15 Tengri yarlıkaduk için

Tanrı lûtfettiği için

KTA D 33 Tengri yarlıkaduk için

Tanrı bahşettiği için

TA G 9 Tengri yarlıkadı, yanydımız.

Tanrı lutfetti, dağıttık.

"Tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine sahip olan kişidir", diyerek açıklamaktadır. Bu özellik Tanrının izin vermesi ile gerçekleşir. Orhun Abidesi' nde geçen bu tabir de bize üzeri kapalı bir şekilde Tanrının kut vermesi olayını hatırlatır niteliktedir (Artun,2013, s. 12).

KTA D 31 Umay teg ögüm

Umay gibi annem

TA 2. Taş B Tengri Umay ıduğ yir sub...

Tanrı Umay İlâhe, mukaddes yer, su...

Umay Şamanlığın koruyucu ve merhametli dişi Tanrısıdır (İnan,1972, s. 27).

KTA D 35 Üze Tengri ıduğ yir sub

Üstte Tanrı, mukaddes yer, su

Türlere zafer kazandıran, felâketlerden koruyan Türk Tanrısı Gök-Tanrı'dır. "Tanrı" adı bazen "yer", "gök" ve bazen de "yer-su" ile birlikte zikroluyor (İnan, 1972, s. 26). Şamanizm' de de Gök Tanrı inancının yanı sıra inanılan ve kutsal, mukaddes sayılan öğeler vardır.

B. Uygurca

İrk Bitig

İrk Bitig ya da "Fal Kitabı" eski Türk runik yazısı ile kitap biçiminde yazılmış ve bize kadar gelebilmiş tek Eski Türkçe yapıttır. Doğu Türkistan' da, Tun-huang' da "Bin Buda Mağaraları" ndaki bir elyazmaları deposunda bulunmuştur. Dil yazım özellikleri bu yapıtın 9. yüzyılın başlarından kalma olduğunu gösteriyor. İrk Bitig' de 65 falın kısa yorumları ile kısa bir hatime bulunmaktadır (Tekin, 2004).

IB 2 "Korkma!" timiş. "Kut birgey men!" timiş
(Yol Tanrısı) korkmayın, demiş (size) kut vereceğim demiş.

IB 48 Karı yol tengri men
Yaşlı yol tanrısıyım

İnan' ın "Gök Tanrı da tanrıların en büyüğü sayılmış olsa gerektir." ifadesi bize şamanlıkta inanılan başka tanrılar da olduğunu kanıtlar ve bu görüşün yok olmadığını, Uygur Dönemi' ne geldiğimizde de karşımıza çıktığını gösterir. Ayrıca yukarıda belirtmiş olduğumuz kut anlayışının da örneğini görürüz.

IB 4 Ürüng esri togan kuş men
Ak benekli şahin kuşuyum

Manas destanında rüya ile istikbali keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Bu kadın şaman Müslüman kızıdır. "Pis kokulu kâfir" tarafından esir alınmış, bu "göğsü tüylü kâfirin koynunda yatmamak için" periye (ruhlara) yalvarıp yakararak kurtarmasını dilemiş. Doğan kuşu olup göklere uçmuş, dünyayı dolaşmıştır. Şamanizm' de görülen ve adına "don değiştirme" dediğimiz bu olay yukarıda belirttiğimiz bölümde de zikredilmiştir (İnan, 1972, s. 89).

IB 13 Tenglilig kurtga yurtta kalmış. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmuş tir.

Dindar (bir) yaşlı kadın terk edilmiş kamp yerinde (yalnız) kalmış, yağlı bir kepece bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der.

Yukarıda bahsi geçen olayın belki bizzat bunu yansıttığını söylemek mümkün olmayabilir fakat Şamanizm’ den etkilenilerek metine alınan bir inanış, mucize söz konusudur. “Altaylarda XVII. yüzyılda Kalpas adlı bir kam vardı. Budizmi yaymak için gayret eden Oyrat beği Kalpas’ı ateşe attırdı. Kalpas havaya uçmak istemişti. Fakat yanında bulunan başka bir kam arkadaşı bir türlü havalanmadı. Kalpas ateş sönünceye kadar kaldı, yanmadı. Yalnız kendini değil arkadaşını da kurtardı (İnan, 1972, s. 87).” Görüldüğü üzere Şamanların mucizeleri mevcuttur ve bir şekilde toplulukları etkilemiştir.

İyi ve Kötü Prens Öyküsü

Maharıt adlı kralın iyi ve kötü düşünceli olan iki oğlunun halka yardım etmek için çıktıkları yolda gerçekleşen olayları anlatan bir hikâyedir.

İVKPÖ s. 27 tegin qutu ülügi üçün adasız tudasız qaç kün içinta...

prensın kutu ve talihi sayesinde, tehlikesiz ve engelsiz olarak, birkaç gün içinde...

İVKPÖ s. 33 uluy küçlüg kutluy bodısabatlar ermeser bu yerke Tegmegey.

büyük, güçlü ve kutsal ruhla donanmış Bodhisattva’ lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi.

İVKPÖ s. 37 qutsuz qobılar üçün alqu yoqadı

kutsuz ve şanssız oldukları için hepsi yok oldu

İVKPÖ s. 42 kentüniñ qutı ülügi üçün

kendi üstün gücü ve talihi (ku’u) sayesinde

Kut: Eski Türk'lerde tanrı tarafından hanlara verildiğine inanılan yönetme yetkisi sayesinde devlet idaresinde güç <https://www.seslisozluk.net/> (22/12/17). Bu anlamının yanı sıra mutluluk, baht gibi anlamları da vardır. Şamanizm’de Şamanlar kut almış kimselerdi bu yüzden şanslı ve kutsallardı. Eski Uygur Türkçesi ile kaleme alınmış bu metinde de kut anlayışını ve kutsal ruhla donatılma anlayışını Şamanizm ile bağdaştırabiliriz.

İVKPÖ s. 40 ötrü ol yer sub ırşı tenri bar erti. tegin emgekin körü umatın teginke inçe tep tedi:

oysa oralarda, Irşî diye bir cin vardı. Prensın acısını göremeyerek (dayanamayarak) prensê şöyle söyledi:

Mircea Eliade' nin "Şamanizm" adlı yazısında geçen: O, kendi "ruhlarına" egemendir; şu anlamda ki, insan olmakla birlikte, ölülerin, "cinlerin" ve "Doğanın ruhlarının" aleti olmaksızın onlarla iletişim kurmayı başarır(Eiade,). Görüldüğü üzere şamanların cinler ve diğer varlıklarla konuşma yetisi vardır. Parçada da iyi prensê olanları bir cinin haber vermesi ve bir üst açıklamada da bahsi geçen kut almış olması da ilişkilendirilerek Şamanizm' in yansıması sayılabilir https://media.turuz.com/2016/0202-Shamanizm-Mircea_Eliade-40s.pdf (22/12/17).

İVKPÖ s. 43 buqası aşnu önüp teginig yumburu yatıyurup tört adaqın inleyü kölitdi turdı sürüg ud qamay öntükte tilin yalyap ekki közinteki sışın alıp qodtı.

Boğa (onun boğası?), öne geçerek, prensi yere yuvarlayıp dört ayağı ile burgu gibi dönerek onu yere gömdü, (onun üstünde) durdu. Sürüdeki öküzlerin tamamı geçtikten sonra (boğa), diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkardı.

Parçada boğanın prensin gözünü yalayarak iyileştirmesi mucizevi bir olaydır. Yukarıda Kalpas adlı bir kam için verdiğimiz örnek bunu açıklar niteliktedir.

İVKPÖ s. 45 maña amtı bir qunqayu tilep kelürün elgim atızu ayzım yırlayu bana şimdi bir kopuz isteyip getirin. Elim çalar, ağzım şarkı söyler

Şamanlar ilk trans halinden uyandıklarında kopuz isteyip gördüklerini anlatırlar.

İVKPÖ s. 52 kün tenri

Güneş Tanrısı

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler bunun doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü diğer tüm dinlerde olduğu gibi Şamanizm'de de Gök Tanrı' nın yanı sıra inanılan bir çok tanrı vardır. Ayrıca Çin kaynaklarının verdikleri haberlerden anlaşıldığına göre, eski Orta-Asya şamanizminin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata, ateş kültleri idi (İnan, 1972, s. 2).

Altun Yaruk

Sanskritçesi, Suvarnaprabhasa-sutraolan Altun Yaruk Sudur, Budist Uygur nesri içerisindeki en hacimli kitaplardan biridir. 10 kitap31 bölümden oluşan eserin aslı Sanskritçedir.

AY 0190-0192 bolurlar, kaçan munta et' öz kodsarlar üküşü barça tenri

yerinte tugup tenriler kuvragı asılır

burada ölüp (bedenlerini ter ettiklerinde) pek çoğu gökyüzünde doğar (böylelikle) Tanrılar topluluğu çoğalır.

Kalgançı çak inanışına göre zaman geçtikçe kişiöğlü topluluğu azalacak, günah işlerden çekinmeyecek, fenalık alabildiğine çoğalacaktır. İyi Tanrı Ülgen bu günahlı topluluktan uzaklaşacak, karanlık dünyadaki kötü Tanrı Erlik yeryüzüne yaklaşacaktır. Kişioğulları iyi Tanrı Ülgen' i unutacaklar. Yeryüzünde insanları kazanmak için kötü Tanrılarla iyi Tanrılar savaşıacak. Tek başına Ülgen kalacaktır. Ülgen "ölüler kalkınız!" diye bağırarak ve bütün ölümler dirilecektir (İnan, 1972, s.24). Altun Yaruk adlı eserde geçen gökyüzünde tekrar doğma olayı bu inanışın bir yansıması olabilecek niteliktedir.

AY 0436 tenri tenrisi burhannın
Tanrılar Tanrısı Budanın

AY 0692 iki kün tenri
İki güneş Tanrısı

AY 1158 miñ kün ay tenriler
Bin güneş ay Tanrısından

Eski Türk Şiiri

Mani Muhitinde Yazılan Eserler

İlahi (Tan Tanrı)

ETŞ 7 körügme kün tengri
Gören Güneş tanrı

ETŞ 9 körünügme ay tengri
Görünen Ay tanrı

İlahi (Parlak, Güçlü, Bilge Tanrı)

ETŞ 3 yaşın tengri
şimşek tanrı

Medhiye (Aprınçur Tigin)

ETŞ 10 kün tengri yaruqın
güneş tanrı ışıǵı

Büyük İlâhi (Mani İçin)

ETŞ 110 kün tengrig körgel
güneş tanrını görmek için

Ölüm Tasviri

ETŞ 5 dört ilig tenrilerde tanıǵmalar
dört hâkim tanrını inkâr edenler

Otuzbeş Burkana Saygı (Burkan Muhitinde)

ETŞ 22 yalangıqnuŋ tengrining yalanguz baqşısı

ETŞ 23 yalınlıǵ çoǵluǵ-qa yükünürmen
insanların, tanrıların tek hocası,
ateşli ve alevli önünde hürmetle eğilirim.

İlk insanlar meyve ve ota beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç hâsıl oldu. Ülgen gökten biri kara, biri iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip “bu ateş atamın kudretinden taşta düşmüş ateştir” dedi. Bundan dolayıdır ki Altaylılar da ve Yakutlarda ancak çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır (İnan, 1972, s. 66).

ETŞ 17 Tardıç teg et’üz-in qodur tiyür.

Tardıç gibi vücûdunu bırakır derler

Derunî ve gerçek vecd halinde iken ruhunun göklere çıktığına ve yer altına inip cehennemleri gördüğüne inanır. Şaman ekstaz halinde iken birine böyle “alkış” verirse bunu “Tanrı yargısı” (Tanrının hükmü) sayarlar (İnan, 1972, s. 79,80). “Vecd” ve “ekstaz” kelimelerinden Şamanların ruhlarını bedenlerinden çıkarttıklarını anlarız. Eski Türk Şiiri’ nde geçen bu satırlar Şamanizm’ deki bu olayın bir yansıması niteliğindedir.

Büyük İlâhi (Mani için)

ETŞ 12 üstürti qodı inmeser
yukarıdan aşağı inmemiş olsa idiniz

Tüm dinlerin ortak inancı olan Gök Tanrı bütün varlıkların yaratıcısıdır. “Herkes ondan gelmiştir” ifadesi “yukarıdan aşağı inmemiş olsa idiniz” ifadesi ile benzerlik göstermektedir.

ETŞ 145 al altağ uzanmağlarığ taşkarıp.
adınlarğa asıgılığ işig işlettingiz
hîle, yalan ve tembellikleri bir tarafa atıp,
başkaları için faydalı olan işler işlediniz

Abdukkadir İnan’ın Şamanizm adlı kitabından aldığımız bilgiye göre; “zavallıların koruyucusu, yoksulların babası, öksüzlerin anası olmağa and içiyorum.” şeklinde Şamanlara ait olan bir dua yazılan satırları açıklar niteliktedir.

ETŞ 422 üstünki altınkı tengrilerning
Yukarıda ve aşağıda bulunan tanrıların

Şamanizmde iyilik Tanrısı yani gökte olan Ülgen ve kötülük Tanrısı Erlik ve onların yardımcıları “yukarıda ve aşağıda bulunan Tanrılar” ifadesine örnek teşkil eder.

Burkan Muhitinde Yazılan Bazı Eserler

Samantabhadra Niyâzı

ETŞ 63 tolp-tın singar küü kelig-lig küçümin yatıp
her tarafta şekil değıştirme kudretimi yayıp

“Kalpas havaya uçmak istemişti. Fakat yanında bulunan başka bir kam arkadaşı bir türlü havalanmadı(İnan, 1972).” İrk Bitig onüçüncü falı açıklarken vermiş olduğumuz bilgi ve yine yukarıdaki satırlarda geçen “Doğan kuşu olup göklere uçmuş, dünyayı dolaşmıştır”. ifadesinden Şamanların “kuş donuna” büründüklerini anlıyoruz. Bir diğer değışle şekil (don) değıştirdiklerini.

Kuanşi İm Pular (Ses İşiten İlah)

Kuanşi İm Pular adlı eser W. Radloff tarafından dökme Uygur harfleri ile neşredilmiş ve bir de Almanca tercüme denemesi yapılmıştır. Metnin konusu, Avalokiteşvara adında bir bodhisattvanın, canlı varlıklara türlü vesilelerle, Tanrısal gücünden faydalanarak yardım etmesi ve canlı varlıklarında sıkışık anlarında ona baş vurmaları, yalvurmalarıdır.

KİP 2 (kuanşi) im pular alğudın sıgar etüz körkin

Kuanşi im pular'ın her yerde görünüp (vücut gösterip)

KİP 112,113,114,115 körkin körtgürür, körkin körü

kılığına girerek görünür

Yukarıda 'vücut gösterip' ve 'kılığına girerek' kelimeleri üzerine yoğunlaştığımızda Şamanizm de bulunan 'don değıştirme' hadisesinin kalıntılarını görmek mümkündür.

KİP 3 körtgürüp tınlıglarkça asığ tusu kılmakı bış otuzunç

zavallıların koruyucusu, yoksulların babası, öksüzlerin anası olmağa and içiyorum.

KİP 191 ürüg anta oğ esidür tamu prit yılkı ajunta özi

KİP 192 kirip emgeklerinte ozğurur kıuanşı im pular tınlıglarığ

KİP 193 kıolulamışı çın kirtü kıolulamak titir

Sesi hemen işitir. Cehennemlikler, açlık çeken ruhlar ve hayvanlar dünyasına girer, (onları) acılarından kurtarır. Kuanşi İm Pular'ın canlı varlıkları (kurtarmağa) ant içmesi gerçek bir ant içmedir.

Şamanizm dininde Şaman'ın ruhlarla konuşması ve yaratıcının verdiği kut, izinle zorda olanlara yardım etmesi hatta bunun için olan özel dualarının bulunması sebebi ile bu metin ile benzerlik taşır.

KİP 198 kün teñri

Güneş Tanrı

KİP 217 teñri teñrisi

Tanrılar Tanrısı

İnanılan başka Tanrıların varlığı tüm dinlerde olduğu gibi Şamanlıkta da vardır. İşte bu yüzden Uygurlara ait bu metinde başka tanrılara rastlanılmaktadır ve bu yüzden Şamanizm ile benzerlik göstermektedir.

Kuanşi İm Pular adlı metnin konusu itibari ile de Tanrı' dan izin almış bir Bodhisattva' nın yardımlarını anlattığını görürüz. Tıpkı Şamanların da yapmış olduğu gibi.

Sonuç

Gök Türklerin Uygurların eline geçtiği tarihe kadar Orta Asya' nın Kuzey bölgelerine Şamanizm hâkim olmuştur. Bu hâkimiyetin daha sonra gelen

dinlere etki etmemesi mümkün değildir. Bu yüzden Şamanizm İslam, Hristiyan ve Budizm’ e etki etmiş hatta öyle ki kitaplı dinler ondan beslenmiştir. Bakıldığı zaman tarihin en eski dini olduğu söylenebilir. İnan, “Eski Türkler şüphesiz Şamanist idiler” diye kesin bir ifade kullanmıştır. Bu ifade konumuzun temelini destekleyen bir ifadedir. Kesin olarak Şamanist denilen Eski Türkler tıpkı diğer unsurları yazılarına yansıttıkları gibi bunu da yansıtacaklardır. Şamanizm’de inanılan Tanrılar, yapılan ritüeller, Şamanlara ait dualar ve ekstaz halleri, kut alıp Tanrı iznine sahip olma ifadeleri belirtildiği üzere karşımıza incelenen eserlerde çıkmıştır. Tabi bunun birebir Şamanizm’ e ait olduğunu söylemek doğru değildir. Ama bu inanç konusunda günümüzde varlığını sürdüren Altaylar ve Yakutların bile önüne geçmiş Eski Türkçe devrinin eserlerinde buna değinmiş olmaması mümkün de değildir.

Şamanizm, incelenen metinlerde bazen doğrudan karşımıza çıkarken çoğunlukla üstü kapalı bir şekilde farklı ifadelerle yer alır. Örneğin “kut almak” “tanrı izin verdiği için” ifadesi ile açıklanmıştır ki bunun gibi birçok ifadeye rastlarız. Yapılan tüm bu çalışmalar neticesinde en çok elde edilen veri hem Köktürk hem Uygur dönemi eserlerinin çoğunluğunda Şamanizm’ de olduğu gibi inanılan Tanrıların varlığı dikkat çekicidir. En belirgin şekilde verilen metinlerde görülür. Örneğin; kün tengri, yaşın tengri, ay tengri, mukaddes yer, su, tenri tenrisi burhan, üstünki altınkı tengriler, ateşli ve alevli önünde hürmetle eğilirim vb. Bunun yanı sıra daha farklı özelliklerin görüldüğü eser ise “İyi ve Kötü Prens Öyküsü”dür. Bu metinde farklı Tanrıların yanı sıra şamanlara ait “cinlerle konuşma” ve “boğanın, prensin gözünü yalayarak gözlerinin açılması” gibi olaylar yer alır. Ekstaz halleri ruhun bedenden çıkarılması da “tardıç gibi vücûdunu bırakır derler” ve “her tarafta şekil değiştirme kudretimi yayıp” ifadelerinde gizlidir. Şamanların öldükten sonra kuş donuna girip uçması hadisesi “kergek bolmak” deyimi ile farklı bir ifade kazanmış fakat anlam olarak ölümü tasvir etmektedir. Öyle ki “Üç İtigsizler” adlı eserde hiçbir unsura rastlanmamıştır.

O halde nasıl ki Eski Türkçe’ den Günümüz Türkçesi’ ne kadar çok fazla yazı değişimi olmuş ama unutulmamış hatta birbirinin üzerine katarak ilerlemişse dinler de unutulmayacak ve yeni gelen dinler veya inanışlar eskilerden izler taşıyacak hatta birebir benzerlik gösterecektir. Bu çalışma ile de Eski Türkçe devrinde hala Şamanizm’in yaşadığını görürüz. İncelenen tüm bu verilerden sonra Şamanizm’ e geçmiş devirlerde “evet bir dindir” diyebiliriz. Çünkü İslam dininde yaşadığımız olaylar ya da anlatılan mucizeler birebir olmasa bile benzerlik göstermektedir. Hatta Şaman olarak adlandırılan din adamı yüzyıllar boyu isim değiştirmiş ve ‘Peygamber’ kelimesi ile günümüzde devam etmektedir. Her dinin farklı bir ismi olacağı

gibi her din adamının da farklı bir ismi olacaktır. Tüm bunlar bize Şaman ve Peygamberin aynı olduğunu, tarihin ilk dini ve son dini arasında benzerliklerin yadsınamaz bir gerçek olduğunu gösterir. Fakat o devrin insanların inandığı din budur ve tüm öğretileri ile gözler önüne serilmiştir. Günümüzde Şamanizm' e din demek çok doğru olmayacaktır. Ama muhakkak geçmiş zamanlarda bir dindi. Bu yüzden eski Türklerin bu kadar benimsemiş oldukları din, aynı coğrafya içerisinde diğer dinler kabul edilmeye başlandıktan sonra, yeni dinler yerleşip kalırken Şamanizm birdenbire yok olmuş denecek kadar varlığını yitirmiştir. Sadece Altay ve Yakut Türklerinde kalmıştır. Bu zamana kadar hiçbir din yok olmamıştır. Bu yüzden Şamanizm günümüzde bir din olarak değil sadece bir inanış biçimi, ritüel olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2015). Türkçenin Sözcük Varlığı. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, R. R. (1965). Eski Türk Şiiri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Artun, E. (2013). Dînî Tasavvufî Halk Edebiyatı. Adana: Karahan Kitapevi.
- Ayazlı, Ö. (2012). Altun Yaruk Sudur IV. Kitap. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2012). Orhun Âbideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1998). İyi Ve Kötü Prens Öyküsü. Vedat Köken (Çev.). Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- İnan, A. (1972). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. (2. Baskı) Ankara: TDK Basımevi.
- Mömin, S. (2013). Şamanizm Ve Günümüzdeki Kalıntıları. Ulakbilge,1, 79-89.
- Özönder, S. B. (1998). Üç İtigsizler. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.
- Tekin, T. (2004). Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı. Ankara: Öncü Kitap.
- Tekin, T. (1993). Kuanşi İm Pusar.
- Turan, F. A. (2015). Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. F. Ahsen Turan, Meral Ozan (Ed.), Türk Mitolojisine Giriş içinde (s. 33-46). Ankara: Gazi Kitapevi
- Yıldırım, D. (2015). Köktürk Çağında Tanrı Mı Vardı Tanrılar Mı Vardı. F. Ahsen Turan, Meral Ozan (Ed.), Türk Mitolojisine Giriş içinde (s. 19-32). Ankara: Gazi Kitapevi
- <https://www.seslisozluk.net/22/12/17>
- https://media.turuz.com/2016/0202-Shamanizm-Mircea_Eliade-40s.pdf 22/12/17.

THE ELEMENTS WHICH ARE REFLECTED TO SHAMANISM IN OLD TURKIC

Tuba Güner

*Ordu University, Turkey
Turkish Language and Literature, Master Student*

Abstract: *Mankind felt the need to believe in something for centuries. These beliefs include religions, mountains, water, sun, and so on. It consists of molds. Buddhism, Manichaeism, Christianity and Shamanism are among the religions that form the basis of these beliefs. These beliefs have been adopted in Central Asia since the first states and have been included in works in various assumptions of lifestyles. We can say that the old Turkish period was a rich period in terms of the terms that were gained both by these experiences and by the influence of religion. Even if it is not the religion itself, archaic elements and remnants can be found in this period.*

Keywords: *Old Turkic, Shamanism, Beliefs, Elements*

BÂKÎ DÎVÂNÎ'NDA CEFÂ

Tuğba Turalı

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi

Öz: Cefâ, kelime anlamı olarak "eziyet, incitme" anlamlarına gelmektedir. Divan şairleri sevgiliden gördükleri eziyeti, kimi zaman cefâ kelimesi ile kimi zaman ise cefâ ile benzer anlamlara gelen ezâ, cevır, zulüm gibi kelimeler kullanarak ifade ederler. Sevgilinin cemâlini görmeden geçen her gün onlara zulüm gibi gelir. Sevgili, âşığa acımaz. Âşıkların vücudu genelde bu eziyetlerden dolayı yara, bere içindedir ki, bu yaralar hiç kapanmaz, sürekli kanar durur. Âşıklar sürekli âh çeker ve gözyaşı dökerler. Fakat bu hadise âşığı asla yıldırmaz, adeta mutlu eder. Yarasına merhem istemez, tabîplerden derman dilenmez. Dermânı yalnızca sevgilisidir. Sevgilinin cefâ ediyor oluşunu bile, kendisiyle ilgileniyor olmasına bağlar. Cefâların tükenmesi demek, sevgilinin âşıkla olan münasebetinin tamamen kesildiği anlamına gelir. Aşkın, sevgilinin ettiği cefâların, verdiği sıkıntı ve dertlerin en iyi ifade edildiği bir tür de gazellerdir. Divan şiirinde, başta sevgili ve âşık olmak üzere birçok konunun ele alınışında çekilen cefâların anlatımı önemli bir yer tutar. Bu çalışmada Bâkî Divanı'nda işlenen, âşıkların çektiği cefâlar beyitlerden hareketle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: cefâ, Bâkî, Divan şiiri, şiirde acı, ızdırap

Giriş

Asıl adı Mahmud Abdülbâkî olan Bâkî, şöhret ve tesiri asırlarca devam eden, klasik Osmanlı şiirine söyleyiş gücü kazandıran ve *Sultânü'ş-şuarâ* diye anılmış büyük dîvân şairidir. Bâkî'nin şöhreti ve eserleri Anadolu ve Rumeli'yi aşip Azerbaycan, İran ve Irak'tan Hicaz'a, nihayet Hint saraylarına kadar yayılmış bulunmaktaydı. Bâkî gazellerinde hayatın zevklerini terennüm etmiş, insanın fânî ömrünü elinden geldiğince aşk, içki ve eğlence meclislerindeki zevklerle gününü gün edip değerlendirmesini benimseyen bir felsefeye tercüman olmuştur. Bâkî'de coşkun ilhamlar değil, şekil üzerinde durarak şiirini ince hayaller, nükte ve tevriye başta olmak üzere türlü edebî sanatlarla işleyip zenginleştirmeyi göz önünde bulunduran bir tutum esastır.

Bâkî tabiata ve zevk hayatına açık yönü ve üslûbu ile Şeyhülislâm Yahyâ ve Nedîm'e bir öncü sayılmıştır (Orhan 2016: 5-11).

Bâkî'nin en önemli eseri, Divân'ıdır. Bâkî Divânı'nın yazma nüshaları, İstanbul kütüphanelerinin yanı sıra Ankara'da Millî Kütüphane, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Cebeci Halk Kütüphanesi, Türk Dil Kurulu Kütüphanesi; Konya'da Mevlânâ Müzesi; Elazığ'da Fırat Üniversitesi Kütüphanesi; Çorum'da Çorum Halk Kütüphanesi gibi merkezlerde; bunlara ek olarak yurt dışında British Museum, Biblio. Nationale, Zagreb İlimler Akademisi ve Tahran Üniversitesi kütüphanelerinde de Bâkî Divânı'nın yazmaları bulunmaktadır (Kandemir 2008: 10-11). Bâkî Divanı'nda 27'si kaside, 9'u musamma, 548'i gazel, 21'i kıt'a, 31'i matla olmak üzere toplam 636 Türkçe manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerde remel, hezec, müctes, muzâri, mütekârib, recez ve hafif bahirlerinde 7 farklı bahir ve 17 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır (Aydın 2012: 42).

Bâkî Dîvânı'nda sevgili, *cefâ* gibi sevgiliye ait diğer unsurların yanında, tabiat güzelliği ve ahlâkî fikirler de yer almaktadır.

Bâkî'nin Dîvân'ı dışında *Me'âlimü'l-yakîn fî sûreti Seyyîdi'l-Mürselîn*, *Fezâ'il-i Cihâd*, *Fezâ'il-i Mekke* ve *Terceme-i Hadîs-i Erba'in* adlı eserleri de vardır.

Cefâ

Arapça bir kelime olan *cefâ*, Türkçe Sözlük'te 'zulüm, eziyet, sıkıntı, çile' anlamları ile ifade edilmektedir (Türkçe Sözlük 2005: 354-355).

Cefâ, Türk edebiyatında divanlar başta olmak üzere şiir, hikâye, roman gibi edebiyat türlerine de konu olan bir temadır.

Divan şiiri aşkı, daha çok âşığın duygularının ön planda olduğu bir aşktır. Bu bakımdan da âşık olan acı çeken, ıstıraba ve cefâyâ mahkûm bir zat, şiir yazar. Âşıkâne söyleyişte bulunur ki bu söyleyişte abartma esastır. Âşığa eziyet, *cefâ*, nâz, kahredici ilgisizlik ve vefâsızlık, divan şiirindeki sevgilinin değişmez özellikleridir. Âşık ise bunlara isyan etmeden kabullenen her *cefâyı* bir lütûf gibi karşılayan, aşkın yüksek bir ruh ve tevekkül terbiyesine ermiş bir âşık imajını verir. Bütün eziyet ve *cefâ*lara rağmen sevgiliden vazgeçmez. Bâkî Divanı'nda bulunan kaside ve gazelerde genellikle aşk, sevgili, rakîb ve sevgiliye duyulan derin bir özlem anlatıldığı için, sevgilinin âşığa ettiği cefâların varlığı da ele alınan konular arasında yerini almaktadır.

Bâkî Divanı'nda *cefâ* ile ilişkili farklı kelimeler de yer alır: *cefâ*, *cevr*, *gam*, *cefâkeş*, *cefâcû*, *cefâkâr*, *cevr ü zulm* gibi kullanımlar teşbih, teşhis, açık ve kapalı istiare sanatları ile “ok, kılıç, kule, yara, dünya, dağ, kule, taş, köşk, kemer, rüzgâr, fidan, cehennem, kanca” gibi unsurlara benzetilerek *cefâ* kavramı kişileştirilerek ele alınmıştır.

Bâkî Dîvânı'nda Cefâ

Bâkî Dîvânı'nda, âşık ile ilgili kullanımlar özellikle âşığın sevgili ile bağlantısındaki konumuna bağlı olarak, âşığın sevgiliye vefâsı, samimiyeti ve bağlılığı, fedakarlığı ve ölümü göze alması; sevgilinin takındığı tavırlara bağlı olarak âşığın sevgiliden ayrılığı, sevgilinin âşığa eziyeti, umursamazlığı; rakiplere bağlı olarak sevgilinin rakiplere ilgi gösterirken âşığı dikkate almaması, *cefâ* etmesi; âşığın çevresi ve halkın âşık ile ilgili düşünceleri, âşığı hakir görmeleri, kınamaları; ayrılık ve kavuşmaya bağlı olarak, ayrılıktan yakınma, ayrılığa sabır gösterme veya sefere çıkma, kavuşma arzusu, kavuşamamaktan ortaya çıkan düşünce hal ve hareketler, hastalık, dert, gam, yara, ölüm gibi âşıkta ortaya çıkan belirtiler; sabrın azalmasına bağlı olarak ah etme, inleme, ağlama, feryat ve figan etme; âşık tipleriyle özdeşleşme, benzeşme ya da farklılaşma gibi anlam unsurları yer almaktadır (İspir: 2010 - 2).

1. Dünyadan Görülen Cefâlar

Bâkî, dünyadan gördüğü cefâlardan da oldukça şikayetçidir. Bazı beyitlerinde ise sevgiliden gördüğü *cevr* ve cefâlar ile dünyanın ona ettiği eziyetleri kıyaslar. Dünya, zaten her dem eziyet etmektedir bir de üzerine sevgilinin dayanılmaz eziyetleri ve vefâsızlığı eklenince dünya yaşanılmaz bir yer olmaya başlamıştır.

Seng-i cefâ-yı dehr ile mir'ât-ı dil degül

Câm-ı cihân-nümâ-yı Sikender şikest olur (s.118 g.98 b.4)

Getür câm-ı sürûr-encâmı ey sâkî yiter çekdük

Cefâ-yı devr-i gerdûnı belâ-yı çarh-ı gerdânu (s.14 g.5 b.30)

Yâ nâhumı görindi felek bir pelengdür

K'olmuşdur aña kulle-i kûh-ı cefâ makâm (s.44 g.23 b.6)

Lâkin, âşık sevgilinin ettiği cefâları dünya derdine değişmez. Kimi zaman

da sevgiliye dünyadan gördüğü eziyeti, sevgiliye şikayet eder. Âşık bu eziyetlerden mütevellit durmadan âh eder, bu âhlar, oka benzetilir ve bu âh oklarının nişanına sevgilinin yanında dünya da eklenmiştir:

*Ey çarh gerçi cânuma geçdi cefâñ okı
Ammâ hadeng-i âhuma sen de nişânesin* (s.243 g.382 b.6)

*Cevr ü cefâlar itmede hod başdan aşdı çarh
Turmaz 'itâb u nâz ider ol şîvekâr ise* (s.269 g.441 b.4)

*Gitdükçe harâb eyler mülk-i dil-i vîrânı
Dehrüñ bu cefâsından bir şâha şikâyet var* (s.152 g.171 b.5)

2. Sevgiliden Görülen Cefâlar

Divan şiirinde güzeller hep cefâ ederler, fitnecidirler. Ancak sevgili; fitneci ve cefâyı huy edinen güzellerin başında gelir. Fitne sancağı çekmiştir. Boyu uzun olduğundan uzaktan bir sancağı andırır. Diğer güzeller ise bu sancağın altına toplanmış insanlardır:

*Râyet-i fitne çeküp ol kad-i dil-cû begler
Uşdılar yanına her şûh-ı cefâ-hû begler* (s.70 g.8 b.1-2)

*Bîhûde yire cevri güzeller çoğ itmesün
Bâki cefâ vü mihnete mu'tâd olup gider* (s.138 g.141 b.6)

Âşık, kimi zaman sevgilisinden gördüğü cefâlardan şikayetçidir. Sevgiliden cefâ değil vefâ beklediğini dile getirir. Fakat, çoğu zaman da bu durumdan gayet hoşnuttur. Hatta bir başkasından vefâ göreceğine, sevgiliden cefâ görse daha yeğdir. Dünyayı sevgilinin cefâsının güzelleştirdiğini, bu cefâlar olmasa dünyanın bir işe yaramayacağını düşünür. Sevgili ne kadar cefâyı huy edinmiş olsa da, âşık amacının sevgi ve vefâ olduğunu bilir. Ve bu durum âşığa hoş gelir:

*Eylese cevri ü cefâ mihr ü vefâdur gâyeti
Hak budur kim 'âşık-ı gam-hvâra gâyet hoş gelür* (s.98 g.56 b.3)

*Mihr ü vefâlar itmez iseñ dûstum n'ola
Minnet degül mi cânuma cevri ü cefâlaruñ* (s.191 g.262 b.2)

*Hep senüñ'cündür benüm dünyâ cefâsın çekdügüm
Yogsa 'ömrüm varı sensüz n'eylerin dünyâyı ben* (s.242 g.381 b.4)

Cefâ-yı yâr ile mu'tâd olıncadur müşkil
'Azâb 'azb olur âhir gelür 'itâb lezîz (s.93 g.45 b.3)

Hüküm ve iradeyi elinde bulunduran mâşuk, âşık için daima bir sultan (hükümdar, şah) efendi veya sahip sıfatında, kendisi de ona niyâz eden bir *kul*, *köle* yahut *gedâ* konumundadır. Âşık yalvarmaktan bıkmaz. İrade ve takdir sevgilininindir. Âşığa düşen ise canla başla ona boyun eğmektir. Onun için hiçbir gücü, kuvveti yoktur. Tek varlığı aşkında sebatır.

Kapuñda kullara zulm ü cefâ itme vefâ eyle
Benüm şâh-i cihân-tâbum kerem eyle vefâ yigdür (s.158 g.186 b.2)

Vefâ ummaz cefâdan yüz çevürmez Bâkî 'âşıkdur
Niyâz itmek aña cânâ yaraşur saña istingâ (s.75 g.6 b.5)

N'olur bî-rahm u sengîn-dil cefâ-hû tünd ü ser-keşden
Göñüller iñlese şûh olsa dil-ber şîvekâr olsa (s.274 g.452 b.4)

Konum farkı bulunduğundan dolayı âşık, onun gibi yüksek mevkide birine bu cefâları yakıştırmaz, şânına layık görmez. “Şâh, şeh, şûh, hüsrev, sultân, kâfir, padişah” gibi kelimeler, çoğu zaman istiare yoluyla sevgiliyi ifade etmek için kullanılır. Âşık, aşkı ile düştüğü derde kendisinden derman bekleyen bir hasta, mâşuk ise bu hastanın muhtaç olduğu çareyi elinde tutan tabip hüviyetini alır.:

Bâkî-i dil-hasteye cevri ü cefâlar eylemek
Ol güzeller pâdişâhınuñ düşer mi şânına (s.286 g.480 b.5)

Bunca cevri ü cefâ baña nice bir
Hây kâfir hele müselmâne (s.221 g.330 b.5)

Yanuña kalur ne kılsañ pâdişehsin dûstum
Şânuna lâyük degül ammâ cefâlar bilmiş ol (s.206 g.297 b.3)

Cevri ü cefâña kâ'il olurdum velî şehâ
Mahsûs olaydı ol da cihânda hemân baña (s.77 g.10 b.1)

Cevri ü cefâñı çekmege sevdi göñül seni
Derd ü belâya geldüm efendi cihâne ben (s.232 g.357 b.5)

Divan şiirinde en çok sözü edilen ağaç çeşidi servidir. Servi, uzun ve düzgün boyludur. Divan şiirinde boyu nedeniyle sevgili, serviye benzetilir. Sevgilinin boyu servi gibi ince ve uzundur. Servi, birçok benzetmede benzetilen olarak kullanılır; bunların en önemlisi ise ‘sevgili servi-boy’ ilişkisidir. Servinin hafif rüzgârda yavaşça sallanışı da sevgilinin salınışlarını anlatmak için şiirlerde konu olur. Servinin rüzgârdaki bu yavaş hareketi, nazlı oluşuna bağlanır. Hafif ve yavaş salınışlarıyla servi nazlıdır; bu özelliğiyle de sevgiliye benzetilir. (Hakverdioğlu 2016: 218) Servi boylu sevgili çoğu zaman rakiplerle aşıktan başka kimselerle birlikte gezip dolaşır. Yolda aşıkla karşılaştığı zaman rakiplerin yanında ona cefâ ederek büyük ıstıraplar yaşatır:

Bana ‘adû yanında cefalar ider o serv
Nâ-gâh yolda rast gelürse kazâyıla (s.279 g.465 b.5)

Nihâl-i cefâ şâhidur kadd-i yâr
Anuñ mîvesi şîve vü nâz olur (s.125 g.112 b.4)

Cefâ parçalayıcıdır, yakıcıdır, kılıç kadar keskindir. Bu kılıç, aşığın göğsünü parçalar, yaralar. Bu cefalara aşığın verebileceği tek karşılık sabrıdır. Fakat cefâlar o kadar şiddetlidir ki, aşığın yakasını parçalar, sabrını taşırır:

Gün gibi yakduñ cihânı ey meh-i zerrîn-kabâ
Çâk idüpdür gerçi kim sabrum girîbânın cefâ (s.67 g.5 b.3)

İskender’in aynası çoğu zaman câm-ı Cem’le birlikte anılır. Şiirlerde sıklıkla karşılaşılan hususlardan biri de ayna-sevgili ilişkisidir. Şairler bu konuyu işlerken sevgilinin güzelliğini vurgulamak için aynayı bir araç olarak kullanırlar. Çoğu zaman yüzünün veya sinisinin aynadan daha parlak olduğu söylenerek sevgili yüceltilir. Cem’in kadehi tıpkı İskender’in aynası gibi cihanının kolaylıkla seyredilebildiği bir kadehtir. (Avcı : 2-3)Bu beyitte İskender’in aynası efsanesine telmih yapılmıştır.

Nice Câm-ı Cem nice mir’ât-ı İskender dilâ
Dest-i mihnetden cefâ taşıyla bulmuşdur şikest (s.83 g.24 b.2)

Nil, Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre Kur’an’da da işaret edilen bir nehirdir. Batlamyus’un tespitlerine göre yeryüzünde bulunan iki yüz büyük, kırk dört küçük nehirden dört tanesi halk katında ve Hak yanında övülmüştür. Dört nehirden kasit peygamberin hadisinde cennetten çıktığı söylenen Seyhun, Ceyhun, Fırat ve Nil’dir. Nil bunların hepsinden büyüktür. Eserinin genelinde Nil nehrinden “Nîl-i mübarek” şeklinde söz eden Evliya Çelebi sözlerinin devamında nehrin kutsiyetini vurgulamak üzere Kur’an-ı Kerîm’den bazı ayetler aktarır. Bunlardan biri Duhan suresi 25-26’da yer alan

“Onlar geride neler bırakmışlardı, nice bahçeler, çeşmeler, ekinler, güzel makamlar”7 mealindeki ayetler ile “Gökten belli ölçü ve miktarda su indirdik de onu yerde durdurduk” mealindeki Müminun suresi 18. ayettir. Evliya Çelebi müfessirlerin görüşüne göre bu ayetlerde kastedilenin Mısır toprağı ve Nil nehri olduğunu belirtir ve böyle daha nice ayetler bulunduğunu da ekler. Bâkî bu beyitte mübalağa sanatını kullanarak sevgilinin ettiği cefalardan dolayı canının Nil’de boğulduğunu, gözyaşlarının ise bu cefâlar sebebiyle Ceyhun nehri büyüklüğünde olduğunu vurgulamaktadır. (Evliyâ Çelebi 2007: 183) (Şahin 2017: 8)

*Nîle gark itdi tenüm seng-i cefâ zahmından
Yaşumı cevr-i firâvân ile Ceyhûn itdi (s.290 g.491 b.5)*

Bâkî, güzellerin vefasızlıklarından yakınsa da, bazen güzellerin şefkat, merhamet göstermeyen insanlar olmadıklarını söylüyor bütün bir Divan geleneğine karşı çıkararak. Şair sözünü “Yeter ki biraz yalvarı görsünler” cümlesi ile tamamlıyor. “Yalvar” kelimesini tevriyeli kullanıyor. Yalvar bir para birimidir. Hem parayı görünce vefâsız olmayacaklarını hem de biraz yalvarınca o hırçın güzellerin hırçınlıklarından eser kalmayacağını belirtiyor:

*Güzeller mihribân olmaz demek yanlıştır ey Bâkî
Olur vallahi billahi heman yalvarı görsünler*

Cefa İle İlgili Benzetmeler

1) (Tîr) Ok:

Cefâ, can acıtıcılığı, âşığın gönlüne kadar ulaşması yönü ile oka benzetilir. Bu yaralar, âşığı her an inletir durur:

*Tîr-i cefâ-yı çarh-ı sitemgerden iñleme
Şemşîr-i ‘adl-i husrev-i sâhib-kırânı gör (s.108 g.77 b.10)*

2) (Kasr) Köşk:

Sevgilinin cefâsı, çoğalarak adeta bir köşk gibi olmuştur. Sevgili kendini kusursuz olarak görür, ettiği cefâların farkında bile değildir:

*Bulmasun kimse kusûrum dir iseñ
Eyleme kasr-ı cefâyı bünyâd (s.92 g.44 b.4)*

3) (Tâk) Kemer, Kubbe:

Sevgilinin gözü cefa kemeri gibi olan kaşlarının altından âşıkların can

evine belâlar yağdırır:

*Tâk-ı cefâda manzara-i çeşm-i dil-rübâ
Kûy-i belâda hâne-i câna havâledür* (s.111 g.84 b.3)

4) (Tîğ) Kılıç:

Sevgilinin cefâsı yaralayıcılığı sebebiyle kılıca benzetilir. Divan şiirinde âşğın göğsü, sevgiliden gördüğü cevr ve cefalardan dolayı yara bere içindedir:

*Bâkıyâ tîğ-i cefâdan sîne kim sad-çâk ola
Kâdir olmaz 'aşk eri derd-i dilüñ ihfâsına* (s.254 g.409 b.5)

*Zülfüñ gibi yanuñca salınmak diler gönül
Tîğ-i cefâ vü cevr ile senden kesilmedi* (s.288 g.486 b.2)

5) Kadeh (Câm, Mey):

Divan şiirinde türlü çeşit hayaller, şarap ve içki ile ilgili olarak çeşitli telmihler, kıssa, esatir ve edebî sanatlarla birlikte en çok kullanılan kelimelerden biri olarak karşımıza çıkar :

*Bir iki gün çekelüm cevr ü cefâsın kadehüñ
Sürevüz bir dem ola zevk u safâsın kadehüñ* (s.194 g.270 b.1)

*Sun bezm-i 'ayşa destüñi kim câm-ı mey gibi
Girmez elüñe bir gül-i ter bî-cefâ-yı hâr* (s.147 g.160 b.4)

6) Dûzah (Cehennem):

Dünya âşğa eziyetler cehennemi gibi gelir. Sevgiliyi de bu cehennemin sahibi olarak tasvir eder.

*Yakdı yandurdu gamuñda dûstum düşmen beni
Didi kim biz dûzah-ı cevr ü cefâya mâliküz* (s.160 g.191 b.5)

7) Kullâb (Kanca):

Sevgilinin saçlarının ucu, kanca gibi kıvrımlıdır. Âşğın gönlüne batar, eziyet eder:

*Mâhdan mâhîye dek saldı cefâ kullâbın
Kıssa-i gussa-i zülfüñ ne dirâz eyleyelüm* (s.215 g.317 b.4)

Sonuç

Kendisini seven insana karşı sevgi ve şefkat duyguları ile dolu, aşkın ıstırabını da saadetini de onunla birlikte yaşayan, âşığını mesut etmek isteyen, araya hasret ve ayrılık girdiğinde onun için gözyaşı dökene yahut onula birlikte olmanın sevincini paylaşan bir sevgili tipi divan şiirinde mevcut değildir. Âşığının eziyet, cefâ, nâz, kahredici ilgisizlik ve vefâsızlık, divan şiirindeki sevgili tipinin hâkim ve değişmez moral vasıflarıdır. Etrafını alan diğer âşıklarla onu kıskançlık azabı içinde kıvrandırmak mâşukun cefâ metodlarının başında gelir.

Sevgili her yönüyle âşığın gözünde en güzeldir. Ettiği cefâlar sevgiliyi daha güzel kılar. Âşık, sevgilinin cefâlarını çektiği için müsterihtir. Çünkü bu cefâlar olmasa sevgilinin kendisiyle ilgilenmediğini düşünür ve acı çeker. Çekilen cefâlar bile canına bu denli acı veremez.

Divan Edebiyatına katkı sağlayan klasik Osmanlı şiirinin söyleyiş gücünü zirvelere taşıyan şair Bâkî'nin Divanı'nda aşk, eğlence, ıstırap, tabiat ve ahlâkî konular işlenmiştir.

5206 beyitten oluşan bu divanda cefâ teması ile ilgili 53 beyit tespit edilmiştir. Ancak bu divanda cefâ ile aynı anlamı taşıyan 'ezâ, cevr, zulüm' gibi kelimeler de mevcuttur. Bu çalışmada yalnızca cefâ kelimesinin geçtiği beyitler ele alınmış ve incelenmiştir.

KAYNAKLAR

- Avcı, İ., *Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:29.
- Aydın, H. (2012), Muhtevanın Çerçevesi-Çevrenin Muhtevası: Bâkî Divanı Örneği, Prof. Dr. Mine Mengi adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Adana: Çukurova Üniversitesi, s. 41-51.
- Bâkî Dîvânı, Haz.: Sabahattin KÜÇÜK, TDK Yay., Ankara, 1994.
- BATISLAM, H.Dilek, "Divan Şiirinde Âşık Sevgili Rakip Üçlüsü ve Ölüm"
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi, ANKARA, 1962.
- Hakverdioğlu M., *Sevgili Neden Servi Boyludur?*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Amasya: Sayı:7, 2016.
- Kandemir, F. (2008), *Bâkî ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meheddin İ. (2010), *Bâkî Dîvânı'nda Âşık İle İlgili Bazı Anlam Unsurları*, Turkish Studies Dergisi.
- Orhan, Y. (2016), *Bâkî Dîvânı'nda Kültür Unsurları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- PALA, İskender, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü Cilt I-II, Akçağ Yayınları, ANKARA, 1991.
- Şahin, Esmâ (2017), *Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerinde Nil Nehri*, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
www.thebakiproject.org.

RIGOR IN BAKI'S DIVAN

Tuğba Turalı

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: Rigor (*cefa*), refers to the meaning of the word "grind, hurt". Divan Poets express their suffering from lovers by using words such as calvary, torment and persecution, sometimes with the word "cefa" (rigor) and sometimes similar meanings to *cefâ*. Every day that passes without seeing your lover's heart, it's like cruelty to them. Dear, it doesn't hurt to love. The lovers body is usually wound in a beret because of these tortures, and these wounds never close, they always bleed. Lovers are constantly in love and weep. But this incident will never be a lover, it makes you happy. He doesn't want ointment on his wound, he's not begging for a cure. He's only a lover. It connects your lover to the fact that he's even interested. Extinction means that your beloved's relationship with the lover is completely severed. It is a kind of gazel where love is the best expression of the troubles and troubles that the lovers have given. Divan poetry, especially lovers and love in the discussion of many issues taken in the understanding of the *Cefa*'s narrative holds an important place. In this study, the companions drawn by the lovers will be examined by the beyites in the court.

Keywords: rigor, Baki, Divan poetry, pain in poetry, angui

TÜRK DÜNYASINDA LATİN HARFLERİNİN KULLANIM TARİHÇESİ

Şahan Polat Tekin

*Ordu Üniversitesi, Türkiye
Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans Öğrencisi*

Öz: *Latin alfabesi veya diğer adıyla Roma alfabesi olarak bilinen alfabe tarihte ilk defa Roma İmparatorluğu'nun resmi alfabesi olarak kullanılmış; sonra diğer milletlerin benimseyerek, kendi ses özelliklerini adapte etmesi sonucu günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Runik, Uygur, Arap vb. alfabelerini kullanan Türkler, Latin alfabesini de çeşitli dönemlerde kullanmışlardır. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nde kullanılan alfabenin aslında daha önceki dönemlerde, farklı coğrafyalarda Türklerin çeşitli boylar tarafından kullanılmış olması dikkat çekicidir.*

Bu çalışmada Türkler tarafından kullanılan alfabelerden biri olan Latin alfabesinin ne zaman ve nerede kullanıldığı incelenerek ve bu konudaki bazı yanlış bilgilerin düzeltilmesi sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk, Latin, Harf, Alfabe, Yazı*

Giriş

Dünya kültür tarihindeki büyük önemi olan Latin veya Romen alfabesinin fakir bir başlangıcı ve tarihi bulunmaktadır. En eski belgeleri M.Ö. VI-VII. yüzyıla ait olan Latin alfabesinin kökeninin Grek olduğuna dair, bilim adamları ortak bir görüş taşımaktadır. Günümüzde kökeni hakkında hâlâ tam olarak ortak bir yargıya varılamamış Etrüsk alfabesinin, Grek ve Latin alfabeleri arasında bir köprü olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre, İngiliz ve diğer çağdaş alfabelerin büyük bir bölümüne geçen Latin harflerinin isimlerinin çoğu Etrüsklerden alınmıştır.

Eski Latin harfleri, erken Grek harflerinden türemiş tek çizgili büyük işaretler (monoline capitals) halindeydi. Harflerin gelişmesi ve bugünkü hâline gelmesi, yazı araçlarının değişmesiyle ilişkilidir. Fırça ve kalemin kullanılmaya başlamasıyla, harflerin şeklinde daha esnek çizgiler hâkim olmaya başlar. (User 2006:366)

Bugünkü bilgilerimize göre, Latin alfabesi Türkçenin yazımı için ilk kez XIV. yüzyılda kullanılmıştır. XIV. yüzyıl başlarında Aşağı Volga bölgesinde Kumanlar

(Kıpçak Türkleri) arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışan Fransiskan misyonerleri vaazlarında kullanmak üzere Türkçe öğrenmişler ve birçok dini metinleri, Hristiyan dua ve ilahilerini Latin harfleri ile Kuman (Kıpçak) Türkçesine çevirmişlerdi. Latin harfli bu Türkçe metinleri içeren kitabın adı “Codex Cumanicus”tur, anlamı da “Kuman Kodeksi” veya “Kuman El Yazması Külliyyatı”dır. Yazımına 1303’te başlanan bu yazma kitapta ayrıca Latince, Farsça ve Türkçe gramer paradigmaları (isim ve fiil çekimi listeleri) ile sözcükler, bir de Türkçe-Almanca söz listesi vardır. Codex Cumanicus’taki Türkçe metinler arasında çözümleri ile birlikte 46 Kuman bilmecesi de bulunmaktadır.

Codex Cumanicus’taki Türkçe metinler bir elden değil, birçok elden çıkmıştır. Ayrıca, Codex’in ilk 110 sayfası Alman misyonerler, öbür bölümleri de İtalya papazlar tarafından yazılmış olduğundan bu eserdeki Türkçe sözlerin yazımında büyük bir tutarsızlık ve düzensizlik göze çarpar. Bununla birlikte Codex’te birçok kelimenin bugünkü imlâları ile yazıldıkları görülür: ant, araba, at, ata, ay, balta, bir, bu, bulut, buz, dost, erdem, eski, et, fil, garip vb. gibi. Bazı kelimelerin yazımı da bugünkü yazılışlarına yakındır: alti (altı), ayas (ayaz), ayac/ayach (ayak), arri/ari (arı, yani temiz), azik (azık), bahali (bahalı, yani pahalı), barmac (barmak, yani parmak), bardac (bardak yani testi veya sürahi), ogul/oul (oğul), ojun (oyun) vb. gibi. Bununla birlikte, Codex Cumanicus’ta pek çok kelimenin imlası c, ç, k, ş, y ve z gibi ünsüzlerin yazımında kullanılan değişik harfler veya harf birleşimleri nedeniyle kolayca tanınamayacak derecede bugünkünden farklıdır; az (aç), azchuz (açkuç, yani anahtar), acsan (akşam), as (aş), bisurmac (bişürmek, yani pişirmek), bizac (bıçak), zizac (çiçek), ecchi (ekki, yani iki), ecsuc (eksük, yani eksik), emzac (emçek, yani meme), ghorox (horoz), tauc (tavuk), vb.

Codex’te bilmecelerde bulunduğunu söylemiştik. İşte bunlardan birkaçı: Jazda javli hays jatir. Ol ylan dir = Yaz(ı)da yavlı hay(ı)ş yatır. Ol y(ı)landır (Yazıda yağlı kayış yatar. O ylandır), Jcer jer inina kirer. Ol bizactir = (İçer yer inine girei. Ol bıçaktır), Ac cuymaning avzu ioch. Ol yumurtka dir = Ak küymenin avzu yok. Ol yumurtka dır (Ak çadırın ağzı yok. O yumurtadır). (Tekin 1997:87-88)

Bizans kaynaklarında Avrupa Hunlarının yazımı için de Latin alfabesi kullanılmıştır.

Türk Dünyası Latin Harflerini Kullanan Çağdaş Lehçeler

1. Türk Dünyası Latin Harflerini Kullanan Çağdaş Lehçeler

A. Oğuz Grubu Türk Lehçeleri

Gagavuz Türkçesi

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Latin alfabesine geçme çabaları içine giren Gagavuz Türkleri ilk olarak 1993 yılında bir Latin esaslı alfabe kabul

etmişlerdir. Bu alfabe, 18-21 Kasım 1991’de Marmara Üniversitesi’nde yapılan toplantıda tespit edilen 34 harfli Ortak Türk alfabesine uygun bir tarzda hazırlanmıştır. Ancak bu alfabe fazla bir uygulama alanı bulamamıştır. Moldova’nın Latin alfabesine geçmesinin ardından Gagavuz Yeni Parlamentosu’nun 26 Ocak 1996 tarih ve 22-VII/I sayılı kararıyla yeni bir Latin esaslı Gagavuz alfabesi daha kabul edilerek önceki alfabeyle yeni harfler eklenmiştir. (Ercilasun 2007:87)

Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi 1929 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılmıştır. Ancak 1922 yılından itibaren Azerbaycan’da Latin alfabesiyle ilk yayınlar başlamıştır. 1929’da resmen kabul edilen Latin alfabesi 1933 ve 1938’de bazı bazı değişikliklere uğrayarak 1939’a kadar devam etmiştir. 1939’da kullanılmaya başlanan Kiril alfabesi ise 1958 yılına kadar dört defa değişikliğe uğrayarak bağımsızlık dönemine kadar gelmiştir. 20 Kasım 1990’da Marmara Üniversitesi’nde yapılan alfabe toplantısının ardından 25 Aralık 1990’da Azerbaycan’da Latin alfabesine geçilme kararı alınmıştır. (Ercilasun 2007:174)

Türkmen Türkçesi

Türkmenler; yazılı edebiyatlarının başlangıcından (18. Yüzyıl) 1928’e kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940’tan sonra da Kiril alfabesini kullanmışlardır.

Türkmenistan Meclisi, 12 Nisan 1993 tarihinde aldığı bir kararla, Latin alfabesini esas alan yeni Türkmen alfabesine geçmeyi kabul etmiştir. Bu karara göre yeni alfabe, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren resmen kullanılmaya başlanmış; daha sonra alınan bir kararla birkaç harfte değişiklik yapılarak 1 Ocak 2000’de bütünüyle Latin alfabesine geçilmiştir. (Ercilasun 2007:234)

Türkiye Türkçesi

Türkiye’de Türkçenin yazımı için Latin alfabesinin kabulü fikri, bilindiği üzere II. Meşrutiyet döneminde ileri sürülmüştür. Arap harfleri üzerinde yapılacak herhangi bir “ıslah”ın beklenen faydayı sağlayacağına inanmayan Celâl Nuri (İleri), Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Kılıçzade Hakkı gibi aydınlar en kestirme yol olarak Latin harflerinin kabulünü teklif etmişlerdir. Türk basınında ve fikir aleminde 1910’dan itibaren tartışılan bu fikre, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Atatürk’te taraftar olmuş ve 1 Kasım 1928’de yaptığı yazı devrimi ile bu düşüncesini gerçekleştirmiştir.

1928’de gerçekleştirilen yazı devrimi ile Türkçe, belgelerle izleyebildiğimiz 1300 yıllık tarihi boyunca ilk kez her sesinin, daha doğrusu her foneminin ayrı bir harfle gösterildiği mükemmel bir alfabeyle kavuşmuştur. (Tekin 1997:100)

B. Karluk Grubu Türk Lehçeleri

Özbek Türkçesi

Özbek Türkçesi için 1930 yılına kadar Arap alfabesi kullanılmıştır. 1930-1940 yılları arasında Latin alfabesi kullanılmıştır. 1940 yılından itibaren Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Bugün Özbekistan’da Kiril alfabesi kullanılmakla beraber Latin alfabesine geçiş kabul edilmiş olup, geçiş aşaması başlamıştır. Kuzey Afganistan’da ise Özbekler Arap alfabesi geleneğini devam ettirmektedirler. (Ercilasun 2007:293)

Yeni Uygur Türkçesi

Son zamanlara kadar sadece Arap alfabesi ile yazılan Uygurca için 1959’da 33 harften oluşan Latin asıllı yeni bir alfabe hazırlanmış, 1970’li yıllardan itibaren bu alfabe ile yazılmaya başlanmıştır. Uygurların uzun yıllar boyunca kullandığı Arap asıllı alfabeyi bugünde kullanmaktadırlar ve son yıllarda tekrar Latin alfabesine geçme girişimleri içerisindeyler. (Tekin 1997:101)

C. Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri

Kazak Türkçesi

Bugün Türk halkları içinde dillerini bizden sonra Latin asıllı yeni alfabeleri ile yazanlar, Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sinkiang eyaletinde yaşayan Uygurlarla Kazaklardır. Son zamanlara kadar sadece Arap alfabesi ile yazılan Uygurca için 11 Aralık 1959’da 33 harften oluşan Latin asıllı yeni bir alfabe hazırlanmış ve Uygurca 1970’li yıllardan itibaren bu alfabe ile de yazılmaya başlanmıştır. Doğu Türkistan Kazakları da aynı yıllarda Uygur alfabesinden biraz farklı Latin alfabesini kabul etmişler ve dillerini bu alfabe ile yazmaya başlamışlardır. (Tekin 1997:101)

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kazak dilinde Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçme talimatı verdi. 2018 ‘den itibaren okullarda ders kitaplarının Latin alfabesinde basılmasını değişiklikte Nazarbayev, 2025 yılına kadar tüm kitapların, süreli yayın ve resmi belgelerin Latin Latin alfabesinde yayınlanmaya başlamasını öngörüyor. Aljazeera Turk(17 Nisan 2017)

Kırgız Türkçesi

1917’de gerçekleşen Ekim Devriminden sonra diğer Türk yazı dilleri gibi Kırgızca’da, ayrı bir yazı dili haline gelmiştir.

Kırgızlar Arap alfabesiyle 1924’te tanışmış ve dört yıl süresince bu alfabeyi kullanmışlardır. 1928 yılında Arap alfabesini bırakıp Latin alfabesine geçmek durumunda kalmışlardır. 1941 yılından itibaren ise Kiril alfabesi kullanıma girmiştir. (Ercilasun 2007:485)

Kazakistan’ın Latin alfabesine geçeceğinin açıklanmasının ardından Kırgızistan’ın da Latin alfabesine geçmesi teklif edildi. Ata Mekan Partisi Milletvekili Kanıbekî; Kırgızistan’ın da 2040 yılından itibaren Latin alfabesine geçişi teklif etti. Türk Yurdu Haber (15 Nisan 2017)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpakça ilk defa Sovyet döneminde yazı dili haline gelmiş ve önce Arap harflerine dayalı bir alfabe geliştirilmiştir. Bu alfabenin günümüze kadar geçirdiği evre şu şekildedir; 1-1924-1932 Arap harfleri, değişikliğe uğramış alfabe 2-1928 Latin harfleri ilk alfabe 3-1938-1938 Latin harfleri, 4-1940-1957 Kiril harfleri, ilk alfabe 5-1957 Kiril harfleri, ikinci alfabe 5-1957 Kiril harfleri, ikinci alfabe. Üç Latin alfabesi arasındaki farklar oldukça azdır. Karakalpak halkının 1991’de istikballerini elde etmelerinden sonra Rusça ikinci plana itilmiş, Rusça’nın etkisinden kurtulmak için Latin harflerine geçiş hızlandırılmaya çalışılmaktadır. (Yılmaz 1997:1324)

Nogay Türkçesi

Nogaylar bugün Kafkasya’da varlıklarını sürdürmekte olan Türk topluluklarından biridir.

15. yüzyıldan itibaren Arap alfabesini kullanmaya başlayan Nogaylar, ihtilalden sonra 1928 yılına kadar bu alfabeyi kullanmayı sürdürmüşlerdir. 1928 yılında Latin alfabesine geçen Nogaylar, 1938 yılında da Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardır. (Ercilasun 2007:628)

Tatar Türkçesi

Tatarlar, XIX. yüzyılda bütün kültür kurumları gibi alfabenin de yenileşme (ceditçilik) akımının gündemine kadar, Arap yazısına dayalı klasik Çağatayca geleneğindeki eski yazıyı kullanmışlardır. Tatarlar kullandıkları bu alfabeyi çeşitli ıslah etme çabalarına girmişlerdir. Bütün Türk toplulukları için Latin esaslı yeni alfabe kararının alındığı 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı’ndan hemen sonra 14 Ekim 1926 tarihinden itibaren Tatar-Latin yazısına geçilmiştir. Ancak 12 yıl süren bu yeni alfabe (Yanalif) Stalin egemenliğinin ve Sovyet türü Ruslaştırmanın doruğa çıktığı 1939’da Sovyet halklarını böldüğü gerekçesiyle ortadan kaldırılmış ve bütün Türk halkları gibi Tatarlar da Kiril yazısına geçirilmiştir. (Ercilasun 2007:684)

Tatarlar Kiril alfabesine geçtikten sonra tekrardan Latin alfabesine geçmek için girişimlerde bulunmuşlardır; 17 Mart 1999 tarihinde “Latin alfabesi temelli Tatar alfabesine dönüş hakkında” Tataristan Cumhuriyeti kanun tasarısı görüşülmek üzere Tataristan Cumhuriyeti Devlet Şurası toplanır ve görüşmeler yapılır. Daha sonra 15 Eylül 1999 yılında Tataristan Cumhuriyeti Devlet Şurasının yirminci genel oturumunda “Latin alfabesi temelli Tatar alfabesine geçiş hakkındaki” Tataristan Cumhuriyeti kanun tasarısı kabul edilerek Cumhurbaşkanı Mintimer Şeymiyev tarafından imzalanır. 34 Harften oluşan bu yeni alfabenin kabul edildiği kanun metnine göre: “Bu kanun 1 Eylül 2001 tarihinde yürürlüğe girecek ” (5. madde) ve “1 Eylül 2011 tarihine kadar Tataristan Cumhuriyetinde aynı zamanda iki alfabe, Latin ve Kiril alfabesi kullanımda bulunacak”tır. (Şahin 2003:6)

Başkurt Türkçesi

23 Mart 1919 tarihinde Başkurt Türkçesi, Başkurdistan Cumhuriyeti'nin yazı dili olarak kabul edilmiştir. Yazı dili ile birlikte, Başkurdistan Halk Maarif Komiserliği bünyesindeki ilmi merkezin yönlendirmesiyle Başkurt yazarlarından Seyit Remiyev yeni bir alfabe hazırlamıştır. Bu alfabe, bazı değişiklikler yapılarak Latin esaslı alfabenin kabul edilmesine kadar kullanılmıştır. Ancak bu alfabenin eksiklerinin çok olması ve kullanımda sıkıntılar yaratması nedeniyle bir an önce Latin harflerine geçme çabaları başlamıştır.

S. Sönçev, G. Şöresi, E. Yeberi, S. Remiyev, G. Alparov yönetimindeki Yeni Alfabe Geçici Ülke Komitesi tarafından düzenlenen Latin esaslı Başkurt alfabesi, 1924 yılının Ekim ayında kabul edilmiştir. Bu alfabe, 24'ü ünsüz 10'u ünlü 34 harften oluşuyordu. Ancak bir yıl sonra Yeni Alfabe Geçici Ülke Komitesi yerine, Yeni Alfabe komitesi kurulmuştur. Bu komite daha önce kabul edilen alfabe üzerinde bazı değişiklikler yaparak, 20 Mart 1925'te yapılan toplantıda, 36 harften meydana gelen alfabe hazırlanmış ve bazı değişikliklerle bu alfabe Başkurt Aymağı dergisinde yayımlanmıştır.

Mart 1926'da Bakü'de "I. Uluslararası Türkoloji Kongresi" toplanmıştır. Bu kongrenin en önemli konularından biri, Türk dünyasındaki yazı meselesiydi. Kongrede, Rus alfabesinin Türkçenin ses yapısını karşılayamadığına, Latin alfabesinin ise buna uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu doğrultuda, bir yıl sonra 1927'de bütün Sovyetler Birliği Türk boyları temsilcileri yeniden bir araya gelerek, büyük ve küçük harfleri farklı olan 33 harflik ortak Türk alfabesini kabul etmişlerdir.

Daha sonra bu alfabe esasında, Başkurt Türkçesinin kendine has sesleri ekleyerek yeni Başkurt alfabesi düzenlenmiştir. Moskova Komisyonu tarafınca hazırlanan ve Rusya Maarif Komitesi tarafından da kabul edilen plana göre 1945 yılına kadar Latin alfabesine geçiş süreci tamamlanacaktı. Bu yeni alfabe, 7 Haziran 1928'de Başkurdistan İdare Komitesinin kararıyla Başkurdistan devletinin resmî alfabesi olarak kabul edilmiştir. 1932 yılından itibaren Arap harfli eserlerin yayımlanması yasaklanmıştır.

20 Aralık 1939 'da Sovyetler Birliğinin baskısıyla Başkurdistan hükümeti Latin alfabesinden Rus alfabesine geçmiştir. (Ercilasun 2007:755-756)

Kırım-Tatar Türkçesi

Kırım Tatarları, Hanlık döneminden itibaren Arap alfabesini kullanmışlarsa da, 1924 yılından sonra Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş konusunda ciddi tartışmalar yapılmış, bu tartışmalar neticelenmeden, 1929'da Merkezî hükümetin baskısıyla 31 harfli Latin alfabesine geçilmiştir. Aslında Kiril alfabesi ile Latin alfabesinin karışımından teşekkül eden bu alfabe ile, ders kitabı olarak Kırım Türkçesi gramerleri de basılmıştır. 1938 yılında ise, Stalin döneminde hazırlanan bir kanunla bütün Slav olmayan (Ermenice ve Gürcüce hariç) dillerde olduğu gibi, Kırım Türkçesinde de Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır.

Kırım Türkleri, 1991 yılında topladıkları Milli Kurultaylarında, Latin alfabesinin kullanılmasını kabul etmişlerse de, imkansızlıklar sebebiyle bu karar tam olarak uygulanamamaktadır. (Ercilasun 2007:815)

Karaçay-Malkar Türkçesi

1916-1924 yılları arasında Arap harflerine dayalı bir alfabe kullanan Karaçay-Malkar Türkleri, 1924-1937 yılları arasında Karaçay-Malkar Türkçesi için düzenlenmiş bir Latin alfabesi kullanmışlardır. 1938 yılında ise Latin alfabesinden Kiril alfabesine dayalı bir alfabe kullanmaya başlamışlardır. (Ercilasun 2007:887)

Kumuk Türkçesi

1928 yılında Kumuk Türkleri, Latin harfleri esas alınarak hazırlanan bir alfabe kabul etmişlerdir. Daha sonra diğer Türk toplulukları gibi Latin harflerine dayalı alfabeden, Kiril harflerine dayalı bir alfabeğe geçmişlerdir. (Ercilasun 2007:944)

Karay Türkçesi

14. yüzyılda Kırım'dan Litvanya'ya göç eden Karaylar, Litvanya Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde de en canlı Karay ağızı olan Trakay Karay ağızı ile eserler meydana getirilmiştir. Polonya'ya göç eden Karayların ise 17. yüzyıl ve sonrasında Polonya Latin alfabesini kullandıkları görülmektedir. Karaylar için özel bir yere sahip olan Mykolas Firkovičius, Litvanya Karaylarının kullandığı Litvanya Latin alfabesinden hareketle mevcut Litvanya imlâsını meydana getirmiştir.

Karayların Litvanya'ya yerleşmeleri ile birlikte kullanmaya başladıkları Litvanya Latin alfabesi, Karaycanın ses değerlerini karşılayacak bir imlâ sistemine uyarlanmıştır. Böylece her sesin karşılığı yazıda herhangi bir sorun çıkarmadan gösterilmektedir.

Karaycanın günümüzde konuşulan en canlı ağzının Trakay ağızı olması sebebiyle, Karaylar Litvanya Karay Latin alfabesini yazıda kullanmakta ve bu alfabe ile eserler meydana getirmektedirler. Mykolas Firkovičius tarafından (1996) Mien Karajçe Urianiam ve (2000) Şelomonun Maşallarya adlı yayınlanan eserleri, bu durum için örnek gösterilebilir. (Öztürk 2015:63-64-65)

D. Sibirya Türkçesi Grubu

Altay Türkçesi

1928 yılına kadar birçok alfabe ile yazılan Altay Türkçesi, 1928 yılında "Canalif" adlı Latin alfabesi yazılmaya başlanmıştır. Latin alfabesi, halk arasında oldukça yaygın olmasına rağmen yurtlar ve aymaklar arasında yazışmalarda ve okulda zorluk çıkardığı bahanesiyle 1938'de birtakım değişikliklerle tekrar Kiril harfli alfabeğe dönülmüştür. (Ercilasun 2007:1013-1014)

Hakas Türkçesi

Hakaslar 1924-1929 yıllarında Kiril harfli alfabe kullanmışlardır. Diğer Türk topluluklarının Latin kökenli alfabelere geçmesiyle birlikte Hakaslar da 1929 yılında Latin kökenli alfabeğe geçmişlerdir. Devrin siyasal gidişatı ve diğer Türk topluluklarının yeniden Kiril kökenli alfabelere geçmeleri sonucu Hakaslar da 1939 yılında tekrar Kiril kökenli alfabeğe dönmüşlerdir. (Ercilasun 2007:1087)

Tuva Türkçesi

1929 yılının 20 Ekim-10 Kasım arasında yapılan Tıva arattın revoluyustug namı (Tuva Halkının Devrimci Partisi)'nin 8. büyük toplantısında diğer konularla birlikte alfabe yapımı da konuşulur. Toplantıda Tuva alfabetesi yapılması kararı alınmıştır. Bu karar gereğince Tuvacaya uygun Latin harfli bir alfabe yapımı için Moskova ve Leningrad Üniversitelerinden yardım istenir.

28 Haziran 1930 tarihinde Tuva Hükümeti Latin harfli alfabenin kabul edildiğine dair karar alır. Bir iki değişiklikle alfabe günümüz Türkiye Türkçesi alfabetesiyle aynıdır.

1930-1940 yılları arasında Latin esaslı alfabe kullanılmışsa da 1940'lı yıllardan bu yana artık bugün yürürlükte olan Kiril alfabetesi kullanılmaktadır. (Arıkoğlu 1997:155-156-157)

Saha Türkçesi

1917 yılında, Bolşevik İhtilali sürdüğü sırada, ortaya çıkan hürriyet ortamından faydalanan Saha bilim adamı Novgorodov, ilk Saha alfabetesini (Suruk-biçik) hazırlamıştı. 1922 senesinde bu alfabe resmen ilan edilerek, bunun milletlerarası fonetik transkripsiyonuna da uygun olduğunu söylemişti. 1924'te Saha alfabetesi daha da geliştirilmiş, nihayet 1929 yılında Latin alfabetesi esaslı üzerinde yeni bir Türkçe alfabe hazırlamıştı. 1939'dan bu yana Latin esaslı alfabenin yerine Rus alfabetesi yani Kiril alfabetesi kabul edilmiştir.

Saha Türkleri Atatürk'ün Türkiye'de başlatmış olduğu Dil İnkılabını örnek almaktadırlar. 1929'a kadar Latin alfabetesini kullanan Saha Türklerinin bugün de bu alfabeteyi kullanmaları düşünülmektedir. (Gömeç 1997:176-177)

Sonuç

Yaptığımız çalışmada; Latin alfabetesinin kısaca tarihi ve çeşitli Türk dillerinin kullandığı alfabeteler incelenmiştir. Yapılan araştırmalar ve incelemelerin neticesinde görülmüştür ki; Çuvaşçanın Rus alfabetesine dayalı bir alfabe kullandığı, Latin alfabetesini kullanmadığı, Türk dili Latin alfabetesi ile 1928'de yapılan Harf İnkılabından sonra yazılmaya başlanmamış aksine XIV. yüzyılda *Codex Cumanicus*'ta yazılmıştır. Eski SSCB'de konuşulan Türk dillerinin içinde Latin

alfabesi ile yazılan ilk dil Yakutça, ikinci dil ise Azerîdir. Bazı Türk dilleri Latin alfabesini kullanmaya başladıktan sonra revizyon yaparak tekrardan kullanmaya başlamıştır.

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN LATİN ALFABESİNE GEÇİŞ TARİHLERİ									
DİLLER:	1993	2000	1928	1930	1970	1926	1924	1929	17. yüzyıl
Gagavuz Türkçesi	×								
Azerbaycan Türkçesi								×	
Türkmen Türkçesi			×						
Türkiye Türkçesi			×						
Özbek Türkçesi				×					
Yeni Uygur Türkçesi					×				
Kazak Türkçesi									
Kırgız Türkçesi			×						
Karakalpak Türkçesi			×						
Nogay Türkçesi			×						
Tatar Türkçesi						×			
Başkurt Türkçesi							×		
Kırım-Tatar Türkçesi								×	
Karaçay-Malkar Türkçesi							×		
Kumuk Türkçesi			×						
Karay Türkçesi									×
Altay Türkçesi			×						
Hakas Türkçesi								×	
Tuva Türkçesi				×					
Saha Türkçesi								×	

KAYNAKLAR

- Aljazeera Turk (17 Nisan 2017). "Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor". <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kazakistan-latin-alfabesine-geciyor> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2018)
- Arıkoğlu, E. (1997). Tuva Türkçesinin Tarihî Gelişimi ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 4:152-161.
- Ercilasun, A.B. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2014). Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri. Ankara: Akçağ Yayınları
- Gömeç, S. (1997). Tarihte ve Günümüzde Saha Türkleri. Tarih Araştırmaları Dergisi, 30:175-203.
- Ölmez, M. (1996). Tuvalar ve Tuvaca. Çağdaş Türk Dili Dergisi, 95:10-17.
- Öztürk, A. (2015). Karay Yazı Dili. Journal of Turkish Language and Literature, 1:61-70.
- Şahin, E. (2003). Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabesi Mücadelesi. Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, 199:42-45.

- Tekin, T. (1978). Avrupalılar ve Türkçenin Latin Harfleriyle Yazımı. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 326:590-594
- Tekin, T. (1997). Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı. Ankara: Simurg Yayınları.
- Türk Yurdu Haber (15 Nisan 2017). "Kırgızistan'dan Latin Alfabesi Adımı". <https://www.turkyurduhaber.org/haber/26208/kirgizistandan-latin-alfabesi-adimi.html> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2018)
- User, H.(2006). Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Yılmaz, S. (1997). Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan. Yeni Türkiye Dergisi, 16:1320-1329.

HISTORY OF USING TO LATIN ALPHABET IN TURKIC WORLD

Şahan Polat Tekin

Ordu University, Turkey

Turkish Language and Literature, Undergraduent Student

Abstract: *The alphabet known as Latin Alphabet or, in other words, known as Roman Alphabet was used as official alphabet of Roman Empire; it has continued up to now in the result of adapting its own audio features by being adapted by other nationalities. Turkish people, who used Runic, Uyghur, Arabian alphabet etc., have used Latin Alphabet in different terms.*

In this study, it will be analyzed when and where Latin Alphabet has been used and misinformation in this subject will be corrected.

Keywords: *Turkish, Latin, Letter, Alphabet, Writing*